

T.C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİN PSİKOLOJİSİ BİLİM DALI

BENLİK SAYGISI VE DİNDARLIK İLİŞKİSİ

DOKTORA TEZİ

DANIŞMAN

Prof. Dr. Hayati HÖKELEKLİ

Nurten KIMTER

BURSA-2008

TEZ ONAY SAYFASI
T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

..... Anabilim/Anasanat Dalı,

..... Bilim Dalı'nda Numaralı

.....'nın Hazırladığı "....."

....." Konulu

..... (Yüksek Lisans/Doktora/Sanatta Yeterlik Tezi/Çalışması) İle İlgili Tez Savunma Sınavı,

...../...../ 20.... Günü -Saatleri Arasında Yapılmış, Sorulan Sorulara Alınan Cevaplar Sonunda Adayın

Tezinin/Çalışmasının(Başarılı/Başarısız) Olduğuna(Oybirliği/Oy

Çokluğu) İle Karar Verilmiştir.

Üye (Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı)
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

...../...../ 20.....

ÖZET

Yazar	: Nurten KIMTER
Üniversite	: Uludağ Üniversitesi
Anabilim Dalı	: Felsefe ve Din Bilimleri
Bilim Dalı	: Din Psikolojisi Bilim Dalı
Tezin Niteliği	: Doktora
Sayfa Sayısı	: XIV + 371
Mezuniyet Tarihi	: /.... /
Tez Danışman(lar)ı	: Prof. Dr. Hayati HÖKELEKLİ

BENLİK SAYGISI VE DİNDARLIK İLİŞKİSİ

Bu çalışmanın amacı, Üniversite öğrencilerinde dindarlık (dinsel yaşantı biçimleri ve öznel dindarlık algısı) ile benlik saygısı arasındaki ilişkiyi incelemektir. Bu amaçla Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat, Eğitim bilimleri, Fen-Edebiyat, Mimarlık – Mühendislik ve Ziraat fakülteleri ile Onsekiz Mart Üniversitesi Meslek Yüksek Okulu’nda öğrenim gören 632 öğrenciye Dindarlık Ölçeği ve Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği’nden oluşan anket formu uygulanmıştır.

Araştırmadan elde edilen bulgulara göre araştırmanın örneklemini oluşturan üniversiteli gençlerin dinsel yaşantı biçimleri (İnanç, İbadet ve etki) ve öznel dindarlık algıları ile benlik saygısı ve diğer alt ölçeklerdeki düzeyleri arasında değişik ilişkilerin var olduğu gözlemlenmiştir. Ayrıca dindarlık ve benlik saygısı ile sosyo-demografik değişkenler arasında anlamlılık derecesinde farklılıkların, ilişki ve etkileşimlerin olduğu tespit edilmiştir.

Çalışmanın sonunda dindarlık boyutlarından (dinsel yaşantı biçimleri) inanç boyutu ile benlik saygısı arasında pozitif ve anlamlılık düzeyine ulaşan bir ilişki olduğu görülmüştür. Yani üniversite öğrencilerinin dini hayatın inanç boyutundan aldıkları puanların yükselişine paralel olarak benlik saygısı puan ortalamalarının da yükseldiği gözlenmiştir.

Buna karşılık araştırmamızda dindarlığın ibadet ve etki boyutları ve öznel dindarlık algısı ile benlik saygısı arasında anlamlılık düzeyine ulaşan herhangi bir ilişkiye rastlanmamıştır. Ayrıca dindarlık(dindarlık boyutları ve öznel dindarlık algısı) ile Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği’ndeki diğer alt ölçekler arasında değişik ilişkilerin var olduğu gözlemlenmiştir.

Anahtar Kelimeler:

Dindarlık boyutları (inanç ibadet ve etki) , öznel dindarlık algısı, benlik saygısı ve diğer alt ölçekler (insanlara güven, kendilik kavramının sürekliliği, depresif duygulanım vs.)

ABSTRACT

Yazar	: Nurten KIMTER
Üniversite	: Uludağ Üniversitesi
Anabilim Dalı	: Felsefe ve Din Bilimleri
Bilim Dalı	: Din Psikolojisi Bilim Dalı
Tezin Niteliği	: Doktora
Sayfa Sayısı	: XIV + 371
Mezuniyet Tarihi	: /.... /
Tez Danışman(lar)ı	: Prof. Dr. Hayati HÖKELEKLİ

SELF-ESTEEM AND RELİGİON RELATIONSHIP

This study aims at observing the relation between religiousness (religious life styles and subjective religiousness perception) and self-esteem of university students. For this reason, 632 students studying at Uludağ University Faculty of Theology, Onsekiz Mart University Faculty of Educational Sciences, Faculty of Science and Letters, Faculty of Architecture-Engineering, Faculty of Agriculture and Onsekiz Mart University Vocational College have been employed a poll on Religiousness Scale and Rosenberg Self- Esteem Scale.

According to the findings of this study , there are different relations among the religious life styles (belief, worship and effect), subjective religiousness perceptions, self-esteem and other levels at subscales of the university students constituting the sampling of the study. Besides, it has been established that there are differences, relations and interactions at meaningfulness degree among religiousness, self-esteem and socio-demographic variants.

At the end of the study it has been observed that there is a positive relation reaching meaningfulness level between the dimension of belief; one of the dimensions of religiousness (religious life styles) and self-esteem. That is, it has been observed that self-esteem averages of scores have increased parallel with the rise in scores the university students got from the dimension of belief of religious life.

On the other hand, no relation reaching meaningfulness level among worship and effect dimensions of religion and subjective religiousness perception and self-esteem has been encountered. In addition, it has been observed that there are different relations between religiousness (dimensions of religiousness and subjective religiousness perception) and other subscales at Rosenberg Self- Esteem Scale.

Key Words:

Dimensions of Religiousness(belief, worship and effect),
Subjective religiousness,
Self-esteem and other subscales (confidence in other people,)
Permanence of the self concept, (feeling of depression etc.).

ÖNSÖZ

İnsanın kendisini gerçekçi bir şekilde görerek değerlendirmesini, kendisini olduğu gibi kabullenmesini ve kendisine sevgi, saygı duymak suretiyle kendi özüne güvenebilmesini sağlayan olumlu bir ruh hali olarak benlik saygısı, ruhsal anlamda sağlık ve mutluluğun bir anahtarı ve başarılı olmanın ön koşuludur.

Dünyayı anlama ve kendini o dünyada bir yere yerleştirme modeli olarak din, ortaya koyduğu inanç ve değerlerle ve insana yönelik mesajlarıyla, insana gerçek değerini vermek, insanın hayatına anlam kazandırmak, insana umut, teselli ve güven vermek, ruhsal yapısındaki aşırılıkları dengelemek, iradesini güçlendirmek, zorluklara karşı dayanma gücünü arttırmak ve kendisi ve etrafındakilerle barış içerisinde uyumlu bir şekilde yaşamasını sağlamak suretiyle insanın kendisini gerçekçi bir şekilde görüp değerlendirmesine ve kabul etmesine imkân hazırlayarak ve kendisine sevgi, saygı ve güven duygusu kazandırarak benlik bilincini ve benlik saygısını geliştirici ve koruyucu bir fonksiyon icra etmektedir.

Günümüzde değişen toplum şartlarına rağmen, dinin doğrudan ya da dolaylı bir şekilde etkisini insan hayatının bütününde görmek mümkündür. Özellikle ergenlik döneminde insan ruhu dini inanç ve uygulamalarla çok yönlü ve yakın bir ilişki içerisinde. Genç insanın, hayatının anlamını, evrendeki yeri ve rolünü belirlemesi, kimliğini tanımlaması v.b gibi pek çok duygusal ve sosyal arzusunu tatmin etme ihtiyacı, onu din için güdelemektedir.

Diğer taraftan gençlik çağı son derece çalkantılı ve sorunlu bir çağdır. Bu dönem hayatın en önemli evrelerinden birisi olup çocuklukla yetişkinlik arasında yer alan bedensel, psikolojik, sosyal ve kültürel gelişmelerin çok yönlü olduğu bir dönemdir. Bu dönemde genç, heyecanlı, atak, hevesli, sabırsız ve düzensizliklere karşıdır. Dolayısıyla bu duygu ve düşünceler gençlerin benlik saygılarına ve kişilik yapılarına önemli ölçüde etki etmektedir.

Bu bağlamda araştırmamızda, üniversiteli gençlerin benlik saygıları ile dindarlık düzeyleri arasında nasıl bir ilişki olduğunun araştırılması temel problem olarak kabul edilmiş ve böylece din psikolojisi literatürüne küçük de olsa bir katkıda bulunulması hedeflenmiştir.

Araştırmamız, üç ana bölüm halinde planlanmıştır. Birinci bölümde benlik saygısının tanımı, gelişimi, din ile ilişkisi, ergenlik dönemi ile sınırlı olarak ilişkileri kavramsal analiz çerçevesinde değerlendirilmeye çalışılmıştır. Araştırmanın ikinci bölümünde araştırma konusu genel hatları ile tanıtılmış, araştırmanın amacı ve önemi, hipotezleri, metodu, varsayımları, sınırlılıkları vs. hakkında bilgi verilmiştir. Üçüncü bölümde ise, bilgi toplama araçları ile elde edilen bilgiler, istatistikî olarak analiz edilmiş ve araştırma sonucunda elde edilen bulgular değerlendirilmiştir.

Her bilimsel çalışma hazırlanırken bir takım güçlüklerin yaşanması kaçınılmazdır. Pek çok olumsuz koşula rağmen uzun ve yorucu bir sürecin ürünü olarak ortaya koyduğumuz bu mütevazı çalışmamız esnasında bizler de bir takım güçlükler ve sıkıntılarla karşılaştık. Özellikle anketin uygulanması safhasında “din” konusunun ülkemizde üniversite gençleri arasında da halen mahremiyetini koruyan hassas bir konu olduğunu bir kez daha gözlemlemiş olduk. Zira kendilerine anket formlarını cevaplamaları için verdiğimiz bir çok genç, anket formunu cevaplamak istemediklerini, böyle bir konuda araştırmanın gereksiz olduğunu belirtmişlerdir. Diğer taraftan bu tür bir ankete ilk defa katıldıklarını ve son derece faydalı bulduklarını belirterek anket sorularını içtenlikle cevaplayan gençlerin varlığı da bizi son derece mutlu etmiştir.

Bu çalışma esnasında öncelikle bilgi ve tecrübelerinden, verdiği destek ve tavsiyelerinden son derece istifade ettiğim tez danışmanım Prof. Dr. Hayati HÖKÖLEKLİ' ye teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim. Yoğun çalışmaları esnasında gerek kaynak temini gerekse tezin bilgisayar ve istatistiki işlemleri gerektiren konularında zamanlarını ayırmaktan kaçınmayan değerli hocam Prof. Dr. Veysel UYSAL'a teşekkürlerimi ifade etmekten mutluluk duyarım. Anketin uygulanması esnasında yardımlarını esirgemeyen Çanakkale O.M.Ü. Eğitim Fakültesi dekan yardımcısı Doç. Ahmet AYPAY'a, Yrd. Doç. Dr. Gürsoy MERİH'e, Prof. Dr. Necati CERRAHOĞLU'na, Doç. Dr. Haydar DURUKAN'a, Arş. Görevlisi Temel KALAFAT'a, Fen-Edebiyat Fakültesi dekan yardımcısı Doç. Dr. Cüneyt AKI' ya, İlahiyat Fakültesi dekanı Prof. Dr. Nasuhi Ünal KARAASLAN ve dekan yardımcısı Doç. Dr. Muhsin AKBAŞ'a, Doç. Dr. Hamit Er'e, Dr. Hasan KAPLAN'a, gerek değişik fakültelerin kütüphaneleriyle iletişime geçerek kaynak temini sağlama ve gerekse teknik konulardaki yardımlarından dolayı Yusuf SEMERCİ'ye , tezin yazım işlerinde yardımlarını esirgemeyen Sedat AKGÜN ve eşine, alan araştırmasına katılan tüm değerli öğrenci arkadaşlara, çalışmamın her aşamasında maddi ve manevi desteğini her zaman yanımda hissettiğim aileme ve özellikle anneme sonsuz teşekkürler....

Nurten KIMTER

Çanakkale-2008

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY FORMU-----	I
ÖZET-----	II
ABSTRACT-----	III
ÖNSÖZ-----	IV
İÇİNDEKİLER-----	VI
TABLolar LİSTESİ-----	X
KISALTMALAR-----	XII

BİRİNCİ BÖLÜM KAVRAMSAL ÇERÇEVE

I. BENLİK VE BENLİK SAYGISI-----	1
A. Benlik Kavramı-----	1
B. Benlik Saygısı-----	12
1- Benlik Saygısı Tanımı-----	12
2- Benlik Saygısı ile İlişkili Bazı Kavramlar -----	23
a-Benlik Saygısı-Aşağılık Duygusu, Mütevazilik ilişkisi -----	23
b-Benlik Saygısı-Kibir (Büyükleme-Üstünlük Taslama) İlişkisi-----	26
c-Benlik Saygısı-Narsisizm İlişkisi-----	29
3- Benlik Saygısı İhtiyacı-----	33
4-Benlik Saygısının Önemi-----	37
5-Benlik Saygısına Etki Eden Faktörler-----	44
a- Aile ve Anne Baba Tutumlarının Benlik Saygısına Etkisi-----	44
b-Aile Dışındaki Sosyal Çevrenin Benlik Saygısına Etkisi-----	55
c- Fiziksel Görünüm ve Sağlık Durumunun Benlik Saygısına Etkisi-----	59
d-Anne-Babanın Ölmüş Ya da Boşanmış Olmasının Benlik Saygısına Etkisi-----	61
e-Gerçek Benlik ile İdeal Benlik Arasındaki Farkın Benlik Saygısına Etkisi-----	62
f-Boş Zaman Aktivitelerinin Benlik Saygısına Etkisi-----	63
g-Zeka ve Okul Başarısının Benlik Saygısına Etkisi-----	64
h- Sosyo-Ekonomik Düzeyin Benlik Saygısına Etkisi-----	66
ı-Cinsiyetin Benlik Saygısına Etkisi-----	68
i-Anne-Babanın Eğtm Durumu ve Meslk Statüsünün Benlik Saygısına Etkisi-----	69
j-Ailedeki Doğum Sırası ve Kardeş Sayısının Benlik Saygısına Etkisi-----	71
k-Toplumsal ve Kültürel Etkenlerin Benlik Saygısına Etkisi-----	72
l-Benlik Saygısına Etki Eden Diğer Faktörler-----	73
6-Yüksek Benlik Saygısına Sahip Kişilerin Tipik özellikleri-----	74
7-Düşük Benlik Saygısına Sahip Kişiliklerin Tipik Özellikleri-----	78
8-Düşük Benlik Saygısının Etki ve Sonuçları (Benlik Saygısı ve Ruh Sağlığı)-----	83
II. DİN VE BENLİK SAYGISI-----	91
1-Dindarlık-----	91
2- Din ve Benlik Saygısı İlişkisi-----	98
a-Dini İnanç ve Benlik Saygısı-----	98
b-Dua,İbadet ve Benlik Saygısı-----	110
III. ERGENLİKTE DİN VE BENLİK SAYGISI-----	119

1. Gençlik Çağı ve Özellikler-----	119
2. Gençlik Çağında Benlik Gelişimi ve Benlik Saygısı-----	124
3. Gençlik Çağında Dini Gelişim-----	132

İKİNCİ BÖLÜM ARAŞTIRMA VE YÖNTEM

I. ARAŞTIRMA -----	137
A. Araştırmanın Konusu ve Önemi -----	137
B. Araştırmada Temel Bakış Açısı ve Problemler-----	141
C. Araştırmanın Hipotezleri-----	146
1. Dindarlık Boyutları (inanç, ibadet, etki), Öznel Dindarlık Algısı ve Sosyo-Demografik Değişkenler-----	146
2. Benlik Saygısı ve Sosyo-Demografik Değişkenler-----	148
3. Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği'ndeki Diğer Alt ölçekler ve Sosyo-Demografik Değişkenler-----	148
4. Dindarlık Boyutları , (inanç, ibadet, etki) , Öznel Dindarlık Algısı ve Benlik Saygısı-----	149
5. Dindarlık Boyutları , (inanç, ibadet, etki), Öznel dindarlık Algısı ve Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği'ndeki Diğer Alt Ölçekler-----	149
D. Araştırmanın Varsayımları (Assumption)-----	149
E. Araştırmanın Sınırlılıkları -----	150
1. Seçilen örneklemden Kaynaklanan Sınırlılıklar-----	150
2. Kullanılan Değişkenlerden ve Ölçeklerden Kaynaklanan Sınırlılıklar-----	150
3. -----	150
4. Araştırmanın Boylamsal Değil Kesitsel Olmasından Kaynaklanan Sınırlılıklar -----	151
II. YÖNTEM -----	151
A. Araştırmanın Modeli-----	153
B. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi-----	155
C. Araştırmaya Katılanlar ve Nitelikleri-----	155
D. Araştırmada Kullanılan Bilgi Toplama ve Ölçme Araçları-----	166
1. Kişisel Bilgi Formu-----	166
2. Dindarlık Ölçeği-----	166
3. Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği-----	168
E. Puanlama Sistemi-----	170
F. Verilerin Toplanması-----	173
G. Verilerin Analizi-----	174

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM ARAŞTIRMA BULGULARI, TARTIŞMA VE YORUM

I. BULGULAR -----	177
A. Ölçekle İlgili Bulgular-----	178

B.Dindarlıkla İlgili Bulgular-----	180
1.Öğrencilerin Dindarlık Boyutları ve Öznel Dindarlık Algılarına ilişkin Bulgular-----	180
2. Dindarlık Boyutları (inanç,ibadet,etki) ve Sosyo-Demografik Değişkenler-----	181
a- Dindarlık Boyutları ve Fakülteler-----	182
b- Dindarlık Boyutları ve Sınıf-----	185
c- Dindarlık Boyutları (inanç,ibadet,etki) ve Cinsiyet-----	188
d- Dindarlık Boyutları ve Yaş-----	189
e- Dindarlık Boyutları ve Ailenin Gelir Durumu-----	191
f- Dindarlık Boyutları ve Annenin Eğitim Durumu -----	193
g- Dindarlık Boyutları ve Babanın Eğitim Durumu-----	197
h- Dindarlık Boyutları ve Din Eğitimi Alıp-Almama Durumu-198	
i- Dindarlık Durumu ve Din Eğitimi Alınan Yer-----	201
j- Dindarlık Boyutları ve Aile Dindarlığı-----	204
3- Öznel Dindarlık Algısı ve Sosyo-Demografik Özellikler -----	207
a. Öznel Dindarlık Algısı ve Fakülteler-----	208
b. Cinsiyet, Yaş, Ailenin Gelir Durumu ve Öznel Dindarlık Algısı-----	209
c. Öznel Dindarlık Algısı ve Anne-Babanın Eğitim Durumu--	212
d. Din Eğitimi Alma,Din Eğitimi Alınan Yer ve Öznel. Dindarlık Algısı-----	214
e- Öznel Dindarlık Algısı ve Aile Dindarlığı-----	217
4- Değişkenler Arası İlişkiler-----	218
C.Benlik Saygısı ile İlgili Bulgular-----	222
1. Öğrencilerin Benlik Saygısı Düzeyleri ile İlgili Bulgular-----	222
2. Benlik Saygısı ve Sosyo-Demografik Özelliklerle İlgili Bulgular--	223
a. Benlik Saygısı ve Fakülteler-----	223
b. Benlik Saygısı ve Sınıf-----	224
c. Benlik Saygısı ve Cinsiyet-----	225
d. Benlik Saygısı ve Yaş-----	226
e. Benlik saygısı ve Ailenin Gelir Durumu-----	226
f. Benlik Saygısı ve Anne-Babanın Eğitim Durumu-----	227
g. Benlik Saygısı ve Aile Dindarlığı-----	229
D. Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği'nde Yer Alan Diğer Alt Ölçeklerle İlgili Bulgular-----	230
1. Öğrencilerin Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeğinde Yer Alan Diğer Alt Ölçeklerdeki Düzeylerine Göre Dağılımı-----	230
2. Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeğindeki Diğer Alt Ölçekler ve Sosyo-Demografik Özellikler-----	232
a- Fakülte ve Diğer Alt ölçekler-----	233
b- Sınıf ve Diğer Alt ölçekler-----	239
c- Cinsiyet ve Diğer Alt Ölçekler-----	241
d- Yaş ve Diğer Alt Ölçekler-----	243
e- Ailenin Gelir Durumu ve Diğer Alt ölçekler-----	244
f- Anne-Babanın Eğitim Durumu ve Diğer Alt Ölçekler-----	245

g-Anne-BabanınYaşayışBiçimiveDiğerAltÖlçekler-----	248
h- Aile Dindarlığı ve Diğer Alt Ölçekler-----	250
E. Dindarlık ile Benlik Saygısı ve Diğer Alt ölçekler (ilişkisel Durum)-----	253
F.Sosyo – Demografik Değişkenler İle Benlik Saygısı ve Diğer Alt Ölçek-- ler (ilişkisel-Durum)-----	258
II TARTIŞMA VE YORUM-----	262
A. Dindarlıkla İlgili Bulguların Değerlendirilmesi-----	262
B. Benlik Saygısı ile İlgili Bulguların Değerlendirilmesi-----	293
C. Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği’ndeki Diğer Alt ölçeklerle İlgili Bulgular-- -----	306
D. Dindarlık ile Benlik Saygısı ve Diğer Alt Ölçeklere İlişkin Bulgular-----	319
III. SONUÇ VE ÖNERİLER-----	329
A. Sonuçlar-----	329
B. Öneriler-----	338
BİBLİYOGRAFYA-----	341
EKLER-----	358
EK-I TABLOLAR-----	358
EK-II ANKET FORMU -----	362
EK-III ANKET İZİN BELGELERİ-----	367

ŞEKİL VE TABLOLAR LİSTESİ

Şekil 1:Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Fakültelere Göre Dağılımı-----	156
Şekil 2:Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Fakülte Bölümlerine Göre Dağılımı-----	157
Şekil 3:Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Sınıflara Göre Dağılımı-----	158
Şekil 4:Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Cinsiyetlerine Göre Dağılımı-----	159
Şekil 5:Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Yaşlarına Göre Dağılımı-----	159
Şekil 6:Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Ailelerinin Gelir Durumlarına Göre Dağılımı-----	160
Şekil7:Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Annelerinin Eğitim Durumlarına Göre Dağılımı----	161
Şekil8:Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Babalarının Eğitim Durumuna Göre Dağılımları----	162
Şekil 9:Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Anne-Babalarının Birlikte Ya da Ayrı Yaşama Durumlarına Göre Dağılımları-----	163
Şekil 10:Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Din Eğitimi Alıp-Almama Durumlarına Göre Dağılımları-----	164
Şekil 11:Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Din Eğitimi Aldıkları Yere Göre Dağılımları-----	164
Şekil 12:Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Ailelerini Dindarlık Bakımından Nasıl Algıladıklarına Göre Dağılımları-----	165
Tablo 1:Dindarlık Ölçeği ve Faktör Analiz Sonuçları-----	179
Tablo 2:Tüm Öğrencilerin Dindarlık Boyutlarındaki Aritmetik Ortalamaları-----	180
Tablo 3:Öğrencilerin Öznel Dindarlık Algılarına Göre Dağılımı-----	181
Tablo 4a:Dini İnanç ve Fakülteler (Tek Yönlü ANOVA)-----	182
Tablo 4b:Dini İbadet ve Fakülteler (Tek Yönlü ANOVA)-----	183
Tablo 4c: Dini Etki ve Fakülteler(Tek Yönlü ANOVA)-----	184
Tablo 5a:Dini İnanç ve Sınıf(Tek Yönlü ANOVA)-----	186
Tablo 5b: Dini İbadet ve Sınıf(Tek Yönlü ANOVA)-----	186
Tablo 5c:Dini Etki ve Sınıf(Tek Yönlü ANOVA)-----	187
Tablo 6: Dindarlık Boyutları Bakımından Cinsiyet Grupları Arasındaki Farklar (T-Testi)----	188
Tablo 7:Dini İnanç, İbadet, Etki ve Yaş (Tek Yönlü ANOVA)-----	190
Tablo 8: Dini İnanç, İbadet, Etki ve Ailenin Gelir Durumu (Tek Yönlü ANOVA)-----	191
Tablo 9a:Dini İnanç ve Annenin Eğitim Durumu (Tek Yönlü ANOVA)-----	194
Tablo 9b:Dini İbadet ve Annenin Eğitim Durumu (Tek Yönlü ANOVA)-----	195
Tablo 9c: Dini Etki ve Annenin Eğitim Durumu (Tek Yönlü ANOVA)-----	196
Tablo 10a:Dini İnanç ve Din Eğitimi Alıp-Almama Durumu (Tek Yönlü ANOVA)-----	198
Tablo 10b:Dini İbadet ve Din Eğitimi Alıp-Almama Durumu (Tek Yönlü ANOVA)-----	199
Tablo 10c:Dini Etki ve Din Eğitimi Alıp-Almama Durumu (Tek Yönlü ANOVA)-----	200
Tablo 11:Dini İnanç, İbadet, Etki ve Din Eğitimi Alınan Yer(Tek Yönlü ANOVA)-----	202
Tablo 12a:Dini İnanç ve Aile Dindarlığı(Tek Yönlü ANOVA)-----	205
Tablo 12b:Dini İbadet ve Aile Dindarlığı(Tek Yönlü ANOVA)-----	206
Tablo 12c:Dini Etki ve Aile Dindarlığı(Tek Yönlü ANOVA)-----	207
Tablo 13:Öznel Dindarlık Algısı ve Fakülteler(Tek Yönlü ANOVA)-----	208
Tablo 14:Öznel Dindarlık Algısı Bakımından Cinsiyet Grupları Arasındaki Farklar(T-T.)----	210
Tablo 15:Öznel Dindarlık Algısı ve Yaş(Tek Yönlü ANOVA)-----	210
Tablo 16:Öznel Dindarlık Algısı ve Ailenin Gelir Durumu(Tek Yönlü ANOVA)-----	211
Tablo 17:Öznel Dindarlık Algısı ve Anne-Babanın Eğitim Durumu(Tek Yön. ANV.)-----	213
Tablo 18a:Öznel Dindarlık Algısı ve Din Eğitimi Alıp-Almama Durumu(Tek Yön ANV.)--	214
Tablo 18b:Öznel Dindarlık Algısı ve Din Eğitimi Alınan Yer (Tek Yönlü ANOVA)-----	215
Tablo 19:Kendi Öznel Dindarlık Algısı ve Aileye İlişkin Dindarlık(Tek Yönlü ANOVA)----	217
Tablo 20:Değişkenler Arası İlişkiler(Korelasyon Analizleri)-----	219
Tablo 21: Öğrencilerin Benlik Saygısı Durumlarına Göre Dağılımı -----	222

Tablo 22:Benlik Saygısı ve Fakülteler(Tek Yönlü ANOVA)-----	223
Tablo 23: Benlik Saygısı ve Sınıf (Tek Yönlü ANOVA)-----	224
Tablo 24:Benlik Saygısı Bakımından Cinsiyet Grupları Arasındaki Farklar (T-testi)-----	225
Tablo 25:Benlik Saygısı ve Yaş (Tek Yönlü ANOVA)-----	226
Tablo 26:Benlik Saygısı ve Ailenin Gelir Durumu(Tek Yönlü ANOVA)-----	226
Tablo 27a:Benlik Saygısı ve Annenin Eğitim Durumu (Tek Yönlü ANOVA)-----	227
Tablo 27b:Benlik Saygısı ve Babanın eğitim Durumu(Tek Yönlü ANOVA)-----	228
Tablo 28:Benlik Saygısı ve Aile Dindarlığı (Tek Yönlü ANOVA)-----	229
Tablo 29.30.31: Öğrencilerin Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeğinde Yer Alan Diğer Alt Ölçeklerdeki Düzeylerine Göre Dağılımları-----	230-232
Tablo 32a:Fakülte ve İnsanlara Güven Alt Ölçeği(Tek Yönlü ANOVA)-----	233
Tablo32b:Fakülte ve Eleştiriye Duyarlılık Alt Ölçeği (Tek Yönlü ANOVA)-----	234
Tablo 33:Psikosomatik Belirtiler Kişiler Arası İlişkilerde Tehdit Hissetme ve Fakülte (Tek Yönlü ANOVA)-----	235
Tablo 34:Ana Baba İlgisi Psişik İzolasyon ve Fakülte(Tek Yönlü ANOVA)-----	237
Tablo 35:Kendilik Kavramının Sürekliliği, Kişiler Arası ilişkilerde Tehdit Hissetme, Tartışmalara Katılabilme Derecesi ve Sınıf (Tek Yönlü ANOVA)-----	239
Tablo 36: İnsanlara Güven, Depresif Duygulanım, Hayalperestlik, Tartışmalara Katılabilme Derecesi, Ana-Baba İlgisi ve Psişik İzolasyon Bakımından Cinsiyet Grupları Arasındaki Farklar (T-testi)-----	241
Tablo 37:Kişiler Arası İlişkilerde Tehdit Hissetme ve Yaş(Tek Yönlü ANOVA)-----	243
Tablo 38: Depresif Duygulanım, Psişik İzolasyon ve Ailenin Gelir Durumu(Tek Yönlü ANOV.)-----	244
Tablo 39:Depresif Duygulanım, Kişiler Arası İlişkilerde Tehdit Hissetme ve Annenin Eğitim Durumu(Tek Yönlü ANOVA)-----	246
Tablo 40: Babanın Eğitim Durumu ve Depresif Duygulanım(Tek Yönlü ANOVA)-----	248
Tablo 41:Kendilik Kavramının Sürekliliği, Kişiler Arası ilişkilerde Tehdit Hissetme ve Anne-Babanın Yaşayış Biçimi(Tek Yönlü ANOVA)-----	249
Tablo 42:Eleştiriye Duyarlılık, Kişiler Arası İlişkilerde Tehdit Hissetme Ve Aile Dindarlığı (Tek Yönlü ANOVA)-----	251
Tablo 43:Dindarlık ve Benlik Değişkenleri Arasındaki İlişkiler (Pearson Korelasyon) -----	253
Tablo 44: Sosyo-Kültürel Demografik Özellikler İle Belik Saygısı ve Alt Ölçekleri Arasındaki İlişki (Pearson Korelasyon)-----	258

KISALTMALAR

a.g.e.	:Adı geçen eser
a.g.m.	:Adı geçen makale
a.g.t.	:Adı geçen tez
A.Ü.	:Ankara Üniversitesi, Atatürk Üniversitesi
A.Ü.İ.F.	:Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
A.Ü.İ.F.D.	:Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
A.Ü.E.B.F.D.	:Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi
A.Ü.E.B.F.	:Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi
arkd.	:Arkadaşı, arkadaşları
Bkz.,bkz	:Bakınız
Bs.,bs.	:Baskı
C.	:Cilt
C.Ü.	:Cumhuriyet Üniversitesi
Çev.	:Çeviren
Ç.O.M.Ü.	:Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Ç.Ü.	:Çukurova Üniversitesi
Ç.Ü.E.F.D.	:Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi
Ç.Ü.İ.F.D.	:Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Der.	:Derleyen
D.E.Ü.	:Dokuz Eylül Üniversitesi
D.E.Ü.İ.F.D.	:Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Din Kü.lve Ah. Bil.	:Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi
D.Y.Ö.	:Dini Yönelim Ölçeği
E.Ü.İ.F.D.	:Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
.E.Ü.	:Ege Üniversitesi
E.Ü.E.F.	:Ege Üniversitesi Eğitim Fakültesi
E.Ü.S.B.E.	:Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Ed.	:Editör
Eds.	:Editörler
EKEV	:Erzurum Kültür Eğitim ve İlmi Araştırmalar Vakfı
et.al	:diğerleri
Fen-Edeb. Fak.	:Fen Edebiyat Fakültesi
F.Ü.	:Fırat Üniversitesi
Fak.	:Fakülte
G.Ü	:Gazi Üniversitesi
Haz.,	:Hazırlayan
H.N.o.	:Hadis Numarası
H.Ü.	:Hacettepe Üniversitesi
H.Ü.E.F.D.	:Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi
.İ.F.A.V.	:Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
İ.Ü.E.F.	:İstanbul Üniversitesi Eğitim Fakültesi
İ.S.A.M.	:İslami Araştırmalar Merkezi
Matb.	:Matbaası
M.E.B.	:Milli Eğitim Bakanlığı
Müh-Mim. Fak:	:Mühendislik-Mimarlık Fakültesi
Mes. Yük. Ok.	:Meslek Yüksek Okulu
M.Ü.	:Marmara Üniversitesi
M.Ü.İ.F.D.	:Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi

N:	:Sayı, adet
No.	:Numara
O.M.Ü.	:Ondokuz Mayıs Üniversitesi
O.M.Ü.E.F.	:Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi
Öğrtm.	:Öğretmenliği
p.	:Page
pp.	:from page to page
s.	:Sayfa
ss.	:Sayfadan sayfaya
S.Ü.İ.F.D.	:Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
S.D.Ü.İ.F.D.	:Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
sy.	:Sayı
Tek.	:Teknoloji
T.D.V.	:Türkiye Diyanet Vakfı
Trhsz.	:Tarihsiz
U.S.A	:United State of America
U.Ü.	:Uludağ Üniversitesi
U.Ü.İ.F.D.	:Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Üniv.,Ünv.	:Universite
X.	:Aritmetik Ortalama
vb.	:Ve benzeri
vd.	:Ve devamı
Vol.	:Volume
vs.	:Ve saire
Yay. Haz.	:Yayına hazırlayan
Yay.	:Yayınları.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

A. BENLİK KAVRAMI

Kişilik ve benlik kavramları arasında gerek yapı gerekse gelişme bakımından kesin sınır çizmek son derece zordur. Benlik ve kişilik iç içe olmakla beraber, benlik kişiliğin bir alt bölümüdür ve kişilik kavramından farklı özellikler taşır. ‘Benlik’ ya da ‘kendilik’ kavramının karşılığı olarak Kur’an’ı Kerim’de ve Arap dilinde ‘nefs’, İngiliz ve Alman dilinde ise ‘self’ ve ‘ego’ kullanılmaktadır. Ayrıca, benlik kavramının yerine bazen ‘öz’ ve ‘özben’ gibi kavramlar da kullanılmaktadır.¹ Kişilik, bireyin sosyal ve psikolojik tepkilerinin bütününe verilen bir isimdir. Benlik ise bireyin kendisi ile ilgili algılamaları ve değerlendirmelerinden oluşur.² ‘En genel anlamıyla benlik (self), kişinin kendini başka herkesten ve her şeyden ayrı, eşsiz bir bütünlük olarak hissetmesi, bunun bilincinde olması ve bu şekilde bilincinde olunan tümel bir varlık olarak tanımlanabilir’.³ Benliğin daha özel tanımları da yapılabilir. ‘Ego, her türlü öznel yaşantının altında yatan bütünleştirici ilke (ruh)dir’.⁴

Benlik, bireyin kendi kişiliğine ilişkin kanaatlerinin toplamı, bireyin kendisini tanıma ve değerlendirme biçimidir.⁵ Bir kimsenin kim olduğu konusundaki düşünceleri ve kendi hakkındaki değerlendirmelerinden, kendisini ve çevresini algılayış tarzından oluşan benlik kavramı⁶ kişiliğin özünü ve öznel yanını oluşturur.⁷

Kişiliğin öznel yanını teşkil eden benlik, bireyin kendi kişisine özgü olan bilinçli ve bilinçdışı tasarımlarıdır. Benliğe yüklenen bu anlam ile daha ziyade benlik kavramı (self-consept) kastedilmektedir. Zira benlik bireyin tüm özelliklerinin karmaşık bir ö-

¹ Köknel, Özcan, *Kimliğini Arayan Gençliğimiz*, Altın Kitaplar Yay., İstanbul, 2001, s. 179

² Uysal, Veysel, *Türkiye’de Dindarlık ve Kadın*, Çamlıca Yay., İstanbul, 2003, s. 83

³ Budak, Selçuk, *Psikoloji Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yay., Ankara, 2000, s. 123

⁴ Budak, a.g.e., s. 123

⁵ Yavuzer, Haluk, *Okul Çağı Çocuğu*, 4. bs., Remzi Kitabevi, İstanbul, 2000, s. 17; Ersanlı, Kurtman, *Benliğin Gelişimi ve Görevleri*, 2.bs., Biz AjansYay., Samsun, 1996, s. 7; Peker, Hüseyin, *Din Psikolojisi*, Sönmez Matbaa ve Yay., Samsun, 1993, s. 57; Bacanlı, Feride, “Psikolojik Danışman Adaylarının Benlik ve Mesleki Benlik Kavramları Arasındaki Bağdaşımın İncelenmesi: Uzunlamasına Bir Araştırma”, *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri Dergisi*, C. 5, sy. 2, 2005, s. 591

⁶ Baymur, Feriha, *Genel Psikoloji*, 7.bs., İnkılâpK itabevi, İstanbul, 1995, s. 267; Kulaksızoğlu, Adnan, *Ergenlik Psikolojisi*, 3.bs., Remzi Kitabevi, İstanbul, 2000, s. 13; Köknel, Özcan, *Kaygıdan Muthuluğa Kişilik*, 15. bs., Altın Kitaplar Yay., 1999, s. 64; Güven, Aytül, “Farklı Öğretim Programı İzleyen Öğrencilerde Algılanan Ana-Baba Öğretmen Tutumlarının Benlik Kavramına Etkisi”, VIII. Ulusal Psikoloji Kongresi Bilimsel Çalışmaları, İzmir, 21-23 Eylül, 2004, s. 149

⁷ Kaya, Mevlüt, “Ailede Anne-Baba Tutumlarının Çocuğun Kişilik ve Benlik Gelişimindeki Rolü”, O.M.Ü.İ. F.D., sy. 9 Samsun, 1997, s. 194; Yörükoğlu, Atalay, *Gençlik Çağı*, 10.bs. Özgür Yay., İstanbul, 1998, s. 89

rüntüsü iken benlik kavramı kişinin kendine ilişkin algıları,duyguları ve tutumları olarak düşünülür.⁸

İnsanın kendini tanıma ve değerlendirme biçimi olarak tanımlanan ve kişiliğin dışı yansıyan öznel (subjektif) yanını teşkil eden⁹ benlik kavramı,insanın davranışlarını büyük ölçüde etkileyen ve aynı zamanda belirleyen psiko-dinamik bir yapıdır.¹⁰

Kişiliğin subjektif yönünü teşkil eden benlik, kişinin kendisini tanımaya ve kendisini ‘im’ ve ‘ben’ gibi kelimelerle göstermesine denir.¹¹ Kişi benlik kavramını ‘Ben..... bir kişiyim’ ifadesiyle açığa vurur. Ancak, aradaki boşluk olumlu, olumsuz ya da kararsız bir kendini tanımlama ile doldurulabilir.¹²

Benlik, bireyin kendi kimliği,değeri,özellikleri,yetenekleri, değer yargıları, amaç ve ideallerine ilişkin kanılarının dinamik bir örüntüsü, kendisi hakkında algılayabildiği görüşlerinin,duygularının ve tutumlarının tamamıdır.¹³ Benlik, bireyin, kim ve neyim? Ne yapabilirim? Değer yargılarım nelerdir? Hayattan ne bekliyorum? İsteklerim ve arzularım nelerdir? Sorularına verdiği cevapların bir anlatımı, kişiliğinin bilinçli bölümüdür.¹⁴ Bu bağlamda benlik, ferdin kendisine ilişkin olarak söyleyebileceği ve kendisi hakkında sahip olduğu inançların karmaşık ve dinamik bir yapısıdır.¹⁵ Dolayısıyla çevrede bulunan her şeyin gözlenmesinde, kavranmasında ve yorumlanmasında kişisel bir çıkış noktası olarak görülen benlik, bir taraftan bireyin kendisini nasıl algıladığı, kendisi hakkında ne düşündüğü, kendisini nasıl değerlendir-

⁸ Wall,C.,”Self Concept:An Element of Success in the Famele Library Manager,Journal of Library Administration,C.6,sy.4,pp.53-65

⁹ Baymur , a.g.e., s. 267; Mehmedoğlu, Ali Ulvi ,Dindarlarda ve Dindar Olmayanlarda Kişilik Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma (Yayınlanmamış Doktora Tezi) M.Ü.Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1999, s. 46

¹⁰ Hökelekli,Hayati,Din Psikolojisi,TDV.Yay.Ankara,1993,s.241

¹¹ Guillaume, Paule, *Psikoloji*, Çev. Refia Şemin, İ.Ü.E.F. Yay., İstanbul, 1970, s. 232; Yıldız, Murat, Benlik Kavramı ve Benliğin Gelişiminde Dinin Rolü,” D.E.İ.F.D.,sy.23,İzmir,2006,s.88

¹² Kasatura, İlkay, *Kişilik ve Özgüven*, Evrim Yay., İstanbul, 1998, s. 276

¹³ Jersild,A.T.,Çocuk Psikolojisi (Çev.Gülseren Günçe),A.Ü.E.F. Yay., Ankara, 1974, s.181; Baymur, a.g.e.,s.267;Köknel,a.g.e.,s.65;Güven,a.g.m.,ss.149;Yörükoğlu,a.g.e.,ss.101-103;Erden,M.& Akman,Y.,Eğitim Psikolojisi :Gelişim-Öğrenme-Öğretme,6.bs.,Arkadaş Yay.,Ankara,1998,s.92;Gander, M.J.&Gardiner, H.W., Çocuk ve ErgenGelişimi, 4.bs.(YayımlıHaz.:B.Onur),İmge Kitabevi,Ankara, 2001, s.492

¹⁴ Köknel, a.g.e., s. 115; Ersanlı, a.g.e., s. 8; Yavuzer, a.g.e. s. 17; Yanbastı, Gülgün, *Kişilik Kuramları*, E.Ü.E.F. Yay., İzmir, 1990, ss. 254-255

¹⁵ Mehmedoğlu, a.g.t., s. 46

diği ve kendisini nasıl savunduğu, diğer taraftan da kendini başkalarının değerlendirme biçimi yani kendisi ile ilgili tüm algılarının örgütlenmiş biçimi olarak ifade edilebilir.¹⁶ Başka bir deyişle benlik ya da kendilik, içimizde tarif edemediğimiz ama bize her şeyi tanıtmaya ve bildirmeye aracılık eden bilinçli izlenimlerin toplamından ibarettir.¹⁷ Daha doğrusu, benlik bireyin kendi içinde kendini gözetleyen, yargılayan, değerlendiren ve davranışlarını bir düzene koyup, onu yönlendiren bir güçtür.¹⁸ Ben'in özelliklerinin ve ben'in diğer insanlarla etkileşiminin olumlu ve olumsuz çeşitli yönlerinin algılanması sonucu oluşan, örgütlenmiş ve tutarlı bir kavram olan benlik¹⁹, son derece önemli bir kişilik ögesidir.

Çok yönlü ve çok bileşenli bir yapı olan benlik kavramı, farklı 'benlik yönleri' ya da 'alt benliklerden' oluşur. Bunlar bireyin kendisini tanımlamada kullandığı bilişsel ve öznel kimliklerdir.²⁰ Daha doğrusu benlik kavramı, benliğin bireyin yaşantıları , yoluyla genelleştirilerek terimlere dökülmüş şeklidir.²¹

Kişiliğin temel, özerk ve özgür katmanını, bireye özgü farklılıkları ve özellikleri oluşturan benlik, kişinin kendine ilişkin algılarını, düşüncelerinin, duygularını sentezleyen, bütünleştiren bir yapı ve sosyal çevreyle etkileşimleri sonucu şekillenen, kendine ilişkin bir imajı olarak da tanımlanabilir.²²

Dolayısıyla bireyin kendi geleceğini yönlendirmedi, çevreyle olan iletişimini belirlemede etkili olan benlik kavramı , bireyi tanımada önemli bir faktördür.²³

Bilinçli bireyin kendisini başkalarından ayırmasını dile getiren 'ben' sözcüğü ya da benlik çok yönlü ve çok bileşenli bir yapı olduğu için değişik psikologlar, sosyologlar ve felsefeciler tarafından değişik şekillerde tanımlanmıştır.

Psikoloji tarihinde benlik konusunu ilk kez ele alan W. James'e göre benlik, 'bilen benlik (self as knower)' ve 'bilinen benlik (self as known)' olmak üzere iki bo-

¹⁶ Öner, Necla, *Piers-Harris'in Çocuklarda Öz Kavramı Ölçeği El Kitabı*, Türk Psikologlar Derneği, Yay., Ankara, 1994, s.1

¹⁷ Mehmedoğlu, Y., *Erişkin Bireyin Kendilik Bilinci ve Din Eğitimi*, Rağbet Yay. İstanbul, 2001, s.11

¹⁸ Eranlı, a.g.e., s. 8

¹⁹ Geçtan, Engin, *Psikanaliz ve Sonrası*, 4. bs., Remzi Kitabevi, Ankara, 1990, s. 234

²⁰ Güngör, Derya, "Benlik Karmaşıklığı", Türk Psikoloji Yazıları, Türk Psikologlar Derneği Yay., C. 1, sy. 1, Haziran-1998, s. 81

²¹ Eranlı, a.g.e., s.17

²² Budak, a.g.e., s.124; Yavuzer, a.g.e., s.17; Eranlı, a.g.e., s.2

²³ Çelik, Asiye, "SSK Ankara Hastanesi Çocuk Psikiyatri Servisine Başvuran 9-14 Yaş Arasındaki Çocuk-

ların Benlik Kavramlarının Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi”,Kriz Dergisi 2(1),s.241
yutta düşünölmelidir ve bilimin konusu bilinen benlik olmalıdır. Bilen benlik özne bi-
linen benlik nesne olduğundan psikolojinin konusu bilinen benliktir.²⁴

Ayrıca James’e göre benlik, maddi, sosyal ve ruhsal öğelerden oluşup, kişinin gördüğü, işittiği, düşündüğü şeylerin tümüdür ve tamamen bilinçli bir fenomendir.²⁵ W. James’e göre benlik, en geniş anlamıyla kişinin kendinin olduğunu söyleyebileceği her şeyin toplamıdır.²⁶

Freud, benlik konusunda psişik aygıtı id, ego ve süper ego şeklinde yapısal olarak üç bölüm halinde sınıflandırarak benlik konusunun psikolojide önem kazanmasını sağlamıştır. Psikanalitik yaklaşımda daha karmaşık yapı olarak karşımıza çıkan benlik yerine ‘ego’nun kullanıldığı görölmektedir. Freud’a göre ego, kişiliğin büyük ölçüde bilinçli yanındır ve insanın kendi hakkındaki bilinçli bilgisidir.²⁷ Psikanaliz kuramına göre benlik (ego), çocukta doğumdan sonra eğitim yoluyla gelişen bir kişilik bölümü olup gerçeklik ilkesine göre çalışır. Kimi dürtüleri bastırarak veya erteleyerek, kimi dürtüleri de yol vererek doyuma ulaşmaya çalışan benlik (ego), alt benlik ile dış dünya arasında düzenleyici ve uzlaştırıcı bir rol oynar.²⁸ Psikanaliz kuramına göre benlik (ego), içten gelen dürtüleri dizginleyemezse kişinin çevreyle olan uyumu bozulur. Freud’a göre id’in istek ve arzularını dış gerçeklikle bağdaştırmaya çalışan ego, bu fonksiyonunu yerine getirirken savunma mekanizmaları adı verilen birtakım mekanizmaları kullanır.

Dolayısıyla bu kurama göre benliğin (ego) önemli görevlerinden birisi de çatışmalara karşı savunma mekanizmaları geliştirmektir. Çocuklukta benlik (ego) yeteri kadar gelişmediği için alt benlik davranışa hâkim olur. Çocuk büyüdükçe zamanla egosu da güçlenir, beklemeyi öğrenir ve isteklerini erteleyebilir.²⁹

Önceleri Psikanalitik görüşün etkisi altında kalan Jung, bilinç seviyelerini, bilinç, bireysel bilinç dışı ve kolektif bilinç dışı olarak üçe ayırmıştır. Jung’a göre

²⁴Bkz.Bacanlı, Hasan, *Sosyal İlişkilerde Benlik, Kendini Ayarlamının Psikolojisi*, M.E.B. Yay., İstanbul, 1997, s. 6;James,William,The Principles of Psychology,Cambridge,1981,pp.176-216

²⁵Bkz.Bruno, Frank J., *Psikoloji Tarihine Giriş*, Çev. Gül Sevdiren, Kibele Yayınevi, İstanbul, 1996, ss. 100-101

²⁶Bacanlı, a.g.e., s. 10

²⁷Ersanlı, a.g.e., s. 8; Bacanlı a.g.e., s. 6

²⁸Yörükoğlu, a.g.e.,s. 82;Geçtan,a.g.e.,s.36;Freud, *Psikanaliz Nedir ve Beş Konferans*, Çev. Kamuran Şipal,İstanbul,1975,ss.236-304 vd.

²⁹ Köse, Ali, *Freud ve Din*, 2. bs., İz Yayıncılık, İstanbul, 2005, ss. 34-36; Yörükoğlu, a. g. e., ss. 82-83 insanlığın deneyimlerinin 'tortusu' olan kolektif bilinç dışı arketip adını verdiği ilk örnekleri içinde taşır. Bu arketiplerden insanın topluma karşı takındığı maskeleri ifade eden persona ve kişiliğin örgütleyicisi olan ben (self), benlik konusuyla yakından ilişkilidir.³⁰ Jung'a göre bilinç dışının en önemli arketipi benliktir. Benlik arketipi bütünlüğü ve durağanlığı sağlar. Jung'a göre benlik, egonun şablonudur, ortak bilinç dışında bulunan merkezi, örgütleyici, yönetici ilk tiptir ve diğer bütün ilk tipleri içerir. Dolayısıyla benlik ruhun çekirdeğidir, gelişimin ilk tipidir.³¹ Jung, kendini gerçekleştirme ile kişiliğin mükemmelliğini ve harmonisini, benliğin kemale ermesini kast etmektedir.³² Özetle ifade etmek gerekirse Jung'un kuramında benlik, kişiliğin bütünüdür, kişiliğin odak noktasıdır ve diğer sistemler onun etrafında kümelenirler.

Freud'dan sonra Horney ve Sullivan vb. gibi neoanalistler benlik kavramı ile ilgilenmişlerdir. Horney tarafından kullanılan öz (self), kişiliği oluşturan bilinçli ve bilinçsiz tüm nitelikleri içeren bütünlüğe denir. Horney'e göre öz (self), kişiyi bedensel, ruhsal, bilinçli ve bilinçsiz tüm nitelikleriyle belirleyen herhangi bir andaki gerçek varoluşu anlatmaya yarayan bir terimdir.³³ Daha özel tanımıyla öz (self), insanda doğuştan geldiğine ve kendini gerçekleştirmeye, kusursuzluğa, mükemmelliğe vb. ulaşma yönünde insanı güdülediğine inanılan temel, evrensel potansiyeldir.³⁴ Kısacası benliği (self) , insanın ilgi ve enerjisinin kaynağı, istek ve karar verme yetisi olarak kabul eden Horney daha ziyade ideal benlik ve benlik sevgisi (self-love) kavramları üzerinde durmuştur.³⁵

Sembolik etkileşim görüşünden etkilenen Sullivan, benlik kavramına sosyal benlik düşüncesiyle yaklaşır ve benliği, benlik sistemi kavramıyla sınırlandırır. Sullivan'ın geliştirdiği ben sistemi (self-system) anksiyete sonucunda oluşur ve iyi-ben, kötü-ben davranış biçimlerini içerir.³⁶ Sullivan, benlik sisteminin gelişip bağımsızlık kazandıkça, kendi davranışlarını tarafsızca değerlendirebileceğini, varsa çelişkileri

³⁰ Bkz. Geçtan, a. g. e., ss. 127-128; Bacanlı, a. g. e., s. 7

³¹ Bkz. Budak, a. g. e., s. 124

³² Jung, Carl G., *Din Psikolojisi*, Çev. Cengiz Şişman, İnsan Yay. İstanbul, 1993, s. 14

³³ Gürün, O. A., *Psikoloji Sözlüğü*, İnkilâp Kitabevi, İstanbul, trhsz., s. 108

³⁴ Budak, a. g. e., s. 124; Geçtan, a. g. e., s. 171; Horney, Karen; *Nevrozlar ve İnsan Gelişimi Öz Gerçekleştirme Kavgası*, 2. bs., Öteki Yayınevi, Ankara, 1993, ss. 13-14

³⁵ Horney, a. g. e., ss. 169-171

³⁶ Sullivan, H. S., *The Psychiatric Interview*, W. W. Norton and Company, New York, 1954, pp. 101, 102, 138

görebileceğini ve böyle bir benlik sisteminin bireyi anksiyeteden koruyabileceğini belirtir.³⁷

Kendilik Psikolojisinin kurucusu olan Kohut'a göre benlik, insanın ruhsal evreninin merkezi ve yaşam gücünün kaynağı olan ve kendisini oluşturan parçalarının toplamını aşan, yani onlardan daha büyük ve tam anlamıyla bilinmeyen en üst ruhsal bölümüdür.³⁸

Ego ve self kavramlarını ilk kez birbirinden ayıran Heinz Hartman'a göre ego, intrapsişik bir yapı olarak diğer intrapsişik yapılarla (id ve süperego) ilişkide bulunurken, self dış dünya ve nesnelere ilişkide bulunan bir yapıdır.³⁹

Bireyi incelerken, onun olayları nasıl algıladığına ve diğer insanlarla ilişkilerinde kendisini nasıl değerlendirdiğine büyük önem veren Adler'e göre benlik yaratıcıdır, mükemmelliğe ve daha iyiye doğru çabalar. Ona göre belki de benlikte temel bir 'iyilik' vardır. Bu da kişinin aynı zamanda bireysel doyuma ulaşması ve topluma hizmet vermesini olanaklı kılar.⁴⁰ Dolayısıyla Horney ve Sullivan'da olduğu gibi Adler'e göre de benlik temel dürtülerle, toplumsal gerçekler arasındaki uzlaşmayı sağlayan bir işleve sahiptir.⁴¹

Allport, çağdaş psikolojide benliğin önemini vurgulamış ve insanların maksatlı, akılcı ve geleceğini çizebilen varlıklar olduğunu savunmuştur. Allport, benlik kavramına alternatif olarak getirdiği proprium (Latince benlik duygusu anlamına gelen) kavramını tutumlar, niyetler ve değerlendirmelere işaret eden tutarlığın merkezi olarak tanımlamıştır. Ona göre, proprium, insan eylemini yönlendirmektedir ve kişiliğin diğer kısımlarından ayrı bir kimlik olarak davranan ben (ego) veya benlik (self) yoktur. Ona göre 'proprium' yani benlik duygusu, kişilik sisteminin çekirdeği ve bilen, duyan ve aynı zamanda sürekli gelişme içinde çaba gösteren dinamik bir etkidir. Benliğin gelişimini bebeklik, okul öncesi, okul yılları ve ergenlik devreleri içinde ele alıp

³⁷Geçtan, a.g.e., s.198

³⁸Türkçapar, M.Hakan, "Kendilik Psikolojisi ve Temel Kavramları", Türk Psikiyatri Dergisi, C.IV, sy.2, 1995, s.127

³⁹Bkz. Hartmann, Heinz, *Ben Psikolojisi ve Uyum Sorunu*, Çev. Banu Büyükkal, Metis Yay., İstanbul, 2004, ss.17-30

⁴⁰Bruno, a.g.e., s.198

⁴¹Ansbacher, H.L., "The Significance of Alfred Adler for the Concept of Narcissism", *The American Journal of Psychiatry*, 142(2), 1984, pp.203-207

inceleyen Allport'a göre benlik kavramı, bireyin kendini oluşturma gücü, bireyin kendisine özgü olan 'işte bu benim' dediği yönüdür.⁴²

Fenomenolojik kuramın öncülerinden birisi olan Carl Rogers'a göre bireyin davranışlarının en önemli belirleyicisi benlik kavramıdır. Rogers'e göre benlik, kişinin fenomenolojik veya algısal alanının bir bölümüdür ve 'Ben' hakkındaki bilinçli algılamaları içerir. Başka bir deyişle benlik kavramı, kişinin kendi hakkındaki doğru ya da yanlış bir takım hipotezleridir. Bu hipotezlerin örgütlenmesi ile benlik yapısından söz edilebilir.⁴³ Rogers, güçlü, olumlu bir benlik kavramına sahip olan bir kimsenin dünyayı zayıf bir benlik kavramı olan kişiden oldukça farklı göreceğini belirtir. Ona göre benlik kavramının gerçekliği yansıtması gerekmez, bir kişi çok başarılı ve saygın olabilir, ancak kendisini tamamıyla başarısız görebilir.⁴⁴

Calvin ve Linzey, benlik kavramının modern psikolojideki kullanılışıyla iki belirgin anlam taşıdığını belirtirler. Onlara göre, bir taraftan bireyin kendisi hakkındaki tavır ve duygularından hareket edilerek tanımlanmakta, diğer taraftan ise, benlik, bireyin davranış ve uyumunu yöneten bir grup psikolojik süreçler olarak ifade edilmektedir.⁴⁵ Benliğe farklı bir yaklaşım sergileyen Supper'a göre ise, bireyin davranışlarının en önemli belirleyicisi olan benlik kavramı meslek seçimi davranışını da belirlemektedir. Yani meslek seçimi, kişinin benlik kavramını bir meslek adıyla uygulamaya koymasındır.⁴⁶

Benliğin doğasının sosyal olduğunu söyleyen ve bu sebeple benlik kavramına sosyal açıdan yaklaşan Cooley'e göre benlik; kişinin birinci tekil şahıs zamiriyle yani 'ben', 'beni', 'bana', 'benimki' ve 'kendim' kelimeleriyle ifade ettiği şeylerdir.⁴⁷ Cooley, bireyin toplum içindeki diğer bireylerle etkileşim sırasında oluşturduğu benliği, 'ayna benlik', kavramıyla açıklamaya çalışmıştır. Ayna benlik, kişinin etkileşimde bu-

⁴²Bkz. Allport, W. Gordon; *Personality: A Psychological Interpretation*, London, 1956, p. 55 vd

⁴³ Yanbastı, a.g.e., ss.254-255; Karadağlı, Aycan; "Sağlık Meslek Lisesi Hemşirelik Bölümü Öğrencilerinin Benlik Saygısı Düzeylerinin İncelemesi", E.Ü. Sağlık Bilimleri Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İzmir, 1991, s. 6; Bacanlı, a.g.m., s. 591

⁴⁴ Atkinson, Rital L., Atkinson J., Hoeksema-Nolen, Susan; *Psikolojiye Giriş*, Çev. Yavuz Alagon, Arkadaş Yay. Ankara, 1999, s.477

⁴⁵ Ersanlı, a.g.e., s.11

⁴⁶ Bacanlı, a.g.m., s. 591

⁴⁷ Bacanlı, a.g.e., s.10; Üstün, Elif, "8-12 Yaşları Arasındaki Korunmaya Muhtaç Çocukların Benlik Algısı", Çocuk Gelişimi ve Eğitimi Dergisi, C.1, sy. 10-11, 2004, s.2

lunduğu diğer bireylerin kendisini nasıl algıladıklarını ve değerlendirdiklerini yansıtan bir kavramdır.⁴⁸ Benliğe sosyolojik açıdan yaklaşan bir başka araştırmacı Mead'a göre de benlik toplumsallaşma süreci içinde ortaya çıkmaktadır. Ona göre insan, başkalarının kendisine karşı gösterdiği tutumlar ışığında kendisi hakkında düşünmeye başlar.⁴⁹ Dolayısıyla sosyolojik bakış açısıyla benlik kavramı hem sosyal bir ürün hem de sosyal bir güçtür.⁵⁰ Bu sebeple benlik, tarihsel ve kültürel bağlamdan, içinden çıktığı toplumun değer yargılarından ister istemez etkilendiği için tarihten ve kültürden etkilenmemiş, evrensel bir benlikten söz etmek mümkün değildir.⁵¹ Dolayısıyla her insanda sınırlı, belirli, özerk ve tutarlı bir benlik bulunduğu önermesine bugün kültürel araştırmacılar itiyatla yaklaşılmakta ve tutarlı bir benlik fikrinin Batılı uzamsal kategorilerinin ve bireyciliğin bir sonucu olarak ortaya çıktığı düşünülmektedir.⁵²

Hazel Markus kişinin benliği ile ilgili bilgilerin 'benlik şeması' şeklinde kişinin zihninde bulunduğunu öne sürmektedir. Markus'a göre benlik şeması, bireyin sosyal yaşantılarında bulunan benlikle ilgili bilgilerin işlenmesini düzenleyen ve yönlendiren geçmiş yaşantılardan türetilmiş, benlikle ilgili genellemelerdir. Tabi ki bu 'benlik şeması' kişinin kendi hakkındaki 'benlik bilgisi'nin (self-knowledge) işlenmesini ve düzenlenmesini sağlamaktadır.⁵³

Varoluşçulara göre insanı var eden onun benliğidir. Her küçük 'ben' varoluşumuzun bir parçasını ifade eder. Kierkegaard'a göre 'ben', kendi kendine bağlanan ve kendi olmak amacını taşıyan - ki bu ancak Tanrı'ya bağlanmakla gerçekleşebilir- sonsuzun ve sonlunun bilinçli sentezidir.⁵⁴

⁴⁸Epstein,S.,”The Self-Concept Revisited or A Theory of A Theory”,American Psychologist ,28,1973, pp.404-416

⁴⁹Orbay, Sema, *Psikiyatri Kliniğine Başvuran Çocuk ve Ergenlerde, Ana-Baba Tutumu, Benlik Kavramı ve Semptomlar Arasındaki İlişkinin Araştırılması*, E.Ü.S.B.E. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir,1996, ss.3-4

⁵⁰Rosenberg,Morris,Self-Concept Research:A Historical Overview,Social Forces,68(1),1989,ss.34-44

⁵¹Sayar,Kemal,”Benlik:O Yakın Soru, O Uzak Ülke”,Bilge Adam Dergisi,sy.1,2003,ss.11-17

⁵²Ewing,K.P.”The Illusion of Wholeness:Culture,Self and The Experience of Inconsistency”, Ethos,18, 1990,pp.251-278

⁵³Markus,H.,”Self-Schemata and Processing Information About the Self”,Journal of Personality and Social Psychology,35,1977,pp.63-78

⁵⁴Kierkegaard,Sören.,*Ölümçül Hastalık:Umutsuzluk*, Çev.M.Mukadder Yakupoğlu,Ayrıntı Yay.,İstanbul , 1997,s.43

Nietzsche'ye göre, 'ben', isteme ve hissetme kadar düşünmeyi içine alan, insan tarafından yaşanmış hakikatlerin tümüdür.⁵⁵

Kant,'Saf Aklın Eleştirisi' adlı eserinde benlik görüşünü ortaya koyarken, değişik bağlamlarda değişik anlamlar kazanan farklı terimler kullanır. Kant'ın bu çerçevede kullandığı terimlerin başında ruh (soul), zihin (mind), özne (subject) ve benlik (self) gibi terimler gelmektedir. Bu terimlerin farklı ontolojik, epistemolojik, psikolojik, etik ve hatta teolojik implikasyonları olsa da Kant'ın transandantal felsefesinde çoğu zaman birbirinin yerine kullanıldıkları görülmektedir.⁵⁶

Kur'an ve Tasavvufa göre de benlikten kısaca bahsedilecek olursa,Kur'an-i terminoloji içerisinde benlik (kendilik,öz)kavramına en yakın kavramın nefis olduğu ve bu kavramın çoğu zaman beşeri varlıklar için,çok nadir olarak da Allah ve putperestlikteki tanrılar ve cinler için kullanıldığı görülmektedir.⁵⁷ Kur'an'da oldukça sık bir şekilde geçen ve İngilizceye 'soul' (ruh) olarak tercüme edilen Nefs kavramı insan ve Tanrı için kullanıldığında İnsan ve Tanrı'nın birey olması anlamına gelmektedir.⁵⁸ Kur'an'da gelişme potansiyeli olan bir oluşum anlamı da taşıyan nefis de ğişik manalarda kullanılmasına rağmen,Kur'an'ın bütünlüğü çerçevesinde bakıldığında benlik ya da kendilik (nefs) , bir ucu tümüyle maddi ihtiyaçlara uzanan müşahhas bir yapı iken,bir yönüyle ucu sonsuza ve Ruh'a açık,manevi, mücerred (soyut) bir oluştur.⁵⁹ Bununla birlikte Kur'an'da nefis,insanoğlu ile ilgili olarak kullanıldığında onun akıl,ruh,kalb,kötülüğü emreden cevher ve beden birleşimi olan bütünlüğü anlamına gelmektedir.⁶⁰

Sufiler ise nefis kavramını genellikle iki temel manada kullanmaya çalışmışlardır.Sufiler,nefs kelimesini yalnız başına kullandıklarında "nefs-i" hayvani'ye

⁵⁵ Korlaelçi,Murtaza,"İnsanBenliği",Felsefe Dünyası,Türk Felsefe Derneği Yayınları,sy.15,Ankara,1995, s.55

⁵⁶ Yalçın,Şehabettin,"Kant'ta Transandantal Ben Bilinci",Felsefe Dünyası Dergisi,sy.39,2004,s.55

⁵⁷ Blachère,Regis,"Nefs Kelimesinin Kur'an'da Kullanılışı Hakkında Bazı Notlar",Benliğin İnşası(içinde) Der.Sadık Kılıç,İnsan Yay.,İstanbul,2000,s.86

⁵⁸ Ay,Mahmut,"Bireyselliğin Teolojik Temellerinden Biri Olarak İman",Dini Araştırmalar Dergisi,C.5, sy.15,Ankara,2003,s.96

⁵⁹ Mehmedoğlu,a.g.e.,s.21

⁶⁰ Açıkel,Yusuf, "[Nefsini Bilen Rabb'ini Bilir], Hadis mi ? Kelam-ı Kibar mı ?",S.D:Ü.İ.F.D.,sy.5, Isparta:1998,s.188

işaret etmek istemişlerdir.Yani birinci anlamıyla nefis,kulun kötü ve illetli vasıfları ile yerilen ve zemmedilen; şerrin kaynağı,kötülüğün temeli olan huy ve fiilleridir.⁶¹ Başka bir deyişle nefis,insanın özünde doğuştan mevcut olan ilkel ve tatmin olmamış, arzu,temayül ve hayaller,ihtirasların ve zevklerin kaynağı olan kötü bir benlik anlamına gelmektedir.

Sufilere göre ikinci anlamıyla nefis, insanın hakikati,zatı anlamına gelir.Bu latife,hallerin değişmesiyle çeşitli sıfatlarla sıfatlanır.Bu bakımdan birinci manasıyla gayet çirkin ve kötü olan nefis ikinci manasıyla mahmûd ve güzeldir.Çünkü ikinci mana ile insanın nefsi,yani insanın zatı,Allah'ı ve diğer bilinenleri idrak eden hakikattir.⁶² Başka bir ifadeyle nefis,insanın kendisidir,kendi benliğidir.Nefis,insanın maddi hayatını, bedeni menfaatlerini temsil eden ,vücudu yönetmekle Allah tarafından görevlendirilmiş benliğidir.⁶³

Anlaşılabacağı üzere gerek psikolojik,sosyolojik ve felsefi açıdan gerekse Kur'an ve tasavvuf açısından benliğin değişik tanımları yapılmıştır.Dolayısıyla psikologların, sosyologların,filozofların ve sufilerin üzerinde fikir birliği yaptıkları ortak bir benlik tanımını mevcut değildir.Bununla birlikte psikologlara göre benlik, daha ziyade kişiliğin merkezinde bulunan ve kişiliğin yürütme görevini icra eden ,temel dürtülerle toplumsal gerçekler arasındaki uzlaşmayı sağlayan,bireyin kendisi ile ilgili duygu, düşünce, amaç, istek ve değer yargılarının dinamik örüntüsünden oluşan ve genellikle kişiliğin bilinçli ve öznel yanı olarak bilinen , kendini gerçekleştirme , kusursuzluğa ve mükemmelliğe ulaşma yönünde insanı güdelediğine inanılan temel ve evrensel bir potansiyeldir. Sosyal psikologlar ise benliğin daha ziyade toplumsal boyutu üzerinde durarak kişinin kendisiyle ilgili duygu , düşünce , fikir ve ideallerinin ve değer yargılarının oluşmasında içinde yaşadığı toplumsal çevreyle etkileşiminin önemli rol oynadığını , dolayısıyla başkalarının kişinin benliğine yönelik tutum ve tavırlarının , düşüncelerinin benliğin oluşumunda belirleyici olduğunu ve çoğu zaman kendimizi başkalarının gördüğü gibi görme eğiliminde olacağımız hususunu ağırlıklı olarak vurgulamaktadırlar.

⁶¹ Açıkel,a.g.m.,s.187;Sayar,Kemal,Sufi Psikolojisi,2.bs.,İnsan Yay.,İstanbul,2000,s.16;Öztürk,Yaşar Nuri,Kur'an ve Sünnete Göre Tasavvuf,Yeni Boyut Yay.,5.bs.,İstanbul,1993,s.56;Peker,a.g.e.,s.118

⁶²Gazzâli , İhyâ-i Ulüm'iddin-Din , Çev. Ali Arslan , C.IV, Arslan Yay. , İstanbul , 1993 , s.11

⁶³Coşan,Esat,"İslam'da Nefis Terbiyesi", Kutlu Doğum Haftası Sempozyumu (12-17 Ekim 1989) , TDV., Ankara ,1990 , s.166

Filozoflara göre ise benlik, var oluşumuzun temeli, kişinin gerçek özü ve cevheri olup isteme ve hissetme ile birlikte düşünmeyi de içine alan insan tarafından yaşanan gerçeklerin tümü olarak ifade edilebilir. Kur'an ve tasavvuf açısından benlik (nefs) , ruh, akıl , kalb , kötülüğü emreden cevher ve beden birleşiminden ibaret olan insanoğlunun zata , hakikati ve bizzat kendisi anlamlarına gelmektedir.

Dolayısıyla yaşantımızın en önemli yönlerinden birisi olan ve tanımlanması son derece zor olan benlik kavramı , hem sürekli ve değişmez , hem de dinamik özellik taşıyan karmaşık bir yapı ve süreç olup insan kişiliğinin temelinde bulunan ve birey için çok önemli olan algı, duygu ve düşüncelerin bir bütünü olarak tanımlanabilir. Başka bir deyişle bireyin kendisini algılayış ve kavrayış biçimi olan ve bireye süreklilik, bütünlük ve sağlamlık hissi veren benlik kavramı , kişinin kendisini nasıl görüp , nasıl değer biçtiğini anlatmakta olup kişinin kendisiyle ilgili kafasında çizdiği bir profil ve dünyayı seyrettiği bir gözlüktür.

Bireyin benlik kavramı oluşumunda pek çok husus etkilidir. Her şeyden önce bireyin bedensel , zihinsel , duygusal ve psikoseksüel gelişimi , çevresinden kendisine model aldığı kişiler, öğrenmeleri, deneyimleri , olaylara yüklediği anlamlar , beklentileri vs. benlik kavramının oluşumunda son derece etkilidir.

Benlik kavramı bir takım yaşantılar sonucunda oluşur. Benliğimiz doğduğumuz andan itibaren , başımızdan geçen sayısız olaylarla , çevremizde temasta bulunduğumuz kişilerin etkisiyle yavaş yavaş oluşur. Morris Rosenberg'in deyişiyle "başkalarının benliğe karşı tavırları , sosyal hayvanlar olan insanları derinden etkilemektedir".⁶⁴

Özetle belirtmek gerekirse her yaşantı , acı ve tatlı bir çok yaşantılar sonucunda öğrenilen ve her an gelişmesi devam eden bir benlik kavramına bir şeyler katar. İş kaybı , hastalık , bir yakının ölmesi vs. gibi yaşanan olumsuz olaylar benlik kavramının gelişimi üzerinde olumsuz etkide bulunurken sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel düzeyin yüksek olması akademik başarı, ana-babanın çocukla ilgilenme düzeyinin yüksek olması vb. gibi olumlu koşullar da benlik kavramının gelişimine olumlu yönde katkıda bulunur.

⁶⁴Rosenberg , Morris , *Conceiving the Self* , Basic Books , New York , 1979 , p.63

B. BENLİK SAYGISI

1. Benlik Saygısı Tanımı:

İnsanın kendi kişiliğine karşı beslediği duygulara benlik duyguları (Alm: Ichgeföhle) denilirken, diğer insanlara karşı beslediği duygulara da senlik ya da sosyal duyguları (Alm: Dugeföhle) adı verilmiştir. Başlıca benlik duyguları, benlik saygısı ya da izzet-i nefis, şeref ve haysiyet duygusu, üstünlük ve aşağılık duygusudur.⁶⁵

Daha önceki neslin, insanın kendi kendisini sevmesini ifade etme anlamında ⁶⁶ izzet-i nefis ya da hubb-u nefis (Alm: selbstliebe) adını verdikleri benlik saygısı, “self’e” ilişkin bir kavram olup Türkçe’de “kendine saygı”, “öz saygı” ya da ‘benlik değeri’ gibi değişik kavramlarla ifade edilmektedir.İngilizce’de bu kavramın karşılığı olarak genellikle ‘self-esteem’ ya da ‘self-respect’ sözlükleri kullanmasına rağmen “self-confidence” ve “self-regard” da bu kavramın karşılığı olarak kullanılan terimlerdir.

Jussim’in de belirttiği gibi benliğin bilişsel ve duyuşsal olmak üzere iki boyutu ya da yönü vardır. Benliğin duyuşsal yönü, kişinin kendi hakkında ne hissettiğini ve kendisini nasıl değerlendirdiğini içerir ve benlik saygısını gösterir. Gerçekte benliğin söz konusu her iki boyutu da karşılıklı ilişki içerisinde.⁶⁷

Bu sebeple benlik kavramında , bireyin sahip olduklarına ilişkin bir farkındalığı , bilgisi söz konusu iken , benlik saygısında , bireyin sahip oldukları ya da algıladıklarıyla ilgili duygu ve düşünceleri,yani bu durumdan hoşnut olup-olmadığı söz konusudur.Dolayısıyla benlik saygısı (self-esteem) , benliğin duygusal boyutu olarak kabul edilmekte ve bireyin , kendisinin nasıl bir insan olduğu hakkındaki fikirlerle birlikte bu fikirlerin meydana getirdiği duygulara da sahip olabileceğine dikkat çekilmektedir.⁶⁸

Benliğin duygusal yönünü teşkil eden ve bireyin benliğini beğenme derecesini gösteren benlik saygısı, benlik kavramımızı ne kadar sevdiğimiz ve kabul ettiğimiz

⁶⁵Peker, a.g.e., ss. 58-60

⁶⁶Peker, a.g.e., s. 58

⁶⁷Jussim,L.,”Self-fulfilling Prophecies: A Theoretical and Integrative Review”, Psychological Review , 93,1986,pp.429-445

⁶⁸Hamachek,D.E.,”Ergen Benliğinin Psikolojisi ve Gelişimi”, Ergenliği Anlamak,(Eds.) J.F.Adams (Yayına Haz.:Bekir Onur , Çev. Ö.H.Ersever) İmge Kitabevi , Ankara , 1995, ss.111-152

bir ölçüsü ya da kendimiz için ne kadar saygın olduğumuzu ifade eder⁶⁹ Dolayısıyla “self-esteem” , kişinin kendisine saygı duymasının yanı sıra güven duyması , kendisini benimseyip değer vermesi anlamlarını da kapsadığından bu terimin kavramsal karşılığı olarak “ özdeğerlilik” ya da “özdeğerlilik duygusu” ‘nun kullanılması da mümkündür. Zira benlik saygısı, değerli olma , yeterli olma ve yapabilir olma duygusudur.Çocukta bu duygu anne-babanın sevgisi ve duyarlılığı ile gelişir.⁷⁰

Araştırmacılar benlik saygısının daha ziyade öz (self) , kendilik imgeleri (self-image) ve kişinin kendini değerlendirmesiyle ilişkili yönleri üzerinde durmuşlardır.⁷¹ Bu bağlamda benlik saygısını , öz kavramının değerlendirici bir bölümü olduğunu ve genel bir değerli veya değersiz oluş duygusu şeklinde hissedildiğini ifade edenler de olmuştur.⁷²

Bireyin kendisine ilişkin değerli olduğuna dair yargısını teşkil eden benlik saygısı, bireyin toplum içindeki davranışlarını etkileyen ve olaylar karşısında nasıl tepki vereceğini belirleyen önemli bir yapılandırır.⁷³ Dolayısıyla benlik saygısının yapısında kişisel onur,hüner,kişinin özünün kabullenilmesi,bütünlük,kabul edilirlilik duygusu vardır.Bununla birlikte benlik saygısı kişinin kişisel gereksinimlerinin farkında olması ve bunlar için uygun doyumlar sağlayabilme kapasitesini de kapsamaktadır.Bu sebeple psikolojik sağlık ile de yakından ilişkili bir kavram olan benlik saygısı,bireyin sahip olduğu yetenek ve kapasitelerini olumlu olarak görmesi ile yaşanan olumlu bir benlik algılamasını ifade eder.Başka bir deyişle, benlik saygısı, zekâ , bedensel özellikler , yetenek ve beceriler,bireysel onur ve saygınlık gibi özelliklerin olumlu düzeyde, kabul edilmesi vb.gibi öğeleri kapsar.⁷⁴

⁶⁹ Sanford,Linda T.& Donovan,Mary E.,Kadınlar ve Benlik Saygısı (çev.Semra Kunt) , HYB Yayıncılık, Ankara, 1999,s.9

⁷⁰Taylor,S.E.,Lerner,J.S.;Sage,R.M.;Lehman,B.J.;Seman,T.E.,”Early Environment Emotions,Responses to Stress,and Health”,J.Pers,72 (6) , 2004, pp.1365-1393’den nakleden Özmert,Elif N. , ”Erken Çocukluk Gelişiminin Desteklenmesi-III:Aile” , Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi , C.49,sy.3, 2006,s.265

⁷¹ Robsen,P.J.,”Self-Esteem A Psychiatric View” , British Journal of Psychiatry,153,1988,pp.6-15

⁷²Kawash,G.F.,”A Structural Analysis of Self-Esteem from Preadolescence Through Young Adulthood:Anxiety and Extro version as Agents in the Development of Self-Esteem”,Journal of Clinical Psychology,Vol:38,No:2,1982,pp.301-310

⁷³ Cohen,Arthur,”Some Implications of Self-Esteem for Social Influence”,Gordon,C.& J.Gergen,The Self In Social Interaction,Volume I ; Cassic and Contemporary Perspectives,New York:John Wiley and Sens,Inc.,1968,p.383

⁷⁴ Chrzanowski,G.,”The Genesis and Nature of Self-Esteem”,American Journal of Psychotherapy,Vol: 35, No:1 , 1981 , pp.38-46

Benlik saygısı , bireyin ne olduğu ile ne olmak istediği arasındaki farka ilişkin duyguları gösterir.Zira insanlar algılanan benlikleri ile ideal benliklerini sürekli olarak karşılaştırırlar.Algılanan yeni gerçek benliğimiz ile ideal benliğimiz arasındaki fark ne kadar fazla ise benlik saygımız da o kadar düşüktür.⁷⁵ Başka bir deyişle,bir insanın ne olduğu ile ne olması gerektiği konusundaki tutarsızlık,değersizlik duygularının doğal bir sonucudur.⁷⁶ Dolayısıyla,benlik saygısı,insanın bir birey olarak değeri konusunda ulaştığı bir kanı olup kendi benlik kavramını beğenmesi,onaylaması,tam ve eksik yönleriyle kendisini değerli,olumlu,sevilmeye ve beğenilmeye değer bulması yani kendinden hoşnut olması durumudur.⁷⁷ Kendini olduğu gibi kabullenmiş yani benliği gelişmiş bir kimsenin en önemli özelliklerinden birisi,kendisiyle ilgili arzu ve isteklerini ,sahip olduğu fırsat ve imkânların sınırları içerisinde tutabilmesidir.Böyle bir kimsenin ne olduğu ve ne olması gerektiği durumları arasında pek fazla bir uçurum yoktur , yani böyle bir kimsenin gerçek benliği ile ideal benliği uyum ve bağdaşım içerisindedir.⁷⁸

Benlik saygısı , bireyin kendisine atfedilen değerlendirici tutumların bir dizgesi ya da bireyin kendi değeri hakkındaki algılamalarıdır.⁷⁹ Bizim benlik saygımız , hayat içerisinde özel kimliklerimizi nasıl değerlendirdiğimize bağlıdır.Örneğin;kendimizi kötü bir arkadaş veya yetersiz bir konuşmacı , iyi bir sporcu vs. olarak görebiliriz . Kendimizle ilgili olarak yapmış olduğumuz bu değerlendirmeler, bizim benlik saygımızı oluşturur.Eğer pozitif özel yeteneklerimizi ön planda tutabiliyorsak o zaman kendilik saygımızın seviyesini de yüksek tutmuş oluruz.Bir çok değerli yeteneğe sahip olmamıza rağmen,şayet olumsuz özelliklerimizi ön planda tutarsak o zaman da kendimize olan saygımız düşük seviyede olur.⁸⁰ Dolayısıyla , zekâ , bedensel özellikler , yetenek ve beceriler, bireysel onur ve saygınlık gibi özelliklerin olumlu düzeyde kabullenilmesi gibi öğeleri kapsayan benlik saygısı temel olarak bireyin kendini değer-

⁷⁵ Sanford ve arkd.a.g.e. , s.9

⁷⁶ Kulaksızoğlu,a.g.e.,s.115

⁷⁷ Geçtan,Engin,İnsan Olmak,18.bs.,Remzi Kitabevi,İstanbul,1997,s.77

⁷⁸ Ersanlı,a.g.e.,s.18

⁷⁹ Jensen,M.D.,Bobak,I.M.,”Nurse-Client Relationships”,Maternity and Gynecologic Care,Third Edition, St.Louis-Toronto:The C.V.Mosby Comp.,1985,p.32;Morrison,T.,Alt,S.,”Self-Esteem and Self-Estimates of Academic Performance”,Journal of Consulting Psychology,41 (3),1973,pp.412-415

⁸⁰ Kasatura, a.g.e. , s.278

lendirirken kullandığı tutumun yönüne bağlıdır.⁸¹ Birey kendini değerlendirirken olumlu bir tutum içindeyse, benlik saygısı yükselmekte , olumsuz bir tutum içerisindeyse benlik saygısı düşmektedir.Dolayısıyla bir kimsenin olaylar hakkında olumlu düşünmesini ve kendisine karşı duyduğu sevgi , saygı ve güven duygularını ifade eden benlik saygısı (self-esteem) , kişinin kendisini tanıması ve gerçekçi olarak değerlendirmesi sonucunda kendi yetenek ve güçlerini olduğu gibi kabul edip benimsemesidir.⁸² Bu sebeple benlik saygısının yeterlilik (competence) ve değer (Worth) olmak üzere iki temel boyutunun olduğu ifade edilmektedir. Yeterlik (yeterlik temelli benlik saygısı) , bireyin kendi kendini yeterli ve etkin görme , değer (değer temelli benlik saygısı) ise değerli birisi olarak görme derecesine işaret etmektedir.⁸³

Benlik saygısı her zaman var olan – bütüncül (genel) olabildiği gibi belirli durum ve şartlara bağlı – kısmi (özel) de olabilir. Başka bir ifadeyle bir genel benlik saygısı vardır, bir de bu benlik saygısının , duygusal , sosyal , fiziksel ve akademik benlik saygısı şeklinde özel boyutları vardır⁸⁴ ve bu özel alanlardaki benlik saygısının global (genel) benlik saygısına göre kişinin gözlenen davranışları için daha iyi bir belirleyici olduğu bildirilmektedir.⁸⁵

Kişilik ve benlik konularıyla ilgilenen araştırmacı , psikolog ve psikolojik danışmanlar benlik saygısını değişik açılardan ele alarak farklı görüşler ileri sürmüşlerdir.Amerikalı din psikoloğu W.James , benliğin doğası üzerine düşünürken, benlik saygısı kavramını ortaya atmış ve onu şu şekilde formüleştirmiştir:

$$\frac{\text{Başarı}}{\text{İstekler}} = \text{Benlik Saygısı}$$

James , bu formülden hareket ederek benlik saygısının ne sadece başarılar ne de sadece istek ve amaçlar tarafından belirlendiğini , kişinin kendi kendisiyle barışıklık derecesi ve başarılarının , isteklerine olan oranıyla belirlendiğini ileri sürmüştür.

⁸² Çetin , H.Nurcan, “ Gençlerde Obezite ile Davranış Sorunları , Benlik Saygısı , Depresyon Düzeyi, Yeme Tutumları ve Anne-Çocuk Arasındaki İlişkinin İrdelenmesi” , E.Ü.Tıp Fakültesi Çocuk Psikiyatrisi Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Uzm.Tezi) , İzmir , 2001 , s.19

⁸³ Cast,D. Alicia;Burke , J. Peter , “ A Theory of Self – Esteem “ , Social Forces , Vol:80 , 2002,p.1042

⁸⁴ Fleming , James S. ;Courtney , Barbara E. , “ Dimensionality of Self – Esteem : II Hierarchical Facet Model for Revised Measurement Scales” , Journal of Personality and Social Psychology , Volume:46 , Number : 2 , Published Monthly by the American Psychological Association , 1984,p.404

⁸⁵ Rosenberg,M.,Schooler , C.;Schoenbach,C.;Rosenberg,F. , “ Global Self – Esteem and Specific Self-Esteem: Different Concepts , Different Outcomes “ , Am Social Rev ,60,1995,pp.141-156

Örneğin; dünyanın en ünlü opera sanatçısı olmak gibi bir hedefi olan bir kimse sonuçta küçük bir koroda herhangi birisi olduğunda benlik saygısı düşük olacaktır. Dolayısıyla James'in bu genel formülüne göre sadece istekleri ve amaçları 'gerçekçi' olan bir kimse ortalama bir başarı ile bile kendisini değerli göreceğinden benlik saygısı yüksek olacaktır ve sonuçta bu kimse mutlu olacaktır.⁸⁶

Klasik psikanalitik kuramda benlik saygısı libido teorisi ve özsevi (narsisizm) yönünden açıklanmaktadır. Freud , yani doğan bebeğin tüm libidinal yatırımlarının kendisinin iyi olduğunu hissettiği denge durumunu korumaya yönelik olduğunu ,bu narsistik ego libidosunun bir kısmının daha sonra nesne (obje) libidosuna dönüştüğünü , ancak libidonun bir kısmının yine narsistik libido olarak korunduğunu ifade etmektedir. Bu bağlamda söz konusu narsisizmin iyi entegre edilmesi , çocuktaki "iyi olma" duygusunun benlik saygısı olarak gelişmesinde gerekli bir faktör olmaktadır.⁸⁷

Benlik gelişiminin bir süreç olduğunu belirten Horney'e göre özseverlik , diğer insanların bireyi değerli görmesi ile oluşan bir benlik şişmesidir. O , kişinin kendini değerlendirme sürecinde ideal olarak belirlediklerinin düzeyi ve esnekliğinin temel bir konu olduğunu dolayısıyla ideal benliğin kişinin kapasitesine ve gerçeklere uygun olarak belirlenmesi gerektiğini ifade etmektedir.⁸⁸ Dolayısıyla benlik saygısı ile ilgili açıklamalarda kişiler arası ilişki süreci ve aşâğılık duygusunun önüne geçme yolları üzerinde de duran Horney'in bu konuyla ilgili en önemli katkısının anksiyete ile başa çıkma yollarını gündeme getirmiş olmasıdır. Zira ona göre insanın ideal olarak yapmak istedikleri eğer gerçekten yapabileceklerine uygun düşmüyorsa , başka bir deyişle ideal benlik ile gerçek benlik birbirinden çok farklı ise kişinin anksiyetesi çoğalır.Kişinin kendi kapasitesi ve amaçlarına uygun bir ideal benlik geliştirmesi onun anksiyeteye karşı alabileceği en iyi önlemdir.⁸⁹

⁸⁶ Bruno , a.g.e. , ss.101-102

⁸⁷ Meissner , W.W. , "Theories of Personality and Psychopathology :Classical Psychoanalysis" , Comprehensive Textbook of Psychiatry (içinde) , Eds. H.I. Kaplan and B.J. Sadock , Williams and Wilkins, 1985, p.337-418'den nakleden Çuhadaroğlu , Füsün , " Adolesanlarda Benlik Saygısı" , H.Ü. Tıp Fakültesi (Yayınlanmamış Uzm.Tezi) , Ankara , 1986 , s.3

⁸⁸ Bkz.Horney,Karen,Çağımızın Tedirgin İnsanı (Çev.Ayda Yörükân), Tur Yay.,İstanbul,1980,ss.161-183; Horney,Nevrozlar ve İnsan Gelişimi,Öz Gerçekleştirme Kavgası,ss.134-190

⁸⁹ Bkz.Horney,Nevrozlar ve İnsan Gelişimi:Öz Gerçekleştirme Kavgası ,ss.118-165

Sullivan'a göre benlik saygısının temelinde kişiler arası ilişkiler yer almaktadır. O, herkesin çevresindeki diğer insanları değerlendireci bir şekilde algılayacağını ifade eder. Başkaları tarafından değerlendirildiğinin farkında olan insan da benlik saygısını kaybetmemek için çaba sarfeder ve bunun yol açacağı anksiyeteden korunmaya çalışır. Bu sebeple Sullivan anne-babaların çocukları ile olan ilişkilerine özel bir önem vermiş ve bu ilişkilerde aşağılık duygusu yaratıcı olayları en aza indirgemenin önemini vurgulamıştır.⁹⁰

Otto Rank ise benlik saygısının büyüme sürecindeki birleşme-ayrılma ve benzerlik-farklılık kutuplaşmalarıyla ilişkili olduğu görüşündedir. Başka kişilerle birleştiğinde birey onlara benzediğini fark eder. Bu birliktelikte diğer kişide kendi yansımaları görmesi ile benlik saygısının ortaya çıktığını savunur.⁹¹

Kendilik psikolojisinin kurucusu olan Kohut'a göre benlik saygısındaki iniş çıkışlar benlikte zedeleyici değişikliklere neden olmakta ve bu durum anksiyeteye neden olmaktadır.⁹² Dolayısıyla Kohut güçlü bir kendiliğin , zafer veya yenilgi başarı veya başarısızlıkta geniş benlik saygısı dalgalanmalarını tolere edebilen bir öz olduğunu belirtir.⁹³

Kişilerin benlik saygılarını azaltan zayıflıklara ve yetersizliklere vurgu yapan Adler'e göre benlik saygısı , aşağılık duygusundan üstünlük duygusuna geçişi temsil etmektedir. O , benlik saygısının gelişiminden organ eksikliği , çeşitli hastalıklar , aile içindeki durum , doğum sırası , sosyal ilişkilerde reddedilme vb. gibi olayların etkili olduğunu belirtmektedir.⁹⁴ Dolayısıyla benlik saygısı , kişinin kendisini becerili , önemli, anlamlı, başarılı ve değerli görmesini ifade etmektedir.⁹⁵

Erikson'a göre benlik saygısının temeli psiko-sosyal gelişim basamaklarının 1.döneminde temel güven duygusuyla kazanılan, aynılık ve süreklilik duygusuna

⁹⁰ Bkz. Geçtan, Psikanaliz ve Sonrası, ss.196-203

⁹¹ Bkz. Weiner, M.F., "Other Psychodynamic Schools" , Comprehensive Textbook of Psychiatry (içinde), Eds. H.I. Kaplan and Sadock , Williams and Wilkins, 1985, pp.451-458

⁹² Baker, H.S.; Baker, M.N. , "Heinz Kohut's Self Psychology: An Overview" , The American Journal of Psychiatry, 144, 1 , 1987 , pp.1-9

⁹³ Kohut, H. , "The Disorders of the Self and Their Treatment" , International Journal of Psychoanalysis , Vol:59 , No:4 , 1978 , pp.413-425

⁹⁴ Bkz. Adler, Alfred, İnsan Doğasını Anlamak (Çev. Deniz Başkaya) 2.bs. , İlyay Yay., İzmir, 2003, ss.79-100

⁹⁵ İşcan, Ömer Faruk, "Yönetsel Değerler ve Örgütsel Siyasetin Ahlakiliği", A.Ü., İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi , C.19, sy.1 , Erzurum, 2005 , s.312

dayanır. İkinci dönemde çocuğun dışkılama kasları üzerinde kontrol sağlaması ve benlik saygısı desteği ile kendi kendisini denetleyebilmesi , özerklik duygusunun kazanılmasını sağlamaktadır. Çocuğun gerek kendi kendisini kontrol ettiğinin farkına varması ve bunun verdiği haz gerekse toplumsal varlığının farkına varması onun benlik saygısını arttırmada son derece etkili olmaktadır. Erikson'un kuramında psikososyal gelişimin beşinci dönemi olan kimlik oluşumu sürecinde de benlik saygısının önemli rolü vardır.Zira erken dönemlerde benlik saygısının ortaya çıkmasını sağlayan aynılık ve süreklilik duygusunun bu dönemde başkaları tarafından yapılan değerlendirmelerin aynılık ve sürekliliği ile uyuşması sonucunda benlik kimliği duygusu gelişmektedir. Bu şekilde kimlik duygusuna yol açan benlik saygısı , yetenekler , ego ideali ve sosyal rol ilkelerine dayanır.⁹⁶

Carl Rogers gerçek benlik ile ideal benliğin uyumunun ölçülmesi için Q yöntemini keşfetmiştir. Rogers'ın prosedüründe , kişiler önce kendilerinin gerçek durumlarına göre-gerçek benlikleri- ve daha sonra olmak istedikleri gibi-ideal benlikleri-sınıflandırır . İki sınıf arasındaki korelasyon ideal benlik farklılığını gösterir.Düşük ya da negatif korelasyon geniş bir ideal benlik farklılığına denk düşer ki; bu da düşük benlik saygısı ve kişisel değer eksikliğini gösterir.⁹⁷

Rogers'a göre bir insanın benlik bilinci iyi , kötü ya da orta olabildiği gibi benlik bilinci her zaman gerçeği de yansıtmayabilir.Yetenekli birisi kendisini yeteneksiz , yeteneksiz biri de kendini son derece yetenekli zannedebilir.⁹⁸ Kısacası insan , kendi benliğini nesnel bir biçimde değerlendiremez. Kimi alanda kendini yüceltirken kimi alanda da kendini küçültebilir. Ancak genelde insanlar kendilerini olduklarından daha güçlü , daha zeki, daha yetenekli ve daha erdemli görme eğilimindedir. Olumlu yönlerini abartıp ön plana çıkartırken , olumsuz yönlerini görmezlikten gelmeyi tercih ederler. Oysa nefret ettiğimiz, değersiz bulduğumuz ya da inkâr ettiğimiz bazı yönlerimizin olduğunu kabul ederek , ne kadar korkutucu olsalar da bu yönlerimizi kabullenerek ve

⁹⁶Bkz.Erikson , E.H.,İnsanın Sekiz Çağı, (Çev.Bedirhan T. Üstün,Vedat Şar), Sevinç Matbaası, Ankara , 1984 , ss.1-30

⁹⁷Atkinson ve arkd. , a.g.e. , s.481

⁹⁸ Cüceloğlu,Doğan,İnsan ve Davranışı,Remzi Kitabevi,4.bs.,İstanbul,1993,s.428

hala kendimiz olduğumuzu görerek gerçek benliğimizi keşfederiz.⁹⁹

Sosyal yalnızlığın üzücü etkileri üzerinde duran Fromm'a göre her insanın sevgi ilişkileri kurmaya ihtiyacı vardır. Bu ilişkilerin kurulabilmesi ise sosyal ilişkilerin arkadaşlık ve güven duygusu üzerine kurulabileceği ve karşılıklı anlayış ve saygıyla gelişebileceği kanısına bağlıdır. Kişinin başkalarıyla sıcak ilişkiler kurma becerisi , yaratıcılığı vs. ise kuramsal olarak benlik saygısı ile ilişkilidir. İnsanın bu tür özelliklere sahip olabilmesi ise kendisini kabul eden , saygı ve ilgi duyan , kendini ifade etme özgürlüğü ve bağımsızlık tanıyan sosyal bir çevrenin içerisinde bulunması ile gerçekleşir.¹⁰⁰

Muhlenkamp ve Sayles , benlik saygısının , bir yaşam biçiminin göstergesi olduğunu ileri sürmüşler ve bireyin içinde yaşadığı çevre ile kendisine saygı duymasının birbiriyle ilişkili olduğunu tespit etmişlerdir.¹⁰¹

Benlik saygısı bir yaşam sürecini kapsayan ve öğrenilen bir olgudur.Bu öğrenme süreci ise kişinin sosyal çevresi ile etkileşimi içerisinde gerçekleştirmektedir. Sosyal çevre asıl kaynağı aile olarak ele alınan ve bireyin yaşam boyu değişik durumlarda karşılaştığı ve kendisi için önem taşıyan diğer insanları da kapsayan bir çevredir.¹⁰² Dolayısıyla sosyal çevredeki diğer insanların bizi değerlendirmesi ile kendi kendimizi algılayış biçimimiz birbirinden çok ayrı olabileceği gibi , birbirine çok yakın da olabilir. Benliğin değerlendirilişi çok farklı ise ortaya bir takım uyumsuzluklar ve sorunlar çıkabilir.Örneğin, öğretmenleri ve arkadaşları tarafından çok çalışkan ve zeki olarak görülen bir öğrencinin kendi kendisini algılayışı çok çarpık olabilir.Bu öğrenci başaramayacağı korkusunu çeken, kendi kendisini yeterli bulmayan birisi olabilir.¹⁰³ Dolayısıyla sağlıklı bir benlik kavramı olan bireyler, çevreden yansıtılan değerlendirmelerle , kendilerinin güçlü ve güçsüz yönlerini kavrayabilir ve kabullenebilirler.

Combs ve Snggy , insanın toplumsal etkileşim sonucunda kendisini sevilen ya da sevilmeyen , isteyen ya da istemeyen , kabul edilen ya da edilmeyen , değerli ya da

⁹⁹ Engel , Beverly, Kimliksiz Kadınlar (Çev.Deniz Atlas), Phoenix Yayınevi, Ankara, 2000,s.234

¹⁰⁰ Bkz.Fromm,Erich,Özgürlükten Kaçış (Çev. Selçuk Budak) , 3.bs. , Öteki Yayınevi , Ankara,1995, ss.34-47

¹⁰¹ Muhlenkamp , A.F. ;Sayleys , J.A. ,”Self-Esteem , Social Support and Positive Health Practices” , Nursing Research , 35 , 6 , 1986 , pp.334-338’ den nakleden Karadağlı , a.g.t. , s.188

¹⁰² Bkz.Bauer,B. ; Hill , S. , Essentials of Mental Health Care, W.B. Saunders Comp., Philadelphia , 1986 , pp.11-12

¹⁰³Yörükoğlu, a.g.e. s. 102

değersiz , yetenekli ya da yeteneksiz şeklinde ayırmıştığını söylerler. Kişi ne kadar olumlu sifata sahipse kendisini o kadar çok yeterli görür ve temel ihtiyaçlarından birisi olan kendini yeterli bulma ihtiyacına o kadar çok doyum sağlar.¹⁰⁴ Bu sebeple benlik saygısı , benlik değerinin , kendine güvenmenin veya kendini kabulün kişisel ve bütünsel duygularını ifade eder.

Arieti'ye göre benlik saygısı , kendilik imgesinin bir parçasıdır.Zira o , kendilik imgesinin , beden imgesi , öz kimlik (Self-İdentity) duygusu ve benlik saygısı olmak üzere üç kısımdan oluştuğunu ileri sürmektedir.¹⁰⁵

Hauser ise kendilik fenomeninin benlik saygısı , kendilik imgesinin entegrasyonu ve kendilik imgesinin sürekliliği olmak üzere üç kavramdan meydana geldiğini ve benlik saygısının kişinin kendi değerinin , kendi düşünce ve duygularına verdiği önemin bir değerlendirmesi olduğunu ifade etmektedir.¹⁰⁶

Decay ve Kenny'e göre insanın kendini değerlendirme veya kendini olumlu değerlendirme ihtiyacı üzerinde odaklanan benlik saygısı , motivasyonel kaynağın gücüdür. Ancak benlik saygısı kendini süper , mükemmel , yeterli hissetmek değildir.¹⁰⁷ Benlik saygısı , bir tür kimlik oluşturma , kendini kabul etme ve başkaları tarafından kabul edilmelidir.Zira bir kimsenin kendisini beğenmesi ve kendi benliğine saygı duyması demek kendisinden üstün nitelikler bulunması anlamına gelmez.Benlik saygısı, kişinin kendisini olduğundan üstün ya da olduğundan aşağı görmeksizin kendinden hoşnut olma durumudur. Karanlık taraflarımızı sahiplenmediğimizde , aslında daha cansız ve ruhsuz oluruz. “Kabul edilebilir” kişiliğimizin altında zengin bir canlılık yatmaktadır. Sadece kronolojik olarak inkar ettiğimiz bu istekleri ve özellikleri bularak ve bunlara saygı duyarak bir bütün olmaya ve iyileşmeye doğru gidebiliriz.¹⁰⁸ Benlik kavramının çarpıtıldığı durumlarda benlik saygısının da gerçekçi olması beklenemez. Kendisini son derece üstün, güçlü vs. şeklinde gören bir kimsede benlik saygısı son derece yüksek olabilir.Büyüklik sanrıları taşıyan bir paranoid kimsedeki benlik saygısı

¹⁰⁴ Orbay,a.g.t. , s.5

¹⁰⁵ Arieti, S., “The Cognitive-Volitional School”, American Handbook of Psychiatry (içinde), Ed. S.Arieti ,Basic Books , 1975 , ss.877-903'den nakleden Çuhadaroğlu , a.g.t. , s.9

¹⁰⁶ Hauser,S.T., “The Content and Structure of Adolescent Self İmages”, Archives of General Psychiatry, Vol:33 , 1976 , pp.27-32

¹⁰⁷Uyanık Balat,Gülden; Akman,Berrin, “Farklı Sosyo-Ekonomik Düzeydeki Lise Öğrencilerinin Benlik Saygısı Düzeylerinin İncelenmesi” , F.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi, C.14, sy.2 , Elazığ , 2004 , s.176

¹⁰⁸ Engel , a.g.e. , s.242

yalancı bir benlik saygısıdır. Benlik kavramının abartılmasından kaynaklanan bu tür bir benlik saygısı temel güvensizlik duygusunu kapatmak için adeta şişirilmiş bir balona benzer ve eninde sonunda sönmeye mahkumdur. Benlik kavramını son derece değersiz ve yetersiz bulan bir kimsede de benlik saygısı düşer. Örneğin ; depresyon içerisinde bulunan bir kimse kendini o kadar değersiz ve yetersiz bulabilir ki intihar etmek suretiyle bu değersiz benlikten kurtulmaya çalışır. Genellikle insanların büyük bir kısmı da bu iki aşırı uçta bulunurlar.¹⁰⁹

Brissett'e göre kişinin kendisiyle ilgili değerlendirmelerin benlik saygısıyla iki yönden ilişkisi söz konusudur. O, benlik saygısının kendini değerlendirme (self-evaluation) ve öz değerden (self-worth) meydana geldiğini ve bunlardan birincisinin benlik saygısının ekstrensek yönünü ikincisinin de intrensek yönünü oluşturduğunu ifade etmektedir. Ona göre kendini değerlendirme kişinin sosyal yönünü dikkate alarak yaptığı bilinçli bir yargılama , öz değer ise kişinin sosyal yönünü dikkate almadan kendini olduğu gibi hissetmesinin verdiği bir duygudur.¹¹⁰

Harter'a göre ise benlik kavramımızı meydana getiren unsurların değerlendirilmesi olan benlik saygısının bilişsel , sosyal ve fiziksel olmak üzere üç bağımsız alanı vardır ve hiyerarşik olarak daha üst düzeyde genel benlik saygısı mevcuttur. Harter , benlik saygısının iki bileşeni (komponeti) olduğunu söyler. Bunlar ; kişinin başkaları tarafından nasıl algılandığı ve önemli alanlardaki performansını nasıl gördüğüdür.¹¹¹

Morris Rosenberg'e göre benlik saygısı , kişinin kendisine karşı , olumlu veya olumsuz tutumu olarak ifade edebilir. Kişi kendini değerlendirmede olumlu bir tutum içinde ise , benlik saygısı yüksek , olumsuz bir tutum için de ise benlik saygısı düşük olarak kabul edilebilir.¹¹²

Yörükoğlu'na göre ise benlik kavramının , benlik imgesinin beğenilip benimsenmesi benlik saygısını oluşturur. Benlik saygısı , kişinin kendinin değerlendirmesi sonu-

¹⁰⁹ Yörükoğlu , a.g.e. , ss.105-106

¹¹⁰ Brissett , D. , "Toward a Clarification of Self-Esteem" , Psychiatry , Vol:35,1972,pp.255-263

¹¹¹ Çetin , a.g.t. , s.81

¹¹² Rosenberg, Morris, Society And The Adolescent Self Image, Princeton Universty , Press, Princeton, 1965, pp.30-31

cunda ulaştığı benlik kavramını onaylamasından doğan beğeni durumudur.¹¹³

Çuhadaroğluna göre hem bir değer hem de bir duygu durumu olarak gerçek ve ideal kendilik imgeleri arasında ilişki değişikliğine göre sürekli iniş çıkışlar gösteren benlik saygısı , kişinin kendisini tanıması ve gerçekçi bir şekilde değerlendirmesi ile kendi yetenek ve güçlerini olduğu gibi kabul edip kendisini benimsemesi sonucunda kendisine karşı duyduğu sevgi , saygı ve güven duygularından oluşmaktadır.¹¹⁴

İnsanın kendi bedenine ve manevi varlığına karşı duyduğu sevginin bir anlatımı olan benlik saygısı¹¹⁵ , insanın kendisine saygı duyup değer verdiğinde başkalarına da saygı duyabilmesinin kolaylığını sağlayan anahtar bir kavramdır. Benlik saygısı , yaygın olarak her ne iş yapıyorsak yapalım , hayat planlarımızı yönetirken bize gerekli olan psikolojik bir değerdir. Ayrıca başka değeri de koruyan bir bekçi gibi , ahlaki bir değer olarak da anlaşılabilen benlik saygısı , kişinin bütünlüğünü oluşturduğu değerlerin yorumlanmasında tutarlılığı sağlayan bir kavramdır.¹¹⁶

Özetle belirtmek gerekirse benlik saygısı , kişinin kendisini olduğundan aşağı ya da üstün görmeksizin tüm yönleriyle benimsemesi , kendisinden memnun olması , kendini değerli , olumlu , beğenilmeye ve sevmeye değer görmesi ve saygı duymasındır. Kişinin kendisini olduğu gibi kabullenmesini ve özüne güvenmesini sağlayan olumlu bir ruh hali olarak benlik saygısı , kişinin kendisi hakkında sürekliliği olan bir değerlendirmesi-dir ki bu değerlendirme , kişinin kendisini değerli hissetmesi yeteneklerini olumlu ve toplum içinde beğenilir olarak görmesidir.

Anlaşılacağı üzere benlik saygısı , bir gereksinim , bir yeterlilik duygusu , bir tutum , başarı için gerekli bir koşul , bir yaşam biçimi , bir ruh sağlığı göstergesi gibi değişik anlamlarda ele alınmasına rağmen araştırmacıların çoğu bu kavramı çok yönlü olarak ele almışlar ve dört ana tema üzerinde odaklanmışlardır. Bunlardan birincisi temel kabullenilme (basic acceptance), ikincisi duruma bağlı kabullenilme (conditional acceptance)dir. Bu ise başka insanlar tarafından kabul görme gereksinimi gibi bazı koşulların karşılanmasıyla sağlanır. Üçüncü ana tema ise gerçek öz ile ideal özün uyumudur.

¹¹³Yörükoğlu, a.g.e., s.105

¹¹⁴ Çuhadaroğlu , a.g.t. , ss.9-11

¹¹⁵ Peker , a.g.e. , s.58

¹¹⁶ Mehmedoğlu , a.g.e. , s.102

Dördüncüsü ise kişinin kendisini diğer kişilere göre değerlendirmesidir.¹¹⁷ Dolayısıyla bütün bu hususlar benlik saygısı için bir temel teşkil etmekte ve birer kriter niteliği taşımaktadırlar. Bununla birlikte benlik saygısı kriterlerinin bütün insanlar ve toplumlar için aynı olmadığını kişiye ve kültüre göre değişiklik gösterebildiğini¹¹⁸ söylemek daha doğrudur.

2. Benlik Saygısıyla İlgili Bazı Kavramlar (Benlik Duyguları)

a. Benlik Saygısı-Aşağılık Duygusu, Mütevazilik İlişkisi:

Benlik duygularından birisi olan aşağılık duygusu, bilimsel bir kavram olarak Rönesans'tan sonra ele alınıp incelenmeye başlanmıştır. Ruhsal bozukluk ve sapmaları incelerken aşağılık duygusundan söz eden Montaigne bu duyguya zayıflık duygusu adını vermiştir¹¹⁹

Gündelik dilimize 'aşağılık duygusu' kavramını ilk kez tanıtan Adler'e göre bir yetişkin, içindeki olumsuz duygularını dengelemek için olumlu davranışlar geliştirir ve bunu 'aşağılık duygularının telafisi' olarak yorumlamak gerekir.¹²⁰ Adler'e göre her insanda aşağılık duygusunun çekirdeği bulunur. Çünkü O'na göre yeryüzünde tam anlamıyla eksiksiz, kusursuz, her yönden doyum sağlamış bir insan olamayacağından aşağılık duygusu derece derece ve türlü biçimlerde her insanda bulunur.¹²¹ Adler'e göre aşağılık duygusu (sense ya da feeling of inferiority), örgensel ya da işlevsel bir eksiklik üzerinde kurulmuş bir duygudur. Kişi bu eksikliğini düş kırıklıklarına uğramayacak bir biçimde ödünlemeye çalışır. Freud'a göre aşağılık duygusu zorunlu olarak örgensel bir eksiklikle ilgili değildir. Bu duygu bir etken olmaktan çok bir belirtidir. Adler, nevrozları ve akıl hastalıklarını, özellikle de kişiliğin yapılanmasını bu duygunun oluşturduğu karmaşalarla açıklamaya çalışmıştır.¹²² Aşağılık duyguları ben başarılarının nesne ilişkileri de dahil herhangi bir alandaki narsistik bir yenilgiyi ifade eder ve

¹¹⁷ Hebeisen, A.A.N., "A Multidimensional Construct of Self-Esteem", Journal of Educational Psychology Vol:68 , No:5 , 1976 , pp.559-565

¹¹⁸ Taysi, Ebru, "Benlik Saygısı: Arkadaşlardan ve Aileden Sağlanan Sosyal Destek, Üniversite Öğrencileri ile Yapılan Bir Çalışma", A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2000 , ss.14-15

¹¹⁹ Köknel, Özcan, *Kaygıdan Mutluluğa Kişilik*, s. 120

¹²⁰ Bruno, a.g.e., s. 195

¹²¹ Adler, Alfred, *Yaşamın Anlam ve Amacı* (Çev. Kamuran Şipal), 4.bs., Say. Yay., İstanbul, 1998, ss.50-51

¹²² Gürün, a.g.e., ss. 12-13

bunların çocuklukta kökenleri çoğunlukla ilk dönemlerdeki, her çeşit narsistik incinme ve başarısızlıklara uzanabilir.¹²³ Çocukluk ve ilk gençlik çağında beden yapısına ve sakatlıklara bağlı aşağılık duygusunun oluşması ve buna bağlı tepkilerin gelişmesinde çevrenin tutumu da büyük rol oynamaktadır. Adler'e göre insan, toplum, meslek ve aşk gibi üç temel amaca ulaşmak ve bu alanlarda uyum sağlamak isterken bir takım engellerle karşılaşır. Bu durum da onda, umutsuzluk ve çaresizlik duygularına yol açarak aşağılık duygusu yaratır.¹²⁴ Ayrıca Adler, katı ve sert eğitimin de kişide aşağılık duygusuna neden olacağını belirtir.¹²⁵

Aşağılık duygusu, insanda aşırı etkili olup uzun sürerse insanın bütün ruhsal yaşamını kapsar, girişimlere imkân vermez, tasarımlarını gerçekleştirmesine engel olur. Böylece insan kendisinin gereksiz ve yararsız olduğuna inanır, başarısız olduğunu kabul eder. Bu durum insanda aşağılık karmaşasına (inferiority complex) yol açar ve buna bağlı olarak insan başarısız ve olumsuz türlü savunma düzenekleri oluşturur.¹²⁶ Aşağılık karmaşası (complex of inferiority), başkaları karşısında aşağı durumda kalma korkusundan kaynaklanan yetersizlik duygusudur. Adler'in kuramının özünü oluşturan bu karmaşaya, hem çocuklarda hem de yetişkinlerde sıkça rastlanır.¹²⁷

İnsanda aşağılık karmaşasına yol açan nedenlerin başında doğuştan gelen sakatlıklar (yüz biçiminin bozukluğu, boy kısalığı, aşırı şişmanlık, zayıflık, topallık, şaşılık, kekemelik, konuşma bozuklukları vs.) , aşırı korunma ve şımartma, ceza, nefret, ret ve ilgisizlik koşullarında yetişme, başarısızlık, toplumda yer ve rol alamamak vb. gibi bedensel , ruhsal föktörler gelir.¹²⁸

Aşağılık karmaşası kişiyi ya yaşam zorlukları karşısında eylemden kaçan ve düşler dünyasında dolaşan edilgin bir kişi yapar, ya da sakatlık ve örgensel yetersizliklerde aşırı bir ödünleme aramaya yönlendirebilir. Ancak kişi gücüyle orantılı olmayan ereklere yöneldiği zaman düş kırıklıklarına uğramamak için gerçekle yüz yüze gelmekten kaçınır. Çoğu nevrozlarda görülen bu durum, ancak kişiye öz olanakları kabul

¹²³ Jacobson, Edith; Kendilik ve Nesne Dünyası (Çev. Selim Yazgan), Metis Yay., İstanbul, 2003, s. 124

¹²⁴ Adler, a.g.e., ss. 10-11

¹²⁵ Yavuzer, Haluk, *Çocuk Psikolojisi*, 15. bs., Remzi Kitabevi, İstanbul, 1998, s. 143

¹²⁶ Köknel, a.g.e., ss. 119-120

¹²⁷ Gürün, a.g.e., s. 13

¹²⁸ Geçtan, *Psikanaliz ve Sonrası*, ss. 87, 96, 97

ettirilip onun toplumsal yaşama katılmasıyla giderilebilir.¹²⁹ Kısacası Adler'e göre aşağılık kompleksi, insanın yeterince uyum sağlayamadığı ya da üstesinden gelecek donanımına sahip olmadığı bir güçlük karşısında doğup çıkar ve karşılaşılan güçlükle başa çıkılamayacağı inancıyla kendini açığa vurur.¹³⁰

Aşağılık duygusu kendisinde, bir saplantı ve tutsaklık durumuna dönüşmüş olan kimseler, kendilerini yetersiz, küçük ve yeteneksiz görürler. Aslında bu tür kimseler, beden yapısı, zekâ, düşünce, toplumsal rol, ekonomik durum bakımından normal düzeyde olmalarına rağmen, kendilerini olduklarından çirkin, özürlü, budala, düşüncesiz, başarısız, beş parasız olarak değerlendirirler.¹³¹

Kişinin gerçeklere uyan ya da uymayan nedenlerle benliğini yetersiz ve küçük görmesine aşağılık duygusu (inferiority feeling) adı verilir. İşte bu noktada benlik saygısı ile ilişkisi gündeme gelmektedir. Aşağılık duygusu yaşayan kimselerin aynı zamanda benlik saygılarının da düşük olabileceğini söylemek mümkündür. Ancak düşük benlik saygısı ya da değersizlik duygusu ile aşağılık duygusu bir açıdan farklıdır ki o da şudur: İnsan aşağılık duygusunu yaşamadan kendisini aşamaz. İnsanın eksikliğinin farkında olması, kişiyi güdüler, onu telafi etmek için harekete geçirir. Oysa değersizlik duygusu ya da düşük benlik saygısı ise insanı güdüleyemeyeceği için pasifize eder.¹³²

Kısaca söylemek gerekirse, bir insanın kendisini diğer insanlardan daha değersiz bir varlık olarak görmesinin, algılamasının bir anlatımı olan düşük benlik saygısı da aşağılık duygusu gibi benliğe ilişkin olumsuz bir duygudur. Ancak, aşağılık duygusu insanı telafi etmek için harekete geçirdiği halde düşük benlik saygısı ya da değersizlik duygusu insanı güdülemeyip pasifize eder.

Burada aşağılık duygusuyla ilişkili gözüken bir başka kavram olan tevazu ya da alçakgönüllülükten de kısaca söz etmekte yarar görüyoruz. Bir kimsenin kendi değer ve meziyetlerini olduğundan daha noksan göstermesi olarak tanımlanabilen¹³³ tevazu, aşağı-

¹²⁹Gürün, a.g.e., s. 13

¹³⁰Adler, a.g.e.,s.52

¹³¹Köknel, a.g.e., s. 180

¹³²Kasatura, a.g.e., s. 26; Geçtan, İnsan Olmak ,a.g.e., ss.74- 75

¹³³Peker, a.g.e., s. 59

ğılık duygusuna benzer gibi gözükse de gerçekte ondan farklıdır. Mütevazı kimseler, hayatın çeşitli aşamalarını düşünürler ve kendi acizyetlerini hiçbir zaman unutmazlar. Böyle insanlar, bütün davranışlarda akıllarını kullanarak çoğu zaman kendi kendilerini denetlerler ve kontrol ederler. Dolayısıyla her şeyden önce tevazuda akıl ve irade söz konusudur. Mütevazı insan, aklın rehberliği altında iradesini kullanarak, iradesiyle bencil heves ve isteklerine engel olur. Toplum içinde kendine düşen vazifeyi hakkıyla yerine getirir. Mütevazı kişi, övünerek kendinde bir takım meziyetler ve üstünlükler hayal etmez. Ancak kendisini aşağı da görmez.¹³⁴

Kibirleşmenin zıttı olan tevazu ya da alçak gönüllülük, kişinin sahip olduğu gücünü ve eksikliklerini gerçekçi bir yaklaşımla olduğu gibi görebilmesidir. Daha genel bir ifadeyle tevazu ya da alçak gönüllülük, kişinin yetenek ve eksikliklerine ilişkin doğru bir değerlendirmeye sahip olup, yeni düşüncelere ve bilgiye açık olmasıdır.¹³⁵ İşte bu noktada tevazu ile benlik saygısı ilişkisine, aralarındaki ortak hususa şahit olmaktayız. Zira benlik saygısı da kişinin kendisini, ne olduğundan üstün ne de olduğundan aşağı görmeksizin gerçekçi bir şekilde değerlendirip kabul etmesi, kendi özüne güvenmesini ifade etmektedir.

b. Benlik Saygısı – Kibir (Büyüklenme, Üstünlük Taslama) İlişkisi:

Benlik duygularından birisi de üstünlük duygusu (kibir)dir. Kibir, üstünlük taslama, büyüklenme ya da böbürlenme, bir insanın kendisini diğer insanlardan üstün gösterecek söz ve davranışlarda bulunmasıdır.¹³⁶

Kendini beğenme (kibir ve ucub), insanın kendisini başkalarından büyük sanmasıdır. Bunun açığa vurulmasına da tekebbür denir. Dolayısıyla kibir bir büyüklük zannıdır. İnsanın kendisini olmak istediği fakat olamadığı şey sanmasıdır. Zira olmak istediği şeyi olan insan büyüklenmez. Dolayısıyla şunu söyleyebiliriz ki, kibir, kompleksi olan insanlarda görülen bir hastalıktır. Bu hastalığın en üst noktası megalomanidir ki bu insanın kendini peygamber, hatta Allah sanmasına kadar gider.¹³⁷

Kur'an-ı Kerim'de kendini büyük görme ya da kibir karşılığında istikbâra (veya,

¹³⁴Peker, a.g.e., s. 59

¹³⁵A. Emmons, Robert, F. Palouzion, Raymond, "Din Psikolojisi", Çev. Ali Ayten, M.Ü.İ.F.D., sy. 21, İstanbul, 2005, s. 117

¹³⁶Peker, a.g.e., s. 58

¹³⁷Öztürk, a.g.e., s. 111

tekebbere) kelimesi değil, bununla az ya da çok anlamdaş olan ‘beğa, batire, atâ, teğâ istiğnâ, cebbar’ vb. gibi kelimeler de hatırı sayılır bir sıklıkla kullanılmaktadır. Bununla birlikte Kur’an, kibirliliği anlık duygusal bir patlamadan ziyade kâfirin kalıcı bir özelliği olarak gösterir.¹³⁸

Cahiliye döneminde, ruhunda mevcut olan gücün farkında olan kişinin bunu tüm davranışında açığa vurması yani gurur ve küçümseme ile davranması son derece doğal kabul edilirdi. Oysa İslam dini açısından insanın böyle bir tavır içerisinde olması Allah’ın üstün otoritesine karşı gelmek ve baş kaldırmaktan başka bir şey değildir. Bu sebeple Kur’an, böyle bir tavır içerisinde bulunmayı şiddetle kınamış ve yasaklamıştır.¹³⁹

Kibir, kişinin başkalarını küçümsemesi, onların kendisine el pençe divan durmasını beklemesi, onları gaye ve hedeflerinin arkasından sürüklemeyi istemesi demektir.¹⁴⁰

Ortaçağda büyük günahlardan birisi olarak görülen gurur (kibir), bazı kimseler tarafından bütün kötülüklerin de anası olarak kabul edilmiştir. Dolayısıyla kibir, kıskançlık, kin, öfke, üzüntü, karamsarlık ve ümitsizlik üretir.¹⁴¹

Kendini, ‘büyük’ görme davranışı ‘küçük’ görme kadar zedeleyicidir. Kendisini, başkalarından üstün olduğu yanılgısına kaptırmış olan bir kimse, kendi hatalarını göremeyeceği gibi görebilse de ders alamayacaktır. Yani kibirli kimseler başkalarından bir şeyler öğrenmeye de tenezzül etmeyeceklerinden gelişemeyeceklerdir.¹⁴²

Kendini beğenen insan, kendisini dirhem dirhem satar, kendini naza çeker, her hareketi, davranışı kendine yontar. Kendini beğenen insan her fırsatta aklını, zekâsını, güzelliğini, zenginliğini ortaya koymak için fırsatlar kollar. Kendini beğenen insanlar, kendilerini dev aynasında görürler, kendilerini bir şey sanırlar.¹⁴³ Kendilerini, başkalarından üstün olduğu yanılgısına kaptırmış olan kimseler, diğer insanlara karşı güç gösterisinde bulunarak baskı eğilimlerine de girebilirler.¹⁴⁴

¹³⁸ İzutsu, Toshihiko, *Kur’an’da Dini ve Ahlâki Kavramlar*, 3. bs., Pınar Yay., İstanbul, 1997, ss. 197-206

¹³⁹ İzutsu, a.g.e., s. 195

¹⁴⁰ Gazzali, a.g.e., s. 422

¹⁴¹ A.Emmons, a.g.m., s.117; Bozdağ, a.g.e., s.71; Muhammed, Sonsuzluk Yolculuğu, Nesil Yay., İstanbul, 2005, s.71

¹⁴² Özer, Kadir, *Ben Değeri Tiryakiliği*, 2. bs., Sistem Yay., İstanbul, 2000, s. 182

¹⁴³ Köknel, Özcan, a.g.e., s. 181

¹⁴⁴ Özer, a.g.e., s. 182

Kibir hastalığı insandaki yaratıcı güçleri öldürür. Çünkü gerçekte sahip olamadığı şeylere sahip olduğunu zanneden kişi bunları elde etmek için gayret sarf etmeyeceği için var olan yetenekleri atıl hale gelecektir, silinecektir.¹⁴⁵ Araştırmacılar alçak gönüllü olmanın yararlarını savunurken, gurur ve kendini beğenmişliğin zararlarına dikkat çekmişlerdir. Bu konuda kapsamlı bir araştırma gerçekleştiren Baumeister, insanların doğrudan kendilerini yüceltmeye odaklandıklarında eksik yönlerini görmeyip kendilerini olduğundan farklı gördükleri sonucuna varmıştır. Kendini beğenmiş insanlar, görüşleri reddedildiğinde ve yetenek testini kaybettiklerinde öfkelenmeye son derece eğilimli kimselerdir.¹⁴⁶

Gerçekte büyük olan insanın değerinin farkında olması kibir değildir. Buna İslam ahlâkında izzet ve vakar denmiştir. Kur'an-ı Kerim'e göre de kibrin aksine izzet makbuldür. 'İzzet Allah için, Allah'ın Resulü için ve mü'minler içindir', (Mûnafıkun, 63/8). Dolayısıyla kibrin açığa vurulması olan tekebbürle, izzetin getirdiği tavır olan vakar aynı şeyler değildir. Bunları birbirinden ayırmanın en basit yolu, ortada bir büyüklük vehminin olup olmadığına bakmaktır.¹⁴⁷

Kısaca belirtmek gerekirse insanın kendisini olduğundan üstün, yetenekli ve değerli görmesi, başkalarından büyük olduğu zannına kapılmasını ifade eden kibir ile benlik saygısı ya da izzet-i nefis aynı şeyler değildir. Çünkü benlik saygısı, kişinin kendisini olduğundan büyük, değerli ya da olduğundan küçük, değersiz görmeksizin, gerçekçi bir gözle görebilmesi ve kabullenmesidir. Kibirli insanın görünüşteki yüksek benlik saygısı gerçekçi olmayıp bir aldatmacadır. Zira yakın tarihimize kadar egoist insanın sorununun kendini beğenmiş ve gururlu olmasından kaynaklandığı ve böyle bir kimsenin kendisi hakkında fazla iyi şeyler düşünmekten vazgeçmesi halinde tedavi olduğu düşünülürdü. Eski teorisyen psikologlar dahi, egoistlerin kendileri hakkındaki düşüncelerinin fazla abartılı olduğunu ve çare olarak bu insanların 'özüne duydukları değerlerin bazılarını kırmanın' gerekli olduğunu düşünürlerdi. Günümüzde bile pek çok kişi bu yöntemleri kullanmasına rağmen varılan nokta, o kişiyi daha düşman ve egosunu daha duyarlı hale getirmekten öteye gitmemektedir. Zira bu yöntemlerin işe yaramama-

¹⁴⁵Öztürk, a.g.e., s. 112

¹⁴⁶A. Emmons, a.g.m., s. 117

¹⁴⁷Öztürk, a.g.e., s. 111

sının nedeni son derece basittir. Günümüz psikologları, gerçek kişiler üzerinde yaptıkları klinik ve vaka çalışmaları sonucunda bencil, kibirli, egoist kimselerin gereğinden fazla kişisel saygısı (benlik saygısı) bulunduğunu değil, tam tersine bunun eksikliğini duyduklarını tartışmasız bir şekilde tespit etmişlerdir.¹⁴⁸

b. Benlik Saygısı – Narsisizm İlişkisi:

Sevginin, kişinin kendi özüne yönelik olması durumuna özseverlik (narsisizm) denir. Özseverliğe, çocukta kendini dış dünyadan tam olarak ayıramadığı ve sevgi objesi olarak kendini gördüğü ilksel dönemde bazı yeni yetmelerde, hastalarda ve sanatçılarda sıklıkla rastlanır.¹⁴⁹

Freud'un, en verimli ve kapsamlı keşiflerinden birisi narsisizm kavramıdır. Freud, kendisi de bunu, en önemli buluşlarından birisi olarak değerlendirmiştir. Jung ve Adler'in yazılarında narsisizm kavramına pek yer verilmediğini, Horney'in eserlerinde ise gereğince ele alınmadığını söylemek mümkündür. Bununla birlikte Fromm narsisizm kavramı üzerinde önemle durmaktadır.

Freud'a göre, bencil kişi sevgiyi başkalarından alıp kendisine yönelttiği için narsisttir. Bencillerin başkalarını sevmedikleri bir gerçektir, ama benciller kendilerini de sevmeyizler.¹⁵⁰ Başlangıçta şizofreniyi libido teorisi terimiyle anlamaya çalışan Freud'a göre şizofrenide dış nesnelere geri çekilen libido egoya yöneltilmiştir ve narsisizm denilen tutum ortaya çıkmıştır. Freud, libidonun başlangıçta sanki 'büyük bir depo gibi' egoda toplandığını, sonra da nesnelere yöneldiğini, ama nesnelere kolayca geri çekilip, tekrar egoya yöneldiğini varsaymıştır.¹⁵¹

Freud, bebeklik döneminde insanın başlangıç durumunun, dış dünyayla henüz hiç bir ilişkinin kurulmadığı narsisizm durumu (temel narsizm) olduğunu, normal gelişmenin seyri içinde çocuğun, dış dünyayla olan ilişkilerinin kapsamını ve yoğunluğunu arttırdığını, ancak birçok durumda (ki en aşırısı deliliktir), libido bağlarını nesnelere geri çekerek kendi egosuna yönelttiği (tali narsisizm) yolundaki temel görüşünü her za-

¹⁴⁸ Giblin, Les, *İnsan İlişkilerinde Kendine Güven ve Güç Elde Etmenin Yolları*, Çev. İdil Güpgüpoğlu, 6. bs., Sistem Yay., İstanbul, 1999, ss. 17-18

¹⁴⁹ Gürün, a.g.e., s. 110

¹⁵⁰ Fromm, Erich, *Sevme Sanatı*, Çev. Nermin Tunç, Kibele Yay., İstanbul, 1996, s. 79

¹⁵¹ Eğrilmez, A., "Freud ve Narsisizm", *Ege Psikiyatri Sürekli Yayınları* 1(3), 1996, s.353; Freud, On Narcissism, Standard Edition, Hogarth Press, Vol: XIV, London, 1959, pp.74-75

man savunmuştur.¹⁵²

Efsaneye göre Narcissus, kendi yansımasına hayran kalarak suya eğilir ve düşerek boğulur. Yunan efsanesi, bu tür bir ‘öz-sevginin’ bir lanet olduğunu, aşırı durumda öz-yıkımla sonuçlandığını açıkça gösterir.¹⁵³ Eğer insan kendinde bir şeyler bulabiliyorsa ve ‘bunun verdiği güçten ötürü bir haz duyuyorsa’ kendine karşı duyduğu günahkâr sevgiyi açığa vuruyor demektir. İnsanın kendinden bu şekilde hoşlanmış olması, onu başkalarını yargılayacak ve küçük görececek bir duruma getirecektir. Bu sebeple insanın kendinden hoşlanması ya da kendisinde var olan herhangi bir şeyi beğenmesi en büyük günahlardan birisidir.¹⁵⁴

Freud’a göre normal gelişme durumunda bile insan yaşamı boyunca bir ölçüde narsist kalmaktadır. Çocukluk, narsisizminin aldığı birçok darbe yoluyla, dış dünyayı ve yasalarını giderek daha fazla tanınması nedeniyle, yani zorunlu olarak insan, özgün narsisizmini ‘nesne sevgisine’ dönüştürür. Ancak insan, libidosu için dış nesnelere bulduktan sonra bile bir ölçüde narsist kalır. Normal ‘olgun’ insan, narsisizmi tamamen ortadan kalkmaksızın toplumsal olarak kabul edilen bir minimuma indirgenmiş kişidir. Dolayısıyla narsisizmin en temel örneklerinden birisi, ortalama insanın kendi bedenine yönelik tutumunda bulunabilir. Çoğu insan kendi bedenini, kendi yüzünü, kendi şeklini beğenir ve vücudunu yakışıklı başka birisiyle değiştirmek isteyip istemediği sorulduğunda açıkça hayır der.¹⁵⁵

Narsist kişilerin bir takım özellikleri vardır. Her şeyden önce narsist kimse her türlü kendinden hoşnutluk belirtisini gösteren insan tipidir. Böyle kimseler önemsiz bir söz ettiklerinde bile kendilerini sanki çok önemli bir şey söylemiş gibi hissederler. Genellikle başkalarının söylediklerini dinlemezler, gerçekte ilgilenmezler ya da ilgileni yormuş gibi gözüdürler. Ayrıca eleştiriye son derece duyarlıdır. Narsisizmin dışavurumları ne kadar farklı olursa olsun, dış dünyaya yürekten bir ilgi yokluğu her türlü narsisizmde bulunur. Narsist kişinin en belirgin özelliği, başka bir insandaki

¹⁵²Fromm, a.g.e., s. 64

¹⁵³Fromm,a.g.e.,s.69

¹⁵⁴Fromm, E., *Erdem ve Mutluluk*, Çev. Ayda Yörükkan, 3.bs.,Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 995,Basım Yeri Yok, s.147

¹⁵⁵Fromm, E., *Sevgi ve Şiddetin Kaynağı*, Çev. Selçuk Budak, 3. bs., Öteki Yay. Ankara, 1995, ss. 64-67

gerçeği onunkinden ayrı bir şey olarak algılayamamasıdır.¹⁵⁶

Ayrıca özsever (narsist) kişilik özelliğine sahip olan kimseler, iletişim esnasında sürekli olarak kendilerinden söz ederler, güzelliklerini, başarılarını, becerilerini, yeteneklerini, üstünlüklerini abartarak, çarpıtarak ortaya koyarlar, kendilerini över, sorunlarını anlatırlar, ancak başkalarını dinlemezler, önemsemezler.¹⁵⁷ Narsist kişi eleştirilince yoğun bir öfkeye kapılır, eleştirinin düşmanca bir saldırı olduğuna inanma eğilimi gösterir, çünkü; narsisizmin doğası gereği eleştirinin haklı olduğunu düşünemez. Narsist kişinin, kendini her şeyiyle kendi narsisizminin nesnesi yapması gerekmez. Çoğunlukla, kişiliğinin kısmi bir yanı narsisizmle yüklenir. Yani O, kendinin kısmi bir yanı ile özdeşleşir. Narsisizm kişide ne kadar yoğun ise narsist kişi de kendi hatasını ya da kendisine yöneltilen makul eleştirileri reddetmeye o kadar eğilimli olacaktır.¹⁵⁸

Fromm'a göre bencil kişi sadece kendisiyle ilgilidir, her şeyi kendisi için ister. Dış dünyaya, sadece ondan ne alacağını düşünerek bakar, başkalarının ihtiyaçlarına ilgi duymaz, onların kişilik bütünlüğüne ve değerine saygı göstermez. Dolayısıyla bencillikle kendini sevme aynı olmak bir yana, birbirine zıttır. Freud, bencil bir insanın kendine âşık olduğunu, sanki sevgisini başkalarından çekip kendine yöneltmiş gibi kendini sevdiğini söylüyordu. Oysa sevme yeteneğinden büsbütün yoksun olan bencil insanlar gerçekte, hem kendilerini hem de başkalarını sevmezler, hatta bencil kimse kendini sevmek bir yana kendisinden nefret etmektedir.¹⁵⁹

Narsisizmi ele alan psikologlar, narsisizmin, değişik türlerinden ve derecelerinden söz ederler. Freud'a göre psikoz mutlak bir narsisizm durumudur, kişi dış gerçeklikle bütün bağlarını koparmış ve gerçekliğin yerine kendini koymuştur, sadece kendisiyle doludur, kendisi için 'Tanrı ve dünya' olmuştur. Kısacası Freud yeni doğan çocuğun narsisizmi, deli bir insanın narsisizmi ile sağlıklı delilik arasında sınırdan yatan bir narsisizm türünden bahseder.¹⁶⁰

Fromm ise narsisizmin patolojisini tartışırken iki tür narsisizmden söz eder. Bunlardan birisi hafif (yumuşak) narsisizm türüdür. Bu tür narsisizm de narsisizmin

¹⁵⁶Fromm, a.g.e., s.69

¹⁵⁷Köknal, Özcan, *İnsanı Anlamak*, 6. bs., Altın Kitaplar Yay., İstanbul, 1997, s. 114

¹⁵⁸Fromm, a.g.e., ss. 71-75

¹⁵⁹Fromm, E., *Sevme Sanatı*, s. 78

¹⁶⁰Fromm, *Sevgi ve Şiddetin Kaynağı*, s. 66

nesnesi, kişinin çabalarının bir sonucudur. Örneğin; bir marangoz, bir çiftçi, bir bilim adamı kendi işi ile narsistçe gururlanabilir. Narsisizmin bu hafif türünün dinamikleri kendini kontrol eder yapıdadır. Habis narsisizm durumunda narsisizm nesnesi kişinin yaptığı ya da ürettiği bir şey değil, sahip olduğu (örneğin; bedeni, görünüşü, sağlığı, varlığı, vs.) bir şeydir. Habis narsisizm kendisini sınırlamaz. Fromm ayrıca, bireysel ve toplumsal narsisizmden de söz etmektedir.¹⁶¹

Stirner ve Nietzsche, başkalarına karşı duyulan sevgiyi (özgeciliği) bir zayıflık ve kendini feda ediş olarak görmüşler ve suçlamışlardır. Buna karşılık kendini sevmeyi, kendini düşünmeyi ve bencilliği bir erdem olarak kabul etmişlerdir. Fromm'a göre Nietzsche'nin karşı çıktığı 'sevgi', insanın kuvvetinden değil zayıflığından kaynaklanan bir sevgidir. Başkalarını sevmememiz, kendimizi, yeterince sevmediğimiz içindir. Kendimizden kaçıp başkalarına sığınıyoruz ve bu nedenle bunu bir erdem haline getirmek istiyoruz. Oysa sevgi bir onaylama ve yaratıcılıktır, 'sevileni' yaratmaya çalışmadır. Başka birini sevmek ancak böyle bir iç kuvvetten kaynaklandığı zaman bir erdem olur, yoksa kendi kendisi olamama gibi temel bir güçsüzlükten ileri geldiği zaman bir kötülüktür.¹⁶² Dolayısıyla Fromm'a göre insanın kendisini sevmesi ile başkalarını sevmesi arasında temel bir çatışma bulunmayıp, kişinin kendisini sevmesi ile bencillik birbirinin karşıtıdır. O'na göre insanın komşusunu sevmesi bir erdemse, kendisini sevmesi de bir erdemdir. Çünkü 'ben de bir insanım' benim dışında kaldığım hiçbir insan kavramı yoktur. İnsanın kendi bütünlüğü ve tekliğine duyduğu saygı, kendisi için beslediği sevgi, başkalarına duyduğu sevgi ve saygıdan ayrılmayacak bir şekilde kaynaşmıştır.¹⁶³

Görüldüğü üzere Stirner, Nietzsche, ve Freud narsisizmi kendini sevme olarak tanımlamışlar ve bencillikle eş anlamlı olarak kabul etmişlerdir. Bu manada, yani bencillikle eş anlamlı olarak kabul edilen narsisizm daha öncede belirtildiği gibi benlik saygısından tamamen farklıdır. Hatırlanacağı üzere kibirli ve bencil olmak yüksek benlik saygısına sahip olmak anlamına gelmiyordu. Çünkü bencillik ve kendini beğenmişlikte kendimizi olduğumuzdan daha üstün, yetenekli ve değerli görerek başka-

¹⁶¹Fromm, a.g.e., s. 77

¹⁶²Fromm, *Erdem ve Mutluluk*, ss. 150-153

¹⁶³Fromm, *Sevme Sanatı*, s. 76

larına üstünlük taslama vardır.

Oysa benlik saygısı, kişinin kendisini ne olduğundan daha üstün ve değerli ne de olduğundan daha aşağı ve değersiz olarak görmeksizin, gerçekçi bir şekilde görüp değerlendirmesi ve kabul etmesidir. Bununla birlikte Fromm, bencillikle kendini sevmeyi birbirinden ayırmıştır. Dolayısıyla Fromm'un anladığı manada narsisizmi bencillik olarak değil de kendini sevme olarak algılasak, bu durumda narsisizmin benlik saygısıyla karşıt olmak bir tarafa, benlik saygısı için bir temel teşkil edebileceğini söyleyebiliriz. Çünkü benlik saygısının temelinde kişinin eksik ve kusurlarına rağmen, kendisini olduğu gibi kabul edip, değerli bulması ve özüne güvenmesi yatar.

3. Benlik Saygısı İhtiyacı:

Her insan kendisini önemli hissetmek ve bir değer sahibi olmak ister. Tüm insanlarda, başkaları tarafından onaylanma ve bu sayede kendi kendisini onaylama arzusu vardır.¹⁶⁴ İnsanın saygınlık ihtiyacı vardır. İnsan, bu saygınlık gereksinimini gerek bedensel, gerekse zihinsel gücüyle ya da her ikisiyle birlikte doyurmaya çalışır. İnsanın kişiliğini geliştirmeye yönelik olan her türlü çaba aynı zamanda onun kişiliğine de saygınlık kazandırır.¹⁶⁵

Her insanın kendisiyle ilgili değerlendirmeleri güçlendirmeye, bireysel doyum, değerlilik ve işe yararlılık duygularının desteklenmesine ihtiyacı vardır.¹⁶⁶

Maslow ve Rogers'a göre insanın kendisini değerli hissetmesi ve başkaları tarafından olumlu olarak değerlendirilmek istemesi genel bir ihtiyaçtır.¹⁶⁷ Her insan, kendisiyle ilgili değerlendirmeleri güçlendirme, bireysel doyum bulma, değerli olma ve işe yarama duygularının desteklenmesine ihtiyaç duymaktadır. Kişi ihtiyaçlarını doğru- dan iletme de güçlük çektiğinde, benlik saygısının azalması söz konusudur. Azalmanın derecesi ise böyle bir durumun yaşandığı zamanın boyutuna, kullanılan başa çıkma ve savunma mekanizmalarının zenginliğine, aktif destek sistemlerinin varlığına ve bu süre içinde işe

¹⁶⁴Giblin.a.g.e.,s.17

¹⁶⁵Köknel,Kaygıdan Mutluluğa Kişilik,s.52

¹⁶⁶Kohut,H.,The Analysis of The Self,İnternational University Press,1983,ss.55-60

¹⁶⁷Öner,U.,”BenlikGelişimine İlişkin Kuramlar”,Ergenlik Psikolojisi (içinde),Hacettepe T.A.Ş. Kitapçılık Ltd.Şti.,Ankara,1985,ss67-83

karışan stresörlerin türüne ve saygısına bağlıdır.¹⁶⁸

Benlik saygısı gereksinimi kişiden kişiye de farklılık gösterebilir. Bu kişisel farklılıklar, benlik saygısının davranışsal ölçümlerinde gözlenmektedir. Yüksek benlik-saygısı olanların, bu gereksinimler açısından düşük benlik saygısı olanlara göre daha doyumlu oldukları kabul edilir. Benlik saygısı ihtiyacı, kişinin diğer insanlardan aldığı değerlendirici bilgilerle de ilişkilidir. Kişinin sosyal çevrede kendine düşen görev ve sorumlulukları uygun şekilde halletmesi ve bununla ilgili olumlu bilgiler alması; sevildiğini, sayıldığını ve yaptığı işlere değer verildiğini öğrenmesi, benlik saygısı ihtiyacına doyum sağlamaktadır.¹⁶⁹

Rogers, insan için bir gereksinim olduğunu söylediği ve ‘olumlu saygı’ ve ‘olumlu benlik saygısı’ adını verdiği iki kavrama büyük önem verir. O’na göre olumlu saygı, bireyin başkaları tarafından kabul ve saygı görmesi, sevilmesi, hoşlanılması gibi yaşantıları yansıtan bir kavramdır. Olumlu benlik saygısı ise başkalarının tutumuna bağlı olmaksızın, bireyin kendi benliğine karşı olumlu tutumudur. Başkaları tarafından kabul ve saygı gören, sevilen ve hoşlanılan bir kimse, dolayısıyla kendisine de saygı duyacaktır. Bu sebeple olumlu saygı ve olumlu benlik saygısı birbirlerinin sebep ve sonuçları gibidir ve bu iki gereksinimin bebeklikten itibaren kazanılır.¹⁷⁰

Rogers’e göre olumlu ve yeterli, yani sağlıklı ve normal bir kişiliğe sahip kimseler, ‘kendilerini gerçekleştirme’ eğilimindedirler, bilinçli olarak kendi yaşantılarını sembolize edebilecek eğilim ve güçtedirler, çevreden saygınlığa gereksinimleri olduğu gibi kendi kendilerine karşı da saygı duyma gereksinimleri vardır.¹⁷¹

Harry Stack, Sullivan ve Karen Horney gibi bazı psikologlar Freud’un temel yaklaşımını bir yapı olarak kabul etmelerine rağmen cinsellik ve saldırganlığın en önemli iki güdü olduğunu kabul etmezler. Buna karşılık onlar, bireyin en önemli güdü-

¹⁶⁸ Brown, G.; Andrews, B., Harris, T., ”Social Support, Self-Esteem and Depression”, *Psychological Medicine*, 16, 1986, pp.813-831

¹⁶⁹ Jones, S., ”Self and Interpersonal Evaluations: Esteem Theories versus Consistency Theories”, *Psychological Bulletin*, 1973, Vol:79, No:3 , pp.185-199 ‘dan nakleden Çuhadaroğlu, a.g.t. , s.8

¹⁷⁰ Altıntaş, E., ”Öğretmen Yetiştiren Fakülte Öğrencilerinin Benlik ve Mesleki Benlik Kavramları Arasındaki Bağdaşım Düzeylerini Etkileyen Bazı Faktörler”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi) , Hacettepe Üniversitesi, Ankara, 1989, ss.23-24

¹⁷¹ Yanbastı, a.g.e., s. 260

sünün ‘kendine saygı’ gibi sosyal güdüler olduğunu öne sürerler.¹⁷²

Edward Bok’a göre ise ego ve kendini beğenme gerçekte insanın içine yerleştirilmiş ‘ilâhi bir kıvılcım’dır ve sadece bu ‘ilâhi kıvılcımı ateşlemiş’ kişiler muhteşem şeyler yapabilmektedirler.¹⁷³

‘Kohut’a göre kişinin yaşamı boyunca değerinin fark edilmesine, beğenilmeye, kendisinden daha güçlü kimselerle özdeşleşmeye, korktuğu ve telaşlandığı bazı durumlarda teskin ve teselli edilmeye ve kendisi gibi algıladığı insanlarla duygusal ve düşünsel paylaşımlarda bulunmaya ihtiyacı vardır.¹⁷⁴

Adler’e göre her insan başkaları tarafından önemli ve değerli sayılmak için çaba gösterir. Bizim değerimiz ve önemimiz başkaları için yaptığımız yararlı işlerden oluşur.¹⁷⁵ ‘İnsan Değeri’, ‘benlik saygısı’ veya adına her ne dersek diyelim her insanın kalbinin derinliklerinde ‘önemli olan ve saygı gerektiren’ bir şey vardır. Her insan, benzersizdir, kendisine özgü bir kişiliktir ve her insanı, bu benzersiz ve önemli şeyi tüm düşmanlara karşı koruma gücü yönlendirir. Bu sebeple insanlara ‘makine’lmiş gibi veya ‘kitlelmiş’ gibi davranamayız. Çünkü insanoğlunu bu bireysel değerden yoksun bırakma yolunda verilen tüm çabalar sonuçsuz kalır. Zira bu bireysel değer, Hitler’in ordularından ve hapishanelerden daha güçlüdür.¹⁷⁶ Dolayısıyla her insanın özgüvene, bir özdeğere ve başkaları tarafından takdir edilmeye ihtiyacı vardır. Psikolojik sorunları olan kişiler üzerinde yapılan araştırmalarda, özgüven eksikliğinin kişileri köklü bir cesaretsizlik ve yetersizlik duygularına ittiği gözlenmiştir.¹⁷⁷ Daha doğrusu hepimizin egosu açtır. Ve ancak bu açlık kısmen tatmin edildiğinde ‘kendimizi unutabilir’, dikkatimizi kendimiz dışındaki konulara çevirebiliriz. Dolayısıyla yalnızca kendisini sevmeyi öğrenen insanlar başkalarına karşı cömert olabilir ve onlarla dost olabilirler. Kısacası kendisini sevmeyi ve kendisine saygı duymayı öğrenen insanlar başkalarını da sevip onlara saygı duyabilirler.

¹⁷²Cüceloğlu, a.g.e., ss. 435;Geçtan,Psikanaliz ve Sonrası , ss.199-201

¹⁷³Giblin, a.g.e., s. 16

¹⁷⁴ Scherler, Hanna R. “Yaşam Evrimi ve Benlik Düzenleyici Nesnelere: Benlik Düzenleyici Nesne Kavramına Eleştirel Bir Bakış”, Türk Psikoloji Dergisi,C. 10, sy. 35, Aralık-1995,ss. 25-26

¹⁷⁵Adler, a.g.e. s. 12

¹⁷⁶Giblin, a.g.e., s. 16

¹⁷⁷Kasatura, a.g.e., s. 102

Birçok yazar ve kuramcıya göre benlik saygısı, bütün bir yaşam sürecini kapsayan ve öğrenilen bir olgudur. Bu öğrenme süreci, bireyin sosyal çevresi ile etkileşimi çerçevesinde ele alınır. Sosyal çevre başta aile olmak üzere bireyin yaşam boyu değişik durumlarda karşılaştığı ve kendisi için önem taşıyan diğer insanları da kapsayan bir çevredir.¹⁷⁸ Genelde bir çocuk, kendisini başarılı hissetmesini sağlayacak, başarılı olamadığı zamanlarda iyi olduğu konusunda olumlu düşünmesini sürdürmeye yarayacak etkinlikler ve etkileşimler arar. Son çocukluk döneminde, bir çocuk ailesi dışındaki çevresinde kendini kanıtlayabilmesi için –okulda başarılı olmak ve akranları ile iyi bir şekilde iletişim kurmak gibi- kendisi hakkında olumlu bir duyguya ihtiyaç duyar. Bu yaştaki, kendini algılayışı, onun çocukluk ve yetişkinlik dönemi boyunca başarısı, sosyal etkileşimi ve duygusal durumu üzerinde önemli bir etki uyandıracaktır.¹⁷⁹

Anlaşılabileceği üzere, en evrensel açıklıklardan birisi, kendini önemli hissetmeye, insan olarak kişisel değerimizin başkaları tarafından ve kendimiz tarafından onaylanmasına, takdir edilmeye ve fark edilmeye duyulan açıklıktır. Başarılı ve ünlü insanlar için bile bu durum geçerlidir. Klinik ve deneysel psikologlar, çok çeşitli sorunları olan binlerce gerçek kişiyi incelediklerinde, ego açıklığının, mide açıklığı kadar, doğal ve evrensel olduğu sonucuna varmışlardır. Ve egoyu doyurmanın, mideyi doyurmakla aynı amaca hizmet ettiğini tespit etmişlerdir. Tanrı her canlıya ‘sen ve senin temel gereksinimlerin her şeyden önce gelir’ diyen bir içgüdü yerleştirmiştir. Benmerkezci kişilik için de böyledir. Sağlıklı, normal bir kişilik için, Tanrı bir miktar kendine kabul ve kendini beğenme/onaylama emretmektedir.¹⁸⁰

Kısaca özetlemek gerekirse; yaşamda mutluluğu bulma şansımızı arttırdığı, yaşamın düş kırıklıkları ve değişiklikleriyle başa çıkmamızı sağladığı için ve psikolojik sağlığımız için son derece önemli olduğu için benlik saygısı herkesin istediği ve mutlaka gereksinim duyduğu bütün insanlar için ortak bir ihtiyaçtır.¹⁸¹ Bununla birlikte benlik saygısına ihtiyaç duyma derecesi, kişinin belirli zaman ve durumlarda yaşadığı engel-

¹⁷⁸Stone, J.A.; Goodwin, M.A., "A Workshop in Women's Psychology: Increasing Self-Esteem in Nursing Students", *Journal of Nursing Education*, 27(3), 1988, pp.139-140

¹⁷⁹Yavuzer, Haluk, *Okul Çağı Çocuğu*, s. 18

¹⁸⁰Giblin, a.g.e., ss. 18-25

¹⁸¹Sanford ve arkd., a.g.e., s.3

lenme ve doyumların derecesine göre değişmektedir. Yine aynı şekilde benlik saygısı ihtiyacı kişilere göre de değişiklik göstermektedir. Kişisel farklılıklar, benlik-saygısının davranışsal ölçümlerinde etkili olduğu gibi, benlik saygısı ihtiyacı, kişinin diğer insanlardan aldığı değerlendirici bilgilerle de ilişkilidir. Sosyal çevresinde sevildiğini, sayıldığını ve yaptığı işlere değer verildiğini öğrenmesi kişinin benlik saygısı gereksinimlerine doyum sağlamaktadır.

4. Benlik Saygısının Önemi:

Kişinin kendisini, gerçekçi bir gözle olduğu gibi görmesini, kabul etmesini ve kendisine güvenebilmesini ifade eden benlik saygısı, insanın bireysel, toplumsal, ruhsal ve dini hayatı açısından büyük önem taşır.

‘Düşüncenin, insanı götürebileceği en yüksek nokta bilmediğimizi bilmektir. Bilmek ve yine de bilmediğimizi sanmak, en yüce başarıdır. Bilmemek, yine de bildiğimizi sanmak ise hastalıktır’.¹⁸²Sosyal benliğimizin ve sahte benliğimizin altında, maskemizin ve dış görünüşümüzün altında esas, gerçek benliğimiz vardır. Her birimiz, yaşam seyahatinde, sadece tek bir sürekli arkadaşla yolculuk ederiz ki, bu kişi de biziz... En yakın arkadaşımızın tanımadığımız birisi olması ne kadar acıdır! Bu sebeple ‘kendini bil’ ilkesi ruh sağlığında temel bir yaklaşım olarak kabul edilmiştir. Geçmişten günümüze kadar olan ruhsal tedavi yöntemlerinde amaç ise insanın kendisini tanımasına yardımcı olmak, bu konuda ona yol göstermektir.

İlk defa, Felsefe Tarihi’nde ‘Nefsini Bil’ sözünü Sokrates’in söylediği ileri sürülmüştür. Bununla birlikte Felsefe Tarihi’nden daha da eski olduğu iddia edilen bu sözle Sokrates, insanın kendi kendisini tanıması, kendisiyle uyum içerisinde olması, kendi kendisine sadık kalması gerektiğini, kendi kendisiyle uyum içerisinde olmayan insanın, hiçbir zaman tam anlamıyla mutlu olamayacağını belirtmiştir.¹⁸³

M. İkbâl’de ‘Allah’ı bilmek ibadet,
Kendini bilmek hayattır’¹⁸⁴

demek suretiyle bu gerçeği dile getirmiştir.

Bize acı bile vermiş olsa, hoşlanmadığımız kendimizle yüzleşebilmeli ve bu yüz-

¹⁸²Fromm, Sevme Sanatı, s. 94

¹⁸³Açikel, a.g.m., ss. 174-175

¹⁸⁴İkbâl, Muhammed, *Cavidname*, Çev. Annemarie Schimmel, İstanbul, 1989, s. 4

den asla kendimizi lanetlememeli, suçlamamalıyız. Kendimizi lanetlemek veya kendimize acımak sorumluluklarımızı görmemize engel olur. Güçlü olmak, yürekli olmayı gerektirir, yüreklilik ise insanın kendi gerçekleriyle yüzleşebilmesini içerir. Kusurlu bir yanımızla yüzleşip, bunu kabul edebilirsek bu yanımızın bir süre sonra ortadan kalkma olasılığı artar. Kendi kusurlarımızla yüzleşip, kendimize hoşgörülü olmaya başladıkça, diğer insanların kusurlu yanlarını daha kolay kabul edebilir ve onlara gerçek anlamda bir şeyler verebilmenin mutluluğunu ve farklı gururunu yaşarız. Ancak, bu benliğin şişmesiyle sonuçlanan gururdan çok insanın kendisine değer verebilmesini içerir.¹⁸⁵ Kısacası, kendimizi tanıdıkça büyürüz ve verici duruma geçebiliriz.

Kişiliğin bireyleşebilmesi için, insanın kendisine ilişkin gerçekleri olabildiğince bilinçlendirebilmesi gerekir. Pek çok insan kendisini tanımaksızın, kendisini gerçekçi bir şekilde görüp kabul etmeksizin yaşamına anlam katabilmeyi umut eder. Oysa insan, kendi gerçeklerini tanıyabildiği oranda kendisiyle uzlaşır ve çevresine karşı daha hoşgörülü olur. Bunu başaramayan bir kimse hoşlanmadığı ve kabul etmediği bilinç dışı benliğini, diğer insanlara yansıtarak onları eleştirir, kınar ve suçlar. Bunu yaparken de aslında tanımadığı gerçek benliğini seyretmekte olduğunun farkında bile değildir.¹⁸⁶

İnsan tüm yaşamı boyunca isteyerek ya da istemeden zorunlu olarak diğer insanlarla birlikte yaşar. İnsan, diğer insanlarla birlikte değişir, gelişir ve değer kazanır. Dolayısıyla, diğer insanlarla birlikte ancak varolabilen insan, kendisini tanımadan başkalarını tanıyamaz ve onlara ilgi duyamaz. Diğer insanlara ilgi duymayan ve onlarla ilişki kuramayan insan da kaygı ve öfkenin kaynağını oluşturan sürtüşme ve çatışmalardan kurtulamaz.¹⁸⁷ Başka bir deyişle, kendimizle samimi olmadıktan sonra, yani kendi kimliğimizi bulmadan, ne hissettiğimizi, neyi tercih ettiğimizi ve arzuladığımızı bilmeden başkasıyla samimi olamayız.

Kendisini sevmeyen ve değer vermeyen bir insan başkalarını da sevip değer veremez. Bunu sonradan öğrenebilmesi de, ancak kendisine değer verebilmeye başladıktan sonra işleyebilen iki yönlü bir süreçtir. Bir başka deyişle insan, kendisine

¹⁸⁵Geçtan, İnsan Olmak, ss. 83-84

¹⁸⁶Geçtan, a.g.e., s. 78

¹⁸⁷Köknel, a.g.e., s. 344

değer verebildiği oranda başkalarına da değer verir, diğer insanlara gerçek anlamda değer verdiğini hissettikçe kendisini de değerli bulmaya başlar. Yoksa diğer insanları yücelterek kendimizi küçültmek, ne onlara ne kendimize değer vermektir.¹⁸⁸

Mutasavvuflara göre tasavvufi ahlâkın esası olan tevazu, kibirle, zillet ve pısrıklık arasındaki denge durumudur. Onlara göre kibir, insanın kendisini olduğundan yüksek görmesi, zillet ve pısrıklık ise olduğunun altında zannetmesidir. Oysa bu iki hal de aşırılık olup hakkı çiğnemektir.¹⁸⁹ Yalnızca kendisini, kendi aklını beğenen bir kimse kendi ayıp ve kusurlarını bilemez. Bu yüzden de kendisini denetleyemez. Kendisini deneyleyemeyen bir kimse gelişmiş ve olgunlaşmış birisi değildir. Aksine, kendini denetlemeyi öğrenen insan gelişmiş ve olgunlaşmıştır.¹⁹⁰ Rogers'a göre, bir kimsenin sağlıklı bir benlik geliştirebilmesi için, bağdaşım içinde olması gerekir. Bu bağdaşım ise bireyin gerçek yaşantıları ile uyumlu değerlendirmeler yapabilmesi sayesinde gerçekleşir. Yani, benlik gerçeğe uygun olarak simgeleştirildiğinde, bağdaşma durumu meydana gelir. Şayet bu bağdaşım yaşantıların tümü için gerçekleştirilebilirse, birey bütünleşmiş bir kişiliğe sahip olur.¹⁹¹

Horney'e göre de bireyin gerçek benliği zayıflarsa, birey kendi benliğine yabancılaşır ve yöneten durumundan çıkıp yönetilen durumuna düşer. Hatta daha da ileri giderek kendisini olduğu gibi değil de, olmak istediği gibi görmeye başlar. Böyle bir algılama durumu ise bireyin çevresiyle olan ilişkilerini olumsuz yönde etkilediği gibi başarılarını da etkiler.¹⁹²

Kendisini tanıyan, kendi özelliklerinin farkında olan insan kendini değiştirmeye, dönüştürmeye dair bir bilinç geliştirebilir. Zira değişmeden gelişmenin olabilmesi mümkün değildir. Gerçekçi düşünmeyi alışkanlık haline getirebilen bir insan, yersiz kaygı ve kırgınlıklardan kurtulabilir, geçmiş yaşantılarına önyargısız ve objektif değerlendirmelerle bakabilir. Böyle bir kimse, geçmiş yaşantılarıyla ilgili deney ve birikimlerini değerlendirip gelecekle ilgili geçerli ve doğru kararlar alabilir. Yani geçmiş

¹⁸⁸ Geçtan, a.g.e., s. 75

¹⁸⁹ Öztürk, a.g.e., s. 113

¹⁹⁰ Köknel, a.g.e., s. 180

¹⁹¹ Öner, a.g.m., ss.81; Altıntaş, a.g.t., ss.23-24

¹⁹² Bkz. Horney, Nevrozlar ve İnsan Gelişimi, ss.167-188

çelişki ve çatışmalardan yaratıcı bir güç oluşturabilir.¹⁹³

Kendisini bilen, güçlerini, yetenek ve imkânlarını gerçekçi bir şekilde tanıyabilen insanda güven duygusu tamdır. Kendisine güvenen insan ise karşılaştığı engelleri kolayca aşabilir, sorunlarına gerçekçi çözümler bulabilir.¹⁹⁴

Kişinin kendisi ve çevresi hakkında geliştirmiş olduğu düşünce, yorum ve anlam kalıpları ne ölçüde gerçekçi iseler, duyguları da o ölçüde sağlıklı, daha az yıpratıcı ve yaşamı anlamlı kılmaya yöneliktir.¹⁹⁵

Kendisini gerçekçi bir şekilde görüp değerlendirebilen bir insan, kendi gerçekleri ile beklenti ve amaçları arasında doğru bağlantılar kurarak yeteneklerini ve güçlerini iyi bir şekilde kullanmayı başardığından, bir taraftan erişilmez güç ve yetenekler peşinde koşarak, yeni bir takım sürtüşme ve çatışmalara düşmeyeceği gibi, diğer taraftan da gizli kalmış güç ve yeteneklerini keşfederek geliştirme imkânı bulur.¹⁹⁶ İnsanın, gerek iç dünyasında, gerekse dış dünyasında iyi-kötü, güzel-çirkin, doğru-hatalı çelişmesi vardır. Gerçekçi bir şekilde düşünüp davranabilen insan, bu durumu olduğu gibi kabul ederek karşıt ve çelişik durumlardan yeni bileşimler yapabilir. Kötülükleri görerek iyi, çirkinliklerden kaçarak güzeli, hataları azaltarak doğruları yakalayabilir. Kendini bilen bir kimse, içindeki ‘benliği’ tanıdıkça, bilinmeyen yanlarını öğrenmeye, dışarı yansıtmadığı yanlarını azaltmaya çalışır. Böylece gereksiz ve yersiz kaygılanmalardan kurtulan insan, istemediği, beğenmediği davranışlarını da kolayca kontrol altına alabilir. İnsan, kendisini gerçekçi bir şekilde tanıyıp kabul ettiğinde iyi, doğru ve olumlu yönlerini geliştirme imkânı bularak, diğer insanlardan farklı olma şansını da elde eder.¹⁹⁷ Kendini tanıyan insan çevresindeki olay ve kişilerin kendisini nasıl etkilediğini, kendisinin de onları nasıl etkilediğinin farkında olduğu için gerçek duygu ve düşüncelerinin bilincine vararak, yaşamına yön verme şansını elde eder.¹⁹⁸, bütün davranışlarında ölçülü, çevrenin dengesini, düzenini ve uyumunu gözeterek hareket eder. Oysa kendisini gerçekçi bir şekilde görüp değerlendirmeyen insan,etrafın-

¹⁹³Köknel, a.g.e., s, 345

¹⁹⁴Köknel, a.g.e., s. 51

¹⁹⁵Özer, a.g.e., s. 45

¹⁹⁶Köknel, a.g.e., s.344

¹⁹⁷ Köknel, a.g.e., ss. 343-345

¹⁹⁸Kasatura, a.g.e., s. 187

daki diğer varlıkları, insanları, olayları ve dünyayı da gerçekçi bir şekilde algılayamaz. Bununla birlikte bütün bunları gerçekçi bir şekilde algılamanın insan için önemi tartışılmaz.

Kişinin kendisini tanınması, sosyal faktörlerin ve ruhsal süreçlerin tanınması ile alakalıdır. Bununla birlikte insanın kendisini gerçekçi bir şekilde tanınması ve kabul etmesi için bunlar da yeterli değildir. Çünkü kendini tanımak, herkesin kendisine özgü bireysel gerçeklikleri tanınmasından geçer.¹⁹⁹ Kierkegaard'a göre temel yapımız, aslında her zaman kendi haline gelmek zorunda olan bir ben olarak düzenlenmiştir.²⁰⁰

İnsanın kendisini bilmesi, kendi benliğini gerçekçi bir şekilde görüp kabul etmesi için öncelikle, 'Ben neyim?' sorusuna cevap araması gerekir. Kişiliğin ve benliğin gelişmesinde rol oynayan etkenlere göre insan bu soruya 'çirkinim, akılsızım, şanssızım' vs. bütünüyle olumsuz ya da 'güzelim, akıllıyım, yetenekliyim' vs. şeklinde bütünüyle olumlu cevap da verebilir. Önemli olan kişinin bu soruya cevap ararken, kendisini olmak istediği gibi değil de olduğu gibi gerçekçi bir şekilde değerlendirebilmesidir. İnsanın, kendisini, gerçekçi bir şekilde tanıırken sorması gereken, sorulardan birisi de 'Amacım nedir?' sorusudur. İnsan bu soruya cevap ararken kendisi için düşündüğü toplumsal yeri, rolü, saygınlığı ortaya koymakta, benliğinde kendisini nasıl görmek istediğini, kendisine ne değer biçtiğini dile getirmektedir.

İnsanın benliğini, gerçekçi bir şekilde tanıırken kendisine yönelttiği sorulardan birisi de 'Ne yapabilirim?' sorusudur. Kişi bu soruya verdiği cevapla kendi yeteneklerini tanıır. Benliğini tanıma yolunda insanın kendisine yönelttiği sorulardan diğerleri de 'Ne doğru, ne hatalıdır?', 'Değer yargılarımla nelerdir?', 'Nelere inanmam nelere inanmamam gerekir?' sorularıdır. İnsan bu sorulara cevaplarla benliğini tanıır.²⁰¹

Bütün duygularımızla, düşüncelerimizle, inançlarımızla ve değerlerimizle tam olarak kendimiz olmak için, geçmişte kalan bitmemiş işlerimizi (bunlar, açıklanmamış duyguları, söylemediğimiz şeyleri, hala tutunduğumuz yanlış umutları ve çözümsüz kalan çelişkileri içerebilir) tamamlamamız gerekir. Yaratıcı ifade biçimlerinden biriyle uğraşmalıyız, kendi kararlarımızı verme riskini almalıyız, hayatımızda bir denge yarat-

¹⁹⁹ Mehmedoğlu, a.g.e., ss. 25-26

²⁰⁰ Kierkegaard, a.g.e., s. 47

²⁰¹ Köknel, a.g.e., ss. 64-65

malıyız ve bireyselleşme süreci üzerinde yoğunlaşmalıyız.²⁰²

İkbal'e göre, insanın kendisini gerçekçi bir şekilde tanıyıp, kabul edebilmesi için üç merhaleden geçmesi gerekir ki, bunlardan birincisinde kişi her şeyin içyüzünü bir usul ve düzen içinde kuvvet bulduğunu tespit etmelidir. İkinci merhalede kişi kendisine hükmetmeyi, kendisini kontrol etmeyi öğrenmelidir. Üçüncü merhalede ise kişi daha önceki merhalelerin mükâfatı olarak her şeyin gizlice ifade ettiği şeyleri keşfeder.²⁰³ İnsan kendisini, gerçekçi bir şekilde görüp değerlendirmeye çalışmalı, bunun için istek ve gayret içerisinde olmalıdır. Kierkegaard'ın ifadesiyle kendi haline gelemeyen ben, haberi olsun veya olmasın umutsuzluk içindedir, kişinin gerçekte olduğu ben'i olmak istemesi ise umuttur²⁰⁴, insana güzelliklerle dolu bir hayatın kapısını aralayan yegâne unsur ise budur.

Kendimizi, gerçekçi bir şekilde görüp değerlendiremediğimizde nasıl diğer varlıkları, dış dünyayı, olayları ve insanları gerçekçi bir şekilde görüp değerlendirmiyor ve onlara uyum şeklimizi belirleyemiyorsak en yüksek 'Hakikat'i yani Allah'ı da bilemez, tanıyamaz ve O'na gerçek anlamda bir kul olamayız. Çünkü Allah'ı bilip tanımanın yolu bizim nefsimizi (kendimizi) bilip tanımamızdan geçer.

Arabi'ye göre bizler, Hakk'ın aynı olan Zati hakikatlerinin görüntüleri olarak varlık sahnesinde yer alırız. İnsan kuvveleri, a'zaları yaratıcısının aynısıdır. Bu durumda insan Yaratıcı'nın görünen zahir yönü, Hak da insanın batını tarafı olur. Kısacası insan yaratıcının nefsinde, yine yaratıcının nefsiyle görünür hale gelmiş olup arif kişi kendi nefsinde Hakk'ın nefsinin anlayabilir.²⁰⁵

Kierkegaard'a göre, kendi olmaya cesaret edemeyenin inancı olmaz. Dolayısıyla ona göre inanç, bir anda kendiliğinden, tepeden inen bir olay değildir. Büyük çabaların sonucunda ulaşılabilecek bir tepe noktasıdır. O'na göre varoluş serüveni ben'in kendi olma serüvenidir. Bu, ben olarak Tanrı'nın, yaratıcısının karşısına çıkma cesaretidir.²⁰⁶ Dolayısıyla insan, nefsinin derûni cevherinde yani kendi varlığının merkezinde hakkıyla bildiği vakit, işte o zaman Rabb'ini bilmiş olur. Rabb'ini bilince, O'ndan sadır olan,

²⁰² Engel, a.g.e., s. 249

²⁰³ İkbal, Muhammed, *Esrar-ı Hodi*, Çev. A.N. Tarlan, İstanbul, 1964, ss. 43-52

²⁰⁴ Kierkegaard, a.g.e., ss. 33-43

²⁰⁵ Konuk, A. Avni, *Füsusu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi, III*, (haz. M. Tahralı-S. Eraydın), İstanbul, 1990, ss. 35-36'dan nakleden mehmedoğlu, a.g.e., s. 42

²⁰⁶ Kierkegaard, a.g.e., s. 11

O'na rücu eden bütün varlıkları bilir. Her şeyi, kendisinin dışında hiçbir şey bulunmayan ilâhi prensibin yüce birliği içinde bilir. 'Evrendeki en mükemmel varlık olan insan, tam anlamıyla kendisini sezip hissederek ve yaşama yoluyla varlığını idrak edip bilerek, hakikatine vakıf olup ilim ve zekâ ile tanıdığında kendisini yaratan Allah'ı da bilip tanıyabilir. O halde insanoğlu kendini ne kadar bilip tanır, Yüce Rabb'ini de o kadar bilip tanımış olur'.²⁰⁷ Öyleyse insan Rabb'ini nasıl bilir? Şöyle ki; nefisini zayıflığı ile bilen Rabb'ini kuvveti ile kendini acizliği ile anlayan Rabb'ini kudreti ile, nefisini zilleti ile idrak eden Rabb'ini izzeti ile kendini cahilliği ile tanıyan Rabb'ini ilmi ile tanır. Kendisinin sonradan yaratıldığını bilen, Rabb'inin önceden beri var olduğunu anlar. Kendisinin yok olacağını anlayan, Rabb'inin bâki kalacağını idrak eder. Bütün bunları bilen insan, kibir, övünme, azgınlık, gurur ve kendini beğenmişlikten uzak durduğu²⁰⁸ gibi zillet ve pısrıklıktan da uzak durarak tevazu içerisinde olur.

Kendini gerçekçi bir şekilde görüp kabul etmenin, insanın ruhsal yaşantısı açısından da önemi büyüktür. Zira kendini gerçekçi bir şekilde görüp benimseyen bir kimsenin ruh sağlığı da yerindedir. Aksi bir durum insan için sadece rahatsız edici bir husus olarak kalmayıp anksiyeteden psikoza kadar değişik psikopatolojik durumların ortaya çıkmasında etkin bir rol oynamaktadır.²⁰⁹

Kendisini, dolayısıyla kendisi dışındaki varlıkları, dış dünyayı, olayları gerçekçi bir şekilde görüp değerlendiremeyen kimselerin ruhsal durumları incelenmiş ve onlarda uykusuzluk, sinirlilik, iştahsızlık, baş ağrısı, çarpıntı, karabasan, tedirginlik vb. gibi ruhsal rahatsızlık belirtilerinin daha yüksek oranlarda bulunduğu gözlenmiştir.²¹⁰ Dolayısıyla, bireyin kendisini gerçekçi bir şekilde görüp değerlendirilmesi, kendini, yeteneklerini tanıması ve benimseyerek saygı duyması ruh sağlığı açısından da büyük önem taşımaktadır. Dolayısıyla insanın sağlıklı bir kişilik geliştirmesi için, her şeyden önce, kendisini, gerçekçi bir gözle değerlendirebilecek bir benlik yapısına sahip olması gerekir.

Özetle belirtmek gerekirse olumlu ve kabul edilir deneyimlerle gelişmeye devam eden benlik saygısı, düşündüğümüz, söylediğimiz, yaptığımız her şeyi, dünyayı ve dün-

²⁰⁷ Açıkel, a.g.m., ss. 194,200

²⁰⁸ Açıkel, a.g.m., ss. 196-197

²⁰⁹ Çetin, a.g.t., s.20; Karadağlı, a.g.t., ss.15-16

²¹⁰ Yörükoğlu, a.g.e., s.108

yadaki yerimizi, görüşümüzü, diğer insanların bizi nasıl gördüğünü ve bize nasıl davrandıklarını, yaptığımız seçimlerimizi, sevgi verme ve sevgi alma yeteneğimizi, değiştirilmesi gereken şeyleri değiştirmek için harekete geçme yeteneğimizi²¹¹ ve mutluluğumuzu etkilemektedir. Başka bir deyişle insan için temel bir ihtiyaç olan benlik saygısı, gelişimin tüm safhalarında insanın hayatını etkileyen yegâne unsurdur

5. Benlik Saygısına Etki Eden Faktörler:

Benlik saygısının düşük ya da yüksek olmasında kişinin içinde yetiştiği aile ortamı, anne-baba tutumları, okul, arkadaş vb. gibi sosyal çevre, anne-babanın birlikte ya da ayrı yaşıyor olması, fiziksel görünüş ve sağlık durumu, okul başarısı ve zekâ, gerçek benlikle ideal benlik arasındaki uyumsuzluk, cinsiyet, ailenin sosyo-ekonomik düzeyi, doğum sırası ve kardeş sayısı, anne-babanın tahsil ve mesleki statüsü, toplumsal etmenler, vb. gibi pek çok hususun etkili olduğu yapılan araştırmalar sonucunda da teyit edilmiştir. Bütün bu hususları maddeler altında açıklamaya çalışacağız. Bunlar şunlardır:

a. Aile ve Anne-Baba Tutumlarının Benlik Saygısına Etkisi:

Kişinin kendisini nasıl hissettiği ve tanımladığı olarak tarif edilen ve erken bebeklik döneminde gelişmeye başlayan benlik saygısı, çocuğun çevresiyle etkileşimine ve deneyimlerine bağlı olarak gelişir. Önce bebeğin en yakınından olan anne-baba ve bireylerinin daha sonra arkadaş ve öğretmenlerinin davranış ve tutumları ile şekillenir.

Aile çok karmaşık ilişkilerin bulunduğu küçük toplumsal bir kümedir. Ancak her ailenin kendi başına bir kişiliği olduğu da söylenebilir. Dolayısıyla çocuk ya da gencin ruhen sağlıklı ya da sağlıksız oluşunu belirleyen en temel etken ailedir.²¹²

Aile, çocuğun sağlıklı bir kişilik gelişimine katkı sağlayan en önemli toplumsal kurum algılandığı, çocuğun nasıl bir kişilik geliştireceğinin en önemli göstergelerinden birisidir.²¹³ Anne-babalar çocuklarına gerek farkında olarak gerekse farkında olmaksızın günlük yaşam tarzları ve davranışlarının tutarlılığıyla yaşamın temel unsurlarını iyi veya kötü nasıl harmanlayacaklarını, tedirginlik ve başarısızlıkla başa çıkmayı, paralarını idare etmeyi, arkadaş kazanmayı, arkadaş olmayı, karar vermeyi, sorun çözmeyi, sevmeyi

²¹¹Sanford ve arkd., a.g.e., s.3

²¹²Yörükoğlu, a.g.e., s. 158

²¹³Erdoğdu, M.Yüksek, "Ana-Baba Tutumları ile Öğretmen Davranışlarının Çocuklarda Öğrenilmişlik Çaresizlik Düzeyi İle İlişkileri", Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi 13(3), 2006, s.99

ve seilmeyi vs. daha pek çok şeyi öğreterek²¹⁴ benlik saygılarının gelişimine katkıda bulunurlar.

Kendimiz hakkındaki değerlendirmelerimiz , düşüncelerimiz , kısacası benlik saygımız üzerinde en etkili olan kimseler en yakından ilişkili olduğumuz ve bizim için en çok önem arz eden kimselerdir ki bunlar'da öncelikle anne-babamız ve diğer aile bireyleridir. Anneleri kendileri hakkında kötü düşüncelere sahip olan çocuklar bile çoğu zaman annelerinin fikirlerinin kendileri için önemli olduğunu düşünmektedirler.²¹⁵

Nitekim yapılan araştırmalar, aile atmosferi ve anne-baba tutumlarının benlik saygısı ile ergenlerin davranış problemleri arasında sıkı bir ilişki olduğunu göstermiştir.²¹⁶ Bireylerin ruhsal yönden sağlıklı ya da olumsuz bir kişilik ve benlik geliştirmeleri anne-baba tutumlarına, dolayısıyla anne-baba ve çocuk arasındaki ilişkinin niteliğine bağlıdır. Psikolojik olgunluğa erişmiş olan anne-babalar, çocuklarının benlik saygılarına olumlu yönde katkıda bulunurlar.²¹⁷

Anne-babanın çocuğuna karşı olan tutumlarını genel olarak 'demokratik, otoriter, aşırı koruyucu ve ilgisiz' olmak üzere dört grupta toplamak mümkündür.

Demokratik aile ortamında güven verici, destekleyici ve normal sınırlar içinde hoşgörü vardır. Ailede çocuğun duygu ve düşüncelerine saygı duyulur ve ailede çocuğun da söz hakkı vardır. Demokratik aile ortamında çocuğa değer verilir, çocuk olduğu gibi kabul edilir, çocuk anne-baba kadar ailenin değerli bir üyesidir. Bu tür aile ortamında çocuk yeteri kadar sevgi ve şefkat görür, çocuğun ilgi, ihtiyaç ve yetenekleri göz önünde bulundurulur.²¹⁸ İlgili, kabul edici ve destekleyici bir anne-baba tutumu ergenlerin kendilerine daha fazla güven ve daha yüksek benlik saygısı geliştirmelerine yardımcı olmaktadır. Benlik saygısı, benlik kavramının değerlendirilmesine bağlı olarak gelişir. Pek çok kimse bu değerlendirmeyi yaparken anne-babaların kendilerine gösterdikleri sevgiyi temel alırlar. Çünkü yetişkinlerin çoğu anne-babanın verdiği eğitimi de-

²¹⁴ Hamachek, Don E., *Encounters With the Self*, Holt, Rinehart & Winston, New York, 1971, s.153' den nakleden Sanford ve arkd., a.g.e., s.76

²¹⁵ Rosenberg, *Conceiving The Self*, p.74

²¹⁶ Kasatura, a.g.e., s. 163; Saydam Bahçıvan, Reyhan; Gençöz, Tülin, "The Association of Family Functioning, Parental Attitudes and Self Esteem With The Adolescents Self Rated Behavioral Problems", *Türk Psikoloji Dergisi*, C. 20, sy. 55, 2005, s. 75

²¹⁷ French, A.P., "Parenthood", *Comprehensive Textbook of Psychiatry* (içinde), Eds. H.I. Kaplan and B.J. Sadock, Williams and Wilkins, 1985, pp.1832-1836

²¹⁸ Kaya, a.g.m., ss. 197-198

ğerlendirirken sevgi faktörünü daima birinci planda tutmuşlardır. Çocuklarını şımartmak ya da söz ve davranışla ifade etmenin gereksiz olduğu inancıyla sevgilerini gösteremeyen anne-babalar, çocuklarının benlik saygısı gelişimine farkına varmadan zarar vermişlerdir.²¹⁹ Yapılan araştırmalarda birbirleriyle uyumlu olan ve çocuklarını seven anne-babaların çocuklarında kendini değerli bulma ve kendine güven duygularının geliştiği tespit edilmiştir.²²⁰

Freud ve Erikson'a göre çocuk doğumdan itibaren ilk bir yıl içerisinde fizyolojik gereksinimleri anne tarafından karşılandığı zaman çevrenin kendisini sevdiği ve önemseydiği duygusunu yaşar ve böylece 'temel güven' duygusu oluşur. Maslow da temel düzeydeki ihtiyaçlar karşılanmadığı zaman daha üst düzeydeki sosyal ihtiyaçların ortaya çıkmayacağı düşüncesiyle Freud ve Erikson'a benzer bir fikri ileri sürmektedir.²²¹

Düşman bir çevrede aldatmaya, kötüye kullanmaya, saldırmaya, kıskanmaya hazır bir dünyada kişi kendisini ufacık, önemsiz, çaresiz, değersiz ve tehlikede hisseder. Anne-baba çocuklarına gerçek-samimi bir sevgi ve sıcaklık veremezlerse çocuk çevresindekileri yalancı, değer bilmez, adaletsiz, kıskanç ve şefkatsiz olarak algılar ve böylece çocukta temel güvensizlik gelişir, benlik saygısı düşük olur. Benlik saygısı, aileler çocuğun mizacını, duygularını, kişisel tercihlerini tanıyıp kabul ettikleri ve ona destek, övgü, rehberlik ve sevgi sundukları zaman gelişir.²²²

Rogers'e göre koşulsuz sevgi içinde büyüyen kişilerin benlik anlayışları güçlü ve olumludur. Yapılan davranış ile benlik bilinci arasındaki fark kişide kaygı yaratır ve bu fark, ne kadar büyükse kaygı da o nispette artar. Rogers, bir kimsenin kendisini aldatmaya başlamasıyla kaygı düzeyinin de artacağını ve zamanla bireyin benlik bilincini temelinden sarsacağını ileri sürer.²²³ Rogers'e göre, çocuğun duygu, tutum ve davranışları ideal olmaktan uzak olsa bile anne-baba ve çevresindeki kimseler tarafından değer verildiği çocuğa hissettirilirse işlevlerini daha bütünlüklü olarak yerine

²¹⁹Kasatura, a.g.e., s. 278

²²⁰ Ekşi, Halil, "Din Eğitimi, Gençlik ve Kişilik", Gençlik Din ve Değerler Psikolojisi (İçinde), Der. H., Hökelekli, Ankara Okulu Yay., Ankara, 2002, s. 156

²²¹Bkz. Maslow, A. H. Motivation and Personality, Harper & Row Publishers, New York, 1954, pp. 80-106

²²² Özmert, Elif N. "Erken Çocukluk Gelişiminin Desteklenmesi-III :Aile", Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi, C.49, sy.3, 2006, s.266

²²³Cüceloğlu, a.g.e., s. 429

getirecektir. Eğer, çocuğa sadece doğru biçimde düşündüğü ve davrandığı durumlarda değer verildiği hissettirilirse, yani koşullu olumlu görüş sunulursa, çocuğun benlik kavramı bozulabilir, benlik saygısı düşük olur.²²⁴ Kısacası Rogers'e göre insan daha olumlu ve daha gelişmiş bir benlik bilinci geliştirme çabası içerisinde. Olumlu bir benlik bilinci geliştirebilmemiz için de koşulsuz sevgi (unconditional love) içinde yetişmemiz gerekmektedir. Koşulsuz sevgi, insan ne yaparsa yapsın onun sevgi ve saygıya layık olduğunu kabul eden bir anlayışın ürünüdür. İnsan hatalı davranabilir, bu durumda davranış cezalandırılır. Ancak, insan yaptığı hataların ötesinde her zaman sevmeye ve sayılmaya değer bir varlıktır. Davranış cezalandırılır, fakat birey sevilir ve sayılır.

Fromm, sevgi ve saygı dolu bir ortamda büyüyen çocukların ileride hem kendilerine hem de diğer insanlara saygı duymayı öğreneceklerini ileri sürmektedir. Hâlbuki kavgacı veya çok hoşgörülü anne-babalar, çocuğun kişiliğini kabul ettirmek için yaptığı mücadeleyi boşa çıkarırlarsa, çocukta güvensizlik duygusunun ortaya çıkacağını ileri sürer.²²⁵ Dolayısıyla sevgi eksikliği, dünyaya küskün, kendini değersiz bulan, kendini ve insanları sevmeyen kişiler ortaya çıkarır. Eğer, benlik bilinci değiştirilip kendini tanıma yoluyla yeniden biçimlendirilmezse gerçeğe uymayan benlik bilinci bir ömür boyu sürer, gider.²²⁶

Erikson'a göre, bir yaşına kadar annenin çocuğuyla olan ilişkisi temel güven veya güvensizlik duygusunun çekirdeğini oluşturur. Eğer, anne çocuğunu yeteri kadar sever, ilgi gösterir, besler, bir sıkıntısı olduğunda onu kurtarmaya çalışırsa bebek kendisini değer verilen ve sevmeye layık birisi olarak algılar, böylece yüksek benlik saygısının temelleri atılmış olur.²²⁷

Değersizlik duygusu kökenini, çocukluk yaşantılarından alır. Bir çocuğa değer verilmemesi, onu kendine özgü hakları olan özerk bir varlık olarak tanımama anlamına gelir. Çünkü bir insana değer vermek, onun gerçeklerini anlamaya çalışmak ve onu olduğu gibi benimseyebilmektir.²²⁸

²²⁴Atkinson ve ark., a.g.e., s. 477

²²⁵Bkz.Fromm,E. ,Özgürlükten Kaçış,ss.210-230; Sevmeye Sanatı , s.81

²²⁶ Cüceloğlu, Doğan, *Yeniden İnsan İnsana*, 19. bs., Remzi Kitabevi, İstanbul, 1998, s. 11

²²⁷Erikson, a.g.e., ss. 1-3

²²⁸Geçtan, a.g.e., s. 75

Kendilerini değersiz bulan kimselerin geçmişlerine özellikle onların çocukluk yıllarına bakıldığında bir takım olumsuz etkileşimlerin olduğu görülür. Bu kişilerin geliştirdikleri benlik bilinci, onların gerçek potansiyelini yansıtmadığı halde, yıllar yılı kafalarında bu benlik bilincini yaşattıkları için, değiştirilmesi zor bir duruma gelmiştir. Bununla birlikte bilinçli bir çabayla ve sağlıklı bir ortamda benlik bilincini yavaş yavaş ta olsa yeniden inşa etmek mümkündür.²²⁹ Bu sebeple anne-babanın ve çevresindeki diğer bireylerin ergenle olan ilişkileri ergenin benlik değeri açısından son derece önem arz eder. Özellikle anne-babanın desteği, ergenin kendisini önemli ve değerli hissetmesinde son derece etkili bir faktördür. Ergenlerin yetenek ve kabiliyetleri doğrultusunda başarılı olabilecekleri alanları onlara tanıtmak, teşvik etmek, duygusal destek ve sosyal onay vermek suretiyle kendilerine olan güven duygularını pekiştirmek benlik değerlerinin arttırılmasını sağlayacaktır.²³⁰ Çünkü her çocuk benlik saygısını zedeleyici bir takım düş kırıklıkları yaşayabilir. Örneğin; bir arkadaşı tarafından dışlanmak, beklenmedik bir başarısızlık, arkadaşları arasındaki iletişim bozukluklarının sebep olduğu gerginlikler çocuğun benlik saygısını rencide edebilir. Böyle durumlarda anne-babanın sağlayacağı psikolojik destekle çocuğun zedelene benlik saygısı onarılabilir. Ayrıca çocuk ve ergenlerin potansiyellerini ortaya koymaları başarısızlık korkusu ile engellenmemelidir. Buna imkân tanınmalı ve çocuk isteği ile yetenekleri arasındaki farkı yaşayarak görmelidir.²³¹

‘Sen-ben anlayışı’ yani ‘ben bilirim, sen bilmezsin; ben değerliyim, sen değersizsin; ben güçlüyüm, sen güçsüzsün’ temeli üzerine kurulmuş olan bir aile ortamının da yetişen çocuk kendisini, bu tür ilişkiler içerisinde, mutlaka ama mutlaka aciz ve değersiz hissedecektir.²³² Zira çocuğun yaşadığı bir deneyime anne-babanın verdiği tepki, onun daha sonraki olaylara vereceği tepki konusunda ışık tutacaktır. Anne-babanın çocuğa verecekleri tepki, onun benlik değerini (saygısını) destekleyebilir de, zarar da verebilir. Çocukluk çağı boyunca, çocuğun kendisiyle ilgili düşüncesinin anne-babasının beklentileri ve tepkileri ile şekilleneceği unutulmamalıdır. Bu sebeple anne-

²²⁹ Cüceloğlu, a.g.e., s. 106

²³⁰ Kulaksızoğlu, a.g.e., s. 115

²³¹ Kasatura, a.g.e., s. 290

²³² Cüceloğlu, Doğan, *İçimizdeki Biz*, 19. bs., Sistem Yay., İstanbul, 1998, s. 149

babalar kendi tepkilerinin ve sözlerinin gücüne karşı duyarlı olmalıdırlar.²³³ Dolayısıyla, çocuklarına suçluluk duygusu aşıl原因an anne-babalar, çocuklarının benlik saygılarının gelişimine olumlu katkıda bulunamazlar, onların benlik saygılarını besleyemezler. Bir çocuğun benlik değerini geliştirmesinde en önemli faktör, saygı ve kabul gösteren ve ‘sana inanıyorum’ mesajını ifade eden, destek sağlayan bir yetişkinin varlığıdır.²³⁴ Çünkü takdir edilmeyen, onurlandırılmayan bir kişi kendine güven duygusunu ve saygısını kaybeder. Dolayısıyla onursuzluk ve güvensizlik birbiriyle sıkı bir ilişki içerisindedir. İnsan kendisi için önemli olan kimseler tarafından takdir edildikçe, onlarla özdeşleştikçe, onlardan güven ve destek buldukça ve onlarla duygusal ve düşünsel paylaşımlarda buldukça benliği güçlenir. Benliği güçlendikçe somut olarak bir başkasına duyduğu ihtiyaç azalır. Dolayısıyla kendi kendini takdir etme ve kendine destek verme yeteneklerini geliştirmiş olur.²³⁵ Başka bir deyişle benlik saygısının gelişimini sağlayan ve besleyen unsurlardan birisi bize duyulan güven duygusunun dile getirilmesi, takdir ve onay görmedir. Bu sebeple yanlışları ve eksikleri olsa da çocuk ve gençler yaptıklarından dolayı takdir edilmeli, tek başına bir etkinlik gerçekleştirmesine imkân tanınmalıdır. Böylece çocuğun ve gencin benlik saygısının gelişimine katkıda bulunmuş olur. Bununla birlikte gereksiz empoze ve gereksiz yardımlar çocuğun tek başına bir şeyleri başarma duygusunu dolayısıyla benlik saygısının gelişimine engel olur.²³⁶

Nichols ve Schwartz’a göre aile içindeki destekleyici iletişim, çocuk ve ergenlerde daha olumlu kimlik gelişimine, daha yüksek bir benlik saygısına ve aynı zamanda daha yüksek seviyede başa çıkma becerisine yol açmaktadır.²³⁷ Çocuğun kendisine karşı olumlu bir benlik kavramı geliştirmesi ve benlik saygısının yüksek olması için, çocuğun içinde bulunduğu ailedeki kişiler arası ilişkilerin güven verici, saygı, sevgi, hoşgörü ve esnek bir yaklaşımda olması gerekir. Dolayısıyla, çocuk veya gençteki benlik saygısının gelişebilmesi için, anne-babanın çocuğun kişilik özelliklerine saygılı olmaları gerekir. Anne-babalar çocuklarının

²³³ Yavuzer, a.g.e., ss. 26-27

²³⁴ Yavuzer, a.g.e., s. 68

²³⁵ Scherler, Hanna R., a.g.m., s. 26

²³⁶ Kasatura, a.g.e., s. 286

²³⁷ Saydam ve arkd., a.g.m., s 75

erişemeyecekleri hedefler koyarak ve onları bu hedeflere ulaşmaya zorlayarak, onlara bir aşağılık duygusu verdiklerinin farkında olmalıdırlar. Çünkü böyle bir durumda çocuklar, kendilerini yetersiz hissetmektedirler. Eğer, anne-baba ile çocuğun veya gencin mizaçları arasındaki ‘uyum’ iyi ise ve anne-baba çocukların ulaşabileceği beklentilerde bulunuyorsa, benlik saygısı daha da artacaktır.²³⁸

Anlaşılabacağı üzere benlik saygısı, gencin veya çocuğun en çok değer verdiği anne-babasının, kendine verdiği değerle yakından ilgilidir. Anne-babanın ittiği, umursamadığı, değer vermediği bir gencin kendisine saygı duyması mümkün değildir.²³⁹ Yani kendisini diğer insanlardan değersiz olarak algılayan bir kimse, bu değersizlik duygusuna anne-babanın değer vermeyen davranışları ile sahip olur. Sürekli olarak başkalarının örnek gösterildiği, kendi potansiyellerinin yetersiz görüldüğü, iletişimin yetersiz ya da yanlış olduğu ailelerde kendine değer verme duygusu (benlik saygısı) sağlıklı bir gelişim gösteremez. Anne-babalar kendilerine saygı duyuyor, çocukları ile olumlu bir iletişim kurabiliyorlarsa ve çocuklarına güven verebiliyorlarsa çocuklar olumlu benlik saygısı geliştirebilirler. Başka bir deyişle anne-babası tarafından değer verilen ve yeterli desteği gören çocuklar kendileri hakkında olumlu düşünüp benlik saygılarını geliştirebilirler.²⁴⁰

Yapılan pek çok araştırmada anne-babalarının ‘ilgili ve şefkat gösteren’, ‘amaçlarına ulaşmada yardımcı olan’ ve ‘tutarlı bir disiplin uygulayan’, kısacası demokratik bir tutum sergileyen kimseler olduğunu ifade eden çocuk ve gençlerin benlik saygılarının ve kendilerine güvenlerinin oldukça yüksek olduğu tespit edilmiştir. Örneğin; Göçen’in üniversite öğrencileri üzerinde gerçekleştirdiği araştırmada demokratik aile ortamı içerisinde yetişen bireylerin kendi iç seslerini duyabilen, iç özgürlüğe sahip, kendilerine güveni ve saygısı olan bireyler olduğu gözlenmiştir.²⁴¹

Uyanık Balat ve arkadaşının lise öğrencileri üzerinde gerçekleştirdiği bir araştırmada da demokratik anne-baba tutumlarının benlik saygısını olumlu yönde etkilediği tespit edilmiştir.²⁴² Ceral ve Dağ’ın 416 ergen üzerinde gerçekleştirdikleri

²³⁸Yavuzer, a.g.e., s. 19; Kasatura, a.g.e., s. 284

²³⁹Yörükoğlu, a.g.e.,s. 107

²⁴⁰Kasatura, a.g.e., s. 165

²⁴¹Göçen, Gülüşan, “Dini İnanç ve İbadetin Kendini Gerçekleştirme İle İlişkisi”, Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi (İçinde), Der. Hayati Hökelekli, İlaveli 2.bs., Dem. Yay., İstanbul, 2006, ss.589-590

²⁴²Uyanık Balat ve arkd., a.g.m., ss. 180-181

araştırmada anne-baba tutumları açısından ebeveynlerini demokratik veya müsamahakâr olarak algılayan ergenlerin benlik saygılarının, ihmalkâr olarak algılayanlardan daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.²⁴³ Haktanır ve Baran'ın 299 genç üzerinde gerçekleştirdikleri araştırmada da gençlerin benlik saygıları ile anne-baba tutumları arasında anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür. Söz konusu araştırmada ,demokratik anne-baba tutumunun gençlerin yüksek benlik saygısına sahip olmasında etkili olduğu görülürken otoriter ve ilgisiz tutumların düşük benlik saygısına yol açtığı tespit edilmiştir.²⁴⁴ Dolayısıyla algılanan olumlu ebeveyn tutumlarının gencin kendisi hakkında olumlu duygular geliştirmesine yol açtığını söylemek mümkündür.

Baskıcı – itici – sevgisiz ailelerde, yani otoriter anne-baba tutumunun sergilendiği ailelerde, aile ortamı son derece gergindir ve ilişkiler düşmancadır. Bu tür ailelerde bol eleştiri, azar, aşağılama ve dayak vardır. Çocuğu veya genci kabullenme ve benimseme söz konusu değildir. Çocuk sürekli anlayışsız, soğuk ve kırıci tavırlarla karşı karşıyadır. Dolayısıyla bu tür aileler için çocuk ailenin sırtında adeta bir yükür, hatta evin baş belasıdır. Bu tür ailelerde yetişen çocukların benlik saygıları düşüktür, kendilerine güvenleri azdır, düşmanca duygularla dolu ve saldırgandırlar. Bu tür çocuklar ezilme, horlanma ve benimsenmeme sonucunda yaralanan benlik saygılarını kazanmak için çeşitli yollara başvururlar.²⁴⁵ Ausubel'e göre ailenin bireye reddedici bir tutum içerisinde bulunması , bireyin benlik saygısını saldırgan, kin ve nefret dolu bir takım hayallerle ifade etmesine sebep olabilir.²⁴⁶ Aşırı otoriter anne-baba tutumu, çocuğu sürekli kontrol altında tutan, kurallara sıkı sıkıya uymasını bekleyen anne-baba tutumudur. Otoriter ve baskıcı anne-baba, disiplin yönteminde genellikle cezaya başvurur. Ancak genel olarak verilen cezanın suç ile orantısı yoktur. Bu tür ailelerde çocuğun, duygu ve düşüncelerine fazla önem verilmez, ailede ilişkiler gergindir. Böyle bir aile ortamında kendisine güven duygusu geliştiremeyen çocuğun kendisine güveni azalır, mutsuz ve içe kapanık olur.²⁴⁷

²⁴³Bkz.Ceral,S.,Dağ,İ.,”Ergenlerde Algılanan Anne-Baba Tutumlarına Bağlı Benlik Saygısı,Depresiflik ve Genel PsikolojikBelirti Düzeyi Farklılıkları”, Psikiyatri Psikoloji Psikoformakoloji (3p) Dergisi,13(4), 2005,s.233

²⁴⁴Haktanır , G. , Baran , G. , ” Gençlerin Benlik Saygısı Düzeyleri ile Anne - Baba Tutumlarını Algılamalarının İncelenmesi ” , Çocuk ve Ergen Ruh Sağlığı Dergisi 5(3) , 1998 , s.134

²⁴⁵Yörükoğlu, a.g.e., s. 149

²⁴⁶Ausubel,David,Theory and Problems of Child Development,Grune and Stratton,NewYork,1958,p.294

²⁴⁷Kaya, a.g.m., ss. 199-200

Kendilik bilincimiz, bizim başarımızı, kimliğimizi etkileyen en önemli öge olarak karşımıza çıkar. Otoriter bir aile ortamı içerisinde yetişen çocukların, kendilerini aciz ve güçsüz görmeleri son derece doğaldır. Böyle bir ailede anne-babanın otoritesi çocuğun güçsüzlüğü ve anne-babanın güçsüzlüğü üzerine kurulduğu için, anne-baba çocuğu güçlendirmekten çekinir. Aile ‘biz bilinci’ içinde değil, tümüyle ‘sen ben bilinci’ içinde işler.²⁴⁸ Anne-babalar çocuklarını cezalandırdıklarında çocuklar, anne-babalarının sadece davranışlarını değil, aynı zamanda insan olarak da kendilerini onaylamadıklarını düşünerek onların otoritesini reddedebilirler. Böylelikle bu çocukların benlik saygıları büyük ölçüde zarar görebilir.²⁴⁹

Başkaları tarafından zarar görme ve özellikle fiziksel bir istismardan ziyade sessiz bir gözdağı ya da alay etme kendine güven ve benlik saygısı üzerinde çok daha yıkıcı bir etki bırakır.²⁵⁰ Zaten yapılan araştırmalarda bedensel, sözel, duygusal ve cinsel zorbalığa daha fazla maruz kalan çocukların benlik saygılarının, diğerlerinden önemli ölçüde düşük olduğu tespit edilmiştir.²⁵¹

Anne-babanın aşırı baskıcı ve otoriter bir tutum içinde olmaları, çocuğun benlik saygısını, yani kendisine değer verişini azaltır. Çünkü benlik saygısı, çocuğun fikirlerine değer verilen, sözleri dinlenen, anne-babasından destek gören, başka bir deyişle, insan olarak kendisine değer verilen bir ortamda filizlenir ve gelişir.²⁵² Benlik saygısının olumlu gelişmesi için çocuğun olumlu davranışları nedeniyle ödüllendirilmesi, kabul görmesi ve sevilmesi gerekir.²⁵³

Anne-babalar çocuklarının başarılı olmaları vs. için baskı yapmak yerine cesaret verirlerse, çocuklarında yetersizlik duygularının gelişmesine engel olurlar. Anne-babalar eğer çocuklarının yaptıkları işleri onaylamazlarsa çocuklarda güvensizlik duygularının gelişmesine zemin hazırlamış olurlar. Ayrıca gençlere ve çocuklara yaratıcı bir şekilde düşünmeyi öğretirlerse, onların özgüven ve benlik saygısı gelişimlerine katkıda bulunmuş olurlar. Dolayısıyla aileler, çocukluktan itibaren yaratı-

²⁴⁸ Cüceloğlu, a.g.e., ss. 123-124

²⁴⁹ Yavuzer, a.g.e., s. 153

²⁵⁰ Yavuzer, a.g.e., s.98

²⁵¹ Kapıcı, Emine Gül, “İlköğretim Öğrencilerinin Zorbalığa Maruz Kalma Türünün ve Sıklığının Depresyon, Kaygı ve Benlik Saygısıyla İlişkisi”, A.Ü.E.B.F.D., C. 37, sy. 1, 2004, s. 8

²⁵² Kaya, a.g.m., s. 196

²⁵³ Öztürk, Mücahit ve arkadaşları, “Dikkat Eksikliği Hiperaktivite Bozukluğu’nda Metilfenidat ve Benlik Saygısı”, Klinik Psikofarmakoloji Bülteni, C.10, sy.3, 2000, s.140

cılık ve hayal gücüne büyük önem vererek baskı kurmadan bir eğitim uygularlarsa çocukların ve gençlerin benlik saygısı gelişimine katkıda bulunmuş olurlar.²⁵⁴ Nitekim yapılan pek çok araştırmada otoriter bir anne-baba tutumuna sahip olan çocuk ve gençlerin benlik saygılarının düşük olduğu gözlenmiştir.

Örneğin; Güven'in düz lise ve meslek lisesi öğrencileri üzerinde yaptığı araştırmada, öğrencilerin benlik kavramı puanları yükseldikçe, otoriter anne-baba tutumlarının düştüğü gözlenmiştir.²⁵⁵ Ayrıca, Ankara'da Can tarafından 1094 lise ikinci sınıf öğrencisi üzerinde yapılan araştırmada ve Hatiboğlu'nun ilköğretim yedinci sınıftaki 619 öğrenci üzerinde yaptığı araştırmada, anne-babalarını katı, baskıcı ve otoriter olarak algılayan öğrencilerin benlik tasarım düzeylerinin düşük olduğu gözlenmiştir.²⁵⁶

Aşırı kollayıcı anne-baba tutumunda, anne-babalar, çocuğu gerektiğinden fazla kontrol ederek, aşırı özen gösterirler ve çocuğun her istediğini yerine getirirler. Aşırı kollayıcı yaklaşım, çocuğun kendi kendini yöneten bir kişi olmasını engeller, sosyal gelişimini ve uyumunu da zedeler, bencil bir kişilik geliştirmesine sebep olur.²⁵⁷ Aşırı koruyucu ve himaye edici bir tutumla yetiştirilmiş olan çocuklar, devamlı olarak bir yetişkinin korumasını ve kollamasını arayan, benlik saygıları (özgüvenleri) zayıf, girişimci olmayan, sorumluluk almaktan çekinen, kendilerinin yapması gereken işleri başkalarının yapmasını bekleyen, zayıf - silik kişilikler sergileyen bireyler olabilmektedirler.²⁵⁸

Yapılan araştırmalarda çok seven - kollayan, gevşek disiplinli ailelerin çocuklarının ilk kez ailelerinden ayrı düştüklerinde bunalıma girdikleri görülmüştür. Böyle ailelerin çocukları anne-babalarının sevgilerinden kuşku duymazlar, ancak, anne-babalarının uydusu olmaktan da kurtulamazlar. Bu sebeple yetersizlik duygusu taşırlar ve benlik saygıları da düşüktür.²⁵⁹

İlgisiz anne-baba tutumu, çocuğa karşı ilgisiz, çocuğun maddi ve manevi ihtiyaçlarına karşı duyarsız, sevgi ve şefkati yetersiz ve kontrolü gevşek anne-baba tutu-

²⁵⁴ Kasatura, a.g.e, ss. 47; Yavuzer, a.g.e., s.78

²⁵⁵ Güven, a.g.m., s 161

²⁵⁶ Kulaksızoğlu, a.g.e., s. 116

²⁵⁷ Kaya, a.g.m., s. 199

²⁵⁸ Kulaksızoğlu, a.g.e., s. 120

²⁵⁹ Yörükoğlu, a.g.e., s. 145

mudur. Çocuğun kişiliği ve benliği üzerinde en çok olumsuz etki bırakan anne-baba tutumu, çocuğa karşı ilgisiz ve sevgisiz davranmadır. Böyle bir ortamda yetişen çocuk kendisine güvensiz olur ve olumsuz bir benlik kavramı geliştirir.²⁶⁰

Zira çocuğun anne-babası ile konuşması, istediği bir şeyi sorduğunda ilgisiz kalmak, başka bir iş ile uğraşmak, ısrar ettiğinde onu azarlamak gibi tavırlar alınması onun benlik gelişimini etkiler. Bunun tersine çocuğun duygularının açığa çıkarılmasına yardım edecek açılımlı konuşma uygulamak, düzgün ve anlayacağı cümlelerle konuşmak, ana-baba ile çocuk arasındaki konuşmanın ötesinde kabul gördüğüne dair mesajlar verecektir.²⁶¹

Çocuğa sergilenen yaklaşım biçimleri (kucağa alınıp öpülmesi, sevilmesi, acıktığında beslenmesi, ağladığında ilgilenilmesi vs.), küçük bir bebekken bile diğer insanların gözünde kendisinin ne kadar değerli olduğu konusunda ona bir fikir verir.²⁶²

Yapılan araştırmalarda, anne-babanın çocuk ya da gence olan ilgisinin de benlik saygısına etki ettiği tespit edilmiştir. Gencin ailesi, köylü olsun, kentli olsun, alt veya üst sınıftan olsun, gencin benlik saygısı anne-babanın ilgisiyle orantılı olarak yükselmektedir. Yine yapılan araştırmalarda, anne-babanın ilgisiz davranışının gencin benlik saygısını baskıcı ve cezalandırıcı bir tutumdan daha fazla düşürdüğü gözlenmiştir. Yörükoğlu'na göre, bu anlamlı bir sonuçtur. İlgisizlik, çocuğu sevmeme, değer vermeme, desteksiz bırakmadır ki, bu da çocuğu umutsuzluğa sevk etmekte ve kendini değersiz görmesine sebep olmaktadır. Cezalandıran anne-baba, kendine göre çocuğun iyiliğini isteyen ilgili bir anne-babadır.²⁶³ Cooper Smith'in araştırma sonuçlarına göre, benlik saygıları düşük olan çocukların anne-babalarının, çocuklarını reddeden ve onlara soğuk davranan, çocuklarını beklenti ve kural belirsizliği içinde yetiştiren ve ödün veren, daha çok cezalandırıcı olmaları yanında, ne zaman verileceği belirsiz bir ödül-ceza yöntemi kullanan, çocuklarının beklentilerine uymaları konusunda onlara güvenmeyen ve çocuklarının başarısızlığını ilgisiz ve soğuk bir ifade içinde kabullenen anne-babalar

²⁶⁰Kaya, a.g.m., s. 201

²⁶¹C.K.S.V., Auron and Watkins, David, Coping with Stress in Hong Kong and University of Sydney Australia, Vol.40, 1997, p.50

²⁶²Cüceloğlu, *Yeniden İnsan İnsana*, s. 98

²⁶³Yörükoğlu, a.g.e., ss. 106-107

olduğu saptanmıştır.²⁶⁴ Cooper Smith'e göre anne-babalar hükmetme , kayıtsızlık, saygısızlık anlaşmazlık,beğenisizlik,soğukluk,soyutlama ve ayrımcılık gibi yollarla çocuk-larında “temel tedirginlik” duygusu yaratmakta ve böylece benlik saygılarını zayıflat-maktadırlar.²⁶⁵ Hiç kuşkusuz benlik saygısı,insanın en çok değer verdiği anne-babasının kendine verdiği değere sıkı sıkıya bağlıdır.Anne-babanın ittiği,değersiz bulgu , umursamadığı bir çocuğun kendine saygı beslemesi beklenemez.²⁶⁶

Özetle söylemek gerekirse çocukların ve gençlerin kişilik ve benlik gelişimleri için en iyi anne-baba tutumu, ne tam sert, ne de sert ve baskıcı olmayan, bu tutumların dengeli bir karışımı olan tatlı sert bir tutum diyebileceğimiz, demokratik anne-baba tutumudur. Zira tutarlı, dengeli, sevgi ve ilgi çocuğun kendisine güvenini ve benlik saygısını yükseltir.

b. Aile Dışındaki Sosyal Çevrenin Benlik Saygısına Etkisi:

Bir çok kuramcı ve araştırmacı,ana-baba ve yakın çevrenin,olumlu bir benlik kavramı ve benlik saygısı gelişiminde büyük bir etkiye sahip olduğunu vurgulamışlardır.²⁶⁷

Bir kimsenin kendisi ile ilgili fikirlerinin oluşumunda, başkalarının onun hakkındaki tutumlarının büyük etkisi vardır. Kişinin kendisini olduğu gibi kabul etmesi ya da inkâr etmesi, başkaları tarafından kabul görmesi ya da reddedilmesine bağlıdır.²⁶⁸

Benlik kavramı hem kalıtım hem de çevrenin eseridir.Benlik kavramının oluşmasında, sosyal çevrenin özellikle de çocuk için önemli olan kişilerin etkisi büyüktür. Çocuk, kendisi ile ilgili olarak zihninde çizdiği kendi görünümü olan benlik kavramını, öncelikle anne-baba, kardeş, arkadaş, öğretmen vs.den öğrenir. Bu öğrenme süreci bebeklikten itibaren başlar. Çocuk kendisini anne-baba, öğretmen ve arkadaş gibi kişilerin kendisine olan etkilerine göre değerlendirir. Sosyal çevredeki bu kişilerin ken-

²⁶⁴ Yavuzer, a.g.e., s. 26

²⁶⁵Coopersmith , Stanley , The Antecedents of Self – Esteem ,W.H.Freeman & Co., San Francisco,1967, p.132 ' den nakleden Sanford ve arkd. , a.g.e. , s.32

²⁶⁶ Geçtan,Psikanaliz ve Sonrası,s.135

²⁶⁷Bkz.Örneğin;Brown,G.W.Harris,T.,”Establishing,Causel Links:The Bedford College Studies of Depression”,Life Events and Psychiatric Disorders,Ed.H.Katsching, Cambridge University Press,1986,p.112; Cohen,P.Brook,J,”Family Factors Related to the Persistence of Psychopathology in Childhood and Adolescence”,Psychiatry,50,1987,pp.332-345;Flaherty,J.A;Richman,J.A.”Effects of Childhood Relation Ship on the Adult’s Capacity to form Social Supports”,The American Journal of Psychiatry,143(7),1986, pp.851-855

²⁶⁸Kasatura,a.g.e.,s.164

disine ait yakıştırmalarını kişiliğine katar, giderek kendisini onların gördüğü gibi görmeye ve algılamaya başlar. Sosyal çevredeki kişiler, örneğin; kardeş, arkadaş ve öğretmenleri çocuğa karşı olumlu sıfatlar yakıştırıyorlarsa olumlu bir benlik kavramı geliştirir. Olumsuz bir benlik kavramı geliştiren çocukta kendisine karşı güvensizlik duygusu gelişir, kendine karşı benlik saygısı azalır. Çocuk kendisini olumsuz değerlendirerek kendinden memnun olmaz.²⁶⁹

Benliğin gelişiminde sosyal yapının ön koşul olduğu söylenebilir. Ergenlik döneminde en önemli değişiklikler benlik yapılanmasını ilgilendirmektedir. Ergenin, içinde bulunduğu ortam kişiliğine ve davranışlarına etki etmektedir. Ergenin ortamını, içinde yer aldığı sosyal çevresi oluşturmaktadır. Bu sebeple pek çok araştırmacı sosyal çevrenin olumlu bir benlik kavramı ve benlik saygısı gelişiminde büyük bir etkiye sahip olduğunu tespit etmişlerdir.²⁷⁰ İlkokul çağındaki çocuğun benliğinin büyük bir kısmı akranlarından sağlanan geri bildirimlere bağlı olmakla beraber, çocuğun sosyal çevresindeki diğer yetişkinlerle olan olumlu ilişkileri, onun benlik saygısını geliştirebilmesinde büyük önem taşır.

Yapılan araştırmaların sonucunda, kişilerin benlik kavramlarının ya da kendi kişiliklerine karşı geliştirdikleri tutumların anne-baba dışında, öğretmen, arkadaş, yaşlı vb. gibi sosyal çevresinde önemli olan diğer kişilerden etkilenmeleri sonucunda oluştuğu ortaya çıkmıştır. Yani bireyin benlik kavramının oluşumunda ailenin yanında eğitim ortamında, bireyin gelişiminden doğrudan sorumlu olan kişilerin de büyük etkisi vardır. Yine yapılan araştırmalar sonucunda, ergenin mensup olduğu sosyal sınıfın onun kendisine karşı olan tutum ve değerlerini etkilediği görülmüştür.²⁷¹

Hepimiz, hem önemli olduğumuzu hissetme gereksinimi duyarız, hem de diğer insanların bizim önemimizi fark etmesini ve bunu kabullenmesini hissetmek isteriz. Aslında ihtiyacımız olan şey, kendimizi önemli hissetmemizde diğer insanların bize yardımcı olmaları, değerli olduğumuzu doğrulamalarıdır. Çünkü kendimiz hakkındaki düşüncelerimiz büyük ölçüde, diğer insanların bizim hakkımızdaki düşüncelerinin veya düşünceleriymiş gibi görünenlerin yansımalarıdır. Karşılaştığı bütün insanlar kendisine

²⁶⁹Kaya, a.g.m., s. 196

²⁷⁰Karadağlı, a.g.t., s. 180; Yavuzer, a.g.e., s. 19; Güven, a.g.m., s. 150

²⁷¹Kulaksızoğlu, a.g.e., s. 110

bir ‘hiçmiş’ ve değersizmiş gibi davranan hiçbir insan kendisine duyduğu saygıyı ve değeri uzun süre asla koruyamaz.²⁷² Kendisini akranlarına kabul ettirmek, çocuklar için en tatmin edici deneyimlerden biridir. Tersine akranları tarafından reddedilmek veya alaya alınmak, çocuğun benlik saygısı ve güven duygusu üzerinde büyük bir darbe oluşturabilir.²⁷³ Diğer taraftan bir akran grubuna uyum sağlamak akran grubu tarafından sevilme, aranan birey olmak ve yeterli sosyal becerilere sahip olmak, çocuğun yüksek benlik saygısına ulaşmasında oldukça önemli bir yer tutar.²⁷⁴

Bir bireyin sosyal kimliği onun bilgisi olarak vardır. Bu bilgi, onun kendi grubu ve diğerlerinin oluşturduğu sosyal çevresinde yaptığı sosyal karşılaştırmaların sonuçlarından elde ettiği bilgidir. Birey, sosyal karşılaştırmalar yaparken kendi grup özelliklerini olumlu yönleriyle ön plana çıkarmaya eğilimlidir. Çünkü kişiler kendi gruplarını diğer gruplardan farklı göstermek için çaba sarf ederler. İşte bu seçici farklılaştırma bireylerin, öz-saygılarının yükselmesine, kendilerine verdikleri değer artmasına ve olumlu bir sosyal kimlik kazanmalarına yardım eder.²⁷⁵

Aile ortamı ile birlikte okulun, kişiliğin bütün kısımlarının gelişmesinde etkili olduğu ve bireyin, benliğe yönelik olumlu duygular, benliğin ve başkalarının gerçekçi algılanması, insanlara bağlılık, çevreye bağlılık, bağımsızlık, merak ve yaratıcılık, gelişme ve gücünü kullanabilme vb. gibi bir takım özellikler kazanmasına büyük katkıda bulunduğu ifade edilmektedir.²⁷⁶

Okulun önemli bir boyutu olan sınıf ortamı, çocuğun sosyal ilişkilerine, ahlâki gelişimine ve cinsiyet rolü öğrenimine olduğu kadar benlik anlayışına da etki etmektedir.²⁷⁷ Zira öğrencilerin benlik saygısı üzerindeki en önemli etki öğretmenin öğrencilerle etkileşimidir. Eğer öğretmenin öğrencilerle ilgili yorumları, negatif, aşağılayıcı, saldırgan, endişe yaratıcı olmak yerine, olumlu, destekleyici, teşvik edici ise bu yaklaşım, onların benlik değerini (saygısını) arttırmaya katkı sağlayacaktır.²⁷⁸ Sınıfta

²⁷²Giblin, a.g.e., s. 27

²⁷³Yavuzer, a.g.e., s. 37

²⁷⁴Çelik, a.g.m., s. 246

²⁷⁵Meşe, Gülgün, “Gruplar Arası İlişkiler ve Sosyal Kimlik”, Psikoloji Semineri (2000), E.Ü.E.F. Yay., sy. 12, İzmir, 2001, s. 92

²⁷⁶Karadağlı, a.g.t., s. 191

²⁷⁷Ekşi, a.g.m., s. 158

²⁷⁸Yavuzer, a.g.e., s. 120

öğretmeni tarafından anlaşılamayan çocuk kendisini yetersiz ve değersiz olarak görür. Bu durum düşük benlik saygısına sebep olur. Bu nedenle Silverstone, daha yaratıcı ve kendisiyle barışık bir kişilik geliştirmek ve benlik saygısını arttırmak için sınıfta kişi-merkezli bir yaklaşım ile sanat terapisi kullanmayı önermektedir.²⁷⁹ Bu konu ile ilgili olarak yapılan araştırmalar, öğretmenlerin benlik saygılarının öğrencilerin benlik saygılarını etkilediğini, öğretmenlerin benlik saygılarının da içinde buldukları okul atmosferinden etkilendiğini ortaya koymuştur.²⁸⁰

Sosyal çevrenin, çocuk ya da gencin benlik gelişimine ve benlik saygısına etki ettiğini pek çok araştırmacı da savunmuş, hatta ispatlama yoluna gitmiştir.

Yeni Freud'cular, çocuğun çevre ile ilişkilerini fark etmeye başlaması ve kendi çaresizliğini, önemsizliğini görmesinden sonra güvensizliğin ortaya çıkacağını, düşük benlik saygısının temellerinin atılacağını ileri sürmüşlerdir. Yani çevrenin değer ölçülerine bağlı olarak güvensizlik ve düşük benlik saygısının ortaya çıkabileceğini belirtmişlerdir.²⁸¹ Kişinin başkaları tarafından değerlendirilmesine karşılık vermesi ve benlik saygısını koruyucu önlemleri alma yeteneğinin olması anksiyeteyi azaltır ve kişisel dengesinin devamını sağlar.²⁸²

Muhlenkamp ve Sayles, benlik saygısının, yaşam biçiminin bir göstergesi olduğunu öne sürmüşler ve içinde yetişilen sosyal çevre ile kendi kendine saygı duymanın birbirleriyle bağlantılı olduğunu tespit etmişlerdir.²⁸³ Ayrıca ülkemizde, Yağcı'nın H.Ü. Biyoloji ve Kimya Öğretmenliği bölümlerinde okuyan öğrenciler üzerinde yaptığı araştırmada, demokratik öğretimin uygulandığı öğrenci grubunun akademik benlik kavramı puanlarının daha yüksek olduğu gözlenmiştir.²⁸⁴

²⁷⁹Bulut, Sencer, "Introduction of a Whole School Pastorel Care Approach: Circle Time", H.Ü.E.F.D., sy. 27, 2004, s. 53

²⁸⁰Bulut, a.g.m., s. 53

²⁸¹Kasatura, a.g.e., s. 36

²⁸²Tufan, Beril, Yıldız, Süleyman, Geri Dönüş Süresinde İkinci Kuşak:Almanyadan Dönen Öğrencilerin Benlik Saygıları ve Ruhsal Belirtileri, H.Ü. Yay., (B-36), Ankara, 1993, s.15

²⁸³Muhlenkamp, A.F. Sayleys, J.A., "Self-Esteem, Social Support And Positive Health Practices", Nursing Research, 35(6), 1986, pp.334-338'den nakleden Karadağlı, a.g.t., s.188

²⁸⁴Yağcı, Esed, "Sınıf İçi Demokratik Öğretimin Öğrenci Erişisi ve Akademik Benlik Kavramına Etkisi", H.Ü.E.F.D., sy. 13, 1997, ss. 171-179

c. Fiziksel Görünüm ve Sağlık Durumunun Benlik Saygısına Etkisi:

Bir kimsenin fiziksel görünümü, beden yapısı, organ eksikliği, sağlık durumu, geçirdiği hastalıklar da benlik saygısının gelişimini ve niteliğini etkilemektedir.²⁸⁵

Harter'e göre kişinin dış görünüşü hakkındaki duyguları yani fiziksel saygısı bütün benlik saygısını etkileyen en önemli faktördür.²⁸⁶ Son yıllarda yapılan araştırmalar, benlik saygısı ile fiziksel sağlık arasındaki korelasyonun yüksek olduğunu göstermiştir. Hatta araştırmacılar, düşük benlik saygısının yüksek oranda ölüm riski alma ile de ilişkili olabileceğini ileri sürmüşlerdir. Gana ve arkadaşları, 60-95 yaşları arası 857 denek üzerinde yaptıkları araştırmada, benlik saygısı yüksek olan deneklerin, düşük olanlara göre kendilerini daha sağlıklı ve dinç hissettiklerini, boş zaman değerlendirilmede de daha başarılı olduklarını ve diğerlerine göre daha az can sıkıntısı yaşadıklarını tespit etmişlerdir.²⁸⁷

Ergenlerde de benlik saygısı ile beden imgesi iç içedir. Fiziksel hastalıklar, beden şeklinin bozulmasına, kendi bedenini kontrol edememe ve utanma duygularına neden olabilir. Bu durum kronik hastalığı olan ergenlerde benlik saygısını olumsuz yönde etkileyebilmektedir.²⁸⁸

Beden imgesi özellikle ergenlikte benlik saygısı ile yakından ilgilidir.Yapılan araştırmalarda kız ergenlerin benlik saygısı düzeylerinin bedenleri hakkında kendilerini nasıl hissettiklerine bağlı olduğu görülmüştür.İdeal beden imgesi ise gencin yaşadığı toplumun standartları ile ilgilidir.Böylece toplum standartları ergenin kendilik algısını belirlemektedir.Toplum standartlarına göre kendisini idealin altında algılayan bir kimse kendisine karşı olumsuz bir tutum ve bir takım duygular geliştirir.²⁸⁹

²⁸⁵Adler,Alfred,Çocuk Eğitimi (Çev.Kamuran Şipal),2.bs.,Cem Yayınevi,İstanbul,2000,ss.78-79

²⁸⁶Harter,S.,”The Development of the Self-Esteem”,Handbook of Child Psychology:Social and Personality Development,In M.Hetherington (ed.),New York :Wiley'den nakleden Uyanık Balat,Gülden,Akman,Berrin,”Farklı Sosyo-Ekonomik Düzeydeki Lise Öğrencilerinin Benlik Saygısı Düzeylerinin İncelenmesi”,F.Ü.Sosyal Bilimler Dergisi,C.14,sy.2,Elazığ,2004,s.176

²⁸⁷Bkz.Gana,K.and Others,’Positive Illusions and Mental and Physical Health in Later Life’,8(1),2004, pp.58-64

²⁸⁸Jensen,M.D.,Bobak,I.M.,”Nurse-Client Relationships”,Maternity and Gynecologic Care,Third Edition, The C.V. Mosby Comp.,St.Louis-Toronto,1985,pp.32'den nakleden Karadağlı,a.g.t.,s.15

²⁸⁹Pesa,J.A.,”Psychosocial Differences Associated With Body Weight Among Female Adolescents”, Journal of Adolescent Health,26, 2000,pp.330-337

Batı'da obezite ile benlik değerinin azalması arasında doğrusal bir ilişki olduğuna dair araştırmalar mevcuttur.²⁹⁰

Ülkemizde Çetin'in obez ergenler üzerinde gerçekleştirdiği araştırmasında da, obez gençlerde benlik saygısının, düşük olduğu gözlenmiştir.²⁹¹ Bu durumun obezite ile benlik saygısı sorunlarının aynı gelişim basamağında odaklandığını göstermesi ilgi çekicidir.

Bilindiği üzere obezite, çocukluk çağında giderek artan sıklıkta görülen ve genel olarak enerji alımının enerji tüketiminden fazla olduğu durumlarda, yağ dokusunun artmasıyla ortaya çıkan bir tür şişmanlık hastalığıdır. Obez bireyler, kendi bedenlerini iğrenç ve tiksindirici buldukları gibi başka kişilerin de kendilerini küçük gördüklerini düşünürler. Dolayısıyla beden imajına ilişkin önemli bozuklukları olan bu bireylerin olumsuz bir benlik kavramına sahip oldukları ve sosyal işlevlerinin de bozuk olduğu araştırmalar neticesinde tespit edilmiştir.²⁹² Yapılan diğer araştırmalar sonucunda da, genel olarak kilolu insanların tembel, cazip olmayan, özsaygıları düşük, sosyal olarak beceriksiz ve entelektüel olarak da yavaş oldukları ileri sürülmüştür.²⁹³

Sukan ve Maner'in gerçekleştirdiği bir araştırmada da bir tür cilt hastalığı olan vitiligo ve kronik ürtiker hastalığı olan kimselerin, kendilik saygısı toplam puanlarının ,kontrol grubuna göre daha anlamlı derecede düşük olduğu saptanmıştır.²⁹⁴

Özetle söylemek gerekirse, fiziksel görünüm, organ eksikliği ve hastalık durumu gibi bazı hususlar da benlik saygısı gelişimine etki etmektedir. Esasen bu durum, bir takım araştırmalar neticesinde de ispatlanmıştır. Ancak bu tür çocuklar ve gençler, yine de yüksek benlik saygısı geliştirebilirler. Fakat bu durumda, anne-baba, öğretmen, arkadaş vb. gibi, sosyal çevresinde bulunan kişilerin kabul ve onaylarını kazanmaya, diğer çocuk ve gençlerden daha fazla ihtiyaç duyarlar.

²⁹⁰Bkz.Örneğin;Bryan,J.,Tiggemann,M.,”The Effect of Weight-Loss Dieting on Cognitive Performance and Psychological Well-Being in Overweight Women”,Appetite Apr 2001,36,pp.147-156

²⁹¹Çetin, a.g.t., s. 79

²⁹²Bkz.,Çetin, a.g.t., s. 18

²⁹³Oğuz Yaktıl, Güresel, “Bir Güzellik Miti Olarak İncelik ve Kadınlarla İlgili Beden ve İmgesinin Televizyonda Sunumu”, Selçuk İletişim Dergisi, C. 4, sy. 1, 2005, s. 34

²⁹⁴Sukan,Meltem,Maner,Fulya,”Vitiligo ve Kronik Ürtiker Hastalarında Kendilik Saygısı.”Türkiye de Psikiyatri,C.8,sy.2,2006,s.96

d. Anne-Babanın Ölmüş Ya da Boşanmış Olmasının Benlik Saygısına Etkisi:

Yapılan pek çok araştırmada ailenin psikolojik durumunun ve parçalanma durumunun çocuk ve gençlerin benlik gelişimini olumsuz yönde etkilediği tespit edilmiştir.

Gürsoy ve arkadaşlarının, ergenler üzerinde gerçekleştirdikleri araştırmada, ailesiyle birlikte yaşayan ergenlerin, benlik tasarım puanlarının yetiştirme yurdunda kalan ergenlerden daha yüksek olduğu gözlenmiştir.²⁹⁵ Dolayısıyla, ailesiyle birlikte olan, onların duygusal desteğini hisseden ve onlarla bütün sorunlarını paylaşan ergenler, kendilerine daha fazla güvenmekte, bu sebeple de sağlıklı bir kişilik ve benlik geliştirmektedirler.

Kashani ve arkadaşlarının adolesanlarda psikiyatrik bozuklukları araştırdıkları çalışmalarda da, anne babaları kendileriyle daha az beraber olan ergenlerin benlik saygılarının düşük olduğu ve bunlarda en sık rastlanan ruhsal bozuklukların anksiyete ve depresyon olduğu, buna karşılık psikiyatrik rahatsızlığı olmada anne-babanın boşanmış ya da ayrılmış olmasının önemli olmadığı görülmüştür.²⁹⁶

Çocuk yaşamının ilk yıllarında, kendisine ve çevreye güven duymayı, kendi benliğini, çevreden ayırıştırıp bireyselleştirmeyi, otonomi duygusunu, geçerli doğru-yanlış kurallarının temelini öğrenir. Bu öğrenmede örnek oluşturan aile, eğitimin yaşanarak öğrenildiği bir yerdir. Dolayısıyla aile yaşamı, bireyi besler, eğitir ve güçlü ve duygusal bağlar oluşturur. Bu destek, gencin kendisine olan saygısını korumasında büyük ölçüde önem taşır ve yardımcı olur. Nitekim Alkın'ın sorunlu ve sağlıklı ergen gruplarının aile özelliklerini, ana-baba tutumlarını ve aile içi etkileşimlerini incelediği çalışmasında, anne-babanın aralarında anlaşıyor olmasının anne-babanın yüksek eğitim düzeyine sahip olmalarının gençlerin benlik saygılarını olumlu yönde etkilediği tespit edilmiştir.²⁹⁷

²⁹⁵Gürsoy, Figen ve arkd., "Yetiştirme Yurdunda Kalan ve Kalmayan Ergenlerin Benlik Tasarım Düzeyleri İncelenmesi", Eğitim Araştırmaları Dergisi, sy. 21, 2005, s. 30

²⁹⁶Kashani, J.H.; Beck, N.C.; Hooper, E.W., "Psychiatric Disorders In a Community Sample of Adolescents", The American Journal Psychiatry, 144(5)1987, pp.584-589

²⁹⁷Alkın, Tunç, "Benlik Saygısı ve Ana-Baba Tutumları", D.E.Ü. Tıp Fakültesi Dergisi, C.IV, sy.2, İzmir, 1992, ss.56-64

Karadağlı'nın, Sağlık Meslek Lisesi öğrencileri üzerinde gerçekleştirdiği araştırmada, okula gelmeden önce öğrencilerin kaldıkları yer ile benlik saygıları arasındaki ilişkinin incelenmesi sonucunda, okul öncesi ailesi ile birlikte olan öğrencilerin benlik saygılarının diğerlerinden daha yüksek olduğu bulunmuştur.²⁹⁸

Ayrıca Üstün'ün kimsesiz çocukların üzerinde yaptığı araştırmada, anne ve babalarından uzak olan korunmaya muhtaç çocukların, benlik saygısının gelişimi için gerekli olan sevgi ve bakımdan yoksun oldukları için, benlik saygılarının düşük olduğu gözlenmiştir.²⁹⁹ Koruma altındaki kurum çocukları, aileleri ile birlikte belirli bir süre kalsalar bile, bu ilişkide süreklilik ve nitelik olmadığından çocuğun kendisine olan saygısı yine düşük olacaktır.

Yapılan araştırmalarda, anne-babanın ayrılmış olması gencin ya da çocuğun benlik saygısını düşürürken, anne ya da babadan birisinin ölmüş olması benlik saygısını düşürmemektedir.³⁰⁰ Ayrıca, ayrılmış olan çiftlerin çocuklarında daha sık depresyon ve psikomatik rahatsızlıklara rastlanmaktadır. Boşanma olayı esnasında annenin yaşının büyük olması da gencin benlik saygısını yükseltmektedir. Bununla birlikte, anneleri yeniden evlenen çocuk ve gençlerin benlik saygılarının düştüğu gözlenmiştir.³⁰¹

Özetle belirtmek gerekirse, anne-babasından ayrı yaşayan (kimsesizler yurdu vs.de), anne-babası boşanmış olan ve terkedilmiş olan çocukların ve gençlerin benlik saygısının düşük olduğu gözlenirken, anne-babadan birisi ölmüş olan çocukların benlik saygılarının düşük olmadığı araştırmalar neticesinde görölmüşür.

Anne ya da babasının var olduğunu bilen, ancak aranıp sorulmayan, merak edilmeyen, terkedilmiş bir çocuğun benlik saygısının düşük olması³⁰² da son derece normal karşılanmalıdır.

e. Gerçek Benlik İle İdeal Benlik Arasındaki Farkın Benlik Saygısına Etkisi:

Benlik saygısını etkileyen faktörlerden birisi de gerçek benlik ile ideal benlik arasındaki farktır. Kişinin algıladığı benliği (kendini nasıl gördüğu) ile ideal benliği (nasıl olmak istediği) arasında farkın büyük olması düşük benlik saygısının bir anlatımı

²⁹⁸Karadađlı, a.g.t., ss. 168-169

²⁹⁹Üstün, a.g.m., s. 2

³⁰⁰Karadađlı, a.g.t., s. 171,; Yörükoğlu, a.g.e., s. 108

³⁰¹Yörükođlu, a.g.e., s. 108

³⁰²Jacobson, a.g.e., s. 172; Yörükoğlu, a.g.e., s. 312

olurken, gerçek benlikle ideal benlik arasındaki farkın azlığı, uyumun varlığı yüksek benlik saygısını ifade etmektedir. Başka bir deyişle kişinin gerçek benliği ile ideal benliği arasındaki tutarsızlık, düşük benlik saygısına, uyum ise yüksek benlik saygısına yol açar.³⁰³

Bilinçli ve bilinç dışı narsistik çatışmalar, kendilik (benlik) saygısının yitimine sebep olur. Bu tür çatışmalar, benin narsistik hedeflerini somutlaştıran arzu edilen benlik imgeleri ile bunlara kıyasla başarısız, kusurlu, aşağı, zayıf ve değersiz olan benlik arasındaki uyumsuzluktan ileri gelir.³⁰⁴

Brammer ve Shostrom, bireyin geliştirdiği benlik tasarımıyla, davranışları arasında bir tutarlılık olduğunu algıladığında, yeterlilik, güven ve değerli olma duygularını çok güçlü bir şekilde yaşayacağını belirtirler. Aksi takdirde, yani birey, tanımladığı normlardan farklı olarak davrandığını algılayarsa, tehdit, yetersizlik, güvensizlik ve değersizlik duyguları yaşar. Algılayabileceği başka seçenekleri de olsa kendini bu tehdit ve tutarsızlıklara karşı korumak için savunma mekanizmalarına başvurmak zorunda kalır. Savunma mekanizmaları benliğin emniyet sübabı olmasına rağmen, bu mekanizmaların sayılarının artması ve davranışlara egemen tek güç haline gelmesi, bireyi gerçeklerden kopararak, nevrotik bir duruma götürebilir.³⁰⁵

Özetle belirtmek gerekirse, kişinin gerçekte olduğu benliği ile olmak istediği ideal benliği arasında büyük uçurumlar belirdiği zaman, mutsuzluk baş gösterir ve bu durum düşük benlik saygısına yol açar, bu iki kavram arasında uyum söz konusu olduğunda kişinin kendinden memnun olması, kendisini sevmesi söz konusudur ki, bu da yüksek benlik saygısına sebep olur.

f. Boş Zaman Aktivitelerinin Benlik Saygısına Etkisi:

Rutin uğraşların ve güncel sorumlulukların dışında yeni yeteneklerin ve özelliklerin kazanılması bireyin benlik saygısını arttırmada etkili olan faktörlerden biridir. Diğer bir deyişle çocuk ya da gençlerin kendilerini iyi, değerli, eşsiz ve önemli hissetmeleri için imkânlar sağlamak, benlik saygısını artırma yollarından biri-

³⁰³Kasatura, a.g.e., s. 27; Yavuzer, a.g.e., s. 17

³⁰⁴Jacobson, a.g.e., ss. 130-131

³⁰⁵Bkz.Akkoyun,F.ve Erseven,H.,”İdeal Benliğin Değerlendirilmesi”,Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi,A.Ü.E.B.F. Yay.,18,1-2,1985,s.676

sidir.³⁰⁶ Bu sebeple anne-babalar çocuklarının benlik saygılarını geliştirebilecek kaynakları çoğaltmalıdırlar. Örneğin; değişik oyuncaklara, kitap ve müzik aletlerine, spor yapma, özel ders ve seyahat imkânlarına sahip olan çocuklar, bu imkânlarla sahip olmayan çocuklara göre kendilerini daha çok geliştirme dolayısıyla daha yüksek benlik saygısına sahip olma şansına sahiptirler.³⁰⁷

Bu bağlamda Ekeland ve arkadaşları, fiziksel etkinliklerin, çocuk ve ergenlerde benlik saygısı, depresyon, kaygı ve davranış sorunlarına olumlu yönde etki ettiğini ifade etmişlerdir.³⁰⁸

Ayrıca yapılan araştırmalarda, çeşitli kulüp ve derneklere üye olan gençlerin benlik saygılarının genellikle yüksek olduğu gözlenmiştir.³⁰⁹

Dolayısıyla çocuklarda özsaygı (benlik saygısı) nın farklı alanlarda (örneğin; sportif başarı vs. gibi) yeterlilik algısına bağlı olarak değişebildiği söylenebilir.³¹⁰

Bu bağlamda ülkemizde Karakaya ve arkadaşlarının gerçekleştirdiği bir araştırma da yüzme sporu ile uğraşanların benlik saygısının kontrol grubuna göre anlamlı düzeyde yüksek olduğu görülmüştür.³¹¹

Özetle söylemek gerekirse, rutin uğraş ve günlük sorumlulukların dışında, spor yapma, bir takım kültür ve sanat etkinliklerine katılma, seyahat etme vs. gibi uğraşlarla, yeni bir takım yetenek ve özelliklerin kazanılması benlik saygısının artmasına katkıda bulunmaktadır.

g. Zekâ ve Okul Başarısının Benlik Saygısına Etkisi:

Benlik saygısı, bir anlamda kişinin kendi kişisel özelliklerini beğenmesi, değerli ve başarılı görmesini ifade ettiğinden, bireyin sosyal pozisyonu ile benlik saygısı arasında ciddi bir ilişki vardır. Çünkü, genel olarak benlik saygısı, bireyin sahip olduğu

³⁰⁶Kasatura, a.g.e, s. 287; Bulut, a.g.m., s. 50

³⁰⁷Kasatura, a.g.e., s. 290

³⁰⁸Ekeland, E. Heian, F., Hagen, K.B., "Can Exercise Improve Self-Esteem in Children and Young People? ", A Sitematic Review of Randomised Controlled Trials", Br J Sports Med 2005, 39, pp.792-798'den nakleden Karakaya Işık; Coşkun, Ayşen; Ağaoğlu, Belma, "Yüzücülerin Depresyon, Benlik Saygısı ve Kaygı Düzeylerinin Değerlendirilmesi", Anatolian Journal of Psychiatry, 2006, 7, ss.162-166

³⁰⁹Yörükoğlu, a.g.e., s. 107

³¹⁰Güngör, a.g.m., s.91

³¹¹Karakaya ve arkadaşları, a.g.m., ss.162-166

statü ve rollerin sonucunda edinilir.³¹² Bu nedenle benlik saygısı düzeyi ve sürekliliğine ilişkin olarak en temel değişkenin, akademik ve sosyal başarı olduğu ileri sürülmektedir. Zira insanın başarıları onun toplum içinde fark edilmesini ve statü kazanmasını sağlar ve benlik saygısı için somut bir temel oluşturur. Kişi amaçladığı ve istediği şeyleri gerçekleştirdiğinde kendisini başarılı olarak değerlendirebilir ve böylece benlik saygısını arttırabilir.³¹³ Yapılan birçok araştırmada da benlik saygısı ve başarı arasında olumlu bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir. Yani başarı durumları yüksek olan çocuk ve gençlerin, benlik saygılarının da genellikle yüksek olduğu gözlenmiştir.³¹⁴ Ayrıca, başarı düzeyi ile benlik-saygısı arasındaki ilişkinin çift yönlü bir etkileşim olduğu ve her birinin diğerini etkilediği tespit edilmiştir.³¹⁵ Çünkü insanın başarı beklentisi onun benlik saygısı tarafından tayin edilir. Pek çok durumda , yüksek benlik saygısının , tekrarlanan ödüllerle ve düşük benlik saygısının ise tekrarlanan cezalarla ilişkili olduğu bulunmuştur.³¹⁶

Benlik saygıları farklı olan bireyler ,başarı veya başarısızlığa ilişkin açıklamalarında farklı özellikler sergilerler.Onların açıklama tarzlarındaki bu ayırıcı özellikler , başarı ve başarısızlık deneyimlerini müteakiben iş performanslarında ve beklentilerinde farklılıklar meydana getirebilir.³¹⁷

Öğrencilerin, okula ve derslere karşı tutumu zamanla kendi kendine karşı tutumunu, kendisinin nasıl bir insan olduğu hakkındaki görüşünü ve kendine güvenini belirlemektedir. Örneğin; Ankara'da 1094 lise ikinci sınıf öğrencisi üzerinde yapılan araştırmada, cinsiyetlerine göre benlik tasarım düzeyleri açısından ergenlerin arasında pek fark görülmezken, akademik başarı düzeyi bakımından akademik başarısı yüksek olanların orta ve düşük düzeyde olanlara göre benlik tasarım düzeylerinin daha yüksek olduğu, boş zaman etkinlikleri ve sportif faaliyetlere katılan öğrencilerin katılmayanlara

³¹²Brown , George v.d. , Social Origins of Depression,Cambridge University Press , Cambridge , 1989 , p.235

³¹³Tufan ve arkd. , a.g.e., s. 15

³¹⁴Kugle,C.L.;Clements,R.O.;Powell,P.M.,”Level and Stability of Self-Esteem in Relation to Academic Behavior of Second Graders”,Journal of Personality and Social Psychology,44(1),1983,pp.201-207

³¹⁵Karadağlı,a.g.t.,s.209

³¹⁶Tufan ve arkd.,a.g.e.s.19

³¹⁷Campbell,Jennifer D.and Fairey,Patricia J.:”Effects of Self-Esteem,Hypothetical Explanations,and Verbalization of Expectancies on Future Performance”,Journal of Personality and Social Psychology,Volume.48,Number.5,Puplished Monthly by the American Psychological Association,1985,p.1099

göre benlik tasarım düzeylerinin daha yüksek olduğu gözlenmiştir.³¹⁸ Yine 442 lise öğrencisi üzerinde gerçekleştirilen bir araştırmada, bazı okul aktivitelerinin benlik saygısına olumlu yönde tesir ettiği görülmüştür.³¹⁹

Zeka düzeyinin akademik ve sosyal yönden başarılı olmada etkisi büyüktür. Bu sebeple Zeki çocukların ve gençlerin, kendilerine güvenleri ve benlik saygıları da daha güçlüdür. Arkadaşları arasında benimsenme ve beğenilme şansları daha yüksektir. İlgileri çeşitli olup çabuk kavrayabildikleri ve öğrenebildikleri için bu durum onlara çevrede ve okulda üstünlük kazandırmaktadır. Kazanılan her yeni başarı, kendilerine olan güvenlerini pekiştirmekte, dolayısıyla benlik saygısı düzeylerini arttırmaktadır.³²⁰

h. Sosyo-Ekonomik Düzeyin Benlik Saygısına Etkisi:

Sosyal bilim araştırmacıları, toplumdaki bireyleri ekonomik seviyeleri bakımından alt ve orta sınıf sosyo-ekonomik seviye olmak üzere iki sınıfa ayırabildikleri gibi yüksek, ortanın üstü, orta, ortanın altı ve dar gelirli olmak üzere beş farklı sosyal sınıfa da ayırabilmektedirler. Ayrıca, üst, orta ve alt SES olmak üzere, üç gruba ayıranlar da mevcuttur. Ülkemiz gibi gelişmekte olan bir ülkede her ne kadar toplumsal değişimin hızı yüksekse de, her toplum gibi toplumumuzda da sosyal tabakalaşma vardır ve çocuk ve gençlerin benlik gelişimi ve benlik saygıları açısından bu durum da son derece etkili bir faktördür.³²¹

İnsanların kendilerine saygı duyabilmeleri, en azından toplumsal saygı kaynaklarını içeren yüksek statülere sahip olup-olmamalarına bağlıdır. Statü ve prestij artışı, modern dünyada, maddi olanaklarla yakından ilişkili olup sağladığı tatminlerle, bir meta gibi değerlendirilebilir, çünkü bu, markalı bir araba, lüks bir yaşam ve toplumsal saygı anlamına gelir. Nasıl ki ,üst ben, diğer insanların içe yansıtılması ile somutluk kazanıyorsa, benlik imajımız da sosyal tabakadaki yerimize göre ,diğerlerinin bakışları dolayısıyla ,yani statü aracılığıyla edinilir.³²² Yapılan araştırmalarda, varlıklı üst sınıflardan gelen gençlerin ve çocukların benlik saygılarının yüksek olduğu, buna karşılık alt toplumsal sınıflardaki gençlerin benlik saygılarının daha düşük olduğu

³¹⁸Kulaksızoğlu, a.g.e., s. 116

³¹⁹Stits, J.A. & Owen, T.P., "School Activities and Work: Effects on Adolescents' Self-Esteem", *Adolescents*, 27(105), 1992, pp.37-50

³²⁰Yörükoğlu, a.g.e., s.50

³²¹Kulaksızoğlu, a.g.e., ss. 110-111

³²²Duhm, Dieter, *Kapitalizmde Korku* (Çev..Sargut Şölçün), Ayraç Yay., Ankara, 1996, s.141

gözlenmiştir.³²³

İzmir’de 13-14 yaşlarındaki 300 kız ve erkek orta okul öğrencisi üzerinde yapılan bir araştırmada da benzer sonuçlar elde edilmiştir. Söz konusu araştırmada üst SES’deki öğrencilerin benlik saygıları, alt SED’deki öğrencilere göre anlamlı derecede yüksek bulunmuştur.³²⁴

Offer, orta sınıftan 73 lise öğrenciye testler ve gelişmeler yoluyla sekiz yıl boyunca izlemiştir. İzlenen gençlerin yaklaşık % 21’ini oluşturan en çok sorunlu olanlarının daha ziyade dar gelirli alt sınıf ailelerden gençler olduklarını, bunların ailelerinde çok belirgin uyumsuzluk ve geçimsizlik yaşandığı ve bu gençlerin benlik saygılarının da düşük olduğu tespit edilmiştir.³²⁵

Göçen’in üniversite öğrencileri üzerinde gerçekleştirdiği araştırmada da öğrencilerinin sosyo-ekonomik düzeylerinin, desteği içten alma ve kendilerine saygı düzeylerini etkilediği görülmüştür. Kısacası öğrencilerin sosyo-ekonomik düzeyi arttıkça, kendilerine saygı düzeyi de artmaktadır.³²⁶

Karadağlı’nın Sağlık Meslek Lisesi öğrencileri üzerinde yaptığı araştırmada, gelir düzeyi düşük olan öğrencilerin benlik saygısı düzeylerinin de, diğerlerinden anlamlı olarak düşük olduğu gözlenmiştir.³²⁷ Güven’in lise ve meslek lisesi öğrencileri üzerinde gerçekleştirdiği araştırmada, sosyo-ekonomik durumu, alt ve orta derecede olan öğrencilerin, sosyo-ekonomik düzeyi ortanın üzerinde ve üst düzeyde olan öğrencilerden daha yüksek benlik saygısına sahip oldukları gözlenmiştir.³²⁸

Uyanık Balat ve arkadaşının lise öğrencileri üzerinde yaptıkları araştırmada ise üst, orta ve alt sosyo-ekonomik düzeydeki öğrencilerin benlik saygısı puan ortalamaları arasında fark bulunmamış, her üç gruptaki ergenlerin yüksek düzeyde benlik saygısına sahip oldukları gözlenmiştir.³²⁹

Görüldüğü üzere yapılan araştırmaların büyük bir kısmında, sosyo-ekonomik düzey olarak üst düzeyde olan çocuk ve gençlerin benlik saygısı düzeylerinin de yüksek

³²³Yörükoğlu, a.g.e., s. 106

³²⁴Kulaksızoğlu, a.g.e., s. 112

³²⁵Offer,D.and Offer,J.B.,From Teenage Young Manhood:A Psychological Study,Basic Books,New York,1975’den nakleden Yörükoğlu,Gençlik Çağı,s.127

³²⁶Göçen, a.g.m., s. 593

³²⁷Karadağlı, a.g.t., s. 214

³²⁸Güven, a.g.m., ss. 156-157

³²⁹Uyanık Balat ve arkd., a.g.m., s. 179

olduğu gözlenirken, çok az da olsa bazı araştırmalarda tersi durum söz konusu olup, yine çok az sayıdaki bazı araştırmalarda da, sosyo-ekonomik düzey ile benlik saygısı puan ortalamaları arasında herhangi bir fark bulunamamıştır.

1. Cinsiyetin Benlik Saygısına Etkisi:

Cinsiyetin, yani kız ya da erkek olmanın, benlik saygısını etkilediği ileri sürülmüştür. Yapılan pek çok araştırmada söz konusu durum ispatlanmaya çalışılmıştır. Ancak araştırmaların büyük çoğunluğunda, erkeklerin benlik saygısı düzeylerinin, kızlardan daha yüksek olduğu gözlenirken, çok az sayıdaki araştırmada ise, kızların benlik saygısı düzeylerinin yüksek olduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte çok az sayıdaki araştırmada da benlik saygısı puan ortalamalarının, cinsiyete göre farklılık arz etmediği görülmüştür.

Cinsiyetin benlik saygısına etkisine ilişkin farklı sonuçların ortaya çıkmasında değişik faktörlerin etkili olduğu söylenebilir. Kişilerin içinde yetiştiği aile ortamı, kültürel çevre vs. bu faktörler arasında sayılabilir.

Çocuk yetiştirme pratiklerindeki cinsiyet farklılıkları da benlik duygusunun oluşumuna doğrudan tesir etmektedir. Örneğin geleneksel aile yapısında erkek çocuk kız çocuğa yeğ tutulur ve bu da kız çocuklarının erkek çocuklarını kıskanmalarına ve olumsuz bir benlik imgesi geliştirmelerine neden olmaktadır.³³⁰ Bu nedenle araştırmalarda genellikle erkeklerin benlik saygılarının daha yüksek olduğu yönünde bulgulara rastlansa da bunun tersi bulgulara rastlamak da mümkündür.

Örneğin ;Güven'in meslek lisesi ve düz lise öğrencileri üzerinde gerçekleştirdiği araştırmada, kız ve erkek öğrencilerin benlik kavramı örüntülerini incelediğinde, kızların benlik tasarım düzeylerinin erkeklerden daha yüksek ve olumlu olduğu tespit edilmiştir.³³¹

Durmuş ve arkadaşlarının 755 lise öğrencisi üzerinde gerçekleştirdikleri araştırmanın sonucunda da, kızların benlik saygısı puanlarının anlamlılık derecesinde erkeklerden yüksek olduğu görülmüştür.³³²

³³⁰Sayar,Kemal,"Kültürel Bakış Açısından Benlik ve Kişilik;Yeni Symposium 41(2),2003,s.83

³³¹Güven, a.g.m., s. 151

³³²Durmuş,Birsen;Yıldız,Hüseyin;Erdem,Ramazan;Pirinçci,Edibe,"Adolesanların Benlik Saygısı ve Öfke AkatırımındaAile Yapısının Rolü",(file:///A:\ADÖLASANLARIN BENLİK SAYGISI VE ÖFKE.htm), s.3

Uyanık Balat ve arkadaşının, lise öğrencileri üzerinde yaptıkları araştırmada, benlik saygısı puan ortalamalarının cinsiyete göre farklılık arz etmediği, her iki cinsiyetteki öğrencilerin benlik saygılarının yüksek olduğu gözlenmiştir.³³³

Güngör'ün Ankara'da 1000 lise öğrencisi üzerinde ergenlerin benlik saygısına, olumlu ve olumsuz yönde etki eden faktörleri tespit etmek amacıyla gerçekleştirdiği araştırmasında, kız ve erkek öğrenciler arasında benlik saygıları açısından önemli bir fark görülmemiştir.³³⁴

Ankara'da, 350 lise son sınıf öğrencisi üzerinde yapılan araştırmada erkeklerin benlik saygısının kızlara göre daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.³³⁵

Güçray, İnanç ve Seber ve Satılmış'ın gerçekleştirdiği araştırmalarda da erkeklerin benlik saygısı puanlarının kızlardan daha yüksek olduğu gözlenmiştir.³³⁶

i. Anne-Babanın Eğitim Durumu ve Mesleki Statüsünün Benlik Saygısına Etkisi:

Güven temsilcisi olarak anne-babanın, çocuğun kişilik ve benlik gelişiminde önemli bir yeri vardır. Anne-babanın yokluğu ve ilgisizliği, çocuğun benlik yapısını ve ruh sağlığını olumsuz yönde etkilerken anne-babanın öğrenim düzeyinin yüksek olması, çocukla kuracakları ilişkinin olumlu yönde gelişmesini sağlayabilir. Eğitim düzeyi yüksek olan anne-babalar çocuğuyla daha iyi iletişim kurarken, eğitim düzeyi düşük olan anne-babalar, geleneksel yöntemlere daha fazla bağlı kalmak suretiyle, çocuğa daha fazla baskı uygulayarak, benlik gelişimini olumsuz yönde etkileyebilirler. Öğrencilerin benlik saygısı puan ortalamaları ile babalarının meslek statüsü arasındaki ilişkinin araştırılması sonucunda, istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmuş, babaları orta statülü mesleklerde çalışan öğrencilerin (genç ya da çocukların) benlik saygılarının, diğerlerinden daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.³³⁷

³³³Uyanık Balat ve arkd., a.g.m., s. 179

³³⁴Kulaksızoğlu, a.g.e., s. 115

³³⁵Kulaksızoğlu, a.g.e., s. 116

³³⁶Bkz.Güçray,Sonay;"Çocuk Yuvasında ve Ailesinin Yanında Kalan 9-10-11 Yaş Çocuklarının Öz Saygı Gelişimini Etkileyen Bazı Faktörler", Ç.Ü.Eğitim Fakültesi Dergisi, 1(1),1991, s.78; İnanç, "Türk GençlerininÖz İmaj Örüntüsünde Cinsiyetin ve Okuldaki Öğrencilerin Sosyo-Ekonomik Düzeylerinin Etkisi",Ç.Ü.E.F.D.,1(2),1988, s. 74 ; Seber, Gülten ve Satılmış , Güner , "Yetiştirme Yurdunda Yaşayan Ergenlerde Benlik Saygısı",Psikoloji Dergisi,7(23),1989,s.71

³³⁷Karadağlı, a.g.t., s. 175; Yörükoğlu, a.g.e., s. 106

Meslek statüsünün düşüklüğü, gelir düzeyinin az olması ile de paralellik göstermektedir. Kazançtaki yetersizlik ve doyumsuzluk anne-baba arasında olumsuz ve çatışmalı ilişkilere neden olabilir ve bu durumun çocuğa da yansiyabileceği düşünülebilir. Bu sebeple, öğrencilerin ailelerinin gelir düzeyi (sosyo-ekonomik düzey) ile benlik saygıları arasında da anlamlı bir ilişkinin olduğunu daha önce belirtmiştik. Babaların mesleki statüleriyle ilgili olarak, babaları polis, subay vb. gibi silah taşıyan gençlerin benlik saygılarının daha düşük olduğuna dair elde edilen bulgu son derece ilginçtir.³³⁸

Çocuk ve gençlerin annelerinin eğitim düzeyi yükseldikçe, benlik tasarım düzeylerinin de yükseldiği, yani, annenin öğrenim durumunun çocuğun benlik ve kişilik gelişiminde önemli rol oynadığı yapılan araştırmalar sonucunda gözlenmiştir.³³⁹ Kendisini her yönden yetiştiren anne, ergenin içinde bulunduğu dönemi anlayarak sevgi, saygı, destek ve kabul içeren tutum sergileyebilmekte ve ergenin olumlu bir benlik kazanması için gerekli ortamı sağlayabilmektedir.

Karadağlı tarafından Sağlık Meslek Lisesi öğrencileri üzerinde gerçekleştirilen bir araştırmada, yüksekokul ve fakülte mezunu babaları olan öğrencilerin benlik saygılarının, diğerlerinden daha yüksek olduğu, aynı şekilde anneleri okur-yazar olmayan öğrencilerin benlik saygılarının diğerlerinden daha düşük olduğu tespit edilmiştir.³⁴⁰

Yine Ankara'da, 1000 lise öğrencisi üzerinde yapılan bir araştırmada anne-babalarının eğitim seviyesi yüksek olan gençlerin benlik saygısı düzeylerinin, eğitim seviyesi düşük olan anne-babaların çocuklarına göre daha yüksek olduğu görülmüştür.³⁴¹

Özetle belirtmek gerekirse, yapılan araştırmalar sonucunda çocuk ya da gençlerin anne-babalarının eğitim düzeyi ve mesleki rol statüleri ile benlik saygısı düzeyleri arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu görülmüştür. Dolayısıyla anne-babanın eğitim düzeyi ve mesleki rol statülerinin de, benlik saygısına etki eden faktörlerden birisi olduğu anlaşılmaktadır.

³³⁸Yörükoğlu, a.g.e., s. 106

³³⁹Gürsoy ve arkd., a.g.m., s. 31

³⁴⁰Karadağlı, a.g.t., s. 173

³⁴¹Kulaksızoğlu,a.g.e.,s111

j. Ailedeki Doğum Sırası ve Kardeş Sayısının Benlik Saygısına Etkisi:

Yapılan araştırmalarda, benlik saygısı ortalaması ile kardeş sayısı arasında da bir ilişki olduğu görülmüştür.

Karadağlı'nın gerçekleştirdiği araştırmada, üç ya da daha fazla kardeşi olan çocuk ya da gençlerin benlik saygısının, üçten daha az kardeşi olanlardan anlamlı olarak düşük olduğu gözlenmiştir.³⁴² Ailedeki çocuk sayısının benlik saygısı düzeyine etkisini şu şekilde açıklayanlar olmuştur: Ailedeki çocuk sayısı, eşler arasındaki iletişimi etkileyerek olumsuz bir ilişki sergilenmesine sebep olur. Yaşanan bu çatışma ortamı da gencin kendini kabul düzeyini etkilemektedir. Ayrıca çok sayıda çocuğu olan kadınların, düşük benlik saygısına sahip olduklarını, bunun da çocuğa yansıyabileceğini ileri sürenler olmuştur. Bunun yanında çok çocuklu ailelerde çocukla yeterince ilgilenememe durumu yaşanabileceği, bu durumun da çocuğun benlik saygısına olumsuz yönde etki edeceği söylenebilir. Çünkü ilgisizlik demek, çocuğa değer vermeme, desteksiz bırakmak demektir.

Ailedeki kardeş sayısı ve doğum sırası dikkate alınarak yapılan araştırmalarda, tek çocukların kardeşleri olan çocuklara göre benlik saygılarının daha yüksek olduğu, hatta tek çocuk erkekse benlik saygısının daha da yükseldiği gözlenmiştir.³⁴³ Bu sonuç şunu göstermektedir ki, toplumumuzda ailedeki tek çocuğa, hele tek erkek çocuğa büyük ilgi gösterilmekte ve değer verilmektedir.

Gürsoy ve arkadaşlarının ergenler üzerinde gerçekleştirdikleri araştırmada tek çocukların benlik saygısı düzeylerinin daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.³⁴⁴ Esasen beslenme, giyim ve eğitim açısından, çok kardeşli çocuklara nazaran daha iyi yaşam ve eğitim imkânlarına sahip olan tek çocukların, anne-babanın da sürekli ilgi ve sevgisiyle büyüdüklerinden daha olumlu bir benlik kavramı ve daha yüksek bir benlik saygısı geliştirmeleri doğal karşılanmalıdır.

Yine bu konuyla ilgili olarak yapılan araştırmalarda kardeşlerinin hepsi kız olan erkek çocuklarının benlik saygılarının, kardeşlerinin hepsi erkek olan erkek çocuklardan daha yüksek olduğu gözlenmiştir.³⁴⁵ Bununla birlikte, yapılan araştırmalarda doğum sı-

³⁴²Karadağlı, a.g.t., s. 169

³⁴³Yörükoğlu, a.g.e., s. 108

³⁴⁴Gürsoy ve arkd., a.g.m., s. 31

³⁴⁵Yörükoğlu, a.g.e., s. 108

ralamasının benlik saygısı ile ilişkisi olmadığı görülmüştür.

k. Toplumsal ve Kültürel Etkenlerin Benlik Saygısına Etkisi:

Hem kişiye hem de topluma gereken önemi veren M. İkbâl'e göre fert saygısını toplumdan alır. M. İkbâl'e göre milli değerleri besleyip, geliştiren, bunların 'fikri-kavramsal yapısını' veren bir kültür ve değer çevresinde ve her şeyden önce özgür bir çevrede, benlik saygısı yüksek bireyler yetişebilir.³⁴⁶ Zira ona göre canlı bir toplumun, diri ve aktif bir üyesi olmak, kişiye şahsiyetinin gelişme alanını genişletip derinleştirecek olan kollektif amaç ve şuuru ve güçlü olma duygusunu kazandırır.

Karen Horney de, insanda güvensizlik yaratan etkenlerin başında, ekonomik ve toplumsal alanlardaki emniyetsizliğin geldiğini ileri sürer. Ona göre batı toplumunda insanlar başarının sadece bireysel yeteneğe dayandığını düşünürler ve bu hatalı inanç yüzünden bireyler başarısızlıklarını kendi yetersizliklerinden bilirler. Oysa insanların başarısızlıkları toplumsal ve ekonomik kurallardan gelmektedir.

Horney'e göre, insanın kendine olan güven duygusunu ve saygısını zedeleyen unsurlardan birisi de batı kültüründeki insanların kendilerini bekleyen düşmanca saldırılara hazırlıksızca yetiştirilmeleridir. Ona göre batı kültüründe insanlara güvenmenin, onlara acımanın bir fazilet olduğu, insanlara karşı tetikte olmanın neredeyse ahlâki bir kusur olduğu öğretilir. İşte, gerçekte mevcut olan düşmanca gerilim ile bu kardeşçe sevgi arasındaki çelişki insanın kendisine olan güven duygusunu ve saygısını zedeleyen bir başka nedendir.³⁴⁷

Frankl da, insanın benlik saygısını etkileyen bir başka toplumsal ve kültürel etkene dikkat çekmektedir. Frankl'a göre, insan yaşamının değerini ve insan onurunu tanımayan, kişiyi iradeden yoksun bırakan ve onun fiziksel kaynaklarından son kırıntısına kadar yararlandıktan sonra onu imha eden bir dünyanın etkisi altında, sonunda kişisel ego değerini yitirir. Frankl, böyle bir dünyada yaşayan insanın, özsaygısını kurtarmak için bütün bunlarla sonuna kadar mücadele etmediği takdirde, kendine ait bir aklı, iç özgürlüğü ve kişisel değeri olan bir varlık olma duygusunu kaybedeceğini söyler.³⁴⁸

³⁴⁶Saiyidain, K.G., İkbâl'in Eğitim Felsefesi (Çev. Necmettin Tozlu), Ankara Okulu Yay., Ankara, 2003, s. 11

³⁴⁷Bkz. Horney, Karen, Çağımızın Nevrotik Kişiliği (Çev. Selçuk Budak), Öteki Yayınevi, Ankara, 1995, ss. 203-208

³⁴⁸Frankl, Victor, *İnsanın Anlam Arayışı*, Çev. Selçuk Budak, 4. bs, Öteki Yay., Ankara, 1995, s. 53

Görüldüğü üzere, bir takım toplumsal ve kültürel etkenler de bireylerin benlik gelişimi ve benlik saygısı düzeylerine etki etmektedir.

I. Benlik Saygısına Etki Eden Diğer Faktörler:

Benlik saygısına stres, başarısızlık, yalnızlık, insanın kendisini yeterince tanımaması, sevmemesi ve kendine yeterince zaman ayırmaması vs. gibi faktörler de etki etmektedir.³⁴⁹

Karahan ve arkadaşlarının üniversite öğrencileri üzerinde yaptıkları araştırmada benlik saygısı düşük olan öğrencilerin yalnızlık düzeylerinin de, diğer öğrencilere göre daha yüksek olduğu gözlenmiştir. Dolayısıyla elde edilen bulgular, benlik saygısı yüksek olan bireylerin, başka insanlarla birlikte olma ve iletişim kurma gibi yaşantılara daha kolay yöneldikleri, öğrencilerin benlik saygısı düştükçe, yalnızlık düzeylerinin yükseldiğini göstermektedir. Kısacası Kohut'un da dediği gibi, benlik saygısının düşük olması sosyal yaşamda ve insan ilişkilerinde yetersizliğe neden olmaktadır.³⁵⁰

Modern insan, hayatına anlam veren, en yüksek ve en yüce değerleri yitirince, onun ruhunda bir boşluk duygusu oluşmuştur. Yaşamını devam ettirecek pek çok şeye sahip olmasına rağmen, uğruna yaşayacak hiçbir değeri olmayan modern insanın hayatının bomboş ve anlamsız hale gelmesi, varoluşuna bir anlam katamayıp, amaçsızca yaşıyor olması kendisini değersiz, güçsüz ve yalnız hissetmesine sebep olmuştur. Dolayısıyla, insanın hayatına bir anlam vermesi, kendisini gerçekçi bir şekilde tanınması, sevmesi, kendisine zaman ayırması, kendisi hakkındaki olumsuz bir takım düşüncelerden vazgeçmesi, benlik saygısını artırıcı bir fonksiyon üstlenmektedir. Bu sebeple bütün bunların gerçekleşmesinde dinin hayati bir önemi vardır.

Kısacası, din de benlik saygısına etki eden faktörlerden birisidir. Bu konuyla ilgili olarak yapılan araştırmalar, bu gerçeği ortaya koymuştur.

Eşer'in üniversite öğrencileri üzerinde dini inanç ve benlik saygısı arasındaki ilişkiyi tespit etmek için gerçekleştirdiği araştırmada, üniversite öğrencilerinin iman gelişimleri ile benlik saygıları arasında pozitif ve anlamlı bir ilişkinin olduğu görülmüştür.³⁵¹

³⁴⁹Kasatura, a.g.e., ss. 164, 285-287; Karahan ve arkd., a.g.m., s. 35

³⁵⁰Karahan ve arkd., a.g.m., s. 35

³⁵¹Eşer, Hatice, "Üniversite Öğrencilerinde Dini İnanç ve Benlik Saygısı İlişkisi", U.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa, 2005, s. 68

Bununla birlikte, dinin benlik saygısı üzerindeki etkisi son derece önemli ve genişçe ele alınması gereken bir konudur. Bu sebeple çalışmamızda dinin benlik saygısı üzerindeki etkisi ‘Din ve Benlik Saygısı İlişkisi’ başlığı altında ayrı bir bölüm olarak genişçe ele alınacağından burada kısaca değinmenin yeterli olduğunu düşünüyoruz.

5. Yüksek Benlik Saygısına Sahip Kişilerin Tipik Özellikleri:

Yüksek benlik saygısı, kişinin tümüyle birey olarak kendini kabul etmesi, değer vermesi ve güvenmesi olarak tanımlanır.³⁵² Bir kimsenin kendisi ile ilgili gerçekleri, gerçekçi bir şekilde algılayabilmesi, kendisine saygı duyabilmesini sağlar. Kişinin kendi potansiyel ve eksikliklerini bilinçli bir şekilde algılayıp, kabul etmesi ise kendisini daha hoşgörülü, çevresiyle ilişkilerinde daha iyi konuma getirir.³⁵³ Kuvvetli ve iyi yapılanmış bir benlik yapısına sahip olan birey, karşılaştığı sorunları başarılı bir şekilde çözer, kendi duygularını, çevrenin istekleri ile bağdaştırdığı için kendine olan güveni artar.³⁵⁴

Her şeyden önce benlik saygısı yüksek olan kimseler, kendilerinden emin bir şekilde duruş ve yürüyüş tarzına sahiptirler.³⁵⁵ Ancak yüksek benlik saygısı kendinden hiç şüphe etmemek değildir. İnsanın kendi değeri ve yaşamının değerini zaman zaman yetersiz ve belirsiz hissetmesi insan olanın , bilinçliliğin doğal ve kaçınılmaz bir sonucudur ve aynı zamanda normal ve sağlıklı olmanın bir göstergesidir. Bununla birlikte insanın zaman zaman kendisinden şüphe etmesi ile hiç bir zaman emin olmaması birbirinden ayrı şeylerdir. Yüksek benlik saygısı bizi kendimiz hakkındaki tüm şüphelere karşı korumayabilir ancak yıkılmaksızın şüphe etmenin zevkini tattırır.³⁵⁶

Benlik saygısı yüksek olan bireyler, kendilerine ve yeteneklerine ziyadesiyle güven duyarlar,³⁵⁷ yetenekleri hakkında oldukça gerçekçedirler ve yeteneklerini serbestçe kullanabilirler, doğaldırlar ve kendilerine yaşama ve var olma hakkı tanırırlar. İyi, kötü çeşitli duyguları duyma ve yaşama hakkını kendilerine tanırırlar, ileriye atılım yapma imkânını sağlayan içgüdülere sahiptirler.³⁵⁸

³⁵²Uyanık Balat ve arkd., a.g.m., s. 2

³⁵³Kasatura, a.g.e., s. 27

³⁵⁴Yavuz, H. *Ergenlik Çağında Gelişmeyi Etkileyen Güçler*, 3.b.s., Boğaziçi Üniversitesi Yay., İstanbul, 1994, s.9

³⁵⁵Engel, a.g.e., s. 42

³⁵⁶Sanford ve arkd., a.g.e., s.11

³⁵⁷Eysenck, H.J. & Wilson, G. *Kişiliğinizi Tanıyın* (Çev. E. Erduran), Remzi Kitabevi, 1998, s.78

³⁵⁸Kasatura, a.g.e., s.165

Benlik saygısı yüksek olan kişilerin kendi kapasiteleri ile ilgili beklentileri de yüksektir. Kendileri hakkındaki olumlu tutumlarından ve elde ettikleri başarılı sonuçlardan dolayı kendi görüşlerini kabul ederler, buna inanırlar ve böylece hem davranışlarına hem de ulaştıkları sonuçlara güvenirlir. Bu durum onları, farklı bir görüş karşısında kendi görüşlerini savunmaya ve aynı zamanda yeni fikirleri de dikkate almaya yönlendirir. Benlik saygıları yüksek olan insanların beklentileri ve tutumları, onları daha çok bağımsızlığa ve yaratıcılığa yönlendirir, daha atılgan ve gayretli sosyal davranışlar göstermelerini mümkün kılar.³⁵⁹

Yüksek benlik saygısına sahip kimseler, kendilerini, gerçekçi hedefler koyabilen ve bunları gerçekleştirebilen yetenekli bireyler olarak algırlar, başarılarını büyük ölçüde kendi emekleri ve becerileri olarak görürler. Kendilerini kontrol duygusunu hissederler ve başarısızlığa uğradıklarında daha iyisini yapmak için motive olurlar. Değişiklik yapmaya ve daha fazla çalışmaya ihtiyaç duyduklarının farkına vararak hatalarını kabul ederler ve başkalarını suçlamaktan kaçınırlar.³⁶⁰

Benlik saygısı yüksek olan kimseler, başkalarını küçük düşürmeye ihtiyaç duymayacak kadar kendilerine güvenli ve saygılıdırlar. Ancak mükemmel olduklarını düşünerek kendi kendilerini kandırmazlar. Tam tersine iyi özellikleri yanında bir takım hata ve kusurlarının olduğunu farkındadırlar. Ancak onlar, bu hata ve kusurların kendisinin değersiz olduğunu değil insan olduğu gerçeğinin göstergesi olduğunu düşünürler.³⁶¹ Eleştirilmekten çekinmezler ve derin bir hoş görüye sahiptirler. Böyle kimseler daha çok zor aktiviteleri tercih ederler, çabalarının başarıyla sonuçlanacağı konusunda kendilerinden çok emin gözükürler. Duygusal dalgalanmalara daha az duyarlı olan ve depresyondan da daha az etkilenen bu tür kimseler, etkin kişilerden gelecek geri bildirimleri kabullenmeye daha açıktırlar, daha az olumsuz etki kaydederler ve başkalarının kendilerinden üstün olduğunu fark ettiklerinde olumsuz bir etki yaşamazlar.³⁶²

Coleman ve Hendry'e göre yüksek benlik saygısına sahip olan kimseler, mutlu, sağlıklı, ve başarılı olmak için eğilim gösterirler, güçlükleri yenmek için daha uzun süre

³⁵⁹Tufan ve arkd., a.g.e., ss. 11-12

³⁶⁰Yavuzer, a.g.e., ss. 18-21

³⁶¹Sanford ve arkd., a.g.e., s. 10

³⁶²Uyanık Balat ve arkd., a.g.m., s. 180

çaba harcarlar, geceleri daha iyi uyurlar ve ülsere yakalanma riskleri daha azdır.³⁶³

Gilberts'e göre benlik saygısı yüksek olanlar, daha iyi öğrenci, daha az depresif ve daha az anksiyeteli, fizik sağlığı daha iyi ve sosyal ilişkilerden daha çok zevk alan kişilerdir. Böyle kimseler iş hayatlarında bağımsızlığa daha çok değer verme eğiliminde olan, yarışmaya açık ve daha çok başarı bekleyen kimselerdir.³⁶⁴

Benlik saygısı yüksek olan kimseler, yeterli düzeyde özgüvene sahip olup iyimserdirler ve stres karşısında da direnç gösterebilme özelliğine sahiptirler.³⁶⁵

Deniz'in üniversite öğrencileri üzerinde gerçekleştirdiği araştırmadan elde edilen verilere göre benlik saygısı yüksek olan bireyler, karar verme yeteneklerine güvenen ve karar verme durumunda kendilerini başarılı olarak değerlendiren, ayrıca karar alırken de son derece dikkatli davranan kimselerdir.³⁶⁶

Benlik saygısı yüksek olan bireyler, güçlü yanlarının zayıf yanlarından daha fazla olduğuna inanır ve kendilerini olumlu bir bakış açısı ile değerlendirirler.³⁶⁷ Kendilerini hata ve kusurlarına rağmen değerli hisseden bu tür kimseler, beledikleri amaçlara gerçekçi olarak nasıl ulaşabileceklerini bilirler ve kendi yaptıklarının sorumluluğunu kabullenirler. Başarısız olduklarında başa çıkma yollarını yeniden değerlendirirler ve başka bir yöntem seçerler. Başarısızlığı tümüyle bir hata değil, kendilerini geliştirmek için bir fırsat olarak algırlar.³⁶⁸ Dolayısıyla bireysel başarısızlıklarını açıkça kabul edebilen bu kimselerin sosyal onay gereksinimleri düşük olup, kendilerini ifade etme ya da gerekenleri gizleme konusunda rahattırlar.³⁶⁹

Benlik saygıları yüksek olan kimseler, insanlarla olan ilişkilerinde son derece başarılı olup insanlarla kolay anlaşılırlar.³⁷⁰ Neşeli, hoş görülmesi ve verici olan bu kimseler, başkalarının fikirlerini dinlemeye de açıktırlar. Temel gereksinimlerini karşıla-

³⁶³ Coleman, J., Hendry, L., *The Nature of Adolescence*, Second Edition, Routledge, London, 1990'dan nakleden Uyanık Balat ve arkd., a.g.m., ss. 176-177

³⁶⁴ Gilberts, R., "The Evaluation of Self-Esteem", *Family and Community Health*, 6(2), 1983, pp. 24-49

³⁶⁵ Karahan ve arkd., a.g.m., s. 28

³⁶⁶ Deniz, M. Engin, "Üniversite Öğrencilerinin Karar Vermede Özsaygı, Karar Verme Stilleri ve Problem Çözme Becerileri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi Üzerine Bir Araştırma", *Eğitim Araştırmaları Dergisi*, sy. 15, 2004, ss. 31-32

³⁶⁷ İşcan, Ömer Faruk, a.g.m., s. 312

³⁶⁸ Karadağlı, a.g.t., s. 10

³⁶⁹ Norris, J.; Connel, M.K., "Self-Esteem Disturbance", *Nursing Clinics of North America*, 20 (4), 1985, pp. 745-761

³⁷⁰ Kasatura, a.g.e., s. 289; Giblin, a.g.e., s. 18

mış olduklarından başkalarının ihtiyaçlarına zaman ayırabilirler. Dolayısıyla benlik saygısının yüksek olması genel olarak kişiyi toplum içine girmeye iterken, benlik saygısının düşük olması ise kişinin toplum içinde kendisini kuvvetsiz hissetmesine yol açmaktadır.³⁷¹

Bu tür kimselerin, kişilikleri o kadar sağlam ve güçlüdür ki, bazı riskleri bile göze alabilirler. Genellikle yanılmayı da göze alabilen bu kimseler, kendi kendilerine hata yaptıklarını itiraf edebilirler. Başkaları tarafından eleştirilip küçümsenmek onların öz saygılarında sadece küçük bir iz bırakabilir.³⁷²

Baldwin ve Keelan'a göre yüksek benlik saygısına sahip olan kimseler, kişiler arası ilişkilerde olumlu bakış açısına sahiptirler ve diğer insanları tutarlı, kabul edilebilir olarak algılamaktadırlar.³⁷³

Karahan ve arkadaşlarının 824 üniversite öğrencisi üzerinde gerçekleştirdikleri araştırmalarında, benlik saygısı yüksek olan bireylerin başka insanlarla birlikte olma ve iletişim kurma gibi yaşantılara daha kolay yöneldiklerini buna karşılık benlik saygısı düzeyleri düştükçe yalnızlık düzeylerinin yükseldiğini tespit etmişlerdir.³⁷⁴

Yardley ve Hones'e göre olumlu benlik duygusuna sahip olan kimselerin olaylar karşısındaki kişisel kontrolleri çok güçlüdür, buna karşılık olumsuz benlik duygusuna sahip olan kimselerin ise çevreleri üzerindeki kontrol güçleri son derece düşüktür.³⁷⁵

Leung ve Sand'ın üniversite öğrencilerinde duygusal olgunluk ile benlik saygısı arasındaki ilişkiyi araştırdıkları incelemelerinde de benlik saygısı yüksek olan gençlerin, benlik saygısı düşük olanlardan daha mutlu, daha az yalnız ve daha fazla amaca yönelik ve kendilerini daha iyi kontrol edebilen ve daha gerçekçi isteklere sahip kimseler oldukları, bütün bunların toplamı olarak da duygusal bakımdan daha olgun oldukları tespit edilmiştir.³⁷⁶

³⁷¹ Erman, K.A.; Şahan, A.; Can, S., "Sporcu Bayan ve Erkeklerin Benlik Saygısı Düzeylerinin Karşılaştırılması", [http://www.bilalcoban.com/index.php?id=dokuman & islem =oku& yer =2& kat=14&no...s4](http://www.bilalcoban.com/index.php?id=dokuman&islem=oku&yer=2&kat=14&no...s4)

³⁷² Giblin, a.g.e., s.18

³⁷³ Baldwin, M.W.; Keelan, J.R., "Interpersonal Expectations As A Function of Self-Esteem And Sex", *Journal of Social And Personal Relationships*, 16 (6), 1999, pp.822-833

³⁷⁴ Karahan ve arkd.a.g.m., s.35

³⁷⁵ Yardley, Kiysia & Terry, Hones, *Self And Identity Psychological Perspectives*, St.Edmundsbury Press, London, 1987, p.166

³⁷⁶ Leung, J.J. and Sand, C.M., "Self-Esteem and Emotional Maturity in College Students", *Journal of College Students Personnel*, 22, 1981, pp.291-299

Ayrıca yapılan araştırmaların bulgularına göre benlik saygısı yüksek olan ergenlerin ölüme ilişkin gerginliği daha az yaşadıkları görölmüştür.³⁷⁷

Kıısaca belirtmek gerekirse, benlik saygısı yüksek olan kimseler, kendilerini oldukları gibi görür ve kabul ederler, sosyal açıdan yaşıtları arasında popüler, rahat, serbest ve huzurludurlar. Kendi karar, fikir ve beklentilerine büyük ölçüde güvenirler. Sosyal ilişkilerinde kendilerini hissettirirler, enerjiktirler. Riskleri göze alabilirler, hata yapmaktan ve yaptıkları hataları itiraf etmekten çekinmezler, başarma tutkusuyula yanıp tutuşurlar, başarısızlık karşısında yılgınlık göstermezler ve akademik olarak da başarılıdırlar. Depresyon, anksiyete vb. gibi psikolojik rahatsızlıklar bu tür kimselerde daha az görüldüğünden psikiyatrik araştırma ve psikolojik testlerde son derece sağlıklı ve uyumludurlar.

6. Düşük Benlik Saygısına Sahip Olan Kişilerin Tipik Özellikleri:

Düşük benlik saygısı, kişinin kendisini tümüyle, iyi ve kötü yönleriyle bir birey olarak kabul etmemesi, değer vermemesi ve kendi özüne güvenmemesi olarak tanımlanabilir.

Bir kimsenin kendisini aşağılık duyguları içerisinde görmesi, kendisini yetersiz, güvensiz ve beceriksiz hissetmesi, yaşadığı engellemelerin ve başarısızlıkların bir sonucudur. İstekler ve baskılardan dolayı çatışma durumları yaşayan birey, genellikle bocalar ve kendisini değerlendirmede güçlük çektiği gibi amaçlarını gerçekçi bir şekilde göremez ve sağlıklı kararlar veremez. Zayıf ve yetersiz bir benlik yapısına sahip olan bir bireyin duyguları olgunlaşmadığından, yaşantısındaki tepkileri de doğal ve yaşantısına uygun olmayıp, adeta bir çocuk gibi davranır.³⁷⁸

Kassin'e göre düşük benlik saygısına sahip bireyler, başarısızlığı bekleme, sinirli olma, daha az gayret gösterme gibi özellikler sergilemekle birlikte yaşamdaki önemli şeyleri göz ardı etme, başarısız olduklarında, kendilerini değersiz ve yeteneksiz hissetme ve bir takım suçlamalarda bulunma gibi özelliklere sahiptirler.³⁷⁹

³⁷⁷Bkz.Brewer,Kenneth G.,Differing Death Scenarios, Self-Esteem and Death Anxiety,Unpublished MasterDissertation,East Tennessee State University,2002,p.24

³⁷⁸Yavuz,a.g.e.,s.9

³⁷⁹Kassin,S.,”Psychology”,Second Edition,Prentice Hall,New Jersey'den nakleden Uyanık Balat ve arkd.,a.g.m.,ss.176-177

Benlik saygısı düşük olan kimseler, gerek okulda gerekse hayatlarının diğer alanlarında kapasitelerinin daha altında başarılar hedefleme eğilimindedirler. Başka bir deyişle bu tür kimseler genellikle daha düşük performans beklentilerine sahiptirler.³⁸⁰ Ayrıca bu tür kimseler, hayattaki başarılarının büyük bir bölümünü kendi kontrollerinin dışındaki diğer etkenlere dayandırır, bu nedenle kendilerine olan güvenlerini ve gelecekte başarılı olma şanslarını azaltırlar. Aynı şekilde bu tür kimseler hata yaptıklarında veya başarısızlığa maruz kaldıklarında, bunu kendileri dışındaki nedenlere dayandırarak açıklarlar. Bu durum, onların yeni ve daha başarılı stratejiler geliştirmelerini veya yardım ve tavsiyeye başvurmalarını daha da zorlaştırır.³⁸¹

Düşük benlik saygısına sahip olan kişilerin, kendilerine güvenleri zayıftır. Bu tür kimseler diğerlerine bağımlıdırlar, araştırmacı değildirler ve daha az yaratıcı ve daha fazla otoriterdirler.³⁸² Benlik saygısı düşük olan kimseler, kronik olarak hata bulmak, başkalarını küçümsemek, azarlamak, arkalarından konuşmak vb. gibi davranışlar sergileyebilirler.³⁸³

Düşük benlik saygısına sahip olan kişiler, kendilerini olumsuz bir bakış açısı ile değerlendirirler ve başkalarının kendileri hakkında düşündüklerinden daha fazla etkilenirler.³⁸⁴ Bu tür kimseler kendi kendileriyle geçinemedikleri, kendileriyle barışık olmadıkları için diğer insanlarla da geçinemezler, onlarla da barışık değildirler. Çünkü insan, kendisini sevmeye başladığında, diğer insanları da sevebilir. Kendisine acı veren bir doyumсуuzluğun üstesinden bir kez geldiğinde, diğer insanlara karşı sevgi ve hoşgörü gösterebilir.³⁸⁵

Kendisinin yetersiz ve yeteneksiz olduğunu ve kimsenin kendisine değer vermeyeceğini düşünen bir kimse sevmese bile insanları severmiş gibi güler yüz gösterebilir. Bu kimse, böyle davranarak diğer kimselerin kendisine değer vereceğini ümit eder. Ancak, diğer insanlar onu sevse ve ona değer verseler bile, o kendisinin değerli olmadığını içten içe 'bilir'. Dolayısıyla, böyle bir kimse ne kadar güler yüz gösterir ve kendisini sevdirse, o kadar yeteneksiz ve yetersiz olduğuna kendisini inan-

³⁸⁰Campbell and Fairey,a.g.m.,s.1099

³⁸¹Yavuzer,a.g.e.,s.19

³⁸²Uyanık Balat, a.g.m., s. 176

³⁸³Giblin, a.g.e., s. 162

³⁸⁴İşcan, a.g.m., s. 313

³⁸⁵Giblin,a.g.e.,s.18

dırır. Bu durum, dipsiz bir kuyuya giden, olumsuz, aşağıya yönelmiş bir sarmal gibidir.³⁸⁶

Yapılan araştırmalarda kişiler arası ilişkilerde düşük benlik saygısına sahip olan bireylerin, başkalarından gelen olumlu değerlendirmelere daha daha hoşnutsuzlukla, olumsuz değerlendirmelere de daha hoşnutsuzlukla tepki verdikleri tespit edilmiştir. Bu durum ise, düşük benlik saygısına sahip olan kişilerin daha çok narsisistik gereksinimleri olmasından kaynaklanmaktadır.³⁸⁷ Bu tür kimseler sürekli sorun ve sürtüşme çıkarırlar. Onlar için tek bir eleştirel bakış veya tek bir kelime felaket anlamına gelebilir. Dolayısıyla 'hassas ruhlu' olarak nitelendiren, en masum sözlerden bile farklı anlamlar çıkarıp gücenenler, aslında yeteri kadar özsaygısı olmayan kimselerdir. Bununla birlikte başkalarını inciten, küstah davranışlı tipler de kendilerini değerli görmeyen, yani benlik saygısı düşük kimselerdir. Böyle kimseler kendi gözlerinde kendi önemlerini arttırabilmek için karşılarındaki kişiyi ezerler ve gerçekte korkaktırlar. Çünkü özsaygı düzeyleri o kadar düşüktür ki karşılarındaki kimseden gelebilecek tek bir eleştiri, özsaygılarının tamamen kaybolmasına yetecektir. Böyle kimseler, kendi özsaygılarına yönelik bir saldırıya geçileceğini kesin olarak bilmemekle beraber, böyle bir riske girmeyi göze alamazlar. Bu sebeple, kullanabilecekleri tek emin strateji karşılarındaki kimseler onları yere oturtmadan, kendilerinin karşılarındakini yere oturtmasıdır.³⁸⁸

Kendisine değer vermeyi öğrenememiş kimseler başkalarına da değer vermeyi başaramazlar. Değersizlik duygusu yaşayan kimselerin diğer insanları yüceltmesi de, küçümsemesi de kendi değersizlik duygularının bir yansımasıdır. Çünkü bu tür insanlar, değer verdikleri bir insanla karşılaştıklarında, sürekli kendi yetersizliklerini hatırlarlar, bunu bastırabilmek için de karşıdaki insana hayranlık duygularını abartılı bir şekilde ortaya koyarlar Ancak, hayranlık duydukları kimsenin en ufak bir açığını gördüklerinde bunu, o kimseyi tahtından indirmek için kullanırlar. Böyle kimseler kendi yakınlarını ve kendisine değer veren kimseleri de kendisi gibi değersiz birisine değer verdikleri için değersiz bulurlar.³⁸⁹ Başka bir deyişle, benlik saygısı düşük olan kimseler için diğer

³⁸⁶Cüceloğlu, *İçimizdeki Biz*, s.123

³⁸⁷Jones, S., "Self and Interpersonal Evaluations: Esteem Theories versus Consistency Theories", *Psychological Bulletin*, Vol.79, No.3, 1973, pp.185-189

³⁸⁸Giblin, a.g.e., s. 20

³⁸⁹Kasatura, a.g.e., s.27

insanlar ya kendisinden üstündür ya da aşağıdır, eşiti yoktur. Böyle kimseler, bazı insanları küçümserler, çünkü onlarda kendilerine benzeyen bazı özellikler görürler ve bu insanları, hoşlanmadıkları benliklerini kendilerine yansıtan bir ayna gibi algırlar. Değersizlik duyguları yaşayan kimselerin, bazı insanları da yüceltmesi, geliştirmiş oldukları gerçekdışı senaryoların bir sonucudur, bu insanların kendilerinin ulaşmak istediği görkeme sahip olduğu yanılgısından kaynaklanır. Diğer taraftan bu tür insanlar kendilerine yetersizliklerini hatırlattıkları için bir taraftan da onlara düşmanlık beslerler.³⁹⁰ Kısaca belirtmek gerekirse benlik saygısı düşük olan kimseler, insan ilişkilerinde de tutarsızdırlar. Bazen üstünlüklerini kanıtlamak için insanlarla yoğun bir ilişkiye geçerler, diğer taraftan kendilerini eksik ve yetersiz buldukları zamanlarda da onlarla karşılaşmamaya çalışırlar.³⁹¹

Benlik saygısı düşük olan kimselerin kişiler arası ilişkilerde daha çok sorunla karşılaştıkları³⁹² ,aşırı sıkılgan ve utangaç oldukları, yapılan araştırmalar neticesinde de ortaya çıkmıştır. Zira kendileriyle ilgili olumsuz yargıları, utangaç kimselerin düşük özsaygı geliştirmelerine neden olmaktadır. Nitekim Yüksel'in üniversite öğrencileri üzerinde yaptığı araştırmada, özsaygı ile utangaçlık arasında negatif ve yüksek düzeyde bir ilişki olduğu gözlenmiştir.³⁹³

Benlik saygısı düşük olan kimseler, toplum içinde kendilerini baskı altında ve kuvvetsiz hissederler. Bu sebeple bu tür kimseler, güç, para, mevki vs. kazanarak diğer insanlara üstünlüklerini kanıtlamak isterler. Bunun için de sürekli olarak çevrelerindeki eleştirirler, onların yanlışlarını ararlar, düşünce ve isteklerine saygı göstermezler. Ancak, tüm çabalarına rağmen diğer insanlara değer vermedikleri için, kendilerini yine de değersiz bulurlar, saygınlık uğruna bu denli çaba harcadıkları halde, çevresindeki saygısını kazanamamış olmalarının sebebini bir türlü anlayamazlar. Başka bir deyişle, değersizlik duyguları yaşayan kişiler, kendi gerçek benliklerini kabul etmediklerinden, gerçek dışı bir üstünlük düzeyine ulaşabilmek için çaba harcarlar ve

³⁹⁰Geçtan,a.g.e.,ss.75-76

³⁹¹Geçtan,a.g.e.,s.78

³⁹²Kahle,L.R.,”Low Adolescent Self-Esteem Leads to Multiple Interpersonal Problems”,Journal of Personality and Social Psychology, Vol.39,No.3,1980,pp.496-502

³⁹³Yüksel, Galip,“Türki Cumhuriyetleri Öğrencilerinin Utangaçlık Düzeylerini Etkileyen Faktörler:Gazi Üniversitesi Örneği”, Bilig/Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi, sy. 35, 2005, s.152

enerjilerinin çoğunu bu amaç için tüketirler. Ancak bu tür kimselerin, söz konusu amaca ulaşmak için geliştirdikleri yöntemler esneklikten uzak, kendilerini tanırlaştırmak için oluşturdukları amaçlar ise ulaşılamaz niteliktedir. Tasarıları da son derece bencil nitelikte olan bu kimseler kişisel üstünlüklerini sağlayabilmek uğruna diğer insanlara zarar verici bir takım girişimlerde bulunabilirler.³⁹⁴

Benlik saygısı düşük olan kimseler kendilerine olan güvenleri az olduğu için kabul görmeyecek bir fikri ileri süreceklerini düşünerek endişe duyarlar ve kendilerini ifade etmezler, dikkat çekecek bir davranıştan kaçınırlar. Grup içinde katılımcı olmaktan çok dinleyici olmayı ve geride durmanın yalnızlığını tercih ederler. Böyle bir tutum, onların sosyal ilişkilerini sınırlar ve başkaları ile dostça ve destekleyici nitelikte ilişkiler kurma ihtimallerini azaltır.³⁹⁵

Bu bağlamda Morrison ve Thomas'ın 78 üniversite öğrencisi üzerinde gerçekleştirdikleri bir araştırmada, benlik saygısı düşük olan öğrencilerin sınıf içi tartışmalara daha az katıldıkları, kendi düşüncelerinin daha az bir kısmını sınıf tartışmalarında ifade ettikleri ve sınıfta daha arka sıralarda oturdukları görülmüştür.³⁹⁶

Benlik saygısı düşük olan kimseler, iç dünyalarında boşluk duygusu yaşarlar, toplumsal yaşamda çeşitli uyum bozuklukları sergilerler ve psikolojik sağlıkları da giderek bozulur. Ayrıca benlik saygısı düşük olan bireylerin özgüven düzeyleri düşük, anksiyete düzeyleri de yüksek olup duygularını açıklamakta da zorluk çekerler. Bu tür kimseler, sık sık sinirlilik, uykusuzluk, baş ağrısı ve çarpıntı gibi durumlardan şikâyet ederler.³⁹⁷ Düşük benlik saygısı ile psikolojik ve davranış problemleri arasındaki ilişkinin varlığı pek çok araştırma ile de ortaya koyulmuştur. Örneğin; Saydam Bahçıvan ve arkadaşının, ergenler üzerinde gerçekleştirdikleri araştırmada düşük benlik saygısının ergenlerin depresyon, anksiyete, sosyal çekilme, dikkat problemi ve suç davranışı gibi davranış problemleri üzerinde etkili faktör olduğu gözlenmiştir.³⁹⁸

³⁹⁴ Geçtan, a.g.e., s.78

³⁹⁵ Tufan ve arkd., a.g.e., s.12

³⁹⁶ Morrison, T.L. and Thomas, M.D., "Self-Esteem and Classroom Participation", The Journal of Educational Research, 68, 1975, pp.374-377

³⁹⁷ Karahan ve arkd., a.g.m., s.28

³⁹⁸ Saydam Bahçıvan ve arkd., a.g.m., s.77

Özetle söylemek gerekirse, benlik saygısı düşük olan kimseler kendilerini gerçekçi bir gözle göremez, değerlendiremez ve kabul edemezler. Mutsuz bir görünüme sahip olan bu tür kimseler, sosyal açıdan endişeli ve etkisizdirler. İnsanlar arası ilişkilere korku ile yaklaşırlar ve eleştiri yapılması halinde çabucak kırılırlar. En ufak bir hayal kırıklığında yaptıkları işten vazgeçerler, riski göze alamazlar. Kendi yetenek, bilgi ve becerilerine güvenmedikleri, kendilerini sevmedikleri gibi diğer insanların da kendilerini sevmediklerini düşünürler. Yani başkaları tarafından kendilerinin ve görüşlerinin reddedileceği görüşüne sahiptirler. Bu tür kimselerin başarıya ulaşacaklarına dair inançları, son derece azdır. Bu sebeple başarısızlık kaygısından ve güçsüzlüklerinden dolayı görevden ve denemelerden kaçarlar. Övgü ve eleştirileri kabul etmekte güçlük çeken bu tür kimseler başkalarını suçlayarak ve dış etkenleri ileri sürerek mazeret bulurlar. Ayrıca, benlik saygısı düşük olan kimseler, mutsuz, cesaretsiz olup sıklıkla kaygı, depresyon, anksiyete ve stres belirtisi gösterirler, bir takım fiziksel rahatsızlıklardan şikâyet ederler.

8. Düşük Benlik Saygısının Etki ve Sonuçları (Benlik Saygısı ve Ruh Sağlığı)

Ruh sağlığı, 'kişinin kendi kendisiyle ve çevresiyle dinamik bir denge ve uyum içinde olmasıdır'³⁹⁹ diye tanımlanmaktadır. Dolayısıyla ruh sağlığı yerinde olan bir insanın, duygu, düşünce ve davranışlarında bir uyum, bütünlük ve denge vardır.

Ruhsal hastalık, kişinin duygu, düşünce ve davranışlarındaki olağan dışı sapmalara denir.⁴⁰⁰ Bu sapmalar ve aykırılıklar, kişiyi rahatsız edici, acı verici, kendisini ve çevresini mutsuz edici türden belirtilerdir.

Fenomenojik kişilik kuramcılarına göre, bozuk davranışlı, yani hasta kişiler, yaşantılarının tümünün bilincine varamayan, bunları seçerek yaşayan, bazılarını tehdit edici veya tehlikeli bulduğu için sistematik olarak bastıran bireylerdir. Kısacası kendi kişiliklerinin bir kısmını sürekli olarak reddetme çabasında olan kişilerdir.⁴⁰¹

Benlik kavramı ile ruh sağlığı arasında, yakın bir ilişki söz konusudur. Olumlu bir benlik kavramı geliştiren bir kimsenin ruh sağlığı da yerindedir. Bireyin , kendini

³⁹⁹Yörükoğlu, a.g.e., s. 262

⁴⁰⁰Yörükoğlu, a.g.e., s. 227

⁴⁰¹ Yanbastı, a.g.e., s. 261

gerçekçi olarak değerlendirmesi sonucu, kendi yeteneklerini tanınması ve benimseyerek kendine sevgi, saygı ve güven duyması olarak tanımlanabilecek olan benlik saygısı ile ruh sağlığı arasında sıkı bir ilişki vardır.⁴⁰²

İnsandaki düşük benlik saygısı, sadece rahatsız edici bir duygu olarak kalmayıp, anksiyeteden psikoza kadar değişik psikopatolojik durumların ortaya çıkmasında etkin bir rol oynamaktadır.

Bu sebeple araştırmalar sonucunda yüksek benlik saygısının genellikle sağlıklı davranışlarla ilişkili olduğu ve de istenilen bir durum olduğu görülmüştür. Dolayısıyla olumlu benlik saygısı ruh sağlığını, okul başarısını, sorumluluğu ve strese karşı uyumu desteklerken zayıf benlik saygısı yıkıcı davranışlara, sosyal çekilmeye, ruh sağlığı sorunlarına, okul başarısızlığı ve suça eğilime zemin hazırlamaktadır.⁴⁰³ Başka bir deyişle yüksek benlik saygısı psikolojik sağlığın önemli bir komponenti (bileşeni) iken düşük benlik saygısı ise sık sık psikiyatrik rahatsızlıklara eşlik etmektedir.⁴⁰⁴ Zira psikopatolojik durumlarda, kendilik kavramının algılanmasındaki iniş çıkışlara bağlı olarak benlik saygısında da bir takım değişiklikler meydana geldiği için benlik saygısının psikopatolojik durumlarda önemli bir yeri vardır.⁴⁰⁵

Esasen, davranış bozukluğu olan çocuklar üzerinde yapılan araştırmalarda söz konusu çocukların davranış bozukluklarının temelinde sevilmedikleri istenmedikleri ve değerli olmadıklarına dair inancın bulunduğu tespit edilmiştir.⁴⁰⁶

Ergenlerde de benlik saygısının düşük olmasının bir takım olumsuz sonuçları olduğu görülmüştür. Her şeyden önce, ergenlikte kimlik duygusunun sağlıklı bir şekilde gelişmesi için benlik saygısı büyük önem taşımaktadır. Benlik saygısı düşük olan adolesanlarda kimlik bocalaması, depresyon, psikosomatik yakınmalar vs. daha sık görülmektedir. Ergenlerde görülen davranış bozuklukları ve yeme bozukluklarında da benlik saygısının düşük olduğu gözlenmiştir.⁴⁰⁷ Ayrıca, düşük benlik saygısının kişileri

⁴⁰²Kaya, a.g.m., ss. 195., Karadağlı, a.g.t., s. 9

⁴⁰³Taylor,S.E.,Lerner,J.S.;Sage,R.M.;Lehman,B.J.;Seman,T.E.,”Early Environment Emotions,Responses to Stress,and Health”,J.Pers,72 (6),2004,pp.1365-1393’den nakleden Özmert,a.g.m.,s.265

⁴⁰⁴Taylor,D.N.;Pilar,J.D.,”Self-Esteem,Anxiety,and Drug Use”,Psychol Rep,1992,pp.896-898

⁴⁰⁵Çuhadaroğlu,a.g.t.,s.12

⁴⁰⁶Karadağlı, a.g.t., s. 20

⁴⁰⁷Çetin, a.g.t., s. 20

alkol ve madde bağımlılığı ve intihar gibi davranış bozukluklarına da ittiği yapılan araştırmalar sonucunda ortaya çıkmıştır.

Nitekim ülkemizde Çuhadaroğlu'nun hasta (psikotik ve nörotik) ve kontrol grubu 205 lise öğrencisi üzerinde gerçekleştirdiği araştırmada hasta grubunun benlik saygısının diğerlerinden daha düşük olduğu gözlemlenmiştir. Söz konusu araştırmada psikiyatrik belirti gösteren ergenlerin benlik saygılarının daha düşük çıkması da benlik saygısının ruh sağlığı ile yakından ilişkili olduğunu ve düşük benlik saygısının bir takım psikolojik rahatsızlıklara neden olabileceğini ortaya koymuştur.⁴⁰⁸ Aynı araştırmada psikolojik izolasyon, psikosomatik belirtiler, depresyon gibi psikopatolojik durumların benlik saygısı ile yakından ilişkisi olduğu, benlik saygısı azaldıkça söz konusu psikopatolojik durumların görülme oranının arttığı ayrıca benlik saygısı azaldıkça insanlara güvenin de azaldığı tespit edilmiştir. Bu na karşılık aynı araştırmada benlik saygısı en yüksek düzeyde olan gençlerin kişiler arası ilişkiler bakımından daha az huzursuzluk duyanlar oldukları görülmüştür.⁴⁰⁹

Yine Alkın ve Baykara'da ergenler üzerinde gerçekleştirdikleri araştırmalarında, herhangi bir psikiyatrik tanı almış olan ergenlerde benlik saygısı düzeyinin , psikiyatrik tanı almamış ergenlere göre önemli düzeyde düşük olduğunu tespit etmişlerdir.⁴¹⁰

Her insan, değerli, sevilen ve beğenilen bir kişi olmak, güçlü, güvenilir ve üstün olmak ister. Dolayısıyla benliğin değerini düşüren ve kişinin kendisine saygısını azaltan her durum depresyona sebep olur. Yani benliğin kendisini güçsüz, değersiz, amaçlarına ulaşamamış ya da ulaşamayacak olarak algılaması depresyona yol açar.⁴¹¹ Kısacası elem doğrultusunda artmış olan duygulanım bozukluğuna depresyon denir.⁴¹² Haz duygusunun azalması, kaybolması, ilgisizlik, isteksizlik, kaygı, korku, karamsarlık, keder, huzursuzluk, mutsuzluk, umutsuzluk ve yalnızlık duyguları elem kapsamı içerisinde yer alır. Depresyon geçiren bir kimse, derin bir suçluluk duygusu ve bunun sonucu olarak bir umutsuzluk duygusu yaşar ve benlik saygısı düşer.

⁴⁰⁸ Çuhadaroğlu, a.g.t., s. 53

⁴⁰⁹ Çuhadaroğlu, a.g.t., ss. 75-76

⁴¹⁰ Alkın, J.; Baykara A., "Hasta ve Sağlıklı Ergenlerde Benlik Saygısı", D.E.Ü. Tıp Fakültesi Dergisi 6 (1), 1992, ss. 14-20

⁴¹¹ Yörükoğlu, a.g.e.s. 449

⁴¹² Köknel, a.g.e.s. 333

Aaron Beck'e göre, duygusal çöküntü içinde olan kişiler, çevrelerinde olup biten olayları kendi yeterlilik ya da yetersizlikleri yönünden değerlendirirler. Böyle kimseler çoğu zaman kendilerini yetersiz bulurlar ve kendilerinden nefret ederler, yetersiz kişi olmaktan kurtulup, yeterli bir kişi olacaklarına dair hiçbir ümitleri de yoktur.⁴¹³ Kısacası depresyon içinde olan kimselerin en belirgin özellikleri kendilerini değersiz ve yetersiz görmeleri, hissetmeleridir.

Zira benlik saygısı ile en çok yakından ilişkili olan psikopatolojik rahatsızlıklardan birisi olan depresyon, benlik saygısındaki düşüşe karşı egonun güçsüzlük ve çaresizliğinin duygusal bir ifadesidir.⁴¹⁴ Bir mizaç bozukluğu olarak da nitelendirilebilen depresyonun duygusal, bilişsel, güdüsel ve fiziksel olmak üzere dört belirgin göstergesi vardır.⁴¹⁵

Freud ve Abraham'ın geliştirdikleri klasik psikanalitik teoriye göre, depresyonda, hayalde ya da gerçekte bir sevgi nesnesinin kaybı söz konusudur ve buna bağlı olarak kişinin benliğinde bir yoksullaşma, boşluk ve terk edilmişlik duygularıyla birlikte benlik saygısında (self-esteem) belirgin bir azalma veya bir yok olma söz konusudur.⁴¹⁶

Psikanalistlere göre depresyonlu kişinin düşük öz saygısı ve değersizlik duyguları ebeveynlerden onay almak için duyulan çocukça bir ihtiyaçtan kaynaklanmaktadır. Normal şartlarda küçük bir çocuğun öz saygısı, anne-babanın onay ve sevgisine bağlı olmasına rağmen olgun bir kişinin benlik saygısı kendi başarı ve etkinlik duygusundan kaynaklanmaktadır. Oysa depresyona giren kişinin öz saygısı öncelikle başkalarının onay ve desteğine yani dışsal kaynaklara bağlı olduğu için bu destek karşılanmadığı da ise kişi depresyona hazır hale gelmektedir.⁴¹⁷

⁴¹³ Beck, Aaron, Depression, Clinical, Experimental, and Theoretical Aspects, Harper, New York, 1967'den nakleden Cüceloğlu, İnsan ve Davranışı, 4. bs., Remzi Kitabevi, İstanbul, 1993, s.459

⁴¹⁴ Weissman, M.M., and Boyd, J.H., "Affective Disorders: Epidemiology", Comprehensive Textbook of Psychiatry (içinde), Eds. H.I. Kaplan and B.J. Sadock, Williams and Wilkins Comp, Baltimore, 1985, pp. 764-768

⁴¹⁵ Cengil, muammer, "Depresyonu Önlemede Dini İnançın Koruyucu Rolü", Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi III, sy. 2, 2003, s. 130

⁴¹⁶ Silber, A., "Mood Disorders, Psychodynamic Etiology", Comprehensive Textbook of Psychiatry (içinde), Eds. H.I. Kaplan and B.J. Sadock, 5. bs., Williams & Wilkins Comp, Baltimore, 1989, pp. 888-892

⁴¹⁷ Atkinson, Rita; Atkinson, Richard C., Smith, Edward E., Bem, Darly J., Hoeksema-Nolen, Susan, Psikoloji ye Giriş (Hilgard's Introduction to Psychology) Çev. Yavuz Alagon, 12. bs., Arkadaş Yay. Ankara, 1999, s. 543

Yapılan araştırmalar neticesinde benlik saygısı ile en fazla ilişkili psikopatolojik durum olan depresyon arasındaki ilişkinin varlığı açıkça ortaya koyulmuştur.

Stamatakis ve arkadaşları, 2682 denek üzerinde yaptıkları araştırmada, düşük benlik saygısı ile depresyon arasında yüksek bir korelasyon olduğunu tespit etmişlerdir.⁴¹⁸

Gardner ve Oei bir grup depresif hastayı tedavi ettikten sonra onları benlik saygısı açısından incelemişler ve başlangıçta bu hastaların benlik saygıları ile depresyon düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki yok iken tedavi sonunda negatif bir korelasyon ortaya çıktığını tespit etmişlerdir.⁴¹⁹

Ülkemizde y ve arkadaşlarının sağlıklı ve hasta çocuklar üzerinde gerçekleştirdikleri araştırmada, depresyon ile benlik saygısının ilişkili olduğu, depresyon yönündeki artışın benlik saygısındaki azalma ile paralellik gösterdiği sonucuna varılmıştır.⁴²⁰

Pınar'ın gerçekleştirdiği araştırmada da depresyon ile benlik saygısı arasında negatif ve anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür.⁴²¹

Yine Girli ve arkadaşlarının zihinsel engelli ve otistik çocukların ebeveynleri üzerinde gerçekleştirdikleri bir araştırmada, hem zihinsel engelli çocukların hem de otistik çocukların ebeveynlerinin depresyon düzeyleriyle benlik saygıları arasında ters yönlü bir ilişki bulunmuştur. Buna göre ebeveynlerin depresyon düzeyleri yükseldikçe benlik saygıları düşmektedir.⁴²²

Ayrıca ruhsal sorunlar ile benlik kavramı arasındaki ilişki üzerine yapılan araştırma sonuçlarında da depresif olan çocukların düşük benlik saygısına sahip oldukları görülmüştür.⁴²³ Bunun yanında bazı araştırmalarda da epileptik çocuklardaki

⁴¹⁸ Stamatakis, K.A. and Others, Self-Esteem and Mortality: Prospective Evidence From a Population-based Study, *Ann Epidemiol*, 2004, 14 (1), pp.58-65

⁴¹⁹ Gardner, P. and Oei, "Depression and Self-Esteem", *Journal of Clinical Psychology*, Vol.37, No.1, 1981, pp.128-135

⁴²⁰ Bkz. y, B.; Yılmaz, N.; Ekmekçi, A.; İlgen, R. ve alık, S., "Sağlıklı ve ocuk Ruh Sağlığı Kliniğine Başvuran ocuklarda Depresyon ve Benlik Saygısı İlişkisi", *Psikiyatri Psikoloji Psikofarmakoloji (3P) Dergisi*, 2 (4), 1994, s.348

⁴²¹ Pınar, Rukiye, "Obezlere Depresyon, Benlik Saygısı ve Beden İmajı: Karşılaştırmalı Bir alışma", *C.. Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi*, 6(1), 2002, s.35

⁴²² Girli, Alev; Yurdakul, Arzu; Sarısoy, Murat; zekes, Mustafa, "Zihinsel Engelli ve Otistik ocukların Ebeveynlerine Yönelik Grup Danışmanlığının Depresyon, Benlik Saygısı ve Tutumları zerine Etkisi", *10. Ulusal Psikoloji Kongresi, İzmir, 1998*, s.8

⁴²³ Orbay, a.g.t., s. 25

depresyonun düşük benlik saygısı ile ilişkili olduğu ileri sürülmüştür.⁴²⁴

Saldırganlık dürtülerinin ve isteklerinin bastırılması ve insanın kendi özbenliğine yönelmesi sonucunda ortaya çıkan eylem biçimine bilindiği üzere intihar (özkıyım) denilmektedir. Kısacası intihar girişimi, çaresiz kalan kişinin sorunlarından umutsuzca bir kaçıışı olarak tanımlanabilir.⁴²⁵

İntihar davranışının ortaya çıkıp eyleme dönüşmesinde benlik ile üstbenlik arasındaki çatışmadan kaynaklanan kaygı, önemli rol oynamaktadır. Bu çatışmanın yarattığı kaygı, saldırgan dürtü, istek ve eğilimleri harekete geçirir. Ancak, bu saldırgan dürtü, istek ve eğilimler, üstbenliğin baskısı yüzünden dışarı yansıtılmayıp, benlik içinde kalırlar ve bireyin kendi özbenliğine yönelirler.⁴²⁶ Kısacası kendi benliğini güçsüz, yetersiz ve değersiz gören kişinin bu değersiz benlikten kurtulma girişimidir intihar. Dolayısıyla düşük benlik saygısı ile yakın bir ilişki söz konusudur.

Yapılan araştırmalar neticesinde de intihar girişiminde bulunan kimselerde duygusal çöküntü ve sessizlikle birlikte kendini beğenmeme, küçük görme, kendini suçlama ve yaşamı anlamsız bulma gibi bir takım belirtilerin olduğu gözlenmiştir.

İçki içmeden ve uyuşturucu madde almadan duramayan ve bu yüzden de beden ve ruhsal sağlığı bozulmuş, çevresiyle ilişkileri sağlıksız olan ve işini aksatan kişilere alkol ve madde bağımlısı kişiler denir.

Alkol ve madde bağımlılığına yatkın olan kişilik yapısına sahip kimseler, içgüdü ve dürtülerinden kaynaklanan davranışlarını bastıramaz, denetleyemez, engelleyemez ve erteleyemezler, üstbenlikleriyle, haz ilkesiyle gerçek arasında sağlıklı bir ilişki kuramazlar. Davranışlarının özgürlük ve sorumluluk sınırını belirleyemezler, pişmanlık ve suçluluk duymazlar.⁴²⁷ Alkolik kimseler arasında kişilik bozukluklarına, anti-sosyal kişilikler arasında da alkolizme sıkça rastlanmaktadır. Dolayısıyla alkol ve madde bağımlılığı ile düşük benlik saygısı arasında da güçlü bir ilişki söz konusudur.

Çünkü alkol ve madde bağımlısı kişiler, gerçekte güçsüzlük, yetersizlik ve değersizlik duyguları yaşayan, kısacası benlik saygıları düşük olan kimselerdir. İşte böyle kimseler,

⁴²⁴Bkz.Maddux,J.E.;Roberts,M.C.;Sledden,E.A.,Wright,L.,”Developmental Issues in Child Health Psychology”,American Psychologist,1986,41,pp.25-34

⁴²⁵Yörükoğlu, a.g.e., s. 252

⁴²⁶Köknel, Özcan, *Kimliğini Arayan Gençliğimiz*, Altın Kitaplar Yay., İstanbul, 2001, s. 352

⁴²⁷Köknel, a.g.e., s. 349

düşükte olsa var olan bu benlik saygısını geçici bir süre de olsa ayakta tutmak için alkol ve uyuşturucuya başvurmaktadırlar. Başka bir deyişle içki ve uyuşturucu kişiye yalancı bir güven duygusu vermekte, geçici bir süre de olsa yetersizlik duygusunu, kaygı ve çekingenliğini ortadan kaldırmaktadır. Ancak, kişinin gerçek benliğini tanıyıp yüzleşmemesi, kendisini sevip, değer verip kabullenememesi problemi çözümsüz kaldığı müddetçe bu kimseler, alkol ve uyuşturucu almayı arttırarak sürdürürler.

Nitekim ülkemizde Karaer ve arkadaşlarının gerçekleştirdiği bir araştırma da alkol bağımlısı ve kişilik bozukluğu olan bireylerin benlik saygısı düzeylerinin alkol kullanmayan ve kişilik bozukluğu olmayan bireylere göre önemli derecede düşük olduğu gözlenmiştir.⁴²⁸

Şizofreni, genç yaşlarda başlayan duygu, düşünce ve davranışlardaki ağır bozukluklarla birlikte seyreden, kişinin ruhsal dengesini ve uyumunu bozan bir psikozdur.⁴²⁹ Şizofrenik kişi bilinçdışı kargaşasını duygu ve davranışlarına yansıtan kişidir.

Psikoanalitik yaklaşıma göre, şizofreninin en önemli nedenlerinden birisi zayıf bir ego'nun varlığıdır. Bu yaklaşıma göre ego, insanın gerçekle ilişkisini kuran kısmıdır. Şizofreni hastaları stresle karşılaşınca yaşamlarının ilk bebeklik yıllarına, ilk gelişim aşamalarına geri dönerler. Zira ilk bebeklik yıllarında ego henüz gelişmemiş olduğundan zayıftır, güçsüzdür.⁴³⁰

Anlaşılacağı üzere, bir tür ruhsal rahatsızlık olan şizofreninin altında yatan temel sebep de kişinin kendisini ve çevresini gerçekçi bir şekilde görememesi, kabullenememesi ve kendine güven duygusunun azlığı, ego'nun zayıflığı daha doğrusu düşük benlik saygısıdır. Dolayısıyla düşük benlik saygısının ruhsal bir rahatsızlık olan şizofreni ile de yakın bir ilişkisi söz konusudur.

Düşük benlik saygısı, bir takım davranış bozukluklarına da yol açabilmektedir. Yapılan araştırmalarda ergenlerde gözlenen davranış bozukluklarının aslında benlik saygısındaki düşüşe karşı bir tepki olarak ortaya çıktığı gözlenmiştir.⁴³¹

⁴²⁸Karaer,Ş.,Kuğu,N.;Doğan,O.,Akyüz,G.,”Sivas İl Merkezinde Alkol Kötüye Kullanımı ve Bağımlılığı Olanlarda Kişilik Bozuklukları, Benlik Saygısı ve Aile İşlevleri”,Psikiyatri Psikoloji Psikofarmakoloji (3P) Dergisi,12 (1),2004,s.11

⁴²⁹Yörükoğlu, a.g.e., s. 261

⁴³⁰Cüceloğlu, a.g.e., s.452

⁴³¹Yörükoğlu, a.g.e., ss. 89-97

Bu bağlamda narsisistik bozuklukları, narsisistik davranış ve narsisistik kişilik bozuklukları olmak üzere ikiye ayıran Kohut'a göre narsisistik davranış bozukluklarında benlik saygısındaki zedelenme daha gelip geçici ve onarılabılır olduğu halde narsisistik kişilik bozukluklarında ise daha derin ve ciddi bir benlik saygısı patolojisi vardır.⁴³²

Suç işleyen kişiler, ruhsal yönden olgunlaşmamış, tepkileri tutarsız ve belli bir amaca yönelemeyen kişilerdir. Bu kişilerin umursamaz tavırlarının altında yatan derin bir güvensizlik ve aşağılık duygusu, sevilmediğine inanan bir benlik yatmaktadır. Nitekim yapılan araştırmalarda, iyimserlik, başarma isteği, zorluklardan yılmama vb. olumlu bir takım ruhsal niteliklere sahip, benlik saygısı yüksek olan gençlere, başkalarının kendilerini nasıl değerlendirdikleri sorulmuş, bu gençlerin % 90'ından fazlası başkalarının kendilerini sevilen, sayılan, iyi huylu, beğenilen ve arkadaşlığı aranan kimseler olarak gördüklerine inandıklarını ifade etmişlerdir. Oysa benlik saygısı düşük olan kimseler, başkalarının kendilerini hayalci, sinirli, tedirgin vs. bulduklarına inandıklarını belirtmişlerdir.⁴³³

Kısaca belirtmek gerekirse, suç işleyen bireylerde, altta yatan mutsuzluk ve güvensizlik duygularına karşı umutsuzca savaşıyor ve bunu çevresiyle çatışmaya girerek başarmaya çalışan bir insan profili gözlenmektedir. Dolayısıyla suç işleme vb. gibi davranış bozukluklarının birçoğunun altında yatan temel sebep, değersizlik ve yetersizlik duyguları, yani benlik saygısındaki azalmadır. Nitekim benlik saygısı düşük olan gençlerin son beş yıl içerisindeki ruhsal durumları incelenmiş ve onlarda, uykusuzluk, sinirlilik, iştahsızlık, baş ağrısı, çarpıntı, arkadaşlık kuramama veya kurulan arkadaşlıkları sürdürmemeye, karabasan, tedirginlik, kendine güven azlığı vb. gibi belirtilerin daha yüksek oranlarda bulunduğu gözlenmiştir.⁴³⁴

Ayrıca yapılan araştırmalarda benlik saygısının anksiyete ve kaygı düzeyi ile de ilişkili olduğu görülmüştür.

⁴³²Kohut, Heinz, Kendiliğin Yeniden Yapılanması (Çev. Oğuz Cebeci), Metis Yay., İstanbul, 2006, ss.155-161

⁴³³Yörükoğlu, a.g.e., ss. 108-109

⁴³⁴Yörükoğlu, a.g.e., s.108

Kashani ve Orvaschel, anksiyete semptomlarının kızlarda erkeklerden daha fazla görüldüğü ve anksiyetesi yüksek olan ergenlerin benlik saygısının da diğerlerinden daha düşük olduğunu belirtirlerken⁴³⁵, Kohut'ta benlik saygısındaki iniş-çıkışların, benlikte zedeleyici değişikliklere neden olduğunu ve bunun da anksiyete yarattığını belirtmektedir.⁴³⁶ Yapılan pek çok araştırmada da sürekli kaygı düzeyi yüksek olan öğrencilerin, sürekli kaygı düzeyleri düşük olanlara göre kendilerinden daha az hoşnut oldukları ve bunların gerçek benlikleri ile ideal benlikleri arasında büyük farklılıklar olduğu yani benlik saygılarının daha düşük olduğu gözlenmiştir.⁴³⁷

Görüldüğü üzere, kişinin karşılaştığı engelleri aşabilmesi, çelişkileri ve problemleri rahatça çözebilmesi, sorumluluk üstlenebilmesi ve diğer insanlarla iyi ilişkiler kurabilmesini de içine alan hayatın gerçeklerine uygun bir yaşam biçimi olarak da tanımlayabileceğimiz ruh sağlığı ile kendini gerçekçi bir şekilde görüp, tanıyıp, benimseme, kendini sevmeye ve kabul etme anlamına gelen benlik saygısı arasında sıkı bir ilişki vardır. Kısacası, benlik saygısının düşük olması pek çok ruhsal rahatsızlıklara yol açmaktadır. Sağlıklı bir kişilik geliştirmenin temel şartı da, kendisini gerçekçi bir şekilde değerlendirebilecek bir benlik yapısına sahip olmaktır.

C. DİN VE BENLİK SAYGISI

1. Dindarlık:

Din ve dindarlık konusunda yapılan çalışmalarda, din (religion) ve dindarlık (religiosity) kavramları çoğu zaman, birbirlerinin yerine kullanılabilir. Ancak din ile dindarlık kavramlarının birbirinden farklı anlamları vardır.

Vergote'a göre dindarlık, Allah'ı varoluşunun kaynağı ve iyiliksever bir kudret olarak kabul etmektir.⁴³⁸ Dindarlık kavramı geniş inanç ve uygulama şekillerini kapsayan bir kavramdır. Kişinin ideallerinin ve davranışlarının birbirine bağlı olduğu hipotezine dayandırılan dindarlık kavramının temelindeki teorik unsur Allah'a inanmak ve O'nu tanımaktır.⁴³⁹

⁴³⁵Kashani, J.H.; Orvaschel, H., "Anxiety Disorders in Mid-Adolescence", *The American Journal of Psychiatry*, 145 (8), 1988, pp.960-964

⁴³⁶Baker and Baker, a.g.m., pp.1-9

⁴³⁷Bkz. Öner, N.; Le Compte, A. Süresiz Durumluk / Sürekli Kaygı Envanteri El Kitabı, Boğaziçi Üniversitesi Yay., No.33, B.Ü. Matbaası, İstanbul, 1983, ss.18-21

⁴³⁸Vergote, Antoine, *Din, İnanç ve İnançsızlık* (Çev. Veysel Uysal), İ.F.A.V. Yay., İstanbul, 1999, s.88

⁴³⁹Uysal, a.g.e., s. 65

Dindar kişi, her türlü davranışında dini motivlerin etkisi altında bulunduğu için Allah'ın varlığı ve Allah'la kurulan ilişkiler onun bütün dünyevi ilişkilerinin merkezini teşkil eder.

Genel anlamda kişiliğin özel bir şeklini ifade eden dini kişilik, hâkim hayat şeklinin dini düzenli olduğu ve dinin, dünyadaki diğer varoluş biçimlerinin tümüne etkide bulunduğu bir kişilikle ilgilidir. Dolayısıyla dini kişilik, yani dindarlık hakiki bir kişiliğin sahip olduğu bütün özelliklere sahiptir. Bununla birlikte başka bir tip kişilikte başka bir ilgi merkez olurken, dini kişilikte dini ilgi merkezdir.⁴⁴⁰

Kısaca, bir kimsenin kendisine özgü dini özelliklerinin tümü olarak tanımlayabileceğimiz dini kişilik ya da dindarlık, dini duygu, dini irade dolayısıyla imana bağlı olarak doğan ve gelişen bir kişilik türüdür. Bu sebeple din psikolojisindeki en temel unsurlardan birisi olan dini duygu ve bu duygunun daha yüksek ve olgun şekli olan ulûhiyet şuuru, dinin dolayısıyla da dindarlığın kaynağını teşkil eder.⁴⁴¹

Geniş inanç ve uygulama şekillerini kapsayan ve çok boyutlu bir kavram olan dindarlığın olgunluk derecesinde, gitgide Allah'a doğru yükselmek, O'nun varlığına gittikçe artan bir şekilde katılmak ve her şeyin ötesinde Allah'ta var olmak söz konusudur.

Dindarlık kavramı, kişiden kişiye, kültürden kültüre ve mensup olunan dinin esaslarına göre farklı anlamlar kazandığı için bir hıristiyan ile müslümanın dindarlıkları farklı olduğu gibi, aynı dine mensup kişilerin dindarlık anlayışlarında ve yaşam tarzlarında da bir takım benzerlik ve farklılıklar mevcuttur.

Özetle belirtmek gerekirse bir insanın dini inançları, duyguları, düşünceleri, şüpheleri, dini tutum ve davranışları, dine yaklaşımı, dini esasları değerlendiriş tarzı vs. tüm dini görüntüsü onun dini şahsiyetini ya da dindarlığını meydana getirmektedir. Başka bir deyişle dini kişilik ya da dindarlık, dini imana bağlı olarak kurulan ve gelişen bütün eğilimlerin bir düzene göre yerlerini aldıkları şuur ve şuur dışının ortaklaşa ördükleri karmaşık ve bütünleşmiş bir yapıdır. Bu yapıda intibakın en üst seviyesini

⁴⁴⁰Hökelekli, Hayati, "Dini Kişiliğin Kuruluşunda İradenin Rolü", Diyanet Dergisi, C. XXI, sy. 20, Nisan-Mayıs-Haziran 1985, s. 20

⁴⁴¹Hökelekli, *Din Psikolojisi*, s. 137-140; Uysal, Veysel, *Din Psikolojisi Açısından Dini Tutum, Davranış ve Şahsiyet Özellikleri*, M.Ü.İ.F.V., Yay., İstanbul, 1996, ss. 14-20

Allah'a uyum teşkil eder ve dünyevi hayat, bu uyumun derecesine göre bir anlam taşır.⁴⁴²

1950'li yıllardan itibaren kişiliğin tek bir faktörle açıklanamayacağı daha karmaşık bir yapısı olduğu fikrine paralel olarak din duygusunun da karmaşık, kapsamlı ve bütüncül süreçler içerdiği fikri ortaya çıkmıştır. İşte bu bağlamda insanların çeşitli renk ve şekillerde ortaya çıkan dini hayatlarındaki farklılıkları gösterebilmek için de çeşitli tipolojiler yapılmaya başlanmıştır. Söz konusu dindarlık tipolojileri genel olarak özsel (substantivist) ve nitelendirici (adjektivist) anlayışlardan hareketle yapılmıştır. Birinci anlayış yani özsel anlayış bizzat dindarlıktan veya din farklılığından hareket ederken ikinci anlayış yani nitelendirici anlayış, somut dindarlık şekillerinin analizinde kullanılmak üzere kavramsal bir vasıta geliştirmeyi esas alır.⁴⁴³

Dini şahsiyet yönünden çeşitlilik gösteren insanlardan hareketle geliştirilen dindarlık tipolojilerinin ilki ünlü din psikoloğu C. Jung tarafından yapılmıştır. Jung, insanları kişilik bakımından içedönük ve dışadönük tipler diye ikiye ayırırken, dini şahsiyet yönünden de içedönük ve dışadönük dindarlar şeklinde iki genel tipe ayırmıştır.⁴⁴⁴

Allen de dini yaşayışı tahkiki (committed) ve taklidi (consensual) olmak üzere ikiye ayırmıştır. O'na göre tahkiki yaşayış biçimi, dinsel değerlere, kişisel ve otantik bir bağlılığı bünyesinde bulundurur ve bütün inançlar, günlük faaliyet ve davranışlarda ifade edilerek içselleştirilir. Taklidi yaşayış biçimi ise dinsel değerlere benzeyiş ve onu kabullenmeyi içerir.⁴⁴⁵

Dinsel yaşayışın dört aşaması olduğunu söyleyen Whitehead'a göre ise en ilkel aşamasında ritüeller ön plandadır. Daha sonra duygusal aşama gelir, onun sonrasında ise inançlar gelir. Whitehead en son ve en mükemmel yaşayış aşamasının rasyonel dindarlık aşaması olduğunu söyler. Bireyselliğin ve yalnızlığın dindarlığı olan rasyonel dindarlık aşamasında kişi, sosyal çevrenin baskılarından kurtulur, inancın derinliklerine

⁴⁴²Hökelekli, Hayati, "Dini Kişiliğin Kuruluşunda İradenin Rolü", Diyanet Dergisi, C. XXI., sy. 2, Nisan-Mayıs-Haziran 1985, s. 21

⁴⁴³Köktaş, M. Emin, Türkiye'de Dini Hayat, İzmir Örneği, İşaret Yayınları, 1993, s. 48

⁴⁴⁴Peker, a.g.e., s. 86

⁴⁴⁵Meadow, M.J. and Kahoe, R.D., Psychology of Religion: Religion in Individual Lives, New York, 1984, s. 304

nüfuz eder ve kendi sezgi ve tecrübelerine güvenir.⁴⁴⁶

Dinleri, otoriter ve hümaniter olmak üzere ikiye ayıran Fromm, buna bağlı olarak dinsel yaşayışı da otoriter ve hümaniter olmak üzere iki şekilde değerlendirir. Fromm'a göre otoriter dinsel yaşayışın temel özelliği insanın yüksek ve görünmez bir gücü tanıyıp kabullenmesidir. İnsanın kaderini belirleyen bu güç insandan itaat, yücelenme, kutsanma ve tapınma bekler. Böyle bir dinsel yaşayışta en büyük erdem boyun eğmek (itaat), en büyük günah ise boyun eğmemek (itaatsizlik) tir. Diğer taraftan hümaniter dinsel yaşayış ise insan ve onun güçleri etrafında odaklanır. Bu tür bir dinsel yaşantı insana evrenle bir olduğu sezgisini verir. Bu tür bir dinsel yaşayış biçiminde erdem boyun eğmek değil, insanın kendini gerçekleştirmesidir. Ayrıca otoriter ve hümaniter dinsel yaşayış biçimleri arasındaki en önemli farklılık tek Tanrıcı ve tek tanrıcı olmamak özelliğinden kaynaklanır.⁴⁴⁷

Crapps da dinsel yaşayış biçimlerini üç ana başlık altında toplamıştır. Bunlardan birisi otoriter din (Religion of Authority)dir. Bu tür dindarlık şeklinde kişinin dinsel hayatı, Tanrı'nın emirlerini gerçekleştirmenin vasıtaları kabul edilen özel tarihsel şekil ve yapılara inanç etrafında oluşur. Otoriter dinsel yaşayışın belirgin özelliği, sadakatle bağlanılan dinsel yapılar oluşturmak ve devam ettirmektir. Crapps'a göre ikinci dinsel yaşayış biçimi (Religion of Becoming) ise güzel hayat (good life into being) diye adlandırılan ve tarih olguları etrafında oluşan dinsel yaşayış biçimidir. Otoriter dinin insanı tatmin etmediği hatta ona acı verdiği dönemlerde, değişim dinsel tecrübenin kalbi olmaya başlar. Bu dinsel yaşayış biçiminde, kendini ifade (self-affirmation), tarih ve bilimin yeniden oluşması düşüncesi ve insancıl ahlâki kurallar olmak üzere üç konu üzerinde bir yoğunlaşma görülür. Crapps'ın söz ettiği üçüncü dinsel yaşayış biçimi kendiliğinden din (Religion of Spontaneity)dir. Bu dinsel yaşayış inanma duygusu etrafında oluşan yaşayış biçimidir.⁴⁴⁸

Dini davranışları bakımından insanları, muhafazakârlar, akılcılar ve mistikler olmak üzere üç gruba ayıranlar da olmuştur. Muhafazakârlar, davranışlarını kendilerin-

⁴⁴⁶Johnson,A.H.,Whitehead's Philosophy of Civilication,New York,1962,ss.48-49

⁴⁴⁷Fromm, Erich, a.g.e., ss. 61-65

biçimi ne tarihsel ne de şekilsel olup, Tanrı'nın insan ruhuna doğrudan tesir ettiğine

⁴⁴⁸Bkz.Crapps,R.W.,An Introduction to Psychology of Religion,U:S:A.,1986,pp.283-353

den daha olgun ve yetişkin olan önceki kuşaklardan devralırlar. Bu tür dindarlar, cami veya kiliselerde öğrendikleri dini davranışları bir alışkanlık halinde devam ettirirler.

Akılcılar, gelenekçi din şeklindeki ifratın en büyük düşmanlarıdır. Diğer alanlarda olduğu gibi dini olaylar alanında da aklı ve mantığı kullanırlar. Mistikler ise dini yaşayışı kuru ve cansız bir kalıp haline getiren akılcılara tepki gösterirler. Mistisizm, gelenekçi ve rasyonalist akımlardan daha somut ve daha canlı bir dini yaşayıştır. Mistikler akıl ve mantık yoluyla ulaşılamayan Mutlak varlığı sezgi yoluyla tanımayı hedeflerler.⁴⁴⁹

Allport dindarlığı, dışgüdümlü ve içgüdümlü olmak üzere iki tipe ayırmıştır.⁴⁵⁰ Allport'a göre dışgüdümlü dindarlar, dini kendi amaçları için kullanırlar. Bu kimseler dini güvenlik sağlamak, teselli olmak, sosyalite kazanmak, statü kazanmak, ilgi çekmek ve kendini masum görme gibi çeşitli amaçlar için kullanırlar. Dışgüdümlü dini eğilime sahip kimseler, kendi içlerinden gelmeksizin, benliklerinden vazgeçmeksizin Tanrı'ya yönelirler. Allport'a göre, içedönük dindarlar esas güdülerini dinde bulurlar. Bu kişiler için diğer ihtiyaçlar güçlü olsa bile, daha az önem arz eder ve onlar mümkün olduğunca, dinsel inanç ve emirlerle uyum içerisine girerler. İçgüdümlü dindarlar için din, benliğin hizmetinde olduğundan dıştan gelen bir değer değil, daha ziyade kişiyi bütünüyle aşan, ilâhi Varlığın iradesine uygun olarak kişiyi değişime zorlayan içten doğma bir değerdir. Kısaca ifade etmek gerekirse, dışsal olarak güdülenen kişi dini kullanır, içsel olarak güdülenen dindar ise dinini yaşar.⁴⁵¹

Lenski, Allport'un dindarlık tiplemesine benzer bir şekilde dindarlığı toplumsal (communal) ve özümsemiş (associational) olmak üzere iki gruba ayırır. O'na göre toplumsal dindarlık, sosyalite ve statü amaçlarken, özümsemiş dindarlık inançlarda derin değerler arar.⁴⁵²

Dindarlık tipolojisinde bir başka önemli isim M. Argyle'dir. O, çevresel etkilerle bağımlı bir değişken olan dindarlığı, bağımsız değişken olarak almak suretiyle dindarlı-

⁴⁴⁹Bkz.Pazarlı, a.g.e., ss. 56- 59

⁴⁵⁰Allport,G.W.,”The Religious Context of Prejudice”,Journal for The Scientific Study of Religion,5 (3), 1966,pp.447-457

⁴⁵¹Allport,G.W.,Ross,M.J.,”Personal Religious Orientation and Prejudice”,Current Perspectives in the Psychology of Religion , (ed.) , H.N. Malony , W. Eardmans Comp , Michigan , 1967 , p. 121 ; Allport, G.W.The Person in Psychology:Selected Essays, Boston,1968,pp..242-243

⁴⁵²Allport,G.W.,The Person in Psychology:Selected Essays,Boston,1968,p.243

ğı, tutucu, protestan, sekt ve liberal olarak dört tipe ayırır. Böylece dindarlığın çeşitli şekillerinin, belli sosyal durumlar ve davranış tarzlarına uygun olduğunu tespit etmeye çalışır.⁴⁵³

Adorno, etkisiz-geleneksel (neutralized-conventional) ve içselleştirilmiş (interiorized) olmak üzere dinsel yaşayış biçimlerini iki psikolojik temelde ele alırken⁴⁵⁴ M. Weber, özsel anlamda birbiriyle kesişen birçok dindarlık tipolojisi geliştirmiştir. Weber'in din sosyolojisi ile ilgili sistematik çalışmasında bütün dünya dinleri için kullanılabilir karşılaştırmalı ve yapılan işle bağlantılı dindarlık tipolojileri bulunur. Bunlar, çiftçi dindarlığı, şövalye ve feodal beyler dindarlığı, bürokrasi, burjuva, küçük burjuva ve zanaatkâr dindarlığı, proleter alt tabaka dindarlığı vb.dir. Ayrıca Weber, büyüsel dindarlık, ayinci dindarlık, kurtuluş dinleri, dünyevi zahitlik, uhrevi zahitlik vs. şeklinde de tipolojiler yapar.⁴⁵⁵

Cüceloğlu, dindarlardan söz ederken, 'samimi (gerçek) dindarlar' ve 'mış gibi dindarlar' olmak üzere iki tür dindarlıktan söz eder. O'na göre 'mış gibi dindarlar' cennete gitmek veya cehenneme gitmemek amacına yönelik hep nesnel ben düzeyinde kalmış kişilerdir. Samimi (gerçek) dindarlar ise, daha büyük realitenin, kapsamlı bir bütünün anlamlı bir parçası olmanın bilinci ve hizmet sorumluluğu içinde yaşamlarına yön verirler.⁴⁵⁶

M.Taplamacıoğlu, dini yaşayışın şiddet ve yoğunluğunu kriter olarak aldığı araştırmasında, gayr-i âmîl, idare-i maslahatçı, dini bütün, sofî, softa veya yobaz olmak üzere beş tip dindarlıktan söz etmektedir.⁴⁵⁷

Erzurum ve çevresinde yaşanan dini hayatı araştıran Ü. Günay, şiddetin azlığını ve çokluğunu esas alarak ateşli dindarlar, alaca dindarlar, mevsime göre dindar olanlar, beynamaz ve dine karşı ilgisizler olmak üzere beş tip dindarlıktan söz etmiştir. Ayrıca

⁴⁵³Matthes,J.,Kirche und Gesellschaft,pp.70-71'den nakleden Köktaş,a.g.e.,p.49

⁴⁵⁴Derks,F.,and Van Der Lans,J.M.,Religious Attitudes:A Theoretical Approach,in Current Issues in the Psychology of Religion,Edited by J.A.Van Belzen and J.M.Van Der Lans,Amsterdam,1986'dan nakleden Kayıklık,Hasan,"Dini Yaşayış Biçimleri:Psikolojik Temelleri Açısından Bir Değerlendirme",D.E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü,(Yayımlanmamış Doktora Tezi),İzmir,2000,pp.4

⁴⁵⁵Günay,Ü.,”M.Weber'in Din Sosyolojisindeki Yeri ve Önemi”,E.Ü.İ.F.D.,sy.5,Kayseri,1988,s.8

⁴⁵⁶Cüceloğlu,Doğan,*Savaşçı*, 2. bs., Sistem Yay., İstanbul, 2000, ss. 69-70

⁴⁵⁷Taplamacıoğlu,M.,”Yaşlara Göre Dini Hayatın Şiddet ve Kesafeti Üzerinde Bir Anket Denemesi”,A.Ü. İ.F.Dergisi,Ankara,1962,s.145

Günay, dini hayatı yaşayış biçimine göre de geleneksel halk dindarlığı, seçkinlerin dindarlığı, laik dindarlık ve tranzisyonel dindarlık olmak üzere dört tip dindarlıktan bahsetmektedir.⁴⁵⁸

Bilindiği üzere, kutsal kitabımız Kur'an-ı Kerim dindarlık bakımından insanları mü'min, münafık ve kâfir olmak üzere üç ana tipe ayırırken İslam tasavvuf geleneğindeki yedi nefis mertebesi de (nefs-i emmâre, nefs-i levvâme, nefs-i mûlhime, nefs-i mutmainne, nefs-i râziye, nefs-i marziyye ve nefs-i kâmile) dinsel yaşayışın aşamaları olarak değerlendirilebilir. Bununla birlikte İslam bilginlerinin bazı tasnifleri de dinsel yaşayış aşamaları olarak değerlendirilebilir. Örneğin; Gazzali'nin imanı taklit, ilim ve zevk olmak üzere üç aşamada ele alışından hareketle onun dinsel yaşayışı üç aşamada incelediği söylenebilir. Taklit aşamasında, kişinin çevresinden sunulan dini esasları olduğu gibi araştırma ve sorgulamaya ihtiyaç duymaksızın kabul etmesidir. İkinci aşamayı oluşturan ilim aşamasında ise dine ilişkin bir takım araştırmalar yaparak, dinin aslını delilleriyle öğrenme söz konusudur. Üçüncü ve son aşama olan zevk, inancın sırlarını çözmek, ona dair marifete ulaşmaktır.⁴⁵⁹

İslam dinindeki dindarlık üsluplarını inceleyen Hodgson ise üç tip dini tecrübe ya da dindarlık tarzından bahseder. Bunlardan birincisi 'Kozmik dindarlık'tır ki, bu kozmosun ahengini ferdin hayatına taşımak şeklinde özetlenebilir. İkincisi tebliğ olunan din ve onu tasdike dayalı 'kerigmatik' tarzıdır ki, bu semavi dinler açısından önem taşıyan ve daha çok kutsal kitabın okunması, tekrar edilmesi, yaşanması ve tasdikine dayalı bir dindarlık tarzıdır. Üçüncü tip dindarlık ise nefis terbiyesi ve kendi vicdanını keşif ve kontrolle nefsin derinliklerine girip geniş anlamlara erişebilmeyi ifade eder.⁴⁶⁰ İbn-i Rüş'te bir sözü ya da haberi tasdik açısından insanları üç ayrı kategoriye ayırırken Batı'da çok sayıda dindar insan üzerinde yapılan araştırmalarda da onun sınıflamasına benzer sonuçlar elde edilmiştir. Dolayısıyla dini yaşayıştaki ferdi farklılıkları psikolojik yönden en genel çizgileriyle 'akılcı tip', 'mistik tip' ve 'merkezi tip (dengeli)' olmak üzere üç ayrı grupta ele almak mümkündür. Bunlardan anlaşılacağı üzere 'akılcı tip

⁴⁵⁸Günay,Ü.,”Erzurum Kenti ve Çevre Köylerinde Dini Hayat” Yayınlanmamış Doçentlik Tezi, Erzurum, 1978,ss.234-238

⁴⁵⁹Aydın,M.Din Felsefesi,İzmir,1987,s.16

⁴⁶⁰Hodgson,Marshall G.S.,İslamın Serüveni, Bir Dünya Medeniyetinde Bilinç ve Tarih,I, (Çev. İ. Akyol, S. Demirci ve arkd.),İz Yayınları,İstanbul,1993,ss.319-378

dindarlık'ta zihni yön ağır basmakta ve benlik fonksiyonu silik durumdadır. 'Mistik tipdindarlık'ta benlik yeteneği, ruhani tecrübe ağır basmakta, akıl çok geri planda kalmaktadır. 'Merkezi (dengeli) tip dindarlık'ta ise akıl ve benlik denge halindedir.⁴⁶¹

2. Din ve Benlik Saygısı İlişkisi

a. Dini İnanç ve Benlik Saygısı:

Dünyayı anlama ve kendini o dünyada bir yere yerleştirme modeli olarak fonksiyon icra eden din, benlik ve kişilik gelişimindeki önemli faktörlerden birisidir. Dini yönden eksikliğin söz konusu olduğu bir kişilik yapısı, henüz gelişip olgunlaşmamış kabul edilir. Çünkü din insan hayatına anlam kazandıran, insana umut, teselli, güven ve gerçek değerini veren temel bir unsurdur. Din, insana yönelik mesajlarıyla benlik bilincini ve değerini yücelten ve koruyan güçlü bir muhtevaya sahiptir.⁴⁶² 'Benlik' düşüncesine çok büyük önem veren İkbâl, dinin asıl hedefinin insanın sırlarını idrak etmesine katkıda bulunmak olduğunu, 'benliği'ni görmeden, onunla tanışmadan yaşamının bir tür ölüm olduğunu söyler.⁴⁶³ Zira hiç bir şey din kadar insan benliğini sarıp sarmalama kapasitesine sahip değildir. Gerçekte din, duygular, arzular, inançlar, dünya ve toplumla ilişki içerisinde bütün psikolojik hayatı içine alarak her bakımdan kişiliğe nüfuz eder.⁴⁶⁴ Başka bir deyişle; iman,gerçekliğin bütün yönlerini kuşattığı gibi insan kişiliğinin de bütün yönleriyle ilgilidir.İman,kişiliğin rasyonel yönüyle olduğu kadar,güdüsel dinamikleri,arzuları,duygu ve sezgileri ile de derinden bağlantılıdır.Daha doğrusu iman,odaklanmış 'ben' deki bütün psikolojik güç ve fonksiyonların birliğidir.⁴⁶⁵

Benlik saygısı gelişiminde temel faktörlerden olan ve insanın varlığını emniyet altına alma, koruma,güvenme,dayanma,sığınma,kabul görme,sevilme gibi ihtiyaçlarının karşılanmasında, Allah inancının büyük bir etkisi vardır.⁴⁶⁶

⁴⁶¹İbn Rüşd, Faslu'l Makal / İbn Rüşd'ün Felsefesi (Çev.Nevzat Ayesbeyoğlu), A.Ü.İ.F. Yay., Ankara, 1955,s.18

⁴⁶²Spilka,B.,Schaver,P. & Kirkpatrick,L.,A Attribution Theory for The Psychology of Religion,Journal for the Scientific Study of Religion,24 (1),1985,pp.1-18

⁴⁶³İkbâl,Muhammed,Yolcu (Çev.Ali Nihat Tarlan),Eser Matbaası,İstanbul,1976,s.30

⁴⁶⁴Gürsel,İbrahim,"Dindarlık ile İlgili Tutumlar ve Oteriteryen Kişilik İlişkisi",Gençlik,Din ve Değerler Psikolojisi (içinde),Der.Hayati Hökelekli,Ankara Okulu Yay.,Ankara,2002,s.89

⁴⁶⁵Hökelekli,Hayati,"Gayba İmanın Psiko-Sosyal Sonuçları",Kur'an ve Tefsir Araştırmaları-V (içinde), Ensar Neşriyat,İstanbul,2003,s.252

⁴⁶⁶Koç,Bozkurt,"Kişilik ve Din",Tabula Rasa,sy.4,Yıl.2 , Ocak-Nisan 2002,s.93

İnsanın kendini tanıması, kendi varlık şartlarına dair bilgi edinmesi, varlık sınırının dokunduğu en üst ve en alt sınırları tanımasıyla yakından alakalıdır.⁴⁶⁷ Böylece insanın kendisini en güzel şekilde yaratılış seviyesine yükseltmek için bu ilk şeklin vasıflarını tanıması gerektiği gibi kendisini hayvani varlık seviyesinin altına düşüren potansiyelinin de farkında olması gerekir.

İnsan kendisini değerlendirirken, kendi içsel gözlemiyle ve başkalarının gözlemleriyle değerlendirecek, ayrıca bir de Yaratıcı'nın bakışıyla değerlendirecek ki, böylece kendisini gerçekçi bir şekilde tam olarak tanıyabilsin.

İnsan, kendi değerinin farkında olmak ve yaratıcı gücünü ortaya koymak için bir şeye inanmak durumundadır. Zira bir kimse kendisinden daha büyük ve daha yüce bir şeyin parçası olduğunu bildiği zaman yaşamı anlam kazanır. Bu sebeple yüksek derecede organize olmuş dini inançlara sahip olan kimseler kuvvetli 'ben' (ego) yapısına sahip olurlar, kişiliklerinin kuvvetli ve zayıf taraflarını şuurlu ve gerçekçi bir şekilde görür ve kabul ederler.⁴⁶⁸ Tanrı inancı sayesinde, insanın ve diğer varlıkların Tanrı karşısındaki durumu, münasebetleri ele alınır ve belli bir izah tarzı ile hayatın portresi çizilmeye çalışılır.⁴⁶⁹ Tillich ve Allport bu gerçeği dile getirmek için iman, insanın varlık âlemini anlamlandırma ve bu âlemde kendi yerini belirleme çabasıdır diye tanımlamışlardır.⁴⁷⁰

Tevhid, davranışa yön veren bir özellik kazandığı zaman, kişilerin hayatını ve karakterini mucizevî bir şekilde değiştirir, onlara cesaret verir ve kendine saygı duygusu kazandırır.⁴⁷¹ Kur'an-ı Kerim'in bize sunduğu ilkelerden en önemlisi de kendini bilmenin, kendine özen göstermekten çok kendine bir varoluş amacı belirlemek, kendini tanımak anlamına geldiğidir. Dolayısıyla Frankl'ın deyimiyle kendi içsel değerine ilişkin bilinci daha yüce ve daha tinsel şeylere demirlenmiş olan insana ulaşmadan Allah'a varmak imkânsızdır. Mutlak, Aşkın ve Külli Ben'i, Müteâl Zat'ı bilebilmek, ancak insani ben'in mevcudiyet ve fonksiyon icra etmesine bağlı demektir. Dolayısıyla insan,

⁴⁶⁷ Mehmedoğlu, a.g.e., s.28

⁴⁶⁸ Hökelekli, Hayati, *Din Psikolojisi*, s. 188

⁴⁶⁹ Kula, M.Naci, *Kimlik ve Din, Ayıışı* Kitapları, İstanbul, 2001, s.79

⁴⁷⁰ Tillich, Paul, *İmanın Dinamikleri* (Çev. Fahrullah Tarkan ve Salih Özer), Ankara Okulu Yay., Ankara, 2000, ss. 78-79; Allport, G.W., *Olmaktan Oluşa* (Çev. Bilal Sambur), Katkı Yay., Ankara, 2006, s.124

⁴⁷¹ Saiyidain, a.g.e., s.102

bütün varoluşunun, hatta onun arkasındaki Varlık'ın anahtarı, işareti, yolu ya da şifresidir.⁴⁷² İnsana dair en gerçekçi ve kuşatıcı bilgileri sunan Kur'an'a göre, insan ilâhi Yaratıcı'nın eşsiz eseri, kâinatın gözbebeği, en büyük âlem, kendisinde saklı olan, ancak kendisini küçük ve değersiz zanneden, anlamı büyük varlıktır. Şeyh Galib'in deyişiyle 'Gerçek Varlık'a biricik kapı'dır. Varlığın bütün öz biçimlerini kendisinde bulunduran varlık yani mikrokozmostur.

İnsan için dinin önemi ne kadar büyükse, din için de mesajın konusu olan insanın değeri ve önemi o kadar büyüktür. Ancak, bu ayrılmazlık fonksiyonel değerini, doğal olarak insan bağlamında ortaya koyar.⁴⁷³ Başka bir deyişle her 'ben' tektir. Onun yükünü başka hiçbir 'ben' yüklenemez, sorumluluğunu başka hiçbir ben taşıyamaz. İnsan 'ben'inin mutlak değerini en iyi şekilde ortaya koyan ise dindir. Ben'e gereken değeri vermesi bakımından en başta gelen din de İslam dinidir.⁴⁷⁴

Kur'an-ı Kerim, insan kalıbı yanında o kalıbın hamallık ettiği bir başka 'ben'e, 'öz'e işaret eder ve insan derken de esas itibarıyla bu ben'i dikkate alır. Tasavvuf ise kalıba bağlı benliğe 'ademiyyet' adını verir. Kur'an insanı bütün yönleri ile ele almış, yaratılışını, mahiyetini ve gayesini bir bütünlük içerisinde değişik sure ve ayetlerde açıklamıştır. Yüce Allah, topraktan yarattığı insana kendi ruhundan üfleyerek onu şerefli ve güzel bir konuma getirmiş, en son meleklerin bile ona secde etmesini istemiştir. (Secde, 32/9; Sad, 38/72; Hicr, 15/29). 'Secde, başta görünse de gönülde yapılandır. Secde, Âdem'in üstünlüğünün meleklerin gönüllerinde onaylanmasıdır.⁴⁷⁵ Yüce Allah melekleri Âdem'e secde etmeye çağırmıştı. Çünkü insan Allah'ın en özel sanatıydı, en üstün ve en şerefli varlıktı. İlâhi isim ve sıfatlar en kapsamlı bir şekilde doğasına nakşedilmiş olan varlıktı. Üstün idrak ve irfan yeteneği ile donatılan insan gerek bilgi edinme ve üretme gerekse bilgiyi kullanma bakımından seçkin varlıklar olan meleklerin bile ilerisindeydi (Bakara, 2/30-32; İsrâ, 17/62-70). Yüce Allah'ın kusursuz, mükemmel, mütenasip ve en üst düzeyde dizayn ettiği (İnfitar, 82/6-7; Kehf, 18/37) insan, dış güzelliğine ve ahengine bir de ruhi ve akli boyut eklenmiş olan seçkin bir varlıktır.

⁴⁷²Kılıç, Sadık, "İnsan ve Varlık Yolunda 'Benlik' İnşası", Benliğin İnşası (İçinde), Der. Sadık Kılıç, İnsan Yay., İstanbul, 2000, s.16

⁴⁷³Bahadır, Abdülkerim, "Ergen Kişiliği Bağlamında Din-Kişilik İlişkisi", S.Ü.İ.F.D., sy. 14, Konya, 2002, s.12

⁴⁷⁴Korlaelçi, a.g.m., s.34

⁴⁷⁵Bozdağ, a.g.e., s.70

Allah, geceyi, gündüzü, güneşi, ayı, hatta bütün yeryüzündekileri insanın hizmetine sunmuştur (Nahl, 16/12). Dolayısıyla melekler, evrendeki bütün varlıkların, hayvanların, bitkilerin vs. insanın halifeliğini onaylayışlarına ve kısa sürede insan tarafından yeryüzüne yeni bir şekil verilmesine tanıklık edeceklerdi. Yüce Allah ölümsüzdür. O'ndan bir ruh taşıyan, O'nun risaletine sahip olan ve O'nunla sözleşme yapan insan ise bu anlamlı ve kutsal doğada Yüce Allah'ın yegâne varisidir⁴⁷⁶ (Bakara, 2/30). Dolayısıyla Kur'an'a göre insan bizatihi özü, yaratılışı, evrendeki konumu itibarıyla son derece seçkin ve değerli bir varlıktır. İnsanlar yaratılış bakımından şerefli olma vasfında eşittirler, bu konuda cins, ırk, renk, erkek, kadın, fakir, zengin, zayıf ve güçlü ayrımı yoktur. Bu sebeple benlik saygısının dini bir değer olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü Kur'an'ı anlamda varlıkların en üstünü ve en şerefli olarak yaratılmış olan insanın, bunun bilincinde olarak Allah'ın yaratıcı olarak kendisine verdiği değeri yaratılan bir kul olarak onaylaması gerekir.

İnsanın, başlangıçta kendisine biçilen bu değeri koruması da yine ruhundan bir ruh taşıdığı ilâhi yaratıcısı ile bağını koparmamasına, benliğini tanıma ve keşfetme yolunda çaba göstermesine ve nihayetinde kendi ben'ini tanınması, sevmesi ile Yaratıcı'yı da bilmesi, tanınması, sevmesi ve evrenle bir bütün haline gelmesiyle kemal noktasını bulur. Zira varlık noktasında, biri Mutlak İlâhi, diğeri nisbi beşeri olan iki ben, kesintisiz bir bağlantı halinde, birbirlerinden haberdar ve birbirlerine doğru bir medcezir halinde bulunurlar.⁴⁷⁷

Bu bağlamda benlik-din ilişkisi konusunda, özellikle de bireyleşme sürecinde dinin rolüne dikkat çeken Jung'a göre; 'ego' bilincin merkezi 'kendilik' ise bütünlüğün merkezi olup bütünlüğe ulaşabilmek için kendimizi her yönüyle tanımamız ve kabul etmemiz gerekmektedir. Bireyleşme adı verilen bu aşamaya büyük çaba harcamaksızın ve olgunlaşmaksızın ulaşamamaktadır.⁴⁷⁸

Bu sebeple insanın evrendeki konumu, onu nihai olarak kozmosun ötesine götürecektir olan ruhi yolculuğu için de başlangıç teşkil eder. İmanı sonsuz olanı idraktır şeklinde tanımlayan Max Müller ve Blaise Pascal gibi düşünürlerin yanı sıra sonlu olanı

⁴⁷⁶Kılıç, a.g.m., s. 14

⁴⁷⁷Kılıç, a.g.m., s. 15

⁴⁷⁸Fordham, F. Jung Psikolojisi (Çev. A. Yalçınar), Say Dağıtım, İstanbul, 1996, s. 78 vd

idraktır şeklinde tanımlayanlar da olmuştur. Bu görüşü savunan düşünürlere göre insanın sonsuz olanı idraki aynı zamanda onun sonlu olanı, yani kendini idraki anlamına gelmektedir.⁴⁷⁹ Dolayısıyla başlangıçta insanın kendisine biçilen değeri yani var olan benlik saygısını korumak ve arttırmak için ilâhi kılavuzluk zorunlu bir ihtiyaçtır.

İslami bilgi kaynaklarına göre her şeyden önce insan parçalı bir varlıktır. Bu parçalı oluş hali her şeyden önce yaratıcının ruhunun bilgisine ulaştığında bütünlenir. İşte bu yüzden insan, kendisini bütünlemedikçe yaratan-insan bütünlüğüne ulaşamaz. Din-benlik konusu ile ilgili olarak bireyleşme sürecinde dinin rolüne dikkat çeken Jung'un ifadesiyle bireyleşme süreci, Tanrı arketipi ile bütünleşmeye yönelik bir süreç olup Tanrı ile benlik arketipi birbirinden ayrılamazlar.⁴⁸⁰

Başka bir deyişle doğduğunda insan organizması, özellikle beynin sinirsel bağlantıları tamamlanmamıştır. İnsanın bu tamamlanmamışlığı aynı zamanda onun büyüklüğünü, üstünlüğünü, özgürlüğünü eşref-i mahlûkat mertebesini teşkil eder ki, insan bu sayede sahip olduğu ilâhi cevhere, insani öze bir açılım kazandırabilecektir.⁴⁸¹

Dolayısıyla, doğuştan potansiyeller yumağı olan, en mükemmel bir şekilde ve hiçbir modele ihtiyaç duymaksızın, hem biyolojik, hem fiziksel, hem de ruh ve akıl gibi manevi ve ruhi ayrıcalıklara sahip olan insan, başlangıçtaki konumunu, değerini (ahsen-i takvim) koruması, özündeki çekirdeği geliştirmesi, yaratıcısını bilme ve tanıma üzerine programlanmış olan fitratına bir açılım kazandırmasıyla mümkündür. Aksi durum ise kendisine olan saygısını kaybetmesine, Kur'an'ın deyimiyle aşağıların en aşağısına (esfel-i safile) düşmesine neden olur. Başka bir deyişle 'ben' Allah'tan koparsa hiçliğe mahkûm olur. Oysa Varlığın esası ile bağını kuran 'ben' değil dünyaya, evrene bile sığmaz, bütün varlık âlemini sevgiyle, coşkuyla kucaklar.

Din, bireye sevgi kavramını yaratana ve yaratılana sevgi duyabilme yeteneğini sunarken, aslında bir açıdan da benliğine ulaşma sevgisi ve aşkını sunmuş olur. İnsan başkalarının benliklerine sevgi ve saygı duymak suretiyle kendi benliği için de sevgi ve hürmet kazanır . Böylece bütün insanların diğerlerine sevgi ve saygı duymasının sonu-

⁴⁷⁹Köse, Ali, "İman", İslam Ansiklopedisi, C.XXII, T.D.V. Yay., İstanbul, 2000, s. 215

⁴⁸⁰Holm, N.G., Din Psikolojisine Giriş (Çev. A. Bahadır), İnsan Yay., İstanbul, 2004, s.136; Kısa, C., Carl Gustav Jung'ta Din ve Bireyleşme Süreci, İzmir İlahiyat Vakfı Yay., İzmir, 2005, ss.63-64

⁴⁸¹Koytak, Neclâ, "Duygu Okulu Olarak Aile", Diyanet Dergisi, sy.165, Eylül-2004, s.18

cunda herkesin benliği başkalarının sevgi ve saygısına layık olur. İnsanın kendisiyle ve başkalarıyla yaratıcı bir ilişki kurması demek⁴⁸² olan sevginin temeli, tümüyle insanca olan özelliklerin sevilen kişiye yöneltilmesinden başka bir şey değildir.⁴⁸³

Dindar insan kendisine, kendi türünde ve evrende olup bitenlere karşı tarifsiz bir coşku, hatta sevgi ve saygının bileşimi olan hayranlık duyabilen bir kimsedir. Gerçekte insanın kendisini sevmesiyle başkalarını da sevebileceğini, başkalarını sevdiği için de kendisini sevebildiğini söylemek mümkündür. Zira burada çift yönlü bir etkileşim söz konusudur.

Bir kimsenin kendisine karşı duyduğu sevginin ‘bencillik’ demek olduğu ve başkalarını sevmeyi imkânsız kıldığı, başkalarını sevmek erdem sayılırken insanın kendisini sevmesinin günah olduğuna dair öğretti teolojiiyi, felsefeyi ve kamuoyunu yaygın bir şekilde etkilemiştir. İnsanın ‘kendisini sevmesine’ bencillik gözüyle bakıldığı için bir kimse kendisini ne kadar çok severse, başkalarını da o ölçüde az sevdiği kabul edilmiştir. Bu düşünce, batı düşüncesinde çok gerilere kadar uzanmaktadır. Calvin, kendini sevmenin, ‘veba’ olduğunu söylerken konuyu ruhbilimsel açıdan ele alan Freud’un değer yargısı da onunkiyle aynıdır. Freud’a göre kendini sevme, narsisizmden libidonun insanın kendisine yönelmesinden başka bir şey değildir. İnsanın gelişmesindeki ilk evre Narsisizm’dir. Yaşamının sonraki evrelerinde de narsisizme dönen kişi sevme yetisini yitirir.⁴⁸⁴ Fromm’a göre insan sevgisi, sık sık sanıldığı gibi özel bir kişiye duyulan sevgiden sonra gelen bir soyutlama değil, aslında belirli kişileri sevmekle kazanılmasına rağmen, tek bir kişiyi sevmenin öz şartıdır. Dolayısıyla kendi benliğimiz de tıpkı başka bir insan gibi sevgimizin objesi olabilmektedir. Kısacası insanın kendine karşı duyduğu sevgi ile başkaları için duyduğu sevgi aslında birbirine bağlı bulunmaktadır.⁴⁸⁵ Başka bir deyişle sevmek, bir insanın sevme gücünün ifadesidir ve birini sevmek demek bu gücün bir kişi üzerinde toplanması ve gerçekleşmesi demektir. Ve eğer bu insana rastlanabilirse, ona karşı duyulan sevginin başkalarından el çekmekle sonuçlandığı da doğru değildir. Zira yalnızca bir tek kişiye duyulan sevgi,

⁴⁸²Fromm, *Erdem ve Mutluluk*, s. 134

⁴⁸³Fromm, *Sevme Sanatı*, s. 77

⁴⁸⁴Fromm, a.g.e., s. 75

⁴⁸⁵Fromm, *Erdem ve Mutluluk*, s.158

bunun sevgi değil bir ortak-yaşarlık bağıllığı olduğunu gösterir.⁴⁸⁶ Esasında Yunus Emre'nin dile getirdiği, 'Yaratılanı sev Yaratan'dan ötürü' sözünde insanın kendisi de 'yaratılan kapsamındadır', bunun dışında tutulmamıştır. Bu sebeple Meister Eckhart'ın dediği gibi, 'kendinizi seviyorsanız başkalarını da kendinizi sevdiğiniz ölçüde seversiniz. Bir başkasını kendinizden daha az sevdiğiniz sürece, kendinizi sevmeyi başaramazsınız. Ama kendinizi de, başkalarını da aynı derecede severseniz onları, bir tek kişi gibi severseniz, bu bir tek kişi de hem Tanrı'dır hem insan. Bu sebeple kendisini ve başkasını, herkesi aynı derecede seven kişi yüce ve dürüst bir kişidir.'⁴⁸⁷ Hz.Muhammed (s.a.v.)'in ifadesiyle başkalarını da kendisi kadar seven, düşünen ve onların iyiliğini isteyen bir kimse gerçek bir mü'mindir.⁴⁸⁸ Bu sebeple din insana başkalarını sevmeyi öğütlerken aynı zamanda, kendisini de sevmesini ve saygı duymasını öğütlemiştir. Böylece benlik saygısının arttırılmasına katkıda bulunmuştur. Bununla birlikte 'başkalarını sevmek' tabiri son derece geniş kapsamlıdır. Başkalarını sevmenin içinde insanlar, hayvanlar, bitkiler, kısacası bütün varlık âlemi olduğu gibi Mutlak Varlık'da vardır.

Fromm'a göre Tanrı sevgisi denen dinsel sevgi biçimi, ruhbilim açısından diğer sevgilerden farklı değildir. Aslında insan sevgisi gibi Tanrı sevgisinin de birçok çeşitli niteliği ve yönü vardır. İster tek Tanrılı olsun, ister çok Tanrılı dinlerin tümünde olsun Tanrı, en yüce değeri, en çok aranan niteliği simgeler. Batı'daki en yaygın din sisteminde, Tanrı'yı sevmek demek Tanrı'ya, O'nun varlığına, adaletine, sevgisine inanmak demektir. Doğu dinlerinde Tanrı sevgisi yoğun 'bir olma yaşantısı' bu sevginin yaşamdaki her eyleme ayrılmayacak şekilde kaynaşmasıdır.⁴⁸⁹

Fromm'a göre Tanrı sevgisi, ne Tanrı'yı düşünceyle tanımak, ne de Tanrı'yı sevdiğini düşünmektir. Tanrı sevgisi, Tanrı'yla bir olacak şekilde yaşama âleminde belirir. Baştan sona yaşam, her türlü küçük ve büyük eylemiyle, Tanrı'yı tanımaya ve bilmeye adanmıştır.⁴⁹⁰ Bu sebeple mü'min kimse sadece Allah'ı düşünmekle kalmaz,varlığının bütünüyle benliğini o düşünceye verir. Benlik bütün fonksiyonları ile

⁴⁸⁶Fromm, a.g.e., s. 157

⁴⁸⁷Fromm, *Sevme Sanatı*, s. 81

⁴⁸⁸Bkz.Buhari,Kitabü'l İman,H.No:13/30

⁴⁸⁹Fromm, a.g.e., ss. 82-94

⁴⁹⁰Fromm, a.g.e., s. 97

bir bütün olarak Allah'a yönelir. Esasen inanma, insanın canlı bir sentez ve birlik içinde kaynaşan, bütün ruhi kuvvetleri ile Allah'a yönelmesi, derin bir ihtiramla O'na bağlanmasıdır.⁴⁹¹

İslam inancına göre bizler, 'rahman' ve 'rahim' sıfatlarına sahip ve kendi öz annemizden bizi 99 kat daha fazla seven, bize merhamet eden Allah'ı, bizi saran, kucaklayan bir anne gibi severiz. Zayıf, güçsüz de olsak, günah da işlesek o bizi sevecektir. Çünkü O'nun rahmeti gazabını geçmiştir. Kısacası bizler diğer bütün varlıkları olduğu gibi Yüce Yaratıcı'yı da severiz, ihtiram duygularıyla O'na yöneliriz. Çünkü bize sevgi duygusunu veren, bütün varlıkları ve Zatı'nı sevdirdiği gibi, kendimizi de sevdiren O'dur. Dolayısıyla inanan bir insan üretken bir sevgiyle sevebiliyorsa kendisini de sever. Kendisini sevdiği için de diğer bütün varlıkları ve Yaratıcı'sını sever. Diğer taraftan başka varlıkları ve Allah'ı sevebildiği için kendisine karşı da sevgi duyar.

Karakter eğitiminde 'cesaret, hoşgörü ve fakr' değerlerinin oluşturulmasının temel bir şart olduğunu söyleyen İkbâl'e göre karakterin teşkilinde ikinci nitelik hoşgördür. O'na göre gerçek tolerans, ancak kişilikli olmayı önceleyen bir düşünce sisteminde yer alır. Egoyu yaşatan eylemin ilkesinin, başkalarınınkine olduğu kadar, kendi egosuna da saygı göstermek olduğunu söyleyen İkbâl, başkalarının şahsiyetine saygı duyma anlayışını kendi içimizde geliştirmedikçe kendi şahsiyetimizin de çarpık, değişmiş ve tamamlanmamış olarak kalacağını ifade eder. Bu anlamda ikbal, hoşgörüyle gerçek hümanizm ve samimi dindarlık ruhunun temeli olarak görmektedir.⁴⁹² Başka bir deyişle, benlik saygısı açısından diğer önemli bir değer de hoşgördür. İslam inancı başkalarının ayıp ve kusurlarını örtmeyi, onları görmezlikten gelmeyi ve hoş görmeyi bir erdem sayarken başkalarının ayıp ve kusurlarını araştırmayı, onları utandıracak bir takım tavır ve davranışlarda bulunmayı yasaklamıştır. Ancak, İkbâl'in de belirttiği gibi kendi kendisinin kusurlarını hoş görebilen, eksik ve kusurlarına rağmen, kendisine saygı duyabilen kimse, gerçekte başkalarını da hoş görebilir ve onlara saygı duyabilir. Esasen Mevlana'nın 'Ne olursan ol yine gel' sözünde özetlenen temel ilke de budur. Kısacası

⁴⁹¹Hökelekli, "Dini Kişiliğin Kuruluşunda İradenin Rolü", s. 23

⁴⁹²İkbâl, Cavidnâme, ss.241-242

islam inancının öğütlediği hoşgörü ve tolerans ilkesi de benlik saygısını arttırıcı bir fonksiyon icra etmektedir.

Bununla birlikte, dini inançlar insana güven duygusu kazandırmak suretiyle de benlik saygısının gelişimine katkıda bulunmaktadır. Erickson' a göre din, insanın temel güvensizliğini aşması için toplumda yerini almış bir kurumdur.⁴⁹³ Dini inançlar, günlük olay ve durumlarla ilgili tecrübeler ve hayat stratejilerine güvenlik aşılama suretiyle bireyin kendine güven duygusunu güçlendirirler. Esasen iman, kelime olarak boyun eğmek, kabullenmek, tasdik etmek vb. gibi anlamlara gelmesine rağmen tüm bu manaları 'itminan' kelimesine indirgemek mümkündür ki, bu da 'güvenmek' demektir. İman bireyi her çeşit kolektif kabilevi bağlar ve sınırlandırmalardan arındırıp yaratıcıyla özgür, içten ve samimi bir iletişim kurmasını sağlamaktadır. Böylece birey, sadece Tanrı'nın varlığını onaylamakla kalmamakta, aynı zamanda kendisini O'na teslim ederek O'nun güvencesi altına girmiş olmaktadır.⁴⁹⁴ Dolayısıyla insan Yüce Yaratıcı'ya bağlanmak suretiyle, yaşadığı bu dünyada bulamadığı güveni temin etmiş olmaktadır.⁴⁹⁵

İnsan kendisini güçsüz, iradesini zayıf hissettiği anlarda kendisine bir teselli ve himaye arama yoluna gidecektir. İşte böylesi durumlarda dini inançlar insana ümit ve güven veren hayati bir unsurdur. Dini inancı kuvvetli olan ve Allah'a bütün kalbiyle inanan ve güvenen bir kişinin kendine olan güveni de artacaktır, ruhen daha sağlıklı ve normal olacaktır.⁴⁹⁶ Başka bir deyişle, varlığına inanılan duyular üstü gerçeklik, insan için bir dayanak olup, ona güven ve ümitle bağlanıldığında inanan insan kendisini güven ve emniyet içerisinde hissetmektedir.⁴⁹⁷

İman, bir anlamda inanan ve inanılan arasındaki karşılıklı güven ilişkisidir. Bu nedenle, objeye ilgili bir güveni de içermektedir. Kısacası, bir güven meselesi olan imanın etimolojik tahlilinde de bu husus görülmektedir. Sevgi, şefkat, yardım ve ilgi görme, kendini rahat ve güvenlik içinde hissetme ihtiyacı, himaye altında bulunma insanın temel güdülerindedir. Bu anlamda, başlangıçta anne-babanın varlığı çocuk için temel bir güven duygusu sağlarken Allah'la ilgili bilgi ve inancın gelişmesine bağlı

⁴⁹³Hökelekli, *Din Psikolojisi*, s. 114

⁴⁹⁴Ay, a.g.m., s. 107

⁴⁹⁵Özbaydar, Belma, "Din ve Tanrı İnancının Gelişmesi Üzerine Bir Araştırma", Baha Matbaası, İstanbul, 1970, s.6

⁴⁹⁶Peker, a.g.e., s. 163

⁴⁹⁷Hökelekli, a.g.e., s.157

olarak bu güven duygusu güç ve süreklilik kazanır.⁴⁹⁸ Böylece kendine ve Allah'a güven içerisinde olan insanın kişiliği, tam olarak gelişip olgunlaştığı gibi benlik saygısı da yüksek olur.

Özetle söylemek gerekirse dini tebliğ kişiye ulaştığı zaman o kendisini belli başlıca isteklerinde daha da güçlenmiş, buna karşılık insanın kendisine fazlaca güvenmekten vazgeçmesi gereken ve kendi ötesinde onu yöneten açıklayıcı bir söze güven bağlamaya davet edilmiş olarak görür.⁴⁹⁹ İktbal bu durumu;

‘İnsan kişiliğini Allah’a dayanarak kurarsa,

Kendisi binici, dünya da onun bineği olur’⁵⁰⁰ dizeleriyle çok güzel bir şekilde dile getirmiştir.

Ayrıca Allah’a inanmak, güven ve rıza ile bağlanmak, bir bağa razı olmak, en köklü bağımlılık olan varoluşsal bağımlılığı kabul etmektir. Bu durum insan tarafından arzu edilmiş olsa bile insan tabiatındaki bir diğer kutba, bağımsızlık arzusu kutbuna kaçınılmaz olarak çarpar. Dolayısıyla, insandaki dini hayatın canlanması, bağımsızlığı ortadan kaldırmaksızın ve bağımlılığı reddetmeksizin bu iki zıt kutup arasında bir uzlaşmanın sağlanması ile mümkündür.⁵⁰¹ Hükmeden ve hükmedilen perspektifinden ele alındığında, insan küçük bir kozmos, evren de büyük bir insan gibiyken içsel hürriyet enginliği ve kaçınılmaz hükümlan olma tutkusu sebebiyle, insan ‘makrokozmos’ halini alır ve bütün varlık alanlarına ‘kendi benlik gücünü’ nakşeder.⁵⁰² Kısacası, Yüce Allah’ın insanı özgür ve irade sahibi bir varlık olarak yaratması da, onun benlik saygısını arttırıcı bir husustur. Kur’an’i anlayışla, insanın sonucuna katlandığı özgür bir iradeye sahip oluşu da insanın benliğine verilen değeri ifade etmektedir.

Bununla birlikte, insandaki bu özgünlük, ona verilmiş, bahşedilmiş olan bu değer, onu gurura sevk ederek Allah’a karşı lakaytlık ve serbestîlik düşüncesi ve davranışına düşürmemelidir. Zira insan ‘Benlik avası’ güder, kendi ben’ini biricik gerçeklik,yegâne kriter ve değer ölçüsü haline getirirse bu durum onun ancak azgınlık ve mutsuzluğunu arttırır (Alak, 96/6-7). Dolayısıyla insan bir şeydir, ancak her şey

⁴⁹⁸Hökeleli, a.g.e., s. 253

⁴⁹⁹Hökeleli, a.g.e., s. 175

⁵⁰⁰İktbal, Esrar-ı Hodi , s. 17-18

⁵⁰¹Hökeleli, a.g.e., s.171

⁵⁰²Kılıç, a.g.m., s. 17

değildir. Onun saygın ve değerli oluşu Allah'ın varlığı karşısındaki konumu sebebiyledir. İnsanın kendine olan saygı ve güveni, Allah'a olan saygı ve güven temeline dayanmalıdır. Aksi takdirde temelsiz, sığ ve yüzeysel bir kendilik saygısı ve kendine güven insanı tatmin etmediği ve gerçekçi olmadığı gibi sürekli de olamaz. Sevgi olmadan saygı olamaz. İnsanın kendisini öncelikle sevmesi gerekir ki, bu temel üzerine kendilik saygısı oluşsun. Kendine sevgi de Allah sevgisine dayanmalıdır, Allah'tan ötürü olmalıdır. Modern insanın kendisine sevgisi, dolayısıyla güveni yoktur. Bütün bunların oluşabilmesi için inanç temelini bulunması gerekir.

Kur'an-ı Kerim, gururu ve kendini üstün görmeyi kötülediği gibi kâfirlerin özelliği saydığı ümitsizlik ve karamsarlığı da kötülemiştir. Hem gurur, hem de ümitsizlik, küfür ve inkârdır. Küfür ve inkâr ise ahlâki enerjinin kaybolmasının değişik bir ismidir.⁵⁰³

Jung, günümüz insanının beşer fitratının derinliklerinde, şuur dışında bulunan, keşfedilmeyi bekleyen Tanrı fikri yerine, kendi benliğini ve bütünlüğünü ikame ettiğini ifade eder. Ona göre melezlenmiş insan şuuru, gülünç yoksulluğuna ve zavallılığına rağmen 'benliğini' ilâhlaştırmıştır.⁵⁰⁴

İnsan benliği kendi arzuları sistemi içine kapalı kalırsa, imana ulaşmak için bir yol bulamaz. Çünkü insan, davranış ve tavırları için tutunacak bir dal olan ilâhi yüceliği kaybedince, ya Kur'an'ın deyimiyle 'subjektif arzularına' tapmaya başlar, ya da kendi arzularını genelleştirip nesnel hale getirmişse, bir toplumun kendini yansıtmaları olan (self-projections) toplumsallaştırılmış arzulara tapmaya başlar.⁵⁰⁵ Başka bir deyişle kendisini yeterli gören, kendi gücüne sonsuz güven duyan, kendisinden son derece memnun olup hiçbir minnet duygusu taşımayan, kısacası, ölçsüz bir gurur ve büyüklenme içerisinde olan kimseler kendileri üzerinde hâkim ve otorite olan bir Yaratıcı'yı inkâr ve reddederek, bir anlamda kendi benliklerini ilâhlaştırmaktadırlar.

Dolayısıyla, insandaki, 'olumsuz benlik hissi' (negative self feeling) ve 'her şeye kadir olma isteği', doğru davranışlara zemin hazırlayan, tabi gerginlikleri doğuran iki aşırı uç

⁵⁰³Fazlur Rahman, Ana Konularıyla Kur'an, Çev. Alpaslan Açıkgenç, 6.bs., Ankara Okulu Yay., Ankara, 2000, s. 64

⁵⁰⁴Jung, a.g.e., ss. 163-187

⁵⁰⁵Hökekleli, a.g.e., s. 175

olup⁵⁰⁶ dengelenmeleri gerekir.

İman, insan için orta bir yol tasvir etmektedir. İmanın temsil ettiği orta yol, insanın tabiatındaki her iki aşırı kutbun belirgin bir şekilde kayıp değil, hazır olduğu, parçalandığı değil bütünleştiği dengeleme anıdır.⁵⁰⁷

Kısaca söylemek gerekirse, bağımsızlık, kendini beğenme, kendi kendini yeterli görme, kendi gücüne sınırsız güvenme vb. gibi tutumlarla yani kibir ve büyüklenme ile dindarlık arasında olumsuz bir ilişki olduğu gibi, kendini hakir görme, kendi değerini alçaltma, benlik saygısından yoksun olma, yani ‘olumsuz kendilik duygusuna’ yol açan kişilik yetersizlikleri de insanı gerçek bir iman ilişkisine götürmez.

Ayrıca benlik saygısı gelişiminde dinin, anlamlandırma, açıklama, kimlik kazan-dırma ve baş etme işlevleri çerçevesinde de olumlu bir takım katkıları bulunmaktadır.⁵⁰⁸

Bir anlam sistemi olarak din, bireylere dünyayı anlamada yardımcı olduğu gibi, onların bazı olaylara ilişkin tahminlerde bulunmalarına, olayları kontrol altında tutma duygusu kazandırmakta ve nihayet benlik saygısını korumalarına yardımcı olmaktadır.⁵⁰⁹

Ayrıca din, insan hayatı ve geleceği ile ilgili bilgiler sunmaktadır. Hayatın belirsizliklerini kapsayan bu bilgiler, insanın kendisine güvenmesini sağlamakta, karşılaşılan problemlerle mücadele azmini arttırmaktadır.⁵¹⁰

İnançlar, aynı zamanda, toplumsal kimlik vasıtasıyla, benlik saygısını güçlendirme sürecinde önemli bir işlev görebilmektedir.⁵¹¹ Çoğu insan için din, kimliğin önemli bir yapı taşı oluşturur. Dolayısıyla dinsel inançlar bireyin benlik sisteminin (self-system) bir parçası haline geldiği zaman, dinsel inançlarına gelen herhangi bir tehdit birey tarafından benlik tasarımına yönelik bir tehdit olarak algılanabilmektedir. Bu tehditlere karşılık verebilen ve mensubu bulunduğu dinsel sisteme uyum gösterebilen birey, doğal dinsel inançlarının ve sosyal çevresinin beklentilerine uygun hareket ettiği için

⁵⁰⁶Fazlur, Rahman, a.g.e., s. 63

⁵⁰⁷Hökelekli, a.g.e., s.172

⁵⁰⁸Yıldız, a.g.m., s.117

⁵⁰⁹Pargament, K.I., *The Psychology of Religion and Coping: Theory, Research, Practice*, The Guilford Press, New York, 1997, s.48’den nakleden Küçükcan, T.&Köse, A., *Doğal Afetler ve Din: Marmara Depremi Üzerine Psiko-Sosyolojik Bir İnceleme*, İSAM Yay., İstanbul, 2000, ss.70-71

⁵¹⁰Kula, Naci, *Deprem ve Dini Başa Çıkma*, G.Ü.Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi, sy.1, 2002, ss.241-242

⁵¹¹Yıldız, a.g.m., s.111

benlik saygısı düzeyi yükselmektedir.⁵¹²

b. Dua, İbadet ve Benlik Saygısı:

Din, insana evrende Allah ve diğer varlıklar karşısında bir konum belirleyerek, değer biçerek, dini inançlar sayesinde hayatına anlam ve güven duygusu vererek, kimlik duygusu kazandırarak ve seçme özgürlüğü tanıyarak, onun özgürlüğüne saygı duyarak, benlik saygısını arttırıcı bir fonksiyon icra eder. Ayrıca din, insandaki aşırılıkları (kibir ve değersizlik duygusu vs.) dengeleyerek benlik saygısının gelişmesini sağladığı gibi dua ve ibadetlerle de insandaki benlik saygısının arttırılmasında önemli rol oynar.

Arapça kökenli olan ve köken olarak çağırarak, davet etmek gibi anlamlara gelen dua terim olarak, inanan kişinin Allah'a yalvarışını ve yakarışını ihtiva eder.

Dua eden insan bir taraftan Allah'a olan köklü bağımlılığını itiraf ederken, diğer taraftan, O'nun yüce kudretine duyduğu çok derin bir itimat ve güven teyidinde bulunmaktadır. Böylece, duada Allah ile insan arasındaki din yolu ile kurulan ilişkinin özünü ve bir tür özetini görmek mümkündür.⁵¹³ Dua, inanan kişiye iç huzuru ve refahı, depresyona yol açabilecek zorluklara karşı sabır ve dayanma gücü vererek bir teselli ve ümit kaynağı haline gelmektedir.⁵¹⁴

Bu sebeple dua eden mü'min, Tanrı'sına güvenir, O'nun her türlü tehlike ve felâketlerden kendisini koruyacağına, dualarının O'nun katında bilindiğine ve duyulduğuna inanır. Dua sayesinde, İlâhi Kudret'in kendisinin imdadına koşacağına güvenen insanın, ruhunda güven duygusu artar, ümitsizlikten kurtulur, cesareti, gücü ve enerjisi çoğalır.

Normal şartlarda, insanın gücünü arttıran, şuur düzeyini yükselten ve idrak kapasitesinin keskinleşmesine imkân sağlayan dua, insana olağanüstü işleri başaracak güç, kuvvet ve yeterlilik kazandırır. İnsanın karamsar duygulardan kurtularak hayata karşı iyimser bir bakış açısı sergilemesini sağlayan dua, aynı zamanda insanı yüceltir, küçük ve âdi ihtiraslardan kurtararak ruhuna sükûnet ve ferahlık verir, benliğini güçlen-

⁵¹² Yıldız, Murat, "Dinsel Yönelim Biçimleri ve Bazı Demografik Değişkenler Açısından Üniversite Öğrencilerinin Benlik Tasarımları Üzerine Bir Araştırma", *tabular rasa felsefe & teoloji*, sy.17, 2006, s.97

⁵¹³ Hökekleli, a.g.e., s.214

⁵¹⁴ Meadow, Mary J.; Kahoe, Richard D., *Psychology of Religion*, Happer & Row Publishers, New York, 1984, s.120

dirir.

Çoğu zaman çaresizlik ve mahrumiyet duyguları içinde kıvranan ve korku ve güvensizlik duygularıyla sarsılan insan için bir imdat ve yardım çağrısı niteliğinde olan dua⁵¹⁵ insanların kendilerini daha kontrollü hissetmelerini, geleceğe daha iyimser bakmalarını, güven ve amaç duygusuna sahip olmalarını sağlamak suretiyle kendilik saygılarını arttırıcı bir rol üstlenir.⁵¹⁶

Ayrıca, dua kişinin derin yönlerini, sınırlarını, kaynaklarını keşfetmesini ve kendisi hakkındaki farkındalığını arttırmak suretiyle de benlik saygısının gelişmesine katkıda bulunur. Zira dua ederken insan kendi faniliğini itiraf etmekte ancak insani durumunu lanetlememekte ve aynı zamanda hayatın bir anlamı olduğuna inanarak arzusunu sürdürmektedir. Dua, bir anlamda kişinin kendisi ile ilgili hakikati bir bütün olarak keşfetmesine imkân veren bir şuur genişlemesidir. Çünkü dua anında şuurun derinliklerinde sanki bir ışık yanar ve orada insan kendisini olduğu gibi görme imkânı bulur. Bencilliğini, hırsını, hatalarını, gururunu keşfeder. Böylece, fikri ve zihni alçak gönüllülüğü, olgunluğu kazanmaya çalışır.⁵¹⁷

Kısaca belirtmek gerekirse dua, insana ümit, başışlanma, kendini güçlü hissetme, güven ve huzur vermek, zihni, manevi, ahlaki güçlerini daha iyi kullanmasına, endişe ve korkularının yatışmasına imkan sağlamak suretiyle benlik saygısının artmasına katkıda bulunur. Ayrıca dua kişinin kendisini olduğu gibi görmesini ve gerçekçi bir şekilde değerlendirip kabul etmesini sağlayarak benlik saygısının gelişmesine katkıda bulunur, böylece kişiliğinin en üst derecede bütünleşmesine imkân sağlar.

Mü'minleri belirli zamanlarda Allah`la karşı karşıya getirerek din duygusunun kuvvetlenmesine sebep olan ibadetler, insanı dünyanın küçük ihtiraslarından sık sık kurtarıp, Tanrı huzuruna davet eder, vicdan muhasebesine çağırır, ruhun temizlenmesini sağlayarak ruha huzur ve güven verir, iradeyi güçlendirir, ahlâkın yükselmesine yardım eder.⁵¹⁸ İlâhi rahmetle bir tür sohbet, Sonsuz Kudret'e dayanma ve bir tür güven tazeleme diyebileceğimiz ibadetler insanın metanetini, cesaretini ve kendine güvenini

⁵¹⁵Hökelekli , a.g.e. , s. 226

⁵¹⁶Hallahmi, Benjamin Beit ve Argyle, Michael, "Dindarlığın Etkileri (I)",Çev. Adem Şahin, S.Ü.İ.F.D., sy. 10, Konya, 2000, s. 462

⁵¹⁷Hökelekli, a.g.e., s. 231

⁵¹⁸Pazarlı, a.g.e., ss. 189-190

arttırarak benlik saygısının gelişimine katkıda bulunurlar. Bir bütün olarak ibadetler insanın kendisini gerçekçi bir şekilde değerlendirebilmesini, kendisine ve diğer varlıklara sevgi ve saygı duymasını sağlayarak psikolojik olgunlaşmanın itici güçleri olurlar.

İnsanın kendisiyle, yakın çevresiyle ve evrendeki diğer bütün canlılarla barış ve huzur içerisinde yaşamasına yardımcı olan eylemlerin tümünü Kur'an'ı Kerim 'salihamel' kavramıyla ifade etmiştir. Geniş anlamıyla 'salih amel' kavramıyla ifade edilen ibadetler, insanın kendine dair bir bakış açısı aralayabileceği gibi, kendi dışında olan herşeye, yaratılmış olmalarından, yani kendi ile aynı hizada durduklarından, aynı hareket tarzlarını yaptıklarından ve aynı Yaratıcı'ya yöneldiklerinden dolayı sevgi, saygı ve merhamet duymayı geliştirir. İşte bu bilinç içerisinde kâinatın Yaratıcı'sının yeryüzündeki varisi olan insan, 'yaratılanı yaratandan ötürü sevme'yi, merhamet edip hoş görmeyi ve saygı duymayı içselleştirecektir. Örneğin; cemaatle, yani toplu olarak kılınan namazlar müslümanlar arasındaki birlik, beraberlik ve kardeşlik duygularını geliştirmesinin yanında bireyleri içedönük olmaktan kurtararak dışadönük ve topluma bağlı sosyal kişiler haline getirir. Böylece toplu olarak kılınan namazlar sayesinde diğer insanlarla iletişimi ve ilişkileri güçlenen onları sevip saygı duyabilen insan, kendisini de sevmeyi ve kendisine saygı duymayı öğrenecek, böylece benlik saygısı artacaktır. Yine hacca giderek, evrenselliği algılayan müslümanın diğer insanlara karşı saygısı ve hoşgörüsü artacak, böylece kendilik saygısı da yükselecektir.

İnsana kendisini anlamayı, olumlu ve olumsuz yönlerini tanıyıp kabullenmeyi öğreten ibadetler, kişinin alçak gönüllü olmasını, huşu içerisinde ilâhi olanı duyumsamasını, kendi sınırlarının farkında olmasını ve kendisinin derin yönlerini keşfetmesini sağlayarak benlik bilincini geliştirirler.⁵¹⁹

Ayrıca dini inanışın dış ifadesi ve somut göstergesi olan ibadetler sayesinde mü'min kimse benliğindeki iç çatışmayı çözümlemiş, içi ile dışını uyumlu hale getirmişti. Kişinin kendisinde olan psikolojik ve biyolojik değişikliklerin farkına varması ve bu değişikliklere uygun tutum ve davranışlar geliştirebilmesi psikolojik uyum sayesinde

⁵¹⁹Hayta, Akif, "İbadetler ve Ruh Sağlığı", Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi (İçinde), Der. Hayati Hökelekli, Ankara Okulu Yay. Ankara, 2002, s. 118

gerçekleşir. Kişi psikolojik uyum sayesinde kendisine güvenir, kendisini değerli bulur ve verimliliğe yönelir. Dolayısıyla kişinin psikolojik uyumunda namaz, oruç, tövbe vb. gibi ibadetlerin büyük katkısı vardır.⁵²⁰

İbadet esnasında, ferdin ruhunda dini bir atmosfer canlanır ve bu hal içerisinde fikirler ve duygular incelik ve yücelir. Bu ruh hallerinin tekrar tekrar yaşanmasıyla dini şuur insanda kökleşmeye başlar. Dini hayat tarzının benimsenip kişilikte yapılanması insanın alt şuur seviyelerinden ve bunun tabii sonuçlarından kurtulup kendi gerçek değerini ortaya koyan akli kuvvet derecelerine yükselmesi ibadetler sayesinde gerçekleşir.⁵²¹ Yüksek bir dini şuurla yerine getirilen ibadetler, benlik gelişimini sağlayacak, kişilik bütünlüğünü oluşturacaktır.

Yine ibadetler sayesinde Allah karşısında kendi bağımlılığını ve aciziyetini tecrübe eden kişi büyüklenme ve bağımsızlık duygularının kendisini sürükleyebileceği ölçüsüz, hoyrat, kırıncı ve sorumsuz davranışlardan büyük ölçüde⁵²² uzak kalır. İbadetler, insanın varlık yapısında var olan kibri, gururu ve bencilliği yıkarak tevazuu ve diğergamlığı yerleştirir, kendi sıradan benliğini aşarak geliştirmesini sağlar.⁵²³ Örneğin; namaz ibadetindeki beden hareketleri hem ferdi benliğin tasdikini hem de Allah karşısında yok oluş ve boyun eğişini temsil eder. Allah huzurunda benliğin, kendi üzerinde tam bir yoğunlaşmadan sonra tevazu ile boyun eğişinin gerçekleşmesinde bütün beden hareketlerinin önemli bir etkisi olmakla birlikte, kıyam Allah karşısında insani benliğin kabullenilmesi iken secde bağımsız bir fert olarak Allah'a itaat ve teslimiyeti sembolize eder.⁵²⁴

Özetle belirtmek gerekirse, İslam dinindeki ibadetler, kişinin ruhuna huzur ve güven duygusu vererek, iradesini güçlendirerek, zorluklara karşı dayanma gücünü arttırarak, kendisi ve etrafındakilerle barış içerisinde uyumlu bir şekilde yaşamasını sağlayarak ve kendisini gerçekçi bir şekilde görüp değerlendirmesine ve kabul etmesine imkân hazırlayarak, benlik saygısının arttırılmasında etkin bir rol oynamakta, ruhi dengelilik ve şahsiyet bütünlüğü kazandırmaktadır.

⁵²⁰ Hayta, a.g.m., s. 134

⁵²¹ Hökelekli, a.g.e., ss. 242-243

⁵²² Hökelekli, a.g.e., s. 245

⁵²³ Hayta, a.g.m., s. 124

⁵²⁴ Hökelekli, a.g.e., s. 239

Anlaşılacağı üzere, gerek dini inançlar, gerekse dini ibadetler ve dua ile kişinin kendisini gerçekçi bir şekilde algılayıp kabul etmesi, kendisine saygı duyarak güvenmesi anlamına gelen benlik saygısı arasında sıkı bir ilişki söz konusudur. Bu sebeple din, insanda ruhen ve manen besleyici ve koruyucu bir fonksiyon icra eder, onun iç ve dış dünyaya uyumunu sağlayarak güçlü bir benlik yapısı ve kişilik bütünlüğüne sahip olmasını temin eder.

Kısacası din, farklı insanlar için hayat boyu çeşitli şekil ve istikametler alan, donukluk ve yeknasaklıktan uzak bir süreç olarak⁵²⁵ ve kişinin bütünlüğünü oluşturan değerlerin yorumlanmasında tutarlılığı sağlayan bir kavram olarak benlik saygısı ile yakından ilişkilidir. Esasında, benlik saygısı ile din arasında karşılıklı bir ilişkinin olduğunu söylemek mümkündür. Yani bir kimsenin, dini tutum ve davranışları benlik saygısı düzeyini etkilediği gibi benlik saygısı da dini tutum ve davranışları etkileyebilir.

Nitekim bu konu ile ilgili olarak gerek Batı'da gerekse ülkemizde yapılan araştırmaların büyük bir kısmı din ile benlik saygısı arasında pozitif bir ilişkinin varlığını ortaya koymuştur. Örneğin; B. Smith ve arkadaşlarının beş ayrı kültürden Katolik ergenler üzerinde gerçekleştirdikleri araştırmada benlik saygısı ile dindarlık arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür.⁵²⁶

Forst ve Healy'nin 204 lise öğrencisi üzerinde gerçekleştirdikleri araştırmada da dini inanç ile benlik saygısı arasında pozitif bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.⁵²⁷

Ellison'un gerçekleştirdiği bir araştırmada ise dindarlık düzeyleri yüksek olan ve dini değerleri içselleştiren kişilerin benlik saygılarının ve kendilerine olan güvenlerinin arttığı görülmüştür.⁵²⁸

Jensen, Jensen ve Wiederhold'un gerçekleştirdikleri araştırmada da dindarlık ile benlik saygısı arasında pozitif bir ilişki olduğu yani dindarlığın artışına paralel olarak

⁵²⁵Pargament, Kenneth I., "Acı ve Tatlı: Dindarlığın Bedelleri ve Faydaları Üzerine Bir Değerlendirme", Çev. A. Ulvi Mehmedoğlu, Ç. Ü. İ. F. D., C. 5, sy. 1, 2005, s. 283

⁵²⁶Bkz. Smith, Christopher B., Weigert, Andrew J., Thomas, Darwin L., "Self-Esteem and Religiosity: An Analysis of Catholic Adolescents from Five Cultures", Journal for the Scientific Study of Religion, 18(1), 1979, p. 55

⁵²⁷Bkz. Jones, Susan H.; Francis, Leslie J., "Religiosity and Self-Esteem During Childhood and Adolescence", in Research in Religious Education, Ed. Francis, Leslie J. et al, Smyth & Helwys Publishing Co., Georgia, USA, 1996, pp. 190-191

⁵²⁸Bkz. Ellison, C. G., "Are Religious People Nice People? Evidence from the National Survey of Black Americans", Social Forces 71 (2), 1992, pp. 411-430

benlik saygısı düzeyinin de arttığı gözlenmiştir.⁵²⁹

Krause , 66 yaş ve üzeri,beyaz ve Afrika kökenli Amerikalılar üzerinde gerçekleştirdiği araştırmasında güvene dayalı dini ibadetin benlik saygısını artırıcı yönde etkisi olduğunu tespit etmiştir.⁵³⁰

Ball,Armistead ve Austin'in şehirde yaşayan Afro-Amerikalı 492 ergen kız üzerinde gerçekleştirdikleri çalışmada,dindarlık düzeyi yüksek olan dolayısıyla Tanrıya inanan ve kiliseye devam eden ve dini ibadetleri yerine getiren genç kızların öz saygı düzeylerinin de yüksek olduğu ve buna bağlı olarak genel psikolojik durumlarının daha iyi olduğu görülmüştür.⁵³¹

Bagley ve Mallick'in 410'u halk,494'ü de Katolik okullarında okuyan toplam 904 ergen üzerinde gerçekleştirdikleri çalışmada dini bağlılık ve ibadete devamlılıkla benlik saygısı arasında olumlu bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.⁵³²

Yine Ellison'un Afro-Amerikalılar üzerinde gerçekleştirdiği bir başka çalışmasında kiliseye devam etmenin bireylere büyük bir sosyal destek sağladığı ve bunun da neticede kişilerin benlik saygısını olumlu yönde etkilediği görülmüştür.⁵³³

Maton'un bir grup örneklem üzerinde gerçekleştirdiği çalışmada da deneklerin manevi destek ve Allah'la iletişim içerisinde olma gibi konulardaki durumlarına dair ifadelerinden,dinin çocuk ölümü,depresyon,uyumsuzluk ve düşük benlik saygısı gibi genel sarsıntılara karşı tampon görevi üstlendiği gözlenmiştir.⁵³⁴

Ülkemizde Şahin'in ergenler üzerinde gerçekleştirdiği çalışma hem dindarlığın inanç, davranış ve bilgi boyutlarıyla hem de genel dindarlıkla benlik saygısı arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür. Ayrıca söz konusu çalışmada benlik saygısını açıklayan yegâne faktörün davranış boyutu olduğu,başka bir deyişle benlik

⁵²⁹Jensen,L.C.;Jensen,J.& Wiederhold,T.,”Religiosity,Denomination and Mental Health Among Young Men and Women”,Psychological Reports 72(3-2),1993,pp.1157-1158

⁵³⁰Bkz.Krause,Neal,”Assessing The Relationships Among Prayer Expectancies,Race and Self-Esteem in Late Life”,Journal for The Scientific Study of Religion,Vol.43,No:3,2004,p.403

⁵³¹Bkz.Ball,J.,Armistead,L.&Austin,B.,”The Relationship Between Religiosity and Adjustment Among African American,Female Urban Adolescents”,Journal of Adolescence 26(4),pp.431-446

⁵³²Bkz.Bagley,C.& Mallick,K.,”Self-Esteem and Religiosity:Comparison of 13-to15-Year old Students in Catholic and Public Junior High Schools”,Canadian Journal of Education/Revue Canadienne de l'éducation 22(1),1997,pp.89-92

⁵³³Bkz.Ellison,C.G.,”Religious Involvement and Self-Perception Among Black Americans”,Social Forces ,71 (4),1993,pp.1027-1055

⁵³⁴Bkz.Hallahmi,a.g.m.,s.10

saygısı üzerinde en etkili olan faktörün dini davranış boyutu olduğu tespit edilmiştir.⁵³⁵

Yine Ayten'in üniversiteli gençler üzerinde gerçekleştirdiği araştırmada dindarlığın tecrübe boyutu ile benlik saygısı arasında pozitif yönde ve anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür. Böyle bir bulgu da dinin, "kişinin kendine ve başkalarının varlığına saygı göstermesini sağlama" şeklinde hedefini destekler niteliktedir.⁵³⁶

Şahin, D.; Güveç, G.B.'nin Ankara'da 200'ü İ.H.L ve 200'ü Genel Lise Öğrencisi olmak üzere toplam 400 ergen üzerinde benlik saygısı ile aile algısı arasındaki ilişkiyi tespit etmek amacıyla yaptıkları araştırmada İ.H.L. öğrencilerinin aile ve benlik algılarının genel Lise öğrencilerinden daha yüksek olduğunu tespit etmişlerdir. Ayrıca "kendisini, yaşamını sürdürme biçimini ne derece beğendiği ve kendisiyle ne derece barışık olduğu" şeklinde tanımlanan bütüncül benlik saygısı bakımından da İ.H.L. öğrencilerinin daha yüksek puan aldığı gözlenmiştir.⁵³⁷

Aynı şekilde Göçen'in üniversiteli gençler üzerinde gerçekleştirdiği araştırmada da öğrencilerin ailelerinin dindarlık düzeyinin öğrencilerin kendini kabullerini ve dini yönelimlerini etkilediği gözlenmiştir.⁵³⁸ Hayta'nın İlahiyat Fakültesi öğrencileri üzerinde gerçekleştirdiği araştırmada, namaz ibadetinin kişiliği olumlu yönde motive ettiği, bireyin ahlâki davranışlarını pekiştirdiği ve benlik saygısını arttırdığı sonucuna varılmıştır.⁵³⁹

Dindarlık-benlik saygısı ilişkisi bağlamında bazı araştırmacılar, hangi tür dindarlığın benlik saygısını olumlu yönde etkilediği sorusunun cevabını araştırmışlar ve bir kısım araştırmalarda içe dönük dindarların benlik saygısı düzeylerinin daha yüksek olduğu yönünde bulgular ortaya çıkmıştır.⁵⁴⁰ Bununla birlikte Batson ve Ventis, iç

⁵³⁵ Bkz. Şahin, Adem, "Ergenlerde Dindarlık-Benlik Saygısı İlişkisi", S.Ü.İ.F.D., sy.19, Konya, 2005, ss.187-197

⁵³⁶ Ayten, Ali "Kendini Gerçekleştirme ve Dindarlık: Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma", M.Ü. İ.F.D., 29 (2005/2), s.202

⁵³⁷ Bkz. Şahin, D.; Güveç, G.B., "Ergenlerde Aile Algısı ve Benlik Algısı", Türk Psikoloji Dergisi, C.11, sy.38, 1996, ss.22-32

⁵³⁸ Göçen, a.g.m., s.591

⁵³⁹ Hayta, a.g.m., s.139

⁵⁴⁰ Bkz. Örneğin; Maltby, J. & Day, L., "Religious Orientation, Religious Coping and Appraisals of Stress: Assessing Cognitive Factors in the Relationship Between Religiosity and Psychological Well-Being", Personality and Individual Differences, 34 (7), 2003, pp.1209-1224; Nelson, P.B., "Intrinsic/ Extrinsic Religious Orientation of the Elderly: Relationship Depression and Self-Esteem", Journal of Gerontological Nursing 16(2), 1990, pp.29-35; Jones; Leslie, a.g.m., pp.192-193

güdümlü inançta, şayet inananlar kendilerinin Tanrı tarafından kabul edildikleri fikri üzerine odaklanırlarsa benlik saygılarının artabileceğini, eğer ilk günah ve bütün olarak insanın doğru yoldan saptığı doktrini üzerine odaklanırlarsa benlik saygısı düzeylerinin düşebileceğini ifade etmişlerdir.⁵⁴¹ Zira Hıristiyan inancına göre insanlar yapıları itibarıyla günahkar ve bozulmuş olduklarından yaşamlarını bunu ödünlemek için geçirmektedirler. Dolayısıyla ilk günah düşüncesi insanların benlik saygılarını olumsuz yönde etkilemektedir.

İçe dönük ve dışa dönük dindarlık yönelimleri yanında nasıl bir Tanrı tasavvurunun benlik saygısı üzerinde olumlu bir etki yaptığı da araştırılmıştır. Bu çerçevede gerçekleştirilen bazı araştırmalar neticesinde 'seven', 'koruyan' ve 'kollayan' bir Tanrı tasavvuruna sahip olanların 'cezalandırıcı' ve 'otoriter' bir Tanrı tasavvuruna sahip olanlara göre daha yüksek bir benlik saygısına sahip oldukları görülmüştür. Başka bir deyişle 'şefkatli' ve 'seven' bir Tanrı tasavvuru ile benlik saygısı arasında pozitif 'cezalandırıcı' ve 'korkutan' bir tanrı tasavvuru ile benlik saygısında negatif bir ilişki olduğu görülmüştür.⁵⁴²

Din ve benlik saygısı çerçevesinde dini sosyo-kültürel çevre de bireyin benlik tasarımı oluşturmasında önemli ölçüde etkili olmaktadır.⁵⁴³ Bu bağlamda Rosenberg tarafından gerçekleştirilen bir araştırmada, komşuları Katolik olmayan Katolik deneklerin, komşularının yarısı veya hepsi Katolik olan Katolik deneklerden daha düşük benlik-saygısı düzeyine sahip oldukları, aynı zamanda daha fazla depresif duygular hissettikleri ve daha fazla psikosomatik semptomlar gösterdikleri görülmüştür.⁵⁴⁴

Bununla birlikte bazı araştırmalarda benlik saygısı ile dindarlık arasında negatif bir ilişkinin mevcut olduğu da görülmektedir. Örneğin, Watson, Hood, Morris ve Hall dindarlık tipleri ile benlik saygısı arasındaki ilişkiyi inceledikleri araştırmalarında, dış

⁵⁴¹ Watson, P.J.; Morris, R.J.; Hood, R.W., "Antireligious Humanistic Values, Guilt and Self-Esteem", Journal For the Scientific Study of Religion Vol.26, No.4, 1987, p.536

⁵⁴² Bkz. Örneğin; Benson, Peter L.; Spilka, Bernard P., "Good Images as A Function of Self-Esteem and Locus of Control", in Current Perspectives in The Psychology of Religion, Ed. Newton Malany, William B. Eermans Publishing Company, U.S.A., 1997, p.128; Kuşat, A., "Ergenlerde Allah Tasavvuru", Dindarlığın Sosyo-Psikolojisi (içinde), Ed. Ü. Günay, C. Çelik, Karahan Yay., Adana, 2006, s.130

⁵⁴³ Hökelekli, Din Psikolojisi, s.110; Peker, Din Psikolojisi, s.215

⁵⁴⁴ Rosenberg, M. The Dissonat Religious Context and Emotional Disturbance, American Journal of Sociology, 68, 1962, pp.1-10

güdümlü dindarlık ile benlik saygısı arasında negatif bir ilişkinin olduğunu tespit etmişlerdir.⁵⁴⁵

Ülkemizde Yapıcı tarafından gerçekleştirilen bir araştırmada ise İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin diğer fakülte/bölüm öğrencilerinden daha düşük puan aldıkları ve üstelik fakülte/bölmeler arasındaki bu farklılıkların anlamlılık seviyesine ulaştığı görülmüştür.⁵⁴⁶

Ayrıca gerek Batı'da gerekse ülkemizde yapılan bazı araştırmalarda da din ile benlik saygısı arasında herhangi bir ilişkinin saptanamadığına şahit olmaktayız. Bu bağlamda Bagley, Christopher ve Mallick ve Kanka'nın dini (Katolik) ve devlet okullarına giden lise öğrencileri arasında benlik saygısı ile dindarlık arasındaki ilişkiyi belirlemek amacıyla gerçekleştirdikleri araştırmada her iki grubun da benlik saygısı puanlarının aynı olduğu tespit edilmiştir.⁵⁴⁷

Amerika'da yaklaşık olarak otuzbin ergen üzerinde gerçekleştirilen bir başka araştırmada sosyo-demografik değişkenler kontrol edildiğinde dindarlık ile benlik saygısı arasında anlamlı bir ilişkinin ortaya çıkmadığı tespit edilmiştir.⁵⁴⁸

Yine Batı'da dindarlıkla benlik saygısı arasındaki ilişkiyi konu edinen 18 ampirik araştırmayı inceleyen Gartner, bu çalışmaların 6'sında dindarlıkla benlik saygısı arasında yüksek bir ilişki, 4'ünde düşük bir ilişki olduğunu, diğer 8 araştırmada ise ilişkisiz sonuçlar olduğunu tespit etmiştir.⁵⁴⁹

Ülkemizde Yapıcı ve Zengin'in gerçekleştirdikleri araştırmada ise İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin dinin etkisini hissetme düzeyleri ile benlik saygısı düzeyleri arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığı görülmüştür.⁵⁵⁰

Ekşi'nin İ.H.L. ve genel lise öğrencileri üzerinde gerçekleştirdiği araştırmada ise, bu iki öğrenci grubunun kendilerine verdikleri değer veya sahip oldukları özelliklerle-

⁵⁴⁵ Jones, Leslie, a.g.m., pp.192-193

⁵⁴⁶ Bkz. Yapıcı, Asım, Din-Kimlik ve Ön Yargı: Biz ve Onlar, Karahan Kitapevi, Adana, 2004, s.303

⁵⁴⁷ Bkz. Bagley ve Mallick, a.g.m., pp.89-92

⁵⁴⁸ Donahve, M.J. & Benson, P.L., "Religion and The Well-Being of Adolescents", Journal of Social Issues, 51 (2), 1995, p.145

⁵⁴⁹ Gartner, J., "Religious Commitment Mental Health and Prosocial Behavior: A Review of the Empirical Literature", In Religion and The Clinical Practice of Psychology, Ed. E.P. Shafranske, Washington: American Psychological Association, 1996, pp.187-214

⁵⁵⁰ Bkz. Yapıcı, A. & Zengin, Z.S., "İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Dinin Etkisini Hissetme Düzeyleriyle Psiko-Sosyal Uyumları Arasındaki İlişki", Ç.Ü.İ.F.D. 3(2), 2003, ss.65-127

riyle , yani kendilerini algılamaları ile olması gerektiğine inandıkları özelliklerinin uyumu arasında bir farklılık olmadığı tespit edilmiştir.⁵⁵¹

Yine aynı şekilde Yapıcı ve Kayıklık tarafından üniversiteli gençler üzerinde gerçekleştirilen araştırmada da,dine önem verme,namaz kılma,oruç tutma,dua etme ve dindarlığın içe ya da dışa dönük olması ile benlik saygısı arasında anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir.Ayrıca söz konusu araştırma da öznel dindarlık algısı bakımından ‘hiç dindar değilim’ diyenlerin ‘biraz dindarım’ diyenlerden daha yüksek benlik saygısına sahip oldukları görülmüştür.⁵⁵²

Anlaşılabileceği üzere gerek Batı’da gerekse ülkemizde yapılan pek çok ampirik araştırmada,dindarlıkla benlik saygısı arasında genellikle pozitif,bazen negatif bir ilişki olduğu , bir kısım çalışmalarda da her iki değişken arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığı gözlenmektedir.Dindarlık ile benlik saygısı arasındaki korelasyonlardan farklı sonuçların ortaya çıkmış olması dindarlık ile benlik saygısı arasındaki ilişkinin tek yönlü ve dorusal olmadığını akla getirmektedir.Zira bu hususta dindarlığın çok boyutlu olarak ele alınıp alınmaması,dindarlık türleri.,Tanrı tasavvurları,sosyo-kültürel çevre vb. gibi faktörler etkili olduğu gibi kullanılan ölçme araçları,seçilen örneklem ve farklı türden metod ve tekniklerin kullanılmış olmasının da son derece etkili olduğu söylenebilir.

ERGENLİKTE DİN VE BENLİK SAYGISI:

1. Gençlik Çağı ve Özellikleri:

İnsanın yaşam süresi çeşitli devrelere ayrılmaktadır. İnsanın doğumundan ergenlik çağına kadar olan süreye çocukluk, ergenlikten olgunluk dönemine kadar olan süreye gençlik dönemi denir. Daha sonra bunu olgunluk, yaşlılık ve düşkünlük gibi devreler izlemektedir. Şüphesiz ki, insan hayatının en önemli dönemi çocukluk ve gençlik dönemleridir.

Gençlik kavramı, gerek tanımı gerekse gruplandırma ve yaş dilimleri içindeki yerinin saptanması açısından değişik toplumlarda ve dönemlerde değişik yaklaşımlarla ele alınmıştır.⁵⁵³

⁵⁵¹Ekşi,a.g.m.,ss.173-174

⁵⁵²Bkz.Yapıcı,A.,Kayıklık,H.,”Ruh Sağlığı Bağlamında Dindarlığın Öz Saygı ve Kaygı ile İlişkisi: Çukurova Üniversitesi Örneği”,Değerler Eğitimi Dergisi,3(9),ss.177-206

⁵⁵³Yavuzer, Haluk, *Çocuk Psikolojisi*, s. 275

Çocuklukla erişkinlik arasında yer alan gençlik, ruhsal olgunlaşma, gelişme ve yaşama hazırlık evresi olarak tanımlanabilir. Çoğunlukla ilk ergenlik belirtileriyle başlayan ve büyümenin durmasına kadar devam eden gençlik çağına, batı dillerinde büyüme anlamına gelen 'Adolescence' adı verilir.⁵⁵⁴ Çocukluk ve yetişkinlik evresi arasında bulunan, cinsel içgüdünün serpiildiği ve cinsel olgunluğa ulaşıldığı, toplumsal ilginin ve özgürlük isteminin doruk noktasına eriştiği bu dönemde, kişisel eğilimler belirginlik kazanmaktadır.⁵⁵⁵

Fiziksel, psikolojik, duygusal ve sosyal değişikliklerin olduğu bir yaşam dönemi olan gençlik döneminde bu özellikler iç içe ve birbirleriyle karşılıklı etkileşim içerisinde dirler.

Unesco'ya göre cesaretin çekingenliğe serüven isteğinin rahata üstün geldiği bir çağ olarak isimlendirilen⁵⁵⁶ gençlik çağının başlama yaşında sosyo-ekonomik koşullar, sağlıklı beslenme ve iklim koşulları, büyük ölçüde etkilidir. Gençlik çağı, cinsel olgunluğun meydana geldiği buluş (puberty) dönemiyle aynı değildir. Her ne kadar, buluş, gençlik çağının ilk belirtisi ise de gençlik çağı, buluş öncesi ve buluşu da içine alan, hatta buluş sonrası da bu çağın etkileriyle devam eden daha uzun süreli bir dönemdir.

Bazılarına göre ergenlik,yalnızca bir yaş dilimi olarak,bazılarına göre ise çocukluk rol ve statüsünde yetişkinliğe geçişi,bağımsız ve kendine yeterli bir birey haline gelme olarak tanımlanmaktadır.⁵⁵⁷

Birleşmiş Milletler Örgütü, öğrenim gören, hayatını kazanmak için çalışmayan ve ayrı bir konutu bulunmayan kişileri genç olarak tanımlamaktadır. Dolayısıyla gençlik, biyolojik, ruhsal ve toplumsal bir kavram olup kişi üretici duruma geçtiği ya da bir yuva kurup çalışmaya başladığı zaman, gençlik çağı bitmekte ve yetişkinlik çağı başlamaktadır. Bu sebeple, kırsal kesimlerde gençler erken yaşlarda evlendirildikleri

⁵⁵⁴ Yavuzer, a.g.e., s. 276; Yörükoğlu, Gençlik Çağı, s. 13

⁵⁵⁵ Gürün, a.g.e., s. 46

⁵⁵⁶ Yörükoğlu, a.g.e., s. 19

⁵⁵⁷ Bkz. Bauer, B.; Hill, S. Essentials of Mental Health Care, W.B. Saunders Comp., Philadelphia, 1986, ss. 11-12; Canat, S. Ergenlik Dönemi ve Bireyleşme Sorunu, XXI. Ulusal Psikiyatri ve Nörolojik Bilimler Kongresi Bilimsel Çalışmaları, Ç.Ü. Tıp Fakültesi, Adana-Mersin, 7-13 Ekim 1985, ss. 29-30; Muss, Rolf E., "Ergenlik Psikolojisinde Akımlar" (Çev. Meral Çileli), Ergenlik Psikolojisi (içinde), Der. b. Onur, Hacettepe-Taş Kıtıpçılık, Ankara, 1987, ss. 13-14

için gençlik çağı kısa sürmektedir.⁵⁵⁸

Bireyde gözlenebilen hızlı ve sürekli bir gelişim evresi olan gençlik dönemi biyolojik, psikolojik, zihinsel ve sosyal açıdan bir gelişme ve olgunlaşmanın yer aldığı çocukluktan erişkinliğe bir geçiş dönemini ifade eder. Gençlik çağının kapsadığı yaş dilimleri ülkeden ülkeye değişiklik göstermesine rağmen UNESCO, 12-24 yaş dilimlerini gençlik çağı olarak kabul etmiştir.⁵⁵⁹ Bununla birlikte gençlik çağı, bazılarına göre bir geçiş çağını ifade ederken, bazılarının göre çocuklukla erişkinliği birbirine bağlayan bir köprü, bazılarına göre bir gelişme basamağı ve erişkinliğe hazırlık dönemini ifade etmektedir.

Gençlik çağının ilk dönemi, gerek fizyolojik, gerekse psikolojik değişmelerin çok çabuk oluştuğu, buna bağlı olarak davranışlarda da bir takım değişmelerin olduğu bir dönemdir. Başka bir deyişle ergenlik döneminin başlangıcından itibaren ve daha sonraki yıllarda genç, fiziksel, cinsel, duygusal, sosyal ve kişisel bakımdan bir takım değişiklikler gösterir. Özellikle ön erinlik döneminde gencin bedeninde belirgin ve hızlı bir değişme ve gelişme görülür, boyu uzar, kasları güçlenir vs. Bu durum, gencin beden yapısının ve özelliklerinin başlıca ilgi alanı haline gelmesine sebep olur. Genç insan, kendini çirkin ya da güzel olarak görüp değerlendiriyorsa, bütün bakışların, mimik ve jestlerin dolaylı olarak çirkinliğine ilişkin iletiler taşıdığını sanır, sözcükleri bu doğrultuda yorumlar. Büyümenin çabuk olması, değişen bedenle birlikte duyguların, davranışların ve tutumların değişmesini de beraberinde getirmektedir.⁵⁶⁰ Değişimin hızı yüksek olduğu için genç, bu duruma uyum sağlamada güçlük çeker ve bu yüzden bir takım dengesizlik ve kararsızlıklar gösterebilir.

Gençlik döneminin ortaları, gençliğin başlarındaki değişmelerin kısmen devam ettiği bir süreçtir. Bu dönemde de genç, gelişme ve değişmenin beraberinde getirdiği bir takım sorunlar yaşayabilir. Bu dönemdeki bir genç, yetişkinin gözünde ne tam bir çocuk, ne de tam bir yetişkindir. Bu dönemde gençlerin neleri yapıp neleri yapamayacakları da yetişkinler açısından net değildir.

⁵⁵⁸ Yörükoğlu, a.g.e., ss. 13-14

⁵⁵⁹ Köknel, a.g.e., s. 168

⁵⁶⁰ Peker, a.g.e., s. 106; Köknel, a.g.e., s. 172; Kulaksızoğlu, a.g.e., s. 128

Gençlik çağının sonlarına doğru gencin bedensel ve zihinsel gelişimi yine devam etmekle birlikte duygu ve heyecanlardaki taşkınlıklar azalmakta, dengeli olma hali artmakta ve yetişkinlerle ilişkilerin biraz daha düzeldiği gözlenmektedir. Zira bu dönemdeki genç, sorunlarını daha olgun biçimde karşılamayı öğrenir. Gencin sorun ettiği şeylerin niteliği bu dönemde değişirken, duygusal bakımdan da yoğunluluk hali yerini yavaş yavaş sükûnete bırakmaktadır. Gencin olgun davranışları yüzünden yetişkinler de gence karşı daha az müdahaleci olurlar. Ergenliğin son dönemlerinde gençler, olaylar karşısında daha gerçekçi olurlar, toplumsal konulara daha çok ilgi duymaya ve daha önce kendilerine öğretilen dini ve ahlâki bilgileri sorgulamaya başlar ve onları akıl ve mantık çerçevesine oturtmaya çalışırlar.⁵⁶¹

Gençlik çağı, bir tür arayış dönemidir. Genç insanın benlik, kimlik ve kişilik kazanma sürecidir. Özellikle kimlik gelişiminin en önemli dönüm noktası ergenlikte yaşanır. Zira ergenlik çağı, gencin kimliğinin şekillendiği bir dönemdir.⁵⁶² Çocukluk dönemi başkalarının insafına kaldığımız ‘etkin bir bağlılık’ dönemi iken, aynı zamanda çocukluk döneminde bağımsızlığımızın farkında oluyor ve kendimizi özgürleştirmek için neye ve kime karşı olduğunu anlamasak da savaşıma başlıyorduk. Bu dönemde, kendi kendimizi keşfetmeyi kararlaştırıyorduk. İşte bu noktada çocukluk ile gençlik aşamaları arasındaki köprüyü kurmuş oluruz. Ancak, bu yeni aşama, yani gençlik çağı, değerleri, yükümlülükleri ve erdemleriyle tümüyle benzersizdir.⁵⁶³ Gençlik çağı, kişiliğin toplumsal nitelik kazandığı bir arayış dönemidir. Bu arayış döneminde kişi kim olduğunu, neye değer vereceğini, kime bağlanıp inanacağını ve amacını bulmaya çalışır. Bunun için de, çevresinde bulunan bazı kişilerle özdeşleşme (identification) ya parak kişiliğine biçim vermeye çalışır.

Gençlik çağı ilk kişilik kavramını kararlaştıracak yargılara varmak üzere yeterli özerkliği sağlamak için, kişinin kendi düşünce ve duyumsamalarını inceleme ve çözümlenme, gerekli sınama-yanılmaları yapma dönemidir.⁵⁶⁴

⁵⁶¹ Kulaksızoğlu, a.g.e., s. 129

⁵⁶² Crain, William C. "Erikson'un Evreler Kuramı" (Çev. Ali Dönmez), Ergenlik Psikolojisi (içinde), Der. B. Onur, Hacettepe Taş Kitapçılık, Ankara, 1987, s. 37

⁵⁶³ Buscaglia, Leo, *Kişilik, Tümüyle İnsan Olabilme Sanatı*, Çev. Nejat Ebcioğlu, 4. bs., İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1987, ss. 51-52

⁵⁶⁴ Buscaglia, a.g.e., s. 54

Gençlik çağı sağlıklı ve ölüm oranı düşük bir çağdır. Başlıca ölüm nedenlerinden birisi trafik kazaları, diğeri de intihar olaylarıdır. Örneğin; A.B.D.'de genç ölümlerinin % 54'ü trafik kazaları, % 10'u da intihar sonucu olmaktadır. Buradan hareketle gençlik çağının genellikle sorunlu ve bunalımlı bir hayat devresi olduğunu söyleyebiliriz.⁵⁶⁵ Gençlerin yaşadıkları sorunlar, sadece gelişmiş ülkelere özgü sorunlar olmayıp, ufak çaptaki farklılıklarla çeşitli kültürlerde ve toplumlarda gözlenebilen evrensel problemlerdir.

Bunalımlar, öfkeler, çatışmalar ve kaygılarla dolu bir dönem olan gençlik çağı, aynı zamanda yanılığın, bencilliğin, başkaldırmanın, bocalama, çelişki ve kararsızlıkların sık görüldüğü bir dönemdir. Kısacası olumlu, olumsuz tüm duyguların yoğun ve bütün tepkilerin aşırı olduğu bir dönemdir.⁵⁶⁶ Bu sebeple, yaşamın tüm aşamaları içerisinde en çok anımsananı gençlik çağıdır. Çünkü diğer hiçbir aşama bu denli kalp kırıklıkları, zıtlık, çekişme ve yanlış anlamalarla dolu değildir. Hayatımızın bu dönemini hem gücünmeler hem de neşeli anlarımızla anımsarız.

Ergenlik döneminde genç, ebeveynine şiddetli bir şekilde başkaldırabilir, ancak onlardan ayrılamadığı için daima bağımlı ve saldırgan-narsisistik eğilimlerin arasında gidip gelen, çözülemez ergenlik çatışmaları düzeyine gerilemeli bir biçimde saplanmış olarak kalabilir.⁵⁶⁷ Bununla birlikte, çocukluk döneminde aile içi duygusal ve sosyal etkileşimi iyi olan bireylerin, ergenlik dönemi sorunlarını daha kolay çözdükleri gözlenmiştir.

Gençlik çağında gencin karşılaştığı sorunlar ise, duygusal duygu durumunun denetimi, kendi beden yapısıyla ilgili olarak zihninde yarattığı tasarıma verdiği değer, karşı cinsle ilişki ve aile bireyleriyle iletişim biçimi şeklinde özetlenebilir.⁵⁶⁸

Özetle belirtmek gerekirse gençlik çağının temel özellikleri, duygusal coşku ve taşkınlık çabuk kurulan ve bozulan ilişkiler, toplum içinde sivrilme, ilgi çekme ve rol sahibi olma çabasıdır. Bununla birlikte gençlik çağı, sadece olumsuz duygu ve tepkilerin yoğun olduğu bir çağ değil, tatlı hayallerin, tutkuların ve idealizmin filizlendi-

⁵⁶⁵Yörükoğlu, a.g.e., ss. 16; Hökelekli, Hayati, "Gençlik ve Din" Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi (İçinde), Der. Hayati Hökelekli, Ankara Okulu Yay., Ankara, 2002, s. 11

⁵⁶⁶Yörükoğlu, a.g.e., s. 19

⁵⁶⁷Jacobson, a.g.e. s. 116

⁵⁶⁸Köknal, a.g.e., s. 173

ği, sıkı arkadaşlıkların ve ilk sevgilerin yaşandığı, kendini kanıtlama ve kendi kimliğini arayıp bulma çabalarının bir hayli yoğun olduğu bir dönemdir.

Gençlik çağında, başlangıçtaki bedensel değişme ve gelişmeleri ruhsal ve toplumsal değişme ve gelişmeler izler. Kısacası gençlik çağı biyolojik değişmeyle başlar, bedensel, zihinsel, ruhsal ve toplumsal gelişmeyle son bulur.

1. Gençlik Çağında Benlik Gelişimi ve Benlik Saygısı:

Benlik kavramı, iletişim süreci içerisinde olur. Çünkü insan iletişim sayesinde kendi içinden çıkıp, diğer insanların gözüyle kendisine bakabilmektedir. İnsan iletişim sayesinde sadece kendisine değil, başkalarına da başkalarının gözüyle bakabilmeyi öğrenir. Böylece, bu etkileşim süreci içerisinde insanın benliği ortaya çıkmaya ve oluşmaya başlar.⁵⁶⁹ Dolayısıyla benlik kavramı, bireyin çevresini tanımaya ve çevresiyle sosyal ilişkiler kurmaya başlamasıyla gelişmeye başlar.

Çocukluk çağında oluşan kişilik ya da benlik, olumlu özdeşim örneklerinin birbirine katlanmasından meydana gelmiş bir benliktir.

Başlangıçta yeni doğan bir bebek kendisinin ayrı bir varlık olarak 'ben' olarak farkında değildir. Başka bir deyişle Yeni doğmuş bir bebek 'ben' ve ben olmayan arasında bir ayrım yapamaz. Bununla birlikte benliğin özü, yalnız kişinin kendisini ayrı bir varlık olarak kavramasından değil, aynı zamanda isteklerde bulunan ve üstelik bu yönde eyleme geçme niteliğine sahip bir varlık olarak tanınmasıyla biçimlenir.⁵⁷⁰

Çocukta benlik gelişimi, çocuğun önce kendisini anlamasıyla değil, çevresini algılamasıyla gelişmeye başlar. Doğduğu andan itibaren çocuğun ilişkide bulunduğu insanlar, anne ve babasıdır. Anne-babasının kendisine sevgiyle yaklaşımı, gereksinimlerini düzenli ve yeterli olarak karşılamaları, kendisini rahatlatmaları, onun benlik gelişimine olumlu yönde katkıda bulunurken tersi durumda yani çevresindeki insanların ona sevgisiz yaklaşımı, ihtiyaçlarını zamanında, düzenli ve yeterli olarak karşılamamaları sonucunda dış dünya ve insanlar hakkında olumsuz izlenimler edinir. Sonuç itibarıyla onun dış dünya ve insanlar hakkında edineceği bu olumsuz izlenimler benlik kavramının çekirdeğini oluşturur.⁵⁷¹

⁵⁶⁹ Cüceloğlu, *Yeniden İnsan İnsana*, s.99

⁵⁷⁰ Kaya, Mevlüt, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Öğrencilerinin Benlik Tasarımları Düzeyleri, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), O.M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun, 1998, s.23

⁵⁷¹ Çelik, a.g.m., s.240

Yaşamımız boyunca benlik kavramımız sürekli değiştiği gibi benlik saygımız da zaman içerisinde değişebilir. Bununla birlikte hayatımızın ilk yıllarında önemli ve yeterli olduğumuz duygusunu ve başkalarından ayrı olduğumuz duygusuyla dengeli bir biçimde başkalarıyla bağlantılı olduğumuz duygusunu, kendimiz ve dünya hakkında bir gerçeklik duygusunu ve tutarlı bir dizi ahlak kuralını ve değerini kazanabildiğimiz takdirde benlik saygımız açısından sağlam bir temel oluşturmuş oluruz.⁵⁷²

Bebeklik döneminden itibaren gelişmeye başlayan benlik saygısı, çocuğun çevresiyle etkileşimine ve ebeveynlere bağlı olarak gelişir. Önce anne - baba ve diğer aile bireyleri gibi çocuğun hemen yakınında bulunan kişilerin daha sonra arkadaş ve öğretmenlerinin tutum ve davranışları ile çocuğun benlik saygısı şekillenir. Benlik saygısının olumlu bir şekilde gelişebilmesi için çocuğun olumlu davranışları nedeniyle ödüllendirilmesi, kabul görmesi ve sevilmesi gerekmektedir.⁵⁷³

Bu sebeple bebeğin bağlanma, duygulanım, sağlık, mizaç, uyum, anne-babanın ruh sağlığı alanlarındaki deneyimlerinin kalitesi onun ilerideki sağlıklı ve benlik saygısının temellerini oluşturur.⁵⁷⁴

Benlik saygısı, çocuğun başarılarını değerlendirdiği, arkadaşlıklar oluşturduğu, kişisel bakım becerilerini, öğrenme ve yaratıcı oyunu geliştirdiği ve fiziksel becerileri hükmettiği üç yaşına kadar gelişmeye devam eder.⁵⁷⁵

Kohut'a göre benlik saygısının gelişimi annelik yapan objenin, çocuğa uygun bir aynalayıcı (mirroring) yanıtlar verme kapasitesine bağlıdır. Zira annenin, çocuğun narsistik gereksinimlerine yerinde ve yeterince karşılık vermesi çocuğun benlik saygısına katkıda bulunur ve benlik saygısını gerçekçi yönde kanalize etmesini sağlar.⁵⁷⁶

Psikanalitik kurama göre benlik saygısının gelişimi, süper ego gelişimi ile de yakından ilgilidir. Zira süper ego geliştikçe benlik saygısının içerden düzenlenmesi görevini üzerine alır. Artık kendinden hoşnut olmanın tek koşulu sadece sevilmiş olma duygusu olmayıp doğru olanı yapmış olma duygusu da gereklidir. Süper ego tarafından

⁵⁷²Sanford ve arkd., a.g.e., s.43

⁵⁷³Öztürk ve arkd.a.g.m., s.140

⁵⁷⁴Culbertson, J.L.; Newman, J.E.; Wills, D.T., "Childhood and Adolescent Psychologic Development" *Pediatr Clin North Am*, 50, 2003, pp. 741-764

⁵⁷⁵Taylor, S.E.; Lerner, J.S.; Sage, R.M.; Lehman, B.J.; Seman, T.E., "Early Environment Emotions, Responses to Stress, and Health", *J.Pers*, 72 (6), 2004, pp. 1365-1393'den nakleden Özmert, a.g.m., ss.256-273

⁵⁷⁶Kohut, Kendiliğin Yeniden Yapılanması, s.153

cezalandırılma son derece acı verici olup benlik saygısının azalması olarak hissedilir. Dolayısıyla egonun, süper egoya karşı suçluluk duyması şeklinde ortaya çıkan bu durum benlik saygısını zayıflatır, ülkülerin gerçekleştirilmesini ise güçlendirir.⁵⁷⁷

Kısaca belirtmek gerekirse, çocuğun ruhen ve bedenen sağlıklı ve kapasitesinin üst sınırlarına varacak düzeyde gelişmesinde ilk yılların büyük önemi vardır. Çünkü ilk çocukluk yıllarındaki benlik gelişimi, daha sonraki yıllardaki gelişimi de belirler. Çocuğun biyolojik ihtiyaçlarının yanı sıra, koşulsuz sevgi, güven, kabul edilme, onaylanma, takdir edilme, otorite, disiplin vb. gibi duygusal ihtiyaçları aile içinde karşılanabilir. Zira aile, insanın insanı tanınmasını ve sevmesini sağlayan biricik vasıta. Çocuk kendisinin, özel, değerli, yeri doldurulamaz bir varlık olduğunu ilk olarak aile içerisinde idrak edebilir. Böylece güçlü bir kişiliğin ve hayat başarısının ana ögesi olan özgüven duygusunun temeli atılmış, insani varoluşun temel sorunlarından birisi olan ‘değerliyim’ duygusu yani benlik saygısı kazanılmış olur.⁵⁷⁸ Ayrıca çocuklara duygularını ifade edebilme imkânı verilirse, suçlayıcı ve önemsiz olmayan bir tarzda sorunlarını tartıştıkları güvenli bir çevre oluştururlarsa ve bütün insanların değerli olduğu konusundaki inançları güçlendirilirse, benlik saygısı gelişimlerine katkıda bulunmuş olur.

Ergenlik dönemi, gencin yeni beceriler kazanması gereken, yeni talepler isteyen, yeni okul yapısı, arkadaş ilişkilerinde ve etkisinde artış, bununla beraber anne-babadan kopuş hareketinin başladığı bir dönemdir. Gencin bu dönemde kazandığı fiziksel ve bilişsel yetenekler çevresine ve kendisine uyum yapmasını gerektirir. Bu uyum, gencin kendisini algılayış şeklinde uyarılma yapmasını gerektirir.⁵⁷⁹ Yaşamın ilk yıllarından itibaren insan davranışlarını belirlemede benlik kavramı önemli rol oynamakla birlikte ergenlik dönemine gelindiğinde benlik özel bir ilgi konusu haline gelmektedir. Rice’a göre bu durum, ergenlik döneminde benliğin daha önemli olmasından değil, benlik kavramının bu dönemin problemi olmasından kaynaklanmaktadır.⁵⁸⁰

⁵⁷⁷Fenichel, O., The Psychoanalytic Theory of Neurosis, W. W. Norton and Company, New York, 1945’den nakleden Çuhadaroğlu, a.g.t., s.4

⁵⁷⁸Koytak, a.g.m., s.19

⁵⁷⁹Güven, a.g.m., s.149

⁵⁸⁰Orbay, a.g.t., s. 8

Gençlik çağında benlik kavramı ön planda olduğu için genç insan çocuklukta dışa dönük olan antenlerini kendi içine çevirmeye, kendini bedenini, duygularını incelemeye, hedefleri konusunda kafa yormaya başlar. Genç adını, yürüyüşünü, bedenini vs. beğenmez. Benliğini başlıca uğraş alanı haline getiren genç, kendini aşağı görmekle yüceltmek arasında sürekli gelgitler yaşar. Bazen pek çok yönden kendisini beğenmezken, bazen de düş kurup hayallere dalar ve kendisini kahramanca işler yapan birisi, hayranlık duyulan bir spor yıldızı vs. gibi görebilir. Kısacası gençlik çağında benlik kavramı, sürekli iniş çıkış ve dalgalanmalar gösterir. Zira bu çağda sürekli kendisini tartan, değerlendiren ve eleştiren genç, uygun olan bir kimlik arayışı içerisinde ve benliğini yeni baştan düzenleme çabasıdadır.⁵⁸¹

Ergenlik döneminde gencin arayışları, onun daha duyarlı, hassas, etkilenebilir ve güvensiz olmasına yol açar. Gencin bir gruba ait olması, benzer giyim ve davranışlar göstermesi ve özdeşimlerde bulunması benlik saygısını yükseltmeye yönelik çabalarından kaynaklanmaktadır.⁵⁸²

Bu sebeple, gelişimsel değişmelerin ergenlerin uyumu üzerindeki etkisi, onların bu dönem boyunca kendilerini nasıl gördükleri göz önüne alınarak daha iyi anlaşılabilir. Öztutum ve değerlendirmeler yaşantı ve uyum arasında aracılık görevi yaptıklarından hem gelişimsel hem de klinik araştırmalarda temel yapılar olarak ele alınmaktadırlar. Böylece benlik kavramı ergen gelişiminde potansiyel gerilimin geçerli bir göstergesi olarak ele alınmaktadır.⁵⁸³

Benlik kavramına ilişkin düşünceler, ergenlik döneminde daha soyut ve karmaşık hale gelerek farklılaşır. Benlik kavramı kişinin sosyal çevresinden gelen bildirimlerle şekillenir.

Piaget'e göre, ergenlik döneminde soyut-işlemler gelişmekte ve hipotezik durumlar üzerinde düşünülebilmektedir. Bu dönemde ergen düşüncesi, somut gerçeklerle kısıtlı kalmamaktadır. Genç içe bakış tekniğini kullanabilmekte ve kendi içsel özellikleri hakkında düşünebilmektedir. Bununla da kalmayıp kendi düşünceleri

⁵⁸¹ Yörükoğlu, a.g.e., ss.104-105

⁵⁸² Maşrabacı, Tülay, "Hacettepe Üniversitesi Birinci Sınıf Öğrencilerinin Benlik Saygısı Düzeylerinin Bazı Değişkenlere Göre İncelenmesi", A.Ü., Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 1994, s.28

⁵⁸³ Güven, a.g.m., s.149

düşünceleri üzerinde düşünebilmekte, kısacası genç, bu dönemde kendinin farkında olduğunun da farkına varmaktadır.⁵⁸⁴ Dolayısıyla gencin davranış biçimlerini belirleyen kavramların, değerlerin, amaçların ve ideallerin dinamik organizasyonu olan benlik , gencin kişiliğinin oluşması ve davranışlarının şekillenmesinde önemli rol oynayıp, diğer insanların beklentileri ve tutumları çerçevesinde gelişir.

Ergenin kendi benliğini değerlendirişi dışarıdan gelen tepkilerle,yani onay veren yaklaşımlar veya eleştirel yaklaşımlarla yakından ilgilidir.Çünkü bu dönemde kendisini dış çevrede arayan genç için çevresindeki kişilerin onu nasıl değerlendirdiği büyük önem arzeder.Hakaret edilen ve kötü muameleye maruz kalan çocuk veya genç onaylanmadığını ve kendisinin değersiz olduğunu hisseder.Bir süre sonra ebeveyninin haklı olduğuna ve işe yaramadığına inanır.Yeterince sevilmediğini düşünür.Bazı gençler bu durumu bastırmak için evden uzaklaşma,intihar etme girişimlerinde bulunabilirler.Bazıları da bu durumu bastırmak için agresif tepkiler verebilirler.Benlik saygısı düşen gençlerin ruh sağlığı olumsuz yönde etkilenir.Örneğin bu tür gençlerde sinirlilik,iştahsızlık ve uykusuzluk gibi belirtiler ortaya çıkabilir.

Bu sebeple ergenlik dönemi, benlik saygısı ile ilgili önemli değişikliklerin veya yapıların ortaya çıktığı bir dönemdir. Aslında benlik saygısı ile ergenlik dönemi arasındaki ilişkinin çift yönlü olduğu da söylenebilir. Zira ergenlik dönemindeki değişiklikler, gencin benlik saygısını etkilediği gibi, benlik saygısının bu döneme kadar olan durumu da gencin gelişimini etkilemektedir.⁵⁸⁵

Benliğin ya da kendiliğin tanınması daha ziyade yirmili yaşlar içerisinde söz konusu olabilir. İnsanın kendisini tanıması, farkına varması başkalarına ait bilgilerle değil, öze ait edinimlerle gerçekleşir. İnsan bu aşamada zihinsel melekeleri kullanmayı öğrendikçe, kendisinin olduğu sınırı görebildiği gibi, olabileceği noktanın da iç görüşüne sahip olur.⁵⁸⁶ Ergenlik dönemindeki genç, kendisinin nasıl birisi olduğu, neye benzediği, kendisi hakkında başkalarının neler hissettiği vb. konular üzerinde çokça düşünür, kafa yorar. Gençler, bu sorulara yanıt ararken benlik algılarını kullanırlar. Bu

⁵⁸⁴Bkz. Piaget, Jean, Çocukta Zihinsel Gelişim (Çev.Hüsen Portakal),Cem Yayınevi, İstanbul ,1999, ss. 84-95

⁵⁸⁵Çuhadaroğlu,a.g.t.,s.21

⁵⁸⁶Mehmedoğlu,a.g.e.,s.58

dönemde, içsel faktörlerin yanı sıra, çevresel faktörlerin etkisiyle de gelişen benlik algıları, sonuçta gencin kendisine yaklaşım biçimini belirlemektedir. Ergenlik döneminde gerek içsel faktörlerin gerekse çevresel faktörlerin etkisi ile gelişen benlik imgeleri, gencin kendine yaklaşım biçimini belirlemektedir. Gencin kendisine yaklaşım biçiminin, yani kendisine karşı aldığı tutumun yönü, kısacası kendisi hakkında olumlu ya da olumsuz bakış açısına sahip olması, kendini değerli ya da değersiz görmesi benlik saygısını belirlemektedir.⁵⁸⁷

Benlik saygısının gelişmesi için sosyal karşılaştırmalar ve yansıtılmış değerlendirmeler kaynak teşkil etmektedir. Yapılan araştırmalar, ergenlerin kendi değerlerinin farkına varabilmek için kendilerini yaşlılarıyla karşılaştırdıklarını ve bu tür karşılaştırmaların esasen 6-7 yaşlarından itibaren başlayıp gelişimsel olarak devam ettiğini, ancak ergenlik dönemi boyunca yoğunlaştığını göstermektedir.⁵⁸⁸ Ayrıca gencin karşı cinsle geliştireceği ilişkilerde benlik yapılanmasını etkilemekte ve cinsel olgunluğa erişmesinde etkili olmaktadır.

Kişiliği ve davranışları, içinde bulunduğu ortamlardan sürekli etkilenen gencin benliği de büyük ölçüde içinde yetiştiği toplumsal ve kültürel ortamın niteliklerini yansıtmaktadır. Yaşantılar, duyular, hissedilenler benliğin temelini oluşturmaktadır. Dolayısıyla benliğin gelişimi, gencin çevresi ile olan yaşantılarını algılayışına bağlıdır. Bir başka deyişle genç insanın, kendisi hakkında geliştirdiği düşünceler, çevresindeki kişilerin onu değerlendirme şekline göre belirlenmektedir.

Gençler, genellikle aile, okul ve anne-baba kurallarına karşı gelip reddetseler bile onlar sağlıklı bir benlik kimliği geliştirmek ve farklılaşmış bireyler olmak için yine de anne-babanın referans sistemine ihtiyaç duyarlar. Okul ortamı da gence daha durağan ve daha tutarlı olma duygusunu kazandırabilmekte, toplumsal gerçeklere ve değişen toplumsal koşullara etkin bir biçimde uyum sağlamasına yardımcı olmaktadır.

Kişinin benlik saygısının düşük ya da yüksek olmasının bütün yaşamı boyunca büyük etkisi olmakla beraber, gençlik çağında bu önem daha da artmaktadır.

Temeli çocuklukta atılan benlik saygısı, ergenlik döneminde örgütlenip, bireyin yaşamını etkileyen kalıcı bir faktör haline gelmektedir. Bu sebeple benlik saygısı ile

⁵⁸⁷Karadağlı, a.g.t., ss. 11-13

⁵⁸⁸Uyanık Balat ve arkd., a.g.m., s. 176

ilgili olarak yapılan araştırmaların çoğu daha ziyade ergenler üzerinde gerçekleştirilmektedir.

Rosenberg'e göre, benlik saygısı gencin ileriki yaşamında düşüncelerini, duygularını ve davranışlarını belirleyen öznel yaşamının, yani kimliğinin çekirdeğini oluşturur.⁵⁸⁹ Dolayısıyla ergenlik döneminde kazanılan en önemli özellik olan kimlik duygusunun sağlanması benlik saygısının önemli bir payı vardır.Bu sebeple başta Erikson olmak üzere bir çok araştırmacı ergenlikte benlik saygısının ,kimlik gelişimi ve kendilik duygusunun kazanılmasındaki önemini vurgulamışlardır.

Erikson'a göre gelişimin beşinci dönemi olan psiko-sosyal gelişim döneminde kimlik oluşumu sürecinde de benlik saygısının önemli rolü vardır. Daha nceki dönemlerde benlik saygısının ortaya çıkmasını sağlayan aynılık ve süreklilik duygusunun psiko-sosyal gelişim döneminde başkaları tarafından yapılan değerlendirmenin aynılık ve sürekliliği ile uyuşması sonucunda benlik kimliği duygusu gelişmektedir. Bu Şekilde bir kimlik duygusuna yol açan benlik saygısı, yetenekler, sosyal teknikler, ego ideali ve sosyal rol ilkelerine dayanmaktadır.⁵⁹⁰

Ergenlerde beden imgesi ve benlik saygısı i içedir.Ergen için çok gerekli olan beden narsisizmi hastalık ile bozulur.Fiziksel hastalıklar ve beden imgesinin bozulması,kontrolünü kaybetme ve utanç duygularını ortaya çıkarır.Bu durum özellikle kronik hastalığı olan ergenler de görülür ve kendilerini değersiz olarak algılamalarına neden olur.⁵⁹¹

Fiziksel görünüm bozukluğu ve kronik rahatsızlıkları olan ergenler,ailelerinden yeteri kadar destek gördüklerinde benlik saygılarını arttırma ve kendi kimlik bağımsızlıklarını geliştirebilmek için bir takım fırsatlar yakalayabilirler.

Ekonomik, sosyal ve kültürel sayısız değişkenin araştırma sonuçlarını etkilemesine rağmen yapılan araştırma sonuçlarına göre, gençlik döneminde benlik kavramındaki değişiklikler, kimlik yapılanması ile ilgili olarak yaşanan bir takım

⁵⁸⁹Rosenberg,M.,Society and the Adolescent Self-İmage,Princeton University Press,Princeton, 1965'den nakleden uhadaroğlu,a.g.t.,s.21

⁵⁹⁰Erikson,a.g.e.,ss.29-30

⁵⁹¹Pfeffer,C.R."Children's Reaction to İllness,Hospitalization and Surgery",Comprehensive Textbook of Psychiatry (içinde),Ed.H.I. Kaplan and B.J.Sadock,Wilkins,1985,pp.1836-1842

dalgalanmalara rağmen benlik saygısında bir artış olduğu gözlenmiştir.⁵⁹²

Genç insan kendine özgü değerler, yaşam felsefesi ve dünya görüşü oluşturmaya, bir amaç veya amaçlara doğru yönelmeye, kısacası çevresiyle bütünleşmeye, kendi öz benliğinin bilincine varmaya ve bunun yanında kendine özgü bir kimlik duygusu geliştirmeye çalışır. Bununla birlikte ergenlik dönemi gençlerinin kendini aşağı görmek, kendine güveni olmamak, kendini aptal hissetmek, sık sık öfkeye kapılmak gibi kişilikle ilgili kaygıları mevcuttur.⁵⁹³ Bariz utanma ve aşağılık duygularında ifadesini bulan kendilik saygısı yitimine narsistik çatışmalar yol açabilmekte ve böyle bir benlik saygısı yitimi ergenlikteki kimlik duygularını çok daha tehlikeli bir düzeyde etkilemektedir.⁵⁹⁴ Her gencin yaşadığı ve atlatılması gereken bir gençlik hastalığı olan kimlik bunalımı bazı gençlerde çok hafif geçerken, bazı gençlerde daha ağır belirtilerle kendisini gösterir. Dolayısıyla ergenlik ya da gençlik çağında genç insanın kimlik bunalımını atlatamaması ya da kimlik bunalımının yoğunluğu kendine güven duygusunu, dolayısıyla benlik saygısını etkilemektedir. Bu bağlamda Tümer ve arkadaşlarının erkek ergenler üzerinde gerçekleştirdikleri bir araştırmada kimlik bocalaması olan ergenlerin diğerlerinden daha düşük benlik saygısına sahip olduklarını ve daha sık psikiyatrik belirtiler gösterdiklerinin tespit etmiş olmaları⁵⁹⁵, ergenlikte kimlik duygusu oluşturabilmenin benlik saygısı açısından ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Güvensizlik duygusunun oluşmasında çocukluk döneminde yaşanan olaylarla birlikte kimliğin temel özellikleri olan unsurların (bağımsızlık duygusu, hayat felsefesi, sosyal statü ve mesleki rol ile cinsel kimlik) yeterince oluşmamasının da önemli bir etkisi vardır.⁵⁹⁶ Kendine güven duygusu ise, kimliğini oluşturmuş, bağımsızlığını yeterince kazanmış, hayat anlayışını belli ölçüde ve mesleki rolünü az çok belirlemiş ve cinsel kimliğini de kabullenmiş olan gencin durumunu ifade etmesi bakımından son derece önemlidir. Kısaca belirtmek gerekirse, gençlik çağının sonlarına doğru genç insan adeta durulur, benlik kavramı netleşir, benlik saygısı artar,

⁵⁹²Karadağlı, a.g.t., ss166-167

⁵⁹³Yörükoğlu, a.g.e., s. 21

⁵⁹⁴Jacobson, a.g.e., s. 164

⁵⁹⁵Türkbay, Tümer; Özcan, Celale; Doruk, Ali; Uzun Özcan, "Consequences of Identity Confusion on Adolescents Psychiatric Symptoms and Self-Esteem", Psychiatry in Türkiye, Volume :7, Number:3, 2005, pp.92-97

⁵⁹⁶Kula, a.g.e., ss. 75-76

kendi kendisiyle ve çevresiyle olan çatışmaları da sona erer. Ayrıca söz konusu gencin cinsel kimliği de oturmuştur.

2. Gençlik Çağında Dini Gelişim:

Ergenlik ya da gençlik dönemi , dini uyanış, şuurlanma, geleneksel değerlere karşı tenkit, tepki ve şüphe tutumlarının gelişmesi, yeni dini arayış ve tercihlere yönelme, geçici ya da uzun süreli dine ilgisiz kalma ya da dini bir cemaat veya grup içerisinde kendini tamamıyla dine verme vb. gibi davranış eğilimlerinin sıkça görüldüğü bir süreçtir.⁵⁹⁷

İnsanların dini yönelimleri, değişen toplum şartlarına göre değişiklik göstermektedir. Ancak, gençlik döneminde insan ruhu, dinle yakın ilgi ve çok yönlü bir ilişki içerisinde. Hayatın anlamı, insanın görev ve sorumluluklarını belirleme, kimliğini tanımlama gibi entelektüel konular, bunun yanında duygusal ve sosyal birçok arzunun tatmini insanın dini güdülenmelerinde oldukça etkilidir.⁵⁹⁸

Din, genç insana bir takım değerler sunma ve aynı değerler, pratikler etrafında bütünleşen bir topluluk içinde bulunma ve bunlara katılma imkânı sağlayarak gencin içinde bulunduğu toplumda kendisinin de bir yerinin, anlamının (değerinin) olduğunu kavramasına ve toplumdaki statüsünü belirlemeye yardımcı olur. Böylece genç insan kendisine güven duygusunu da kazanmış olur. Çocukluk döneminde temel güven duygusu sağlıklı gelişmemişse ve kimlik arayışı arasındaki sıkıntıları yoğunlaşmışsa genç, kendine güven duyabileceği insanlar ve sığınabileceği din veya ideoloji ya da bir felsefe arar. Genç tarafından referans kabul edilen din, gencin kendisine ve başkalarına güven duygusu kazanmasında, öncelikle bir takım değerlere bağlanmasında ve üstün olan, aşkın olan bir varlığa inanma duygusu etrafında bütünleşmiş fertlerle kaynaşmasında etkili olur.⁵⁹⁹ Kısacası din, gence bir dünya görüşü, pozitif bir bakış açısı kazandırarak temel güven duygusunu güçlendirmektedir.

Ergenlik dönemine yaklaşırken zihin ve düşünce hayatı gerek derinlik gerekse genişlik yönünden büyük bir kapasite kazanır. Özellikle, ‘soyut düşünme’ kabiliyeti ile birlikte ergen, problem tahlilleri ve yüksek seviyede genellemeler yapmaya başlar.

⁵⁹⁷Hökelekli, Hayati, “Gençlik ve Din”, s. 13

⁵⁹⁸ Uysal, *Türkiye’de Dindarlık ve Kadın*, s. 63

⁵⁹⁹Kula, a.g.e., ss. 78-79

Böylece yetişkinler seviyesinde bir düşünce kapasitesine ulaşan ergen, bir taraftan içinde yaşadığı çevre ve dünyanın problemleri ile diğer taraftan da dini ve metafizik konularla ilgilenmeye başlar.⁶⁰⁰

Din psikolojisi açısından bakıldığında ergenlik dönemi bir taraftan ‘dini uyanış’ ve ‘dine dönüş’ün ortaya çıktığı bir dönem, diğer taraftan da ‘dini şüphe ve kararsızlık’ların son derece yoğun olduğu, çelişki ve çatışmaların giderek artış gösterdiği bir hayat evresidir. Dini gelişim açısından ergeni (adolescent), çocuktan ayıran en önemli özellik, çocukta henüz tam anlamıyla oluşmamış olan ‘dini şuurlu’ un uyanmasıdır. 11-12 yaşlarından itibaren gelişmeye başlayan ‘soyut düşünme kabiliyeti’nden dini inanç ve yaşantı da etkilenir. Bu sebeple 12-14 yaşları ‘dini uyanış, dini gelişim’ dönemi olarak bilinir. Başka bir deyişle çocuklukta temeli atılan dini kişiliğin şuurlu bir şekilde gelişmesi ilk olarak ergenlikte ortaya çıkar. Daha önce otorite etkisiyle şekillenmiş olan dini hayat, bu dönemde bağımsızlığa kavuşur, çocukluk inançları bir kontrol ve değerlendirmeden geçirilerek ya olduğu gibi benimsenir ya da kısmen veya tamamen değiştirilerek kişiliğe mal edilir.⁶⁰¹

Ergenlik çağının asıl bunalımlı safhasına girmeden önceki bir-iki yıl içerisinde dine ilgi yüksek seviyededir. İbadetleri yerine getirme, camiye ve cemaate katılma, helâl-haram, günah-sevap gibi konulara karşı ilgi ve duyarlılıkta belirgin bir artış görülürken bu durum ergenliğin kendisine has bunalımlarının baş göstermesiyle çok fazla sürmez.⁶⁰² Dini değişme ve gelişme açısından ilk ergenlik çağının başlıca özellikleri şunlardır:

a. Bu dönemde soyut düşünme yeteneği gelişmiştir. İlk ergenlik dönemi ile birlikte genç, çocukluk dönemindeki insana benzeyen Allah düşüncesinden tamamen kurtularak, eşi benzeri olmayan her yerde hazır, canlı ve ölümsüz bir yaratıcı fikrine ulaşır. Gencin içinde bulunduğu aile ve arkadaş çevresi, tabiat olayları, okuduğu kitaplar, öğretmenleri, dua ve musiki parçaları, topluca yapılan ibadetler vs. dini düşüncelerin uyanması ve gelişmesinde etkili olur.⁶⁰³

⁶⁰⁰Hökelekli, Hayati, a.g.e., ss. 266-267

⁶⁰¹Hökelekli, a.g.m., ss. 26-27

⁶⁰²Hökelekli, a.g.e., ss. 269

⁶⁰³ Peker, a.g.e., ss. 106

b. Tatmin edici bir dünya görüşü geliştirme, bir kimlik oluşturma, kutsala bağlanma ihtiyacı ile dine ilgi duyan ergen, yaşanan hayat ile dini-ahlâki değerler arasındaki derin farklılığı algılamaya başlayınca, olgun ve istikrarlı bir benlik bütünlüğüne kavuşmak için din-çevre çatışmasını çözümlene ihtiyacını hisseder. Bu ihtiyaç ergende daha ziyade metafizik bir alanda gerçekliğini sürdüren, dine karşı tenkitçi ve şüpheli tutumların gelişmesine sebep olur.⁶⁰⁴ Başka bir deyişle bu dönemde genç insan, kendisini ilgilendiren tüm konularda olduğu gibi dini konular üzerinde de düşünür, inançlarını gözden geçirir. Dini emirler karşısında kendi durumunu tayin eder. Bu dönemde, genç insan, dinin bazı noktalarına sıkı bir şekilde sarılırken bazı noktalar hakkında şüphe etmeye başlar. Kısacası dini konulardaki şüphe ve kararsızlık da bu dönemin ana problemlerinden birisidir. Zekânın gelişmesi ve muhakeme kabiliyetinin artması, ergeni dini inançlar üzerinde yeniden düşünmeye sevk eder. Dini konulardaki şüphe ve kararsızlıklar daha ziyade ibadet şekilleri üzerinde yoğunlaşır. Ancak, dini konulardaki bu şüphe kararsızlıklar, gençte ruhi gerginlik, suçluluk ve günahkârlık duygularına sebep olur. Bu durum, genç insanda ‘acaba dini inançları olduğu gibi mi kabul etmeli, yoksa bazılarını mı kabul etmeli ya da hepsini mi reddetmeli’ şeklinde bir iç çatışmaya yol açar.⁶⁰⁵ Dolayısıyla gençlik döneminin dini gelişim özelliklerinden birisi de yoğun bir şekilde yaşanan suçluluk ve günahkârlık duygularıdır. Suçluluk duygusunun en önemli kaynağı cinsi güdülerin uyanışıyla birlikte ortaya çıkan ahlâki sorunlardır. Zira ergenlikte cinsi olgunluğa ulaşılmış olmakla birlikte hayatın sosyal ve ekonomik zaruretleri, bu ihtiyacın meşru tatminini engellemekte ve ertelemektedir. Cinsi faaliyet toplumda yasaklarla kuşatılmış olup, bu yasaklarda çoğu zaman din tarafından desteklendiği için, din ile cinselliğin gencin zihninde çatışmaya yol açması kaçınılmaz olmaktadır.⁶⁰⁶

c. İnsanın gerek kendisinin, gerekse başkalarının davranışlarını iyi ve kötü açısından değerlendiren bir iç kontrol gücü olan vicdan, çocuklukta çok az gelişmiş olmasına rağmen ilk ergenlik döneminde hızla gelişir ve son derece hassas bir hal alır. Özellikle

⁶⁰⁴ Bahadır, Abdülkerim, ”Ergenlik Döneminde Dini Şüphe ve Tereddütler”, Gençlik ,Din ve Değerler Psikolojisi (içinde), Ed. Hayati Hökelekli, Ankara Okulu Yay., Ankara, 2002, s. 255

⁶⁰⁵ Peker, a.g.e., s. 107

⁶⁰⁶ Hökelekli, a.g.e., s. 274

adalet duygusu bu dönemde bir hayli gelişmiş durumdadır. Bu dönemde, genç anne-baba ve çevresindeki kişilerin ahlâki davranışlarını eleştirel bir gözle incelemeye başlar. Özellikle dindar kişilerin söz ve hareketlerindeki tutarsızlık onun ruhunda dine karşı bir şüphe uyandırır.⁶⁰⁷

Orta ergenlik ya da gençlik dönemi (14-18 yaşları), her yönden geçici bir bunalım dönemidir. İnsanla ilgili şüphe, kararsızlık ve çatışmalar, insan hayatında en çok bu dönemde görülür. Geleneksel dini kalıpların tenkit ve değerlendirmeye tabi tutulup, şahsi bir din anlayışına ulaşma bu bunalım safhasından sonra gerçekleşmektedir.⁶⁰⁸ Ergenlik döneminde genç insan bir taraftan yaşadığı derin ruhi bunalımların, diğer taraftan kendisini içten ve dıştan çepeçevre kuşatmış olan karmaşık etkilerin tesiriyle dini gelenek ortasında belli bir yönde tercih yapmaya ve kesin bir tutuma bağlanmaya adeta zorlanır. Başka bir deyişle ergenlik döneminde duygu ve heyecan hayatının olgunlaşmaya başlaması ve ergenlik bunalımının yatışmasına bağlı olarak 17-18 yaşlarına doğru dini inançlarla ilgili şüphelerin yavaş yavaş sona erdiği gözlenmektedir. Bununla birlikte ergenlik çağındaki dini şüpheler, her zaman ergenlerin ya da gençlerin imanları üzerinde olumsuz etki meydana getirmez. Uygun şartlar altında bu şüpheler dini saflaştırıcı ve şuurlu bir dindarlığa sahip olmada önemli fonksiyona sahiptirler.⁶⁰⁹

Ergenlik döneminde kendisini gösteren bağımsızlık, cinsellik güdülerinin yanı sıra ‘katı akılcılık’ ve ‘iradecilik’, kendi benliğini üstün tutma eğilimleri tam bir dini bağlanmaya engel olabilmekte ise de şüphe, kararsızlık ve hatta geçici inkâr durumlarının yaşandığı geçici evreden sonra gencin yeniden dine dönüşünü hazırlamaları bakımından da olumlu bir etkiye sahiptirler. Özellikle çocukluk döneminde sağlıklı bir dini gelişim gösteren gençlerin geçici bir kararsızlık ve bunalım evresinden sonra dini inanç ve değerleri şuurlu bir şekilde yeniden keşfettikleri ve onlara bağlandıkları çoğu zaman gözlenmektedir.⁶¹⁰

Son ergenlik döneminde genç insan, din konusunda gittikçe şüphecilikten sıyrılarak dini inançlarında kararlılık göstermeye başlar. Ancak yine de din konusundaki

⁶⁰⁷Peker,a.g.e.,s.108

⁶⁰⁸Hökekleli, a.g.e., s. 270

⁶⁰⁹Hökekleli, a.g.e., ss. 272-273

⁶¹⁰Hökekleli,a.g.e.,s.278

problemleri tam olarak çözüme kavuşmamıştır. Bu noktaya gelinirken arkadaşlar arasındaki dini tartışmaların, arkadaş çevresinin dini tutum ve davranışlarının, zihni yönden olgunlaşmış olmanın, dindarların ve din adamlarının tutumlarının ders dışı okunan kitapların vs. çok büyük etkisi vardır.⁶¹¹ Ergenlik döneminin sonlarına doğru genç insan, çocukluktan beri kendisi için huzur kaynağı olmuş dini inançlara yeniden sarılır, derin bir sezikle varlığını hissettiği Allah, gencin iç fırtınalarını dindirir. Böylece dini değerler çerçevesinde hayatını yönlendirmeye çalışan ergende, bir rahatlama, yatışma, sevinç ve güven duygusu gelişir. Ruhi güç ve fonksiyonları uyumlu bir şekilde bütünleşme imkânı bulur. Ergenlik ya da gençlik çağının son döneminde özellikle de 18-21 yaşlarından itibaren gençler din ile ilgili kesin tercih ve kararlarını yapmışlardır. Gençlerden bir bölümü, bu dönemde dini bütünüyle reddederek, ilgisiz, dinsiz ya da agnostik olurken, büyük çoğunluğu ise dine olumlu bir ilgi duymakta, yaşantılarında az ya da çok dinin etkisini hissetmektedirler.⁶¹²

Özetle söylemek gerekirse, gençlik döneminde dini gelişim üç aşamada gerçekleşmektedir. Ergenlikte dini gelişimin ilk aşamasında dini şuurun uyanmasıyla Allah'a ve dini değerlere sarılmanın doyumsuz zevkini yaşayan genç için bu aşamada din, kişiliğini şekillendirebilecek en güçlü güdülerden birisi haline gelir.

Ergenlik dönemi, dini gelişiminin ikinci aşamasında genç teslimiyetçi anlayışını hemen hemen tümüyle terk eder ve bütün dünyasını soru süzgecinden geçirmeye başlar. Doğal olarak dini kabulleri de bu durumdan büyük ölçüde etkilenen ergenin şüphelerinin ardında reddetme niyetinden çok hakikate ulaşma arzusu ve ihtiyacı yatar.

Dinin gelişimin de üçüncü aşaması kabul edilen bu son ergenlik döneminde her alanda olduğu gibi ruhsal alandaki dengelenmeye paralel olarak dini tutum ve davranışlarda da belirgin bir yapılanma görülür.

Bu dönemde ergen, dini gelişim açısından ya çocukluğun geleneksel inançlarına geri döner, ya bu inançlarını yeniden düzenleyerek şuurlu yeni bir dini yaşayışa bürünür, ya da din ile ilgili her şeye sırt çevirerek ateist veya agnostik bir kişilik geliştirir.

⁶¹¹Peker, a.g.e., s. 109

⁶¹²Hökelekli, a.g.e., ss. 280-281

İKİNCİ BÖLÜM

ARAŞTIRMA VE YÖNTEM

I. ARAŞTIRMA

A. Araştırmanın Konusu ve Önemi

İnsan oğlu binlerce yıldır kendin ve davranışlarını anlamaya çalışmaktadır. Bilindiği üzere dini yaşantıların en üst biçiminde “kendini bil” kuralı bir kanun olarak ortaya çıktığı gibi felsefenin temel uğraşı da insanın kendini bilmeye çalışmasıdır.”Kendini bilen Rabbini bilir” hikmeti ve Herakleitos’un felsefeyi “kendimi araştırdım” şeklinde özetleyişi de bu gerçeği dile getirmektedir.”Kendini bil” pek çok anlamlara gelebilir: Ne istediğini bil, kendini sınırlarını ve zayıflıklarını bil, diğer insanların seni nasıl algıladıklarının farkında ol vs. Kendini tanıyan bir kimse, dış dünyasında olan olayların ve iç dünyasında oluşan yaşantıların çoğu kez farkındadır. Böyle bir kimse çevresindeki kişi ve olayların kendisini nasıl etkilediğinin farkında olduğu gibi, kendisinin de çevresindekileri nasıl etkilediğini bilir ve böylece kendi yaşamını yönetebilme imkânına sahip olur¹. Esasen insanın kendisini ve davranışlarını anlamaya çalışması da psikoloji ilmini ortaya çıkarmıştır. Bu sebeple birçok kimsenin psikolojiye ilgi duymasının nedenlerinden birisi de bilinçli ya da bilinçsiz olarak kendi benliklerini tanıma, anlama ve geliştirme arzusu olmuştur. Çünkü insanın kendisini tanıması, kabul etmesi ve kendini güvenli hissetmesi, potansiyellerini gerçekleştirmesi için ön koşuldur. Kısacası tarih boyunca olduğu gibi bugün de insanoğlu “ben kimim?” sorusuna cevap bulmaya çalışmaktadır. Bu bağlamda son yıllarda insan kişiliğini etkileyen önemli bir faktör olarak benlik kavramı, davranış bilimcileri tarafından büyük bir ilgi ile incelenmeye, araştırma konusu olmaya başlamıştır.

Kişiliğin gelişimi süresince oluşan ve kişiliğin bir boyutu olan benlik kavramı, bireyin kendisi hakkındaki yargılarından oluşmaktadır. Başka bir deyişle kişinin kendini algılayış ve kavrayış biçimi olarak da tanımlanan benlik kavramı, kişinin kendisini nasıl görüp nasıl değerlendirdiğini anlatır. İnsanın kendisini değerlendirişi gerçeklerle uyuşmayabilir. İnsan kimi alanda kendisini yüceltip kimi alanda kendisini küçültebilir. İnsanlar kendilerini genellikle olduklarından daha güçlü, daha zeki, daha yetenekli ve daha erdemli görme eğilimindedirler. Kısacası bizler kendi benlik kavramımızı bozacak olumsuz nitelikleri görmezden gelir veya abartırız.

¹Cüceloğlu, Yeniden İnsan İnsana, s.94

Benlik kavramı bir defada gelişmez. Benlik kavramı ergenlikte ve ilk yetişkinlikte son derece önemli olan, dinamik ve yaşam boyu süren bir süreç içerisinde gelişir. Benlik kavramımız diğer insanlarla etkileşimimiz ya da kendi duygularımızla ve düşüncelerimizle iç diyalogumuz sonucu ortaya çıkar. Dolayısıyla insan benliği, sadece toplumsallaşma sürecinin bir ürünü değil, toplumsallaşma sürecinin gerçek ve etkin bir parçası olarak da ortaya çıkmaktadır. Bu sebeple yaşamın her alanında görülen seçme eyleminde, bireyin kendisini nasıl görüp değerlendirdiği, yani benlik kavramı büyük rol oynamaktadır. Hayatımızla ilgili olarak yaptığımız seçimlerde (eş seçimi, meslek seçimi vs.) yanlış yapmamız genellikle kendimizi tanıma ve anlama yeteneklerimizin hatalı olmasından yani “kendimizi tanıma”daki başarısızlığımızdan kaynaklanmaktadır. Robert Burns, bu durumu ;

Bir güç verdi Yaradan bize
Başkalarının gözüyle görmemiz için kendimizi
Bu güç arındıracaktır bizi birçok budalalıktan
Ve aptalca düşünceden²

dizeleriyle çok güzel bir şekilde dile getirmiştir. Benlik kavramımız anne-baba tutumlarından, okuldaki başarı ve başarısızlık durumlarından vs. daha pek çok durumdan etkilendiği gibi beden ve ruh sağlığımızı başkaları ile ilişkilerimizi, akademik başarıyı ve meslek seçimini de etkileyebilir. Eğer her şey yolunda giderse çeşitli parçalar birbirleri ile harmanlanır ve kapsayıcı bir benlik kavramı oluşur. Aksi takdirde sonuç, uyumsuzluk ve benlik kavramının uyuşturucu veya terapi ile değiştirme girişimleri olabilir.

Gençlik çağı benlik kavramının ön planda olduğu bir çağdır. Genç, çocukluğunda dışa dönük olan antenlerini kendi içine çevirmeye başlar. Duygularını inceler, nasıl bir kişi olduğunu düşünür, ne olmak istediği konusunda kafa yormaya başlar. Bütün bunlar benlik arayışının belirtileridir. Genç insan kendisini aşağı görmekle yüceltmek arasında gider gelir. Adını beğenmez, yüzünü beğenmez, yürüyüşünü, duruşunu beğenmez. Çünkü bedenini algılayışı (beden imgesi) ile benlik kavramı arasında sıkı bir ilişki vardır. Kısacası benliği, ergenin baş uğraşı, düşüncelerinin odağı olmuştur. Bu çağda benlik kavramı sürekli iniş çıkış ve dalgalanma gösterir. Çünkü

² Eysenck ve. Wilson , a.g.e. , ss.7

genç kendisine yakışacak bir kimlik aramaktadır. Bu yüzden de sürekli kendisini tartmakta, değerlendirmekte, eleştirmekte ve benliğini yeni baştan düzenlemeye çalışmaktadır.

Benlik saygısı kişinin kendini değerlendirmesi sonucunda ulaştığı benlik kavramının, benlik imgesinin onaylanmasından doğan bir beğeni durumudur. Kişinin kendisini beğenmesi, kendi benliğine saygı duyması için üstün nitelikleri olması gerekmez. Çünkü benlik saygısı, kişinin kendini olduğundan aşağı ya da olduğundan üstün görmeksizin kendinden memnun olma durumudur. Kendini değerli, olumlu, beğenilmeye ve sevmeye değer bulmaktır. Kendini olduğu gibi, gördüğü gibi kabullenmeyi, özüne güvenmeyi sağlayan bir ruh halidir.

Benlik kavramının çarpıtıldığı durumlarda benlik saygısı da gerçekçi olmaz. Büyüklük sanrıları olan paranoid kişideki benlik saygısı aslında yalancı bir benlik saygısıdır. Bu saygı temel güvensizliği kapatmak amacıyla benlik kavramının abartılması sonucunda ortaya çıkan sağlıksız bir durumdur. Benlik kavramını son derece değersiz ve yetersiz bulunması durumu da düşük benlik saygısına yol açar. Düşük benlik saygısına sahip olmak da ruhen sağlıksız bir durumdur. Ruhsal çöküntü içerisindeki kişiler kendilerini o denli değersiz bulabilirler ki çoğu zaman canlarına kıyarak bu değersiz benlikten kurtulmak isterler. İnsanların çoğunluğu bu iki aşırı uç arasında sürekli gidip gelirler. Dolayısıyla benlik kavramımızı gerçekçi bir şekilde algılayarak kendimizi olumlu ve olumsuz yanlarımızla kabullenip kendimize saygı duyabilmek ruh sağlığının da bir ölçüsü olmaktadır.

İnsanları derinden etkileyen ve hayatlarına yön veren bir olgu olarak din, bizim kendimizi doğru bir şekilde algılamamızda bir mihenk taşı teşkil eder. Din, benlik yapımızdaki unsurlara belli bir amaç doğrultusunda yön vermekte ve onları bütünleştirmektedir. Dinin objektif değerleri ile kişiliğin subjektif değerleri her an yeni sentezler oluşturmaktadır. Çünkü insanın bir dengeye veya değişen denge durumlarına ihtiyacı vardır. Din, insanın kendisini merkez edinmemesini, kendisine başka bir açıdan bakmasını dolayısıyla kendisini gerçekçi bir gözle görmesini sağlar. Bu nedenle yüksek derecede organize olmuş dini inançlara sahip olan kimseler, kuvvetli “ben” (ego) yapısına sahip olup kişiliklerinin kuvvetli ve zayıf taraflarını şuurlu ve gerçekçi bir şekilde görerek kabul ederler. Oysa daha az yüksek derecede organize olmuş dini

inançlara sahip olan kimselerin “ben” (ego) yapıları zayıf, “üst ben ” (süper ego) yapıları ise güçlü olup böyle kimseler sadece “iyi” olan taraflarını kabul ederler ,”kötü” taraflarını ise bastırırlar.³

İnsan ben’ine mutlak değerini en iyi şekilde veren din, ortaya koyduğu inanç ve değerler sistemi sayesinde ve insana yönelik mesajlarıyla benlik bilincini ve değerini geliştirici ve koruyucu bir fonksiyon icra eder. Her şeyden önce İslami inanca göre insan, Allah’ın kendi ruhundan üflediği eşsiz eser, kainatın göz bebeği en büyük alemin kendisinde saklı olduğu ancak buna rağmen kendisini küçük ve değersiz görme eğiliminde olan anlamı büyük varlıktır.

Dolayısıyla dini iman, insanın varlık alemini anlamlandırma ve bu alemde kendi yerini belirleme çabası olduğu için Allah inancı sayesinde insan hem kendisinin hem de diğer varlıkların Tanrı karşısındaki durumunu ve münasebetlerini ele alır ve belli bir izah tarzı ile hayatın portresini tasvir etmeye çalışır. Bu sebeple dini yönden eksikliğin söz konusu olduğu bir benlik yapısı henüz gelişip olgunlaşmamış sayılır. Çünkü dini inanç ve değerler insanın davranışlarına yön verici bir nitelik kazandığı zaman insan, hayatında anlam, umut ve teselli bulur ve kendine saygı duygusu kazanır.

Bununla birlikte dini inanç ve değerler sayesinde evrendeki eşsizliğini ve yüceliğini idrak eden insan dini ibadetler sayesinde de bir taraftan Allah karşısındaki aczini ve kulluğunu, diğer taraftan da eşsizliğini ve özgürlüğünü idrak etmekte ve böylece yersiz ve ölçüsüz büyülenme duygularının kendisini sürükleyebileceği aşırılıklardan korunmuş olmaktadır.

Kısaca belirtmek gerekirse tümüyle insan benliğini sarıp sarmalama kapasitesine sahip olan din, insan için dünyayı anlama ve kendisine Yaratıcı’nın gözüyle bakarak kendini o dünyada bir yere yerleştirme modeli olarak işlev görür. Başka bir deyişle din, insanın Allah ve evren karşısındaki gerçek değerine ve konumuna işaret ederek ve ayrıca onun benlik yapısındaki aşırılıkları (kibir ve değersizlik duygusu) dengeleyerek benlik saygısını geliştirici ve koruyucu rol oynar.

Bütün bu hususlar göz önünde bulundurulduğunda ergenlik çağı gençlerinin dini inanç ve davranış özellikleri ile benlik saygıları arasındaki ilişki ve etkileşim incelenmeye değer bir alan olarak görülmüştür. Dolayısıyla araştırmamızın konusu

³ Hökelekli, *Din Psikolojisi*, ss. 188-189

ergenlik çağı gençlerinin dini inanç ve davranış özellikleriyle benlik saygıları arasındaki ilişki ve bu ilişkinin ne tür bir ilişki olduğunun araştırılmasıdır.

Ülkemizde ergenlerin benlik saygıları ile buna etki eden faktörlerden ana-baba tutumları, beden algısı, yeme bozuklukları vs. arasındaki ilişkilerin incelendiği pek çok araştırma mevcuttur. Bununla beraber kişilik ve din arasındaki ilişkiyi din psikolojisi açısından ele alan araştırmalarda çok az da olsa değinilmesine rağmen başlı başına benlik saygısı ile dindarlık arasındaki ilişkiyi konu alan ve sosyal psikolojik metotlarla bunu inceleyen araştırma sayısının son derece az olması bizi böyle bir konuda araştırma yapmaya sevk eden başlıca unsurlardan birisi olmuştur.

B.Araştırmada Temel Bakış Açısı, Amaç Ve Problemler

Bu araştırmada temelde dinin benlik saygısını olumlu yönden etkilediği düşüncesinden hareket edilmiştir. Çünkü dinler, kişilerin hem bireysel anlamda hem de sosyal çevreleriyle uyumları açısından ruh sağlığına olumlu katkılarda bulunmaktadır. Ancak söz konusu dindarlık olduğunda bu hususun her zaman geçerli olduğunu söylemek mümkün değildir. Zira dinin beşeri alanla temasa geçmesinden farklı dindarlık biçimleri ortaya çıktığı gibi dindarlık da tek boyutlu bir olgu değildir.⁴

Bu noktadan hareket edilerek ruh sağlığı ile yakından ilişkisi bulunan benlik saygısı ile din arasındaki ilişkinin dini yaşayış biçimlerine göre olduğu gibi dindarlığın boyutlarına göre de değişiklik gösterebileceğini söyleyebiliriz. Bilindiği üzere dinin ruh sağlığı üzerinde hem olumlu, hem olumsuz bir tesir yaptığını gösteren araştırmalar olduğu gibi hiçbir etki yapmadığını ortaya koyan araştırmalar da mevcuttur.⁵

Dolayısıyla Pargament'in ifadesi ile dinin hem zararları hem de faydaları olup dinin ruh sağlığı üzerinde nasıl bir etki yapacağı; dinin türüne ve tanımına, sağlık ve mutluluk

⁴ Yapıcı, Asım; *Ruh Sağlığı ve Din*, Karahan Kitapevi, Adana, 2007, ss.163

⁵ Bkz. örneğin; Pargament, K.I., Koenig, H.G., ve Perez L., "The Many Methods of Religious Coping: Development and Initial Validation of the RCOPE", *Journal of Clinical Psychology*, 56(4) 2000, ss.519; Bergin, A.E, *Religiosity and Mental Health: A critical reevaluation and metaanalysis*, *Professional Psychology: Research and Practice* 14(2), ss. 170-184; Argyle, Michael; *Psychology And Religion-An Introduction*-Routledge, London and New York, 2000, ss.160-165; Koç, Mustafa; "Ergenlik Döneminde Dua ve İbadet Psikolojisinin Ruh Sağlığı Üzerindeki Etkileri" (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), U.Ü Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2002, ss.147; Yaparel Recep; "Yirmi-Kırk Yaşlar Arasında Kişilerde Dini Hayat ile Psiko-Sosyal Uyum Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma", (yayınlanmamış Doktora Tezi), A.Ü Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1987, ss.142; Uysal Veysel, *Psiko-Sosyal Açından Oruç*, TDV yay., Ankara, 1994, ss.116-122; Hayta Akif; "İbadetler ve Ruh Sağlığı", *Genlik Din ve Değerler Psikolojisi* (içinde), Derleyen; Hayati Hökelekli, Ankara Okulu yay., Ankara, 2002, ss.166

kriterlerine, bireysel farklılıklara ve kişilik yapılarına, bağlam ve duruma ve bireyin dinle bütünleşme düzeyine göre farklılık gösterebilmektedir.⁶

Bu sebeple bizler de ruh sağlığı ile yakından ilgili bir kavram olan benlik saygısı ile dindarlık arasındaki ilişkiyi araştırmak için yola çıkarken Batı'da Stark ve Glock'un çalışmalarını⁷ ve ülkemizde bu yaklaşımı benimseyerek bir takım ampirik incelemelerde bulunmuş olan araştırmacıları⁸ kendimize model almaya çalıştık.

Bilindiği üzere, inanan insanın dini inancı, duygu ve düşünceleri, ibadetleri bir bütünlük arz eder. Çünkü din, insanın dini duygu ve bilincini etkilediği gibi davranışlarda da kendisini gösterir.⁹ Din, birey ve toplum hayatını düzenleyen dikey ve yatay ilişkiler sistemi içinde varlığını sürdürdüğü için dindarlık anlayışı, bir dinin iman esaslarının ve ibadet uygulamalarının kişilerin ve toplumun gündelik hayatına doğrudan ve dolaylı olarak yansımadır.¹⁰

Dindarlığın psiko-sosyal etkileri, bir anlamda gündelik hayatı kontrol altında bulunduran dinin gücünü ve sınırlarını göstermesi bakımından önem arz eder. Batı'da uzun süre kiliseye bağlılık, kiliseye gitme sıklığı, ayinlere katılma vb. gibi göstergeler, dindarlığın göstergeleri olarak kabul edilmiş ancak dindarlığı ampirik olarak belirlemek için tek bir kriterle (örneğin kiliseye gitme sıklığı ile) ölçme çalışmaları, daha sonraları çeşitli eleştirilere konu olmuştur. Dolayısıyla bir toplumda yaşayan insanın dindarlığının nasıl tespit edileceği veya dinin insan hayatının hangi yönlerine ne derece etki ettiği meselesinin tartışılması, araştırmacıları dinin boyutları olabileceği sonucuna götürmüştür. Ayrıca, ölçeklerdeki çok yönlülüğün artması da araştırmacıları, dindarlığın çok boyutlu ve çok yönlü yapısı üzerinde durmaya sevk etmiştir¹¹

Bu bağlamda Batı'da ilk defa Joseph Ficher, bireysel dindarlığın çeşitli boyutlarını tespit etmeyi ve bu boyutların ampirik olarak araştırılmasının temelini oraya

⁶ Pargament, K.I., Acı ve Tatlı; Dindarlığın Bedelleri ve Faydaları Üzerine Bir Değerlendirme, ss.283

⁷ Bkz. Stark, R. and Glock, C.Y., Dimensions of Religious Commitment, In: K.Robertson (Ed.), *Sociology of Religion*, New York:Penguin ;1969,ss.253-261; Glock, C.Y, *Dindarlığın Boyutları Üzerine* (Çev. M.E Köktaş), *Din Sosyolojisi*(içinde), Der. M.E Köktaş,Y.Aktay,Vadi yay., Ankara,1998,ss.252-274

⁸ Bkz. Örneğin; Köktaş, *Türkiye'de Dini Hayat*, ;Uysal, *Türkiye'de Dindarlık ve Kadın* ;Yaparel, a.g.t.; Mehmedoğlu ,a.g.t.;Kula, Naci, *Din ve Kimlik* ; Yapıcı, a.g.e. vb. çalışmalar.

⁹ Peker, *Din Psikolojisi*, ss.68

¹⁰ Uysal, *Türkiye'de Dindarlık ve Kadın*, ss.137

¹¹Salsman,John M.,Carlson,Charles R."Dini Yönelim Olgun İman ve Psikolojik Rahatsızlıklar;Negatif ve Pozitif İlişkiler,Çev.Ali Ayten,M.Ü.İ.F.D.,sy.26,İstanbul,2006,ss.121

koymaya çalışmıştır.¹² Bununla birlikte, dindarlığı en geniş anlamda ifade edecek çok boyutlu yaklaşımı ortaya koyan ilk sosyal bilimci Glock'tur. Glock, dindarlık boyutlarına ilişkin kuramını, yaşayan dünya dinlerini inceledikten sonra ortaya koyduğunu belirtmiştir. Daha önce yapılan araştırmaların yetersizliğinden söz ederek, dinin kapsamlı ve operasyonel bir tanımının yapılması gerektiğini söyleyen Glock, Stark ile birlikte dinin inanç, ibadet, tecrübe ve etki olmak üzere dört boyutu olduğundan söz etmiştir.¹³

Daha sonraları Y.Fukuyama 'nın bir boyutun daha olması gerektiğini ileri sürmesiyle boyutların sayısı beşe çıkmıştır. Glock'a göre ayrıntıya girildiğinde, dünya dinleri arasında birçok farklılığın bulunmasına rağmen, dindarlığın kendisini ortaya koyduğu genel alanlar açısından önemli ölçüde benzerlikler bulunmaktadır. Dindarlığın bu beş boyutu kısaca şöyle ifade edilebilir.

1-Dini İnanç (ideoloji) Boyutu: Her din, inanç ilkelerinden bir sistem kurar ve mensuplarından bu inanç ilkelerini bilmelerini bekler. Bu sebeple dinin inanca yönelik kısmını araştırmak onun "doktrin" olabilecek kısmını araştırmak anlamına gelir. Dolayısıyla insanların nelere inandıkları, insan için inancın fonksiyonunun ve anlamının araştırılması da bu boyut içinde ele alınabilir.

2-Dinin İbadet Boyutu: Bu boyutta bir dinin mensuplarının yerine getirdikleri dua, dini ayin ve tören gibi tapınma şekilleri ve bütün özel dini pratikler kastedilmektedir.

3-Dini Tecrübe (duygu) Boyutu: Dini tecrübe boyutu ile hemen hemen bütün dinlerin, dindar insanın herhangi bir zamanda az çok nihai gerçekliğe doğrudan katıldığını veya dini bir duyguyu tecrübe ettiğini kabul ettikleri düşünülür.

4-Dini Bilgi Boyutu: İlk defa Fukuyama tarafından ortaya atılmış ve Glock tarafından benimsenmiş olan bu boyutta bütün dinlerde dindar insanların inancının temel öğretileri ve kutsal metinleri hakkında ne kadar bilgi sahibi oldukları, bu konudaki tutumları, dini bilgiye ve buna bağlı olarak benimsenen bilgi tarzlarına verilen önem ve kutsal kitaplar ve diğer literatürün kendisiyle okunduğu eleştirel zihniyet araştırılabilir.

¹² Köktaş, a.g.e., ss.50

¹³ Glock, C.Y., And Stark, R., *Religion and Society in Tension*, Chicago, 1965, pp.18-21

5-Dini Etkileme (konzequenz) Boyutu: Dini etkileme boyutu diğer dört boyuttan farklıdır. Glock'a göre bütün dinler, dini bağlılık ve imanın bazı sonuçları olduğu veya olması gerektiği konusunda birleşmektedirler. Dolayısıyla bu boyutta insanın dini inanç, pratik, tecrübe ve bilgisinin bütün dünyevi (seküler) neticeleri özetlenmiştir.

Özetle belirlemek gerekirse dindarlığın çok boyutlu olarak ele alınması gerektiği yönündeki yaklaşımları benimseyerek dindarlıkla benlik saygısı arasındaki ilişkiyi konu edinen bu araştırmada dindarlıktan kastettiğimiz, inanç, ibadet ve etki boyutlarıyla birlikte öznel dindarlık algısıdır. Dolayısıyla Stark ve Glock'un beş boyutta kavramsallaştırdığı dindarlığı başlangıçta bizler de beş boyut olarak ele aldık. Ancak dindarlık ölçeği ile ilgili olarak yapılan faktör analizleri sonucun da boyutların sayısı (inanç, ibadet ve etki olmak üzere) 3'e düşürülmüştür.

Bu bağlamda pek çok araştırmaya konu olmuş üniversite öğrencilerinin dindarlıkları ile benlik saygılarını din psikolojisi açısından ele alan bu araştırma, öncelikle örneklemin dindarlık profilini ortaya çıkarmayı ve benlik saygısı düzeylerini belirlemeyi amaçlamaktadır. Bu araştırmanın daha sonraki amacı ise örneklemin ortaya çıkan dindarlık profili ile benlik saygısı düzeyleri arasındaki ilişki ve etkileşimi belirlemek ve bu ilişki ve etkileşimin dindarlığa bağlı olarak değişip değişmediğini incelemek olacaktır. Ayrıca örneklemin dini inanç, tutum ve davranışları (dindarlık boyutları) ve öznel dindarlık algısı ile benlik saygısı düzeylerinin sosyo- demografik değişkenlere göre bir farklılık gösterip göstermediğinin ve bunlar arasında nasıl bir ilişki ve etkileşim olduğunun araştırılması araştırmanın bir diğer amacını teşkil etmektedir.

Bütün bu amaçlar doğrultusunda dindarlığı ve benlik saygısını iki ana değişken olarak ele alan bu araştırmada, dindarlık "bağımsız değişken" olarak ele alınıp 'bağımlı değişken' olan benlik saygısı ile ilişkisi incelenecektir.

Daha önce de belirtildiği gibi dinin çok boyutlu bir tanımını kabul eden ve dindarlığa operasyonel olarak yaklaşan bu araştırmada, ileride ölçekler kısmında da söz edileceği üzere dindarlıkla ilgili sorular, öğrencilerin dini inanç, tutum ve davranışlarını ölçmek için hazırlanmış olan "Dindarlık Ölçeği"nde üç boyutta ele alınmıştır. Benlik saygısı ana değişkeni ise öğrencilerin benlik saygılarını ölçmek için kullanılan

“Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği”nde bulunan on iki alt boyuttan birincisini teşkil etmektedir. Söz konusu ölçekte bulunan ve araştırmamıza dahil ettiğimiz diğer alt boyutlar ise şunlardır: Kendilik kavramının sürekliliği, insanlara güven, eleştiriye duyarlılık, depresif duygulanım, hayalperestlik, psikosomatik belirtiler, kişiler arası ilişkilerde tehdit hissetme, tartışmalara katılabilme derecesi, ana-baba ilişkisi ve psişik izolasyon.

Esas olarak iki ana değişken (dindarlık ve benlik saygısı) arasındaki ilişkinin durumunu tespit etmeyi amaçlayan bu araştırmada her şeyden önce şu sorulara cevap aranacaktır.

1-Araştırmaya katılan öğrenciler sosyo-demografik değişkenler (fakülte, bölüm, sınıf, cinsiyet, yaş, gelir durumu, anne-babanın eğitim durumu, anne-babanın yaşayış biçimi, din eğitimi alıp-almama durumu, din eğitiminin alındığı yer ve ailenin dindarlık düzeyi) açısından nasıl bir dağılım göstermektedirler?

2-Tüm öğrenci grubunun dini hayatın boyutlarındaki aritmetik ortalamaları nedir?

3-Araştırmaya katılan öğrenciler öznel dindarlık algıları bakımından nasıl bir dağılım göstermektedirler.

4-Öğrencilerin benlik saygısı düzeyleri ve Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği’nde yer alan diğer alt ölçeklerdeki düzeyleri nedir?

5-Öğrencilerin dindarlık boyutları (inanç, ibadet, etki) ve öznel dindarlık algıları sosyo-demografik (fakülte, sınıf, cinsiyet, yaş, gelir durumu, anne-babanın eğitim durumu, anne-babanın yaşayış biçimi, din eğitimi alıp almama durumu, din eğitiminin alındığı yer ve ailenin dindarlığı) değişkenlere göre farklılaşmakta mıdır? Dindarlık boyutları ve öznel dindarlık ile sürekli değişkenler (sınıf, yaş, gelir durumu vs.) arasında nasıl bir ilişki vardır?

6-Üniversiteli gençlerin benlik saygısı düzeyleri ile diğer alt boyutlardaki (Kendilik kavramının sürekliliği, insanlara güven, eleştiriye duyarlılık, depresif duygulanım, hayalperestlik, psikosomatik belirtiler, kişiler arasındaki ilişkilerde tehdit hissetme, tartışmalara katılabilme derecesi, ana-baba ilgisi ve psişik izolasyon) düzeyleri sosyo-demografik (fakülte, bölüm, sınıf, cinsiyet, yaş, gelir durumu vs.) değişkenlere göre değişmekte midir? Öğrencilerin benlik saygısı ve diğer alt boyutlardaki düzeyleri ile sürekli değişkenler (yaş, sınıf, gelir durumu vs.) arasında nasıl bir ilişki vardır?

7-Öğrencilerin dindarlık boyutları (inanç, ibadet, etki) ve öznel dindarlık algıları ile benlik saygısı düzeyleri arasında nasıl bir ilişki ve etkileşim vardır? Öznel dindarlık algılarına göre benlik saygısı düzeylerinde bir farklılaşma söz konusu mudur?

8-Gençlerin dinsel yaşantı biçimleri (inanç, ibadet, etki) ve öznel dindarlık algıları ile Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği'nde yer alan diğer alt ölçeklerdeki düzeyleri arasında nasıl bir ilişki ve etkileşim vardır? Öznel dindarlık algılarına göre Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği'ndeki alt ölçeklerden aldıkları puanlar bir farklılaşma gösteriyor mu?

C. Araştırmanın Hipotezleri

Bilindiği üzere her araştırma bir amaca dayanarak yapılır ve çeşitli hipotezler üzerine kurulur. “Yapılan bütün gözlem ve deney sonuçları tarafından yeterince doğrulanmamış, geçerliliğinin kontrolü için teste tabi tutulabilen, fakat henüz test edilmemiş muhtemel çözümleri içeren önermelere”¹⁴ hipotez denir. Daha kısa bir ifade ile, teste tabi tutulmamış, doğruluğu ya da yanlışlığı kanıtlanmamış geçici hüküm veya önermelere hipotez denir.

Araştırmanın amacını, iddiasını oluşturan hipotezler araştırmacıyı araştırmanın amacına ulaştıran yol haritası görevini görürler, Genel gözlem ve daha önce yapılmış araştırma bulgularına dayanan hipotezler sınanmak üzere geliştirilirler. Bu bağlamda araştırmamızın modeli ve konularıyla ilgili literatür göz önünde bulundurularak aşağıdaki altı grup hipotez öne sürülmüştür.

1-Dindarlık Boyutları (İnanç, İbadet, Etki), Öznel Dindarlık Algısı ve Sosyo-Demografik Değişkenler

Hipotez 1a :Öğrencilerin dindarlık boyutlarından aldıkları puanların ortalaması ve öznel dindarlık algıları fakültelere göre farklılaşacaktır. Söz konusu farklılıklar özellikle İlahiyat Fakültesi öğrencileri ile diğer fakülte öğrencileri arasında ortaya çıkacaktır.

Hipotez 1b : Üniversite gençlerinin dini inanç, ibadet ve tutumları (dindarlık boyutlarından aldıkları puanların ortalaması) ile öznel dindarlık algıları sınıflara göre farklılaşacaktır.Sınıfları ilerledikçe dindarlık boyutlarından aldıkları puanların

¹⁴ Arslantürk,Zeki,*Sosyal Bilimciler İçin Araştırma Metod ve Teknikleri*,2.bs,M.Ü.İ.F.V.Yay.,İstanbul 1995,ss.29

ortalaması ve öznel dindarlık algıları olumsuz yönde değişiklik gösterecektir. farklılaşacaktır. Sınıfları ilerledikçe dindarlık boyutlarından aldıkları puanların ortalaması ve öznel dindarlık algıları olumsuz yönde değişiklik gösterecektir.

Hipotez 1c : Öğrencilerin dindarlık boyutlarından aldıkları puanların ortalaması ve öznel dindarlık algıları cinsiyete göre farklılaşacak, kız öğrenciler dini hayatın farklı boyutlarında daha dindar bir görüntü içerisinde olacaklardır.

Hipotez 1d: Gençlerin dindarlık boyutlarından aldıkları puanların ortalaması ve öznel dindarlık algıları yaş ilerledikçe olumsuz yönde farklılaşacaktır. Yaş ile dinsel hayatın boyutları ve öznel dindarlık algısı arasında negatif ve anlamlı bir ilişki vardır.

Hipotez 1e: Öğrencilerin dini inanç, ibadet ve tutumları ile özel dindarlık algıları, ailelerinin gelir durumlarına göre olumsuz yönde farklılaşacaktır. Bu bağlamda ailelerinin gelir düzeyi ile dindarlıkları arasında negatif bir ilişki olup ailelerinin gelir düzeyleri arttıkça dindarlık boyutlarından aldıkları puanların ortalamasında ve öznel dindarlık algılarında bir düşme eğilimi söz konusu olacaktır.

Hipotez 1f: Gençlerin dindarlık boyutlarından aldıkları puanların ortalaması ve öznel dindarlık algıları anne-babanın eğitim durumuna göre olumsuz yönde farklılaşacaktır. Anne-babanın eğitim durumu ile gençlerin dindarlıkları (inanç, ibadet ve etki boyutlarından aldıkları puanların ortalaması ve öznel dindarlık algıları) arasında negatif bir ilişki vardır.

Hipotez 1g: Öğrencilerin dinsel yaşantı biçimleri (inanç, ibadet, ve etki boyutları) ve öznel dindarlık algıları, din eğitimi alıp almama durumuna göre farklılaşacaktır. Bu kapsamda din eğitimi almış olanların dindarlık boyutlarından aldıkları puanların ortalaması ve öznel dindarlık algıları daha yüksek olacaktır.

Hipotez 1h: Gençlerin dini inanç, ibadet ve tutumları ile öznel dindarlık algıları din eğitimi aldıkları yere göre farklılaşacaktır. Söz konusu farklılık özellikle din eğitimi veren kurum ve kuruluşlardan din eğitimi alan öğrenciler lehine olacaktır.

Hipotez 1i: Öğrencilerin dindarlık boyutlarından aldıkları puan ortalamaları ve öznel dindarlık algıları ailenin dindarlık düzeyine göre farklılaşacaktır. Ailenin dindarlık düzeyi ile öğrencilerin dinsel yaşayışları ve öznel dindarlık algıları arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki vardır.

2- Benlik Saygısı ve Sosyo-Demografik Değişkenler

Hipotez 2a: Gençlerin benlik saygısı düzeyleri fakülte ve bölümlere göre farklılaşacaktır. Söz konusu farklılık özellikle İlahiyat Fakültesi öğrencileri ile diğer fakülte, bölüm öğrencileri arasında ortaya çıkacaktır.

Hipotez 2b: Öğrencilerin benlik saygısı düzeyleri sınıflara göre farklılaşacaktır. Sınıflar ilerledikçe benlik saygısı düzeyleri daha yüksek olacaktır. Dolayısıyla sınıf ile benlik saygısı değişkenleri arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki olacaktır.

Hipotez 2c: Gençlerin benlik saygısı düzeyleri cinsiyete göre farklılaşacak; erkek öğrencilerin benlik saygısı düzeyleri kız öğrencilerden daha yüksek olacaktır.

Hipotez 2d: Öğrencilerin benlik saygısı düzeyleri yaş ilerledikçe olumlu yönde farklılaşacaktır. Yaş ile benlik saygısı arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki vardır.

Hipotez 2e: Gençlerin benlik saygısı düzeyleri, ailelerinin gelir durumlarına göre farklılaşacak; bu kapsamda ailesi üst gelir gurubunda olanların benlik saygısı düzeylerinin daha yüksek olacağı düşünülmektedir.

Hipotez 2f: Öğrencilerin benlik saygısı düzeyleri anne-babanın eğitim durumuna göre farklılaşacaktır. Anne-babanın eğitim durumu ile gençlerin benlik saygısı düzeyleri arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki vardır.

Hipotez 2g: Gençlerin benlik saygısı düzeyleri ailenin dindarlık düzeyine göre farklılaşacaktır. Bu bağlamda ailesi çok dindar olanların benlik saygısı düzeyleri daha yüksek olacak dolayısıyla aralarında pozitif ve anlamlı bir ilişki olacaktır.

3- Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği'ndeki Diğer Alt Ölçekler ve Sosyo-Demografik Değişkenler

Hipotez 3a: Öğrencilerin Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği'nde yer alan diğer alt ölçeklerdeki (Kendilik kavramının sürekliliği, insanlara güven, eleştiriye duyarlılık, depresif duygulanım, hayalperestlik, psikosomatik belirtiler, kişiler arası ilişkilerde tehdit hissetme, tartışmalara katılabilme derecesi, ana-baba ilgisi ve psişik izolasyon) düzeyleri sosyo-demografik özelliklere göre farklılaşmakta ve bunlar arasında anlamlı ilişkiler bulunmaktadır.

4- Dindarlık Boyutları (İnanç, İbadet, Etki), Öznel Dindarlık Algısı ve Benlik Saygısı

Hipotez 4a: Üniversiteli gençlerin dindarlık boyutları (inanç, ibadet,etki) ile benlik saygısı düzeyleri arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki vardır.

Hipotez 4b: Öğrencilerin öznel dindarlık algılarına göre benlik saygısı düzeyleri farklılaşacaktır. Öznel dindarlık algısı ile benlik saygısı arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki vardır.

5- Dindarlık Boyutları (İnanç, İbadet, Etki), Öznel Dindarlık Algısı ve Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği'ndeki Diğer Alt Ölçekler

Hipotez 5a: Öğrencilerin dini yaşantı biçimleri (inanç, ibadet ve etki boyutları) ile Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği'nde yer alan diğer alt ölçeklerdeki düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Hipotez 5b: Üniversiteli gençlerin öznel dindarlık algılarına göre Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği'nde yer alan alt ölçeklerdeki düzeyleri farklılaşmakta ve bunlar arasında anlamlı ilişkiler olacağı ileri sürülmektedir.

Görüleceği üzere araştırmamızın temel amacını teşkil eden;“üniversiteli öğrencilerin dindarlıkları ile benlik saygısı düzeyleri arasında nasıl bir ilişki ve etkileşim olduğunun araştırılması” iki hipotezle (hipotez 4a ve hipotez 4b)test edilmek istenmektedir.

D- Araştırmanın Varsayımları (Assumption)

Bu araştırmanın dayandığı temel ilkeler (varsayımlar) şunlardır :

- Dindarlık çok boyutlu bir fenomen ve niteliksel olarak ölçülebilen bir kavramdır.
- Benlik saygısı, kişinin kendisini olduğu gibi kabul etmesi ve saygı duymasını ifade eden ve ölçülebilen bir kavramdır
- Öğrenciler dindarlık boyutlarındaki puan ortalamaları bakımından ve benlik saygısı düzeyleri bakımından farklıdırlar.
- Dindarlık ile benlik saygısı arasında karşılıklı bir ilişki ve etkileşim vardır.
- Çeşitli sosyo-demografik özellikler, öğrencilerin dindarlık boyutlarında, öznel dindarlık algılarında ve benlik saygısı ile diğer alt boyutlarda farklılıklar ortaya çıkarırlar.

- Araştırmada dindarlığı çeşitli boyutlarda ölçmek amacıyla kullanılan Dindarlık Ölçeği, geçerli ve güvenilir bir ölçüm aracıdır.
- Araştırmada kullanılan “ Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği” , benlik saygısını ölçmede kullanılabilir olan geçerli ve güvenilir bir ölçüm aracıdır.
- Araştırmaya katılan denekler, araştırmada kullanılan her iki ölçüm aracında bulunan sorulara doğru ve samimi cevaplar vermişlerdir.
- Araştırmanın örnekleme, evreni temsil yeterliliğine sahiptir.
- Kullanılan ölçme araçlarıyla ve izlenen yöntemle araştırmanın amaçlarına ulaşılabilir.
- Araştırmada kullanılan kaynaklar güvenilir ve geçerli bilgiler içermektedir.

E- Araştırmanın Sınırlılıkları

Bu araştırmada dindarlık ve benlik saygısı arasındaki ilişki ve etkileşim ele alınırken bazı sınırlılıklar getirmek gerekir. Bu bağlamda araştırmamızın sınırlılıklarını üç grupta toplamak mümkündür.

1- Seçilen Örneklemden Kaynaklanan Sınırlılıklar : Araştırmamız, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ile On sekiz Mart Üniversitesi’ne bağlı değişik fakülte ve bölümlerde öğrenim gören 632 öğrenci üzerinde gerçekleştirilmiştir. Dolayısıyla bu araştırma farklı bir örneklem gurubu üzerinde gerçekleştirildiğinde farklı sonuçlara ulaşılması mümkündür. Bu sebeple ulaşılan sonuçlardan hareketle genelleme yapılması hususunda dikkatli davranılması gerekmektedir.

2- Kullanılan Değişkenlerden ve Ölçeklerden Kaynaklanan Sınırlılıklar:

Bu araştırmada veri elde etmek için çok boyutlu “Dindarlık Ölçeği” ve “Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği” kullanılmıştır. Bunu yanında verilerin çözümlenmesinde Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA), t-Testi ve korelasyon gibi istatistik teknik ve yöntemler kullanılmıştır. Dolayısıyla aynı araştırma farklı ölçekler kullanılarak gerçekleştirildiğinde farklı sonuçlara ulaşmak mümkündür. Çünkü özellikle dindarlık ölçeklerinin standart bir ölçek haline gelmemesi bu hususta etkili bir faktördür. Ayrıca araştırmamızda kullandığımız Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği gibi Batı’da geliştirilip daha sonra Türk kültürüne uyarlanarak güvenilirlik ve geçerlilik çalışması yapılmış olan ölçeklerin de muhteva geçerliliğine dair bir takım sıkıntılar

doğuracağı düşünülmektedir.¹⁵ Her şeyden önce bu ölçekler neyi ölçmektedir? Herkes bu ölçeklerdeki sorulardan aynı şeyleri mi anlamaktadır?vs. Yine araştırmadan elde edilen veriler değişik istatistiki teknik ve yöntemler kullanılarak analiz edildiğinde farklı sonuçlara ulaşılması mümkündür. İşte tüm bu sebeplerden dolayı araştırmamız sonucunda elde edilen bulgular; değişkenler, kullanılan ölçekler ve istatistiki teknik ve yöntemlerle sınırlıdır.

3-Araştırmanın Boylamsal Değil Kesitsel Olmasından Kaynaklanan Sınırlılıklar : Günümüzde ve özellikle de ülkemizde araştırmalar, daha ziyade kesitsel olarak planlanmakta ve gerçekleştirilmektedir. Bu sebeple ulaşılan bulgular, çalışmanın yapıldığı zaman dilimi ve durumla sınırlı olmakta ve buna göre yorumlanması gerekmektedir. Bu nedenle araştırmamız 2007 yılı mayıs ayı ve haziran aylarında gerçekleştirilmiş olup bu zaman dilimi ile sınırlı olmaktadır. Oysa din psikolojisi alanında daha sağlıklı ve nesnel bir takım sonuçlara ulaşabilmek için boylamsal araştırmalara ağırlık verilmesinin daha yararlı olacağı kanaatini taşımaktayız.

II. YÖNTEM

Bu bölümde, araştırmanın modeli, evren ve örnekleme, veri toplama ve ölçme araçları, verilerin toplanması ve analizine dair bir takım bilgi ve açıklamalara yer vermeye çalışılacaktır.

Sosyal psikolojik metot ve tekniklerin din psikolojisi sahasına uygulanması şeklinde bir yaklaşım sergilenerek üniversite öğrencilerinde dindarlık ile benlik saygısı arasındaki ilişkinin incelenmesini temel amaç olarak belirleyen bu araştırmada; daha önce de bahsedildiği gibi gerek batılı ve gerekse ülkemizdeki pek çok araştırmacının izlediği yol takip edilerek çok boyutlu dindarlık anlayışı benimsenmiştir. Çünkü islamın şekillendirdiği dindarlığın en önemli yönlerinin de bu boyutlarda kendisini gösterdiği düşünülmektedir. Glock'un beş boyutlu anlayışı, bir kişinin dindarlığını ölçebilmek için onun, dini inanç, ibadet, tecrübe, bilgi ve etki boyutlarından alacağı puanları elde etmek bakımından sıklıkla tercih edilen bir anlayış olduğu için bizler de

¹⁵ Cimilli,C,Kültür ve Depresyon:Türkiye'den Bir Bakış,Haz.Kemal Sayar,*Kültür ve Ruh Sağlığı:Küre - Selleşme Koşullarında Kültürel Psikiyatri* (içinde),Metis Yay.,İstanbul,2003,ss.170

başlangıçta dindarlığı beş boyutta ele aldık. Ancak Dindarlık Ölçeği ile İlgili yapılan faktör analizleri sonucunda boyutların sayısı üçe (inanç, ibadet, etki) düşürülmüştür. Dolayısıyla bu çerçeve içinde araştırmamızda dindarlıktan kasıt, empirik araştırma konusu olabilen ve insanların bağlı olduğu dinin inanç, ibadet ve etki boyutlarının bütünü ile öznel dindarlık algısıdır.

Belirlenen amacı gerçekleştirmek için belirli bir strateji izlenerek ve bir model doğrultusunda tasarlanmış olan araştırmamızın teorik bölümünün modeli dökümantasyon (belge tarama) yöntemiyle, uygulamalı bölümün modeli ise survey (örneklem tarama) yöntemi ve anket tekniğiyle oluşturulmuştur.

Alan araştırması şeklinde sürdürülen bu çalışmada kullanılan anket tekniği kota örneklemeyle oluşturulmuş ve tesadüfi örnekleme yoluyla uygulanmıştır. Din psikolojisi tarihinde büyük yeri olan ve dini yaşayış ile tecrübeler hakkında başkalarının düşünüş ve anlayışına başvurmak şeklinde ifade edebileceğimiz anket metodunda amaç, geniş kitlelere sorulan sorular ve alınan cevaplarla belli konudaki fikir ve tutumları veya davranışları öğrenmek ve bunları sınıflandırarak o konudaki gerçeği ortaya çıkarmaya çalışmaktır.¹⁶ İleride ölçme araçları başlığı altında daha detaylı bilgi verileceği üzere araştırmaya katılanlara bilgi toplama aracı olarak sunulan anket formu üç kısımdan oluşmaktadır.

Anket formunun ilk kısmında öğrencilerle ilgili genel bilgileri içeren sosyo-demografik değişkenlere yer verilmiştir. İkinci kısımda gerek batıda gerekse ülkemizde gerçekleştirilen çeşitli araştırmalar model alınarak ve yukarıda bahsettiğimiz boyutlar göz önünde bulundurularak geliştirilmiş olan Dindarlık Ölçeği yer almaktadır. Anketin üçüncü ve son kısmı ise güvenilirlik ve geçerliliği Türkiye şartlarına uyarlanmış olan ve öğrencilerin benlik saygılarını ölçmeyi amaçlayan Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği oluşturmaktadır. Bu bağlamda soru ve cümleler anket formunda üç kısım halinde yer almaktadır. İlk kısımda bağımsız değişken olarak kabul edilen sosyo-demografik değişkenler, ikinci kısımda bazen bağımlı, bazen bağımsız değişken olarak ele alınan dindarlık boyutları ve üçüncü kısımda bağımlı değişken olarak ele alınan benlik saygısı

¹⁶ Armaner, Neda, *Din Psikolojisine Giriş I*, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1980, ss.60

ve alt boyutları yer almaktadır. Bu şekilde değişkenler arası ilişki ve farklılıkların analiz edilebilmesi mümkün olabilecektir. Araştırmada kullanılan Dindarlık Ölçeği'nin iç tutarlılık ve faktör analizleri yapılmış ve güvenilirliği incelenmiştir. Böylece tasvir edici bir nitelik arz eden araştırmamız, bilimsel yöntemin amaç ve ilkeleri ışığında, incelenen ilişki modellerini ortaya koyacak şekilde düzenlenmiştir.

A. Araştırmanın Modeli

Konunun tasvir, hipotezlerin test edilmesi ve varılacak sonuçlar açısından araştırmada, değişkenler arasındaki ilişki ve etkileşimlerin incelenmesi gerekmektedir. Bunun için aşağıdaki adımlar izlenecektir:

- Sosyo-demografik değişkenler ile dini hayatın boyutları ve öznel dindarlık algısı arasındaki ilişki ve etkileşimler;
- Sosyo-demografik değişkenler ile benlik saygısı ve diğer alt boyutlar arasındaki ilişki ve etkileşimler;
- Dini hayatın boyutları (inanç, ibadet, etki) ve öznel dindarlık algısı ile benlik saygısı ve diğer alt boyutlar arasındaki ilişki ve etkileşimler;

Dolayısıyla araştırmada değişkenler arasında önerilen yada tasarlanan ilişkiler modeli, aşağıdaki gibi şematize edilebilir.

Sosyo-demografik değişkenler

- Fakülte/bölüm
- Sınıf
- Cinsiyet
- Yaş
- Gelir durumu
- Annenin eğitim durumu
- Babanın eğitim durumu
- Din eğitimi alma durumu
- Din eğitiminin alındığı yer
- Aile dindarlığı

Dindarlık

- İnanç boyutu
- İbadet boyutu
- Etki boyutu
- Öznel dindarlık Algısı

Benlik saygısı ve diğer alt boyutlar

- Benlik saygısı
- Kendilik kavramının sürekl.
- İnsanlara güven
- Eleştiriye duyarlılık
- Depresif duygulanım
- Hayalperestlik
- Psikosomatik belirtiler
- Kişiler arası ilişkilerde tehdit hissetme
- Tartışmalara katılabilme derecesi
- Ana-baba ilgisi
- Psişik izolasyon

Şekil 1: Değişkenler arası ilişkilere göre araştırma modeli

B- Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Araştırmamızın ana kütesini (evren), Uludağ Üniversitesi ve Onsekiz Mart Üniversitesi'nde öğrenim gören kız ve erkek öğrenciler teşkil etmektedir. Ancak bu üniversitelerde öğrenim gören öğrencilerin tamamı yerine evrenden örnekleme teknikleri ile örnekler çıkartılmış ve bu örneklem vasıtasıyla ana kütle hakkında bir takım genellemelere gidilmiştir. Fakat yine de genellemelerin örneklem için %5 hata payı ve %95'lik bir güven düzeyi ile doğru olduğunu belirtmek isteriz. Dolayısıyla araştırmamızın örnekleme; Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Eğitim Bilimleri Fakültesi (Beden Eğitim ve Spor Öğretmenliği, Almanca Öğretmenliği, Bilgisayar ve Eğitim Teknolojileri Eğitimi, İngilizce öğretmenliği, Sınıf Öğretmenliği ve Sosyal Bilgiler öğretmenliği bölümleri), Mühendislik-Mimarlık Fakültesi (Bilgisayar Mühendisliği, Jeofizik Mühendisliği ve Gıda Mühendisliği Bölümleri), Ziraat Fakültesi (Tarla Bitkileri, Tarım Ekonomisi ve Zootehni Bölümleri), Fen-Edebiyat Fakültesi (Coğrafya, Fizik, Biyoloji ve Türk Dili ve Edebiyatı bölümleri) ve Meslek Yüksek Okulu'nda 2006-2007 Eğitim ve Öğretim yılında öğrenim gören öğrencilerden tesadüfi örneklem yöntemiyle seçilmiş olan 632 öğrenci oluşturmaktadır. Örneklem grubu üniversite sürecinin her basamağını temsil etmesi açısından hazırlık, 1., 2., 3. ve 4. sınıftan öğrencileri kapsamaktadır.

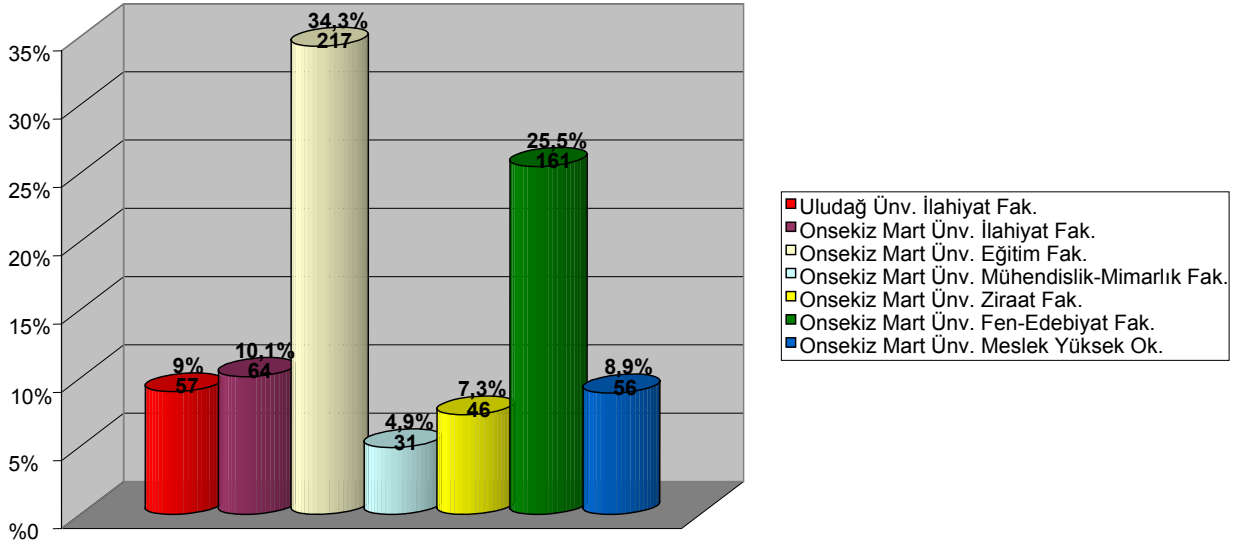
C- Araştırmaya Katılanlar ve Nitelikleri

Örneklemin sosyo-demografik özellikleri onların duygu, düşünce ve davranışlarının şekillenmesinde belirleyici bir role sahip bulunmaktadır. Araştırmaya katılanların psiko-sosyal ve kültürel özelliklerini ortaya çıkarmaya yarayan sosyo-demografik özellikler psiko-sosyal alanda bağımsız değişken görevini yerine getirmektedirler. Dolayısıyla anket formunun ilk kısmında yer alan ve katılımcıların sosyo-demografik özelliklerini sorgulayan sorulardan elde edilen veriler; bireyin bu özelliklerinin dini yaşantı biçimi ve öznel dindarlık algısı ile benlik saygısı ve diğer boyutlardaki düzeylerini belirlemedeki rolünü anlamamıza ve değişik kategoriler arasında bir ilişki ve farklılaşma gösterip göstermediğini ortaya çıkarmamıza yardımcı olacaktır.

Araştırmanın örneklemini oluşturan katılımcıların sosyo-demografik özelliklerine ilişkin dağılımları incelenmiş ve dağılım profilleri aşağıda tablolar halinde sunulmuştur:

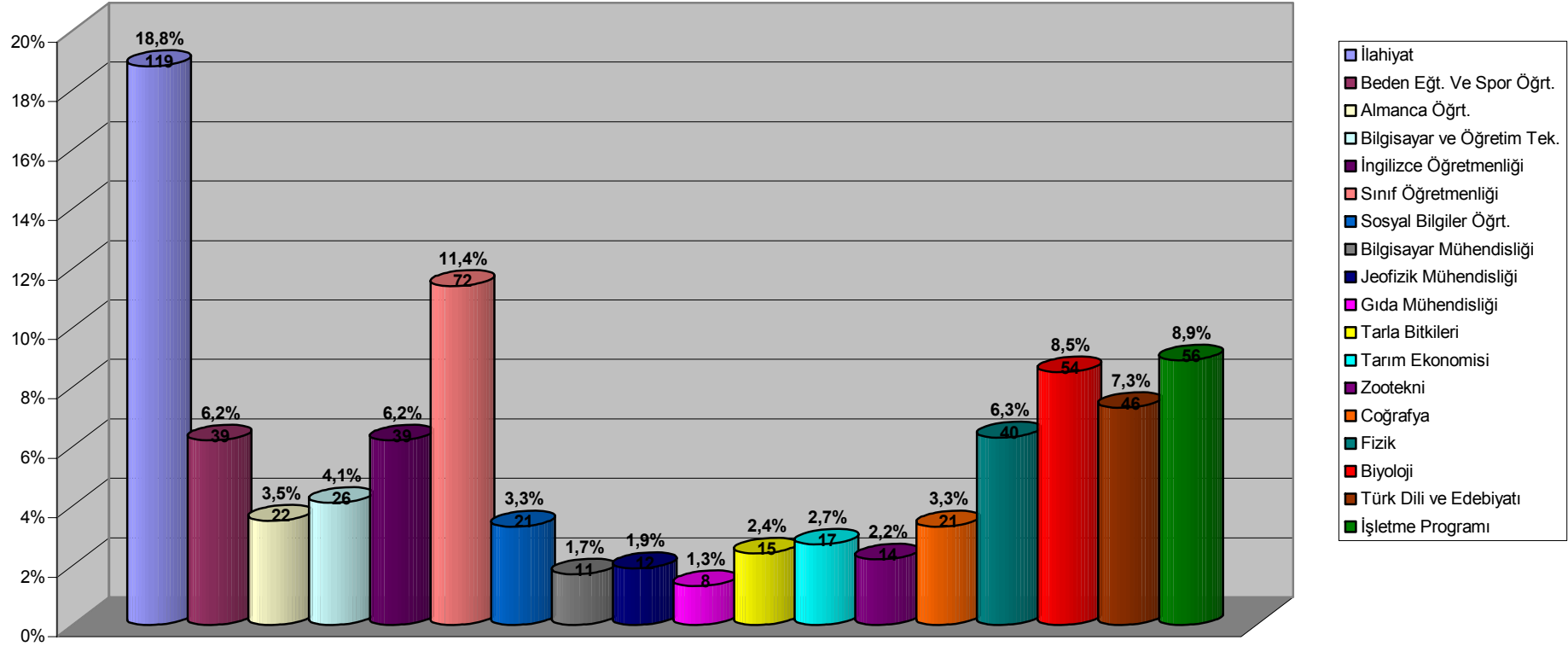
Araştırmaya katılan öğrencilerin “fakülte, bölüm, sınıf, cinsiyet, yaş, gelir durumu, anne-babanın eğitim durumu, anne-babanın yaşayış biçimi, din eğitimi alıp almama durumu, din eğitiminin alındığı yer ve ailenin dini inanç ve tutumu (dindarlık düzeyi) “ değişkenlerine göre dağılımı sırasıyla aşağıdaki şekillerde yer almaktadır.

Şekil:1
Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Fakülteleere Göre Dağılımı

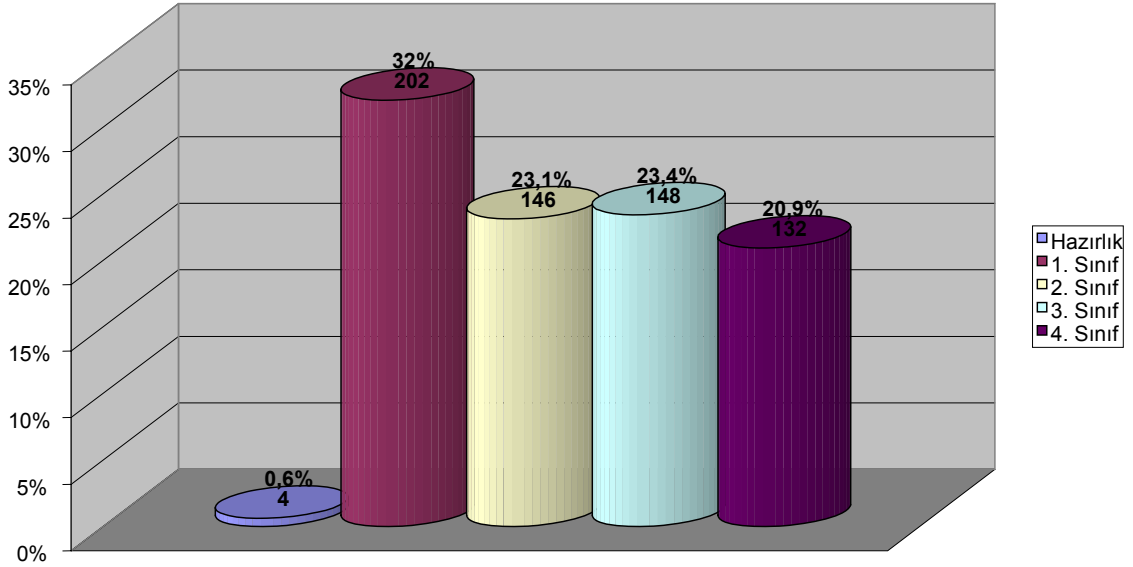
Şekil:1’de görüldüğü gibi öğrencilerin fakülteleere göre dağılımına bakıldığında Onsekiz Mart Üniversitesi Eğitim Fakültesi’nde öğrenim gören öğrencilerin sayı ve oran bakımından ilk sırada (217 kişi; %34,3) yer aldığını, bunu daha sonra sırasıyla Onsekiz Mart Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi (161 kişi; %25,5), Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi (64 kişi; %10,1), Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi (57 kişi; %9), Onsekiz Mart Üniversitesi Meslek Yüksek Okulu (56 kişi ;%8,9), Onsekiz Mart Üniversitesi Ziraat Fakültesi (46 kişi; %7,3) ve Onsekiz Mart Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi (31 kişi; %4,9)’nde öğrenim gören öğrencilerin takip ettiği görülmektedir

Şekil:2
Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Fakülte Bölümlerine Göre Dağılımı

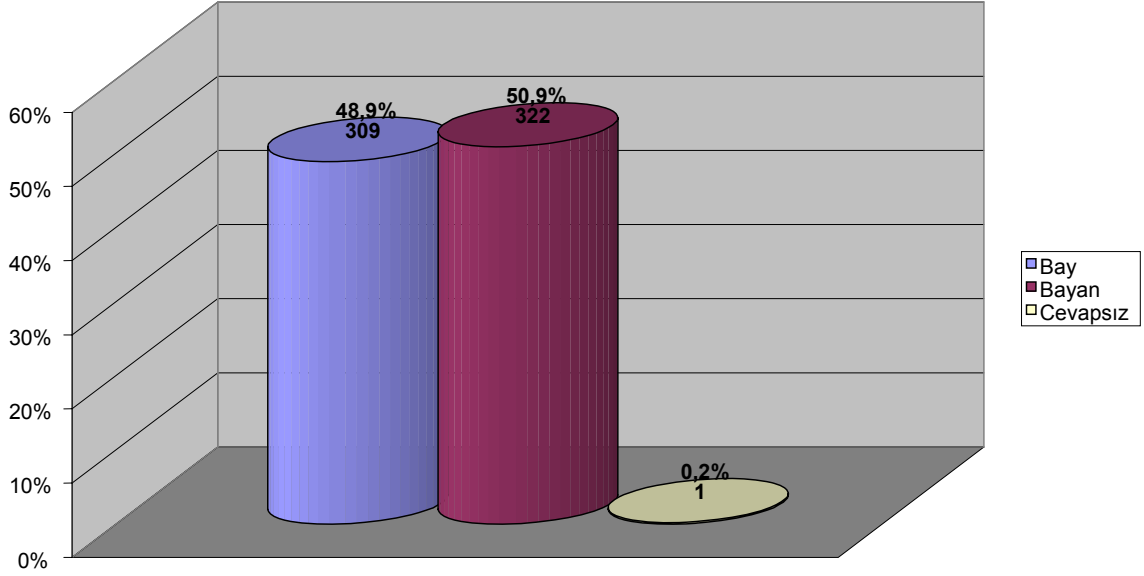
Şekil:2’de görüldüğü üzere öğrencilerin fakülte bölümlerine göre dağılımı açısından ilahiyat öğrencileri sayı ve oran bakımından ilk sırada (119 kişi; %18,8) yer almaktadır. Daha sonra sınıf öğretmenliği bölümünde (72 kişi; %11,4), işletme programında (56 kişi; %8,9), biyoloji bölümünde (54 kişi; %8,5), Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünde (46 kişi; %7,3) okuyan öğrenciler ve diğer bölümlükiler bunları sırasıyla takip etmektedirler. Araştırmamıza en az sayıda ve oranda öğrenci Gıda Mühendisliği bölümünden (8 kişi ; %1,3) katılmıştır.

Şekil:3
Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Sınıflara Göre Dağılımı

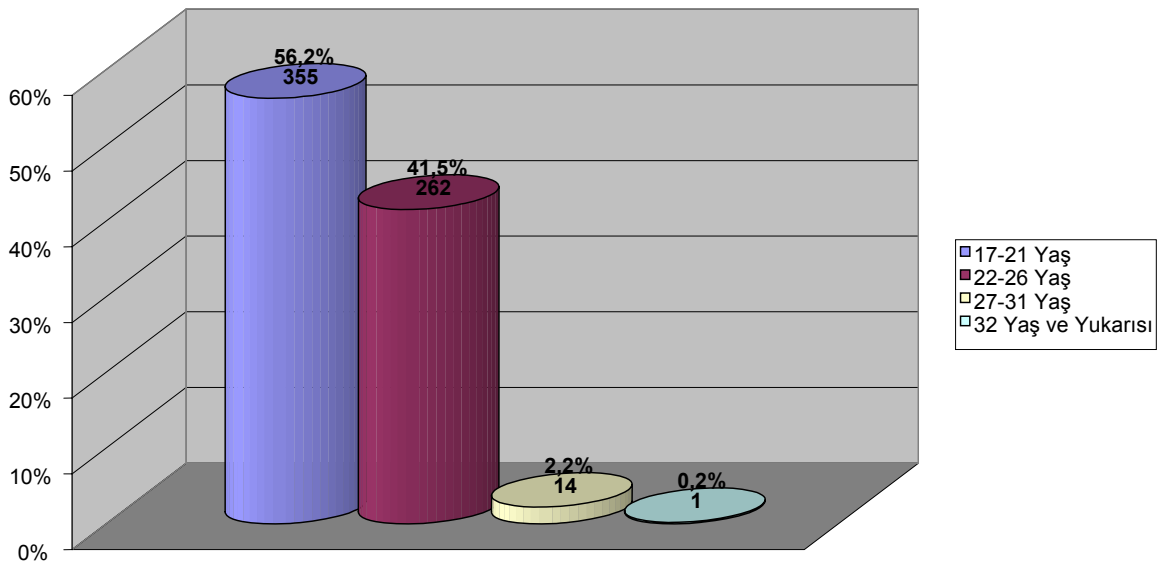
Şekil 3 te görüldüğü üzere araştırmaya katılan öğrencilerin büyük çoğunluğu (202 kişi; %32), fakültelerin 1. sınıfında öğrenim görmektedir. Daha sonra bunları sırasıyla 3. sınıfta (148 kişi, %23,4), 2. sınıfta (146 kişi; %23,1) ve 4. sınıfta (132 kişi, %20,9) öğrenim görenler takip etmektedir. Araştırmamıza en az sayıda öğrenci (4 kişi; %0,6) hazırlık sınıfından katılmıştır. Pek çok fakültede hazırlık sınıfının bulunmamasının bu konuda etkili bir faktör olduğu söylenebilir.

Şekil:4
Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Cinsiyetlerine Göre Dağılımı

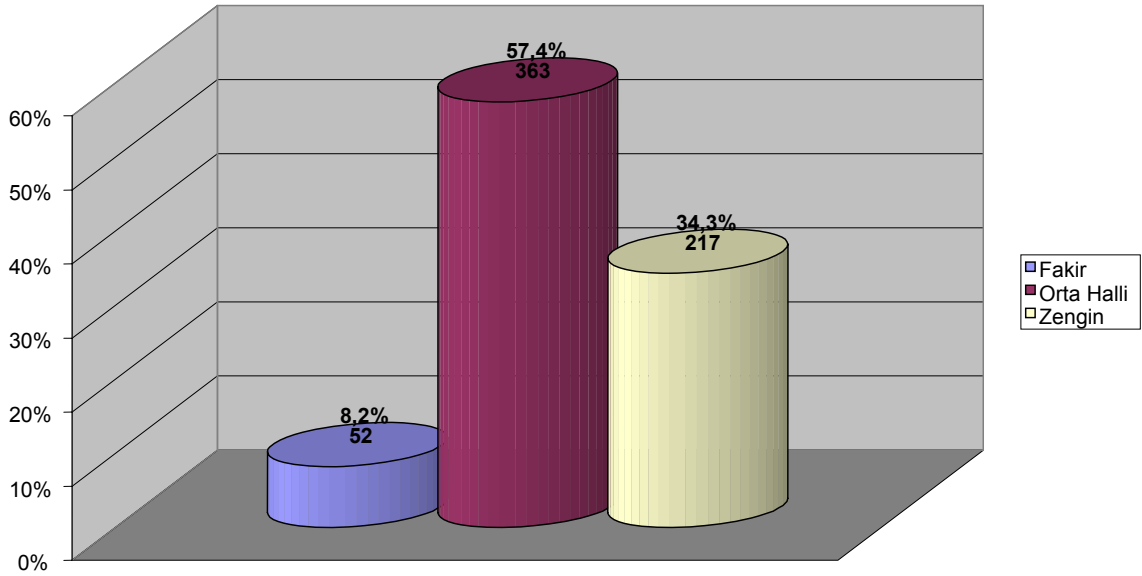
Şekil 4'te görüldüğü üzere araştırmaya katılan öğrencilerin %50,9'u (322 kişi) bayan, %48,9'u (309 kişi) ise erkektir. Katılımcılardan birisi ise bu soruyu cevapsız bırakmıştır.

Şekil:5
Araştırmaya katılan Öğrencilerin Yaşlarına Göre Dağılımı

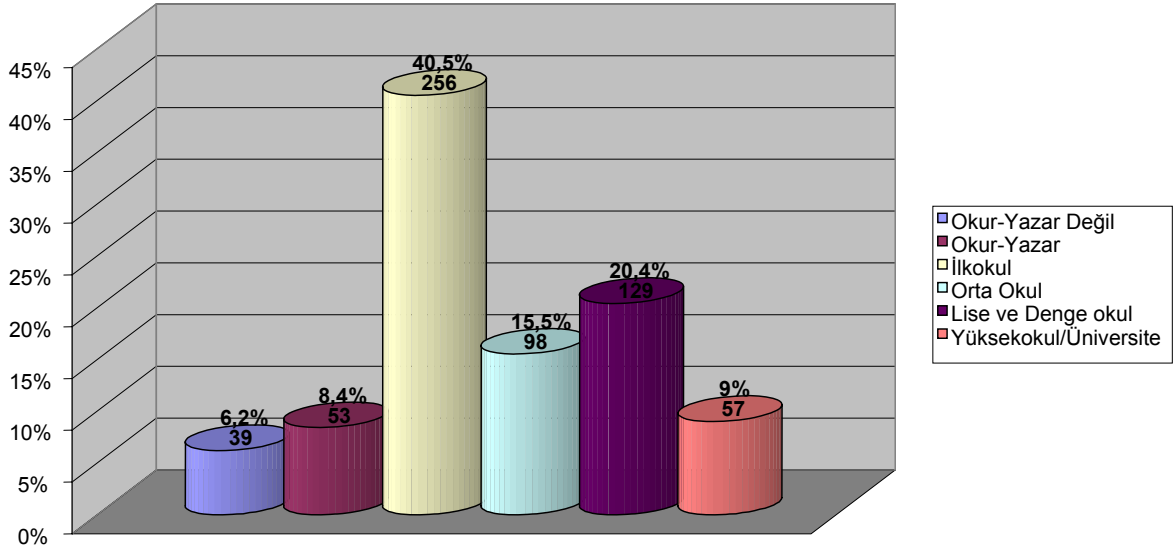
Şekil 5'te görüldüğü üzere araştırmaya katılan öğrencilerin yaşlarına göre dağılımına bakıldığında 17-21 yaş arası ergenlerin çoğunlukta olduğu (355 kişi; %56,2) bunları daha sonra sırasıyla son ergenlik ya da gençlik çağında olanların(262 kişi; %41,5) ve ilk yetişkinlerin (14 kişi; %2,2) izlediğini söyleyebiliriz. Araştırmamıza 32 yaş ve üzerinde bir kişi katılmıştır.

Şekil:6
Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Ailelerinin Gelir Durumuna Göre Dağılımı

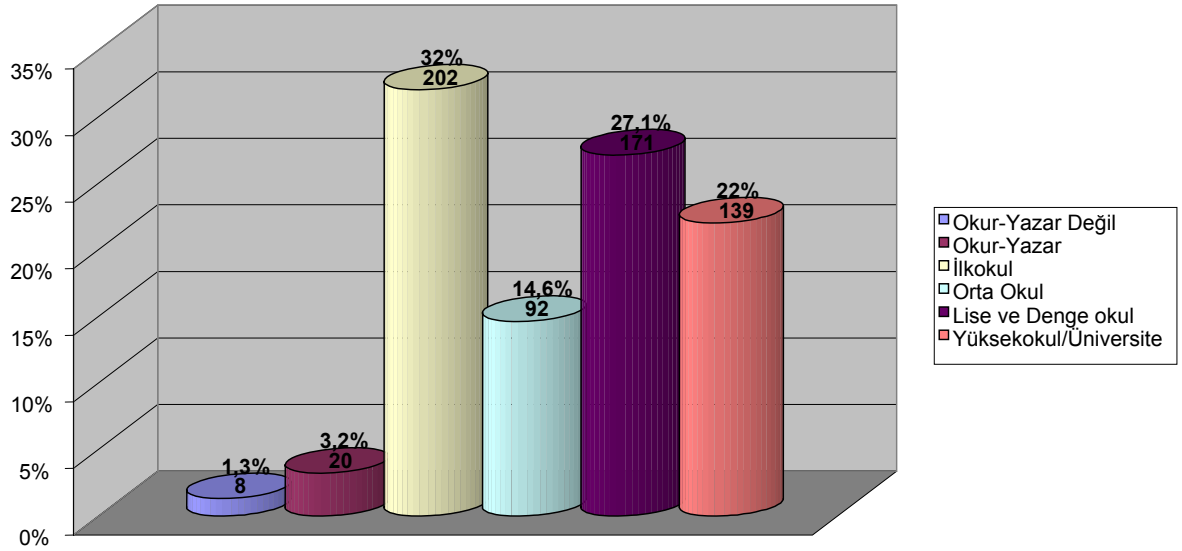
Sosyo-ekonomik düzey ya da gelir durumuna ilişkin olarak anket formunda “çok iyi, iyi, orta, düşük ve çok düşük” şeklinde beş kategori olarak yer alan bu soru, ilk iki ve en son kategorideki katılımcıların sayı olarak azlığı nedeniyle gelir durumu fakir, orta halli ve zengin şeklinde yeniden düzenlenmiştir. Buna göre şekil 6'de görüldüğü üzere öğrencilerin büyük çoğunluğu (363 kişi ; %57,4) gelir durumu bakımından orta halli ailelerden gelmektedirler. Aileleri gelir durumu bakımından zengin olan öğrencilerin oranı ise %34,3 ,(217 kişi) 'dir. Fakir ailelerden gelen öğrenciler ise sayı ve oran bakımından (52 kişi; %8,2) en küçük grubu oluşturmaktadır.

Şekil:7
Araştırmaya Katılan Öğrencilerin
Annelerinin Eğitim Durumlarına Göre Dağılımları

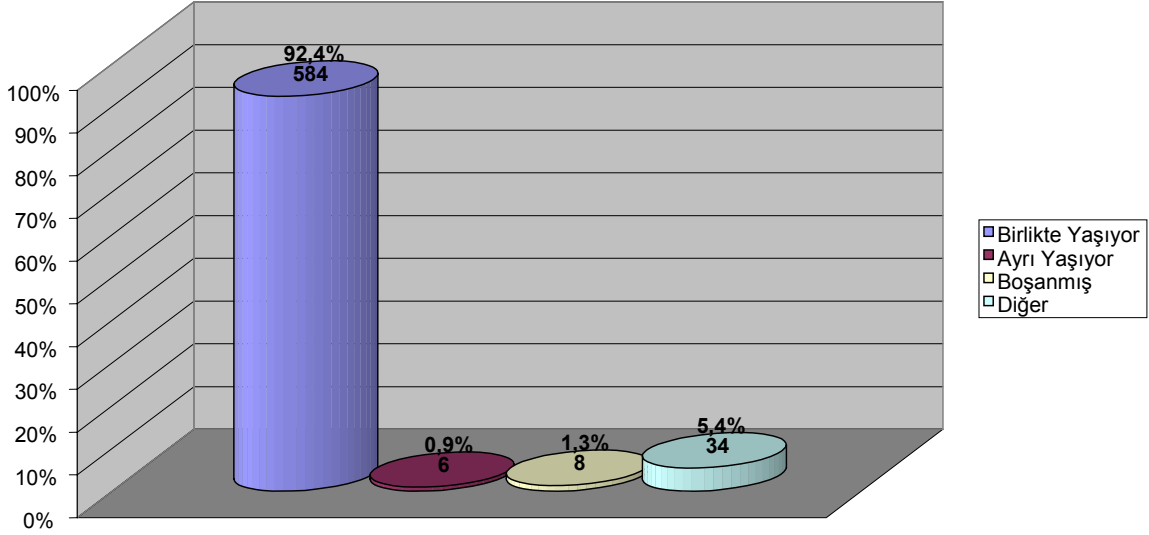
Şekil 7’de görüldüğü üzere araştırmaya katılan öğrencilerin büyük çoğunluğunun (256 kişi ; %40,5) annesi ilköğretim mezunudur. Daha sonra bunları sırasıyla anneleri lise ve dengi okul mezunu olanlar (129 kişi; %20,4), ortaokul mezunu olanlar (98 kişi; %15,5) ve yüksekokul ya da fakülte mezunu olanlar (57 kişi; %9) takip etmektedir. Araştırmaya katılan öğrencilerden anneleri sadece okur-yazar olanların oranı %8,4 (53 kişi) iken annesi hiç okuma-yazma bilmeyenlerin oranı ise %6,2 (39 kişi)’dir. Görüldüğü üzere annesi hiç okuma-yazma bilmeyen öğrenciler sayıca ve oranca her ne kadar en küçük grubu oluştursa da ülkemizde hâlen kendilerine eğitim-öğretim hakkı tanınmayan azımsanmayacak sayıda kadın olduğunu söyleyebiliriz.

Şekil:8
Araştırmaya Katılan Öğrencilerin
Babalarının Eğitim Durumuna Göre Dağılımları

Şekil 8’de görüldüğü üzere araştırmaya katılan öğrencilerin büyük çoğunluğunun (202 kişi; %32) babaları ilkokul mezunudur. Daha sonra bunları sırasıyla babaları Lise ve Dengi okul mezunu olanlar (171 kişi; %27,1), yüksekokul yada fakülte mezunu olanlar (139 kişi; %22) ve ortaokul mezunu olanlar (92 kişi; %14,6) izlemektedir. Üniversite öğrencilerinden babaları sadece okur-yazar olanların oranı %3,2 (20 kişi) iken babası hiç okuma yazma bilmeyenlerin oranı ise %1,3 (8 kişi)tür. Anlaşılacağı üzere babası hiç okuma-yazma bilmeyen öğrenciler sayıca ve oran bakımından yine en küçük grubu oluştururken hiç okuma yazma bilmeyen babaların sayısı okuma-yazma bilmeyen annelerin sayısından hayli düşük gözükmektedir.

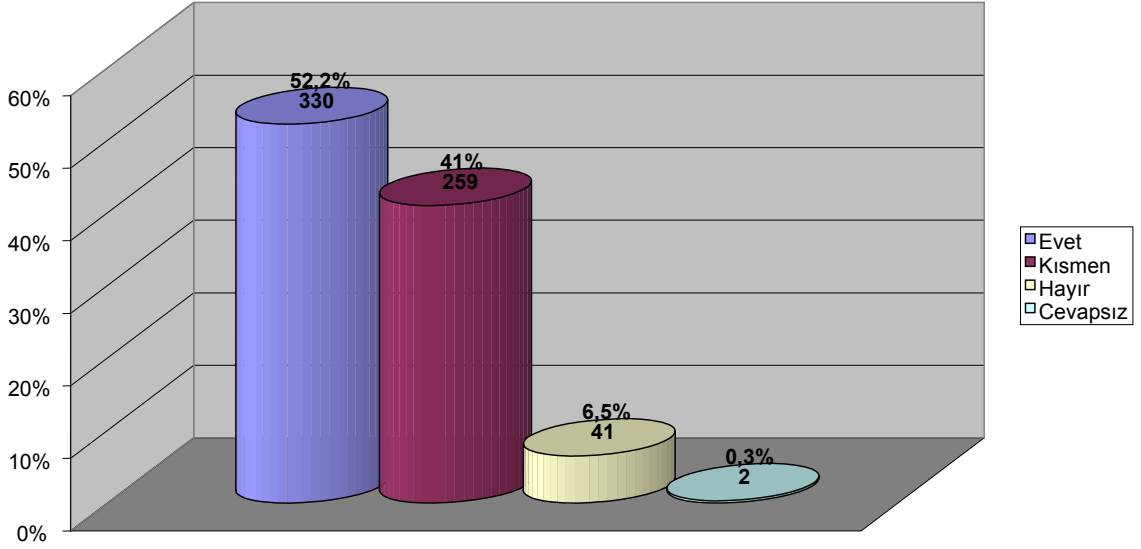
Şekil:9
Araştırmaya Katılan Öğrencilerin
Anne-Babalarının Birlikte ya da Ayrı Yaşama Durumlarına Göre Dağılımları

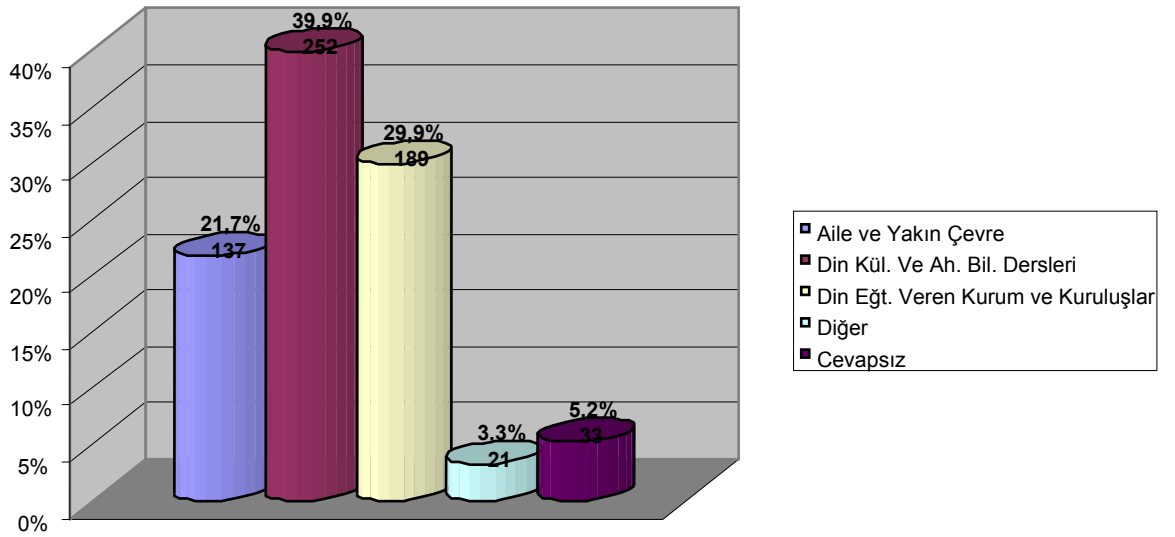
Şekil 9’da görüldüğü gibi araştırmaya katılan üniversite öğrencilerinin büyük çoğunluğunun (584; %92,4) anne-babaları birlikte yaşamaktadır. Anne-babası boşanmış olanların oranı %1,3 (8 kişi) iken anne-babası ayrı yaşayanların oranı ise %0,9 (6 kişi) dur. Anne ya da babasından birisi ya da her ikisi vefat etmiş olan öğrencilerin oranı ise %5,4 (34 kişi)tür.

Şekil 10’da görüldüğü gibi araştırmaya katılan üniversiteli öğrencilerin büyük çoğunluğu (330 kişi; %52,2) hayatlarının bir döneminde din eğitimi aldıklarını belirtmişlerdir. Hayatlarının bir döneminde kısmen de olsa din eğitimi aldıklarını ifade eden öğrencilerin oranı %41 (259 kişi) iken hiç din eğitimi almadıklarını belirtenlerin oranı ise %6,5 (41 kişi) tir. Araştırmamıza katılan iki öğrenci ise bu soruyu cevapsız bırakmışlardır.

Şekil:10
Araştırmaya Katılan Öğrencilerin
Din Eğitimi Alıp-Almama Durumlarına Göre Dağılımları

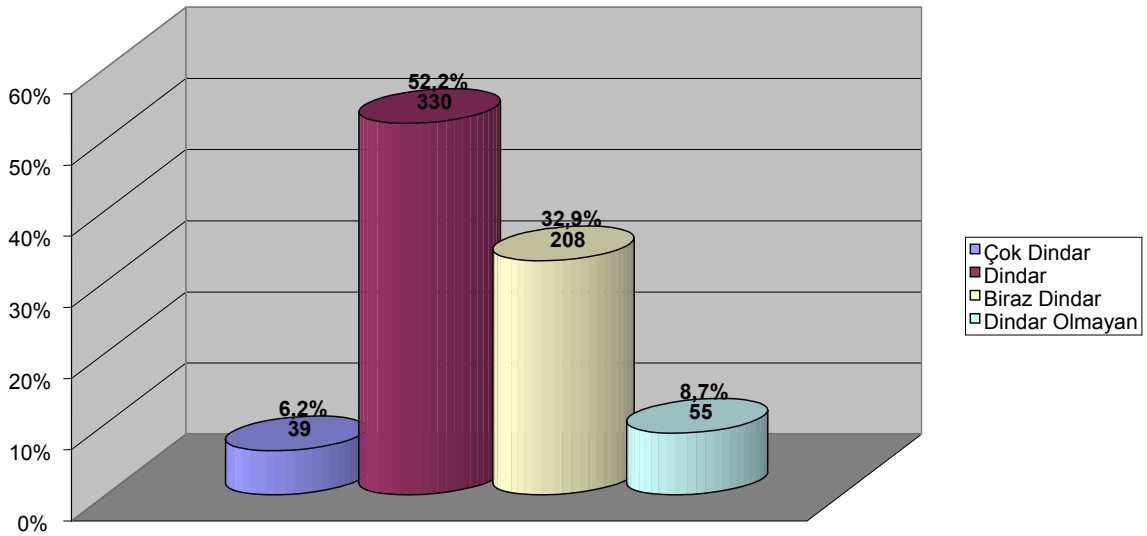

Şekil:11
Araştırmaya Katılan Öğrencilerin
Din Eğitimi Aldıkları Yere Göre Dağılımı

Şekil11’de görüleceği üzere araştırmaya katılan üniversite gençlerinden din eğitimi aldıklarını belirtenlerin büyük çoğunluğu (252 kişi; %39,9) din eğitimlerini resmi eğitim kurumlarındaki Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi derslerinden aldıklarını ifade etmişlerdir. Daha sonra sırasıyla bunları din eğitimi veren kurum ve kuruluşlarından aldıklarını belirten (189 kişi; %29,9)ile aile ve yakın çevreden aldıklarını ifade edenler (137 kişi; %21,7) takip etmektedir. Bu soruya “diğer “ şıkkını işaretleyerek cevap verenlerin oranı ise %3,3 (21 kişi)tür. Dolayısıyla araştırmamızda 21 kişilik öğrenci grubu din eğitimlerini dini cemaatler, dini içerikli yayın ve programlar ve yaz kursları gibi yerlerden aldıklarını belirtmişlerdir. Araştırmaya katılan gençlerin %5,2 si (33 kişi) ise bu soruyu cevapsız bırakmıştır ki bunlar büyük bir ihtimalle din eğitimi almadıklarını ifade eden grubu temsil etmektedir.

Şekil:12
Araştırmaya Katılan Öğrencilerin
Ailelerini Dindarlık Bakımından Nasıl Algıladıklarına Göre Dağılımları

Şekil12’de görüldüğü gibi araştırmaya katılan gençlerin büyük çoğunluğu (330 kişi; %52,2) ailelerinin dindar olduğunu ifade etmişlerdir. Daha sonra bunları sırasıyla ailelerinin biraz dindar olduğunu belirten (208 kişi; %32,9) ile dindar olmadığını ifade edenler (55 kişi; %8,7) izlemektedir. Araştırmaya katılan gençlerden ailelerinin çok dindar olduğunu söyleyen (39 kişi; %6,2) ise sayıca ve oran bakımından en küçük grubu teşkil etmektedir.

D- Araştırmada Kullanılan Bilgi Toplama Ve Ölçme Araçları

Araştırmada verilerin toplanması amacıyla Kişisel Bilgi Formu, Dindarlık Ölçeği ve Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği kullanılmıştır.

1-Kişisel Bilgi Formu : Kişisel bilgi Formu, örneklem grubunun sosyo-demografik özelliklerine ilişkin bilgiler edinmek amacıyla hazırlanmıştır. Bu form, öğrenim görülen fakülte, fakülte bölümü, sınıf, cinsiyet, yaş, gelir durumu, anne-babanın eğitim durumu, anne- babanın yaşayış biçimi, öznel dindarlık algısı, din eğitimi alma durumu, din eğitiminin alındığı yer ve ailenin dini inanç ve tutumu (ailenin dindarlık düzeyi) gibi değişkenleri içeren toplam on iki sorudan oluşmaktadır. Araştırmaya katılan öğrencilerin sosyo-demografik özelliklerine ilişkin değişkenler, yapılan istatistiksel çözümlenelerde bağımsız değişken olarak ele alınmışlardır. Ancak öznel dindarlık algısı duruma göre bazen bağımlı bazen de bağımsız değişken olarak ele alınmıştır.

2-Dindarlık Ölçeği : Daha önce de bahsettiğimiz gibi araştırmamızda; Glock'un dindarlığın çok boyutlu olduğu kuramının Müslüman bir toplumda da geçerli olduğu varsayımından hareket edilerek 25 sorudan oluşan beş boyutlu bir "Dindarlık Ölçeği" hazırlanmıştır. Bununla birlikte araştırmamızda kullanılan Dindarlık Ölçeği'nin esası ; 1995 yılında Veysel Uysal tarafından gerçekleştirilen ve dini hayatın çeşitli boyutlarıyla ilgili inanç, tutum ve davranışları göz önünde bulundurarak halkın dindarlık anlayışını tespit etmek, böylece dindarlığın bir profilini ortaya çıkartmak amacıyla Müslümanlar için de geçerli olabilecek şekilde geliştirilen "İslami Dindarlık Ölçeği"ne (Islamic Religiosity Scale) dayanmaktadır.¹⁷ Zira söz konusu ölçek, o günden bu yana ufak tefek değişikliklerle ülkemizde pek çok araştırmada dindarlığı ölçmek amacıyla kullanılmıştır.¹⁸

Bizler de araştırmada kullanılan Dindarlık Ölçeği'ni hazırlarken her ne kadar daha önce geliştirilmiş olan ve din psikolojisi ve din sosyolojisi literatüründe genellikle "Dindarlık Ölçeği" olarak bilinen ölçekler ile bu ölçeklerin kullanıldığı araştırmaların bir çoğunu incelemiş ve söz konusu ölçeklerde yer alan çeşitli ifadeleri göz önünde

¹⁷ Bkz. Uysal,Veysel;"İslami Dindarlık Ölçeği Üzerine Bir Pilot Çalışma",İslami Araştırmalar,VIII,sy.3-4 Ankara ,1995,ss.263-271

¹⁸ Bkz. Örneğin;Uysal,Veysel;*Din Psikolojisi Açısından Dini Tutum-Davranış ve Şahsiyet Özellikleri*;Uysal;*Türkiye'de Dindarlık ve Kadın*;Mehmedoğlu, a.g.t.,ss.108

bulundurarak bir takım ufak tefek değişiklikler yapmış olsak da esas itibariyle anketin örneklemini oluşturan gençlerin bütünün İslam dinine mensup olmalarından hareketle İslam dinindeki inanç ve ibadet esaslarını baz alan “İslami Dindarlık Ölçeğini” ana model olarak kabul ettik.

Bu bağlamda araştırmada kullanılan ve bazı küçük farklılıklar dışında “İslami Dindarlık Ölçeği”ni model almış olan Dindarlık Ölçeği başlangıçta 25 soru olarak düşünülmüştür. Ancak daha sonra yapılan faktör analizi sonucunda bir sorunun (37. soru) bütün boyutlarla ilişkili olduğu görüldüğünden Dindarlık Ölçeği’nin dışında kalmasının bilimsel açıdan daha doğru olacağı düşünülmüştür. Böylece değerlendirme kapsamına alınan 24 madde ise yapılan faktör analizi sonucuna göre 3 faktör altında toplanmış ve bu faktörler dindarlığın (dini hayatın) boyutları olarak düşünülmüş, içeriklerine göre aşağıdaki gibi isimlendirilmiştir.

Faktör1: İnanç boyutu [13,17,18,19,22,24,25,27,28,30,31,34 ve 35. sorular]

Faktör2: İbadet boyutu [14,15,16,20,21,29,32 ve 33. sorular]

Faktör3: Etki boyutu [23,26 ve 36. sorular]

“Dindarlık Ölçeği” ile ilgili olarak yapılan madde analizi ve güvenilirlik testi (reliability test) sonuçları istatistiki manada kuvvetli ilişkilerin mevcudiyetini ortaya koymuştur. Yapılan iç tutarlılık (reliability) analizi, ölçeğin iç tutarlılığının yüksek olduğunu ortaya koymuştur. İç tutarlılık, bir testteki ayrı soru ya da maddelerin aynı şeyi ölçmesine denir.¹⁹ Bu bağlamda Dindarlık Ölçeği’nin içtutarlılık katsayısı (Internal Consistency, Cronbach’s Alpha) $\alpha=0,9369$ olarak bulunmuş, faktörler arası korelasyonlar birbirleriyle bağlantılı çıkmıştır. Dindarlık ölçeği’nin Kaiser- Mayer-Olkin Ölçek yeterliliği, $KMO=0,961$ olarak bulunmuştur.

Özetle söylemek gerekirse araştırmada kullanılan Dindarlık Ölçeği ile ilgili olarak yapılan faktör analizleri ve iç tutarlılık testleri İslami Dindarlık Ölçeği’nin sonuçlarıyla paralellik arz etmekte olup bu durum söz konusu ölçeğin ülkemiz şartlarında anlamlı ve güvenilir sonuçlar vereceğinin dolayısıyla da yeterli bir ölçüm aracı olduğunun bir göstergesi olarak kabul edilmektedir. (Barlett chi-square=8648,033; $p=0,000$; Varyans %58,140; Cronbach Alpha=0,9369; $KMO=0,961$)

¹⁹ Atkinson, Rita L. ve arkd. *Psikolojiye Giriş* (Hilgard’s Introduction to Psychology), ss.424

3-Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği : Araştırmada benlik saygısı ölçümü için kullanılan ve orijinal formu İngilizce “Rosenberg Self Esteem Scale” ismini taşıyan ölçek, 1963 yılında Morris Rosenberg tarafından geliştirilmiştir. A.B.D’ de güvenilirlik ve geçerlilik çalışmaları yapıldıktan sonra pek çok araştırmada bir ölçüm aracı olarak kullanılan ölçek, “Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği” adı altında Füsun Çuhadaroğlu tarafından Türkçeye uyarlanmıştır.²⁰ Belirli bir dilde ve kültürde geliştirilmiş olan bir ölçek o kültüre özgü kavramlaştırma ve örnekleme özelliklerini taşır. Dolayısıyla aynı ölçeğin diğer kültür ya da dillerde uygulanabilmesi ve yararlı olabilmesi için bir takım sistematik hazırlıklar gerekmektedir. İşte buna ölçek uyarlaması adı verilir.²¹ Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği’nde orijinal olarak Amerikan toplumu için geliştirilen ölçek maddeleri testlerin geliştirilme amacı ve geliştirildikleri ortamın özellikleri ile kullanım amacı ve kullanma ortamının özellikleri arasındaki farklar göz önüne alınarak Türk toplumu için uygun hale getirilmiştir. Bu amaç doğrultusunda Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği Füsun Çuhadaroğlu tarafından Türkçe’ ye çevrilmiş ve üç ayrı öğretim üyesi tarafından gözden geçirilmiştir. Söz konusu ölçek Hacettepe Çocuk Hastanesi’ne başvuran 10 ergene uygulanarak maddelerin anlaşılabilirliği incelenmiş ve gerekli değişiklikler yapılarak ölçeğe son hali verilmiştir.

Bugün psikiyatrik ve psikolojik çalışmalarda ergenler üzerinde benlik saygısının ölçümü için kullanılan güvenilir dört ana ölçekten birisi olarak ifade edilen Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği çoktan seçmeli 63 sorudan yapılmış on iki alt ölçekten (ya da alt test) oluşmaktadır. Bu alt ölçekler sırasıyla şunlardır; Benlik saygısı, Kendilik Kavramının Sürekliliği, İnsanlara güvenme, Eleştiriye duyarlılık, Depresif duygulanım, Hayalperestlik, Psikosomatik belirtiler, Kişilerarası ilişkilerde tehdit hissetme, Tartışmalara katılabilme derecesi, Ana-baba ilgisi, Babayla ilişki ve pisişik izolasyon. Güvenilirlik çalışması için test-tekrar test güvenilirlik tekniği kullanılan ölçek 15-18 yaş arasındaki lise öğrencilerine bir ay ara ile iki kez uygulanmış ve uygulama sonucunda her alt ölçek (alt test) için elde edilen değişmezlik katsayıları ya da güvenilirlik oranları; benlik saygısı için 0,75, kendilik kavramının sürekliliği için, 0,75 insanlara güvenme

²⁰ Öner, Necla, *Türkiye’de Kullanılan Psikolojik Testlerden Örnekler*, 2.bs, C.II, Boğaziçi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2006, ss.838

²¹ Öner, Necla, “Kültürler Arası Ölçek Uyarlamasında Bir Yöntem Bilim Modeli”, *Psikoloji Dergisi* C.VI, sy.21, 1987, ss.80

için 0,55, eleştiriye duyarlılık için 0,48, depresif duygulanım için 0,70, hayalperestlik için 0,75, psikosomatik belirtiler için 0,89, kişiler arası ilişkilerde tehdit hissetme için 0,46, tartışmalara katılabilme derecesi için 0,51, ana-baba ilgisi için 0,51, babayla ilişki için 0,79 ve psişik izolasyon için ise 0,60 olarak tespit edilmiştir.

Ölçeğin geçerlilik çalışmasında benlik saygısı için psikiyatrik görüşmeler, depresyon, psikosomatik belirtiler ve kişiler arası ilişkilerde tehdit hissetme alt ölçekleri için de SCL-90R (Psikiyatrik Semptom Tarama Ölçeği) kullanılmıştır. Benlik saygısı alt ölçeğinin geçerlilik çalışması için psikiyatrik görüşmeler beş ayrı sınıftan rast gele örnekleme ile seçilmiş beşer öğrenci alınarak yapılmıştır. Psikiyatrik görüşme ile yapılan değerlendirmede öğrencilerin benlik saygıları, kendilerine ilişkin görüşlerine göre yüksek, orta ve düşük olarak derecelendirilmiştir. Daha sonra aynı öğrencilerin Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği'nden aldıkları puanlar da yüksek, orta, düşük olarak gruplandırılmıştır. Görüşme ve ölçek sonuçları arasındaki uygunluk Pearson Momentler çarpımı (basit korelasyon) tekniği ile hesaplanmış ve geçerlilik katsayısı 0,71 olarak bulunmuştur.

Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği'nin "depresyon" , "psikosomatik belirtiler" ve "kişiler arası ilişkilerde tehdit hissetme" alt ölçeklerinin geçerlilik çalışması için ise "Belirti Tarama Listesi (SCL-90R)nin aynı isimli alt testleri kullanılarak her iki testin bu 3 alt ölçeğinden elde edilen puanlar karşılaştırılmış ve geçerlilik katsayıları sırasıyla 0,66, 0,70 ve 0,40 olarak bulunmuştur.

Benlik kavramının sürekliliği, insanlara güvenme, hayalperestlik, eleştiriye duyarlılık, tartışmalara katılabilme derecesi, ana-baba ilgisi, babayla ilişki ve psişik izolasyon alt ölçekleriyle karşılaştırılabilecek ülkemizde kullanılan uygun başka ölçekler olmadığı için bu alt ölçeklerin geçerlilik araştırması yapılamamıştır.

Ölçeğin yapı geçerliliğini test etmek için ise nörotik, psikotik ve kontrol grupları arasındaki farklar t-testi ve ki-kare testi ile sınıanmış ve hasta gruplar ile kontrol grubu arasında anlamlı düzeyde farklılıklar olduğu gözlenmiştir.²²

Fusun Çuhadaroğlu tarafından bu şekilde ülkemizde güvenilirlik ve geçerlilik çalışmaları yapılmış olan Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği ergenlerde benlik saygısını ölçmek amacıyla pek çok araştırmada kullanıldığı gibi bizim araştırmamızda da

²² Çuhadaroğlu, a.g.t.,ss:29-34

belirlenen amaç doğrultusunda gençlerin benlik saygılarını ölçmek üzere 57 sorudan oluşan 11 alt ölçek halinde kullanılmıştır. Ancak araştırmamıza, “ana-baba ilgisi” alt ölçeğinin varlığı sebebiyle “babayla ilişki” alt ölçeği dahil edilmemiştir. Böylece gençlerin benlik saygısı ve diğer alt ölçeklerdeki durumları 57 madde üzerinden sorgulanmıştır. Yüksek puanların düşük benlik saygısına işaret ettiği ölçekte daha sonra analiz ve yorumlama kolaylığı açısından tarafımızdan bazı değişiklikler yapılmıştır. Bu hususlarla ilgili olarak puanlama kısmında ayrıntılı bir şekilde bilgi verilecektir.

E- Puanlama Sistemi

Bir araştırmanın konusuna uygun olarak gözlenen ve kaydedilen şeylerin tümüne o araştırmanın işlenmemiş ham verileri ya da dataları denir. Bilimsel araştırmada toplanan veriler veya datalar çoğu zaman toplandıkları şekliyle, fazla bir şey ifade etmedikleri için belirli teknikler vasıtasıyla işlenir ve yorumlanacak hale getirilirler. Burada araştırmada kullandığımız bilgi toplama envanterinde (ankette) yer alan her iki ölçekle ilgili puanlama sistemi hakkında bilgi verecektir.

Daha önce geliştirilmiş ve başka araştırmalarda da bir ölçüm aracı olarak kullanılmış olan Dindarlık Ölçeği Likert formatına göre düzenlenmiş olup her bir soruda “tamamen katılıyorum, oldukça katılıyorum, pek katılmıyorum ve hiç katılmıyorum” şeklinde dört derece mevcuttur. Bu dereceler en olumludan en az olumsuz doğru sırasıyla +4+3+2 ve +1 değerinde puanlara sahiptir. Örneğin; “Allah birdir, eşi ve benzeri yoktur” bu fikre katılıyor musunuz?

(4)tamamen katılıyorum(3)oldukça katılıyorum(2)pek katılmıyorum(1)hiç katılmıyorum şeklinde bir puanlama söz konusudur.

Diğer taraftan ölçekte olumsuz veya ters ifadeler içeren bazı cümleler yer almaktadır. Bu maddeler işlem yapılmadan önce yukarıdaki sıra ters çevrilerek kodlanmıştır. Örneğin; “ahlaklı bir hayat yaşadığım sürece dini inancım benim için önemli değildir”

(1)tamamen katılıyorum(2)oldukça katılıyorum(3)pek katılmıyorum(4)hiç katılmıyorum

Bu durumda bir katılımcının Dindarlık Ölçeği’nden alacağı en yüksek puan $24 \times 4 = 96$, en düşük puan ise $24 \times 1 = 24$ ’tür.

Daha önce de belirtildiği gibi Dindarlık Ölçeği inanç, ibadet ve etki olmak üzere dini hayatın üç boyutunu ölçmekte olup puanlama yapılırken her bir katılımcının söz

konusu boyutlardaki sorulardan her birine verdiği cevaplardan alacağı puanlar hesaplanıp soru sayısına bölünmek suretiyle aritmetik ortalama (\bar{x}) hesaplanmıştır. Daha açık bir ifadeyle örneğin bir katılımcının inanç boyutuyla ilgili eğilimi hesaplanırken inanç boyutundaki bütün sorulara verdiği cevaplardan aldığı puanlar toplanıp soru sayısına bölünmek suretiyle aritmetik ortalaması hesaplanmış ve istatistiki analizler yapılırken (özellikle grup tutumlarının karşılaştırılmasında ve tutumlar arasında farkın anlamlığını ortaya koymak için) bu aritmetik ortalamalar esas alınmıştır. Aynı katılımcının diğer boyutlarla ilgili eğilimleri de aynı şekilde hesaplanmıştır.

Bireyin kendi kendisine yanıtlayabileceği ve her maddenin altında bulunan şıklardan birinin seçilip işaretlenmesi şeklinde cevaplanabilecek olan ve araştırmamıza on bir alt ölçeği dahil edilen Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği'nin puanlanması ise benlik saygısı alt ölçeği dışındaki alt ölçeklerin değerlendirilmesinde cevap anahtarına göre her doğru yanıt için 1 puan verilmek suretiyle gerçekleştirilmiştir

Buna göre ölçeğin alt ölçekler bazında puanlanması şu şekildedir:

1-Benlik Saygısı Alt ölçeği :

Rosenberg Benlik saygısı ölçeğinin benlik saygısı alt ölçeğinde , Guttman ölçüm şekline göre düzenlenmiş olumlu-olumsuz yüklü 6 madde ardışık olarak sıralanmıştır. Bu altı maddede toplam 10 soru bulunmaktadır. Soruların her biri ise “çok doğru,doğru,yanlış ve çok yanlış” şeklinde dört şekilde cevaplanabilmektedir.Bu durumda benlik saygısı alt ölçeğinin I.maddesinde toplam üç soru (38,39 ve 40. sorular)mevcut olup bu sorulardan sadece ikisine doğru cevap vermek bu maddeden 1 puan almak için yeterli olmaktadır.II. maddede toplam iki soru (41 ve 42. sorular) yer almakta olup bu sorulardan sadece birisinden alınan doğru cevap bu maddeden 1 puan almak için yeterli olmaktadır.III.IV.V. maddelerde sadece birer soru bulanmakta olup (43,44 ve 45.sorular) bu sorulara verilen her bir doğru cevap için 1 puan alınmaktadır. VI.madde ise toplam iki sorudan (46 ve 47.sorular)oluşmakta olup bu sorulardan sadece birisinden alınan doğru cevap bu maddeden 1 puan almak için yeterli olmaktadır.

Sonuç itibarıyla benlik saygısı alt ölçeğinden alınan puanlar 0-6 arası olup ;0-1 puan yüksek 2-4 puan orta ve 5-6 puan düşük benlik saygısını göstermektedir.

2-Kendilik Kavramlarının Sürekliliği Alt ölçeği:

Bu alt ölçekte toplam 5 soru (48,49,50,51 ve 52. sorular) bulunmakta olup her bir doğru cevap için 1 puan verilmektedir. Dolayısıyla bu alt ölçekten 0-5 puan alınmakta olup, 0-2 puan sürekliliğin çok, 2-5 sürekliliğin az olduğunu göstermektedir.

3-İnsanlara Güven Duyma Alt ölçeği:

Bu alt ölçek de 5 sorudan (53,54,55,56ve57.sorular) oluşmakta olup her bir doğru cevap için 1 puan verilmektedir. Buna göre 0-5 puan alınan ölçekte, 0-1 puan güvenin çok, 2-3 puan güveninin orta ve 4-5 puan güvenin az olduğunu göstermektedir.

4-Eleştiriyle Duyarlık Alt ölçeği:

Bu alt ölçekte toplam üç soru (58,59 ve 60. sorular) bulunmakta olup her bir doğru cevap için 1 puan verilmektedir. Dolayısıyla 0-3 puan alınan ölçekte 0-1 puan eleştiriye duyarlığın az, 2-3 puan ise eleştiriye duyarlılığın çok olduğunu göstermektedir.

5-Depresif Duygulanım Alt ölçeği:

Toplam 6 sorudan (61,62,63,64,65 ve 66.sorular) oluşan ve her bir doğru cevap için 1 puan alınan bu alt ölçekten 0-6 puan alınmakta olup ,0 puan depresif duygulanımın olmadığını, 1-2 puan depresif duygulanımın az, 3-4 puan orta ve 5-6 puan ise çok olduğunu göstermektedir.

6-Hayalperestlik Alt ölçeği:

Bu alt ölçek toplam 4 sorudan(67,68,69 ve 70.sorular) oluşmakta olup her bir doğru cevap için 1 puan verilmektedir. Buna göre 0-4 puan alınan ölçekte, 0-1 puan hayalperestliğin az, 2-3 puan orta ve 4 puan çok olduğunu göstermektedir.

7-Psikosomatik Belirtiler Alt ölçeği:

Toplam 10 sorudan (71,72,73,74,75,76,77,78,79ve 80. sorular) oluşan ve her bir doğru cevap için 1 puan alınan bu alt ölçekten 0-10 puan alınmakta olup, 0-2 puan psikosomatik belirtinin az, 2-3 puan orta düzeyde ,4 puan ve yukarısı ise fazla olduğunu göstermektedir.

8-Kişiler Arası İlişkilerde Tehdit Hissetme Alt Ölçeği :

Bu ölçek üç sorudan (81,82 ve 83. sorular) oluşmakta ve her bir doğru cevap için 1 puan alınmaktadır buna göre 0-3 puan alınan ölçekte 0 puan kişiler arası ilişkilerde tehdit hissetmenin olmadığını, 1 puan az, 2 puan orta ve 3 puan çok olduğunu gösterir.

9-Tartışmalara Katılabilme Derecesi Alt ölçeği:

Toplam iki sorudan (84ve 85.sorular) oluşan ve her bir doğru cevap için 1 puan alınan bu alt ölçekten 0-2 puan alınmakta olup, 0 puan tartışmalara katılabilmenin az, 1 puan orta ve 2 puan çok olduğunu göstermektedir.

10-Ana-Baba İlgisi Alt ölçeği:

Bu ölçek toplam 7 sorudan (86,87,88,89,90,91ve 92. sorular)oluşmakta olup her bir doğru cevap için 1 puan verilmektedir.Dolayısıyla 0-7 puan alınan ölçekte 0-2 ana-baba ilgisinin çok ,3-4 orta derecede ,5-7 puan ise az olduğunu göstermektedir.

11-Psişik İzolasyon Alt Ölçeği:Toplam iki sorudan (93 ve 94.sorular)oluşan ve her bir doğru cevap için 1 puan alınan bu son alt ölçekten 0-2 puan alınmakta olup,1 puan psişik izolasyonun azlığını 2 puan ise çokluğunu göstermektedir.²³

Bununla birlikte araştırmamızda istatistik işlemleri yorumlamada kolaylık arz etmesi ve diğer alt ölçeklerle paralellik göstermesi açısından Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği'ndeki bazı alt ölçeklerle (benlik saygısı, kendilik kavramının sürekliliği,insanlara güven duyma, ana- baba ilgisi alt ölçekleri)ilgili verilerde yeniden bir adlandırma (recording)yapılarak düşük puanların yerine yüksek puanların;benlik saygısının yüksek olduğunu, kendilik kavramındaki sürekliliğin fazlalığını,insanlara güven duymanın fazlalığını ve ana-baba ilgisinin çokluğunu göstermesi sağlanmıştır.

F:Verilerin Toplanması:

Araştırmanın amacına ve problemine uygun olarak hazırlanan ve 94 sorudan oluşan anket formunun uygulanmasına geçilmeden önce,anlaşılabilirliğini kontrol etmek amacıyla Onsekiz Mart Üniversitesinin bazı fakülte ve bölümlerinde öğrenim gören 50 kişilik bir öğrenci gurubuna ön uygulama yapılmıştır.Yapılan değerlendirmeler sonucunda, gereksiz bir takım sorular çıkarılarak ,anlaşılmasında problem olan bazı ifadeler de daha anlaşılır hale getirilerek ankete son hali verilmiştir.

Anketin esas uygulaması ,Sosyal Bilimler Enstitüsü aracılığı ile ilgili üniversite rektörlüklerinden gerekli izin alındıktan ve uygulama öncesinde söz konusu izin belgesi takdim edilmek suretiyle fakülte dekanlarıyla bizzat ön görüşme yapıldıktan sonra

²³ Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği ile ilgili puanlama sistemi hakkında daha geniş bilgi için bkz.Çuhadaroğlu,*a.g.t.*,ss.29-34; Crandal,R.The Measurement of Self –Esteem and Related Construct's,in J.P.Robinson &P.R Shaver (Eds.)*Measures of Social Psychological Attitudes,Revised Eedition,Ann Arber:ISR ,1973 pp,80,82.*

2006-2007 öğretim yılı bahar yarı döneminde Uludağ Üniversitesi'ne bağlı ilahiyat, Onsekiz Mart Üniversitesine bağlı ilahiyat, Eğitim Bilimleri, Mühendislik-Mimarlık, Ziraat, Fen- Edebiyat Fakültelerinde ve Onsekiz Mart Meslek Yüksek Okulu'nda gerçekleştirilmiştir. Uygulamaya tesadüfi örneklem tekniğiyle seçilen 800 öğrenci katılmış, ancak uygulamaya katılan öğrencilerin bir kısmı anket formlarını doldurmadan iade etmiş, bazı anket formları da eksik doldurulduğu için değerlendirme dışı bırakılmıştır. Böylece 800 anket formundan sadece 632'si değerlendirmeye alınmıştır. Anket uygulamalarının bir kısmı ders saatleri içerisinde bir kısmı ise ders saati dışında derslik, kantin, bahçe vb. gibi ortamlarda gerçekleştirilmiştir. Anket formunun doldurulması yaklaşık 15-20 dk. sürmüştür.

Bir araştırma konusu olarak din, oldukça hassas bir konu olduğu için anketin uygulanması esnasında bizlerde inanılmaz güçlükler yaşadık. İnsanın mahrem konularından birisi olan ve günümüzde basın, yayın organları tarafından çokça istismar edilen din konusunda insanlar verdikleri cevapların istismar edilmesinden korkmaktadırlar. Güven telkin edici açıklamalarımıza rağmen bazı öğrenciler ankete katılmayı kabul etmemişlerdir. Dolayısıyla bazı öğrenciler, din konusunun onların özel hayatlarını ilgilendirdiğini bu sebeple cevap vermek istemediklerini belirtirken, bu konuda ilk defa bir ankete katıldıklarını çok yararlı bulduklarını ve sonucu merak ettiklerini ifade edenler de olmuştur.

Bununla birlikte hiçbir öğrenci ankete katılım konusunda zorlanmamış anketin amacı ve muhtevası konusunda öğrencilere bazen bireysel olarak bazen de topluca gerekli açıklamalarda bulunulduktan sonra katılıp katılmama konusunda herkesin özgür olduğu belirtilmiştir.

G.Verilerin Analizi

Araştırmamızda, yapılan veri temizleme işleminden sonra değerlendirmeye alınan anket verilerinin hem girilmesinde hem de bunların farklı istatistiksel tekniklerle analiz edilmesinde SPSS(10.0) paket programı kullanılmıştır. Verilerin analizinde kullanılan istatistiksel işlemler; seçilen ölçek tipleri ve araştırma hipotezleri dikkate alınarak seçilmiştir. Bu doğrultuda veriler çözümlenirken frekans dağılımı, aritmetik

ortalama,²⁴ t-testi ,tek yönlü varyans analizi (ANOVA)scheffe testi²⁵ ve korelasyon²⁶ tekniklerinden yararlanılmıştır.Buna göre ;

– Öncelikle Dindarlık Ölçeğini oluşturan maddeleri faktörleştirmek için Temel Bileşenler Analiz Tekniğinden, maddeler arasındaki iç-tutarlılığı belirlemek için ise iç-tutarlık analizinden yararlanılmıştır.Daha sonra örneklemin sosyo-demografik değişkenlere göre frekans ve yüzde dağılımları çıkarılmış, ayrıca dini hayatın boyutlarıyla ilgili aritmetik ortalamaları ve Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği'ndeki bütün alt ölçeklerden aldıkları puanlara göre derecelerini tasvir eden frekans ve yüzde dağılımları tespit edilmiştir.İlişkisel çözümler bazında ise ;

– Öğrencilerin cinsiyetlerine göre dini hayatın boyutlarından aldıkları puanların aritmetik ortalamalarında ,öznel dindarlık algılarında,benlik saygısı ve diğer alt ölçeklerdeki düzeylerinde farklılık olup olmadığı analiz edilirken t-testi;

– Fakülte , bölüm,sınıf,yaş,gelir durumu vb. gibi sosyo- demografik değişkenlere göre öğrencilerin dini hayatın boyutları (inanç,ibadet,etki)ndan aldıkları puanların aritmetik ortalamalarında, öznel dindarlık algılarında ,benlik saygısı düzeyleri ve Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği'ndeki diğer alt ölçeklerdeki düzeylerinde bir farklılaşma olup olmadığı test edilirken tek yönlü Varyans Analizi(ANOVA);

– Öğrencilerin dini hayatın boyutları (inanç,ibadet,etki)ndan aldıkları puanların aritmetik ortamları,öznel dindarlık algıları,benlik saygısı ve diğer alt ölçeklerdeki düzeyleri ile sınıf,yaş,gelir durumu vb.gibi sürekli değişkenler arasındaki ilişki ve etkileşimler analiz edilirken korelasyon;

– Dini hayatın boyutları (inanç,ibadet,etki)ve öznel dindarlık algısı ile benlik saygısı arasındaki ilişki ve etkileşim test edilirken korelasyon;

– Öğrencilerin öznel dindarlık algılarına göre benlik saygısı düzeylerinde bir farklılaşma olup olmadığı sorgulanırken Tek Yönlü Varyans Analizi(ANOVA);

²⁴ Frekans dağılımı ve aritmetik ortalamayla ilgili geniş bilgi için bkz.Baş,Türker,*Anket*,Seçkin Yay.,Ankara,2001,ss.127-129

²⁵ T-testi,tek yönlü varyans analizi (anova) ve scheffe testi ile ilgili geniş bilgi için bkz. Büyük-öztürk,Şener,*Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El-Kitabı*, 2.bs,Pegam A. Yay.,Ankara,2002,ss.39-45

²⁶ Korelasyon tekniği ile ilgili geniş bilgi için bkz. Altınışık, Remzi ve diğerleri, *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri,SPSS Uygulamalı*, 3.bs, Sakarya Kitapevi, Sakarya, 2004, ss.192-200

– Öğrencilerin dindarlık boyutları(İnanç,ibadet,etkin)dan aldıkları puanların aritmetik ortalaması ve öznel dindarlık algıları ile Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği'nde yer alan diğer alt ölçeklerdeki düzeyleri arasındaki ilişki ve etkileşim test edilirken korelasyon;

– Öğrencilerin öznel dindarlık algılarına göre Rosenberg Benlik Saygısı ölçeğindeki diğer alt ölçeklerdeki düzeylerinde bir farklılaşma olup olmadığı analiz edilirken Tek Yönlü Varyans Analizi(ANOVA);

– Ayrıca Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) sonuçlarında $p < 0,05$ düzeyinde farklılık görüldüğü zaman,bunun nereden kaynaklandığını yani hangi guruplar arasında farklılık olduğunu test etmek için post- hoc scheffe analizi yapılmıştır.İstatistik paket programında (SPSS 10.0)çözümlemiş olan verilerin manidarlığı %5 hata payı ve %95'lik bir güven düzeyi ile sınıanmış ve bulgular araştırmanın amaçlarına uygun olarak tablolar halinde sunulmuştur.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
BULGULAR VE YORUM

I. BULGULAR

Araştırmanın konusu, daha önce açıklandığı üzere Üniversite öğrencilerinin dini inanç, tutum ve davranışları (dindarlık) ile benlik saygısı düzeyleri arasında nasıl bir ilişki olduğudur. Bunun yanında araştırmanın bağımsız değişkenleri olarak kabul edilen sosyo -demografik değişkenler ile incelenen dindarlık boyutları, öznel dindarlık algısı, benlik saygısı ve diğer alt boyutlar (kendilik kavramının sürekliliği, insanlara güven vs.) arasındaki ilişki veya farklılıkları sorgulamak da amaçlanmıştır.

Araştırmanın konusu çerçevesinde ve amaçları doğrultusunda değişkenler arası ilişkileri incelemek ve genel bir durum tespiti yapmak için değişik yöntem ve teknikler kullanılmıştır. Burada elde edilen bulgular çerçevesinde üniversite öğrencilerinin dini inanç, ibadet ve tutumları nasıldır ? Öznel dindarlık algıları nasıldır ? Benlik saygısı ve diğer alt ölçeklerdeki düzeyleri nedir ? Öğrencilerini dini hayatın boyutları (inanç, ibadet,etki)'nden aldıkları puanların aritmetik ortalaması ve öznel dindarlık algıları ile benlik saygısı ve diğer alt ölçeklerdeki düzeyleri arasında bir ilişki etkileşim ve farklılık var mıdır ? Sosyo – demografik faktörler ile dindarlık (dini hayatın boyutları ve öznel dindarlık algısı) ve benlik saygısı arasında ilişki, etkileşim ve farklılık var mıdır ? Sorularına cevap aranacaktır.

Bu amaçla bulgular sırasıyla şu ana başlıklar altında rapor edilecektir:

- Ölçekle İlgili Bulgular
- Dindarlıkla İlgili Bulgular
- Benlik Saygısı İle İlgili Bulgular
- Dindarlık ve Benlik Saygısı İle İlgili Bulgular
- Dindarlık ve Diğer alt ölçeklerle (kendilik kavramının sürekliliği, insanlara güven, eleştiriye duyarlılık vs.) ilgili bulgular.

A. Ölçekle İlgili Bulgular

Bu alt başlık altında, katılımcıların dindarlık ile ilgili inanç ibadet ve tutumlarını sorgulayan Dindarlık Ölçeği'nin geçerliliğini ve güvenilirliğini yansıtan analiz sonuçlarına ilişkin bulgular verilecektir.

Dindarlık Ölçeği'nde yer alan ve faktör analizine sokulan maddeler daha önce de bahsedildiği gibi 4 basamaklı Likert tipi ölçeklerden oluşmaktadır. Dört basamaklı ölçek puanları üzerinde yapılan değerlendirmelerde puanlar yükseldikçe dini hayatla ilgili inanç, ibadet ve tutumların da yüksek düzeyde olduğu kabul edilmektedir. Dolayısıyla dindarlık boyutları ile ilgili olarak olumlu anlam ve düşünce eğilimi yansıtan ifadelerde 4 değerindeki cevaplar, dini inanç ve yaşantının olumlu ve yüksek düzeyde olduğunu göstermektedir. “Hiç katılmıyorum” diye cevap verilen ve daha çok olumsuz anlam ve duygu taşıyan tersine çevrilmiş ifadelerde ise 1 değerindeki cevaplar 4 değerine dönüştürülerek dini inanç, ibadet ve tutumlardaki eğilimin olumlu ve yüksek düzeyde olduğunun göstergesi olarak kabul edilmiştir.

Tablo'13 de Dindarlık Ölçeği'ni oluşturan soruların madde ağırlık yükleri, varyans açıklama yüzdeleri, Kaiser –Meyer- Olkin ölçek yeterliliği ve Cronbach Alfa güvenilirlik değerleri verilmiştir. Faktör analizi sonucunda ölçekte yer alan 25 ifadeden 24 tanesinin 3 alt faktör yada boyutta toplandığı görülmektedir. Bu üç boyut ya da alt faktör, içeriklerine göre isimlendirilmiş ve dindarlığın boyutları olarak kabul edilmiştir.

Buna göre ölçekteki ilk faktör (dini inanç boyutu), İslam dininin iman esasları ile ilgili birtakım fikir ve kanaatleri içermektedir. Ölçekteki ikinci faktör (dini ibadet boyutu) İslam dinindeki dini ibadet ve uygulamalarla ilgili hususları kapsamaktadır. Ölçekteki üçüncü faktör (dini etki boyutu) ise İslam dinindeki inanç ve uygulamaların bireysel ve sosyal hayata ne derece etki ettiğini içermektedir. Bu boyutların içerdikleri sorular ve faktör ağırlıkları, güvenilirlik ve geçerlilikle ilgili analiz sonuçları aşağıdaki tabloda bir bütün olarak verilmiştir.

Tablo 1: Dindarlık Ölçeği ve Faktör Analiz Sonuçları		
Faktör 1: İnanç boyutu Faktör Ağırlığı 43.814		Madde Yüklü Ağırlığı
19) “Hz. Muhammed Allah’ın seçip görevlendirdiği son peygamberdir.”		0.822
18) “Ölümden sonra Ahiret (cennet ve cehennem)hayatı vardır .”		0.779
13) “Allah birdir, eşi ve benzeri yoktur.”		0.762
34) “Dua ettiğimde Allah’ın duamı kabul edeceğini ümit ederek ferahlık ve huzur duyarım”		0.715
28) “Melek,cin ve şeytan gibi görünmeyen varlıkların gerçekte var olduğuna inanıyorum”.		0.707
17) “Dini inançlarım bana huzur ve güven veriyor ”Bu görüşe katılıyor musunuz?		0.695
27) “Kur’an’da anlatılanların hepsi doğru ve gerçek olup her çağda geçerlidir.”		0.694
25) ”Allahın yarattığı bütün varlıklara saygı duyuyor ve onları değerli buluyorum”		0.662
22) “Öldükten sonra tekrara dirilmek iman esaslarındandır”		0.637
35) “Din hayatın anlamını kavramada ve pek çok soruya cevap bulmada yardımcıdır”		0.589
31) “İçki içmek kumar oynamak Kur’an’da yasaklanmıştır.”		0.588
24) “İbadet esnasında ve günlük işlerimi yaparken Allaha yakın olduğumu düşünerek bir ürperti ve heyecan duyduğum anlar olur.”		0.585
30) “Unutarak yemek içmek orucu bozmaz”		0.552
Faktör 2: İbadet Boyutu Faktör Ağırlığı 10.038		Madde Yüklü Ağırlığı
14) Beş vakit namaz ile ilgili tutum ve davranışınız ?		0.818
21) Kur’an’ı Arapçasından okumasını biliyor musunuz ?		0.784
29) Kur’an’ı kerim’i ne sıklıkla okursunuz? (Arapçasından veya Latin harfleriyle yazılmış şekliinden veyahut da Türkçe tercüme ve mealinden)		0.767
16) Komşularımızla arkadaşlarımızla ve dostlarımızla ne sıklıkta dini konuları konuşursunuz ?		0.711
15) İbadetleri yerine getirmek için sahip olduğunuz bilgi düzeyini nasıl buluyorsunuz ?		0.602
32) “Eşimi seçerken başka özelliklerinin yanında dindar olmasına da önem veririm”		0.597
20) Oruçla ilgili tutum ve davranışlarımız aşağıdaki ifadelerden hangisine uygundur?		0.561
33) Günlük hayatınızda kararlar verirken Allah’ın hoşnut olup olmayacağını ne kadar sık göz önüne alırsınız?		0.559
Faktör 3: Etkili Boyutu Faktör ağırlığı 4.288		Madde Yüklü Ağırlığı
23) “Cinsel açıdan evlilik öncesi kız erkek ilişkisini normal karşılıyorum”		0.687
26) “Öldükten sonra yeniden dirilmek ve insanların bu dünyada yaptıklarının hesabını verecekleri fikri bana saçma geliyor”		0.641
36) “Ahlaklı bir hayat yaşadığım sürece dini inancım benim için önemli değildir”		0.639
Toplam Açıklanan Varyans (%) 58.140		
Kaiser – Meyer- Olkin yeterliliği		0.961
Ki -kare=		8648.033
Bartlett Testi df		276
p =		0.000
alfa=0,9369		

Tablo1'de görüldüğü üzere yapılan güvenilirlik ve faktör analizleri sonucunda elde edilen bulgular, Dindarlık Ölçeği'nin araştırma konusuna uygun biçimde geçerli ve güvenilir ölçümler yapacak nitelikte olduğunu göstermiştir.

B. Dindarlık ile İlgili Bulgular.

Daha önce de belirttiğimiz gibi araştırmamızda, “dindarlık” kavramıyla dini hayatın boyutlarını ve öznel dindarlık algısını kastediyoruz . Bu sebeple bu alt başlık altında, tüm örneklem gurubunun Dindarlık Ölçeği'yle ölçmeye çalıştığımız dini hayatın üç boyutu (inanç ibadet, etki) ile ilgili aritmetik ortalamalarına ve “kişinin kendi gözünde kendi dindarlığını değerlendirişi” şeklinde ifade edebileceğimiz öznel dindarlık algılarına ilişkin bulgulara yer verilecektir.

Ayrıca öğrencilerin sosyo- kültürel hayatlarıyla ile ilgili genel bilgiler elde etmeyi amaçlayan sosyo – demografik değişkenlere göre dini hayatın boyutlarıyla ile ilgili tutum ve davranışlarında ve öznel dindarlık algılarında bir farklılaşma olup olmadığı ve bunlar arasındaki ilişki ve etkileşimlere dair bulgulara da bu başlık altında yer verilecektir.

1- Öğrencilerin Dindarlık ve Öznel Dindarlık Algılarına İlişkin Bulgular

Dini tutum ve davranışların yoğunluk düzeyini göstermek üzere aritmetik ortalamalar esas alınmıştır. Dindarlık ölçeğinin ölçtüğü üç dindarlık boyutuna göre örneklemin genel profilini yansıtan veriler tablo halinde verilmiştir.

Dindarlık Boyutları	N	Ortalama	Std.Sapma
İnanç Boyutları	632	3.6168	0.5537
İbadet Boyutları	632	2.6875	0.7397
Etki Boyutları	632	3.1809	0.8136

Yukarıdaki tablo 2'de dindarlığın üç boyutunda (inanç ibadet,etki) öğrencilerin 1-4 arasındaki ölçek değerlerine göre aldıkları puanların aritmetik ortalaması görülmektedir. Buna göre üniversite öğrencilerinin dindarlık boyutlarındaki aritmetik ortalamaları bakımından en yüksek ortalamanın dini inanç boyutunda olduğu (3.6168) gözlenmektedir. Daha sonra dini etki boyutundaki puan ortalamalarının yüksek olduğu

görülmektedir. Dini hayatın boyutları ile ilgili en düşük puan ortalamasının ise dini ibadet boyutuna ait olduğu gözlenmektedir. Dolayısıyla üniversiteli gençlerin dindarlığında, dinin inanç esaslarını benimseme ve bunlara bağlılık çok önemli olduğu gibi bu dini inanç ve kanaatlerin etkisi de yüksek düzeyde olma eğilimindedir. Bununla birlikte söz konusu öğrencilerin dini ibadetler açısından aynı derecede dindar olduklarını söylemek pek mümkün değildir.

Tablo 3: Öğrencilerin Öznel Dindarlık Algılarına Göre Dağılımı		
Kendinizi dindarlık bakımından nasıl değerlendiriyorsunuz ?	N	%
Çok Dindar	43	6.8
Dindar	301	47.6
Biraz Dindar	222	35.1
Dindar Olmayan	66	10.4
TOPLAM	632	100

Tablo 3’de görüldüğü üzere; “kendinizi dindarlık bakımından nasıl değerlendiriyorsunuz?” şeklindeki soruya araştırmaya katılan öğrencilerin verdikleri cevaplar incelendiğinde öğrencilerin yaklaşık yarısına yakını (%47,6) kendilerini “dindar” olarak gördüklerini belirtmişlerdir. Bununla birlikte azımsanmayacak oranda bir öğrenci grubu (% 35,1) kendilerini “biraz dindar” olarak gördüklerini belirtirken, %10,4 oranında bir öğrenci grubu da kendilerini dindar olarak görmediklerini yani dindar olmadıklarını ifade etmişlerdir. Araştırmamızda kendilerini “ çok dindar” olarak algılayan öğrencilerin ise en küçük grubu (%6,8) teşkil etmesi dikkat çekicidir.

2- Dindarlık Boyutları (inanç, ibadet, etki) ve Soyo-Demografik Değişkenler

Bu alt başlık altında örneklemin demografik kimlik ve özellikleri ile dindarlığın değişik boyutlarına giren dini tutum ve davranış eğilimleri, öznel dindarlık algıları bakımından durum nedir? Öğrenim görülen, fakülte ve sınıf gibi durumların (eğitim faktörünün) dini inanç, duygu, düşünce ve davranışlar üzerindeki etkileri nasıldır? Ya

da farklar var mıdır? Sorularına cevap bulmak için yapılan analiz sonunda elde edilen bulgular rapor edilecektir.

a) Dindarlık Boyutları ve Fakülteler

Tablo 4a'ya bakılacak olursa üniversite öğrencilerinin dini inanç boyutundan aldıkları puanların aritmetik ortalamaları fakülterle göre farklılaşmaktadır. Buna göre dini hayatın inanç boyutundaki en yüksek ortalamaya Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin (3,8822) sahip oldukları daha sonra bunları sırasıyla U.Ü İlahiyat Fakültesi öğrencileri (3,8462), Onsekiz Mart Üniversitesi Meslek Yüksek Okulu öğrencileri (3,7555), Eğitim Bilimleri Fakültesi Öğrencileri (3,6083), Fen-Edebiyat Fakültesi öğrencileri (3,4931) ve Ziraat Fakültesi öğrencileri (3,4699) takip etmektedir. Dini hayatın inanç boyutuyla ilgili olarak en düşük ortalamanın Mühendislik-Mimarlık Fakültesi öğrencilerine ait olduğu görülmektedir.

Tablo4a: Dini İnanç ve Fakülteler (Tek Yönlü ANOVA $p<0,01$; Scheffe $p<0,01$; $p<0,05$)						
Fakülteler	N	A. Ort.	Std. S.	F	p	Fark
1-Uludağ Üniv. İlahiyat Fak.	57	3,8462	0,1929	8,651	0,000	1 ile 4
2-Onsekiz Mart Üniv. İlahiyat fak	64	3,8822	0,2516			
3-Onsekiz Mart Üniv. Eğitim Fak.	217	3,6083	0,4993			
4-Onsekiz Mart Üniv. Müh-Mim. Fak.	31	3,3176	0,7625			2 ile 3,4,5 ve 6
5- Onsekiz Mart Üniv. Ziraat Fak.	46	3,4699	0,5773			
6- Onsekiz Mart Üniv. Fen-Edeb. Fak.	161	3,4931	0,7067			
7- Onsekiz Mart Üniv. Mes. Yük. Ok.	56	3,7555	0,3393			
TOPLAM	632	3,6168	0,5537			4 ile 7 arasında

Fakülterle göre dini hayatın inanç boyutundaki bu farklılıkların hangi fakülterden kaynaklandığını tespit etmek için yapılan Scheffe testi sonucuna göre; inanç boyutuyla ilgili olarak fakülter arasındaki bu farklılıklar, U.Ü İlahiyat Fakültesi ile Onsekiz Mart Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi arasında anlamlılık düzeyine ($p<0,01$) ulaşmıştır. Bu durumda U.Ü İlahiyat Fakültesi öğrencileri Onsekiz Mart Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi öğrencilerine göre dini hayatın inanç boyutunda daha yüksek bir dini eğilim sergilemektedirler. Söz konusu farklılık Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ile Eğitim Bilimleri, Müh.-Mimarlık, Ziraat ve Fen-

Edebiyat Fakülteleri arasında anlamlılık düzeyine ulaştığı ($p < 0,01$) gibi Onsekiz Mart Üniversitesi Meslek Yüksek Okulu ile Mühendislik-Mimarlık Fakültesi arasında da anlamlılık düzeyine ($p < 0,05$) ulaşmaktadır. Bu durumda Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesindeki öğrenciler, dini hayatın inanç boyutunda, Eğitim Bilimleri, Mühendislik-Mimarlık, Ziraat ve Fen-Edebiyat Fakültelerindeki öğrencilere göre daha yüksek bir dini eğilim göstermektedirler.

Aynı şekilde Onsekiz Mart Üniversitesi Meslek Yüksek Okulu öğrencileri de dini hayatın inanç boyutunda, Mühendislik-Mimarlık Fakültesi öğrencilerine göre daha yüksek bir dini eğilim sergilemektedirler.

Tablo 4b: Dini İbadet ve Fakülteler						Fark
(Tek Yönlü ANOVA $p < 0,01$; Scheffee $p < 0,01$; $p < 0,05$)						
Fakülteler	N	A. Ort.	Std. S.	F	p	
1-Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültes	57	3,4254	0,3177	56,040	0,000	1 ile 3,4,5,6 ve 7 2 ile 3,4,5,6 ve 7 5 ile 3 ve 7 arasında
2-Onsekiz Mart Üniv. İlahiyat Fak	64	3,6602	0,3262			
3-Onsekiz Mart Üniv. Eğitim Fak.	217	2,5518	0,6484			
4-Onsekiz Mart Üniv. Müh.-Mim. Fak.	31	2,2460	0,6650			
5- Onsekiz Mart Üniv. Ziraat Fak.	46	2,1957	0,4814			
6- Onsekiz Mart Üniv. Fen-Edeb. Fak.	161	2,4666	0,7031			
7- Onsekiz Mart Üniv. Mes. Yük. Ok.	56	2,6339	0,5804			
TOPLAM	632	2,6875	0,7397			

Tablo 4b’da görüldüğü üzere fakültele göre öğrencilerin dini hayatın ibadet boyutundan aldıkları puanların aritmetik ortamlarında da farklılıklar olduğu gözlenmektedir. Buna göre dini hayatın ibadet boyutunda en yüksek ortalamaya Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğrencileri (3,66) sahip iken; en düşük ortalamanın ise Ziraat Fakültesi öğrencilerine ait olduğu görülmektedir.

Tek yönlü varyans analizine (ANOVA) göre fakülteler arasındaki puan farklılıkları anlamlılık düzeyine ulaşmaktadır ($p < 0,01$). Fakültele göre dini hayatın ibadet boyutundaki bu farklılıkların hangi fakültelelden kaynaklandığını tespit etmek için yapılan Scheffe analizine göre; söz konusu farklılık U.Ü İlahiyat Fakültesi, Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Eğitim Fakültesi ve Meslek Yüksek Okulu’ndan kaynaklanmaktadır. Zira fakültele göre dini hayatın ibadet boyutundaki farklılıklar,

İlahiyat Fakülteleri ile (U.Ü İlahiyat Fakültesi ve Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi) diğer bütün fakülteler ve Meslek Yüksek Okulu'nda anlamlılık düzeyine ($p<0,01$) ulaşmaktadır. Ayrıca söz konusu farklılığın Ziraat Fakültesi ile Eğitim Fakültesi ve Meslek Yüksek Okulu'nda da anlamlılık düzeyine ($p<0,05$) ulaştığı görülmektedir.

Bu durumda; İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin diğer bütün fakülte ve Meslek Yüksek Okulundaki öğrencilere göre; Eğitim Fakültesi ve Meslek Yüksek Okulu öğrencilerinin de Ziraat Fakültesi öğrencilerine göre dini hayatın ibadet boyutuna giren tutum ve davranışlar açısından daha yüksek bir eğilim sergilediklerini söyleyebiliriz.

Tablo 4c: Dini Etki ve Fakülteler						
(Tek Yönlü ANOVA $p<0,01$; Scheffe $p<0,01$; $p<0,05$)						
Fakülteler	N	A. Ort.	Std. S.	F	p	Fark
1-Uludağ Üniv. İlahiyat Fak.	57	3,7018	0,4395	9,917	0,000	1 ile 3,4,5,6 ve 7 arasında
2-Onsekiz Mart Üniv. İlahiyat fak	64	3,5677	0,7736			
3-Onsekiz Mart Üniv. Eğitim Fak.	217	3,1429	0,8061			
4-Onsekiz Mart Üniv. Müh.-Mim. Fak.	31	2,7957	0,8806			
5- Onsekiz Mart Üniv. Ziraat Fak.	46	2,8696	0,7217			
6- Onsekiz Mart Üniv. Fen-Edeb. Fak.	161	3,0994	0,7983			
7- Onsekiz Mart Üniv. Mes. Yük. Ok.	56	3,0595	0,8924			
TOPLAM	632	3,1809	0,8136			2 ile 3,4,5 ve 6 arasında

Keza dini hayatın etki boyutundaki tutumları yansıtan ortalamalarda da farklılık olduğu görülmektedir. Bu bağlamda dini hayatın etki boyutuna dair en yüksek ortalamaya U.Ü.İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin sahip olduğu (3,70), daha sonra bunları sırasıyla O.M.Ü. İlahiyat Fakültesi öğrencileri (3,56), Eğitim Fakültesi Öğrencileri (3,14), Fen-Edebiyat Fakültesi öğrencileri (3,0994), Meslek Yüksek Okulu öğrencileri (3,0595) ve Ziraat Fakültesi öğrencilerinin (2,8696) takip ettiği gözlenmektedir. Dini hayatın etki boyutundaki en düşük ortalamanın ise inanç boyutunda olduğu gibi Mühendislik- Mimarlık Fakültesi öğrencilerine ait olduğu görülmektedir. Tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucuna göre fakültele göre dini hayatın etki boyutundaki farklılıkların anlamlılık düzeyine ulaştığı gözlenmektedir($p<0,01$).

Ancak söz konusu farklılıkların hangi fakülteler arasında olduğunu tespit etmek için yapılan Scheffe analizi sonucunda U.Ü. İlahiyat Fakültesi ile diğer bütün fakülteler (O.M.Ü. İlahiyat Fakültesi hariç) ve Meslek Yüksek Okulu arasında anlamlı düzeyde ($p<0,01$) farklılıklar olduğu görülmüştür. Bunun yanında O.M.Ü. İlahiyat Fakültesi ile Eğitim Bilimleri, Mühendislik-Mimarlık, Ziraat ve Fen-Edebiyat fakülteleri arasındaki eğilim farklılıklarının anlamlı düzeyde ($p<0,05$) olduğu tespit edilmiştir.

Bu bulgulardan hareketle dinin etkisini günlük hayatta ve sosyal ilişkilerde hissetme bakımından İlahiyat Fakültelerinde öğrenim gören öğrencilerin, diğer fakültelerdeki ve Meslek Yüksek Okulu'ndaki öğrencilere göre daha yüksek bir eğilim içersinde olduklarını söyleyebiliriz.

Bu bulgular çerçevesinde “öğrencilerin dindarlık boyutlarından aldıkları puanların aritmetik ortalaması ve öznel dindarlık algıları fakültelere göre farklılaşacaktır. Söz konusu farklılıklar özellikle İlahiyat Fakültesi ile diğer fakülte öğrencileri arasında ortaya çıkacaktır,” şeklindeki hipotezimizin (hipotez 1a) bir kısmının (dindarlık boyutları ile ilgili kısmının) doğrulandığını söyleyebiliriz.

b) Dindarlık Boyutları ve Sınıf

Dindarlığın İnanç, ibadet ve etki boyutlarına giren tutum ve davranışlar bakımından sınıf değişkenine göre farklılaşma olup olmadığına bakılmıştır. Bu hususla ilgili olarak yapılan analiz sonucunda ulaşılan bulgular aşağıdaki tablolarda (5a,b ve c) özetlenmiştir.

Tablo 5a'da görüleceği üzere sınıflara göre dini hayatın inanç boyutundaki en yüksek ortalama (3,6818), fakültelerin 4. sınıfında öğrenim gören öğrencilere aittir. Daha sonra bunları sırasıyla 1. sınıfta öğrenim gören öğrenciler (3,6177), 2. sınıfta öğrenim gören öğrenciler (3,5948) ve 3. sınıfta öğrenim gören öğrenciler (3,5806) takip etmektedir. Dini hayatın inanç boyutunda en düşük ortalamanın (3,5769) ise fakültelerin hazırlık sınıfında öğrenim gören öğrencilere ait olduğu görülmektedir.

Tablo 5a: Dini İnanç ve Sınıf					
(Tek Yönlü ANOVA $p>0,05$)					
Sınıflar	N	A. Ort.	Std. S.	F	p
1- Hazırlık	4	3,5769	0,4190	0,675	0,610
2- 1. Sınıf	202	3,6177	0,5607		
3- 2. Sınıf	146	3,5948	0,5874		
4- 3. Sınıf	148	3,5806	0,5693		
5- 4. Sınıf	132	3,6818	0,4882		
TOPLAM	632	3,6168	0,5537		

Sınıf değişkenine göre dini hayatın inanç boyutundaki ortalamalar arasında küçükte olsa farklılıklar görülse de tek yönlü varyans analizi sonucunda bunların anlamlılık düzeyine ulaşmadığı tespit edilmiştir ($p>0,05$).

5b: Dini İbadet ve Sınıf					
(Tek Yönlü ANOVA $p>0,05$)					
Sınıflar	N	A. Ort.	Std. S.	F	P
1- Hazırlık	4	2,7813	0,7595	0,609	0,656
2- 1. Sınıf	202	2,7302	0,7051		
3- 2. Sınıf	146	2,6892	0,7709		
4- 3. Sınıf	148	2,6098	0,7351		
5- 4. Sınıf	132	2,7045	0,7650		
TOPLAM	632	2,6875	0,7397		

Yine tablo 5b'ye bakıldığında sınıf değişkenine göre dini hayatın ibadet boyutunda en yüksek ortalamanın (2,7813), fakültelerin hazırlık sınıfında öğrenim gören öğrencilere ait olduğu, daha sonra bunların sırasıyla 1. sınıfta öğrenim görenler(2,7302), 4. sınıfta öğrenim görenler (2,7045) ve 2. sınıfta öğrenim görenler (2,6892) izlemektedir. Sınıflara göre dini hayatın ibadet boyutundaki en düşük ortalamanın (2,6098) 3. sınıf öğrencilerine ait olduğu görülmektedir. Dolayısıyla sınıf değişkenine göre öğrencilerin dini hayatın ibadet boyutundaki ortalamalarında ufak tefek farklılıkların olduğu görülse de tek yönlü varyans analizi sonucunda bu farklılıkların anlamlılık düzeyine ulaşmadığı gözlenmiştir ($p>0,05$).

5c: Dini Etki ve Sınıf					
(Tek Yönlü ANOVA $p>0,05$)					
Sınıflar	N	A. Ort.	Std. S.	F	p
1- Hazırlık	4	3,8333	0,3333	1,471	0,209
2- 1. Sınıf	202	3,2360	0,7704		
3- 2. Sınıf	146	3,0776	0,8789		
4- 3. Sınıf	148	3,1892	0,8259		
5- 4. Sınıf	132	3,1818	0,7905		
TOPLAM	632	3,1809	0,8136		

Aynı şekilde tablo 5c’de sınıf değişkenine göre öğrencilerin dini hayatın etki boyutundaki ortalamalarına bakıldığında en yüksek ortalamanın (3,83), fakültelerin hazırlık sınıflarında öğrenim gören öğrencilere ait olduğu daha sonra bunları sırasıyla 1. sınıfta öğrenim gören öğrenciler (3,23), 3. sınıfta öğrenim gören öğrenciler (3,18) ve 4. sınıfta öğrenim gören öğrenciler (3,18) takip etmektedir. Sınıflara göre dini hayatın etki boyutundaki en düşük ortalama 2. sınıfta öğrenim gören öğrencilere aittir.

Dolayısıyla öğrencilerin öğrenim gördükleri sınıflara göre dini hayatın etki boyutundaki ortalamalarında küçük farklılıklar olmasına rağmen tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucunda bu farklılıkların anlamlık düzeyine ulaşmadığı gözlenmiştir($p>0,05$).

Sonuç itibariyle “üniversiteli gençlerin dini inanç, ibadet ve tutumları (dindarlık boyutlarında aldıkları puanların ortalaması), öznel dindarlık algıları sınıflara göre farklılaşacaktır. Sınıflar ilerledikçe dindarlık boyutlarından aldıkları puanların ortalaması ve öznel dindarlık algıları olumsuz yönde değişiklik gösterecektir” şeklindeki hipotezimizin (hipotez 1b) dindarlık boyutlarını ilgilendiren kısmının destek bulmadığını söyleyebiliriz. Bununla birlikte dini hayatın ibadet ve etki boyutunda en yüksek ortalamanın hazırlık sınıfı öğrencilerine ait olması, sınıfların ilerlemesine bağlı olarak öğrencilerin dini yaşantısını ya da dindarlıklarını yansıtan tutum ve davranışlarında nispeten bir azalma eğilimi gösterdikleri söylenebilir.

c) Dindarlık Boyutları (inanç, ibadet , etki) ve Cinsiyet

Cinsiyet faktörünün dini tutum ve davranışlar yani öğrencilerin dindarlık eğilimleri üzerinde fark doğuracak anlamlı bir katkısı olup olmadığını ortaya koymak için t-test analizi uygulanmıştır. Analiz sonuçlarına göre dindarlığın bazı boyutlarındaki tutumlar bakımından iki grup arasında anlamlı farklar görülmüştür.

Tablo 6’de görüleceği üzere dini hayatın inanç boyutunda kız öğrencilerin ortalaması 3,65; erkeklerin ise 3,58’dir. Bu rakamlar erkeklere nispetle kız öğrencilerin dini inanç ve doktrinlere daha yüksek derecede bağlılık gösterdiklerini ortaya koymaktadır. Ancak t-testi analizine göre her iki cinsiyet arasındaki bu farklılık anlamlılık derecesine ulaşmamaktadır ($t = -1,423$; $p > 0,05$). Bu bulgulara göre örnekleme oluşturan kız ve erkek öğrencilerin arasında dini inanç ve düşünce bakımından farklılıktan daha çok benzerlik olduğunu dile getirmek uygun olur.

Boyutlar	Cinsiyet	N	A. Ort.	Std. S.	T	p
İnanç Boyutu	1. bay	309	3,58	0,541	-1,423	0,155
	2. bayan	322	3,65	0,566		
İbadet Boyutu	1. bay	309	2,57	0,682	-3,938	0,000
	2. bayan	322	2,80	0,755		
Etki Boyutu	1. bay	309	3,10	0,780	-2,444	0,015
	2. bayan	322	3,26	0,838		

Dini hayatın ibadet boyutunda ise kız öğrencilerin ortalamaları (2,80), erkeklerinkinden (2,57) anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır ($t = -3,938$; $p < 0,01$). Başka bir deyişle kız öğrencilerin dini hayatla ilgili ibadet ve pratikleri yerine getirme eğilimleri erkeklerden daha yüksektir. Dini hayatın bir başka boyutu olan ve dini inanç ve pratiklerin sosyal hayata yansımaları ifade eden dini etki boyutunda da kız öğrencilerle erkekler arasında bir farklılaşma olduğu gözlenmektedir. Bu bağlamda dini hayatın etki boyutunda kız öğrencilerin ortalaması 3,26 iken erkeklerin ki 3,10’dur. Yapılan t-testi analizine göre de söz konusu farklılık anlamlılık derecesine ulaşmaktadır ($t = -2,444$; $p < 0,05$).

Özetle söylemek gerekirse dini hayatın hem inanç, hem ibadet hem de etki boyutunda üniversiteli kız öğrenciler erkeklere nispetle daha dindar bir görüntü sergilemektedirler. Buradan hareketle; “öğrencilerin dindarlık boyutlarından aldıkları puanların ortalaması ve öznel dindarlık algıları cinsiyete göre farklılaşacak, kız öğrenciler dini hayatın farklı boyutlarında daha dindar bir görüntü içerisinde olacaklardır” şeklindeki hipotezimizin (hipotez 1c) dindarlık boyutlarıyla ilgili kısmının destek bulunduğunu söyleyebiliriz.

d) Dindarlık Boyutları ve Yaş

Cinsiyet farklılığı gibi yaş farklılığının da tutumlar üzerinde etkisi olup olmadığını incelemek ve bir durum tespiti yapmak istenmiştir. Bu amaçla belli kategori altında toplanan yaş grupları bazında gruplar arası karşılaştırmalar yapmak için istatistik analizler yapılmıştır. Bu analiz sonuçlarından elde edilen veriler aşağıda tablo halinde özetlenmiştir.

Tablo 7’de görüldüğü gibi üniversiteli gençlerin yaş değişkenine göre dini hayatın boyutlarındaki aritmetik ortalamalarında bir farklılaşma söz konusudur. Dini hayatın inanç boyutunda en yüksek ortalamaya (3,6462) 17-21 yaş grubundaki öğrenciler sahiptir. Daha sonra bunları sırasıyla 22-26 yaş grubundaki öğrenciler (3,5901) ve 27-31 yaş grubundaki öğrenciler (3,4231) izlemektedir.

Bununla birlikte dini inanç boyutuyla ilgili olarak yaş grupları arasında bu tür küçük puan farklılıkları olmasına rağmen yapılan tek yönlü varyans analizi sonucunda (ANOVA) bu farklılıkların anlamlılık düzeyine ulaşmadığı tespit edilmiştir ($p>0,05$).

Aynı tabloya göre üniversiteli gençlerin yaşlarına göre dini hayatın ibadet boyutundaki durumları incelendiğinde ibadet boyutunda en yüksek ortalamanın (2,7222) yine 17-21 yaş grubundaki öğrencilere ait olduğu daha sonra bunları sırasıyla 22-26 yaş grubundaki öğrenciler (2,6570) ve 27-31 yaş grubundaki öğrencilerin (2,4464) takip ettiği görülmektedir. Üniversiteli gençlerin yaşlarına göre dini hayatın ibadet boyutundaki ortalamalarında küçük bir takım farklılıklar olmasına rağmen yapılan tek yönlü varyans analizi sonucunda bu farklılıkların da anlamlılık düzeyine ulaşmadığı görülmüştür ($p>0,05$)

Yine üniversiteli gençlerin yaşlarına göre dini hayatın etki boyutundan aldıkları puanların ortalamalarına bakıldığında en yüksek ortalamanın (3,2263) 17-21 yaş grubundaki gençlere ait olduğu görülmektedir, daha sonra sırasıyla bunları 22-26 yaş grubundaki öğrenciler (3,1298) ve 27-31 yaş grubundaki öğrenciler (3,0952) izlemektedir.

Tablo 7: Dini İnanç, İbadet, Etki ve Yaş					
Dini İnanç ve Yaş (Tek Yönlü ANOVA p>0,05)					
Yaş Grupları	N	A. Ort.	Std. S.	F	p
1- 17-21 yaş arası	355	3,6462	0,5214	1,635	0,180
2- 22-26 yaş arası	262	3,5901	0,5832		
3- 27-31 yaş arası	14	3,4231	0,7284		
4- 32 ve üzeri	1	2,9231	,		
TOPLAM	632	3,6168	0,5537		
Dini İbadet ve Yaş (Tek Yönlü ANOVA p>0,05)					
Yaş Grupları	N	A. Ort.	Std. S.	F	p
1- 17-21 yaş arası	355	2,7222	0,7212	1,443	0,229
2- 22-26 yaş arası	262	2,6570	0,7547		
3- 27-31 yaş arası	14	2,4464	0,8808		
4- 32 ve üzeri	1	1,7500	,		
TOPLAM	632	2,6875	0,7397		
Dini Etki ve Yaş (Tek Yönlü ANOVA p>0,05)					
Yaş Grupları	N	A. Ort.	Std. S.	F	p
1- 17-21 yaş arası	355	3,2263	0,8110	1,928	0,124
2- 22-26 yaş arası	262	3,1298	0,8092		
3- 27-31 yaş arası	14	3,0952	0,8812		
4- 32 ve üzeri	1	1,6667	,		
TOPLAM	632	3,1809	0,8136		

Dolayısıyla üniversiteli gençlerin yaşlarına göre dini hayatın etki boyutundaki puan ortalamalarında ufak tefek farklılıklar olsa da yapılan tek yönlü varyans analizi sonucunda bunların anlamlılık düzeyine ulaşmadığı tespit edilmiştir (p>0,05).

Yaşlara göre dini hayatın boyutlarından öğrencilerin aldığı puan ortalamaları tablo 7'ye göre özetlenecek olursa; dini hayatın inanç, ibadet ve etki boyutlarındaki en yüksek ortalamaların (inanç ort: 3,6462, ibadet ort: 2,7222, etki ort: 3,2263) 17-21 yaş

grubundaki gençlere ait olması ve ilerleyen yaşlarda ortalamaların düşmesi, yaş ilerledikçe dini eğilimlerde bir azalma olduğunu akla getirmektedir.

Bu bulgulardan hareketle; “gençlerin dindarlık boyutlarından aldıkları puanların ortalaması ve öznel dindarlık algıları yaş ilerledikçe olumsuz yönde farklılaşacaktır. Yaş ile dinsel hayatın boyutları ve öznel dindarlık algısı arasında negatif ve anlamlı bir ilişki vardır” şeklindeki hipotezimizin (hipotez 1d) dindarlık boyutlarıyla ilgili kısmının doğrulanmadığını söyleyebiliriz.

e) Dindarlık Boyutları ve Ailenin Gelir Durumu

Tablo 8: Dini İnanç, İbadet, Etki ve Ailenin Gelir Durumu						
Dini İnanç ve Ailenin Gelir Durumu						
(Tek Yönlü ANOVA p<0,05 Scheffe<0,05)						
Gelir Durumu	N	A. Ort.	Std. S.	F	p	Fark
1-Fakir	52	3,45	0,898	3,735	0,024	1 ile 3 arasında
2- Orta Halli	363	3,61	0,5493			
3- Zengin	217	3,68	0,4347			
TOPLAM	632	362	0,5537			
Dini İbadet ve Ailenin Gelir Durumu						
(Tek Yönlü ANOVA p<0,05 Scheffe p<0,05)						
Gelir Durumu	N	A. Ort.	Std. S.	F	p	Fark
1-Fakir	52	2,61	0,7748	3,575	0,029	2 ile 3 arasında
2- Orta Halli	363	2,63	0,7156			
3- Zengin	217	2,80	0,7619			
TOPLAM	632	2,69	0,7397			
Dini Etki ve Ailenin Gelir Durumu						
(Tek Yönlü ANOVA p<0,05)						
Gelir Durumu	N	A. Ort.	Std. S.	F	p	Fark
1-Fakir	52	3,06	0,9702	0,750	0,473	YOK
2- Orta Halli	363	3,18	0,7979			
3- Zengin	217	3,22	0,7997			
TOPLAM	632	3,18	0,8136			

Tablo 8’ye bakıldığında üniversiteli öğrencilerin ailelerinin gelir durumlarına göre dini hayatın inanç, ibadet ve etki boyutundaki puan ortalamalarının farklılaştığı görülmektedir. Zira öğrencilerin ailelerinin gelir durumlarına göre dini hayatın inanç

boyutundan aldıkları puanların ortalamalarına bakıldığında en yüksek ortalamanın (3,68) gelir durumu bakımından ailesi “zengin” statüsünde olanlara ait olduğu daha sonra bunları ailesi “orta halli” grubundakilerin (3,61) izlediği görülmektedir.

Ailelerinin gelir durumuna göre dini hayatın inanç boyutunda en düşük ortalama ailesi “fakir” grubunda olanlara aittir. Buradan hareketle; gelir düzeyi bakımından ailesi “zengin ve orta halli” olanların dini inançları daha çok önemsediklerini ve onlara bağlılık gösterdiklerini söyleyebiliriz. Tek yönlü varyans analizine (ANOVA) göre söz konusu gruplar arasında $p < 0,05$ düzeyinde anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir. Post-hoc (scheffe) analizi ise bu farklılığın ailesi “fakir” olanlar ile ailesi “zengin” olan gruplar arasında olduğunu ortaya koymuştur. Dolayısıyla gelir düzeyi bakımından ailelerinin “zengin” olduklarını ifade edenler ailelerinin “fakir” olduğunu ifade edenlere nispetle dinin inanç esaslarına daha çok bağlılık göstermektedirler.

Dini hayatın ibadet boyutunda da ailelerinin gelir durumuna göre öğrenciler arasında bir farklılaşma söz konusudur. Bu bağlamda dini hayatın ibadet boyutunda en yüksek ortalamanın (2,80) yine gelir düzeyi bakımından ailesi “zengin” olanlara ait olduğu daha sonra bunları ailesi “orta halli” olanların (2,63) takip ettiği gözlenmektedir. Dini hayatın ibadet boyutunda en düşük ortalama (2,61) ise ailesi “fakir” olan öğrenci grubuna aittir. Ailelerinin gelir durumuna göre öğrencilerin ibadet hayatlarındaki bu farklılıkların yapılan tek yönlü varyans analizi sonucunda anlamlılık düzeyine ulaştığı görülmüştür ($p < 0,05$). Bununla birlikte farklılıkların hangi gruplar arasında olduğunu tespit etmek için yapılan scheffe (post hoc) analizi sonucunda; gelir durumu bakımından ailesi “zengin” olanlar ile ailesi “orta halli” olanlar arasında anlamlı düzeyde farklılık olduğu ($p < 0,05$) tespit edilmiştir. Buna göre gelir durumu bakımından ailesi “zengin” olanların ailesi “orta halli” olanlara nispetle dini hayatla ilgili ibadet ve pratikleri yerine getirme derecelerinin daha yüksek olduğunu söyleyebiliriz.

Yine öğrencilerin ailelerinin gelir durumuna göre dini hayatın etki boyutundan aldıkları puanların aritmetik ortalamalarına bakıldığında en yüksek ortalamanın (3,22), diğer boyutlarda olduğu gibi ailesi “zengin” olan öğrencilere ait olduğu görülmektedir. Daha sonra bunları ailesi “orta halli” olanlar (3,18) takip etmektedir. Dini hayatın etki boyutundan en düşük ortalama ise ailesi “fakir” olan öğrenci grubuna aittir. Dolayısıyla bu durumda dini inanç ve ibadetlerin sosyal hayatta etkisini en çok hissedenlerin gelir

durumu bakımından ailesi “zengin olan” öğrenciler olduğunu söyleyebiliriz. Bununla birlikte gelir durumuna göre öğrencilerin dini hayatın etki boyutundaki bu farklılıkları tek yönlü varyans analizi sonucunda anlamlılık düzeyine ulaşmamıştır ($p < 0,05$). Bununla birlikte bu sonuçların, gelir durumu ile dinin etkisini hissetme arasındaki ilişki konusunda kısmen de olsa fikir verici olduğunu düşünüyoruz. Çünkü farklılıklar anlamlı olmamakla birlikte alınan ortalama puanlar göstermektedir ki gelir durumu bakımından ailesinin “zengin” olduğunu belirten öğrenciler gündelik hayatlarında ve sosyal ilişkilerinde dinin etkisini en çok hissedenlerdir. Ailesi “Orta halli” ve “fakir” grubundan olan öğrenciler ise gündelik hayatta ve sosyal ilişkilerde dinin etkisini daha az hissetmektedirler.

Özetle belirtmek gerekirse öğrencilerin ailelerinin gelir durumlarına göre dini hayatın inanç ve ibadet boyutlarındaki tutum ve davranışlarında ailesi zengin olan öğrenciler lehine anlamlılık düzeyine ulaşan farklılıklar söz konusudur. Yani gelir durumu bakımından ailelerini zengin olarak nitelendiren öğrencilerin dini inançları benimseme ve dini pratikleri yerine getirme dereceleri daha yüksektir. Dini etki boyutunda da ailesi zengin olan öğrencilerin dini etki boyutundaki ortalamaları diğerlerinden farklılık gösterse de anlamlılık düzeyine ulaşmamaktadır ($p > 0,05$).

Bütün bu bulgulardan hareketle “öğrencilerin dini inanç, ibadet ve tutumları ile öznel dindarlık algıları, ailelerinin gelir durumlarına göre olumsuz yönde farklılaşacaktır. Bu bağlamda ailelerinin gelir düzeyi ile dindarlıkları arasında negatif bir ilişki olup ailelerinin gelir düzeyleri arttıkça dindarlık boyutlarından aldıkları puanların ortalamasında ve öznel dindarlık algılarında bir düşme eğilimi söz konusu olacaktır” şeklinde hipotezimizin (hipotez 1e) dindarlık boyutlarıyla (inanç ve ibadet boyutu) ilgili kısmının doğrulanmadığını hipotezde öne sürülen durumun tam tersi bir durum ortaya çıktığını söyleyebiliriz. Etki boyutuyla ilgili farklılıkların ise anlamlılık derecesine ulaşmadığı yani ailelerinin gelir durumuna göre dini hayatın etki boyutunda anlamlı bir farklılaşma olmadığı gözlenmiştir.

f) Dindarlık Boyutları ve Annenin Eğitim Durumu

Anne ve babanın eğitim düzeyi ile üniversiteli öğrencilerin dini tutum ve davranışları arasında nasıl ilişki vardır? Anne-babanın eğitim düzeyi daha çok dini yaşantının hangi boyutlarında etkili olmaktadır? Bu ve benzeri sorularla ifade

edebileceğimiz daha pek çok husus olacaktır. Ebeveynin daha küçük yaşlardan itibaren çocukları üzerinde derin etkiler bıraktığı bilinmektedir.

Anne ve babanın eğitim düzeylerinin öğrencilerin dindarlıklarına ilişkin tutum ve algılarında etkili olup olmadığını gösteren bulgular ayrı tablolar halinde sunulmuştur. Analiz sonuçları annenin tahsil durumu ile dini inanç, ibadet ve dini etki bakımından öğrencilerin sergiledikleri tutum ve davranışlar arasında anlamlı ilişkiler olduğunu ortaya koymaktadır (Bkz.; Tablo 21a,b ve c).

Annenin eğitim durumuna göre dini hayatın inanç boyutunda en düşük ortalama annesi yüksek okul ya da üniversite mezunu olan öğrencilere aittir. Annenin eğitim durumuna göre dini hayatın inanç boyutundaki bu farklılıkların tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucunda anlamlılık düzeyine ulaştığı görülmektedir ($p<0,01$). Scheffe (post- hoc) analizi ise bu farklılığın, annesi yüksek okul ya da üniversite mezunu olan öğrencilerle annesi okur-yazar olmayan ve okur-yazar olan öğrenciler arasındaki farklılıktan kaynaklandığını ortaya koymaktadır.

Tablo 9a: Dini İnanç ve Annenin Eğitim Durumu						
(Tek Yönlü ANOVA $p<0,01$; Scheffe $p<0,05$)						
Eğitim Düzeyi	N	A. Ort.	Std. S.	F	p	Fark
1-Okur-yazar değil	39	3,6391	0,4623	3,494	0,004	6 ile 1 ve 2 arasında
2-Okur-yazar	53	3,7417	0,3309			
3-İlkokul	256	3,6731	0,5871			
4-Ortaokul	98	3,6044	0,5220			
5-Lise ve dengi okul	129	3,5611	0,5861			
6-Y.Okul/Üniversite	57	3,3806	0,5356			
TOPLAM	632	3,6168	0,5537			

Tablo 9a'da görüldüğü üzere annelerin eğitim düzeyine göre üniversiteli öğrencilerin dini hayatın inanç boyutundaki ortalamalarında bir farklılaşma söz konusudur. Buna göre dini hayatın inanç boyutunda en yüksek ortalama (3,7417) annesi sadece okur-yazar olan öğrencilere aittir. Daha sonra bunları sırasıyla annesi ilkokul mezunu olanlar (3,6731), annesi okur-yazar olmayanlar (3,6391), annesi ortaokul mezunu olanlar (3,6044) ve annesi lise veya dengi okul mezunu olanlar (3,5611) izlemektedir.

Bu durumda annesi okur-yazar olmayan ya da sadece okur-yazar olan öğrencilerin, anneleri yüksek okul ya da üniversite mezunu olan öğrencilere göre dini inançları daha yüksek derecede benimsediklerini söyleyebiliriz.

Annelerin eğitim durumları açısından öğrencilerin dini hayatın ibadet boyutundaki ortalamalarına bakıldığında da (Tablo 9b) en yüksek ortalamanın (2,8654), annesi okur-yazar olmayan öğrencilere ait olduğu görülecektir. Daha sonra bunları sırasıyla anneleri sadece okur-yazar olanlar (2,8467), anneleri ilkokul mezunu olanlar (2,8198, anneleri ortaokul mezunu olanlar (2,6658) ve lise veya dengi okul mezunu olanlar (2,5426) takip etmektedir. Dini hayatın ibadet boyutunda en düşük ortalama (2,1886) inanç boyutunda olduğu gibi annesi meslek yüksek okulu ya da üniversite mezunu olanlara aittir.

Tablo 9b: Dini İbadet ve Annenin Eğitim Durumu						
(Tek Yönlü ANOVA $p<0,01$; Scheffe $p<0,05$)						
Eğitim Düzeyi	N	A. Ort.	Std. S.	F	p	Fark
1- Okur-yazar değil	39	2,8654	0,7595	9,354	0,000	6 ile 1, 2, 3 ve 4 arasında 5 ile 3 arasında
2- Okur-yazar	53	2,8467	0,7295			
3- İlkokul	256	2,8198	0,7213			
4- Ortaokul	98	2,6658	0,7559			
5- Lise ve dengi okul	129	2,5426	0,7295			
6- Y. Okul/Üniversite	57	2,1886	0,5251			
TOPLAM	632	2,6875	0,7397			

Annelerinin eğitim durumlarına göre üniversiteli gençlerin dini hayatın ibadet boyutundaki ortalamaları arasındaki bu farklılık tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucunda anlamlılık düzeyine ulaşmıştır ($p<0,01$). Scheffe analizine göre ise söz konusu farklılıklar; hem annesi yüksek okul ya da üniversite mezunu olan öğrenciler ile annesi okur-yazar olmayan, annesi sadece okur-yazar olan, annesi ilkokul veya ortaokul mezunu olan öğrenciler arasındaki farklılıklardan hem de annesi lise veya dengi okul mezunu olan öğrenciler ile annesi ilkokul mezunu olan öğrenciler arasındaki farklılıklardan kaynaklanmaktadır.

Bu durumda anneleri yüksek okul ya da üniversite mezunu olan öğrenciler, anneleri okur-yazar olmayan ya da sadece okur-yazar olan, anneleri ilkokul ve ortaokul

mezunu olan öğrencilere göre dini ibadetleri yerine getirme hususunda daha düşük bir eğilim göstermektedirler. Ayrıca anneleri lise veya dengi okul mezunu olan öğrenciler de anneleri ilkokul mezunu olan öğrencilere göre dini ibadetleri yerine getirme hususunda daha düşük bir eğilim sergilemektedirler.

Keza Tablo 9c'deki verilerden de anlaşılacağı gibi örneklemimizi oluşturan üniversiteli gençlerin annelerinin eğitim düzeylerine göre dini hayatın etki boyutundan aldıkları puanların ortalamalarına bakıldığında ; dini hayatın etki boyutunda en yüksek ortalamanın (3,3774), inanç boyutunda olduğu gibi anneleri sadece okur-yazan olan öğrencilere ait olduğu görülmektedir. Dini hayatın etki boyutunda en düşük ortalama diğer boyutlarda olduğu gibi annesi yüksek okul ya da üniversite mezunu olan öğrencilere aittir.

Tablo 9c: Dini Etki ve Annenin Eğitim Durumu						
(Tek Yönlü ANOVA $p<0,01$; Scheffe $p<0,05$)						
	N	A. Ort.	Std. S.	F	p	Fark
1- Okur-yazar değil	39	3,1880	0,8264	4,801	0,000	3 ile 5 ve 6 arasında
2- Okur-yazar	53	3,3774	0,7764			
3- İlkokul	256	3,3060	0,7947			
4- Ortaokul	98	3,1599	0,8280			
5- Lise ve dengi okul	129	2,9948	0,8133			
6- Y. Okul/Üniversite	57	2,8889	0,7646			
TOPLAM	632	3,1809	0,8136			

Annelerinin eğitim durumuna göre öğrencilerin dinin etki boyutundan aldıkları puanların ortalamalarındaki farklılıklar tek yönlü varyans analizine (ANOVA) göre anlamlılık düzeyine ulaşmıştır ($p<0,01$). Scheffe (post-hoc) analizi ise söz konusu farklılıkların annesi *ilkokul mezunu* olan öğrenciler ile annesi lise veya dengi okul mezunu olan ve annesi yüksek okul veya üniversite mezunu olan öğrenciler arasındaki farklılıklardan kaynaklandığını ortaya koymaktadır.

Bu durumda anneleri ilkokul mezunu olan öğrenciler, annesi lise veya dengi okul mezunu olanlara ve annesi yüksek okul veya üniversite mezunu olanlara göre dinin etkisini günlük yaşamlarında ve sosyal ilişkilerinde daha çok hissetmektedirler. Bu araştırmanın bulguları ve örnekleme ile sınırlı olmak kaydıyla, “annenin eğitim durumu

yükseldikçe öğrencilerin dini tutum ve davranışlarında azalma olduğunu” söylemek mümkündür.

g) Dindarlık Boyutları ve Babanın Eğitim Durumu

Acaba babanın tahsil durumu da, annenin tahsil durumunda olduğu gibi aynı yönde etkili midir? Bu sorunun cevabını analiz sonuçlarını inceleyerek vermek mümkün olacaktır. Ek-1 Tablo 3’de de görüleceği üzere öğrencilerin babalarının eğitim düzeylerine göre dini hayatın boyutlarından aldıkları puanların ortalamaları farklılaşmaktadır.

Babalarının eğitim düzeyine göre dini hayatın inanç boyutunda en yüksek ortalama (3,70), babaları sadece okuma-yazma bilen öğrencilere aittir. Daha sonra bunları sırasıyla diğerleri birbirine çok yakın farklılıklarla takip etmektedir. Dini hayatın inanç boyutunda en düşük ortalama (3,4914) ise babaları yüksek okul ya da üniversite mezunu olan öğrencilere aittir. Bununla birlikte babanın eğitim durumuna göre dini hayatın inanç boyutundaki ortalamalar arasındaki farklılıklar tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucunda anlamlılık seviyesine ulaşmamıştır ($p>0,05$).

Üniversiteli gençlerin babalarının eğitim durumuna göre dini hayatın ibadet boyutundaki puan ortalamalarına bakıldığında; en yüksek ortalamanın (3,00) babaları okur-yazar olmayan öğrencilere ait olduğu; daha sonra bunları sırasıyla diğer öğrencilerin küçük farklılıklarla takip ettiği görülmektedir.

Dini hayatın ibadet boyutunda en düşük ortalama (2,5674), inanç boyutunda olduğu gibi, babaları *yüksek okul ya da üniversite* mezunu olan öğrencilere aittir. Bununla birlikte; inanç boyutunda olduğu gibi, babanın eğitim durumuna göre dini hayatın ibadet boyutundaki ortalamalar arasındaki farklılıklar tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucunda anlamlılık düzeyine ulaşmamıştır ($p>0,05$).

Keza üniversiteli öğrencilerin babalarının eğitim durumuna göre dini hayatın etki boyutundan aldıkları puanların ortalamalarına bakıldığında en yüksek ortalamanın (3,4167), ibadet boyutunda olduğu gibi, babaları *okur-yazar olmayan* öğrencilere ait olduğu, *en düşük ortalamanın ise* diğer boyutlarda olduğu gibi babaları yüksek okul ya da fakülte mezunu olan öğrencilere ait olduğu görülmektedir. Babalarının eğitim durumuna göre öğrencilerin dini hayatın etki boyutundaki ortalamalarında mevcut olan farklılıklar, tek yönlü varyans analizi sonucunda anlamlılık düzeyine ulaşmıştır

($p<0,05$). Ancak Scheffe (post- hoc) analizine göre söz konusu farklılıklar istatistiksel açıdan anlamlılık kazanmamıştır.

Bütün bu bulgulardan “gençlerin dindarlık boyutlarından aldıkları puanların ortalaması ve öznel dindarlık algıları anne-babanın eğitim durumuna göre olumsuz (negatif) yönde farklılaşacaktır. Anne babanın eğitim durumu ile gençlerin dindarlıkları arasında negatif bir ilişki vardır” şeklindeki hipotezimizin (hipotez 1f) dindarlık boyutları (inanç boyutu hariç) ve annenin eğitim durumu ile ilgili kısmının tamamen doğrulandığını babanın eğitim durumu ile ilgili kısmının ise büyük çapta destek gördüğünü söyleyebiliriz.

h) Dindarlık Boyutları ve Din Eğitimi Alıp-Almama Durumu

Aşağıdaki tablolarda (Tablo 10a,b ve c) görüleceği üzere üniversiteli gençlerin dini eğitim alıp-almama durumlarına göre dini hayatın boyutlarından aldıkları puanların ortalamalarında bir farklılaşma söz konusudur.

Tablo 10a: Dini İnanç ve Din Eğitimi Alıp-Almama Durumu						Fark
(Tek Yönlü ANOVA $p<0,01$; Scheffe $p<0,01$)						
<i>Din eğitimi aldınız mı?</i>	N	A. Ort.	Std. S.	F	p	
1-Evet	330	3,7427	0,4568	17,662	0,000	2 ile 1 ve 3 arasında
2-Kısmen	259	3,5200	0,5839			
3-Hayır	41	3,1989	0,7376			
4-Cevapsız	2	3,9615	5,439E-02			
TOPLAM	632	3,6168	0,5537			3 ile 1 arasında

Öğrencilerin din eğitimi alıp alama durumlarına göre dini hayatın inanç boyutundan aldıkları puanların ortalamalarına bakıldığında en yüksek ortalamanın (3,74), din eğitimi aldınız mı? sorusuna “evet” cevabını veren öğrencilere ait olduğunu, daha sonra bunları din eğitimi aldınız mı? sorusuna “kısmen” cevabını veren öğrenciler (3,52) takip etmektedir. Din eğitimi alıp almama durumuna göre dini hayatın inanç boyutunda en düşük ortalama ise “din eğitimi aldınız mı?” sorusuna “hayır” cevabını verenlere (3,1989) aittir.

Söz konusu soruyu cevapsız bırakan 2 öğrencinin dini hayatın inanç boyutundaki ortalamaları ise (3,9615) tir. Din eğitimi alıp alama durumuna göre öğrencilerin dini hayatın inanç boyutundan aldıkları puanların ortalamaları arasındaki

farklılıklar, tek yönlü varyans analizine göre anlamlılık seviyesine ulaşmıştır ($p<0,01$). Scheffe (post- hoc) analizi ise söz konusu farklılığın; “din eğitimi aldınız mı?” sorusuna “kısmen” cevabını veren öğrenciler ile söz konusu soruya “evet” ve “hayır” cevabını veren öğrenciler arasındaki farklılıktan; bir de “din eğitimi aldınız mı?” sorusuna “evet” cevabını verenler ile “hayır” cevabını verenler arasındaki farklılıktan kaynaklandığını ortaya koymuştur.

Dolayısıyla bu bulgulara göre; *din eğitimi aldığını* söyleyen öğrencilerin, *din eğitimi almadığını* söyleyen öğrencilere göre dini inançlara daha güçlü bir bağlılık gösterdiğini;. yine *kısmen din eğitimi aldığını* söyleyen öğrenciler, *din eğitimi almadığını* söyleyen öğrencilere göre dini inançlara daha fazla bağlılık gösterirlerken; aynı öğrencilerin, *din eğitimi aldığını* söyleyen öğrencilere göre ise dini inançlara daha az bağlılık gösterme eğiliminde olduklarını söyleyebiliriz..

Din eğitimi alıp almama durumuna göre dini ibadete ilişkin tutum ve davranışlarda farklılık olup olmadığını anlamak için; üniversiteli öğrencilerin dini hayatın ibadet boyutundaki ortalamalarına bakmak gerekir. Bu bağlamda dini eğitim alıp-almama durumlarına göre dini hayatın ibadet boyutundaki en yüksek ortalama (2,96), “din eğitimi aldınız mı? sorusuna” “evet” cevabını veren öğrencilere aittir. Daha sonra bunları kısmen din eğitimi aldığını söyleyenler (2,4508) izlemektedir. Dini hayatın ibadet boyutunda en düşük ortalama (1,9817), inanç boyutunda olduğu gibi din eğitimi almadığını söyleyen öğrencilere aittir (Tablo 10b).

Tablo10b: Dini İbadet ve Din Eğitimi Alıp-Almama Durumu						Fark
(Tek Yönlü ANOVA $p<0,01$; Scheffe $p<0,01$)						
<i>Din eğitimi aldınız mı?</i>	N	A. Ort.	Std. S.	F	p	
1- Evet	330	2,9602	0,6976	43,601	0,000	1 ile 2 ve 3 arasında 2 ile 3 arasında
2- Kısmen	259	2,4508	0,6699			
3- Hayır	41	1,9817	0,4910			
4- Cevapsız	2	2,8125	0,4419			
TOPLAM	632	2,6875	0,7397			

Din eğitimi alıp almama durumlarına göre öğrencilerin dini hayatın *ibadet* boyutundan aldıkları puan ortalamaları arasındaki farklılıklar tek yönlü varyans analizine (ANOVA) göre anlamlılık seviyesine ulaşmıştır ($p<0,01$). Scheffe analizi ise

söz konusu farklılıkların; din eğitimi aldığını söyleyen öğrenciler ile kısmen din eğitimi aldığını ve hiç din eğitimi almadığını söyleyen öğrenciler arasındaki farklılıktan, bir de kısmen din eğitimi alanlar ile hiç din eğitimi almadığını belirtenler arasındaki farklılıktan kaynaklandığını ortaya koymuştur.

Bu durumda araştırma örneklemiyle sınırlı olmak kaydıyla şunu söylemek mümkündür: Din eğitimi aldığını söyleyen öğrenciler, kısmen din eğitimi alan ve hiç din eğitimi almayan öğrencilere göre dini ibadetleri yerine getirme konusunda daha yüksek bir eğilim göstermektedirler. Yine kısmen din eğitimi aldığını söyleyen öğrenciler, hiç din eğitimi almayan öğrencilere göre dini ibadetleri daha yüksek derecede yerine getirmektedirler.

Üniversiteli gençlerin din eğitimi alıp almama durumlarına göre dini hayatın etki boyutundan aldıkları puan ortalamalarına bakılacak olursa; dini hayatın etki boyutunda en yüksek ortalamanın (3,34), din eğitimi aldığını söyleyen öğrencilere ait olduğu görülmektedir. Daha sonra bunları kısmen din eğitimi aldığını söyleyenler (3,04) takip etmektedir. Dini hayatın etki boyutunda en düşük ortalama (2,7236), ise diğer boyutlarda olduğu gibi din eğitimi almadıklarını belirten öğrencilere aittir.

Tablo 10c: Dini Etki ve Din Eğitimi Alıp-Almama Durumu						Fark
(Tek Yönlü ANOVA $p<0,01$; Scheffe $p<0,01$)						
<i>Din eğitimi aldınız mı?</i>	N	A. Ort.	Std. S.	F	p	1 ile 2 ve 3 arasında
1- Evet	330	3,3444	0,7910	11,958	0,000	
2- Kısmen	259	3,0425	0,7894			
3- Hayır	41	2,7236	0,8363			
4- Cevapsız	2	3,5000	0,7071			
TOPLAM	632	3,1809	0,8136			

Din eğitimi alıp almama durumuna göre üniversite öğrencilerinin dini hayatın etki boyutundaki puan ortalamaları arasındaki farklılıklar, tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucunda anlamlılık seviyesine ulaşmıştır ($p<0,01$). Scheffe (post-hoc) analizi ise söz konusu farklılıkların din eğitimi alan öğrenciler ile kısmen din eğitimi alan ve hiç din eğitimi almayan öğrenciler arasındaki farklılıktan kaynaklandığını ortaya koymuştur. Dolayısıyla bu bulgular; din eğitimi aldığını belirten öğrencilerin (evet diyenler) kısmen din eğitimi alan ve hiç din eğitimi almayan öğrencilere göre günlük

yaşamlarında ve sosyal ilişkilerinde dinin etkisini daha derinden hissettikleri düşüncesini akla getirmektedir.

Bu kapsamda din eğitimi almış olanların, dindarlık boyutlarından aldıkları puanların ortalaması ve öznel dindarlık algıları daha yüksek olacaktır' şeklindeki hipotezimizin (hipotez 1g) dindarlık boyutlarıyla ilgili olan kısmının doğrulandığını söyleyebiliriz.

i) Dindarlık Boyutları ve Din Eğitimi Alınan Yer

Tablo 11'de görüleceği üzere üniversiteli gençlerin din eğitimi aldıkları yere göre dini hayatın inanç, ibadet ve etki boyutlarından aldıkları puanların ortalamaları farklılaşmaktadır.

Tabloda özetlenen analiz sonuçları çerçevesinde din eğitimi alınan yere göre öğrencilerin dini hayatın inanç boyutundan aldıkları puan ortalamalarına bakılacak olursa; en yüksek ortalamanın (3,8360), din eğitimi veren kurum ve kuruluşlardan din eğitimi almış olan öğrencilere ait olduğu görülmektedir. Daha sonra bunları sırasıyla, din eğitimini aile ve yakın çevrelerinden almış olan öğrenciler(3,7608), ve din eğitimlerini resmi kurumlardaki Din Kült ve Ahl. Bil. derslerinden almış olan öğrenciler (3,4447) izlemektedir. Dini hayatın inanç boyutunda en düşük ortalama (3,4322), "diğer" şikkını işaretlemek suretiyle, din eğitimlerini dini cemaatler, dini yayın vb. gibi yerlerden aldıklarını belirten öğrencilere aittir.

Öğrencilerin, din eğitimi aldıkları yere göre dini hayatın inanç boyutundaki puan ortalamaları arasındaki farklılıklar, tek yönlü varyans analizi sonucunda anlamlılık seviyesine ulaşmıştır ($p < 0,01$). Scheffe (post-hoc) analizine göre ise söz konusu farklılıklar, hem din eğitimlerini resmi kurumlardaki Din Kült ve Ahl. Bil. derslerinden alan öğrenciler ile din eğitimlerini aile ve yakın çevrelerinden alan ve dini cemaatler, dini yayınlar vb gibi yerlerden alan öğrenciler arasındaki farklılıktan, hem de din eğitimlerini dini cemaatler, dini yayınlar vb gibi yerlerden alan öğrenciler ile dini kurum ve kuruluşlardan alan ve aile ve yakın çevrelerinden alan öğrenciler arasındaki farklılıktan kaynaklanmaktadır.

Bu durumda din eğitimlerini resmi kurumlardaki *Din Kült ve Ahl. Bil. derslerinden alan* öğrencilerin hem din eğitimlerini aile ve yakın çevreden alan öğrencilere hem de din eğitimlerini *dini kurum ve kuruluşlardan alan* öğrencilere göre dini i-

nançlara bağlanma derecelerinde daha düşük bir eğilim görülmektedir.

Tablo 11: Dini İnanç, İbadet, Etki ve Din Eğitimi Alınan Yer						
Dini İnanç ve Din Eğitimi Alınan Yer (Tek Yönlü ANOVA $P<0,01$; Scheffe $p<0,05$; $p<0,01$)						Fark
	N	A. Ort.	Std. S.	F	p	
1- Aile ve Yakın Çevre	137	3,7608	0,4306	26,396	0,000	2 ile 1 ve 3 arasında 3 ile 4 arasında 4 ile 1 arasında
2- Din Kült. Ve Ahl. Bil. Ders	252	3,4447	0,6164			
3- Din Eğitimi Veren Kurum Ve Kurş.	189	3,8360	0,3220			
4- Diğer (cemaatler, dini yayınlar, yaz kursları vs.)	21	3,4322	0,6511			
TOPLAM	599	3,6400	0,5306			
Dini İbadet ve Din Eğitimi Alınan Yer (Tek Yönlü ANOVA $p<0,01$; Scheffe $p<0,01$; $p<0,05$)						Fark
	N	A. Ort.	Std. S.	F	p	
1- Aile ve Yakın Çevre	137	2,8859	0,6402	100,607	0,000	2 ile 1,3 ve 4 arasında 3 ile 1,2 ve 4 arasında
2- Din Kült. Ve Ahl. Bil. Ders.	252	2,2684	0,5702			
3- Din Eğitimi Veren Kurum ve Kurş.	189	3,2427	0,5714			
4- Diğer (cemaatler, dini yayınlar, yaz kursları vs.)	21	2,6667	0,7689			
TOPLAM	599	2,7310	0,7285			
Dini Etki ve Din Eğitimi Alınan Yer (Tek Yönlü ANOVA $p<0,01$; Scheffe $p<0,01$)						Fark
	N	A. Ort.	Std. S.	F	p	
1- Aile ve Yakın Çevre	137	3,3625	0,6854	22,514	0,000	3 ile 2 arasında
2- Din Kült. Ve Ahl. Bil. Ders.	252	2,9206	0,8389			
3- Din Eğitimi Veren Kurum ve Kurş.	189	3,4938	0,7084			
4- Diğer (cemaatler, dini yayınlar, yaz kursları vs.)	21	3,1587	0,8274			
TOPLAM	599	3,2109	0,8056			

Yine hem din eğitimlerini dini kurum ve kuruluşlardan alan öğrenciler hem de din eğitimlerini aile ve yakın çevrelerinden alan öğrenciler, din eğitimlerini dini cemaatler, dini yayın vb gibi yerlerden alan öğrencilere göre dini inançlara daha yüksek derecede bağlılık göstermektedir.

Tablo 11'e tekrar baktığımızda; üniversite öğrencilerinin din eğitimi aldıkları yere göre dini hayatın ibadet boyutundan aldıkları puan ortalamalarının da farklılaştığını görmekteyiz. Bu bağlamda din eğitimi alınan yere göre dini hayatın ibadet boyutundan alınan en yüksek ortalama (3,2427) din eğitimlerini dini kurum ve kuruluşlardan alan

öğrencilere aittir. Daha sonra bunları sırasıyla din eğitimlerini aile ve yakın çevrelerinden alan öğrenciler (2,8859) ile ‘diğer’ şıkkını işaretlemek suretiyle, din eğitimlerini dini cemaatler, dini yayınlar vb. gibi yerlerden aldıklarını belirten öğrenciler (2,2684) izlemektedir. Din eğitimi alınan yere göre dini hayatın ibadet boyutundan alınan en düşük ortalama ise din eğitimlerini resmi kurumlardaki Din Kült ve Ahl. Bil. derslerinden aldıklarını belirten öğrencilere aittir.

Din eğitimi alınan yere göre öğrencilerin dini hayatın ibadet boyutundan aldıkları puan ortalamaları arasındaki farklılıklar, tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucunda anlamlılık seviyesine ulaşmıştır ($p < 0,01$). Scheffe (post-hoc) analizi ise söz konusu farklılıkların; hem din eğitimlerini resmi kurumlardaki Din Kült ve Ahl. Bil. derslerinden alan öğrenciler ile din eğitimlerini aile ve yakın çevreden, dini eğitim veren kurum ve kuruluşlardan ve dini cemaatler, dini yayınlar vb gibi yerlerden alan öğrenciler arasındaki farklılıktan hem de din eğitimlerini dini kurum ve kuruluşlardan alan öğrenciler ile aile ve yakın çevreden resmi kurumlardaki Din Kült ve Ahl. Bil. derslerinden ve dini cemaatler, dini yayınlar vb gibi yerlerden alan öğrenciler arasındaki farklılıktan kaynaklandığını ortaya koymuştur.

Bu durumda din eğitimlerini resmi kurumlardaki Din Kült ve Ahl. Bil. derslerinden alan öğrenciler, din eğitimlerini hem aile ve yakın çevresinden alan hem de dini kurum ve kuruluşlar ile dini cemaatler, dini yayınlar vb. gibi yerlerden alan öğrencilere göre dini ibadetleri yerine getirme derecesi bakımından daha düşük bir eğilim göstermektedirler.

Bununla birlikte din eğitimlerini dini kurum ve kuruluşlardan almış olan öğrenciler din eğitimlerini hem aile ve yakın çevrelerinden alan hem de resmi kurumlardaki Din Kült ve Ahl. Bil. dersleri ile dini cemaat, dini yayın vb. gibi yerlerden alan öğrencilere göre dini ibadetleri yerine getirme konusunda daha yüksek bir eğilim göstermektedirler.

Öğrencilerin, din eğitimi aldıkları yere göre dini hayatın etki boyutundan aldıkları puan ortalamalarına bakılacak olursa en yüksek ortalamanın (3,4938) din eğitimlerini dini kurum ve kuruluşlardan alan öğrencilere ait olduğu görülmektedir. Dini eğitimi alınan yere göre dini hayatın etki boyutundaki en düşük ortalama (2,9206)

ibadet boyutunda olduğu gibi din eğitimlerini resmi kurumlardaki *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi* derslerinden alan öğrencilere aittir.

Din eğitimi alınan yere göre öğrencilerin dini hayatın etki boyutundan aldıkları puanların ortalamaları arasındaki farklılıklar tek yönlü varyans analizine (ANOVA) göre anlamlılık seviyesine ulaşmıştır ($P < 0,01$). Scheffe (post-hoc) analizi ise söz konusu farklılıkların; din eğitimlerini dini kurum ve kuruluşlardan alan öğrenciler ile resmi kurumlardaki *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi* derslerinden alan öğrenciler arasındaki farklılıktan kaynaklandığını ortaya koymaktadır. Yani din eğitimlerini dini eğitim veren kurum ve kuruluşlardan alan öğrenciler, din eğitimlerini resmi kurumlardaki *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi* derslerinden alan öğrencilere göre günlük yaşamlarında ve sosyal ilişkilerinde dinin etkisini daha fazla hissetmektedirler. Bu durum; *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi* derslerinin din eğitiminden çok kültürel ve ahlaki bir bilgilendirme amacıyla verilmiş olmasından kaynaklanıyor olabilir.

Bütün bu bulgulardan hareketle “gençlerin dini inanç, ibadet ve tutumları ile öznel dindarlık algıları din eğitimi aldıkları yere göre farklılaşacaktır. Söz konusu farklılık, özellikle din eğitimi veren kurum ve kuruluşlardan din eğitimi alan öğrenciler lehine olacaktır” şeklindeki hipotezimizin (hipotez 1.h) dindarlık boyutlarını (inanç, ibadet, etki) ilgilendiren kısmının destek bulunduğunu söyleyebiliriz.

j) Dindarlık Boyutları ve Aile Dindarlığı

Aşağıdaki tablolarda özetlenen analiz sonuçlarına (Tablo 12a,b ve c) bakıldığında örneklemdaki üniversiteli öğrencilerin ailelerinin dindarlık düzeyine ilişkin öznel algılarına göre dini hayatın inanç, ibadet ve etki boyutlarından aldıkları puanların ortalaması farklılaşmaktadır.

Ailelerin öznel dindarlık düzeyine göre üniversite öğrencilerinin dini hayatın inanç boyutundan aldıkları puanların ortalamasına bakıldığında en yüksek ortalamanın (3.79) ailesini ‘dindar’ olarak algılayan öğrencilere ait olduğu görülmektedir .Daha sonra bunları sırayla ailesinin (çok dindar) olduğunu belirten öğrenciler (3.72) ile ‘biraz dindar’ olduğunu belirten öğrenciler (3.50) takip etmektedir. Ailenin dindarlık düzeyine göre dini hayatın inanç boyutunda en düşük ortalama ise ailesinin ‘dindar olmadığını’ belirten öğrencilere aittir.

Tablo 12a: Dini İnanç ve Aile Dindarlığı (Tek Yönlü ANOVA $p<0,01$; scheffe $p<0,01$)						Fark
<i>Öznel Aile Dindarlığı</i>	N	A. Ort.	Std. S.	F	P	
1- Çok Dindar	39	3,72	0,5593	51,197	0,000	3 ile 2 arasında 4 ile 1,2,ve 3 arasında
2- Dindar	330	3,79	0,3151			
3- Biraz Dindar	208	3,50	0,6047			
4- Dindar Olmayan	55	2,94	0,8069			
TOPLAM	632	3,62	0,5537			

Ailelerinin dindarlık düzeyine göre üniversite öğrencilerinin dini hayatın inanç boyutundan aldıkları puan ortalamaları arasındaki farklılıklar, tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucunda anlamlık düzeyine ulaşmıştır ($P<0.01$). Yapılan scheffe (post-hoc) analizi sonucunda ise, söz konusu farklılıkların ;hem ailesini “dindar” olarak algılayan öğrenciler ile “biraz dindar” olarak algılayan öğrenciler arasındaki farklılıktan, hem de ailesinin dindar olmadığını belirten öğrenciler ile ailesini “çok dindar”, ”dindar” ve “biraz dindar” olarak algılayan öğrenciler arasındaki farklılıktan kaynaklandığı ortaya çıkmıştır.

Dolayısıyla ailesinin “dindar” olduğunu söyleyen öğrenciler, ailesinin “biraz dindar” olduğunu söyleyen öğrencilere göre dini inançları daha güçlü bir şekilde benimsemektedirler. Bunun yanında ailesinin dindar olmadığını söyleyen öğrencilerin, ailesinin “çok dindar”, “dindar” ve “biraz dindar” olduğunu söyleyen öğrencilere göre dini inançlara bağlanma dereceleri daha düşüktür.

Dini yaşantının *ibadet boyutuna* giren tutum ve davranışlar ile ailelerini dindar olarak görüp görmeme dereceleri arasında nasıl bir ilişki vardır?

Tablo 12b'ye bakılacak olursa ailelerinin dindarlık derecesine göre üniversite öğrencilerinin dini hayatın *ibadet* boyutundaki puan ortalamalarının da farklılaştığı görülecektir. Buna göre ailenin dindarlık derecesine göre dini hayatın ibadet boyutundaki en yüksek ortalama (3.34) ailelerinin “ çok dindar” olduğunu söyleyen öğrencilere aittir. Bunları daha sonra sırasıyla ailelerinin “dindar” olduğunu söyleyen öğrenciler (2.92) ile “biraz dindar” olduğunu söyleyen öğrenciler (2.41) izlemektedir.

Ailenin dindarlık derecesine göre dini hayatın ibadet boyutunda *en düşük* ortalama (1.88) ailesinin *dindar olmadığını* söyleyen öğrencilere aittir.

Tablo 12b: Dini İbadet ve Aile Dindarlığı						Fark
(Tek Yönlü ANOVA $p<0,01$; scheffe $p<0,01$)						
Öznel Aile Dindarlığı	N	A. Ort.	Std. S.	F	P	
1- Çok Dindar	39	3,34	0,5979	70,656	0,000	1 ile 2,3ve
2- Dindar	330	2,92	0,6408			4 arasında
3- Biraz Dindar	208	2,41	0,6489			2 ile 3ve 4
4- Dindar Olmayan	55	1,88	0,6428			arasında 3
TOPLAM	632	2,69	0,7397			ile 4
						arasında

Ailelerinin dindarlık derecesine göre üniversite öğrencilerinin dini hayatın ibadet boyutundan aldıkları puan ortalamaları arasındaki farklılıklar tek yönlü varyans analizi sonucunda anlamlılık seviyesine ulaşmıştır ($P<0.01$) Scheffe (post-hoc) analizi ise söz konusu farklılıkların; ailesini “çok dindar” olarak algılayan öğrenciler ile diğerleri (“dindar”, “biraz dindar” ve “dindar” olmayan olarak algılayanlar) arasındaki farklılıktan, yine ailesini “dindar” olarak algılayan öğrenciler ile ailesini “biraz dindar” ve “dindar olmayan” olarak algılayan öğrenciler arasındaki farklılıktan ve ailesinin “biraz dindar” olduğunu söyleyen öğrenciler ile “dindar olmadığını” söyleyen öğrenciler arasındaki farklılıktan kaynaklandığını ortaya koymuştur. Buna göre ailesi “çok dindar” olan öğrenciler, diğer öğrencilere göre (ailesi dindar, biraz dindar ve dindar olmayan) dini ibadetleri yerine getirme konusunda daha yüksek bir eğilim göstermektedirler. Yine ailesi “dindar” olan öğrencilerin, ailesi “biraz dindar”, ve “dindar olmayan” öğrencilere göre dini pratikleri yerine getirme dereceleri daha yüksektir. Ayrıca ailesi “biraz dindar” olan öğrenciler “dindar olmayan” öğrencilere göre dini ibadetleri yerine getirme konusunda daha yüksek bir eğilim göstermektedirler.

Öğrencilerin ailelerinin dindarlığını algılayış düzeyine göre dini hayatın etki boyutundan aldıkları puanların ortalamalarına bakıldığında yine bir farklılaşma olduğu gözlenmektedir.

Ailenin dindarlık derecesine göre dini hayatın etki boyutundaki en yüksek ortalama (3.39), inanç boyutunda olduğu gibi, ailesini “dindar” olarak algılayan öğrencilere aittir. Daha sonra bunları sırasıyla ailesi “çok dindar” olanlar (3. 15) ve “biraz dindar” olanlar (3. 06) izlemektedir. Ailenin dindarlık düzeyine göre dini hayatın

etki boyutunda en düşük ortalama (2.42) diğer boyutlarda olduğu gibi ailesi “dindar olmayan” öğrencilere aittir.

Tablo 12c: Dini Etki ve Aile Dindarlığı						Fark
(Tek Yönlü ANOVA $p<0,01$; scheffe $p<0,01$)						
<i>Öznel Aile Dindarlığı</i>	N	A. Ort.	Std. S.	F	P	
1- Çok Dindar	39	3,15	0,9729	27,423	0,000	2 ile 3 ve 4 arasında 4 ile 1 ve 3 arasında
2- Dindar	330	3,39	0,6895			
3- Biraz Dindar	208	3,06	0,7888			
4- Dindar Olmayan	55	2,42	0,9438			
TOPLAM	632	3,18	0,8136			

Ailelerin dindarlık düzeyine göre öğrencilerin dini hayatın etki boyutundaki puan ortalamaları arasındaki farklılıklar tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucuna göre anlamlılık düzeyine ulaşmaktadır ($p<0.01$). Scheffe analizine göre ise bu farklılıklar; hem ailesini “dindar” olarak algılayan öğrenciler ile ailesinin “biraz dindar” ve “dindar olmadığını” söyleyen öğrenciler arasındaki farklılıktan, hem de ailesinin dindar olmadığını söyleyen öğrenciler ile ailesinin “çok dindar” ve “biraz dindar” olduğunu söyleyen öğrenciler arasındaki farklılıktan kaynaklanmaktadır. Bu durumda ; ailesi “dindar” olan öğrenciler ailesi “biraz dindar” ve “dindar olmayan” öğrencilere göre günlük yaşamlarında ve sosyal ilişkilerinde dinin etkisini daha güçlü bir şekilde hissetmektedirler. Yine ailesinin “dindar olmadığı” söyleyen öğrenciler, ailesinin “çok dindar” ve “biraz dindar” olduğunu söyleyen öğrencilere göre günlük yaşamlarında ve sosyal ilişkilerinde dinin etkisini daha az bir şekilde hissetmektedirler.

Bütün bu bulgulardan hareketle, “öğrencilerin dindarlık boyutlarından aldıkları puan ortalamaları ve öznel dindarlık algıları, ailenin dindarlık düzeyine göre farklılaşacaktır. Ailenin dindarlık düzeyi ile öğrencilerin dinsel yaşayışları ve öznel dindarlık algıları arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki vardır” şeklindeki hipotezimizin (hipotez 1 i) dindarlık boyutlarını ilgilendiren kısmının doğrulandığını söyleyebiliriz.

3- Öznel Dindarlık Algısı ve Sosyo-Demografik Özelliklerle İlgili Bulgular

Bu alt başlık altında kişinin kendisini dindar olarak görüp görmemesiyle ilgili öznel değerlendirmesini yansıtan “öznel dindarlık” düzeyi ile Sosyo-kültürel ve

demografik özellikler arasındaki ilişki ve etkileşimi incelemek üzere yapılan analizlerden elde edilen bulgulara yer verilecektir.

a) Öznel Dindarlık Algısı ve Fakülteler

Tablo 13'te görüleceği üzere üniversiteli gençlerin fakültele göre dindarlığın göstergesi olarak kabul ettiğimiz ve kişinin kendi gözünde kendi dindarlığını değerlendirmesi şeklinde ifade edebileceğimiz öznel dindarlık algılarında bir farklılaşma söz konusudur.

Tablo 13: Öznel Dindarlık Algısı ve Fakülteler						
(Tek Yönlü ANOVA P< 0,01; Scheffe p<0,01; p<0,05)						
Fakülteler	N	A. Ort.	Std. S.	F	p	Fark
1-U. Üniv. İlahiyat Fak.	57	2,9474	0,5801	14,861	0,000	1 ile 3,4,5 ve 6 arasında
2-O. Mart Üniv. İlahiyat fak	64	3,0938	0,6354			
3-O. Mart Üniv. Eğitim Fak.	217	2,4332	0,7616			
4-O. Mart Üniv. Müh.Mim. Fak.	31	2,0645	0,6290			
5- O. Mart Üniv. Ziraat Fak.	46	2,2391	0,8215			2 ile 3,4,5,6 ve 7 arasında
6- O. Mart Üniv. Fen-Edeb. Fak.	161	2,3665	0,7801			
7- O. Mart Üniv. Mes. Yük. Ok.	56	2,5536	0,6006			
TOPLAM	632	2,5079	0,7719			

Fakültele göre öğrencilerin öznel dindarlık algılarına bakıldığında en yüksek ortalamanın (3,09), Ç.O.M.Ü. İlahiyat Fakültesi öğrencilerine ait olduğu gözlenmektedir. Daha sonra bunları sırasıyla U.Ü. ilahiyat Fakültesi öğrencileri (2,9474) Ç.O.M.Ü Meslek Yüksek okulu öğrencileri (2,5536) Eğitim Fakültesi öğrencileri (2,4332) Fen-Edebiyat Fakültesi öğrencileri (2,3665) ve Ziraat Fakültesi öğrencileri (2,2391) izlemektedir. Fakültele göre öznel dindarlık algısı bakımından en düşük ortalama (2,0645) Mühendislik–Mimarlık Fakültesi öğrencilerine aittir.

Fakültele göre öğrencilerin öznel dindarlık algısı ortalamaları arasındaki farklılık, tek yönlü varyans analizi (ANOVA) ne göre istatistiksel açıdan anlamlılık düzeyine ulaşmıştır.(p<0,01). Söz konusu farklılığın hangi fakültele kaynaklandığını tespit etmek için yapılan Scheffe (post-hoc) analizine göre ise; farklılığın hem U.Ü. ilahiyat Fakültesi ile Ç.O.M.Ü. Eğitim Bilimleri, Mühendislik-Mimarlık, Ziraat ve Fen-

Edebiyat Fakülteleri arasındaki farklılıktan hem de Ç.O.M.Ü. İlahiyat Fakültesi ile Eğitim Bilimleri, Mühendislik-Mimarlık, Ziraat, Fen-Edebiyat Fakülteleri ve Meslek Yüksek Okulu arasındaki farklılıktan kaynaklandığı görülmüştür.

Bu durumda U.Ü. İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin Eğitim Bilimleri, Mühendislik-Mimarlık, Ziraat ve Fen-Edebiyat Fakültesi öğrencilerine göre kendilerini daha dindar olarak algıladıklarını söyleyebiliriz.

Yine Ç.O.M.Ü. İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin de kendilerini U.Ü. İlahiyat Fakültesi öğrencileri hariç diğer bütün fakültelerden ve Meslek Yüksek Okulu öğrencilerinden daha çok dindar olarak gördüklerini söyleyebiliriz.

Özetle söylemek gerekirse öznel dindarlık algısı bakımından fakülteler arasında farklılıklar vardır. Bu farklılıklar da yüksek seviyede din öğretiminin yapıldığı İlahiyat fakültelerindeki öğrenciler ile seküler eğitimin yapıldığı diğer fakülte ve yüksek okul öğrencileri arasında ortaya çıkmıştır.

Bu durumda “öğrencilerin dindarlık boyutlarından aldıkları puanların ortalaması ve öznel dindarlık algıları fakültelere göre farklılaşacaktır. Söz konusu farklılıklar özellikle İlahiyat Fakültesi öğrencileri ile diğer fakülte öğrencileri arasında ortaya çıkacaktır”, şeklindeki hipotezimizin (hipotez 1a) *öznel dindarlık* algısını ilgilendiren kısmının da doğrulandığını, böylece tamamının destek bulmuş olduğunu söyleyebiliriz.

b) Cinsiyet, Yaş, Gelir Durumu ve Öznel Dindarlık Algısı

Cinsiyet ve yaş değişkenine bağlı olarak belli kategoriler ya da gruplar altında toplanan farklı gruplar çerçevesinde karşılaştırmalar yapabilmek ve bağımsız değişkenleri (cinsiyet ve yaş) ile bağımlı değişken arasındaki ilişkileri incelemek için istatistik analizler yapılmıştır.

Tablo 14’e baktığımızda üniversite öğrencilerinin cinsiyete göre öznel dindarlık algılarında bir farklılaşmanın olduğu görülmektedir. Öznel dindarlık algısı ortalamalarına baktığımızda kız öğrencilerin öznel dindarlık algısı ortalaması (2,59) erkek öğrencilerin ortalamasından (2,42) daha yüksektir. Üstelik t-testi analizi sonucunda da her iki cinsiyet arasındaki bu farklılığın anlamlılık düzeyine ulaştığı görülmektedir. ($t=-2,762, P< 0,01$). Buradan hareketle kız öğrencilerin erkek öğrencilere göre kendilerini daha dindar olarak algıladıklarını söyleyebiliriz.

Tablo 14: Öznel Dindarlık Algısı Bakımından Cinsiyet Gurupları Arasındaki Farklar						
Değerler	Cinsiyet	N	A.ort.	Std.S.	T	p
Öznel Dindarlık Algısı	1-Bay	309	2,42	0,808	-2,762	0,006
	2-Bayan	322	2,59	0,727		

Bu bulgular; ”öğrencilerin dindarlık boyutlarından aldıkları puanların ortalaması ve öznel dindarlık algıları cinsiyete göre farklılaşacak, kız öğrenciler dini hayatın farklı boyutlarında daha dindar bir görüntü içerisinde olacaklardır”, şeklindeki hipotezimizin (hipotez 1c) öznel dindarlık algısıyla ilgili kısmının da doğrulandığını, dolayısıyla söz konusu hipotezimizin tamamen destek bulunduğunu söyleyebiliriz.

Yaş faktörüne gelince, Tablo 15'de görüldüğü üzere üniversite öğrencilerinin yaşlarına göre öznel dindarlık algılarında bir farklılaşma söz konusudur. Öğrencilerin yaşlarına göre öznel dindarlık algısı ortalamalarına baktığımızda en yüksek ortalamanın (2, 5153), 22-26 yaş gurubundaki öğrencilere ait olduğu görülmektedir. Bunları daha sonra küçük farklılıklarla sırasıyla 17-21 yaş gurubundaki ergenler (2,5127) ve 27-31 yaş grubundaki ilk yetişkinler (2,3571) izlemektedir.

Öğrencilerin yaşlarına göre öznel dindarlık algısı ortalamaları arasındaki bu farklılıkların tek yönlü varyans analizi sonucunda anlamlılık seviyesine ulaşmadığı görülmüştür ($p > 0, 05$).

Tablo 15: Öznel Dindarlık Algısı ve Yaş					
(Tek Yönlü ANOVA $P > 0,05$)					
Yaş Grupları	N	A. Ort.	Std. S.	F	p
1- 17-21 yaş arası	355	2,5127	0,7529	1,466	0,223
2- 22-26 yaş arası	262	2,5153	0,7767		
3- 27-31 yaş arası	14	2,3571	0,0818		
4- 32 ve üzeri	1	1,0000			
TOPLAM	632	2,5079	0,7719		

Bu duruma göre araştırma örneklemindeki dört yaş grubuna ait öğrencilerin hepsinin de öznel dindarlık algısı konusunda benzer düşüncelere sahip olduklarını söyleyebiliriz. Buradan hareketle “gençlerin dindarlık boyutlarından aldıkları puanların

ortalaması ve öznel dindarlık algıları yaş ilerledikçe olumsuz yönde farklılaşacaktır. Yaş ile dinsel hayatın boyutları ve öznel dindarlık algısı arasında negatif ve anlamlı bir ilişki vardır.” şeklindeki hipotezimizin (hipotez 1d) öznel dindarlık algısını ilgilendiren kısmının da doğrulanmadığını, böylece hipotezimizin tamamının destek bulmadığını söyleyebiliriz.

Öznel dindarlık algısı ile gelir durumu arasındaki ilişkilere bakıldığında da ailelerini farklı gelir grubunda görenlerin yani öznel aile ekonomik düzey algıları ile öznel dindarlık algılamaları arasında anlamlı ilişki olduğu anlaşılmaktadır. Başka bir deyişle ailelerinin ekonomik durumlarıyla ilgili algılar yükseldikçe öznel dindarlık algıları da artmaktadır.

Tablo 16: Öznel Dindarlık Algısı ve Ailenin Gelir Durumu						Fark
(Tek Yönlü ANOVA p <0,01; Scheffe P <0,05)						
Ailenin Gelir Düzeyi	N	A. Ort.	Std. S.	F	p	3 ile 1 ve 2 arasında
1-Fakir	52	2,33	0,8336	5,910	0,003	
2-Orta Halli	363	2,45	0,7505			
3-Zengin.	217	2,65	0,7748			
TOPLAM	632	2,51	0,7719			

Tablo 16’ya baktığımızda üniversiteli öğrencilerinin öznel dindarlık algılarına göre ailelerinin gelir durumlarında bir farklılaşmanın olduğunu görmekteyiz. Öğrencilerin ailelerinin gelir durumlarına göre öznel dindarlık algısı ortalamalarına baktığımızda en yüksek ortalamanın (2,65) gelir durumu bakımından ailesi zengin olan öğrencilere ait olduğunu daha sonra bunları gelir durumu bakımından ailesi orta halli olan öğrencilerin (2,45) izlediğini görmekteyiz. Ailenin gelir durumuna göre öznel dindarlık algısı ortalaması en düşük olan (2,33) öğrenciler ise ailelerinin fakir olduklarını belirten öğrencilerdir.

Ailelerinin gelir durumuna göre öğrencilerin öznel dindarlık algısı ortalamalarındaki farklılıklar tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucunda anlamlılık düzeyine ulaşmıştır.(p< 0,01). Yapılan Scheffe (post-hoc) analizi ise söz konusu farklılıkların ailesi “zengin” olan öğrenciler ile ailesi “orta halli” ve “fakir” olan öğrenciler arasındaki farklılıktan kaynaklandığını ortaya koymuştur. Bu durumda gelir

düzeyi bakımından ailesi zengin olan öğrenciler ailesi orta halli ve fakir olan öğrencilere göre kendilerini daha çok dindar olarak algılamaktadırlar.

Araştırma başlangıcında “*öğrencilerin dini inanç, ibadet ve tutumları ile öznel dindarlık algıları ailelerinin gelir durumlarına göre olumsuz yönde farklılaşacaktır. Bu bağlamda ailenin gelir düzeyi ile öznel dindarlık algıları arasında negatif bir ilişki olup öğrencilerin ailelerinin gelir düzeyleri arttıkça dindarlık boyutlarından aldıkları puanların ortalamasında ve öznel dindarlık algılarında bir düşme eğilimi söz konusu olacaktır*” şeklinde öne sürülen hipotezimizin (hipotez 1e) öznel dindarlık algısını ilgilendiren kısmının da doğrulanmadığını dolayısıyla hipotezimizin tamamen destek bulmadığını söyleyebiliriz.

c) Öznel Dindarlık Algısı ve Anne Babanın Eğitim Durumu

Acaba öğrencilerin kendi öznel dindarlık algıları ile anne ve babalarının eğitim durumları arasında bir ilişki var mıdır? Annenin tahsil durumu mu yoksa babanın tahsil durumu mu daha etkilidir? Bu soruların cevabını aşağıdaki tabloda (Tablo 17) özetlenen bulgulara göre vermek uygun olacaktır.

Tablo 17’ye bakılacak olursa üniversite öğrencilerinin anne- babalarının eğitim durumlarına göre öznel dindarlık algısı puan ortalamalarında bir farklılaşma olduğu görülecektir.

Öğrencilerinin annelerinin eğitim durumlarına göre öznel dindarlık algısı puan ortalamalarına bakıldığında en yüksek ortalamanın (2.7170), anneleri sadece okur-yazar olan öğrencilere ait olduğu gözlenmektedir. Daha sonra bunları sırasıyla anneleri ilk okul mezunu olanlar (2,5742), anneleri orta okul mezunu olanlar (2,5102), anneleri okur-yazar olmayanlar (2,4872) ve anneleri lise veya dengi okul mezunu olan öğrenciler (2,4729) izlemektedir. Annelerinin eğitim durumuna göre öznel dindarlık algısı ortalaması en düşük olan öğrenciler (2,1053), annesi yüksek okul veya üniversite mezunu olanlardır. Annenin eğitim durumuna göre Öğrencilerin öznel dindarlık algısı ortalamaları arasındaki farklılıklar yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucunda anlamlılık düzeyine ulaşmıştır ($p < 0,01$). Scheffe (post-hoc) analizi ise söz konusu farklılıkların, anneleri yüksek okul veya üniversite mezunu olan öğrenciler ile anneleri sadece okur-yazar olan ve ilkokul mezunu olan öğrenciler arasındaki farklılıktan kaynaklandığını ortaya koymuştur. Bu durumda annesi yüksek okul veya

üniversite mezunu olan öğrenciler, anneleri sadece okur- yazar olan ve ilkokul mezunu olan öğrencilere göre kendilerini daha az dindar olarak algılamaktadırlar.

Tablo 17: Öznel Dindarlık Algısı ve Anne-Babanın Eğitim Durumu						
Öznel Dindarlık Algısı ve Annenin Eğitim Durumu (Tek Yönlü ANOVA P< 0,01 Scheffe P<0,01)						Fark
Anne	N	A. Ort.	Std. S.	F	p	6 ile 2 ve 3 arasında
1-Okur -yazar değil	39	2,4872	0,8231	4,434	0,001	
2-Okur-yazar	53	2,7170	0,7690			
3-İlk okul	256	2,5742	0,7265			
4-Orta okul	98	2,5102	0,7765			
5-.Lise ve dengi okul	129	2,4729	0,8392			
6- Yüksek okul / Üniversite	57	2,1053	0,6460			
TOPLAM	632	2,5079	0,7719			
Öznel Dindarlık Algısı ve -Babanın Eğitim Durumu (Tek Yönlü ANOVA P>0,05)						Fark
Baba	N	A. Ort.	Std. S.	F	p	YOK
1-Okur-yazar değil	8	3,1250	0,9910	1,807	0,109	
2-Okur -yazar	20	2,6000	0,7539			
3-İlk okul	202	2,4802	0,7412			
4- Orta okul	92	2,5761	0,7146			
5-.Lise ve dengi okul	171	2,5439	0,7609			
6- Yüksek okul /Üniversite	139	2,4101	0,8411			
TOPLAM	632	2,5079	0,7719			

Babanın eğitim durumuna gelince, Tablo 17'ye tekrar baktığımızda, babalarının eğitim durumuna göre öznel dindarlık algısı ortalaması en yüksek olan (3,1250) öğrencilerin, babası okur-yazar olmayanlar olduğu görülmektedir. Daha sonra bunları küçük farklarla ve sırasıyla babaları sadece okur- yazar olan öğrenciler (2,6000) babaları orta okul mezunu olan öğrenciler (2,5761), babaları lise ve dengi okul mezunu olan öğrenciler (2,5439) ve babaları, ilk okul mezunu olan öğrenciler (2,4802) izlemektedir.

Babalarının eğitim durumuna göre öznel dindarlık algısı ortalaması en düşük olan öğrenciler ise babaları yüksek okul veya fakülte mezunu olan öğrencilerdir. Bununla birlikte üniversiteli gençlerin babalarının eğitim durumuna göre öznel dindarlık

algısı puan ortalamaları arasındaki farklılıklar tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucunda anlamlılık düzeyine ulaşmamıştır ($p < 0,05$).

Tablo 17’deki bulgulardan hareketle, “gençlerin dindarlık boyutlarından aldıkları puanların ortalaması ve öznel dindarlık algıları anne–babanın eğitim durumuna göre olumsuz yönde farklılaşacaktır. Anne–babanın eğitim durumu ile gençlerin dindarlıkları (dindarlık boyutları ve öznel dindarlık algıları) arasında negatif bir ilişki vardır,” şeklindeki hipotezimizin (hipotez 1f) öznel dindarlık algısı ve annenin eğitim durumu ile ilgili kısmının doğrulandığını ancak babanın eğitim durumu ve öznel dindarlık algısı ile ilgili kısmının ise destek görmediğini söyleyebiliriz.

d) Din Eğitimi Alma, Din Eğitimi Alınan Yer ve Öznel Dindarlık Algısı

Dindarlığın değişik boyutlarındaki dini tutum ve davranışlar üzerinde olduğu gibi, Öznel dindarlık algısı üzerinde “din eğitimi alıp–almama durumu ve din eğitimi alınan yer” değişkenlerini sorgulamak ve bir durum tespiti yapabilmek için ANOVA testi uygulanmıştır. Bu hususlarla ilgili bulgular aşağıdaki tablolarda (Tablo 30a ve b) verilmektedir.

Tablo 18a: Öznel Dindarlık Algısı ve Din Eğitimi Alıp-Almama Durumu						Fark
(Tek Yönlü ANOVA $p < 0,01$; scheffe $p < 0,01$)						
<i>Din Eğitimi Aldınız mı?</i>	N	A. Ort.	Std. S.	F	p	1 ile 2 ve 3 arasında 2 ile 3 arasında
1-Evet	330	2,7273	0,6918	26,050	0,000	
2- Kısmen	259	2,3359	0,7720			
3- Hayır	41	1,8537	0,7603			
4- Cevapsız	2	2,0000	0,0000			
TOPLAM	632	2,5079	0,7719			

Tablo 18a’da görüldüğü üzere üniversiteli gençlerin din eğitimi alıp almama durumlarına göre öznel dindarlık algısı ortalamalarına bakıldığında en yüksek ortalamanın (2,7273), ‘din eğitimi aldınız mı?’ sorusuna ‘evet’ cevabını veren öğrencilere ait olduğu gözlenmektedir. Daha sonra bunları ‘kısmen’ din eğitimi aldıklarını belirten öğrenciler (2,3359) takip etmektedir. Din eğitimi alıp almama durumuna göre en düşük öznel dindarlık algısı ortalaması (1,8537), ‘din eğitimi aldınız mı?’ Sorusuna ‘hayır’ cevabını veren öğrencilere aittir. Araştırmamızda ‘din eğitimi

aldınız mı?’ sorusunu cevapsız bırakan iki öğrencinin öznel dindarlık algısı ortalaması ise 2.000’ dir.

Tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonularına göre öğrencilerin din eğitimi alıp almama durumlarına göre öznel dindarlık algısı ortalamaları arasındaki farklılıklar $p<0,01$ düzeyinde anlamlılık seviyesine ulaşmıştır. Scheffe (post-hoc) analizi ise söz konusu farklılıkların hem ‘din eğitimi aldınız mı?’ sorusuna ‘evet’ cevabını veren öğrenciler ile aynı soruya ‘kısmen’ ve ‘hayır’ cevabını veren öğrenciler arasındaki farklılıktan hem de ‘din eğitimi aldınız mı?’ sorusuna ‘kısmen’ cevabını veren öğrenciler ile aynı soruya ‘hayır’ cevabını veren öğrenciler arasındaki farklılıktan kaynaklandığını ortaya koymuştur.

Bu durumda din eğitimi aldığını belirten öğrenciler, kısmen din eğitimi aldığını ve hiç din eğitimi almadığını belirten öğrencilere göre kendilerini daha çok dindar olarak algılamaktadırlar. Yine kısmen din eğitimi aldığını söyleyen öğrenciler hiç din eğitimi almadığını belirten öğrencilere göre kendilerini daha dindar olarak görmektedirler.

Bu bulgularla “*öğrencilerin dinsel yaşantı biçimleri (inanç, ibadet, etki) ve öznel dindarlık algıları, din eğitimi alıp almama durumuna göre farklılaşacaktır. Bu kapsamda din eğitimi almış olanların dindarlık boyutlarından aldıkları puanların ortalaması ve öznel dindarlık algıları daha yüksek olacaktır,*” şeklindeki hipotezimizin (hipotez 1g) öznel dindarlık algısıyla ilgili olan kısmının da doğrulandığını dolayısıyla hipotezimizin tamamen araştırma bulgularıyla destek bulunduğunu söyleyebiliriz.

Öznel dindarlık algısı ile din eğitimi alınan yer arasındaki ilişkiye gelince bu hususla ilgili bulgular aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Tablo 18b: Öznel Dindarlık Algısı ve Din Eğitimi Alınan Yer						Fark
(Tek Yönlü ANOVA $p<0,01$; scheffe $p<0,01$; $p<0,01$)						
<i>Din eğitiminin alındığı yer</i>	N	A. Ort.	Std. S.	F	p	
1- Aile ve Yakın Çevre	137	2,7226	0,6500	33,855	0,000	2 ile 1 ve 3 Arasında
2- Din Kült. Ve Ahlak.Bil. Dersi	252	2,2302	0,7432			
3-Din Eğitimi Veren Kurum ve kuruluşlar	189	2,8677	0,6592			
4-Diğer (cemaatler,dini yayınlar, yaz kursları v.s)	21	2,3333	0,8563			
TOPLAM	599	2,5476	0,7567			3 ile 4 arasında

Tablo 18b'ye bakıldığında üniversite öğrencilerinin din eğitimi aldıkları yere göre öznel dindarlık algısı ortalamalarında anlamlılık düzeyinde farklılıklar olduğu görülmektedir ($p < 0,01$).

Din eğitimi aldıkları yere göre en yüksek öznel dindarlık algısı ortalaması (2,8677), dini kurum ve kuruluşlardan din eğitimi aldığını belirten öğrencilere aittir. Daha sonra bunları sırasıyla aile ve yakın çevrelerinde din eğitimi aldığını söyleyen öğrenciler (2,7226), 'diğer' şıkkını işaretlemek suretiyle dini cemaatler, dini yayınlar vb. yerlerden din eğitimi aldığını belirten öğrenciler (2,3333) takip etmektedir. Din eğitimi alınan yere göre öznel dindarlık algısı ortalaması en düşük olan öğrenciler (2,2302) resmi kurumlardaki Din Kültürü ve Ahlak Bil. derslerinden din eğitimi aldıklarını belirten öğrencilere aittir.

Yapılan Scheffe (post-hoc) analizi öğrenciler arasında tek yönlü varyans analizi (ANOVA) ile anlamlılık düzeyine ulaşan farklılıkların hem din eğitimlerini resmi kurumlardaki Din Kültür ve Ahl. Bil. Derslerinden alan öğrenciler ile din eğitimlerini aile ve yakın çevreden ve dini kurum ve kuruluşlardan alan öğrenciler arasındaki farklılıktan hem de din eğitimlerini dini kurum ve kuruluşlardan alan öğrenciler ile dini cemaatler, dini yayınlar vb. yerlerden alan öğrenciler arasındaki farklılıktan kaynaklandığını ortaya koymuştur.

Buna göre; din eğitimlerini resmi kurumlardaki Din Kült. Ve Ahl. Bil. derslerinden alan öğrenciler, din eğitimlerini aile ve yakın çevrelerinden alan öğrenciler ile dini kurum ve kuruluşlardan alan öğrencilere göre kendilerini daha az dindar olarak algılamaktadırlar. Yine din eğitimlerini dini kurum ve kuruluşlardan alan öğrenciler, din eğitimlerini dini cemaat, dini yayın vb. gibi yerlerden alan öğrencilere göre kendilerini daha fazla dindar olarak algılamaktadırlar.

Buradan hareketle "gençlerin dini inanç, ibadet ve tutumları ile öznel dindarlık algıları din eğitimi aldıkları yere göre farklılaşacaktır. Söz konusu farklılık, özellikle din eğitimi veren kurum ve kuruluşlardan din eğitimi alan öğrenciler lehine olacaktır," şeklindeki hipotezimizin (hipotez 1h) öznel dindarlık algısını ilgilendiren kısmının da destek bulunduğunu, dolayısıyla hipotezimizin tamamının araştırma bulgularına göre doğrulandığını söyleyebiliriz.

e) Öznel Dindarlık Algısı ve Aile Dindarlığı

Tablo 19’da görüleceği üzere üniversiteli gençlerin ailelerinin dindarlık derecesine göre öznel dindarlık algılarında bir farklılaşma söz konusudur. Öğrencilerin ailelerinin dindarlığı hakkındaki öznel değerlendirmelerle belirlenen aile dindarlığı ile kendi öznel dindarlıkları arasındaki ilişkiyi grup ortalamalarına göre değerlendirmek durumundayız.

Tablo 19: Kendi Öznel Dindarlık Algısı ve Aileye İlişkin Dindarlık Algısı						Fark
(Tek Yönlü ANOVA $p<0,01$; Scheffe $p<0,01$)						
Aile Dindarlığı	N	A. Ort.	Std. S.	F	p	
1-Çok Dindar	39	3,33	0,8983	137,887	0,000	1 ile 2, 3 ve 4 arasında 2 ile 3 ve 4 arasında 3 ile 4 arasında
2-Dindar	330	2,81	0,5182			
3-Biraz Dindar	208	2,16	0,5997			
4-Dindar Olmayan	55	1,40	0,7841			
TOPLAM	632	2,51	0,7719			

Ailelerin dindarlık derecesine göre üniversiteli öğrencilerin öznel dindarlık algısı ortalamalarına bakıldığında en yüksek ortalamanın (3,33) ailesinin çok dindar olduğunu belirten öğrencilere ait olduğu görülmektedir. Daha sonra bunları sırasıyla ailesi “dindar” olan öğrenciler (2,81) ve ailesi ‘biraz dindar’ olan öğrenciler (2,16) izlemektedir. Ailenin dindarlık derecesine göre en düşük öznel dindarlık algısı ortalaması (1,40) ailelerin dindar olmadığını söyleyen öğrencilere aittir.

Ailenin dindarlık derecesine göre öğrencilerin öznel dindarlık algısı puan ortalamaları arasındaki farklılıklar, tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucunda $p<0,01$ düzeyinde anlamlılık seviyesine ulaşmıştır. Scheffe (post- hoc) analizi ise söz konusu farklılıkların hem ailesi ‘çok dindar’ olan öğrenciler ile ailesi ‘dindar’, ‘biraz dindar’ ve ‘dindar olmayan’ öğrenciler arasındaki farklılıktan; hem de ailesi ‘dindar’ olan öğrenciler ile ailesi ‘biraz dindar’ ve ‘dindar olmayan’ öğrenciler ve ailesi ‘biraz dindar’ olan öğrenciler ile ‘dindar olmayan’ öğrenciler arasındaki farklılıktan kaynaklandığını ortaya koymuştur.

Bu durumda; ailesinin ‘çok dindar’ olduğunu söyleyen öğrenciler, ailesi ‘dindar’, ‘biraz dindar’ ve ‘dindar olmayan’ öğrencilere göre; ailesi ‘dindar’ olan öğrenciler, ailesi ‘biraz dindar’ ve ‘dindar olmayan’ öğrencilere göre ve ailesi ‘ biraz dindar’ olan öğrenciler de ailesi ‘dindar olmayan’ öğrencilere göre kendilerini daha çok dindar olarak algılamaktadırlar.

Buna göre öğrencilerin ailelerin dindarlık seviyesi yükseldikçe kendilerini daha fazla dindar olarak görme eğilimlerinin arttığını, ailelerinin dindarlık seviyesi düştükçe kendilerini daha az dindar olarak görme eğiliminde olduklarını söyleyebiliriz. Bütün bu bulgular “*Öğrencilerin dindarlık boyutlarından aldıkları puan ortalamaları ve öznel dindarlık algıları ailenin dindarlık düzeyine göre farklılaşacaktır. Ailenin dindarlık düzeyi ile öğrencilerin dinsel yaşayışları ve öznel dindarlık algıları arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki vardır*” şeklindeki hipotezimizin hipotez 1i) öznel dindarlık algısını ilgilendiren kısmının da doğrulandığını dolayısıyla hipotezimizin tamamının destek bulunduğunu göstermektedir.

4- Değişkenler Arası İlişkiler

Bu durumda ailenin gelir durumu ile dini hayatın boyutları arasında gözlenen ve inanç ile ibadet boyutunda anlamlılık seviyesine ulaşan farklılıklar bizleri bir başka analize daha sevk etmektedir: Acaba değişkenler arasındaki ilişki nasıl? Sorusuna cevap bulmak için değişkenler arasında ilişkilerin yönü ve yoğunluğunu inceledik. Bu maksatla basit korelasyon analizlerine baş vurduk. Bu hususlarla ilgi yapılan analizler sonucunda elde edilen bulguları topluca bir tabloda özetledik.

Tablo 20’de görüldüğü üzere üniversiteli öğrencilerin annelerinin eğitim durumları ile dini inanç, ibadet ve tutumları (dindarlık boyutları) arasında $p < 0,01$ düzeyinde anlamlı ve negatif bir ilişki vardır. Bu ise; öğrencilerin annelerinin eğitim düzeyleri yükseldikçe dini inançları benimseme, dini pratikleri yerine getirme ve dinin etkisini günlük yaşamlarında ve sosyal ilişkilerinde hissetme derecelerinde bir düşüş eğilimi gözleneceği; annelerini eğitim seviyesi düştükçe öğrencilerin dini inançları benimseme, ibadetleri yerine getirme ve dinin etkisini günlük yaşamlarında ve sosyal ilişkilerinde hissetme derecelerinde bir yükselme eğilimi gözleneceği anlamına gelmektedir.

Tablo 20: Değişkenler Arası İlişkiler (Korelasyon Analizleri)					
Değişkenler	n	Dini İnanç r	Dini İbadet r	Dini Etki r	Öz Dindarlık r
Annenin Eğitim Durumu	632	-0,140**	-0,240**	-0,165**	-0,136**
Babanın Eğitim Durumu	632	-0,078	-0,087*	-0,104**	-0,055
Aile Dindarlığı	632	0,395**	0,502**	0,283**	0,628**
Ailenin Gelir Durumu	632	0,112**	0,114**	0,040	0,153**
Sınıf	632	-	-	-	0,019
		*p<0,05 düzeyinde anlamlı		**p<0,01 düzeyinde anlamlı	

Bütün bu bulgulardan hareketle; “gençlerin dindarlık boyutlarından aldıkları puanların ortalaması ve öznel dindarlık algıları, anne-babanın eğitim durumuna göre olumsuz yönde farklılaşacaktır. Anne-babanın eğitim durumu ile gençlerin dindarlıkları (inanç, ibadet ve etki boyutlarından aldıkları puanların ortalaması ve öznel dindarlık algıları) arasında negatif ve anlamlı bir ilişki vardır”, şeklindeki hipotezimizin (hipotez 1f) dindarlık boyutları ve annenin eğitim durumu ile ilgili kısmının doğrulandığını söyleyebiliriz.

Babanın eğitim durumu ile dini hayatın boyutları arasında gözlenen ve sadece dinin etki boyutunda anlamlılık düzeyine ulaşan farklılıklar bizi bir başka analize daha sevk etmiştir.

Tablo 20’de görüleceği üzere üniversiteli öğrencilerin, babalarının eğitim durumları ile dini hayatın ibadet ve etki boyutundaki tutum ve davranışları arasında anlamlı ve negatif bir ilişki vardır. Öğrencilerin babalarının eğitim durumları ile dini inanç boyutundaki tutumları arasında ise negatif yönde ancak anlamlı olmayan bir ilişki vardır ($p>0,05$).

Buradan hareketle öğrencilerin babalarının eğitim seviyesi yükseldikçe dini ibadetleri yerine getirme ve dini etkisini günlük yaşamlarında ve sosyal ilişkilerinde hissetme derecelerinde bir düşüş eğilimi gözleneceğini; babalarının eğitim seviyesi düştükçe dini ibadetleri yerine getirme ve dinin etkisini günlük yaşamlarında ve sosyal

ilişkilerinde hissetme derecelerinde bir artış eğilimi gözleneceğini söyleyebiliriz. Bu bulgular, ilgili hipotezimizin babanın eğitim durumu ile ilgili kısmını kısmen destekler niteliktedir.

Ailenin dindarlık durumunu yansıtan algılamalar veya değerlendirmeler ile dini tutum ve davranışlar arasındaki ilişkilere gelince; örnekleme oluşturan üniversiteli öğrencilerin beyanları bağlamında tespit edilen ve ailenin dindarlık derecesine göre yapılan gruplar arası karşılaştırmalarda (ANOVA testi sonuçları) dini hayatın bütün boyutlarından (inanç, ibadet, etki) alınan puanların ortalamaları arasında anlamlılık düzeyine ulaşan farklılıklar gözlenmişti (Bkz.; Tablo 12a,b,c). Bu bulgulardan hareketle bazı değerlendirmeler de yapılmıştı. Ancak değişkenler arasındaki ilişkinin yönü ve yoğunluğu hakkında bir fikir edinmek arzusu, bizi bir başka analize daha sevk etmektedir.

Bu amaçla yapılan korelasyon analizi sonuçlarına bakıldığında, Tablo 20'de görüldüğü üzere, üniversiteli gençlerin ailelerinin dindarlık düzeyleri ile öğrencilerin dindarlığın değişik boyutlarından (inanç, ibadet, etki) aldıkları puan ortalamaları arasında $p < 0,01$ düzeyinde pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğu açıkça gözlenmektedir. Bu ise öğrencilerin ailelerinin dindarlık düzeyi yükseldikçe dini hayatın bütün boyutlarından (inanç, ibadet, etki) aldıkları puanların ortalamalarının da yükseleceği; ailelerin dindarlık düzeyi düştükçe dindarlık boyutlarından aldıkları puanların ortalamalarının da düşeceği anlamına gelmektedir. Zaten Tablo 12a,b ve c'de özetlenen ANOVA testi sonuçlarına göre dindarlık boyutlarındaki en yüksek ortalamanın aileleri 'çok dindar' (ibadet boyutunda) ve 'dindar' (inanç ve etki boyutunda) olan öğrencilere, en düşük ortalamaların da aileleri dindar olmayan öğrencilere ait olduğunun görülmesi bu durumu teyit etmektedir.

Bütün bu bulgulardan hareketle “*öğrencilerin dindarlık boyutlarından aldıkları puan ortalamaları ve öznel dindarlık algıları ailenin dindarlık düzeyine göre farklılaşacaktır. Ailenin dindarlık düzeyi ile öğrencilerin dinsel yaşayışları ve öznel dindarlık algıları arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki vardır*” şeklinde hipotezimizin (hipotez 1i) dindarlık boyutlarını ilgilendiren kısmının doğrulandığı söyleyebiliriz.

Diğer taraftan Tablo 20'de görüleceği üzere üniversiteli öğrencilerin öznel dindarlık algıları ile sınıf değişkeni arasında bir ilişki olup olmadığını tespit etmek için

yapılan Pearson korelasyon analiz sonucunda öznel dindarlık algısı ile sınıf değişkeni arasında anlamlılık düzeyinde bir ilişkinin olmadığı görülmüştür ($p > 0,05$).

Bu bulgular da hipotez 1b'nin öznel dindarlık algısını ilgilendiren kısmının desteklenmediğini göstermektedir. Yani öğrencilerin sınıfları ilerledikçe öznel dindarlık algılarında olumsuz yönde bir değişiklik söz konusu değildir.

Öznel dindarlık algısı ile ilişkili olduğu kabul edilen ailenin gelir durumu bakımından da da gruplar arası karşılaştırmalar yapılmış ve manidar farklılıklar ortaya çıktığı gözlenmiştir. Başka bir ifadeyle tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucunda ailelerinin gelir durumuna göre öğrencilerin öznel dindarlık algılarındaki farklılıklar anlamlılık düzeyine ulaştığı gibi, Pearson korelasyon testinde de öğrencilerin ailelerinin gelir durumları ile öznel dindarlık algıları arasında anlamlı ve pozitif bir ilişkinin olduğu görülmektedir ($p < 0,01$, bkz. Tablo 20). Bu ise; öğrencilerin ailelerinin gelir durumları arttıkça kendilerini daha dindar olarak görme eğilimlerinin de artacağı; ailelerinin gelir durumları düştükçe kendilerini daha az dindar olarak görme eğiliminde olacakları anlamına gelir.

Daha önce belirtildiği üzere tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucunda babalarının eğitim durumlarına göre üniversite öğrencilerinin öznel dindarlık algısı ortalamalarında anlamlılık düzeyine ulaşan farklılıklar çıkmadığı halde gençlerin babalarının eğitim düzeyi yükseldikçe öznel dindarlık algısı ortalamalarında gözle görülür bir düşüşün gözlenmesi bizi korelasyon analizi yapmaya sevk etmektedir.

Tablo 20'ye baktığımızda üniversiteli gençlerin ailelerinin dindarlık dereceleri sürekli bağımsız değişken olarak alınmak suretiyle ailelerin dindarlık derecesi ile öznel dindarlık algısı ortalamaları arasındaki korelasyon analizi sonucunda $P < 0,01$ düzeyinde anlamlı ve pozitif bir ilişki olduğu görülmektedir. Buna göre öğrencilerin ailelerin dindarlık seviyesi yükseldikçe kendilerini daha fazla dindar olarak görme eğilimlerinin arttığını, ailelerinin dindarlığı seviyesi düştükçe kendilerini daha az dindar olarak görme eğiliminde olduklarını söyleyebiliriz.

Özetle söylemek gerekirse değişkenler arasındaki ilişki yapı, korelasyon katsayılarına göre şöyledir:

Öğrencilerin kendi öznel dindarlık algıları ile ailenin öznel dindarlığı arasındaki ilişki pozitif yönde ve en yüksek düzededir ($r = 0.628$; $p < 0.01$). Aynı şekilde gelir durumu

ile öznel dindarlık algıları arasında da pozitif yönde ama daha düşük yoğunlukta bir ilişki söz konusudur ($r= 0.153$; $p< 0.01$).

Anne-babanın eğitim durumu ile öğrencilerin kendi öznel dindarlık algıları arasındaki ilişkilere gelince; anne-babanın eğitim durumu ile öznel dindarlık algısı ve dini inanç ve tutumlar arasındaki ilişki negatif yönde ve farklı anlamlılık düzeylerindedir. Zira hem annenin hem de babanın eğitim düzeyi öznel dindarlık algısı ile negatif yönde ilişki içinde iken bu ilişki, annenin eğitim düzeyi açısından anlamlılık düzeyine ($r= 0.136$; $p<0.01$) ulaşmakta, babanın eğitimi durumu açısından anlamlılık düzeyine($r= 0.055$; $p>0.05$) ulaşmamaktadır

C. Benlik Saygısı İle İlgili Bulgular

Daha önceki kısımlarda da belirtildiği üzere araştırmanın konusu, üniversite öğrencilerinin dini inanç, tutum ve davranışları (dindarlık) ile benlik saygısı düzeyleri arasında nasıl bir ilişki olduğudur. Bu ana başlık altında “benlik saygısı ve dindarlık ilişkisi” ile ilgili bulgulara yer verilecektir. Burada ilk olarak öğrencilerin benlik saygısı düzeyleri ile ilgili bulgulara, daha sonra fakülte, sınıf, cinsiyet, yaş vb. gibi sosyo-demografik değişkenler ile benlik saygısı düzeyleri arasındaki ilişki ve etkileşimi ortaya koymak için yapılan analiz sonuçlarına yer verilecektir.

1- Öğrencilerin Benlik Saygısı Düzeyleri İle İlgili Bulgular

Tablo 21:Öğrencilerin Benlik Saygısı Durumlarına Göre Dağılım		
Benlik Saygısı Düzeyi	N	%
Yüksek	565	89.4
Orta	48	7,6
Düşük	19	3
TOPLAM	632	100

Tablo 21’e baktığımızda üniversite öğrencilerinin %89.4’nün (565 kişi) Benlik saygısı düzeyleri yüksek, % 7,6 ‘sının (48 kişi) benlik saygısı düzeyleri orta ve % 3 ‘nün (19 kişi) benlik saygısı düzeylerinin düşük olduğu gözlenmektedir. Buradan hareketle üniversiteli gençlerin büyük çoğunluğunun benlik saygısı düzeylerinin son derece yüksek olduğunu söyleyebiliriz.

2- Benlik Saygısı ve Sosyo- Demografik Özelliklerle İlgili Bulgular

Bu alt başlık altında Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeğiyle ölçülen benlik saygısına ilişkin tutum ve davranışlar *bağımlı* değişken; demografik değişkenler ise *bağımsız* değişken olarak alınmak suretiyle yapılan analiz sonuçları yer almaktadır. Bu analizlerde bağımsız değişkenin durumuna göre gruplar arası karşılaştırmalar için ANOVA testi (fakülte, gelir, dindarlık algısı,vb.) ve t-testi (cinsiyet gibi) uygulanmıştır.

a) Benlik Saygısı ve Fakülteler

Benlik saygısı düzeyini yansıtan ortalama puanları, en düşük puan 1 den en yüksek puan 3 e giden ölçek değerlerine göre hesaplanmıştır. Benlik saygısı düzeyi *bağımlı* değişken; okunan fakülte ise *bağımsız* değişken olarak alınmak suretiyle yapılan analiz sonuçları aşağıdaki tabloda özetlenmiştir

Tablo 22: Benlik Saygısı ve Fakülteler (Tek Yönlü ANOVA p>0,05)					
Fakülteler	N	A. Ort.	Std. S.	F	p
1-Uludağ Üniv. İlahiyat Fak.	57	2,84	0,45	0,795	0,574
2-Onsekiz Mart Üniv. İlahiyat fak	64	2,92	0,32		
3-Onsekiz Mart Üniv. Eğitim Fak.	217	2,88	0,39		
4-Onsekiz Mart Üniv. Müh.Mim. Fak.	31	2,87	0,43		
5- Onsekiz Mart Üniv. Ziraat Fak.	46	2,78	0,55		
6- Onsekiz Mart Üniv. Fen-Edeb. Fak.	161	2,83	0,46		
7- Onsekiz Mart Üniv. Mes.Yük. Ok.	56	2,89	0,37		
TOPLAM	632	2,86	0,42		

Tablo 22’de görüldüğü üzere üniversiteli gençlerin fakültelerine göre benlik saygısı düzeyinin göstergesi aritmetik ortalamalarda bir farklılaşma olduğu gözlenmektedir. Bu bağlamda, fakültele göre en yüksek benlik saygısı ortalaması (2,92) O.M.Ü. İlahiyat Fakültesi Öğrencilerine aittir. Bunları daha sonra küçük farklarla ve sırasıyla O.M.Ü. Meslek Yüksek Okulu öğrencileri (2,89), Eğitim Fakültesi öğrencileri (2.88), Mühendislik- Mimarlık Fakültesi öğrencileri (2,87), U.Ü. İlahiyat Fakültesi öğrencileri (2,84) ve Fen–Edebiyat Fakültesi öğrencileri (2,83) takip etmektedir. Fakültele göre benlik saygısı ortalaması en düşük (2.78) olan öğrenciler ise Ziraat Fakültesi öğrencileridir.

Bununla birlikte yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucunda öğrencilerin fakültelerine göre benlik saygısı ortalamalarındaki farklılıklar, anlamlılık düzeyine ulaşmamıştır ($p>0,05$). Bu duruma göre örnekleme oluşturan öğrenciler benlik saygısı bakımından genel olarak benzer tutumlara sahiptir.

Buradan hareketle “gençlerin benlik saygısı düzeyleri fakülte ve bölümlere göre farklılaşacaktır. Söz konusu farklılık özellikle İlahiyat fakültesi öğrencileri ile diğer fakülte/bölüm öğrencileri arasında ortaya çıkacaktır,” şeklindeki hipotezimizin (hipotez 2a) destek bulmadığını söyleyebiliriz. Ancak yine de fakülteye göre en yüksek benlik saygısı ortalamasına İlahiyat Fakültesi öğrencileri sahip olduğu için her ne kadar anlamlılık düzeyine ulaşmasa da ilahiyat fakültesi öğrencilerinin benlik saygısı düzeylerinin diğer fakülte öğrencilerine göre nispeten daha yüksek bir eğilim gösterdiğini söylemek mümkündür.

b) Benlik Saygısı ve Sınıf

Tablo23 : Benlik Saygısı ve Sınıf					
(Tek Yönlü ANOVA $p<0,05$)					
Sınıflar	N	A. Ort.	Std. S.	F	p
1-Hazırlık.	4	3.00	0.00	0,656	0,623
2-1.Sınıf	202	2.84	0,46		
3-2.Sınıf.	146	2.86	0,42		
4-3.Sınıf.	148	2,85	0,43		
5-4.Sınıf.	132	2,91	0,36		
TOPLAM	632	2,86	0,42		

Tablo 23'e baktığımızda üniversiteli öğrencilerin öğrenim gördükleri sınıflara göre benlik saygısı düzeylerinde bir farklılaşma olduğu görülmektedir. Öğrencilerin öğrenim gördükleri sınıflara göre en yüksek benlik saygısı ortalaması (3.00), hazırlık sınıfında öğrenim gören öğrencilere aittir. Daha sonra sırasıyla ve küçük farklılıklarla bunları 4. sınıftaki öğrenciler (2,91), 2.sınıftaki öğrenciler (2,86) ve 3.sınıftaki öğrenciler takip etmektedir. Sınıflara göre benlik saygısı ortalaması en düşük olan öğrenciler (2.84), 1.sınıfta öğrenim gören öğrencilerdir.

Sınıflara göre öğrencilerin benlik saygısı ortalamalarındaki farklılıklar tek yönlü varyans analizine göre anlamlılık seviyesine ulaşmamıştır ($p>0,05$). Dolayısıyla bütün sınıflarda öğrenim gören öğrencilerin kendi benliklerine saygı duyma ve benliklerini kabul etme yönündeki tutumlarının benzer olduğunu söyleyebiliriz.

Bu bulgular doğrultusunda ; ”öğrencilerin benlik saygısı düzeyleri sınıflara göre farklılaşacaktır. Sınıflar ilerledikçe benlik saygısı düzeyleri daha yüksek olacaktır. Dolayısıyla sınıf ile benlik saygısı değişkenleri arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki olacaktır” şeklindeki hipotezimizin (hipotez 2b) destek bulmadığını söyleyebiliriz.

c) Benlik Saygısı ve Cinsiyet

Araştırmanın hipotezlerinden birisi (hipotez 2c) “*gençlerin benlik saygısı düzeyleri cinsiyete göre farklılaşacak; erkek öğrencilerin benlik saygısı düzeyleri kız öğrencilerden daha yüksek olacaktır,*” şeklinde ifade edilmişti. Bu konu ile ilgili olarak yapılan t-test analizi sonuçları tablo 24`de görülmektedir.

Tablo 24: Benlik Saygısı Bakımından Cinsiyet Grupları Arasındaki Farklar (T-testi)						
Değerler	Cinsiyet	N	A.ort.	Std.S.	T	p
Benlik Saygısı (Alt Ölçeği)	1-Bay	309	2,81	0,49	-3,185	0,002
	2-Bayan	322	2,92	0,34		

Tablo 24`da görüldüğü üzere üniversiteli öğrencilerin cinsiyetlerine göre benlik saygısı düzeyinde farklılıklar söz konusudur. Buna göre kız öğrencilerin benlik saygısı ortalaması 2,92; erkek öğrencilerin ise 2,81`dir. Dolayısıyla kız öğrenciler lehine bir farklılık söz konusudur. Başka bir deyişle kız öğrencilerin benlik saygısı düzeyleri erkek öğrencilerden daha yüksektir. Üstelik t-testi analizi her iki cinsiyet arasındaki bu farklılığın anlamlılık seviyesine ulaştığını göstermektedir ($t = -3,185; p<0,01$)

Bu sonuçlar, “gençlerin benlik saygısı düzeylerinin cinsiyete göre farklılaşacağı; erkek öğrencilerin benlik saygısı düzeylerinin kız öğrencilerden daha yüksek olacağı,” şeklindeki hipotezimizin (hipotez 2c), doğrulanmadığını hatta tam tersi bir durumun söz konusu olduğunu göstermektedir.

d) Benlik Saygısı ve Yaş

Tablo25: Benlik saygısı ve Yaş (Tek Yönlü ANOVA.P >0,05)					
Yaş	N	A. Ort.	Std. S.	F	p
1- 17-21 yaş	355	2,86	0,44	0,070	0,976
2- 22-26 yaş	262	2,87	0,40		
3- 27-31 yaş	14	2,86	0,36		
4- 32 ve yukarısı	1	3,00	'		
TOPLAM	632	2,86	0,42		

Tablo 25'deki verilere göre, 32 yaş ve üzerindeki 1 öğrenciye ait olan en yüksek ortalama (3,00) dikkate alınmazsa. öğrencilerin yaşlarına göre benlik saygısı ortalamalarına baktığımızda, en yüksek puan (2,87) nın 22-26 yaş grubuna ait olduğu görülmektedir. Yaşlarına göre benlik saygısı ortalaması en düşük olan öğrenciler (2,86), 17-21 yaş ve 27-31 yaş grubundaki öğrencilerdir. Ancak öğrencilerin yaşlarına göre benlik saygısı ortalamalarındaki farklılıklar tek yönlü varyans analizi sonucunda anlamlılık düzeyine ulaşmamıştır ($p>0,05$).

Böylece “öğrencilerin benlik saygısı düzeyleri yaş ilerledikçe olumlu yönde farklılaşacaktır.Yaş ile benlik saygısı arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki vardır” şeklindeki hipotezimizin (hipotez 1d) doğrulanmadığına şahit olmaktadır.

e) Benlik Saygısı ve Ailenin Gelir Durumu

Tablo 26: Benlik Saygısı ve Ailenin Gelir Durumu (Tek Yönlü ANOVA $p<0,05$; Scheffe $p<0,05$)						Fark
Ailenin Gelir Durumu	N	A. Ort.	Std. S.	F	p	
1-Fakir	52	2,73	0,60	3,352	0,036	1 ile 3 arasında
2-Orta Halli	363	2,86	0,42			
3-Zengin	217	2,90	0,37			
TOPLAM	632	2,86	0,42			

Tablo 26'ya baktığımızda örneklemini oluşturan üniversiteli gençlerin ailelerinin gelir durumlarına göre benlik saygısı ortalamalarında bir farklılaşmanın olduğu görülmektedir. Bu bağlamda, ailelerinin gelir durumlarına göre benlik saygısı ortalaması en yüksek olan (2,90) öğrenciler, ailelerinin 'zengin' olduklarını belirten

öğrencilerdir. Daha sonra bunları ailesi ‘orta halli’ gelir durumuna dahil olan öğrenciler (2,86) takip etmektedir. Gelir durumuna göre en düşük benlik saygısı ortalaması (2,73) ise ailesinin ‘fakir’ olduğunu belirten öğrencilere aittir.

Ailelerinin gelir durumuna göre öğrencilerin benlik saygısı ortalamaları arasındaki farklılıklar tek yönlü varyans analizi sonucunda anlamlılık seviyesine ulaşmıştır. Scheffe (post-hoc) analizi ise söz konusu farklılıkların ailesi ‘fakir’ olan öğrenciler ile ailesi ‘zengin’ olan öğrenciler arasındaki farklılıktan kaynaklandığını ortaya koymuştur. Bu ise, ailesi zengin olan öğrencilerin ailesi fakir olan öğrencilere göre daha yüksek benlik saygısına sahip oldukları anlamına gelmektedir.

Bu bulgulardan hareketle; “ gençlerin benlik saygısı düzeyleri, ailelerinin gelir durumlarına göre farklılaşacak; bu kapsamda üst gelir gurubunda olanların benlik saygısı düzeylerinin daha yüksek olacağı düşünülmektedir” şeklindeki hipotezimizin (hipotez 2e) doğrulandığını söyleyebiliriz.

f) Benlik Saygısı ve Anne-Babanın Eğitim Durumu

Tablo 27a: Benlik Saygısı ve Annenin Eğitim Durumu (Tek Yönlü ANOVA $p > 0,05$)						Fark
ANNE	N	A. Ort.	Std. S.	F	p	YOK
1-Okur -yazar değil	39	2,74	0,55	2,180	0,055	
2-Okur-yazar	53	2,92	0,33			
3-İlk okul	256	2,83	0,47			
4-Orta okul	98	2,85	0,41			
5-.Lise ve dengi okul	129	2,95	0,29			
6- Yüksek okul / fakülte	57	2,88	0,43			
TOPLAM	632	2,86	0,42			

Tablo 27a’ya baktığımızda üniversiteli gençlerin annelerinin eğitim durumlarına göre benlik saygısı ortalamalarında bir farklılaşma olduğu görülmektedir. Annelerinin eğitim durumuna göre benlik saygısı ortalaması en yüksek olan öğrenciler (2,95) anneleri lise veya dengi okul mezunu olanlardır. Daha sonra bunları sırasıyla ve küçük farklarla anneleri okur-yazar olan öğrenciler (2,92), anneleri yüksek okul veya fakülte mezunu olanlar (2,88), anneleri ortaokul mezunu olanlar (2,85) ve anneleri ilkokul

mezunu olanlar (2,83) izlemektedir. Annelerinin eğitim durumlarına göre benlik saygısı ortalaması en düşük olan öğrenciler (2,74) ise anneleri okur-yazar olmayanlardır.

Bununla birlikte annelerinin eğitim durumlarına göre öğrencilerin benlik saygısı ortalamaları arasındaki farklılıklar tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucunda anlamlılık seviyesine ulaşmamıştır ($p>0,05$). Başka bir ifadeyle annelerinin eğitim durumları öğrencilerin benlik saygısı düzeylerinde anlamlı derecede bir farklılığa yol açmamıştır. Acaba babanın tahsil durumu, öğrencilerin benlik saygısı algılarını etkiliyor mu?

Tablo 27b: Benlik Saygısı ve Babanın Eğitim Durumu						Fark
(Tek Yönlü ANOVA $P<0,05$; Scheffee $p>0.05$)						
BABA	N	A. Ort.	Std. S.	F	p	YOK
1-Okur-yazar değil	8	2,63	0,74	2,547	0,027	
2-Okur -yazar	20	2,90	0,31			
3-İlk okul	202	2,81	049			
4- Orta okul	92	2,82	0,51			
5-.Lise ve dengi okul	171	2,94	0,27			
6- Yüksek okul /fakülte	139	2,89	0,37			
TOPLAM	632	2,86	0,42			

Tablo 27b'ye bakacak olursak babalarının eğitim durumuna göre benlik saygısı ortalaması en yüksek olan öğrenciler, babaları lise veya dengi okul mezunu olanlar (2,94)dir. Daha sonra bunları sırasıyla babaları okur- yazar olan öğrenciler (2,90), babaları yüksek okul ya da fakülte mezunu olan öğrenciler (2,89), babaları orta okul mezunu olanlar (2,82) ve babaları ilkokul mezunu olan öğrenciler (2,81) takip etmektedir. Öğrencilerin babalarının eğitim durumlarına göre benlik saygısı ortalamaları arasındaki farklılıklar tek yönlü varyans analizi sonucunda anlamlılık seviyesine ulaşmıştır ($p<0,05$). Ancak yapılan scheffe (post-hoc) analizi, söz konusu farklılıkların nereden kaynaklandığını göstermediği için babanın eğitim durumunun anlamlı katkısı olduğunu söylersek yanılmış oluruz.

Buna göre; “öğrencilerin benlik saygısı düzeyleri anne-babanın eğitim durumuna göre farklılaşacaktır. Anne-babanın eğitim durumu ile gençlerin benlik saygısı düzeyleri

arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki vardır” şeklindeki hipotezimizin (hipotez 2f) ANOVA analizi sonuçlarına göre doğrulanmadığını söyleyebiliriz.

g) Benlik Saygısı ve Aile Dindarlığı

Bu alt başlık altında katılımcıların ailelerinin dindarlıklarına ilişkin algıları yani ailenin dindarlık düzeyi bağımsız değişken olarak alınmış ve onların benlik saygısı algılarını etkileyip etkilemediği incelenmiştir.

Tablo 28: Benlik Saygısı ve Aile Dindarlığı					
(Tek yönlü ANOVA $p>0,05$)					
Aile Dindarlık Durumu	N	A. Ort.	Std. S.	F	p
1- Çok Dindar	39	2,90	0,38	0,646	0,586
2- Dindar	330	2,88	0,40		
3- Biraz dindar	208	2,83	0,48		
4- Dindar olmayan	55	2,89	0,37		
TOPLAM	632	2,86	0,42		

Ailenin dindarlık derecesinin öğrencilerin benlik saygısı üzerinde anlamlı bir katkısı var mıdır? Bu sorunun cevabını tabloda özetlenen analiz sonuçlarına bakarak verebiliriz. Tablo 28’den hareket edilerek örneklemdaki üniversiteli gençlerin ailelerinin dindarlık derecesine göre benlik saygısı ortalamalarına bakıldığında en yüksek ortalamanın (2,90) ailesini ‘çok dindar’ olarak gören öğrencilere ait olduğu; daha sonra bunları sırasıyla ve çok küçük farklılıklarla diğerlerinin ailesi ‘dindar olmayanların’ (2,89), ve ailesi ‘dindar’ olanların (2,88) izlediği anlaşılmaktadır. Ailelerinin dindarlık derecesine göre benlik saygısı ortalamaları en düşük olan öğrenciler (2,83), ailesi ‘biraz dindar’ olanlardır.

Bununla birlikte ailelerinin dindarlık derecesine göre öğrencilerin benlik saygısı ortalamaları arasındaki farklılıklar tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucunda anlamlılık seviyesine ulaşmamıştır ($p>0,05$).

Özetle söylemek gerekirse ailelerinin dindarlık derecesi öğrencilerin benlik saygısı düzeylerini pek etkilememektedir.

Dolayısıyla öğrencilerin ailenin dindarlığına ilişkin kanaatleri ile benlik saygısı düzeyini yansıtan tutum ve davranışları arasındaki ilişkileri açıklarken daha başka sosyo-kültürel ve bireysel faktörlerin etkili olabileceğini de göz ardı etmemek gerekir.

Bu durumda “gençlerin benlik saygısı düzeyleri, ailenin dindarlık düzeyine göre farklılaşacaktır. Bu bağlamda ailesi çok dindar olanların benlik saygısı düzeyleri daha yüksek olacak, dolayısıyla aralarında pozitif ve anlamlı bir ilişki olacaktır” şeklindeki hipotezimizin (hipotez 2g) ANOVA sonuçlarına göre doğrulanmadığını söyleyebiliriz.

D. Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği’nde Yer Alan Diğer Alt Ölçeklerle İlgili Bulgular

Bu başlık altında öncelikle araştırmamıza katılan üniversiteli öğrencilerin, Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği’nde yer alan diğer alt ölçeklerdeki düzeyleri ile ilgili bulgulara, daha sonra da fakülte, sınıf, cinsiyet, yaş vb. gibi sosyo-demografik değişkenler ile bu alt ölçekler arasında anlamlılık düzeyine ulaşan ilişki, etkileşim ve farklılıklara yer verilecektir.

1- Öğrencilerin Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeğinde Yer Alan Diğer Alt Ölçeklerdeki Düzeylerine Göre Dağılımları

Aşağıdaki üç tabloda katılımcıların alt ölçeklerle ölçülen özellikler bakımından dağılımları verilmektedir. Bu dağılımların yüzdelik oranlarına göre yığışmalarına bakarak genel bir durum tespiti yapmak ya da genel profiller çizmek mümkündür.

Tablo 29	ÇOK		ORTA		AZ		TOPLAM	
	N	%	N	%	N	%	N	%
İnsanlara Güven	87	13,8	474	75	69	10,9	630	100
Hayalperestlik	70	11,1	243	38,4	308	48,7	621	100
Psikosomatik Belirtiler	320	50,6	67	10,6	245	38,8	632	100
Tartışmalara Katılabilme	271	42,9	198	31,3	163	25,8	632	100
Ana-Baba İlgisi	542	85,8	73	11,6	17	2,7	632	100

Tablo 29’a baktığımızda araştırmamıza katılan öğrencilerin yarısından fazlasının, %75’nin (474 kişi) insanlara orta derecede güvendikleri, %13,8’nin (87 kişi) insanlara çok güvendikleri, %10,9’nun (69 kişi) ise insanlara az güvendikleri görülmektedir. Dolayısıyla üniversite öğrencilerinin büyük çoğunluğu insanlara karşı orta derecede güven beslemektedirler.

Öğrencilerin hayalperestlik ölçeğindeki düzeylerine bakılacak olursa, gençlerin yaklaşık yarısının %48,7 (308 kişi) nin hayatı gerçekçi bir şekilde algıladıkları ve daha

az hayal kurdukları, %38 (243 kişi) nin orta derecede hayal kurdukları, %11,1 (70 kişi) nin ise çok fazla hayal kurdukları görülmektedir.

Yine aynı tabloya baktığımızda araştırmaya katılan öğrencilerin yaklaşık yarısının %50,6 sı (320 kişi) nin çok fazla psikosomatik belirtiler gösterdikleri; %10,6'sının (67 kişi) orta derecede psikosomatik belirtiler gösterdikleri, %38,8'inin (245 kişi) de daha az psikosomatik belirtiler gösterdikleri görülmektedir.

Araştırmamıza katılan gençlerin %42,9'nun (271 kişi) tartışmalara katılma derecesi yüksek, %31,3'ü (198 kişi) nin tartışmalara katılabilme derecesi orta; %25,8'i (163 kişi) nin ise tartışmalara katılabilme derecesi düşüktür.

Yine araştırmamıza katılan öğrencilerin büyük bir çoğunluğunun, %85,8'i (542 kişi) nin anne-babası çok ilgili, %11,6'sı (73 kişi) nin orta derecede ilgili, %2,7'si (17 kişi) nin ise daha az ilgili olduğu görülmektedir.

Bununla birlikte araştırmaya katılan öğrencilerden 11 kişi hayalperestlik ölçeğindeki, 2 kişi de insanlara güven ölçeğindeki soruları cevapsız bırakmışlardır.

Tablo 30	ÇOK		AZ		TOPLAM	
	N	%	N	%	N	%
Kendilik kavramının Sürekliliği	520	82,3	112	17,7	632	100
Eleştirel Duyarlılık (Alt Ölçeği)	313	49,5	319	50,5	632	100
Psişik izolasyon (Alt ölçeği)	94	14,9	536	84,8	630	100

Tablo 30'a baktığımızda ise araştırmaya katılan gençlerin büyük çoğunluğunun %82,3 ü (520 kişi) nin benlik kavramları süreklilik arz etmektedir. Yani bu öğrencilerin kendilerine ilişkin algıları ve düşünceleri pek değişiklik göstermemektedir. Ancak %17,7'si (112 kişi) nin benlik kavramları ise daha az süreklilik göstermektedir.

Aynı tablodan hareketle öğrencilerin yaklaşık yarısının (%49,5; 313 kişi) eleştiriye çok duyarlı, diğer yarısının (%50,5; 319 kişi) ise eleştiriye daha az duyarlı, olduğu görülmektedir.

Öğrencilerin psişik izolasyon ölçeğindeki durumlarına baktığımızda; yine büyük çoğunluğun, %84,8'i (536 kişi) nin psikolojik olarak kendilerini daha az tecrit edilmiş hissettiklerini yani yalnız hissettiklerini, % 14,9'u (94 kişi) nun ise daha fazla izole

edilmişlik duygusu yaşadıkları görülmektedir. Araştırmaya katılan öğrencilerden 2 kişi psikik izolasyon ölçeğindeki soruları cevapsız bırakmıştır.

Tablo 31	ÇOK		ORTA		AZ		YOK		TOPLAM	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Depresif Duygulanım	82	13	149	23,6	313	49,5	86	13,6	632	100
Kişilerarası İlişki. Tehdit Hissetme	151	23,9	173	27,4	203	32,1	104	16,5	632	100

Tablo 31'e baktığımızda araştırmaya katılan üniversite öğrencilerinin %13'ü (82 kişi) nün çok fazla depresif duygulanım içerisinde oldukları, % 23,6 sı (149 kişi) nin orta derecede, %49,5'i (313 kişi) nin daha az derecede depresif duygular içerisinde oldukları, %13,6sı (86 kişi) nin ise hiç depresif duygular hissetmedikleri görülmektedir. Araştırmaya katılan 2 öğrenci ise depresif duygulanım ölçeğindeki soruları boş bırakmıştır.

Bulgulara göre araştırmaya katılan öğrencilerin % 23,9'u (151 kişi) nun kişilerarası ilişkilerde çok fazla tehdit hissettikleri, %27,4'ü (173 kişi) nun orta derecede,%32,1 (203 kişi)'nin çok az derecede kişilerarası ilişkilerde tehdit hissettikleri, %16,5'i (104 kişi)'nin ise kişilerarası ilişkilerde hiç tehdit hissetmedikleri görülmektedir. Araştırmaya katılan 1 öğrenci ise bu ölçekteki soruları cevapsız bırakmıştır.

2- Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği'ndeki Diğer Alt Ölçekler ve Sosyo-Demografik Özellikler

Bir önceki alt başlık altında kategorik değişkenler olarak değerlendirilen veriler bize genel durum hakkında açıklayıcı malumat vermektedir. Ancak bizler Sosyo-kültürel özelliklerdeki farklılaşmalara bağlı olarak Benlik saygısına ilişkin diğer alt ölçeklerle ölçülen tutum ve davranış eğilimlerinde farklar olup olmadığını da incelemek istedik. Bu amaçla yapılan analizler sonucu elde edilen bulgular bu alt başlık altında tablolar halinde özetlenerek verilecektir. Burada bazı sosyo-kültürel faktörler ya da özellikler (fakülte, sınıf vb.) bağımsız değişken, Benlik Saygısı Ölçeği'ndeki alt ölçeklerin ölçtüğü eğilimler ise (İnsanlara Güven, Eleştiriye Duyarlılık, Psikosomatik Belirtiler,Kişiler Arası İlişkilerde Tehdit Hissetme ,Ana-Baba İlgisi ve Psikik İzolasyon

gibi) bağımlı değişken olarak analize tâbi tutulmuştur.

a) Fakülte ve Diğer Alt Ölçekler

Tablo 32a: Fakülte ve İnsanlara Güven (Alt ölçeği) (Tek Yönlü ANOVA $p < 0,05$; Scheffee $p > 0,05$)					
Fakülteler	N	A Ort	Std. S.	F	P
1-Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fak.	56	2,05	0,52	2,642	0,015
2-Onsekiz Mart Ünv. İlahiyat Fak.	64	2,17	0,55		
3- Onsekiz Mart Ünv. Eğitim Fak.	216	2,02	0,48		
4- Onsekiz Mart Ünv Müh.Mim. Fak.	31	1,87	0,50		
5- Onsekiz Mart Ünv Ziraat Fakültesi	46	1,91	0,55		
6- Onsekiz Mart Ünv Fen Edeb. Fak.	161	2,07	0,45		
7- Onsekiz Mart Ünv Mes. Yük. Ok.	56	1,91	0,51		
TOPLAM	630	2,03	0,50		

Tablo 32a ve b’de fakültele göre öğrencilerin “insanlara güven duyma ve eleştiriye duyarlılık” alt ölçeklerindeki puan ortalamaları görülmektedir. Öğrencilerin fakültele göre insanlara güven duyma alt ölçeğindeki ortalamalarına bakılacak olursa buradaki en yüksek ortalamanın (2,17) O.M.Ü İlahiyat Fakültesi öğrencilerine ait olduğu görülmektedir. Daha sonra bunları sırasıyla Fen-Edebiyat Fakültesindeki öğrenciler (2,07), U.Ü İlahiyat Fakültesi öğrencileri (2,05), Eğitim Fakültesi öğrencileri (2,02),O.M.Ü. Meslek Yüksek Okulu ve Ziraat Fakültesi öğrencileri (1,91) takip etmektedir. Fakültele göre insanlara güven duyma alt ölçeğindeki en düşük ortalama (1,87), Mühendislik–Mimarlık Fakültesi öğrencilerine aittir.

Fakültele göre öğrencilerin insanlara güven duyma alt ölçeğindeki ortalamaları arasındaki farklılıklar tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucunda anlamlılık düzeyine ulaşmıştır ($p < 0,05$). Bu bulguya dayanarak okudukları fakültenin öğrencilerin tutumları üzerinde farklılık doğurabileceğini ileri sürmek mümkündür. Ancak Scheffe (post–hoc) analizi sonuçları, fakültele arasındaki farkın anlamlı olmadığını göstermiştir. Başka bir deyişle; Scheffe (post-hoc) analizi sonuçlarına göre insanlara güven duyma bakımından fakülte faktörünün manidar fark doğuracak bir katkısı yoktur ($p > 0,05$). Bu duruma göre insanlara güven duyma açısından bütün fakülte ve yükseköğretim öğrencilerinin görüş ve tutumlarının benzer şekilde olduğunu söyleyebiliriz.

Tablo 32b: Fakülte ve Eleştiriye Duyarlılık (Alt ölçeği) (Tek Yönlü ANOVA $P<0,01$; Scheffe $P<0,01$; $P<0,05$)						Fark
Fakülteler	N	AOrt	Std.S.	F	p	
1-Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fak.	57	1,68	0,47	4,231	0,000	4 ile 1 ve 7 arasında
2-Onsekiz Mart Üniv. İlahiyat Fak.	64	1,48	0,50			
3- Onsekiz Mart Üniv. Eğitim Fak	217	1,50	0,50			
4- Onsekiz Mart Üniv Müh.Mim. Fak.	31	1,23	0,43			
5- Onsekiz Mart Üniv Ziraat Fakültesi	46	1,43	0,50			
6- Onsekiz Mart Üniv Fen-Edeb. Fak.	161	1,44	0,50			
7- Onsekiz Mart Üniv Mes. Yük. Ok.	56	1,64	0,48			
TOPLAM	632	1,50	0,50			

Tablo 32b'ye bakılacak olursa; fakültele göre öğrencilerin *eleştiriye duyarlılık* ölçeğinden aldıkları puan ortalamaları arasında manidar farklılıklar söz konusudur. Fakültele göre eleştiriye duyarlılık ölçeğindeki en yüksek ortalama (1,68), U.Ü ilahiyat Fakültesi öğrencilerine aittir. Daha sonra bunları O.M.Ü Meslek Yüksekokulu öğrencileri (1,64), Eğitim Fakültesi öğrencileri (1,50), O.M.Ü İlahiyat Fakültesi öğrencileri (1,48), Fen–Edebiyat fakültesi öğrencileri (1,44) ve Ziraat Fakültesi öğrencileri (1,43) takip etmektedir. Fakültele göre *eleştiriye duyarlılık* ölçeğindeki en düşük ortalama Mühendislik-Mimarlık Fakültesi öğrencilerine aittir.

Fakültele göre öğrencilerin eleştiriye duyarlılık ölçeğindeki puan ortalamaları arasındaki farklılıklar, tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucunda $p<0,01$ düzeyinde anlamlılık seviyesine ulaşmıştır. Scheffe (post-hoc) analizi de bu farkın anlamlı ($p<0,05$) olduğunu; söz konusu farklılığın Mühendislik-Mimarlık Fakültesi öğrencileri ile U.Ü. İlahiyat Fakültesi öğrencileri ve O.M.Ü Meslek Yüksek Okulu öğrencileri arasındaki farklılıktan kaynaklandığını ortaya koymuştur. Bu durumda Mühendislik–Mimarlık Fakültesi öğrencileri, U.Ü.İlahiyat Fakültesi ve O.M.Ü.Meslek Yüksek Okulu öğrencilerine göre eleştiriye daha az duyarlılık gösterme eğiliminde olduklarını söyleyebiliriz. Bu sonuçlar bu hususla ilgili hipotezimizi doğrular niteliktedir.

Tablo 33: Psikosomatik Belirtiler, Kişilerarası İlişkilerde Tehdit Hissetme ve Fakülte						
Fakülte ve Psikosomatik Belirtiler (Alt Ölç.) (Tek yönlü ANOVA $p<0,01$ Scheffe $p<0,05$)						Fark
Fakülteler	N	A.Ort	Std.S.	F	p	
1-Uludağ Üniv.i İlahiyat Fakültesi	57	1,75	0,91	4,046	0,001	1 ile 7 arasında
2-Onsekiz Mart Üniv.i İlahiyat Fak.	64	2,06	0,96			
3- Onsekiz Mart Üniv.Eğitim Fak.	217	2,17	0,92			
4- Onsekiz Mart Üniv. Müh.Mim. Fak.	31	1,71	0,94			
5- Onsekiz Mart Üniv. Ziraat Fakültesi	46	2,33	0,87			
6- Onsekiz Mart Üniv.. Fen-Edeb. Fak.	161	2,12	0,95			
7- Onsekiz Mart Üni. Mes. Yüksek Ok.	56	2,43	0,89			
TOPLAM	632	2,12	0,94			
Fakülte ve Kişilerarası İlişkilerde Tehdit Hissetme (Alt Ölçeği) (Tek Yönlü ANOVA $p<0,01$; Scheffee $p>0.05$)						Fark
Fakülteler	N	A.Ort	Std.S.	F	p	
1-Uludağ Üniv.i İlahiyat Fakültesi	57	1,93	0,92	3,765	0,001	YOK
2-Onsekiz Mart Üniv.i İlahiyat Fak.	64	1,67	1,13			
3- Onsekiz Mart Üniv.Eğitim Fak.	216	1,64	0,97			
4- Onsekiz Mart Üniv. Müh.Mim. Fak.	31	1,42	0,99			
5- Onsekiz Mart Üniv. Ziraat Fakültesi	46	1,22	1,13			
6- Onsekiz Mart Üniv.. Fen-Edeb. Fak.	161	1,42	1,02			
7- Onsekiz Mart Üni. Mes. Yüksek Ok.	56	1,84	0,99			
TOPLAM	631	1,59	1,03			

Tablo 34'te görüldüğü üzere üniversiteli gençlerin fakültelere göre psikosomatik belirtiler alt ölçeğindeki puan ortalamaları arasında farklılıklar söz konusudur. Bu bağlamda fakültelere göre öğrencilerin psikosomatik belirtiler alt ölçeğindeki puan ortalamalarına bakıldığında en yüksek ortalamanın (2,43), O.M.Ü Meslek Yüksek Okulu öğrencilerine ait olduğu gözlenmektedir. Daha sonra bunları sırayla Ziraat

Fakültesi öğrencileri (2,33) Eğitim Fakültesi öğrencileri (2,17), Fen-Edebiyat Fakültesi öğrencileri (2,12), O.M.Ü ilahiyat Fakültesi öğrencileri (2,06) ve U.Ü ilahiyat Fakültesi öğrencileri takip etmektedir. Fakültele göre psikosomatik belirtiler alt ölçeğindeki puan ortalamaları en düşük olan öğrenciler (1,71) ise Mühendislik-Mimarlık Fakültesi öğrencileridir. Yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucunda fakültele göre öğrencilerin psikosomatik belirtiler alt ölçeğindeki puan ortalamaları arasındaki farklılıklar anlamlılık seviyesine ulaşmıştır ($p<0,05$). Scheffe (post-hoc) analizi ise söz konusu farklılıkların U.Ü İlahiyat Fakültesi öğrencileri ile O.M.Ü Meslek Yüksek Okulu öğrencileri arasındaki farklılıktan kaynaklandığını ortaya koymuştur. Buna göre U.Ü. İlahiyat Fakültesi öğrencileri, O.M.Ü Meslek Yüksek Okulu öğrencilerine göre çok daha az psikosomatik belirtiler göstermektedirler.

Tablo 33'e tekrar baktığımızda üniversiteli gençlerin fakültelerine göre *kişilerarası ilişkilerde tehdit hissetme* alt ölçeğindeki puan ortalamaları arasında farklılıklar olduğu görülmektedir. Fakültele göre öğrencilerin kişilerarası ilişkilerde tehdit hissetme alt ölçeğindeki puan ortalamalarına bakıldığında en yüksek ortalamanın (1,93), U.Ü İlahiyat Fakültesi öğrencilerine ait olduğu görülmektedir. Daha sonra bunları sırasıyla O.M.Ü. Meslek Yüksek öğrencileri (1,84), O.M.Ü. İlahiyat Fakültesi öğrencileri (1,67), Eğitim Fakültesi öğrencileri (1,64), Fen- Edebiyat ve Mimarlık-Mühendislik Fakültesi Öğrencileri (1,42) takip etmektedir. Fakültele göre kişilerarası ilişkilerde tehdit hissetme alt ölçeğindeki puan ortalaması en düşük olan (1,22) öğrenciler, Ziraat Fakültesinde öğrenim görenlerdir. Yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucunda öğrencilerin fakültelerine göre kişilerarası ilişkilerde tehdit hissetme alt ölçeğindeki puan ortalamaları arasındaki farklılıklar $p<0,01$ düzeyinde anlamlılık seviyesine ulaşmıştır. Scheffe (Post-hoc) analizine göre ise söz konusu farklılıklar anlamlılık düzeyine ulaşmamıştır ($P>0,05$). Yani kişiler arası ilişkilerde tehdit hissetme bakımından öğrencilerin öğrenim gördükleri fakültelerin manidar fark doğuracak bir katkısı bulunmadığını söylemek daha gerçekçi olacaktır.

Ana-baba ilgisi ve psişik izolasyon alt ölçekleriyle ölçülen tutumlar bakımından durum nedir? Sorusunun cevabı için aşağıdaki tabloda özetlenen bulguları incelemek gerekecektir. Tablo 34'e baktığımızda üniversiteli gençlerin öğrenim gördükleri fakültele göre *ana-baba ilgisi* alt ölçeğinden aldıkları puan ortalamalarında bir takım

farklılaşmalar görülmektedir. Buna göre ana-baba ilgisi alt ölçeğindeki en yüksek ortalama (2,96) Ziraat Fakültesi öğrencilerine aittir.

Tablo 34: Ana Baba ilgisi, Psikik İzolasyon ve Fakülte						
Fakülte ve Anne-Baba ilgisi (Alt Ölç.) (Tek yönlü ANOVA $p<0,01$; Scheffe $p<0,05$)						Fark
Fakülteler	N	A.Ort	Std.S.	F	p	
1-Uludağ Üniv. İlahiyat Fakültesi	57	2,65	0,5822	3,962	0,001	1 ile 5 arasında
2-Onsekiz Mart Üniv. İlahiyat Fak.	64	2,86	0,3931			
3- Onsekiz Mart Üniv.Eğitim Fak.	217	2,87	0,3916			
4- Onsekiz Mart Üniv. Müh.Mim. Fak.	31	2,77	0,5603			
5- Onsekiz Mart Üniv. Ziraat Fakültesi	46	2,96	0,2062			
6- Onsekiz Mart Üniv.. Fen-Edeb. Fak.	161	2,86	0,3952			
7- Onsekiz Mart Üni. Mes. Yüksek Ok.	56	2,68	0,6062			
TOPLAM	632	2,83	0,4413			
Fakülte ve Psikik İzolasyon (Alt Ölç.) (Tek Yönlü ANOVA $p<0,01$; Scheffee $p>0,05$)						Fark
Fakülteler	N	A.Ort	Std.S.	F	p	
1-Uludağ Üniv. İlahiyat Fakültesi	55	1,20	0,4037	2,933	0,008	YOK
2-Onsekiz Mart Üniv. İlahiyat Fak.	64	1,13	0,3333			
3- Onsekiz Mart Üniv.Eğitim Fak.	217	1,09	0,2899			
4- Onsekiz Mart Üniv. Müh.Mim. Fak.	31	1,06	0,2497			
5- Onsekiz Mart Üniv. Ziraat Fakültesi	46	1,28	0,4552			
6- Onsekiz Mart Üniv.. Fen-Edeb. Fak.	161	1,19	0,3906			
7- Onsekiz Mart Üni. Mes. Yüksek Ok.	56	1,18	0,3865			
TOPLAM	630	1,15	0,3566			

Daha sonra bunların eğitim fakültesi öğrencileri (2,87), O.M.Ü ilahiyat Fakültesi ve Fen-Edebiyat Fakültesi öğrencileri (2,86), Mühendislik-Mimarlık Fakültesi öğrencileri (2,77) ve O.M.Ü Meslek Yüksek Okulu öğrencileri (2,68) takip etmektedir. Fakültele göre ana-baba ilgisi alt ölçeğindeki puan ortalaması en düşük olan (2,65) öğrenciler ise U.Ü ilahiyat fakültesi öğrencileridir.

Öğrencilerin fakültele göre ana-baba ilgisi alt ölçeğinden aldıkları puan ortalamaları arasındaki farklılıklar tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucunda $p<0,01$ düzeyinde anlamlılık seviyesine ulaşmıştır. Söz konusu farklılıkların hangi fakültele arasındaki farklılıktan kaynaklandığını tespit etmek için yapılan Scheffe (pos-

hoc) analizi sonucunda ise U.Ü İlahiyat Fakültesi öğrencileri ile Ziraat Fakültesi öğrencileri arasında farklılıklar olduğu görülmüştür. Bu ise; Ziraat Fakültesi öğrencilerinin anne-babalarının U.Ü ilahiyat Fakültesi'ndeki öğrencilerin anne-babalarına göre çocuklarına karşı anlamlı derecede daha ilgili oldukları manasına gelmektedir.

Tablo 34'e tekrar baktığımızda üniversiteli gençlerin öğrenim gördükleri fakülterele göre psişik izolasyon alt ölçeğinden aldıkları puan ortalamaları arasında da farklılıklar olduğu gözlenmektedir. Öğrencilerin öğrenim gördükleri fakülterele göre psişik izolasyon alt ölçeğinden aldıkları puan ortalamalarına bakıldığında en yüksek ortalamanın (1,28), Ziraat Fakültesi öğrencilerine ait olduğu görülmektedir. Daha sonra bunları sırasıyla U.Ü ilahiyat Fakültesi öğrencileri (1,20), Fen- Edebiyat Fakültesi öğrencileri (1,19), O.M.Ü Meslek Yüksek Okulu öğrencileri (1,18), O.M.Ü ilahiyat fakültesi öğrencileri (1,13) ve Eğitim Fakültesi öğrencileri (1,09) izlemektedir. Fakülterele göre psişik izolasyon alt ölçeğindeki puan ortalaması en düşük olan (1,06) öğrenciler Mühendislik-Mimarlık fakültesi öğrencileridir.

Üniversiteli gençlerin öğrenim gördükleri fakülterele göre psişik izolasyon alt ölçeğinden aldıkları puan ortalamaları arasındaki farklılıklar tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucunda anlamlılık seviyesine ulaşmasına rağmen Scheffe (post-hoc) analizine göre ise anlamlılık düzeyinde bir farklılaşmanın olmadığı görülmüştür ($p>0,05$). Yani bütün fakülte ve yüksek Okul öğrencilerinin kendilerini psikolojik olarak diğer insanlardan soyutlama yönündeki tutum ve eğilimleri birbiriyle benzerlik arz etmektedir.

Kendilik kavramının sürekliliği, hayalperestlik, depresif duygulanım, tartışmalara katılabilme derecesi ile fakülte arasında istatistiksel açıdan hiçbir anlamlı ilişki bulunmadığından fakülte ile bu alt ölçekler arasındaki ilişkilere burada yer verilmemiştir.

b) Sınıf ve Diğer Alt Ölçekler

“Kendilik Kavramının Sürekliliği, Kişilerarası İlişkilerde Tehdit Hissetme, Tartışmalara Katılabilme Derecesi ve Sınıf” değişkenleri arasındaki ilişki ve etkileşimi yansıtan veriler tablo 35'te rapor edilmiştir.

Tablo 35: Kendilik Kavramının Sürekliliği, Kişilerarası İlişkilerde Tehdit Hissetme, Tartışmalara Katılabilme Derecesi ve Sınıf						
Sınıf ve Kendilik Kavramının Sürekliliği (Alt ölç.) (Tek Yönlü ANOVA $p<0,05$)						Fark
Sınıf	N	A.Ort	Std.S.	F	p	
1-Hazırlık	4	1,50	0,58	2,479	0,043	YOK
2-1.Sınıf	202	1,83	0,38			
3- 2.Sınıf	146	1,79	0,41			
4- 3.Sınıf	148	1,79	0,41			
5-4.Sınıf	132	1,89	0,31			
TOPLAM	632	1,82	0,38			
Sınıf ve Kişilerarası İlişkilerde Tehdit Hissetme (Alt Ölç.) (Tek yönlü ANOVA $p<0,01$ Scheffee, $p<0,05$)						Fark
Sınıf	N	A.Ort	Std.S.	F	p	2 ile 3,4 ve 5 arasında
1-Hazırlık	4	2,00	1,15	6,966	0,000	
2-1.Sınıf	202	1,87	0,98			
3- 2.Sınıf	146	1,52	1,00			
4- 3.Sınıf	148	1,49	1,02			
5-4.Sınıf	131	1,32	1,04			
TOPLAM	631	1,59	1,03			
Sınıf ve Tartışmalara Katılabilme Derecesi (Alt Ölç.) (Tek yönlü ANOVA $p<0,05$)						Fark
Sınıf	N	A.Ort	Std.S.	F	p	YOK
1-Hazırlık	4	1,7500	0,5000	2,754	0,027	
2-1.Sınıf	202	2,0792	0,7940			
3- 2.Sınıf	146	2,3356	0,8075			
4- 3.Sınıf	148	2,1081	0,8093			
5-4.Sınıf	132	2,2121	0,8291			
TOPLAM	632	2,1709	0,8115			

Tablo 35’de görüldüğü üzere üniversite öğrencilerinin öğrenim gördükleri sınıflara göre benlik (kendilik) kavramlarındaki süreklilik derecesi değişiklik göstermektedir. Öğrencilerin sınıflarına göre kendilik kavramının sürekliliği alt ölçeğinden aldıkları puan ortalamalarına baktığımızda en yüksek ortalamanın (1,89) 4.Sınıf öğrencilerine ait olduğu, daha sonra bunları sırasıyla 1.sınıf öğrencileri (1.83) ile 2. ve 3. sınıf öğrencilerinin (1,79) takip ettiği görülmektedir. Sınıflara göre kendilik

kavramının sürekliliği alt ölçeğindeki puan ortalaması en düşük olan öğrenciler (1,50), hazırlık sınıfı öğrencileridir.

Öğrencilerin sınıflara göre kendilik kavramının sürekliliği alt ölçeğinden aldıkları puan ortalamaları arasındaki farklılıklar tek yönlü varyans analizine (ANOVA) göre anlamlılık seviyesine ulaşmasına rağmen ($p<0,05$) Scheffe analizine göre anlamlılık düzeyine ulaşmamıştır. Bununla birlikte en düşük ortalama (1,50), hazırlık sınıfı öğrencilerine en yüksek ortalama da (1,89) 4.sınıf öğrencilerine ait olduğu için kendilik kavramının sınıfların ilerlemesine bağlı olarak daha çok süreklilik arz etme eğilimi gösterdiğini söyleyebiliriz.

Öğrencilerin sınıflarına göre *kişiler arası ilişkilerde tehdit hissetme* alt ölçeğinden aldıkları puan ortalamalarına baktığımızda en yüksek ortalamanın (2,00) hazırlık sınıfı öğrencilerine, daha sonra sırasıyla 1.sınıf (1,87), 2.sınıf (1,52) ve 3.sınıf (1,49) öğrencilerine ait olduğu görülmektedir. Sınıflara göre kişiler arası ilişkilerde tehdit hissetme alt ölçeğindeki en düşük ortalama ise 4.sınıf öğrencilerine aittir. Öğrencilerin kişiler arası ilişkilerde tehdit hissetme bakımından sınıflara göre gösterdikleri farklılıklar tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucunda anlamlılık seviyesine ulaşmıştır ($p<0,01$). Scheffe (post-hoc) analizi ise söz konusu farklılığın 1.sınıf öğrencileri ile 2.sınıf, 3.sınıf ve 4.sınıf öğrencileri arasındaki farklılıktan kaynaklandığını ortaya koymuştur. Buna göre 1.sınıf öğrencileri 2., 3. ve 4. sınıf öğrencilerine göre kişilerarası ilişkilerde daha çok tehdit hissetmektedirler.

Tekrar Tablo 35'e bakacak olursak üniversite öğrencilerinin sınıflarına göre *tartışmalara katılabilme* derecelerinin farklılık gösterdiği görülmektedir. Buna göre tartışmalara katılabilme derecesi en yüksek olan (2,33) öğrenciler, 2.sınıf öğrencileridir. Bunları 4.sınıf (2,21), 3.sınıf (2,11) ve 1.sınıf öğrencileri takip etmektedir. Tartışmalara katılabilme derecesi en düşük olan öğrenciler (1,75) ise hazırlık sınıfında okuyan öğrencilerdir.

Öğrencilerin öğrenim gördükleri sınıflara göre tartışmalara katılabilme derecelerindeki farklılıklar tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucunda anlamlılık düzeyine ulaşmıştır ($p<0,05$). Bununla birlikte söz konusu farklılıklar yapılan Scheffe (post-hoc) analizi sonucunda anlamlılık düzeyine ulaşmamıştır ($p>0,05$). Dolayısıyla

öğrencilerin tartışmalara katılabilme derecesi bakımından sınıf faktörünün manidar bir fark doğuracak katkısının bulunmadığını söyleyebiliriz.

İnsanlara güven, eleştiriye duyarlılık, psikosomatik belirtiler, ana-baba ilgisi, hayalperestlik, depresif duygulanım ve psişik izolasyon alt ölçekleri ile sınıf arasında istatistiksel açıdan hiçbir anlamlı ilişki bulunmadığından sınıf ile bu alt ölçekler arasındaki ilişkilere burada yer verilmemiştir.

c) Cinsiyet ve Diğer Alt Ölçekler

Cinsiyet ile anlamlı ilişki olduğu görülen alt ölçeklere ait bulgular aşağıdaki tabloda topluca gösterilmiştir. “Eleştiriye duyarlılık, psikosomatik belirtiler, kişiler arası ilişkilerde tehdit hissetme ve kendilik kavramının sürekliliği alt ölçekleri” ile cinsiyet arasında istatistiksel açıdan anlamlılık seviyesine ulaşan ilişki bulunmadığı için burada yer verilmemiştir.

Tablo 36: İnsanlara Güven, Depresif Duygulanım, Hayalperestlik, Tartışmalara Katılabilme Derecesi, Ana-Baba İlgisi ve Psişik İzolasyon Bakımından Cinsiyet Gurupları Arasındaki Farklar						
Alt Boyutlar	Cinsiyet	N	A. Ort.	Std. S.	t	p
İnsanlara Güven	1.bay	308	1,95	0,52	-3,685	0,000
	2.bayan	321	2,10	0,46		
Depresif Duygular	1.bay	307	1,45	0,88	2,397	0,017
	2.bayan	322	1,28	0,87		
Hayalperestlik	1.bay	305	1,68	0,70	2,080	0,038
	2.bayan	315	1,56	0,65		
Tartışmalara Katılabilme	1-bay	309	2.718	0.7754	3.127	0.002
	2-bayan	322	2.0714	0.8342		
Ana-Baba ilgisi	1-bay	309	2.7832	0.4983	-2.631	0.009
	2-bayan	322	2.8758	0.3745		
Psişik İzolasyon	1-bay	307	1.1889	0.3921	2.832	0.005
	2-bayan	322	1.1087	0.3117		

Tablo 36'ya bakacak olursak örnekleme oluşturan üniversite öğrencilerinin cinsiyetlerine göre insanlara güven alt ölçeğinden aldıkları puan ortalamaları bayanlarda 2,10, erkeklerde ise 1,95'dir. Dolayısıyla öğrencilerin insanlara güven alt ölçeğindeki

ortalamalarında en yüksek ortalamaya sahip olan bayanlar lehine bir farklılaşma olduğu görülmektedir. Bu durumda üniversiteli kız öğrencilerin erkek öğrencilere göre insanlara daha çok güvenme eğilimi sergilediklerini söyleyebiliriz. Üstelik t-testi sonucuna göre de erkekler ile bayanlar arasındaki farklılığın anlamlılık seviyesine ulaştığı görülmektedir ($t=-3,685, p<0,01$).

Öğrencilerin cinsiyetlerine göre *depresif duygulanım* ölçeğinden aldıkları puan ortalamalarına bakıldığında, bayanların ortalamasının 1,28, erkeklerinkinin ise 1,45 olduğu görülmektedir. Dolayısıyla depresif duygulanım alt ölçeğinde erkeklerin tutum puanı daha yüksektir. Bir başka deyişle depresif duygulanım ölçeğinde erkeklerin lehine bir farklılaşma söz konusudur. Bu farklılaşmanın yapılan t-testi sonucunda anlamlılık seviyesine ulaştığı görülmektedir ($t=2,397 ; p<0,05$). Bu durumda örneklemimizdeki üniversiteli erkek öğrencilerin kız öğrencilere göre daha çok depresif duygular hissettiklerini söyleyebiliriz.

Öğrencilerin cinsiyetlerine göre *hayalperestlik* ölçeğindeki, puan ortalamalarına bakıldığında bayanların ortalamasının 1,56 erkeklerinkinin ise 1,68 olduğu görülmektedir. Yine erkeklerin lehine anlamlılık düzeyinde bir farklılaşmanın olduğuna şahit olmaktayız ($t=2,080; p<0,038$). Bu ise, üniversiteli genç erkeklerin bayanlara göre daha çok hayal kurdukları anlamına gelmektedir.

Üniversiteli öğrencilerin cinsiyetlerine göre *tartışmalara katılabilme derecesi* alt ölçeğindeki puan ortalamalarına bakıldığında bayanların ortalamasının 2,0714, erkeklerinkinin ise 2,2718 olduğu görülmektedir. Bundan önceki iki alt ölçekte (depresif duygulanım ve hayalperestlik) olduğu gibi *tartışmalara katılabilme derecesi* alt ölçeğinde de erkekler daha yüksek ortalamaya sahiptir. Tartışmalara katılabilme derecesi alt ölçeğinde erkeklerin lehine olan farklılaşmanın t-testi sonuçlarına göre anlamlılık seviyesine ulaştığı görülmektedir ($t=3,127; p<0,01$). Bu durumda üniversiteli erkek öğrencilerin kızlara göre tartışmalara daha çok katıldıklarını söyleyebiliriz.

Aynı tablodan (tablo 36) hareketle üniversiteli öğrencilerin cinsiyetlerine göre *ana-baba ilgisi* alt ölçeğinden aldıkları puan ortalamalarına bakıldığında; bayanların ortalamasının 2,8758, erkeklerinkinin ise 2,7832 olduğu görülmektedir. Ana-baba ilgisi alt ölçeğinde bayanların lehine bir farklılaşma söz konusudur. Üstelik bu farklılaşma yapılan t-testi sonucunda anlamlılık düzeyine ulaşmaktadır ($t=-2,631; p<0,01$).

Bu verilere göre örneklemdaki kız öğrencilerin anne-babalarının çocuklarına karşı daha çok ilgi gösterdiği yönündeki kanaatlerinin, erkek öğrencilerin bu konudaki kanaatlerinden daha kuvvetli olduğu söylenebilir.

Son olarak öğrencilerin cinsiyetlerine göre *psişik izolasyon* alt ölçeğinden aldıkları puan ortalamalarına bakıldığında bayanların ortalamasının 1,1087, erkeklerinkinin ise 1,1889 olduğu görülmektedir. Dolayısıyla psişik izolasyon alt ölçeğinde erkeklerin lehine ve anlamlılık düzeyinde bir farklılaşma mevcuttur ($t=2,832;p<0,01$). Buradan hareketle üniversiteli erkek öğrencilerin kız öğrencilere göre kendilerini diğer insanlardan psikolojik olarak daha çok izole ettiklerini söyleyebiliriz.

d) Yaş ve Diğer Alt Ölçekler

Tablo 37: Kişilerarası İlişkilerde Tehdit Hissetme ve Yaş					
(Tek Yönlü ANOVA $p<0,01$)					
	N	A. Ort.	Std. S.	F	p
1-17-21 yaş	354	1,71	1,01	4,496	0,004
2-22-26 yaş	262	1,45	1,04		
3-27-31 yaş	14	1,07	0,92		
4-32 ve yukarısı	1	1,00			
TOPLAM	631	1,59	1,03		

Tablo 37’de görüldüğü üzere üniversiteli gençlerin yaşlarına göre kişiler arası ilişkiler de tehdit hissetme alt ölçeğindeki puan ortalamalarına bakıldığında en yüksek ortalamanın (1,71), 17-21 yaş gurubuna ait olduğu görülmektedir. Daha sonra sırasıyla bunları 22-26 yaş guruplarındaki gençler (1,45) ve 27-31 yaş gurubundaki yetişkinler (1,07) takip etmektedir. Kişiler arası ilişkilerde tehdit hissetme alt ölçeğindeki puan ortalaması en düşük olan (1,00) öğrenciler 32 yaş ve yukarısındakilerdir. Öğrencilerin yaşlarına göre kişiler arası ilişkilerde tehdit hissetme alt ölçeğindeki puan ortalamaları arasındaki farklılıklar tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucunda anlamlılık seviyesine ulaşmıştır ($p<0,01$).Ancak Scheffe (post-hoc) analizinde anlamlılık seviyesinde bir farklılığa rastlanmamıştır. Bu durum bizleri bir başka analize daha sevk etmektedir. Dolayısıyla iki değişken arasındaki ilişkinin yönü ve yoğunluğu nasıldır? Soruna cevap aranmış ve korelasyon analizleri de yapılmıştır. Bu analiz sonuçları daha ileriki kısımlarda ele alınacaktır.

e) Ailenin Gelir Durumu ve Diğer Alt Ölçekler

Tablo 38: Depresif Duygulanım, Psikik İzolasyon ve Ailenin Gelir Durumu						
Ailenin Gelir Durumu ve Depresif Duygulanım (Alt Ölçek) (Tek Yönlü ANOVA $p<0,01$; Scheffe $p<0,01$)						Fark
Ailenin Gelir durumu	N	A. Ort.	Std. S.	F	p	1 ile 3 arasında
1- Fakir	52	1,67	1,02	5,651	0,004	
2- Orta halli	361	1,39	0,87			
3-Zengin	217	1,24	0,82			
TOPLAM	630	1,36	0,87			
Ailenin Gelir Durumu ve Psikik İzolasyon (Alt Ölçek) (Tek Yönlü ANOVA $p<0,01$; Scheffe $p<0,01$)						Fark
Ailenin Gelir durumu	N	A. Ort.	Std. S.	F	p	1 ile 2 ve 3 arasında
1- Fakir	52	1,4231	0,4989	18,125	0,000	
2- Orta Halli	361	1,1357	0,3430			
3- Zengin	217	1.1060	0,3085			
TOPLAM	630	1,1492	0,3566			

Tablo 38’de görüldüğü üzere üniversite öğrencilerinin ailelerinin gelir durumuna göre depresif duygulanım alt ölçeğindeki puan ortalamalarında farklılaşmalar söz konusudur. Gelir durumuna göre öğrencilerin *depresif duygulanım* alt ölçeğindeki puan ortalamalarına bakıldığında en yüksek ortalamanın ‘fakir’ olan öğrencilere (1,67) ait olduğu daha sonra bunları ‘orta halli’ gelir gurubuna dahil öğrencilerin (1,39) takip ettiği görülmektedir. Gelir durumuna göre depresif duygulanım alt ölçeğindeki en düşük puan ortalaması ‘zengin’ olan öğrencilere aittir.

Gelir durumuna göre öğrencilerin depresif duygulanım alt ölçeğindeki puan ortalamaları arasındaki farklılıklar tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucunda $p<0,01$ düzeyinde anlamlılık seviyesine ulaşmıştır. Scheffe (post-hoc) analizi ise söz konusu farklılıkların ‘fakir’ öğrenciler ile ‘zengin’ öğrenciler arasındaki farklılıktan kaynaklandığını ortaya koymuştur.

Bu durumda ‘fakir’ olan öğrenciler ‘zengin’ olanlara göre daha yoğun depresif duygular hissetmektedirler. Başka bir deyişle gelir durumunun düşük olması öğrencilerin daha yoğun depresif duygular hissetmelerinde etkili olmaktadır.

Tablo 38’e tekrar baktığımızda üniversiteli gençlerin ailelerinin *gelir* durumuna göre *psikik izolasyon* alt ölçeğindeki puan ortalamalarının farklılaştığı görülmektedir.

Ailelerinin gelir durumuna göre öğrencilerin psikik izolasyon alt ölçeğindeki ortalamalarına bakıldığında en yüksek ortalamanın (1,4231), yine ailelerinin ‘fakir’ olduklarını ifade eden öğrencilere ait olduğu daha sonra da bunları ailesi ‘orta halli’ gelir gurubuna dahil olan öğrencilerin (1,1357) takip ettiği görülmektedir. Gelir durumuna göre psikik izolasyon alt ölçeğindeki en düşük ortalama ailesi ‘zengin’ olan öğrencilere aittir.

Öğrencilerin ailelerinin gelir durumlarına göre psikik izolasyon alt ölçeğindeki puan ortalamaları arasındaki farklılıklar tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucunda $p < 0,01$ düzeyinde anlamlılık seviyesine ulaşmıştır. Yapılan Scheffe (pot-hoc) analizi sonucunda ise söz konusu farklılıkların ailesi ‘fakir’ olan öğrenciler ile ailesi ‘orta halli’ ve ‘zengin’ olan öğrenciler arasındaki farklılıktan kaynaklandığı ortaya çıkmıştır.

Bu durumda gelir durumu bakımından ailesi ‘fakir’ olan öğrenciler, ailesi ‘orta halli’ ve ‘zengin’ olan öğrencilere göre kendilerini diğer insanlardan psikolojik olarak daha fazla soyutlamaktadırlar. Başka bir deyişle ailesi fakir olan öğrencilerin ailesi ‘orta halli’ ve ‘zengin’ olan öğrencilere göre daha fazla yalnızlık tecrübesi yaşadıklarını söyleyebiliriz.

İnsanlara güven, hayalperestlik, kendilik kavramının sürekliliği, eleştiriye duyarlılık, psikosomatik belirtiler, kişilerarası ilişkilerde tehdit hissetme, tartışmalara katılabilme derecesi ve ana-baba ilgisi alt ölçekleri ile ailenin gelir durumu arasında istatistiksel açıdan anlamlı ilişki bulunmadığından ailenin gelir durumu ile bu alt ölçekler arasındaki ilişkilere dair bulgulara burada yer verilmemiştir.

f) Anne-Babanın Eğitim Durumu ve Diğer Alt Ölçekler

Burada da sadece anne-babanın eğitim durumuyla anlamlı ilişki ya da farklılık bulunan boyutlara ilişkin bulgular rapor edilmiştir. “*İnsanlara güven, eleştiriye duyarlılık, kendilik kavramının sürekliliği, hayalperestlik, psikosomatik belirtiler, tartışmalara katılabilme derecesi, ana-baba ilgisi ve psikik izolasyon*” ile annenin eğitim durumu arasında istatistiksel açıdan hiçbir anlamlı ilişki bulunmadığı için annenin eğitim durumu ile bu alt ölçekler arasındaki ilişkilere burada yer verilmemiştir. Aynı durum babanın eğitim durumu ile anlamlı düzeyde ilişki görülmeyen boyutlar için de söz konusudur.

Analiz sonuçlarına göre anlamlı farklar bulunan boyutlarla ilgili veriler, aşağıdaki tablolarda görüldüğü gibidir.

Tablo 39: Depresif Duygulanım, Kişilerarası İlişkilerde Tehdit Hissetme ve Annenin Eğitim Durumu					
Annenin Eğitim Durumu ve Depresif Duygulanım (Alt Ölç.) (Tek Yönlü ANOVA p<0,05)					
Annenin Eğitim Durumu	N	A.Ort	Std.S.	F	p
1-Okur – yazar değil	38	1,63	0,91	2,450	0,033
2-Okur yazar	53	1,40	0,93		
3- İlkokul	256	1,42	0,85		
4- Ortaokul	98	1,34	0,88		
5- Lise ve dengi okul	129	1,16	0,82		
6-Yüksek okul / üniversite	56	1,39	0,93		
TOPLAM	630	1,36	0,87		
Annenin Eğitim Durumu ve Kişilerarası İlişkilerde Tehdit Hissetme (Alt ölçeği) (Tek Yönlü ANOVA P<0,05)					
Annenin Eğitim Durumu	N	A.Or.	Std.S.	F	p
1-Okur – yazar değil	39	1,82	0,94	2,546	0,027
2-Okur yazar	52	1,69	1,06		
3- İlkokul	256	1,68	1,04		
4- Ortaokul	98	1,51	1,04		
5- Lise ve dengi okul	129	1,52	1,00		
6-Yüksek okul / üniversite	57	1,23	0,96		
TOPLAM	631	1,59	1,03		

Tablo 39’da görüldüğü üzere üniversiteli öğrencilerin annelerinin eğitim durumlarına göre *depresif duygulanım* alt ölçeğinden aldıkları puan ortalamalarına bakıldığında en yüksek ortalamanın (1,63), *annesi okur yazar olmayan* öğrencilere ait olduğu görülmektedir. Daha sonra bunları sırasıyla diğerleri annesi ilkokul mezunu olanlara (1,42), annesi sadece okur yazar olanlar (1,40), annesi yüksekokul ya da

üniversite mezunu olanlar (1,39) ve annesi orta okul mezunu olan öğrenciler (1,34) izlemektedir.

Annelerinin eğitim durumuna göre depresif duygulanım alt ölçeğindeki en düşük ortalama (1,16) annesi *lise ya da dengi okul* mezunu olan öğrencilere aittir. Öğrencilerin annelerinin eğitim durumlarına göre depresif duygulanım alt ölçeğinden aldıkları puan ortalamaları arasındaki farklılıklar tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucunda $p < 0,05$ düzeyinde anlamlılık seviyesine ulaşmıştır. Ancak Scheffe (post-hoc) analizine göre öğrencilerin annelerinin eğitim seviyelerine göre depresif duygulanım alt ölçeğindeki puan ortalamaları arasında anlamlılık düzeyinde bir farklılaşmaya rastlanmamıştır.

Tablo 39'a tekrar baktığımızda üniversite öğrencilerinin annelerinin eğitim durumlarına göre *kişilerarası ilişkilerde tehdit hissetme* alt ölçeğindeki puan ortalamaları arasında bir farklılaşma olduğu görülmektedir. Buna göre kişilerarası ilişkilerde tehdit hissetme alt ölçeğindeki puan ortalaması en yüksek olan öğrenciler anneleri okur-yazar olmayan öğrenciler (1,82) dir. Daha sonra bunları sırasıyla anneleri sadece okur-yazar olanlar (1,69), anneleri ilkokul mezunu olanlar (1,68), anneleri lise veya dengi okul mezunu olanlar (1,52) ve anneleri orta okul mezunu olan öğrenciler (1,51) takip etmektedir. Annelerinin eğitim durumlarına göre kişilerarası ilişkilerde tehdit hissetme alt ölçeğindeki en düşük ortalama ise (1,23) *anneleri yüksek okul ya da üniversite mezunu* olan öğrencilere aittir.

Öğrencilerin annelerinin eğitim durumlarına göre kişilerarası ilişkilerde tehdit hissetme alt ölçeğinden aldıkları puan ortalamaları arasındaki farklılıklar tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucunda $P < 0,05$ düzeyinde anlamlılık seviyesine ulaşmıştır. Ancak yapılan Scheffe (post-hoc) analizine göre ise söz konusu farklılıklar anlamlılık seviyesine ulaşmamıştır ($P > 0,05$).

Babanın eğitim durumunun ise sadece bir boyutta manidar fark doğuracak katkı yaptığı anlaşılmaktadır. Tablo 40'daki verilerden anlaşılacağı gibi babalarının eğitim seviyesine göre öğrencilerin *depresif duygulanım* alt ölçeğinden aldıkları puan ortalamaları arasındaki farklılıklar tek yönlü varyans analizine (ANOVA) göre $p < 0,05$ düzeyinde anlamlılık seviyesine ulaşmıştır. Bununla birlikte Scheffe (post-hoc) analizine göre söz konusu farklılıkların anlamlılık seviyesine ulaşmadığı görülmüştür.

Tablo 40: Babanın Eğitim Durumu ve Depresif Duygulanım					
(Tek Yönlü ANOVA P<0,005)					
BABA	N	A.Ort	Std.S	F	p
1-Okur – yazar değil	8	1,88	0,99	2,497	0,030
2-Okur yazar	20	1,40	0,82		
3- İlkokul	201	1,49	0,88		
4- Ortaokul	92	1,39	0,93		
5- Lise ve dengi okul	171	1,22	0,87		
6-Yüksek ok. / üniversite	138	1,29	0,81		
TOPLAM	630	1.36	0.87		

Tablo 40'e baktığımızda üniversiteli öğrencilerin babalarının eğitim durumuna göre depresif duygulanım alt ölçeğinden aldıkları puan ortalamalarının farklılaştığını görmekteyiz. Babalarının eğitim durumuna göre depresif duygulanım alt ölçeğindeki puan ortalaması en yüksek olan öğrenciler (1,88) babaları okur-yazar olmayanlardır. Daha sonra bunları sırasıyla babaları ilkokul mezunu olanlar (1,49), babaları sadece okur-yazar olanlar (1,40), babaları orta okul mezunu olanlar (1,39) ve babaları yüksek okul veya üniversite mezunu olanlar (1,29) izlemektedir. Babalarının eğitim seviyesine göre depresif duygulanım alt ölçeğindeki puan ortalaması en düşük olan öğrenciler ise babaları lise veya dengi okul mezunu olanlardır (1,22).

Özetle anne babanın eğitim durumunun öğrencilerin tutum ve davranışları üzerinde birbirinden farklı etkiler yaptığını söyleyebiliriz.

g) Anne-Babanın Yaşayış Biçimi ve Diğer Alt Ölçekler

Kişilerarası ilişkilerde tehdit hissetme ve kendilik kavramının sürekliliği alt ölçekleri dışında diğer alt ölçeklerle anne-babanın yaşayış biçimi arasında anlamlı bir ilişki bulunmadığı için anne-babanın yaşayış biçimi ile bu alt ölçekler arasındaki ilişkilere burada yer verilmemiştir.

Tablo 41'de görüleceği üzere öğrencilerin anne-babalarının yaşayış biçimleri ile benlik (kendilik) kavramlarının sürekliliği alt ölçeğinden aldıkları puan ortalamaları arasında farklılaşmalar söz konusudur. Başka bir deyişle anne-babalarının yaşayış

biçimi öğrencilerin kendilik (benlik) kavramlarının sürekliliğini etkilemektedir. Bu bağlamda, anne-babalarının yaşayış biçimlerine göre kendilik kavramının sürekliliği alt ölçeğinden alınan en yüksek puan ortalaması (2,00) anne-babası boşanmış olan öğrencilere aittir. Daha sonra bunları anne-babası birlikte yaşayan öğrenciler (1,83) ve anne-babasından her ikisi ya da sadece birisi vefat etmiş olan öğrenciler (1,76) izlemektedir. Anne-babanın yaşayış biçimine göre kendilik kavramının sürekliliği alt ölçeğinden alınan en düşük puan ortalaması (1,33), anne-babası ayrı yaşayan öğrencilere aittir.

Tablo 41: “Kendilik Kavramının Sürekliliği, Kişilerarası İlişkilerde Tehdit Hissetme” ve Anne-Babanın Yaşayış Biçimi						
Anne-Babanın Yaşayış Biçimi ve Kendilik Kavramının Sürekliliği (Tek Yönlü ANOVA $p<0,001$; Scheffe $p<0,05$)						Fark
	N	A.Ort	Std.S.	F	p	
1-Birlikte yaşıyor	584	1,83	0,38	4,228	0,006	2 ile 1 ve 3 arasında
2-Ayrı yaşıyor	6	1,33	0,52			
3- Boşanmış	8	2,00	0,00			
4-Diğer	34	1,76	0,43			
TOPLAM	632	1,82	0,38			
Anne-Babanın Yaşayış Biçimi ve Kişilerarası İlişkilerde Tehdit Hissetme (Tek Yönlü ANOVA $P<0,05$; Scheffe $P<0,05$)						Fark
	N	A.Ort	Std.S.	F	p	
1-Birlikte yaşıyor	584	1,61	1,03	3,614	0,013	1 ile 3 arasında
2-Ayrı yaşıyor	6	2,00	0,63			
3- Boşanmış	8	0,50	0,76			
4-Diğer	33	1,45	0,94			
TOPLAM	631	1,59	1,03			

Öğrencilerin anne-babalarının yaşayış biçimlerine göre kendilik (benlik) kavramının sürekliliği alt ölçeğinden aldıkları puan ortalamaları arasındaki farklılıklar, tek yönlü varyans analizi sonucunda anlamlılık seviyesine ulaşmıştır ($p<0,01$). Scheffe (post-hoc) analizi ise söz konusu farklılıkların anne- babası ayrı yaşayan öğrenciler ile

anne-babası birlikte yaşayan ve boşanmış olan öğrenciler arasındaki farklılıklardan kaynaklandığını ortaya koymuştur. Bu durumda anne-babası ayrı yaşayan öğrencilerin anne-babası birlikte yaşayan ve boşanmış olan öğrencilere göre kendilik (benlik) kavramlarında daha az süreklilik söz konusudur. Başka bir deyişle anne babası ayrı yaşayan öğrencilerin anne-babası birlikte yaşayan ve boşanmış olan öğrencilere göre kendi benlikleriyle ilgili fikir ve düşüncelerinde daha az süreklilik bulunduğunu söyleyebiliriz. Ancak karşılaştığımız gruplar bağlamında dikkatli olmak gerekir zira bütün analizler için en küçük grubun en az 25-30 kişiden oluşması istenir.

Tablo 41'e tekrar baktığımızda öğrencilerin anne-babalarının yaşayış biçimlerine göre kişilerarası ilişkilerde tehdit hissetme alt ölçeğindeki puan ortalamalarında da farklılıklar olduğu görülmektedir.

Anne-babaların yaşayış biçimine göre kişilerarası ilişkilerde tehdit hissetme alt ölçeğindeki en yüksek ortalama (2,00), anne-babası ayrı yaşayan öğrencilere aittir. Bu öğrencileri sırasıyla anne- babası birlikte yaşayan öğrenciler (1,61) ve anne babasından her ikisi ya da sadece birisi vefat etmiş olan öğrenciler (1,45) izlemektedir. Anne ve babalarının yaşayış biçimine göre *kişilerarası ilişkilerde tehdit hissetme* alt ölçeğindeki en düşük ortalaması ise (0,50), *anne-babası boşanmış* olan öğrencilere aittir. Öğrencilerin anne-babalarının yaşayış biçimine göre *kişilerarası ilişkilerde tehdit hissetme* alt ölçeğinden aldıkları puan ortalamaları arasındaki farklılıklar, tek yönlü varyans analizi sonucunda anlamlılık seviyesine ulaşmıştır ($p < 0,05$). Scheffe (post-hoc) analizi ise bu farklılıkların anne-babası boşanmış olan öğrenciler ile anne-babası birlikte yaşayan öğrenciler arasındaki farklılıktan kaynaklandığını ortaya koymuştur. Buna göre anne-babası birlikte yaşayan öğrenciler anne- babası boşanmış olan öğrencilere göre kişilerarası ilişkilerde daha çok tehdit hissetmektedirler.

h) Aile Dindarlığı ve Diğer Alt Ölçekler

Tablo 42'e baktığımızda üniversiteli öğrencilerin ailelerinin dindarlık derecesine göre eleştiriye duyarlılık alt ölçeğinden aldıkları puan ortalamalarının farklılaştığı görülmektedir. Anne-babanın dindarlık derecesine göre öğrencilerin eleştiriye duyarlılık alt ölçeğinden aldıkları en yüksek puan ortalaması (1,57), ailesi 'dindar' olan öğrencilere aittir. Bunları daha sonra aileleri 'biraz dindar' olan öğrenciler (1,43) ve

'çok dindar' olan öğrenciler (1,41) takip etmektedir. Ailenin dindarlık derecesine göre en düşük ortalama (1,36) ise ailesi 'dindar olmayan' öğrencilere aittir.

Öğrencilerin ailelerinin dindarlık derecesine göre eleştiriye duyarlılık alt ölçeğinden aldıkları puan ortalamaları arasındaki farklılıklar, tek yönlü varyans analizine (ANOVA) göre anlamlılık düzeyine ulaşmıştır ($p<0,01$). Scheffe (post-hoc) analizi ise söz konusu farklılıkların ailesi 'dindar' olan öğrenciler ile, ailesi 'biraz dindar' ve 'dindar olmayan' öğrenciler arasındaki farklılıktan kaynaklandığını ortaya koymuştur. Buna göre ailesi 'dindar' olan öğrenciler, ailesi 'biraz dindar' ve 'dindar olmayan' öğrencilere göre eleştiriye daha fazla duyarlılık gösterme eğilimindedirler.

Tablo 42: Eleştiriye Duyarlılık, Kişilerarası İlişkilerde Tehdit Hissetme ve Aile Dindarlığı						
Aile Dindarlığı ve Eleştiriye Duyarlılık (Tek Yönlü ANOVA $p<0,01$; Scheffe $p<0,05$)					Fark	
	N	A. Ort.	Std. S.	F	p	
1-Çok dindar	39	1,41	0,50	5,064	0,002	2 ile 3 ve 4 arasında
2- Dindar	330	1,57	0,50			
3- Biraz dindar	208	1,43	0,50			
4-Dindar olmayan	55	1,36	0,49			
TOPLAM	632	1,50	0,50			
Aile Dindarlığı ve Kişilerarası İlişkilerde Tehdit Hissetme (Tek Yönlü ANOVA $p<0,01$; Scheffe $p<0,01$)					Fark	
	N	A. Ort.	Std. S.	F	p	
1- Çok dindar	39	1,33	1,08	5,645	0,001	2 ile 4 arasında
2- Dindar	330	1,70	1,02			
3- Biraz dindar	208	1,57	1,01			
4- Dindar olmayan	54	1,15	0,94			
TOPLAM	631	1,59	1,03			

Tablo 42'e tekrar göz attığımızda üniversiteli öğrencilerin ailelerinin dindarlık derecesine göre kişilerarası ilişkilerde tehdit hissetme alt ölçeğinden aldıkları puan ortalamaları arasında da farklılıklar olduğu görülmektedir. Ailelerinin dindarlık derecesine göre kişilerarası ilişkilerde tehdit hissetme alt ölçeğinden alınan en yüksek puan ortalaması (1,70), yine ailesi 'dindar' olan öğrencilere aittir. Daha sonra bunları sırasıyla ailesi 'biraz dindar' olan öğrenciler (1,57) ile 'çok dindar' olan öğrenciler (1,33) izlemektedir. Ailelerinin dindarlık derecesine göre kişilerarası ilişkilerde tehdit

hissetme alt ölçeğindeki en düşük ortama (1,15) ise ailesi ‘dindar olmayan’ öğrencilere aittir.

Ailelerinin *dindarlık dercesine* göre öğrencilerin *kişilerarası ilişkilerde tehdit hissetme* alt ölçeğindeki puan ortalamaları arasındaki farklılıklar tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucunda $p < 0,01$ düzeyinde anlamlılık seviyesine ulaşmıştır. Söz konusu farklılıkların hangi öğrenciler arasındaki farklılıklardan kaynaklandığını ortaya koymak için yapılan Scheffe (post-hoc) analizi sonucunda ise ailesi ‘*dindar*’ olan öğrenciler ile ailesi ‘*dindar olmayan*’ öğrenciler arasında fark olduğu ortaya çıkmıştır. Buna göre ailesi ‘dindar olan’ öğrencilerin ailesi ‘dindar olmayan’ öğrencilere göre kişilerarası ilişkilerde daha fazla tehdit hissettiklerini söyleyebiliriz.

“*İnsanlara güven, hayalperestlik, kendilik kavramının sürekliliği, depresif duygulanım, tartışmalara katılabilme derecesi, psikosomatik belirtiler, ana-baba ilgisi ve psikik izolasyon*” ile ailenin dindarlık düzeyi arasında istatistiksel açıdan anlamlı kabul edilecek düzeyde ilişki bulunmadığı için ailenin dindarlık düzeyi ile bu alt ölçekler arasındaki ilişkilere burada yer verilmemiştir.

Ayrıca din eğitimi alıp-almama durumunu ile bütün alt ölçekler arasında istatistiksel açıdan hiçbir anlamlı ilişki bulunmadığı için din eğitimi alıp-almama durumu ile bu alt ölçekler arasındaki ilişkilere burada yer verilmemiştir.

Görüldüğü üzere Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği'nde yer alan benlik saygısı alt ölçeği dışındaki alt ölçeklerin bazıları ile sosyo-demografik değişkenler (fakülte, sınıf, cinsiyet, yaş, gelir durumu, anne-babanın eğitim durumu, anne-babanın yaşayış biçimi ve aile dindarlığı) arasında anlamlılık düzeyine ulaşan ilişki, etkileşim ve farklılıklar mevcuttur.

Dolayısıyla, ‘*öğrencilerin Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği'nde yer alan diğer alt ölçeklerdeki (kendilik kavramının sürekliliği, insanlara güven, eleştiriye duyarlılık depresif duygulanım, hayalperestlik, psikosomatik belirtiler, kişiler arası ilişkilerde tehdit hissetme, tartışmalar katılabilme derecesi, ana-baba ilgisi ve psikik izolasyon) düzeyleri, sosyo-demografik özelliklere göre farklılaşmakta ve bunlar arasında anlamlı ilişkiler bulunmaktadır, şeklindeki hipotezimizin (hipotez 3a) araştırma bulgularıyla tamamen olmasa da kısmen doğrulandığını söyleyebiliriz.*

E. Dindarlık ile Benlik Saygısı ve Diğer Alt Ölçekler (İlişkisel Durum)

Bu başlık altında üniversite öğrencilerinin dinsel yaşantı biçimleri (inanç, ibadet, etki) ve öznel dindarlık algıları ile benlik saygısı düzeyleri arasındaki ilişki ve etkileşime ilişkin bulgulara yer verilecektir.

Değişkenler arasında nasıl bir ilişkisel yapı olduğunu tespit ve tasvir etmek için “öznel dindarlık algısı, ve Dindarlık Ölçeği ile ölçülen dindarlığın üç boyutu (inanç, ibadet ve etki boyutları)” ile Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeğinde Yer Alan Alt Ölçeklerle ölçülen “tutum ve davranış eğilimleri (benlik saygısı ve diğer alt boyutlar) arasındaki ilişkilerin yönü ve yoğunluğu Pearson korelasyon analiziyle incelenmiştir. Bu hususlarla ilgili bulgular topluca bir tabloda özetlenmiştir.

Tablo 43: Dindarlık ve Benlik Değişkenleri Arasındaki İlişkiler (Pearson Correlations)					
		Öznel Dindarlık Algısı	Dindarlık İnanç Boyut	Dindarlık İbadat boyut	Dindarlık Etki Boyutu
Benlik saygısı	r	,071	,116 ^(**)	,009	-,002
Kendilk kavramı süreklilik	r	,032	-,055	,053	-,022
İnsanlara güven	r	,120 ^(**)	,094 ^(*)	,213 ^(**)	,145 ^(**)
Eleştiriye duyarlılık	r	,123 ^(**)	,136 ^(**)	,146 ^(**)	,100 ^(*)
Depresif duygulanım	r	-,050	-,051	-,030	-,050
Hayalperestlik	r	-,067	-,061	-,119 ^(**)	-,138 ^(**)
Psikosomatik belirtiler	r	-,046	,006	-,088 ^(*)	-,072
Kişilerarası ilişkilerde tehdit hissetme	r	,148 ^(**)	,168 ^(**)	,174 ^(**)	,109 ^(**)
Tartışmalara katılabilme derecesi	r	,008	-,032	-,005	-,048
ana-baba ilgisi	r	-,017	,030	-,021	,019
Psikiyolojizasyon	r	-,060	-,014	-,059	-,013
** $p < 0.01$. * $p < 0.05$					

Tablo 43’de görüldüğü üzere üniversiteli gençlerin dinsel yaşantı biçimleri (inanç, ibadet, etki) ile benlik saygısı düzeyleri arasında bir ilişki olup-olmadığı, varsa bunun ne tür bir ilişki olduğunu tespit etmek için yapılan Pearson korelasyon analizi sonucunda dini hayatın inanç boyutu ile benlik saygısı arasında $p<0,01$ düzeyinde anlamlı ve pozitif bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Başka bir deyişle öğrencilerin dini hayatın inanç boyutundan aldıkları puanlar yükseldikçe benlik saygısı puanlarında da bir artış olduğu, dini hayatın inanç boyutundan aldıkları puanlar düştükçe benlik saygısı puanlarında da bir düşme eğiliminin söz konusu olduğu görülmektedir. Daha kısa bir ifadeyle dini hayatın inanç boyutunun benlik saygısına etki ettiğini söyleyebiliriz. Bununla birlikte dini hayatın ibadet ve etki boyutları ile benlik saygısı arasında anlamlılık düzeyine ulaşan herhangi bir ilişkiye rastlanmamıştır ($p>0,05$).

Bu bulgulardan hareketle ‘*üniversiteli gençlerin dindarlık boyutları (inanç, ibadet, etki) ile benlik saygısı düzeyleri arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki vardır*’ şeklindeki temel hipotezimizin (hipotez 4a) dini inanç boyutuyla ilgili kısmının doğrulandığını fakat dini hayatın diğer iki boyutu (ibadet ve etki) ile ilgili kısmının ise araştırma bulgularıyla destek bulmadığını söyleyebiliriz.

Yine Tablo 43’de görüleceği üzere üniversiteli öğrencilerin *özel dindarlık algıları* sürekli değişken olarak alınmak suretiyle gerçekleştirilen pearson korelasyon analizi sonucunda da *özel dindarlık algısı* ile *benlik saygısı* arasında anlamlılık düzeyine ulaşan herhangi bir ilişkiye rastlanmamıştır. Bu bulgulardan hareketle ‘*öğrencilerin özel dindarlık algılarına göre benlik saygısı düzeyleri farklılaşacaktır. Özel dindarlık algısı ile benlik saygısı arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki vardır*’ şeklindeki temel hipotezimizin (hipotez 4b) destek bulmadığını söyleyebiliriz.

İnsanlara güven duyma açısından Tablo 43’e baktığımızda üniversiteli öğrencilerin dini inançlara bağlılık dereceleri ile *insanlara güven düzeyleri* arasında anlamlı ve pozitif yönlü düşük seviyede bir ilişkinin olduğu görülmektedir ($r= ,094$, $p<0,05$). Bir başka deyişle; öğrencilerin dini inançlara bağlılık ve onları benimseme dereceleri arttıkça insanlara güven duyma düzeylerinde de bir artış; dini inançlara bağlılık dereceleri azaldıkça, insanlara güven duyma düzeylerinde de bir azalma eğilimi

olduğunu söyleyebiliriz. Kısaca belirtmek gerekirse dini inançları güçlü olan kimseler insanlara daha çok güven duymaktadırlar.

Keza öğrencilerinin *dini ibadetleri yerine getirme düzeyleri* ile *insanlara güven duyma düzeyleri* arasında ($r= 213;p<0,01$) seviyesinde anlamlı ve pozitif bir ilişki vardır. Başka bir ifadeyle öğrencilerin dini ibadetleri yerine getirme düzeyleri arttıkça insanlara güven duyma düzeyleri de artmakta, dini pratikleri yerine getirme yönündeki tutum ve davranışları azaldıkça insanlara daha az güven duyma eğiliminde oldukları görülmektedir.

Analiz sonuçlarına göre üniversiteli gençlerin *dini etki boyutundaki düzeyleri* ile *insanlara güven duyma düzeyleri* arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki olduğu görülmektedir. Bu durumda gençlerin gündelik hayatta ve sosyal ilişkilerde dinin etkisini hissetme dereceleri arttıkça insanlara güven duyma düzeyleri de artmakta, gündelik hayatta ve sosyal ilişkilerde dinin etkisini hissetme dereceleri azaldıkça insanlara güven duyma düzeylerinde de bir düşme eğilimi gözlenmektedir ($r= 145; p<0,01$).

Eleştiriye duyarlılık ile dini tutum ve davranış eğilimleri arasındaki ilişkilere gelince; üniversiteli gençlerin dini inanç düzeyleri ile eleştiriye duyarlılık dereceleri arasında da $p<0,01$ düzeyinde anlamlı ve pozitif bir ilişki olduğu görülmektedir. Yani gençlerin dini inançlara bağlılık ve onları benimseme dereceleri arttıkça eleştiriye karşı daha duyarlı oldukları; dini inançlara bağlanma ve onları benimseme dereceleri düştükçe eleştiriye karşı daha az duyarlı olma eğilimi gösterdikleri gözlenmektedir.

Gençlerin *dini ibadetleri yerine getirme sıklığı* ile *eleştirilere karşı duyarlı olma* dereceleri arasında da $p<0,01$ düzeyinde anlamlı ve pozitif bir ilişki görülürken; *dini etki boyutundaki düzeyleri* ile *eleştiriye duyarlılık* dereceleri arasında da $p<0,05$ seviyesinde anlamlı ve pozitif bir ilişki vardır.

Bu verilere göre dini hayatlarında ibadetleri yerine getirme konusunda daha titiz davranan üniversiteli gençlerin eleştirilere karşı daha çok duyarlı oldukları ve günlük yaşantılarında ve sosyal ilişkilerinde dinin etkisini hissetme dereceleri yükseldikçe eleştiriye karşı daha çok duyarlı oldukları, aksine günlük yaşantılarında ve sosyal ilişkilerinde dinin etkisini hissetme dereceleri azaldıkça eleştirilere karşı daha az duyarlılık gösterme eğiliminde olduklarını söyleyebiliriz.

Üniversite öğrencilerinin dini inanç düzeyleri, *dini ibadetleri yerine getirme* sıklıkları ve *dini etki* boyutundaki düzeyleri ile *kişilerarası ilişkilerde tehdit hissetme* dereceleri arasında da $p<0,01$ düzeyinde anlamlı ve pozitif bir ilişki mevcuttur. Daha açık bir ifadeyle öğrencilerin dini inanç seviyeleri yükseldikçe kişilerarası ilişkilerde daha fazla tehdit hissettikleri, dini inançlara bağlılık ve onları benimseme dereceleri düştükçe kişilerarası ilişkilerde daha az tehdit hissetme eğiliminde oldukları görülmektedir. Kısaca dini inançları güçlü olan kimselerin ve aynı şekilde dini ibadetleri yerine getirme konusunda daha titiz davranan öğrencilerin *kişilerarası ilişkilerde* kendilerini daha fazla tehdit altında hissettikleri ve tedirgin olduklarını söyleyebiliriz.

Yine öğrencilerin günlük yaşamlarında ve sosyal ilişkilerinde dinin etkisini hissetme dereceleri arttıkça kendilerini kişilerarası ilişkilerde daha çok tehdit altında hissettikleri, günlük yaşamlarında ve sosyal ilişkilerinde dinin etkisini hissetme dereceleri azaldıkça kişilerarası ilişkilerde kendilerini *daha az* tehdit altında ve daha az tedirgin hissettikleri anlaşılmaktadır.

Hayal kurma düzeyleri ile dindarlığın *inanç boyutuna giren tutum ve davranışlar* arasındaki ilişkiler anlamlılık düzeyine ulaşmamasına karşılık, üniversiteli gençlerin *dini ibadetleri yerine getirme* ve dinin etkisini günlük yaşamlarında hissetme dereceleri ile *hayal kurma düzeyleri* arasında $p<0,01$ düzeyinde anlamlı ve negatif bir ilişki vardır. Dolayısıyla dini ibadetleri çokça yerine getiren ve dinin etkisini günlük yaşamlarında derinden hisseden gençlerin daha az hayal kurduklarını ve daha gerçekçi olduklarını söyleyebiliriz.

Yine Tablo 43'ten hareketle öğrencilerin *dini ibadetleri yerine getirme* dereceleri ile *psikosomatik belirtiler* gösterme düzeyleri arasında $p<0,05$ düzeyinde anlamlı ve negatif bir ilişkinin bulunması; dinsel yaşantılarında ibadetleri yerine getirme konusunda daha titiz davranan gençlerin daha az psikosomatik belirtiler gösterdiklerine işaret ettiği gibi, dolayısıyla kendilerini ruhen ve bedenen daha sağlıklı hissetme eğiliminde olduklarının de bir göstergesi olarak kabul edilebilir.

Öğrencilerinin *dini inançlara bağlılık* dereceleri ile *kendilik kavramının sürekliliği*, *depresif duygulanım*, *hayalperestlik*, *psikosomatik belirtiler*, *tartışmalara katılabilme derecesi*, *ana-baba ilgisi* ve *psişik izolasyon* alt ölçeklerindeki düzeyleri arasında herhangi anlamlı bir ilişkiye rastlanmamıştır ($p>0,05$). Dolayısıyla gençlerin

dini inançları; *kendilik kavramlarına ilişkin duygu ve düşüncelerinin sürekliliğinde, depresyon ve hayal kurma düzeylerinde psikosomatik belirtiler göstermelerinde, tartışmalara katılabilme derecelerinde psişik izolasyon derecelerinde ve ana-babalarının ilgili olup olmamalarında etkili değildir.*

Kısaca özetlemek gerekirse öğrencilerin *dini inanç* boyutundaki düzeyleri ile *insanlara güven duyma, eleştiriye duyarlılık ve kişilerarası ilişkilerde tehdit hissetme dereceleri* arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki olduğu; ibadet boyutundaki düzeyleri ile yine *insanlara güven duyma, eleştiriye duyarlılık ve kişilerarası ilişkilerde tehdit hissetme dereceleri* arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki olduğu gözlenmiştir.

Buna karşılık ibadet boyutlarıyla *hayal kurma ve psikosomatik belirtiler gösterme düzeyleri* arasında anlamlı ve negatif bir ilişki tespit edilmiştir. Üniversiteli gençlerin *dini etki* boyutundaki düzeyleri ile yine *insanlara güven duyma, eleştiriye duyarlılık ve kişilerarası ilişkilerde tehdit hissetme dereceleri* arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki görülürken; buna karşılık *dini etki* boyutundaki düzeyleri ile *hayal kurma dereceleri* arasında anlamlı ve negatif bir ilişki olduğu gözlenmiştir. Yine üniversiteli öğrencilerin öznel dindarlık algıları ile *insanlara güven duyma*, *eleştiriye duyarlılık ve kişiler arası ilişkilerde tehdit hissetme dereceleri* arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki olduğu gözlenirken diğer alt ölçeklerdeki düzeyleri ile öznel dindarlık algıları arasında istatistiksel açıdan anlamlılık düzeyinde bir ilişkiye rastlanmamıştır ($p > 0,005$).

Başka bir deyişle öğrencilerin kendilerini dindar olarak görme eğilimleri arttıkça *insanlara güven duyma, kişilerarası ilişkilerde tehdit hissetme ve eleştiriye duyarlılık düzeyleri* artmakta; kendilerini dindar olarak görme eğilimleri azaldıkça *insanlara güven duyma eleştiriye duyarlılık ve kişiler arası ilişkilerde tehdit hissetme eğilimleri* de azalmaktadır. Buna karşılık, öğrencilerin kendilerini dindarlık bakımında algılayış biçimleri, onların benlik kavramlarına ilişkin duygu ve düşüncelerinin sürekliliğine, depresyon ve hayal kurma düzeylerine psikosomatik belirtiler göstermelerine, tartışmalara katılabilme ve psikolojik izolasyon derecelerine ve ana-babalarının ilgili olup olmadıklarına etki etmemektedir.

Bütün bu bulgulardan hareketle “öğrencilerin dini yaşantı biçimleri (inanç, ibadet ve etki boyutları) ile Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği’nde yer alan diğer alt ölçeklerdeki düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki vardır” şeklindeki hipotezimizin (hipotez 5a) ve “Üniversiteli gençlerin öznel dindarlık algılarına göre Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği’de yer alan diğer alt ölçeklerdeki düzeyleri farklılaşacak ve bunlar arasında anlamlı ilişkiler olacaktır”, şeklindeki hipotezimizin (hipotez 5b) kısmen doğrulandığını ancak tamamen destek bulmadığını söyleyebiliriz.

F. Sosyo-Kültürel Demografik Değişkenler ile Benlik Saygısı ve Diğer Alt Ölçekler (İlişkisel Durum)

Daha önceki kısımda yapıldığı gibi bu alt başlık altında üniversiteli öğrencilerin sosyo-kültürel ve demografik özellikleri (sınıf, yaş, gelir, aile dindarlık durumu vb.) ile benlik saygısı alt boyutları arasındaki ilişki ve etkileşimi yani değişkenler arasında nasıl bir ilişkisel yapı olduğunu yansıtan veriler sunulmuştur. Belirli demografik özellikler ile Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeğinde Yer Alan Alt Ölçeklerle ölçülen “tutum ve davranış eğilimleri (benlik saygısı ve diğer alt boyutlar)” arasındaki ilişkilerin yönü ve yoğunluğu pearson korelasyon analiziyle incelenmiştir.

Tablo 44: Sosyo-kültürel- Demografik Özellikler ile Benlik Saygısı ve Diğer Alt Ölçekler Arasındaki İlişki (Pearson Korelasyon)						
	Sınıf	Yaş	Anne-egit.	Baba-egit.	Aile Dindarlık	Ailenin Gelir Durumu
Alt Ölçekler	r	r	r	r	r	r
Benlik saygısı	0,044	0,013	,080(*)	,103(**)	0,026	,079(*)
Kend. Kav. sürekliliği.	0,054	,090(*)	0,038	,122(**)	0,014	0,015
İnsanlara Güven	0,006	0,027	-0,069	-0,056	0,06	0,071
Eleştiriye Duyarlılık.	-0,069	-0,041	-,082(*)	-,078(*)	,104(**)	0,049
Depresif Duygulanım.	-,084(*)	-0,019	-,101(*)	-,118(**)	0,014	-,115(**)
Hayalperestlik	-0,062	-0,012	0,056	-0,011	-0,019	-0,043
Psikosomatik Belirtiler.	-0,015	-0,03	-0,014	-0,042	0,012	0,023
Kişilerarası İlişk.Tehd..	-,195(**)	-,144(**)	-,130(**)	-,089(*)	,088(*)	0,028
Tartışmalara Katılabil.	0,04	0,028	0,039	0,029	0,02	-0,004
Ana-Baba İlgisi	0,029	0,017	,090(*)	,093(*)	-0,025	0,043
Psşik İzolasyon	0,028	0,021	0	-0,063	-0,021	-,181(**)
**p<0,01 düzeyinde anlamlı; *p<0,05 düzeyinde anlamlı						

Sınıf değişkeni sürekli bağımsız değişken olarak kabul edilmek suretiyle üniversiteli gençlerin öğrenim gördükleri sınıflar ile benlik saygısı düzeyleri arasındaki ilişki, Pearson korelasyon analizi sonucunda da anlamlılık düzeyine ulaşmamıştır (bkz. Tablo 64, $p>0,05$). Bu bulgu doğrultusunda “*Öğrencilerin benlik saygısı düzeyleri sınıflara göre farklılaşacaktır. Sınıflar ilerledikçe benlik saygısı düzeyleri daha yüksek olacaktır. Dolayısıyla sınıf ile benlik saygısı değişkenleri arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki olacaktır,*” şeklindeki hipotezimizin (hipotez 2b) desteklenmediğini belirtmek gerekir.

Aynı durum yaş faktörü için de söz konusudur. Pearson korelasyon analizi sonucunda da yaş ile benlik saygısı arasında anlamlılık düzeyine ulaşan bir ilişkiye rastlanmamıştır (bkz. Tablo 44). Böylece “*öğrencilerin benlik saygısı düzeyleri yaş ilerledikçe olumlu yönde farklılaşacaktır. Yaş ile benlik saygısı arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki vardır*” şeklindeki hipotezimizin doğrulanmadığına şahit oluyoruz.

ANOVA testi sonuçları ailelerinin *gelir* durumlarına göre üniversiteli öğrencilerin benlik saygısı ortalamaları arasında anlamlılık düzeyine ulaşan farklılıklar olduğunu göstermişti. Korelasyon analizi sonuçları, yani öğrencilerin ailelerinin gelir durumları sürekli değişken olarak alınmak suretiyle yapılan pearson korelasyon analizi sonucunda da, gelir durumu ile benlik saygısı arasında pozitif yönde ve anlamlı bir ilişki ortaya çıkmıştır ($r= -,181$ ve $p<0,05$). Tek yönlü varyans analizi sonuçlarını teyit eden bu sonuç, öğrencilerin ailelerinin gelir durumları arttıkça benlik saygısı düzeylerinin de artacağı, ailelerinin gelir durumları düştükçe benlik saygısı düzeylerinin de düşeceği anlamına gelmektedir.

Anne ve babanın eğitim durumları ile öğrencilerin benlik saygısı düzeyleri arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür (Tablo 44: anne $r= 0,08$, $p<0,05$; baba $r= 0,103$, $p<0,01$). Bu ise anne-babanın eğitim düzeyi arttıkça öğrencilerin benlik saygısı düzeylerinin de artacağı, anne-babanın eğitim düzeyleri düştükçe öğrencilerin benlik saygısı düzeylerinin de düşeceği anlamına gelmektedir. Bu durumda her ne kadar tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucunda babanın eğitim durumuna göre öğrencilerin benlik saygısı ortalamalarında anlamlılık düzeyine ulaşan bir farklılaşma görülme de korelasyon analizi sonuçlarına göre; “*Öğrencilerin benlik saygısı düzeyleri anne-babanın eğitim durumuna göre farklılaşacaktır. Anne-babanın eğitim durumu ile*

gençlerin benlik saygısı düzeyleri arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki vardır,” şeklindeki hipotezimizin (hipotez 2f) büyük çapta destek bulunduğunu söyleyebiliriz.

Yine Tablo 44’de görüleceği üzere öğrencilerin ailelerinin dindarlık düzeyleri sürekli değişken olarak alınmak suretiyle gerçekleştirilen pearson korelasyon analizi sonucunda benlik saygısı ile ailelerin dindarlık düzeyleri arasında anlamlılık seviyesine ulaşan bir ilişkiye rastlanmamıştır ($p>0,05$). Kısacası iki değişken arasında nötr bir ilişkinin varlığı söz konusudur.

Bu durumda “gençlerin benlik saygısı düzeyleri, ailenin dindarlık düzeyine göre farklılaşacaktır. Bu bağlamda ailesi çok dindar olanların benlik saygısı düzeyleri daha yüksek olacak, dolayısıyla aralarında pozitif ve anlamlı bir ilişki olacaktır” şeklindeki hipotezimizin (hipotez 2g) doğrulanmadığını söyleyebiliriz.

Gruplar arası karşılaştırmada öğrencilerin sınıflarına göre kişilerarası ilişkilerde tehdit hissetme alt ölçeğindeki puan ortalamaları arasındaki farklılıkların hem tek yönlü varyans analizi (ANOVA) hem de Scheffe analizi sonucunda anlamlılık seviyesine ulaşması bizi bir başka analize daha sevk etmiştir.

Bu bağlamda sınıf değişkeni sürekli değişken olarak alınmak suretiyle yapılan Pearson korelasyon analizi sonucunda öğrencilerin öğrenim gördükleri sınıf ile kişilerarası ilişkilerde tehdit hissetme ve depresif duygulanım dereceleri arasında $p<0,01$ düzeyinde pozitif ve anlamlı bir ilişki mevcuttur. Dolayısıyla öğrencilerin sınıfları ilerledikçe kişilerarası ilişkiler de daha az tehdit ve daha az depresif duygular hissettiklerini ifade edebiliriz.

Öğrencilerin yaşları sürekli değişken olarak alınmak suretiyle yapılan Pearson korelasyon analizi sonucunda yaş değişkeni ile *kişiler arası ilişkiler de tehdit hissetme* arasında $p<0,01$ düzeyinde anlamlı ve negatif bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Bu ise üniversiteli öğrencilerin yaşlarının ilerlemesine bağlı olarak kişilerarası ilişkilerde tehdit hissetme derecelerinde bir azalma olduğu anlamına gelmektedir (Tablo 44: $r= -0,144$, $p<0.01$). Buna karşılık yaş ile kendilik kavramının sürekliliği arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki olduğu; yani öğrencilerin yaşlarının ilerlemesine bağlı olarak kendi benliklerine ilişkin duygu ve düşüncelerinin daha çok süreklilik gösterdiği ; yaşlarındaki düşüşe paralel olarak da kendilik kavramlarının daha az süreklilik gösterdiği görülmüştür.

Üniversite öğrencilerinin ailelerinin *gelir* durumlarına göre *depresif duygulanım* ve *psişik izolasyon* alt ölçeğinden aldıkları puan ortalamaları arasındaki farklılıklar tek yönlü varyans analizi (ANOVA) ve Scheffe (post-hoc) analizi sonucunda anlamlılık seviyesine ulaşmakla kalmamış yapılan korelasyon analizi sonucunda da ailenin gelir durumu ile depresif duygulanım ($r = -0,115$) ve psişik izolasyon ($r = -0,181$) arasında $p < 0,01$ düzeyinde anlamlı ve negatif bir ilişki olduğu ortaya çıkmıştır. Yani öğrencilerin *ailelerinin gelir durumları arttıkça depresyon ve psişik izolasyon düzeylerinde bir düşme; ailelerinin gelir durumları düştükçe depresyon ve psişik izolasyon düzeylerinde bir yükselme eğilimi* görülmektedir. Yine üniversiteli öğrencilerin ailelerinin dindarlık düzeyleri ile eleştiriye duyarlılık ve kişiler arası ilişkilerde tehdit hissetme dereceleri arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki vardır. Başka bir deyişle gençlerin ailelerinin dindarlık düzeyi yükseldikçe kendilerini kişiler arası ilişkilerde daha çok tehdit altında hissetmektedirler ve eleştirilere karşı daha çok duyarlı olmaktadır. Ailenin dindarlık düzeyi düştükçe kişiler arası ilişkilerde daha az tehdit hissetmekte ve eleştirilere karşı daha az duyarlı hale gelmektedirler.

Keza Tablo 44'de görüleceği üzere üniversiteli gençlerin anne ve babalarının eğitim durumu sürekli değişken olarak alınmak suretiyle yapılan korelasyon analizi sonucunda öğrencilerin *depresif duygulanım*, eleştiriye duyarlılık ve kişiler arası ilişkilerde tehdit hissetme düzeyleri ile hem annelerinin eğitim durumu ($r = -,101, p < 0,05$) hem de babalarının eğitim durumu ($r = -,118, p < 0,01$) arasında anlamlı ve negatif bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Başka bir deyişle öğrencilerin *anne ve babalarının eğitim seviyesi yükseldikçe depresif olma, eleştiriye duyarlılık ve kişiler arası ilişkilerde tehdit hissetme eğilimlerinin azaldığı, anne ve babalarının eğitim seviyesi düştükçe depresif olma, eleştiriye duyarlılık ve kişiler arası ilişkilerde tehdit hissetme eğilimlerinin yükseldiğini* söyleyebiliriz. Buna karşılık öğrencilerin anne-babalarının eğitim düzeyleri ile ana-baba ilgisi alt ölçeğindeki düzeyleri arasında anlamlı ve pozitif ilişki görülürken kendilik kavramlarının sürekliliği alt ölçeğindeki düzeyleri ile sadece babalarının eğitim düzeyleri arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki olduğu gözlenmektedir. Bu durumda gençlerin anne babalarının eğitim düzeylerindeki yükselişe bağlı olarak çocuklarına olan ilgilerinde bir artış olduğu, anne babanın eğitim seviyesindeki düşüşe bağlı olarak çocuklarına olan ilgi ve alakalarında da bir düşüş olduğu söylenebilir. Aynı şekilde

babanın eğitim düzeyindeki yükselişine paralel olarak gençlerin benlik kavramlarına ilişkin duygu ve düşüncelerinde de daha fazla süreklilik görülmektedir.

Özetlersek yapılan korelasyon analizleri sonucunda anne ve babanın eğitim düzeyleri, katılımcıların benlik saygısı ve alt boyutlarla ilgili tutum ve davranışları üzerinde farklı yönde ve yoğunlukta etki yapabilmektedir. Ancak bu araştırmada ulaşılan veriler, babanın eğitim durumunun annenin eğitim durumundan daha etkili olduğunu göstermektedir “

II.TARTIŞMA VE YORUM

Bu bölümde araştırma bulgularıyla ilgili yorum ve değerlendirmeler yer almaktadır.Daha önce de belirtildiği gibi araştırmanın amacı "öğrencilerin dinsel yaşantı biçimleri ve öznel dindarlık algıları ile benlik saygıları arasındaki ilişki ve etkinleşimi " incelemektir.Bununla birlikte araştırmada,öğrencilerin dindarlık boyutları,benlik saygısı ve diğer alt ölçeklerdeki düzeylerinin tespiti ve bunların sosyo-demografik değişkenlere (cinsiyet,yaş , öğrenim durumu vb.) göre bir farklılık gösterip göstermediğinin incelenmesi de amaçlanmıştır.

Bulgular çerçevesinde önce öğrencilerin sosyo-demografik özellikleri bakımından hem dinsel yaşantı biçimleri ve öznel dindarlık algıları ile ilgili durumları hem de benlik saygısı ve diğer alt ölçeklerdeki durumları ile ilgili analiz sonuçları ele alınacaktır.Bulgular din psikolojisi çerçevesinde değerlendirilip yorumlanacak,bu doğrultuda konuyla ilgili daha önce yapılmış olan araştırma sonuçlarına yer verilerek karşılaştırma yapma imkanı sağlanmış olacaktır.Yorum ve değerlendirmeler , bulgular bölümündeki sıraya uygun olarak ele alınacak ve ilgili hipotezlere ilişkin bulgular bu başlık altında değerlendirilecektir.

A.Dindarlıkla İlgili Bulguların Değerlendirilmesi

Araştırmamızda öğrencilerin dindarlık boyutlarından aldıkları puan ortalamaları ve öznel dindarlık algılarına ilişkin durumları , Dindarlık Ölçeği'nden aldıkları puanlar esas alınarak tespit edilmiştir.Elde edilen bulgulara göre üniversite öğrencilerinin dindarlık boyutlarındaki puan ortalamaları bakımından en yüksek ortalamanın dini inanç boyutunda olduğu (3,6168) , daha sonra bunu etki boyutunun takip ettiği gözlenmektedir. Dini hayatın boyutlarıyla ilgili en düşük puan ortalamasının ise dini ibadet boyutuna ait olduğu görülmektedir.Dinin ve dini hayatın özünü teşkil eden inanç esaslarını benimseme ve bunlara bağlılık (İnanç boyutu) , günümüz insanının dindarlığında çok önemli olduğu gibi bu inanç ve kanaatlerin etkisi de yüksek düzeyde olma eğilimindedir.Bununla birlikte inancın gereğini yerine getirmekten ibaret olan dini pratikleri (İbadetler) yerine getirme dereceleri biraz daha düşük olma eğilimindedir.

Toplumumuzdaki diğer insanların dindarlığında olduğu gibi üniversiteli gençlerin dindarlıklarında da hem dinin inanç esaslarını benimseme ve bunlara bağlanma hem de bu inanç esaslarının günlük yaşamlarına ve sosyal ilişkilerine büyük

ölçüde etki ettiği tespit edilmiştir. Buna karşılık öğrencilerin davranış (İbadet) boyutunda aynı derecede dindar olduklarını söylemek mümkün değildir. Nitekim Onay'ın üniversiteli gençler üzerinde gerçekleştirdiği araştırmada da benzer bulguların ortaya çıktığını görmekteyiz. Söz konusu araştırmada öğrencilerin Dini Yönelim Ölçeği'nin alt ölçeklerinden en yüksek puanı DYÖ düşünce (İnanç) ve duygu (maneviyat) boyutlarından aldıkları , en düşük puanı da DYÖ- davranış (amel) boyutundan aldıkları gözlenmiştir.¹ Yine aynı şekilde Uysal 'ın değişik yaş gruplarından ve değişik bölgelerden insanlar üzerinde gerçekleştirdiği araştırmada da benzer bir sonuca rastlanmaktadır.Yani örneklemin en yüksek puan ortalamasının inanç boyutuna daha sonrada etki boyutuna ait olduğu, buna karşılık en düşük puan ortalamasının da ibadet boyutuna ait olduğu görülmektedir.² Oysa islam dinine göre, ideal olan her ne kadar iman-amel bütünlüğü olsa da gerek bizim araştırmamızda gerekse sözü geçen araştırmalarda böyle bir sonucun ortaya çıkması,yaşanan sekülerleşmenin sonucunda diğer insanların dini hayatlarında olduğu gibi üniversiteli gençlerin dini hayatlarında da bir değişim olduğu şeklinde yorumlanabileceği gibi gençlerin içinde buldukları ergenlik döneminin etkilerine bağlı olarak da açıklanabilir.Zira üniversite çağındaki gençler daha ziyade meslek,evlilik vs. gibi kaygılara daha fazla yoğunlaştıkları için dini ibadetleri göz ardı edebilmektedirler.

Araştırmada elde edilen bulgulara göre araştırmaya katılan öğrencilerin yaklaşık yarısına yakınının (% 47,6) öznel dindarlık algısı bakımından kendilerini " dindar " olarak gördükleri tespit edilmiştir.Araştırmada kendilerini " biraz dindar " olarak görenlerin oranı % 35,1 ve dindar olarak görmeyen öğrencilerin oranı % 10,4 iken " çok dindar " olarak görenlerin oranı ise % 6,8' dir.

Böyle bir sonucun ortaya çıkmasında sekülerleşmenin etkisi olabileceği gibi her konuda olduğu gibi dini inanç ve ibadetlerde de gösterişten uzak ve mütevazi olmanın toplumumuzda hala bir erdem olarak kabul edilmesi de etkili olabilmektedir.

Tüm örneklem grubunun dindarlık boyutları ve öznel dindarlık algılarına ilişkin genel bir tespitte bulunduktan sonra dindarlık boyutlarındaki puan ortalamalarının ve öznel dindarlık algılarının sosyo-demografik değişkenlere göre farklılık gösterip göster-

¹ Onay , Ahmet , *Dindarlık , Etkileşim ve Değişim* , Dem Yay. , İstanbul , 2004 , s.162

² Uysal ,*Türkiye' de Dindarlık ve Kadın* , s.67

mediğine ilişkin değerlendirmelerde bulunacaktır.

Araştırmada, öğrencilerin dini hayatın boyutlarından aldıkları puan ortalamalarının ve öznel dindarlık algılarının öğrenim gördükleri fakültele göre bir farklılık gösterip göstermediğine baktığımızda ; dini hayatın her üç boyutundan alınan puan ortalamalarının ve öznel dindarlık algılarının fakültele göre farklılık gösterdiği görülmektedir.

Dini hayatın inanç boyutuyla ilgili olarak fakülteler arasındaki farklılıkların, U.Ü.İlahiyat Fakültesi ile O.M.Ü. Mühendislik-Mimarlık Fakültesi öğrencileri arasında,O.M.Ü.İlahiyat Fakültesi öğrencileri ile aynı üniversitenin diğer fakültelerinde öğrenim gören öğrenciler arasında ve O.M.Ü.Meslek Yüksek Okulu ile O.M.Ü. Mühendislik - Mimarlık Fakültesi öğrencileri arasında var olduğu gözlenmektedir . Bu durumda U.Ü. İlahiyat Fakültesi ve O.M.Ü. Meslek Yüksek Okulu öğrencileri,O.M.Ü. Mühendislik - Mimarlık Fakültesi' ndeki öğrencilere göre ; O.M.Ü. İlahiyat Fakültesi öğrencileri de aynı üniversitenin diğer fakültelerin de öğrenim gören öğrencilere göre dini hayatın inanç boyutunda daha yüksek bir eğilim sergilemektedirler.

Dini hayatın ibadet boyutunda ise İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin (U.Ü. İlahiyat Fakültesi ve O.M.Ü. İlahiyat Fakültesi),diğer bütün fakülte ve Meslek Yüksek Okulu'ndaki öğrencilere göre ; Eğitim Fakültesi ve Meslek Yüksek Okulu öğrencilerinin de Ziraat Fakültesi öğrencilerine göre daha yüksek bir eğilim sergiledikleri tespit edilmiştir.

Yine aynı şekilde dini hayatın etki boyutuyla ilgili olarak da İlahiyat Fakültelerinde öğrenim gören öğrencilerin günlük hayatta ve sosyal ilişkilerinde dinin etkisini hissetmeleri bakımından diğer fakültelerde ve Meslek Yüksek Okul'unda öğrenim gören öğrencilere göre daha yüksek bir eğilim sergiledikleri görülmüştür.

Öznel dindarlık algısı bakımından fakülteler arasındaki farklılıklar ise hem U.Ü. İlahiyat Fakültesi ile diğer fakülteler (O.M.Ü. İlahiyat Fakültesi hariç) arasındaki farklılıktan hem de O.M.Ü. İlahiyat Fakültesi ile diğer bütün fakülteler (U.Ü. İlahiyat Fakültesi hariç) ve Meslek Yüksek Okulu arasındaki farklılıklardan kaynaklanmaktadır. Başka bir deyişle öznel dindarlık algısı bakımından fakülteler arasındaki farklılıklar ; yüksek seviyede din öğretiminin yapıldığı ilahiyat fakültelerindeki öğrenciler ile seküler eğitimin yapıldığı diğer fakülte ve Yüksek Okul öğrencileri arasındaki farklılıklardan

kaynaklanmaktadır.Yani İlahiyat fakültelerinde öğrenim gören öğrenciler diğer fakültelerde ve Meslek Yüksek Okulu'ndaki öğrencilere göre kendilerini daha dindar olarak görmektedirler.

Bütün bu bulgulardan hareketle, "öğrencilerin dindarlık boyutlarından aldıkları puanların aritmetik ortalaması ve öznel dindarlık alguları fakültele göre farklılaşacaktır. Söz konusu farklılıklar özellikle İlahiyat Fakültesi ile diğer fakülte öğrencileri arasında ortaya çıkacaktır " şeklindeki hipotezimizin (hipotez 1 a) tamamen doğrulandığını söyleyebiliriz.

Ülkemizde gerçekleştirilen pek çok araştırmada da din eğitimi alan öğrencilerin diğerlerine nazaran daha dindar oldukları tespit edilmiştir.³ Zira din eğitimi alan öğrencilerin dini bilgilerinin biçimlendirici gücü , aile ve sosyal çevrelerinin etkisi , benimsedikleri ve içselleştirdikleri dini muhtevalı dünya görüşleri ve dini kimlikle özdeşleşme düzeyleri v.s. bu konuda etkili olan faktörler arasında sayılabilir.Yapılan araştırmalardan hareketle genellikle kurumsal olarak yapılan din eğitiminin dini yaşantı üzerinde olumlu etkilerde bulunduğunu buna karşılık seküler alanda yapılan yüksek tahsilin,dini hayatı belirli ölçüde olumsuz yönde etkilediğini söyleyebiliriz.⁴ Bununla birlikte söz konusu araştırmalarda dindarlık değişik şekillerde ele alınarak ölçülmeye çalışıldığı için eğitim düzeyine bağlı olarak dini hayatın bazı boyutlarında ve çeşitli dindarlık görüntülerinde bir takım düşüşler olmasına rağmen bunların dindarlığın tamamı için gerekli olduğunu söylemek mümkün değildir.

Nitekim Yapıcı'nın üniversiteli gençler üzerinde gerçekleştirdiği araştırmanın bulguları bizim araştırma sonuçlarımızla uyum göstermemektedir.Zira söz konusu araştırmada "Allah'ın varlığını iç dünyalarında hissetmeleri " bakımından en yüksek

³ Bkz.Kula. , N. , *Kimlik ve Din*;Kaya , M. , *Din Eğitiminde İletişim ve Dini Tutum* , Etüt Yay. , Samsun , 1998 ; Onay , A. , *Dindarlık , Etkileşim ve Değişim* ; Hayta , A. a.g.m., ss.117-152 ; Kimter , N. , " *Dini İnanç , İbadet ve Duanın Umutsuzlukla İlişkisi Üzerine* " , Gençlik , *Din ve Değerler Psikolojisi (İçinde)* , Ed.H.Hökelekli , Ankara Okulu Yay. , Ankara , 2002 , ss.183-208 ; Uysal , V. , *Psiko-Sosyal Açından Oruç* ; Yıldız , M. , *Ölüm Kaygısı ve Dindarlık*,İzmir İlahiyat Vakfı Yay. , İzmir , 2006 ; Yapıcı , A. , " *Yeni Bir Dindarlık Ölçeği ve Üniversiteli Gençlerin Dinin Etkisini Hissetme Düzeyi* " , Ç.Ü.İ.F.D.6 (1) , ss.65-115

⁴ Bkz.Köktaş , E. , *Türkiye ' de Dini Hayat : İzmir Örneği* ; Kayıklık , H.*Orta Yaş ve Yaşlılıkta Dinsel Eğilimler* , Baki Kitabevi , Adana , 2003 ; Mehmedoğlu , A.U. , *Kişilik ve Din* , Değerler Eğitim Merkezi Yay. , İstanbul , 2004 ; Akdoğan , A. , *Sosyal Değişme ve Din*,Rağbet Yay. , İstanbul , 2004 ; Çelik , C. , *Şehirleşme ve Din* , Çizgi Kitabevi , Konya , 2002 ; Taplamacioğlu , M. , a.g.m., ss.141-151 ; Uysal , V. , *Türkiye ' de Dindarlık ve Kadın* ; Voltan-Acar , N. , Yıldırım , I & Ergene , T. , " *Bireylerin Dindarlık Düzeylerinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi* " , H.Ü : Eğitim Fakültesi Dergisi 12 , ss. 45-56

puanı Eğitim Fakültesi öğrencilerinin aldığı , daha sonra bunları İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin takip ettiği,en düşük puanın ise Tıp Fakültesi öğrencilerine ait olduğu gözlenmiştir.⁵

Bununla birlikte Hayta tarafından İlahiyat Fakültesi öğrencileri üzerinde gerçekleştirilen araştırmada bu öğrencilerin başlangıçtan itibaren aldıkları din eğitiminin etkisi ile dini ibadetleri yerine getirme oranlarının son derece yüksek olduğu tespit edilmiştir.⁶ Ayrıca Yapıcı'nın gerçekleştirdiği araştırmada da " namaz kılma " , "oruç tutma " , "dua etme " , " tövbe etme ve dine önem verme " bakımından en yüksek puanı yine İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin aldığı görülmüştür.⁷ Çünkü ilahiyat Fakültesi öğrencilerinin büyük bir kısmı lise yıllarından itibaren dini eğitime başlamakta,dini inanç ve değerleri benimseyerek dini bir hayat yaşamaya çalışmakta ve yüksek tahsillerinde de bunu geliştirmektedirler. Bu sebeple bu öğrenciler dini inanç ve değerler doğrultusunda bir hayat sürme ve dini ibadetleri yerine getirme konusunda diğer öğrencilere göre bir hayli farklılıklar göstermektedirler.Ayrıca İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin gerek edindikleri bilgi düzeyleri gerek dini muhtevalı dünya görüşleri ve gerekse içinde yaşadıkları toplumda üstlendikleri misyonla diğer bölümlere nispetle günlük yaşamlarında ve sosyal ilişkilerinde dinin etkisini daha fazla hissetmektedirler.

Nitekim Yapıcı ve Zengin tarafından gerçekleştirilen araştırma sonuçları da bu durumu ve bizim bulgularımızı destekler mahiyettedir.⁸ Yapıcı' nın üniversite öğrencileri üzerinde gerçekleştirdiği araştırmada da yüksek seviyede dini eğitimin yapıldığı İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin diğer bölümlere nispetle dinin gündelik hayata ve beşeri ilişkilere yönelik etkisini daha fazla hissettikleri tespit edilmiştir.⁹

Ayrıca Yapıcı'nın gerçekleştirdiği bir başka araştırmada da İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin diğer fakülte ve bölümlerde öğrenim gören öğrencilere göre fiziksel ve

⁵ Yapıcı,A.,*Ruh Sağlığı ve Din*,s.262

⁶ Hayta,Akif ,”Psiko-Sosyal Uyum ve Dini Pratikler”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi),U.Ü.Sosyal Bilimler Enstitüsü,Bursa,1993,s.133

⁷ Yapıcı,a.g.e.,s.261

⁸ Yapıcı, A.& Zengin,Z.S.,”İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Değer Tercih Sıraları Üzerine Psikolojik Bir Araştırma,Ç.Ü.İlahiyat Fakültesi Örneği”,Değerler Eğitim Dergisi I (4),2003,ss.173-206; Yapıcı,A.& Zengin,S.,”İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Dinin Etkisini Hissetme Düzeyleriyle Psiko-Sosyal Uyumları Arasındaki İlişki”,ss.65-127

⁹ Yapıcı,A.,*Ruh Sağlığı ve Din*,s.261

sosyal hadiseleri anlamlandırırken dini referansları kullanmaları bakımından anlamlı bir şekilde farklılık gösterdikleri görülmüştür.¹⁰

Özetle belirtmek gerekirse genellikle İmam Hatip Lisesi çıkışlı olan ve yüksek seviyede dini bir eğitim alan İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin seküler bir eğitim alan diğer fakülte ve bölümlerde öğrenim gören öğrencilere göre kendilerini daha dindar olarak görmeleri ve daha dindar bir görünüm sergilemeleri son derece doğal karşılanmalıdır. Çünkü bir çoğu daha lise yıllarında dini eğitim almaya başlayan ve dinsel bir yaşantı sergilemeye çalışan bu öğrencilerin , aldıkları yüksek düzeyde din eğitiminin etkisiyle dini inanç ve değerleri benimseme düzeyleri , sonuç itibariyle dini duyarlılıkları artmakta , dini ibadetleri yerine getirme ve dinin etkisini günlük yaşamlarında ve sosyal ilişkilerinde hissetme düzeyleri yükselmektedir.¹¹

Araştırmaya katılan öğrencilerin dini hayatın boyutlarından aldıkları puan ortalamalarının ve öznel dindarlık algılarının öğrenim gördükleri sınıflara göre farklılık gösterip göstermediğine bakıldığında sınıf değişkeni ile dini hayatın inanç, ibadet ve etki boyutları arasında anlamlılık derecesine ulaşan farklılıkların olmadığı ($P > 0,05$) görülmüştür. Ayrıca yapılan korelasyon analizi sonucunda da sınıf ile dini hayatın farklı görüntüleri ve öznel dindarlık algısı arasında da anlamlılık düzeyinde bir ilişkiye rastlanmamıştır ($P > 0,05$) .

Dolayısıyla " Üniversiteli gençlerin dini inanç, ibadet ve tutumları (dindarlık boyutlarından aldıkları puanların ortalaması) ile öznel dindarlık algıları sınıflara göre farklılaşacaktır. Sınıflar ilerledikçe dindarlık boyutlarından aldıkları puanların ortalaması ve öznel dindarlık algıları olumsuz yönde değişiklik gösterecektir " , şeklinde hipotezimizin (hipotez 1 b) destek bulmadığını söyleyebiliriz.

Bununla birlikte daha önce de belirtildiği üzere dini hayatın ibadet ve etki boyutlarında anlamlılık düzeyine ulaşmasa da en yüksek puan ortalamalarının hazırlık sınıfında öğrenim gören öğrencilere ait olması ve korelasyon analizinde de her iki boyutla sınıf değişkeni arasında anlamlılık düzeyine ulaşmasa da negatif yönde bir ilişkinin bulunması, öğrencilerin sınıflarının ilerlemesine bağlı olarak dini hayatın

¹⁰ Bkz. Yapıcı ,A., "Fiziksel ve Sosyal Hadiselere Sebep Atfetmede Dinin Rolü", Ç.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi 3(1), ss.126-165

¹¹ Hökekleli, H. "Ergenlik Çağı Davranışlarına Din Eğitiminin Etkisi ", U.Ü.İ.F.D.İ, 1986, ss.35-51

boyutlarındaki tutum ve davranışlarının nispeten azalma eğilimi gösterdiğini söylememize imkan vermektedir.

Nitekim Yapıcı ve Zengin 'in üniversite öğrencileri üzerinde gerçekleştirdikleri araştırmalarda da İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin dini yaşayışın bazı biçimlerinde sınıf- ların ilerlemesine bağlı olarak düşme eğilimi gösterdikleri tespit edilmiştir.¹² Dolayısıyla gençlik dönemini içine alan üniversite öğrenimi süresinde ,zihin ve muhakeme yeteneğinin gelişmesi ve sosyal çevrenin genişlemesi sonucunda sınıfların ilerlemesine de bağlı olarak inanç ve tutumların yeniden gözden geçirilmesi , bilincin modernleşerek rasyonelleşmesi söz konusudur. Ancak araştırmamızdan bu yönde bulgular elde edilmemiş olmasının örneklem grubundan , kullanılan ölçeklerden vs. kaynaklanan değişik sebepleri olduğunu düşünüyoruz . Bu sebeple dindarlık ile sınıf arasındaki ilişki ve etkileşimin daha net bir şekilde ortaya koyulabilmesi için daha çok sayıda araştırmanın gerçekleştirilmesine ihtiyaç vardır.

Araştırmada cinsiyet ile dindarlık boyutlarına ve öznel dindarlık algısına ilişkin analiz sonuçlarına bakıldığında ; üniversiteli gençlerin cinsiyetlerine göre dini hayatın , ibadet ve etki boyutlarında ve öznel dindarlık algılarında kızlar lehine farklılıklar gösterdikleri gözlenmektedir.Başka bir deyişle araştırma bulgularına göre dini hayatın her iki boyutunda (ibadet ve etki) kız öğrenciler erkeklere nispetle daha dindar bir görüntü sergilemekte ve kendilerini erkeklerden daha dindar olarak görmektedirler. Bununla birlikte dini hayatın inanç boyutunda ise kız öğrencilerin puan ortalamaları (3,65),erkeklerden (3,58)daha yüksek olmasına rağmen t-testi sonucunda söz konusu farkın anlamlılık seviyesine ulaşmadığı,dolayısıyla dini inanç ve doktrinlere bağlılık açısından üniversiteli kızlarla erkekler arasında benzer bir durumun söz konusu olduğu söylenebilir.

Buradan hareketle; " öğrencilerin dindarlık boyutlarından aldıkları puanların ortalaması ve öznel dindarlık algıları cinsiyete göre farklılaşacak , kız öğrenciler dini hayatın farklı boyutlarında daha dindar bir görüntü içerisinde olacaklardır" , şeklindeki hipotezimizin (hipotez 1 c)büyük çapta doğrulandığını söyleyebiliriz.

¹² Yapıcı,A.&Zengin,Z.S.,”İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Değer Tercih Sıralamaları Üzerine Psikolojik Bir Araştırma ,Ç.Ü.İlahiyat Fakültesi Örneği”,ss.173-206;Yapıcı,A.& Zengin,Z.S.,”İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Dinin Etkisini Hissetme Düzeyleriyle Psiko-Sosyal Uyumları Arasındaki İlişki ”,ss.65-127.

Her toplumda geleneksel olarak kadınların erkeklerden daha dindar olduğu yönündeki hâkim görüş ve kanaatlere uygun olarak araştırmamızda kadınların erkeklerden daha çok dindar oldukları gözlenmiştir.Çünkü kız öğrenciler, dini inançlara bağlanma ve onları benimseme hususu dışında dini ibadetleri yerine getirme hususunda ve dinin etkisini günlük yaşamda ve sosyal ilişkilerde hissetme hususunda erkeklere nazaran daha dindar bir görüntü çizdikleri gibi öznel dindarlık algısı itibariyle de erkeklere göre kendilerini daha dindar olarak algılamaktadırlar.Dolayısıyla kız öğrencilerin gerçekte inandıkları ve yaşadıkları dini hayatları ile öznel dindarlık algıları birbiriyle örtüşmektedir. Başka bir deyişle kız öğrenciler dindarlık bakımından kendilerini gerçekte oldukları gibi görmektedirler. Bu bağlamda araştırma bulgularımızla paralellik arz eden bir takım araştırmaların mevcut olduğuna da şahit olmaktadır.

Batı'da yapılan araştırmaların çoğunda genellikle kadınların erkeklerden daha dindar olduğu yönünde bulgular elde edilmiştir.¹³ Batı'da dini inanç ve dini davranışlarla ilgili olarak yapılan çalışmalardan hareket ederek Miller ve Hoffman,kadınların dini organizasyonlara daha sıklıkla katıldıklarını,inançlarında daha samimi olduklarını dolayısıyla dinsizliğe daha az eğilimleri olduklarını ifade etmişlerdir.¹⁴ Bununla birlikte Batı toplumlarında yapılan araştırmalarda her ne kadar kadınların erkeklere nazaran daha dindar olduğu yönünde bulgular mevcut olsa da bu durumu genellemek doğru değildir.

Çünkü büyük ölçekli bazı araştırmalarda hem bireysel dindarlık hem de dini aktivitelere katılma hususunda erkeklerle kadınlar arasında belirgin bir takım farklılıklara rastlanmadığı gibi Yahudi ve Müslüman toplumlar üzerinde gerçekleştirilen araştırmalarda da tersi bir duruma yani erkeklerin kadınlardan daha dindar olduğu yönünde bulgulara rastlanmaktadır.¹⁵

¹³ Bkz.Allport,G.W.,*Birey ve Dini*,Çev.B.Sambur,Elis Yay.,Ankara,2004;Argyle,M.& Beit Hallahmi,B.,*The Social Psychology of Religion*,Routledge &Kegan Paul,London & Boston,1975;Argyle,M.,*Psychology and Religion:An Introduction* Routledge,London,2000 vb.

¹⁴Miller,A.S.& Hoffman,J.P.,*Risk and Religion :An Explanation of Gender Differences in Religiosity*,Journal for the Scientific Study of Religion 34 (I),1995,p.63.

¹⁵Bkz.Sullins,D.P.,*Gender and Religion:Deconstructing Universality,Constructing Complexity*,American Journal of Sociology 112,2006,pp.838-880'den nakleden Yapıcı,Asım,*Ruh Sağlığı ve Din*,s.245

Dolayısıyla araştırma bulgularımıza ve " kadınların dindarlığı ve dini bağlılıklarının erkeklerden daha fazla olduğu " şeklindeki belki yanlış ama yaygın olan görüş ve kanaatlere ters düşen araştırma bulgularının da mevcut olduğu görülmektedir.¹⁶ Ülkemizde Uysal tarafından gerçekleştirilen araştırmadan elde edilen bulgular bizim bulgularımızla benzerlik göstermektedir.Zira söz konusu araştırmada dini inanç boyutuna giren hususlar yani İslami inanç esaslarını benimseme bakımından kadınlarla erkekler arasında fark olmadığı,dolayısıyla günümüzde dinin ortak inanç ve değerler kazandırmada önemli rol oynadığı görülmüştür. Bununla birlikte aynı araştırmada dindarlığın ibadet ve etki boyutlarına giren dini tutum ve davranışlar yönünden erkekler lehine bir artış olduğu, dolayısıyla dini pratikleri yerine getirme ve dinden etkilenme bakımından erkeklerin kadınlardan daha yoğun gayret gösterdikleri ve günlük yaşamlarında dinin etkisini daha derinden hissettikleri tespit edilmiştir.¹⁷ Yapıcı'nın gerçekleştirdiği araştırmada ise kız öğrenciler, "dinin etkisini hissetme ", " dua etme ", " tövbe edip af dileme ", " dine önem verme " ve " öznel dindarlık algısı " açısından erkeklerden anlamlı derecede farklılaşmıştır (P < 0,05).Dindarlığın söz konusu görüntülerinde kızların erkeklerden daha önde olduğu , ancak , " Allah' ın varlığını hissetme ", " namaz kılma " ve " oruç tutma " bakımından cinsiyetler arasında gözlenen farklılıkların anlamlılık seviyesine ulaşmadığı tespit edilmiştir. Dolayısıyla cinsiyet değişkeni bağlamında kız öğrencilerin dini yaşayışın bazı göstergelerinde erkeklerden farklılaştığı bununla birlikte farklılığın anlamlılık seviyesine ulaşmadığı yerlerde de kızların erkeklerden daha dindar bir görüntü çizdiği görülmüştür.¹⁸ Bu anlamda Yapıcı'nın araştırma bulguları bizim araştırma sonuçlarımızla büyük ölçüde uygunluk göstermektedir.

Cinsiyet farklılıklarının dini anlama ve yaşama üzerinde etkili olup olmadığını daha iyi analiz etmek için ilgili literatürü gözden geçirmekte yarar vardır.Cinsiyet ve dindarlık arasındaki ilişkiyle ilgili olarak gerçekleştirilen araştırmalara baktığımızda her

¹⁶ Uysal , *Türkiye ' de Dindarlık ve Kadın* , ss. 139 ; Köktaş , M.E. , *Türkiyede ' de Dini Hayat* , ss.78-88 , 123 , 130 , 142 ; Yümni , Sezen ,*Türk Toplumunun Laiklik Anlayışı*,İFAV Yayınları,İstanbul,1999,s.99

¹⁷ Uysal , a.g.e. , s.139

¹⁸ Yapıcı, *Ruh Sağlığı ve Din* ,s:243

şeyden önce söz konusu ilişkinin dini hayatın tek boyutlu veya çok boyutlu olarak kavramlaştırılmasına göre değişiklik arz ettiğine şahit olmaktayız. Zira dindarlığın çok boyutlu olarak kavramlaştırıldığı çalışmalarda bazı boyutlarda erkeklerin bazı boyutlarda ise kadınların lehine farklılıklar olduğu görülmektedir.¹⁹ Örneğin dindarlığı; "1-genel dindarlık , 2-sosyal dindarlık , 3-Tanrı' ya bağlılık , 4-Şefkatli Tanrı tasavvuru, 5-otoriter / yargılayıcı bir Tanrı inancı , 6-tövbe ile bağışlanma dileme , 7-Tanrı' ya şükretme " şeklinde yedi boyutta kavramlaştıran Kendler ve arkadaşlarının gerçekleştirdiği araştırmada erkekler sadece " otoriter/yargılayıcı bir Tanrı inancı " boyutundan yüksek puan alırlarken bayanlar " genel dindarlık " , " sosyal dindarlık " , " Tanrı' ya bağlılık " ve " tövbe ile bağışlanma" boyutlarından yüksek puan almışlardır.²⁰ Gerçekten de ülkemizde Müslüman-Türk örneklemini üzerinde gerçekleştirilen bazı araştırmalarda erkeklerin dindarlık puanlarının kadınlarınkinden daha yüksek olduğu tespit edilmiş olmasına rağmen kadınların erkeklerden daha dindar olduğu ya da her iki cinsiyet arasında anlamlılık düzeyine ulaşan farklılıkların bulunmadığını ortaya koyan araştırmaların varlığını da göz önünde bulundurarak genelleme yapmanın doğru olmadığını düşün- yoruz. Söz konusu durumlara ilişkin olarak ve araştırma bulgularımıza uygun olarak ülkemizde Günay,Kağıtçıbaşı , Kayıklık , Yapıcı ve Çelik'in gerçekleştirdiği araştırmalar- da kadınların erkeklere nazaran daha dindar olduğu gözlenirken ,²¹ Kula , Kaya , Uysal , Bağyiğit , Mehmedoğlu , Karaca , Onay ve Yıldız' ın araştırmalarında erkeklerin kadınlardan daha dindar olduğu tespit edilmiştir.²² Ayrıca Mehmedoğlu , Kula , Köktaş , Arslan ,Yapıcı ve Zengin'in araştırmalarında da erkek ve kadınlar arasında anlamlılık derecesine ulaşan farklılıkların olmadığı gö-

¹⁹Argyle,M.,”Din Psikolojisi Alanındaki Yeni Gelişmeler”,Çev.Talip Küçükcan,Dini Araştırmalar II (4),1999,ss.195-208

²⁰ Kendler ve ark.”Dimensions of Religiosity And Their Relationship to Lifetime Psychiatric And Substance Use Disorders”,American Journal of Psychiatry 160 (3),2003,pp.496-503 <http://ajp.psychiatryonline.org/cgi/content/full/160/3/496>.

²¹Bkz.Günay,Ü.,*ErzurumveKöylerindeDini Hayat*,Erzurum,1999;Kağıtçıbaşı,Ç.,*Sosyal Değişmenin Psikolojik Boyutları*,İzmir Lise Öğrencileri Üzerinde Bir İnceleme,Sosyal Bilimler Derneği Yay.,Ankara,1972;Kayıklık,H.,*Orta Yaş ve Yaşlılıkta Dinsel Eğilimler*;Çelik,C.,*Şehirleşme ve Din*.

²² Bkz.Kula , N.*Kimlik ve Din,Ergenler üzerinde Bir Araştırma* ; Kaya , M. , *Din Eğitiminde İletişim ve Dini Tutum*; Uysal , V. , *Psiko-Sosyal Açından Oruç*; ” Dini Hayat ve Şahsi Özellikler ” , Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi II , 1995 , ss.165-180 ; Bağyiğit , M. , ” Üniversite Gençliği-nin Dini İnanç,Tutum ve Davranışları Üzerine Bir Araştırma (Yayınlanmamış Doktora Tezi) U.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü , Bursa , 1989 ; Mehmedoğlu , A.U.*Kişilik ve Din*; Karaca , F. , *Ölüm Psikolojisi* , Beyan Yay. , İstanbul , 2000 ; Onay , A. , *Dindarlık , Etkileşim ve Değişim* ; Yıldız , M.*Ölüm Kaygısı ve Dindarlık*.

rülmüştür.²³

Gerek Batı'da gerekse ülkemizde cinsiyet ve dindarlık arasındaki ilişkiyle ilgili olarak birbirinden farklı bir takım sonuçların elde edilmesi beraberinde araştırmacıları bu farklı sonuçlara dair bir takım açıklamalarda bulunmaya yöneltmiştir. Bu bağlamda erkeklerin dindarlık puanlarının kadınlardan daha yüksek bir görünüm arz ettiği araştırmalarla ilgili olarak erkeklerin neden kadınlardan daha dindar olduklarına dair bir takım sebepler ileri sürülmüştür.²⁴ Ancak bizim araştırmamızın ve bulgularımızın sınırlarını aştığı için burada bu tür açıklamalara yer vermenin doğru olmadığını düşünüyoruz. Bizim bulgularımız, daha ziyade kadınların erkeklerden daha dindar olduğu yönündeki bulguları destekler mahiyette olduğu için bu durumla ilgili olarak ileri sürülen açıklamalardan kısaca da olsa bahsetmenin faydalı olacağı kanaatini taşıyoruz. Bu durumda, kadınlar erkeklerden niçin daha dindar bir görünüm sergilemektedirler ? Bu hususla ilgili literature tarandığında bu konuda gerek Batı' gerekse ülkemizde birbirinden çok farklı bir takım görüşlerin ileri sürüldüğüne şahit olmaktayız. Örneğin Miller ve Hoffmann kadınların gündelik hayatta daha çok risk altında olduklarını ve tehlikelerden korunmak amacıyla dine daha çok önem verdiklerini ileri sürmüşlerdir.²⁵ Ayrıca kadınların erkeklere göre daha çok duygusal olmaları buna karşılık bedensel yönden zayıf olmalarının da bu hususta etkili olduğunu ileri sürenler de olmuştur. Örneğin ünlü psikolog Nevzat Tarhan'a göre kadınlar, erkeklere göre kendilerini daha zayıf görmekte ve zorluklarla mücadele etme konusunda güçsüzlük ve yetersizlik hissetmektedirler. Bu sebeple de çaresiz kaldıklarında bir oteriteye sığınma ihtiyacı duymaları, onların dini duygularının harekete geçmesinde etkili olmaktadır. Oysa erkekler kendilerine daha fazla güvenmekte, sorum-

²³ Bkz. Mehmedoğlu, A.U., "Gençlik, Değerler ve Din", Küreselleşme, Ahlak ve Değerler (İçinde), Ed.Y. Mehmedoğlu, A.U. Mehmedoğlu, Litera Yayıncılık, İstanbul, 2006, ss.251-319; Kula, N., *Bedensel Engellilik ve Dini Başa Çıkma*, Dem Yay., İstanbul, 2005; Köktaş, M.E., *Türkiye'de Dini Hayat*; Arslan, M., *Türk Popüler Dindarlığı*, Dem Yay., İstanbul, 2004; Yapıcı, A. & Zengin, Z.S., "İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Değer Tercih Sıralamaları Üzerine Psikolojik Bir Araştırma", ss.173-206; Yapıcı, A. & Zengin, Z.S., "İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Dinin Etkisini Hissetme Düzeyleriyle Psiko-Sosyal Uyumları Arasındaki İlişki", ss.65-127

²⁴ Bu durumun sebepleri ile ilgili olarak bkz. Yapıcı, A., "Yeni Bir Dindarlık Ölçeği ve Üniversiteli Gençlerin Dinin Etkisini Hissetme Düzeyi", ss.65-115; Yıldız, M., *Ölüm Kaygısı ve Dindarlık*, İzmir İlahiyat Vakfı Yay., İzmir, 2006

²⁵ Miller, A.S. & Hoffmann, J.P., a.g.m., ss.63-64

rumsuz ve sınırsız davranma eğilimleri göstermektedirler. Dolayısıyla söz konusu eğilimler, onların kadınlara nazaran dine daha az yönelmelerinde etkili olabilmektedir.²⁶

Aslında kadınların erkeklere nazaran niçin daha dindar bir görüntü sergilediklerine dair görüşleri çoğaltmak mümkündür. Ancak bizler burada bu konuyu daha fazla uzatmamak adına Argyle ve Beit Hallahmi'nin bu hususu özetleyen görüşlerine yer vermekle yetinmek istiyoruz. Onlara göre kadınların erkeklere nazaran neden daha dindar bir görüntü içerisinde olduklarının sebeplerini yedi madde de özetlemek mümkündür: 1-Kadınlar erkeklere nazaran daha fazla suçluluk ve pişmanlık duygusu yaşadıkları için ve dinin en önemli fonksiyonlarından birisi de bu duyguyu hafifletmek olduğu için kadınlar daha fazla dindar olma eğilimi göstermektedirler. 2-Kadınların erkeklere nazaran daha az saldırgan, daha fazla çekingen, itaatkar, bağımlı, çok kaygılı ve endişeli olma gibi bir takım kişilik özelliklerine sahip olmaları dine daha fazla yaklaşmalarına sebep olmaktadır. 3-Ataerkil toplumlarda cinsiyetlere göre kızların ve erkeklerin yetiştirilme biçimleri farklı olmakta, kızlara itaat ve sorumluluk, erkeklere ise kendine güvenme ve bağımsız olma öğretilmektedir. Dinin özünde ise yüce bir güce itaat ve boyun eğme bulunduğu için kızlar eğitim ve sosyalleşme sürecinde öğrendikleri itaat etme davranışı sebebiyle dini hayata daha kolay yönelmekte ve adapte olabilmektedirler.

4-Kadınlar gerek yapıları itibariyle gerekse yetiştirilme tarzlarından dolayı etkilenmeye ve ikna edilmeye daha açık olduklarından dini telkine de daha açık ve dinin öğretilerini kabul etmeye ve dini yaşamayan daha eğilimlidirler. 5- Kadınlar erkeklere nazaran toplumda kendilerini gerçekleştirme, meslek edinme, ekonomik olarak bağımsızlıklarını kazanma vb. gibi hususlarda daha fazla engellenmişlik, hayal kırıklığı yaşamaktadırlar. Dolayısıyla yaşanan bu mahrumiyet hissi, onları adeta bir telafi mekanizması işlevi gören dine yöneltmektedir. 6-Modern hayatın dışında kalan yani hala pek çok sektörde iş bulamayan kısacası çalışamayan kadınlar geleneksel dini hayata daha fazla rağbet etmektedirler. 7- Psikanalitik kuram çerçevesinde kız çocuklar daha ziyade babayı, erkek çocuklar ise anneyi tercih etmektedirler. Eğer Tanrı, baba figürü olarak yansıtılırsa gelişme çağları boyunca daha çok babayı tercih eden kız çocuklarının gerçek babadan

²⁶ Tarhan, N., *Kadın Psikolojisi*, Nesil Yay., İstanbul, 2005, ss. 333-334

sembolik babaya yani Tanrı'ya geçiş yapmaları daha kolay olmaktadır.²⁷

Argyle ve Beit-Hallahmi'nin kadınların erkeklere göre niçin daha dindar bir görüntü sergilediklerine ilişkin öne sürdükleri görüşler çoğunlukla Hıristiyan batı toplumu için geçerli olup bizim toplumumuz için aynı gerekçelerin ne derece geçerli olabileceği tartışmaya açık bir husustur. Bununla birlikte araştırmamızda üniversiteli kızların niçin dini ibadetleri sıklıkla yerine getirerek dinin etkisini günlük hayatlarında ve sosyal ilişkilerinde daha derinden hissettiklerini kadınların psikolojik yapılarının farklı oluşu ve dinle sıkı bir ilişkisi olan sosyo-kültürel değerlerin daha fazla etkisinde kalmış olmaları ile açıklayabiliriz.

Özetle belirtmek gerekirse yapılan araştırmalarda dindarlık kavramının farklı şekiller de tanımlanmış olması ve standart dindarlık ölçeklerinin kullanılmamış olmasının yanında örneklemin farklı oluşu da farklı sonuçlara ulaşılmasında etkili olmaktadır. Dolayısıyla Allport'un da belirttiği gibi²⁸ aslında her iki cinsiyet arasında bazen kısmi farklılıklar görülse de kadın ve erkek dindarlığının iki ayrı uçta yer almadığını ifade etmenin daha doğru olduğunu söyleyebiliriz.

Araştırmada yaş ile dindarlık boyutlarına ve öznel dindarlık algısına ilişkin analiz sonuçlarına baktığımızda üniversiteli gençlerin yaşlarına göre dini hayatın inanç, ibadet ve etki boyutlarındaki ve öznel dindarlık algılarındaki puan ortalamaları arasında ufak tefek farklılıklar olmasına rağmen bu farklılıkların scheffe analizine göre anlamlılık seviyesine ulaşmadığı görülmektedir ($P > 0,05$). Ayrıca yapılan korelasyon analizi sonucunda da dini hayatın boyutları (inanç, ibadet, etki) ile yaş grupları arasında anlamlılık düzeyine ulaşan bulgulara rastlanmamıştır ($P > 0,05$).

Bu bulgulardan hareketle ; " gençlerin dindarlık boyutlarından aldıkları puanların ortalaması ve öznel dindarlık algıları yaş ilerledikçe olumsuz yönde farklılaşacaktır. Yaş ile dinsel hayatın boyutları ve öznel dindarlık algısı arasında negatif ve anlamlı bir ilişki vardır " şeklindeki hipotezimizin (hipotez 1 d) tamamının doğrulanmadığını söyleyebiliriz. Bununla birlikte daha öncede belirttiğimiz üzere her ne kadar anlamlılık düzeyine ulaşmasa da dini hayatın bütün boyutlarında en yüksek ortalamanın 17 - 21

²⁷ Argyle, M. & Beit-Hallahmi, B., *The Social Psychology of Religion*, ss. 77-79

²⁸ Allport, G. W., *Birey ve Dini*, s. 55

yaş grubuna, en düşük ortalamanın da 32 yaş ve yukarisindakilere ait olması ayrıca korelasyon analizi sonucunda yine anlamlılık düzeyine ulaşmasa da dini hayatın her üç boyutu ile yaş grupları arasında negatif yönde bir ilişkinin görülmesi yaşın ilerlemesine bağlı olarak öğrencilerin dini hayatın boyutlarındaki puan ortalamalarında bir düşme eğiliminin söz konusu olduğunu söylemeye imkan vermektedir.

Dolayısıyla daha önce yapılmış olan bazı araştırma sonuçlarından hareket ederek öne sürdüğümüz hipotezimizin destek bulmaması ; 17 - 32 yaş aralığından dini hayatın belirgin bir şekilde farklılaşmadığını ya da söz konusu yaş aralığında dini hayatın şiddet ve yoğunluğunda kayda değer değişikliklerin olmadığını göstermektedir.

Esasında genel olarak yaş faktörü ile dindarlık arasındaki ilişkilere baktığımızda bazı araştırmalarda yaş ilerledikçe dindarlığın da arttığı yönünde, bazı araştırmalarda yaş faktörü ile dindarlık arasında negatif bir ilişki olduğu yönünde bulgulara rastlanırken bazı araştırmalarda ise nötr bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir.

Bununla birlikte dindarlığın çok boyutlu olarak kavramlaştırıldığı bazı araştırmalarda yaş faktörü ile dindarlık arasındaki ilişkinin tek boyutlu olmadığı tespit edilmiştir. Örneğin Kendler ve arkadaşlarının gerçekleştirdiği bir araştırmada yaş ilerledikçe katılımcıların " genel dindarlık " , " sosyal dindarlık " , " Tanrı'ya adanmışlık " ve " tövbe " durumlarında da bir artış olduğu , buna karşılık yaşın artması ile " oteriter-yargılayıcı Tanrı " ve " şefkatli Tanrı " tasavvurlarında anlamlı bir değişiklik olmadığı gözlenmiştir.²⁹ Ülkemizde gerçekleştirilen bazı araştırmalar da yaş faktörü ile dindarlık arasındaki ilişkinin tek yönlü olmadığını teyit etmektedir.³⁰

Ülkemizde Onay'ın 18 - 26 yaş arası üniversite öğrencileri üzerinde gerçekleştirdiği araştırmasında yaşın ilerlemesine bağlı olarak dindarlıkta bir düşüş eğiliminin olduğu görülmüştür.³¹ Yine Yapıcı 'nın gerçekleştirdiği araştırmada da gençlerin yaşı ilerledikçe dinin etkisini hissetme düzeylerinin azaldığı gözlenmiştir.³² Yaparel'in gerçekleştirdiği araştırmada ise 20 - 40 yaş arasında dini hayatın duygu ve

²⁹ Kendler , K.S. ve arkd. , a.g.m., pp. 496-503

³⁰ Bkz. Yaparel, a.g.t.; Uysal, *Türkiye'de Dindarlık ve Kadın*; Onay, *Dindarlık, Etkileşim ve Değişim*; Mehmed oğlu, *Kişilik ve Din*; Yapıcı, "Fiziksel ve sosyal Hadiselere Sebep Atfetmede Dinin Rolü", ss.126-165; Yapıcı, " Yeni Bir Dindarlık Ölçeği ve Üniversiteli Gençlerin Dinin Etkisini Hissetme Düzeyi" , ss.65-115

³¹ Onay ,a.g.e., s.108

³² Yapıcı, a.g.m., ss.65-115

dua boyutlarında doğrusal olmayan farklılıklar meydana geldiği, bunun dışında kalan diğer boyutlarda yaş faktörüne bağlı olarak ortaya çıkan farklılıkların anlamlılık seviyesine ulaşmadığı gözlenmiştir.³³ Dolayısıyla Yaparel' in araştırma sonuçlarının kısmen de olsa bizim bulgularımızı desteklediği görülmektedir.

Buna karşılık Uysal tarafından gerçekleştirilen araştırmada tam tersi bir durum söz konusudur. Söz konusu araştırmada yaş ilerledikçe genel dinsellikte bir artış eğilimi görülmekte, yaşla birlikte bir müslümanda bulunması gereken " dini özellik ve davranışları " benimseme eğilimi artmaktadır. Aynı araştırmada 21 - 25 yaş arasında dini özellik ve davranışlarda biraz düşme eğilimi gözlenirken 26 - 40 yaş arasından itibaren ve özellikle de 41 yaşından sonra gözle görülür bir artış olduğu görülmektedir. Başka bir deyişle Uysal'ın gerçekleştirdiği araştırmada yaş ilerledikçe dinin etkisinin daha farklı ve daha yoğun biçimde hisedildiği dolayısıyla diğer sosyal etkenlerle birlikte yaş ilerledikçe dini değerlerin bireysel ve sosyal norm haline geldiği ve toplumun dini hayatını ve dindar olma eğilimini arttırdığı gözlenmiştir.³⁴ Anlaşılacağı üzere yaş değişkeni ile dindarlık arasındaki ilişkiyi ele alan araştırma sonuçları birbirinden farklılık arz etmektedir. İşte bütün bu bulguları destekleyen ve yaş ile dindarlık arasındaki ilişkiyi açıklamaya çalışan bir takım kuramlar ileri sürülmüştür. Bu kuramlardan birincisi geleneksel kuramdır. Bu kurama göre, 18 - 30 yaş aralığında dini aktivitelerde ciddi bir düşüş meydana gelmekte , dini hayata yeniden dönüş ancak 30 ' lu yaşlardan sonra gerçekleşmektedir. İkincisi , yaşın ilerlemesine bağlı olarak dini hayatta kayda değer bir takım değişikliklerin görülmeceğini savunan kararlılık kuramıdır. Bu konuda ileri sürülen diğer bir kuram ise, yaşın ilerlemesiyle birlikte dine olan ilgide bir azalma ve dini faaliyetlerde ciddi bir gerileme olacağını ileri süren ilgisizlik kuramıdır.³⁵

Genel olarak ülkemizde yapılan çalışmalara baktığımızda yaşa bağlı olarak dindarlığın artma eğilimi gösterdiği yönündeki araştırmaların çoğunlukta olduğunu

³³ Yaparel, a.g.t., s.134

³⁴ Uysal, *Türkiye'de Dindarlık ve Kadın*, ss.59-60, 127-128

³⁵ Argyle, M. & Beit-Hallahmi, *The Social Psychology of Religion*, pp.64 vd

görmekteyiz.³⁶ Dolayısıyla ülkemiz koşullarında temel üç yaklaşımdan en fazla geleneksel kuramın destek bulduğunu söyleyebiliriz.Başka bir ifadeyle ülkemizde yapılan araştırmalardan elde edilen bulgular genellikle gençlik ve ilk yetişkinlik dönemi hariç tutulursa yaşa bağlı olarak dindarlıkta bir artış eğilimi olduğunu ortaya koymaktadır. Bu da ilk yetişkinlik döneminde dine ilginin kısmen azaldığı , daha sonra ise artma eğilimi gösterdiği şeklindeki yaklaşımlarla paralellik arz etmektedir.

Zira ilk yetişkinlik dönemi olan 20 - 40 yaşlar arası, genellikle dini şüphe , kararsızlık ve çalkantıların durulmaya başladığı bir dönemdir.Eski dini inanç ve yaşantıların gözden geçirilerek yeniden yapılanması şeklinde tezahür eden bu süreç duygusallıktan akılcılığa doğru bir seyir takip etmektedir.Bununla birlikte bu dönemin genel özelliklerine uygun bir biçimde din birinci derece de bir ilgi konusu olmaktan uzaktır. Din den ziyade bu dönemde meslek , kariyer , evlilik vb. gibi hususlar birinci derecede ilgi konusu olmaktadır.

Bu dönem aynı zamanda ibadetlere ve bazı dini faaliyetlere katılımın da en düşük olduğu bir dönem olduğu için çoğu zaman " hayatın en az dindar olunan safhası " olarak da nitelendirilmektedir.³⁷ İlk yetişkinlik döneminden sonra dine olan ilgi biraz daha belirgin hale gelmeye başlar ve daha sonraki yaşlarda bu ilgi doruk noktasına ulaşır. Zira ileriki yaşlarda bulunanların dünya kaygısından büyük ölçüde uzaklaşmış olmaları ve ölümü daha yakından hissetmeleri , kendilerini öbür dünyaya hazırlamaya dolayısıyla da dine daha çok ilgi duymaya yönelmektedir.Ayrıca orta yaş döneminde dine olan ilginin yeniden canlanmasında,hayatın anlamına ilişkin sorgulamaların,yaşam kalitesi, mutluluk düzeyi , içinde bulunulan bunalım , kararsızlık ve gerilimlerden kurtulma arzusu da etkilidir.³⁸

Bununla birlikte kişilerin dine olan ilgi ya da ilgisizliklerinde aile ortamı, sosyalleşme tarzı , şahsiyeti , aldığı eğitim , dini kimliğiyle özdeşleşme düzeyi vs. pek

³⁶ Bkz.Örneğin ; Taplamacıoğlu , a.g.m. , ss.141-151 ; Köktaş , a.g.e. ; Kayıklık , *Orta Yaş ve Yaşlılıkta Dinsel Eğilimler* ; Günay , a.g.e. ; Karaca , F. , a.g.e. ; Mehmedoğlu , A.U. , " Gençlik , Değerler ve Din " , ss.251-319 ; Akdoğan , A. , *Geleneksel Toplumdan ModernTopluma Geçişte Dini Hayat* , RağbetYay. , İstanbul , 2002 ; Hülür , H. & Kalender , A. , *Sosyal-Politik Tutumlarve Din:Konya Araştırması*,Çizgi Yay. ,Konya,2003

³⁷Bkz. Hökelekli , *Din Psikolojisi* , s.282 vd. ; Peker , *Din Psikolojisi* , ss.109Konya , 2003 ; Voltan-Acar , N. , Yıldırım , I.& Ergene , T. , a.g.m. , ss.45-56

³⁸Hökelekli,a.g.e.,ss.283-285

çok sebep etkili olmaktadır.³⁹

Özetle belirtmek gerekirse araştırmamızdan elde edilen bulgulara göre yaş grupları ile dindarlığın çeşitli boyutları ve öznel dindarlık algısı arasında anlamlılık düzeyinde ilişkiler tespit edilmemiştir. Ayrıca korelasyon analizinde de yaşın ilerlemesine bağlı olarak dindarlığın diğer görüntüleri arasında anlamlılık düzeyinde ilişkilere rastlanmamış olup sadece negatif yönde hafif bir eğilim gözlenmiştir. Dolayısıyla araştırma bulgularımızın ilk yetişkinlik döneminde " kararlılık kuramı " diye isimlendirilen kuramı destekler mahiyette olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca korelasyon analizinde yaş grupları ile dindarlık boyutları arasında anlamlılık düzeyine ulaşmayan negatif yönde bir eğilimin görölmesi de kısmen de olsa ilgisizlik kuramını destekler nitelikte olup ölkemizdeki benzer sonuçları ortaya koyan (negatif yönlü ilişki bulunduğunu) araştırmalarda paralellik arz ettiği söylenebilir .⁴⁰

Araştırmada ailenin gelir durumu ile dindarlık boyutlarına ve öznel dindarlık algısına ilişkin analiz sonuçlarına baktığımızda üniversiteli öğrencilerin dini hayatın inanç ve ibadet boyutlarındaki tutum ve davranışlarında ve öznel dindarlık algılarında ailesi zengin olan öğrenciler lehine anlamlılık düzeyinde farklılıklar olduğu görölmektedir.Yani gelir durumu bakımından ailelerini zengin olarak nitelendiren öğrencilerin dini inançları benimseme ve dini pratikleri yerine getirme dereceleri diğerlerinden daha yüksek olduğu gibi gelir düzeyi bakımından aileleri zengin olan öğrencilerin aileleri orta halli ve fakir olan öğrencilere göre kendilerini daha çok dindar olarak algıladıkları görölmektedir.Bununla birlikte dini hayatın etki boyutunda aileleri zengin olan öğrencilerin ortalamaları diğerlerinden farklılık gösterse de anlamlılık düzeyine ulaşmamıştır (P>0,01).

Ayrıca yapılan korelasyon analizi sonucunda da öğrencilerin ailelerinin gelir düzeyleri ile dini inanç ve ibadet boyutlarındaki tutumları ve öznel dindarlık algıları arasında anlamlı ve pozitif bir ilişkinin olduğu görölmektedir (P < 0,01) . Bu ise öğrencilerin ailelerinin gelir düzeyleri yükseldikçe dini inançları benimseme ve ibadetleri yerine getirme derecelerinde bir artış olacağı ve kendilerini daha çok dindar

³⁹Yapıcı,*Ruh Sağlığı ve Din*,s.260

⁴⁰Bkz.Örneğin;Onay,A.,Dindarlık,Etkileşim ve Değişim;Yıldız,M.,*Ölüm Kaygısı ve Dindarlık*;Yapıcı,A., "Yeni Bir Dindarlık Ölçeği ve Üniversiteli Gençlerin Dinin Etkisini Hissetme Düzeyi",ss.65-115

olarak görme eğiliminde olacakları anlamına gelmektedir.

Bütün bu bulgulardan hareketle " öğrencilerin dini inanç, ibadet ve tutumları ile öznel dindarlık algıları , ailelerinin gelir durumlarına göre olumsuz yönde farklılaşacaktır. Bu bağlamda ailelerinin gelir düzeyi ile öğrencilerin dindarlıkları arasında negatif bir ilişki olup ailelerin gelir düzeyleri arttıkça öğrencilerin dindarlık boyutlarından aldıkları puanların ortalamasında ve öznel dindarlık algılarında bir düşme eğilimi söz konusu olacaktır " şeklindeki hipotezimizin (hipotez 1 e) dini hayatın inanç ve ibadet boyutuyla ve öznel dindarlık algısıyla ilgili kısmının doğrulanmadığını , hatta hipotezde öne sürülen durumun tam tersi bir durum ortaya çıktığını söyleyebiliriz.

Dini hayatın etki boyutuyla ilgili farklılıkların ise anlamlılık derecesine ulaşmadığı yani ailenin gelir durumuna göre öğrencilerin dini hayatlarının etki boyutunda anlamlılık düzeyinde bir farklılaşma olmadığı gözlenmiştir.

Gelir düzeyindeki farklılıklar, dini hayat üzerine değişik şekillerde etki etmektedir: Onay, bu hususla ilgili olarak yaptığı araştırmalar sonucunda ; çeşitli ülkelerde orta gelir düzeyinde olan kişilerin dini faaliyetlerle en çok ilgilenen grubu teşkil ettiklerini, üst gelir grubuna dahil olan kişilerin daha ziyade göze hitabeden dini faaliyetler içerisinde yer aldıklarını, buna karşılık alt gelir grubunda yer alan kimselerin ise dinin daha çok manevi ve duygusal boyutuyla meşgul olduklarını tespit etmiştir.⁴¹ Ülkemizde Yapıcı'nın üniversite öğrencileri üzerinde gerçekleştirdiği araştırmada da sözü edilen yönde bulgulara rastlanmıştır. Söz konusu araştırmada en dindar olanların " orta " gelir düzeyinde olanlar olduğu daha sonra bunları sırasıyla " alt " ve " üst " gelir grubundakilerin izlediği görülmüştür. Ayrıca " alt " gelir grubunu oluşturanların dini yaşayış itibarıyla "orta" ve "üst" gelir grubu arasında yer aldığı , dolayısıyla " üst " gelir grubundakilerin " orta " ve " alt " gelir grubundakilere nispetle kısmen dine daha ilgisiz bir tavır sergiledikleri tespit edilmiştir.⁴² Onay'ın üniversiteli gençler üzerinde gerçekleştirdiği bir araştırmada da benzer sonuçların elde edilmiş olduğu görülmektedir. Söz konusu araştırmada orta gelir düzeyine sahip ailelerden gelen öğrencilerin dindarlık düzeyi puanlarının , yüksek ve düşük gelir grubuna ait olanlardan daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.

⁴¹ Onay, A., *Dindarlık, Etkileşim ve Değişim*, s.115

⁴² Yapıcı, *Ruh Sağlığı ve Din* , s.253

Diğer taraftan aynı araştırmada yüksek gelir düzeyine sahip ailelerden gelen öğrencilerin dindarlık düzeylerinin, orta ve düşük gelir düzeyine mensup ailelerden gelen öğrencilerinkinden daha düşük olduğu görülmektedir.⁴³ Ülkemizde söz konusu araştırma bulgularını destekleyen yani "orta" ve "alt" tabakada olanların dine daha fazla ilgi duydukları yönündeki bulgularla paralellik gösteren başka araştırmalar da mevcuttur.⁴⁴ Bununla birlikte yine ülkemizde gerçekleştirilen bazı araştırmalarda sosyo-ekonomik durum ile dindarlık arasında anlamlı bir ilişki olmadığı tespit edilmiştir.⁴⁵ Buna karşılık Batı'da Argyle ve Beit - Hallahmi'nin hristiyanlar üzerinde gerçekleştirilen çeşitli çalışmalardan elde edilen bulgulardan hareketle sosyo-ekonomik düzey ile kiliseye devam etme arasında pozitif yönde seyreden anlamlı bir ilişkinin olduğunu ifade etmeleri⁴⁶ ise bizim bulgularımızla paralellik arz etmektedir.

Dolayısıyla gerek Batı'da gerekse ülkemizde gerçekleştirilen çeşitli araştırmalardan elde edilen sonuçların farklılığı bizi dindarlık ile sosyo-ekonomik durum arasındaki ilişkinin tek yönlü ve tek boyutlu olmadığı, bu ilişkinin değişik faktörlerden etkilenmiş olabileceği sonucuna götürmektedir. Nitekim bu bağlamda Yapıcı'nın üniversite öğrencileri üzerinde gerçekleştirdiği araştırmada gençlerin gelir seviyelerine göre "dinsel eğilim", "Allah'ın varlığını hissetme", "oruç tutma", "dua etme" ve "dine önem verme" düzeylerinin farklılaştığını dolayısıyla üst gelir grubundan olanların bu boyutlarla ilgili puanlarının daha düşük olduğu buna karşılık gençlerin gelir durumlarına göre "dinin etkisini hissetme", "namaz kılma", "tövbe etme" ve "öznel dindarlık algısı" düzeylerinin farklılaşmadığı görülmüştür.⁴⁷

Özetle söylemek gerekirse; her ne kadar ülkemizde yapılan çalışmalardan elde edilen bulguların büyük çoğunluğu sosyo-ekonomik düzey yükseldikçe dindarlıkta bir azalma eğilimi görüldüğünü ortaya koymuş olsa da bu hususu genellemek doğru değil-

⁴³ Onay, a.g.e., s.116

⁴⁴ Örneğin bkz. Günay, Ü., a.g.e.; Köktaş, M.E., a.g.e.; Fırat, E., Üniversite Öğrencilerinde Allah İnancı ve Din Duygusu (Yayınlanmamış Doktora Tezi), A.Ü. İlahiyat Fakültesi, Ankara, 1977; Kula, N., *Kimlik ve Din*; Aydın, A.R. "Dini İnkârın Psiko-Sosyal Nedenleri", (Yayınlanmamış Doktora Tezi), O.M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun, 1995; Yapıcı, A., "Yeni Bir Dindarlık Ölçeği ve Üniversiteli Gençlerin Dinin Etkisini Hissetme Düzeyi", ss.65-115; Hülür, H. & Kalender, A., *Sosyo-Politik Tutumlar ve Din* vb.

⁴⁵ Örneğin bkz. Akdoğan, A., a.g.e.; Çelik, C., *Şehirleşme ve Din*; Uysal, *Türkiye'de Dindarlık ve Kadın*; Karaca, F., a.g.e.; Kaya, M., *Din Eğitiminde İletişim ve Dini Tutum*.

⁴⁶ Argyle, M. & Beit-Hallahmi, B., *The Social Psychology of Religion*, p.161

⁴⁷ Yapıcı, *Ruh Sağlığı ve Din*, s.250

dir.Çünkü, daha önce de belirtildiği üzere bizim araştırmamızda ailelerinin gelir durumuna göre öğrencilerin dini hayatın inanç ve ibadet boyutlarındaki puan ortalamalarında ve öznel dindarlık algılarında anlamlılık düzeyinde bir farklılaşma ve pozitif yönde bir korelasyon görülürken dini hayatın etki boyutundaki puan ortalamalarında ise bir farklılaşma olmadığı görülmüştür. Dolayısıyla bizim araştırmamızdan elde edilen bulgular , daha ziyade ; " Batı ' da dinden uzak olanların işçiler yani dar gelirliler olduğu " yönündeki bulguları ⁴⁸, kısmen de " sosyo - ekonomik durum ile dindarlık arasında anlamlı bir ilişki bulunmadığı " yönündeki bulguları destekler mahiyettedir.

Araştırmada anne - babanın eğitim durumu ile öğrencilerin dini hayatın boyutlarındaki ve öznel dindarlık algılarındaki durumlarına ilişkin analiz sonuçlarına baktığımızda ;annenin eğitim durumu ile öğrencilerin dini hayatın inanç,ibadet ve etki boyutlarındaki puan ortalamalarında ve öznel dindarlık algılarında anneleri yüksek okul veya üniversite mezunu olan öğrenciler lehine anlamlılık düzeyinde farklılıklar olduğu görülmektedir. Ayrıca annelerinin eğitim durumları ile öğrencilerin dindarlık boyutlarındaki düzeyleri ve öznel dindarlık algıları arasında da negatif yönde ve anlamlı bir korelasyon olduğu tespit edilmiştir.Bu durumda anneleri yüksek okul veya üniversite mezunu olan öğrencilerin dini inançları benimseme , dini ibadetleri yerine getirme ve dinin etkisini günlük yaşamlarında ve sosyal ilişkilerinde hissetme düzeyleri daha düşük olduğu gibi bu öğrencileri diğer öğrencilere göre kendilerini daha az dindar olarak görmektedirler.Ayrıca öğrencilerin annelerinin eğitim düzeylerindeki yükselişe paralel olarak dini inançları benimseme ,dini ibadetleri yerine getirme ve dinin etkisini günlük yaşamda ve sosyal ilişkilerde hissetme düzeylerinde bir düşme eğilimi gözlenmekte ve kendilerini daha az dindar olarak algıladıkları görülmektedir.

Öğrencilerin babalarının eğitim durumuna göre dini hayatın inanç , ibadet ve etki boyutlarındaki puan ortalamalarında ve öznel dindarlık algılarında bir farklılaşma olup olmadığına,ayrıca babanın eğitim durumu ile dindarlık boyutları ve öznel dindarlık algısı arasında bir ilişki olup olmadığına baktığımızda;babaların eğitim düzeyine göre

⁴⁸Günay,Ü.,”Modern Sanayi Toplumlarında Din I”, Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,3,1986,ss.51-52; “Modern Sanayi Toplumlarında Din II”,E.Ü.İ.F.D.,4,1987,ss.29-58

öğrencilerin dini hayatın inanç ve ibadet boyutlarındaki puan ortalamalarında ve öznel dindarlık algılarında anlamlılık düzeyine ulaşan farklılıklar olmadığı görülmektedir. Buna karşılık babaların eğitim durumuna göre öğrencilerin dini hayatın etki boyutundaki puan ortalamalarında anlamlılık düzeyine ulaşan farklılıklar olduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte tek yönlü varyans analizi sonucunda dini hayatın etki boyutunda anlamlılık seviyesine ulaşan farklılıklar scheffe analizine göre istatistiksel açıdan anlamlılık kazanmamıştır.

Ayrıca yapılan korelasyon analiz sonucunda da üniversiteli öğrencilerin babalarının eğitim durumları ile dini hayatın ibadet ve etki boyutundaki tutum ve davranışları arasında anlamlı ve negatif bir ilişki olduğu gözlenirken babalarının eğitim durumu ile öğrencilerin dini hayatın inanç boyutundaki tutumları ve öznel dindarlık algıları arasında anlamlılık düzeyinde bir ilişkiye rastlanmamıştır.

Bu durumda ; " gençlerin dindarlık boyutlarından aldıkları puanların ortalaması ve öznel dindarlık algıları , anne-babanın eğitim durumuna göre olumsuz yönde farklılaşacaktır. Anne-babanın eğitim durumu ile gençlerin dindarlıkları (dindarlık boyutları ve öznel dindarlık algıları) arasında negatif ve anlamlı bir ilişki vardır " , şeklindeki hipotezimizin (hipotez 1f) dindarlık boyutları ve öznel dindarlık algısı ile annenin eğitim durumuna ilişkin kısmının doğrulandığını ancak dindarlık boyutları ve öznel dindarlık algısı ile babanın eğitim durumuna ilişkin kısmının kısmen doğrulandığını söyleyebiliriz.

Her şeyden önce anne-babanın eğitim durumu ile öğrencilerin dindarlıkları arasındaki ilişkiyle ilgili değerlendirmelere geçmeden önce genel olarak eğitim durumu ile dindarlık arasındaki ilişkilerden bahsetmenin daha sonra anne-babanın eğitim durumları ile çocuklarının dindarlıkları arasındaki ilişkiden söz etmenin daha doğru olacağı kanaatini taşıyoruz. Bu bağlamda genel olarak eğitim durumu ile dindarlık arasındaki ilişkiyi ele alan araştırma bulguları, anne-babanın eğitim durumu ile öğrencilerin dindarlıkları arasındaki ilişkiyi açıklamada yol gösterici bir fonksiyon icra edecektir. Çünkü çocukların ilk öğretmenlerinin anne-babaları olduğu gerçeğinden hareketle, anne-babanın aldığı eğitim dolaylı olarak çocukların dünya görüşlerini, dine bakışlarını ve dini yaşantılarını şekillendirmektedir.

Bu sebeple genel olarak eğitim düzeyi ile dindarlık arasındaki ilişkiye baktığımızda değişik faktörlere bağlı olarak bu iki faktör arasındaki ilişkinin bazen olumlu , bazen olumsuz ve son derece karmaşık olduğu görülmektedir.Batı’da yapılan araştırmalarda dini yaşayış ile eğitim - öğretim arasında yakın bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.⁴⁹ Ülkemizde yapılan araştırmalardan elde edilen sonuçlara bakılacak olursa , ilahiyat öğrenimi hariç yüksek öğrenim ile dindarlık arasında negatif yönde bir ilişkinin olduğu gözlenmektedir.Bu duruma İlişkin olarak da pek çok sebep öne sürülebilir. Her şeyden önce ülkemizde seküler eğitim veren fakülte ve bölümlerde din ile bilim farklı iki kutup gibi karşı karşıya koyulmasının yanında akademik süreç boyunca sorgulayıcı akademik bir zihniyetin gelişmesi ve dine karşı da aynı bakış açısının sergilenmesi , söz konusu sebeplerin başlıcaları arasında sayılabilir. Ayrıca Yapıcı’nın ifadesiyle Türk eğitim sisteminin "pozitivist yapısı - modernitenin dini adeta modern öncesi dönemin kalıntısı olarak değerlendirildiği-" bilinç ile inanç arasındaki bağı zayıflatıcı bir fonksiyon icra etmektedir.⁵⁰ Bu sebeple Ülkemizde öğrenim gören üniversite öğrencileri üzerinde yapılan pek çok araştırmada,dine ilgisiz,dindar olmayan,inançsız ve dindar olmayanların sayılarının % 4-40 arasında değiştiği gözlenmiştir.⁵¹Diğertaraftan yine ülkemizde Hökelekli’nin yüksek öğretim mezunu 20-60 yaş arası kişiler üzerinde gerçekleştirdiği araştırmada,katılımcıların yaklaşık olarak % 50’si dini bir bağlantı içerisinde bulunduğunu ifade ederken % 9,3 oranında bir grubun ise dinin dışında ve din karşıtı olduğu tespit edilmiştir.⁵²

Uysal’ in gerçekleştirdiği bir araştırmada ise tahsil durumu değişkenin günümüz " dindarlık " anlayışı üzerinde etkili olduğu,tahsil düzeyi yükseldikçe dindarlık tutumlarında olumsuzlaşma eğiliminin ortaya çıktığı görülmüştür.⁵³ Köktaş’ın araştır-

⁴⁹ Bkz.Günay,Ü.,”Modern Sanayi Toplumlarında Din II”,ss.29-35

⁵⁰Yapıcı,”Yeni Bir Dindarlık Ölçeği ve Üniversiteli Gençlerin Dinin Etkisini Hissetme Düzeyi”,ss.65-115

⁵¹Örneğin;bKz.Hökelekli,”Gençlik ve Din İhtiyacı”,*Milli Kültür Dergisi*,sy.50,Ankara,1985,ss.87-89; Bağyiğit,a.g.e.,ss.65-69;Türkdoğan,Orhan, ”Kapitalistleşme Sürecinde Öğrenci Beklentileri”,*Türk DünyasıTarih Dergisi*,sy.114,1996;Uysal,,*DiniTutum,DavranışveŞahsiyetÖzellikleri*,ss.;57,122;Fırat,E., a.g.t.,s.52-89;Ekrem,Kırca,”ÜniversiteÖğrencilerinde Dini İnançlarla İlgili Tutumların Yeri ve Önemi”(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) , M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü , İstanbul , 1996 , ss.63 - 68

⁵² Hökelekli , ” Ölümle İlgili Tutumların Dini davranışla İlişkisi Üzerine Bir Araştırma II , U.Ü.İ.F.D. , IV , sy.4 ,Yıl;4, Bursa , 1992 , ss.57 – 98

⁵³ Uysal,*Türkiye’de Dindarlık ve Kadın*,s.70

masında da benzer bulgulara rastlanmaktadır.Söz konusu araştırmada eğitim düzeyi bakımından dindarlık aleyhine bir durum söz konusu olmakta , eğitim düzeyi yükseldikçe dindarlıkta da belirgin bir azalma olduğu görülmektedir.⁵⁴ Kötehne'nin yaptığı araştırmada da deneklerin eğitim seviyelerindeki yükselişe paralel olarak dini tutum ve davranışlarında bir azalma eğilimi gözlenmiştir. ⁵⁵

Bununla birlikte Uysal tarafından Türkiye'nin değişik şehirlerinde ve çeşitli yaş gruplarından insanlar üzerinde gerçekleştirilen bir araştırmada deneklerin " dindarlığın etki " boyutuna giren tutum ve davranışları ile tahsil durumları arasında manidar bir fark görülürken dindarlığın " inanç , ibadet ve tecrübe " boyutları ile tahsil durumları arasında manidar farklılıklar görülmemiştir.Başka bir deyişle tahsil durumu yükseldikçe islamın temel inanç esasları , ibadetleri kabullenme veya onaylama açısından olduğu kadar genelde paylaşılan ortak değerler olarak dini duygu ve düşünce açısından da günümüz insanının dindarlık anlayışında bir değişme olmadığı görülmüştür.Ancak tahsil düzeyi düştükçe dini inanç ve kanaatlerde bir yoğunlaşma olduğu tespit edilmiştir. ⁵⁶

Yapılan araştırmalarda da görüleceği eğitim-öğretim durumunun yükselişine paralel olarak dindarlık düzeyinde yada dini inanç,tutum ve davranışlarda bir azalma eğiliminin görülmesi ülkemize özgü bir durumdur.Zira ülkemizde eğitim durumu dindarlık aleyhine bir işlev görmektedir.Tabii ki bu durumun eğitim sistemi ve kitle iletişim araçları ile yakından ilişkisi olduğu söylenebilir. Bilindiği üzere Türk eğitim sisteminin" dini normlardan tamamıyla dışlanmış ve seküler bir yapıya itilmiş olması"⁵⁷ bu hususta son derece etkili bir faktördür.Bu eğitim sistemi içerisinde yetişmiş olan bireyler,genellikle dini inanç ve pratiklere şüpheyle bakmakta ve bazen ilgisiz bir tutum takınmaktadırlar. Kısacası mevcut eğitim sistemimiz içersinde yeterli dini bilgilere sahip aydın insanlar yetişmediği gibi Tanzimat'tan bu yana da dinsiz olma veya dine karşı mesafeli olma çağdaşlığın bir göstergesi olarak kabul edilmiştir.⁵⁸ Bu

⁵⁴ Köktaş,a.g.e.,s.215

⁵⁵ Kötehne , Gülsu; Religious ; Orientation and Personality (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) , Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü , İstanbul , 1999 , s.35

⁵⁶ Uysal,a.g.e.,s.69

⁵⁷Türkdoğan,Orhan , *Milli Kimliğin Yükselişi,Niçin Milletleşme ?*,Alfa Basın Yayın,Dağt., İstanbul,1999., s.333

⁵⁸ Mardin , Ş. ,” Modern Türk Sosyal Bilimleri Üzerine Bazı Düşünceler ” , *Türkiye ' de Modernleşme ve Ulusal Kimlik* (İçinde) , Ed.Sibel Bozdoğan , Reşat Kasaba , Tarih Vakfı Yurt Yayınları,İstanbul,1999,s.62

durumda araştırmamızda anneleri yüksek okul veya üniversite mezunu olan öğrencilerin dini hayatın inanç, ibadet ve etki boyutlarında en düşük puan ortalamalarına sahip olmaları ve kendilerini daha az dindar olarak görmeleri son derece normal karşılanmalıdır. Çünkü mevcut eğitim sistemimiz içerisinde yüksek tahsilini görmüş olan ve genellikle dini inanç ve pratiklere şüpheyle bakan ayrıca çoğu zaman dine karşı ilgisiz bir tavır sergileyen annelerin çocuklarında dine karşı tutumları aynı şekilde olacaktır. Aynı durum, yüksek okul veya üniversite mezunu babaların çocukları için de söz konusu olmakla birlikte çocukların eğitiminde genellikle birinci derecede annelerin önemli rolü olduğu için babanın eğitim durumunun çocukların dini inanç, tutum ve davranışlarında ve öznel dindarlık algılarında daha az etkili olduğunu söyleyebiliriz. Zaten araştırma bulgularımızda da babaların eğitim durumları ile öğrencilerin dini hayatın bütün boyutlarındaki puan ortalamaları ve özel dindarlık algıları arasında anlamlılık düzeyinde farklılık ve ilişki görülmemesi de bu durumu teyit etmektedir. Başka bir deyişle araştırma bulgularımıza göre babalarının eğitim durumları ile öğrencilerin dini hayatın inanç , ibadet boyutları ve öznel dindarlık algıları arasında anlamlılık düzeyinde farklılıkların olmaması sadece dini etki boyutunda anlamlı farklılıkların olması ; ayrıca dini ibadet ve dini etki boyutuyla babanın eğitim durumu arasında negatif ve anlamlı bir ilişki bulunması , buna karşılık dini inanç ve öznel dindarlık algısı arasında anlamlılık düzeyinde bir ilişki bulunmaması babalarının eğitim durumlarının öğrencilerin dindarlıkları üzerinde kısmen etkili olduğunu göstermektedir.

Araştırmada öğrencilerin din eğitimi alıp almama durumuna göre dini hayatın boyutlarındaki ve öznel dindarlık algılarındaki durumlarına ilişkin analiz sonuçlarına baktığımızda ; üniversiteli gençlerin dini eğitim alıp almama durumlarına göre dini hayatın inanç , ibadet ve etki boyutlarından aldıkları puanların ortalamalarında ve öznel dindarlık algılarında anlamlılık düzeyine ulaşan farklılıklar olduğu ; ayrıca öğrencilerin din eğitimi alıp almama durumları ile dini hayatın boyutları (inanç , ibadet , etki) arasında pozitif ve anlamlı bir korelasyon olduğu görülmektedir .

Yani araştırmamızda din eğitimi aldığını söyleyen öğrenciler din eğitimi almadığını söyleyen öğrencilere göre dini inançlara daha güçlü bir şekilde bağlılık göstermekte , dini ibadetleri daha fazla yerine getirmekte , günlük yaşamlarında ve sosyal ilişkilerinde dinin etkisini daha derinden hissetmekte ve kendilerini daha çok

dindar olarak görmektedirler . Ayrıca öğrencilerin din eğitimi alma durumlarındaki artışa bağlı olarak dini inançlara bağlanma , dini ibadetleri yerine getirme ve günlük yaşamlarında ve sosyal ilişkilerinde dinin etkisini hissetme derecelerinde bir yükselme olduğu tespit edilmiştir.

Bütün bu bulgulardan hareketle ; " öğrencilerin dinsel yaşantı biçimleri (dindarlık boyutları)ve öznel dindarlık algıları din eğitimi alıp almama durumuna göre farklılaşacaktır. Bu kapsamda din eğitimi almış olanların dindarlık boyutlarından aldıkları puanların ortalaması ve öznel dindarlık algıları daha yüksek olacaktır",şeklindeki hipotezimizin (hipotez 1 g) araştırma bulgularıyla tamamen doğrulandığını söyleyebiliriz.

Nitekim ülkemizde yapılan pek çok araştırmadan elde edilen sonuçlar da bizim bulgularımızla paralellik arz etmektedir . Örneğin; Hayta ' nın İlahiyat Fakültesi öğrencileri üzerinde gerçekleştirdiği araştırmada , bu öğrencilerin başlangıçtan itibaren aldıkları din eğitiminin etkisiyle dini ibadetleri yerine getirme oranlarının son derece yüksek olduğu tespit edilmiştir.⁵⁹ Kula ' nın liseli öğrenciler üzerinde gerçekleştirdiği araştırmada ise İ.H.L. öğrencilerinin,gerek aldıkları eğitim tarzı gerekse içinde yetiştikleri sosyo-kültürel ortamdan dolayı en yüksek dini hayat ortalamasına sahip oldukları tespit edilmiştir. ⁶⁰

Yine Şahin 'in İlahiyat , Tıp ve Mühendislik Fakültelerinde öğrenim gören öğrenciler üzerinde dini hayatın boyutlarına ilişkin karşılaştırmalı olarak yaptığı araştırmada da öğrencilerin dindarlık puanlarının anlamlı bir şekilde farklılaştığı ve en yüksek dindarlık puanının İlahiyat Fakültesi öğrencilerine ait olduğu görülmüştür .⁶¹

Sonuç itibariyle dini eğitim alan gençlerin din eğitimi almayanlara göre ; hem dini inançlara bağlılıklarında , hem dini pratikleri yerine getirme düzeylerinde hem de dinin günlük ve sosyal hayatta etkisini hissetme derecelerinde daha yüksek bir eğilim görüldüğü söylenebilir . Esasında böyle bir sonucun ortaya çıkması da son derece doğal

⁵⁹ Hayta , A. , a.g.t. , 1993 , s.133

⁶⁰Kula , N. , << Gençlik Döneminde Kimlik ve Din >> , *Gençlik , Din ve Değerler Psikolojisi* (içinde) , Ed.H.Hökelekli , 2.bs. , DEM Yay. , İstanbul , 2006 , s.46

⁶¹Şahin , Adem , << İlahiyat , Tıp ve Mühendislik Fakültelerinde Okuyan Öğrencilerde Dini Hayatın Boyutları Üzerinde Karşılaştırılmalı Bir Araştırma >> (Yayınlanmamış Doktora Tezi) , Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü , İzmir , 1999 , ss.98-99

olup aynı zamanda din eğitiminin amacına ulaştığının bir göstergesi olarak da değerlendirilebilir.

Öğrencilerin din eğitimlerini aldıkları yere göre dini hayatın boyutlarındaki ve öznel dindarlık algılarındaki durumlarına ilişkin analiz sonuçlarına baktığımızda ; öğrencilerin dini hayatın inanç , ibadet ve etki boyutlarındaki puan ortalamalarında ve öznel dindarlık algılarında anlamlılık düzeyinde farklılaşmalar olduğu görülmektedir.İnanç boyutuna ilişkin farklılaşmaların hem din eğitimlerini resmi kurumlardaki Din Kült. ve Ahl. Bil. Derslerinden alan öğrenciler ile aile ve yakın çevrelerinden ve dini kurum ve kuruluşlardan alan öğrenciler arasındaki farklılıktan hem de din eğitimlerini dini cemaat , dini yayın vb. gibi yerlerden alan öğrenciler ile aile ve yakın çevrelerinden ve dini kurum ve kuruluşlardan alan öğrenciler arasındaki farklılıklardan kaynaklandığı görülmektedir.Buna göre dini eğitimlerini, resmi kuruluşlardaki Din Kült.ve Ahl.Bil. derslerinden alan öğrenciler,din eğitimlerini aile ve yakın çevrelerinden alanlar ve dini kurum ve kuruluşlardan alanlara göre dini inançlara daha düşük derecede bağlılık göstermektedirler.Din eğitimlerini aile ve yakın çevreleriyle dini kurum ve kuruluştan alan öğrenciler ise dini cemaat,dini yayın vb. gibi yerlerden alanlara göre dini inançlara daha yüksek derecede bağlılık göstermektedirler.

Dini ibadet boyutunda ise ; din eğitimlerini Din Kült. Ve Ahl. Bil. Derslerinden alan öğrencilerin , din eğitimlerini aile ve yakın çevre , dini kurum ve kuruluşlar ve dini cemaat, dini yayın vb. gibi yerlerden alan öğrencilere göre dini ibadetleri yerine getirme düzeylerinin daha düşük olduğu görülmektedir. Buna karşılık,din eğitimlerini dini kurum ve kuruluşlardan almış olan öğrencilerin , din eğitimlerini aile ve yakın çevreden , Din Kült. Ve Ahl. Bil. Derslerinden ve dini cemaat , dini yayın vb. gibi yerlerden alan öğrencilere göre dini ibadetleri daha yüksek derecede yerine getirdikleri tespit edilmiştir.Dini etki boyutunda ise;din eğitimlerini dini kurum ve kuruluşlardan alan öğrencilerin din eğitimlerini Din Kült. Ve Ahl. Bil. Derslerinden alan öğrencilere göre günlük yaşamlarında ve sosyal ilişkilerinde dinin etkisini daha fazla hissettikleri görülmüştür. Öznel dindarlık algılarına göre ise din eğitimlerini Din Kült. ve Ahl. Bil. derslerinden alan öğrencilerin, din eğitimlerini aile ve yakın çevreden, dini kurum ve kuruluşlardan alan öğrencilere göre kendilerini daha az dindar olarak gördükleri ; buna karşılık din eğitimlerini dini kurum ve kuruluşlardan alan öğrencilerin

din eğitimlerini dini cemaat , dini yayın vb. gibi yerlerden alan öğrencilere göre kendilerini daha çok dindar olarak algıladıkları tespit edilmiştir.

Özetle söylemek gerekirse din eğitimlerini dini kurum ve kuruluşlardan alan öğrencilerin , dini inançlara daha çok bağlılık gösterdikleri , dini ibadetleri daha yüksek derecede yerine getirdikleri , dinin etkisini günlük yaşamlarında ve sosyal ilişkilerinde daha çok hissettikleri ve kendilerini daha çok dindar olarak algıladıkları görülmektedir. Buna karşılık ; din eğitimlerini Din Kült. ve Ahl. Bil. derslerinden aldıklarını belirten öğrencilerin , dini inançlara daha az bağlılık gösterdikleri , dini ibadetleri daha düşük düzeyde yerine getirdikleri , dinin etkisini günlük hayatlarında ve sosyal ilişkilerinde daha düşük derecede hissettikleri ve kendilerini daha az dindar olarak gördükleri tespit edilmiştir.

Bu bulgulardan hareketle de " gençlerin dini inanç , ibadet ve tutumları ile öznel dindarlık algıları din eğitimi aldıkları yere göre farklılaşacaktır. Söz konusu farklılık özellikle din eğitimi veren kurum ve kuruluşlardan din eğitimi alan öğrenciler lehine olacaktır " şeklinde hipotezimizin (hipotez 1 h) tamamen doğrulandığını söylemek mümkündür.

Okul, çocuğun değer sistemine katkıda bulunan aileden sonraki en önemli kurumdur. Bununla birlikte bizim araştırmamızda gençlerin din eğitimleri konusunda dini kurum ve kuruluşların yani okulun aileden daha fazla etkili olduğu yönünde bulgular elde edilmiştir. Aile ve yakın çevrenin gençlerin dindarlıkları üzerinde 2. derecede etkili faktör olduğu , en az etkili faktör olarak da Din Kült. ve Ahl. Bil. derslerinin olduğu görülmüştür. Yapılan araştırmalar sonucunda okulun dindarlık üzerinde ne derece etkili olduğuna dair şu görüşler ileri sürülmüştür : 1- Dini okullara yoğun bir şekilde devam edildiğinde dindarlık üzerinde daha etkili olmaktadır. 2- Okul , dindar ailelerden gelen çocuklardan ziyade daha az dindar olan ailelerden gelen çocuklar üzerinde etkilidir. ⁶² Bununla birlikte okulun mu yoksa ailenin mi çocuğun din eğitimi üzerinde daha etkili olduğu hususu halen bir tartışma konusu olmaya devam etmektedir. Örneğin , Johnstene ve Erickson, dini okulların dini bilgilenmenin ötesinde dindarlık üzerinde önemli bir etkisinin olmadığını belirtmişlerdir. Zira onlara göre

⁶² Spilka , B. , Hood , R.W. ve Gorsuch , R.L., The Psychology of Religion : An Emprical Approach , New Jersey : Prentice Hall , 1985 , s.87

dindarlıktaki farklılık sadece dini okullara çocuklarını gönderen ailelerin dindarlığı ile açıklanabilir. Çünkü genelde dindar olan aileler çocuklarını dini okullara gönderme eğilimindedirler. Bu durumda da çocukların dindarlıklarını aileye atfetmek daha mantıklı gözükmektedir.⁶³

Buna karşılık Yahudi ve Katolik okullarında yapılan başka araştırmalarda ise okulun dindarlık üzerindeki etkisi ve katkısının ailenin katkısından çok daha fazla olduğu ortaya koyulmuştur.⁶⁴ Ülkemizde gerçekleştirilen araştırmalar sonucunda da dini kurum ve kuruluşların gençlerin dindarlıkları üzerinde sonderece etkili olduğu görülmektedir. Ülkemizde özellikle dinin asıl kaynağından ve bilimsel metotlarla araştırılıp öğretildiği eğitim müesseseleri olarak İmam Hatip Liselerinde ve İlahiyat Fakültelerinde topluma dini öğretilen ve yaşamada rehber olacak mesleki formasyona sahip elemanlar yetiştirmeye yönelik eğitim yapılmaktadır. Ancak bu okullarda öğrenim gören gençlerin genellikle kırsal kesimden ve dindar ailelerden geldikleri gerçeği de göz önünde bulundurulmalıdır. Bu bağlamda Bağyiğit'in Selçuk Üniversitesi öğrencileri üzerinde gerçekleştirdiği araştırmada dini inanç ve pratiklerde en yüksek puanları İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin aldığı görülmektedir.⁶⁵ Daha pek çok araştırmada da aynı yönde bulgulara rastlanmaktadır.⁶⁶ Araştırmamızda dikkat çekici bir diğer bulgu ise ; gerek dini hayatın boyutlarındaki puan ortalamaları gerekse öznel dindarlık algıları bakımından en düşük eğilim gösteren öğrencilerin din eğitimlerini resmi kurumlardaki Din Kült. ve Ahl. Bil. derslerinden alan öğrenciler olmasıdır. Almanya ' da din eğitiminin temel amaçlarından birisi hıristiyanlığa ait bir karakterin ve hıristiyanlığa ait bir hayat tarzının öğretilmesidir.⁶⁷

Ülkemizde ise ; öğrencilere gerek iç dünyalarında gerekse içinde yaşadıkları aile ve toplumda inanç ve ibadet yönünden dengeli ve uyumlu bir kişilik kazandırmak Din Kült. ve Ahl. Bil. dersinin amaçları arasında sayılmaktadır.⁶⁸ Bu anlamda resmi kurumlarda hali hazırda okutulmakta olan Din Kült. ve Ahl. Bil. derslerinin tam anla-

⁶³ Spilka , B. , ve arkd. , a.g.e. , ss.85-87

⁶⁴ Spilka ve arkd. , a.g.e. , s.87

⁶⁵ Bağyiğit , a.g.t. , ss. 117-123 ,176)

⁶⁶ Örneğin Bkz. Şahin , A. , a.g.t. , ss. 98-99 ; Hayta , A. , a.g.t. , s. 133 ; Kula , N. , a.g.m. , s. 46

⁶⁷ Başkurt , İ , *Federal Almanya ' da Din Eğitimi* , İFAV Yay. , İstanbul , 1995 , ss.64-85

⁶⁸ Selçuk , M. , *Çocuğun Eğitiminde Dini Motifler* , T.D.V. Yay. , Ankara , 1990 , s.132

mıyla amacına ulaştığını söylemek mümkün değildir. Zira araştırmamızdan elde edilen bulgular da bu doğrultudadır. Bu hususta eğitim kurumlarımızda hali hazırda zorunlu ders olarak okutulmakta olan Din Kült. ve Ahl. Bil. dersinin gerek müfredat gerekse ders saatleri yönünden yetersiz olmasının etkili bir faktör olduğu düşünülebilir. Her ne kadar 2007 - 2008 eğitim - öğretim yılı itibariyle Din Kült. Ve Ahl. Bil. dersinin müfredatında bir takım yenilik ve değişiklikler yapılmış olsa da bunların yine de yeterli olmadığı kanaatini taşımaktayız. Nitekim Bahadır ' ın liseli öğrenciler üzerinde gerçekleştirdiği araştırmada da benzer yönde bulgulara rastlanmaktadır. Söz konusu araştırmada Din Kült. ve Ahl. Bil. dersinin yetersiz olması yanında diğer pek çok ders konularının ve bu konularla ilgili öğretmenlerin yapmış olduğu farklı açıklamaların gençlerin dini inanç ve tutumlarında şüphe ve kararsızlık yaşamalarına ve bocalamalarına neden olduğu tespit edilmiştir.

Sonuç itibariyle gençlerin dindarlıklarında 1. derecede etkili faktörün dini kurum ve kuruluşlar olduğu ve bu sebeple din eğitiminde bu kuruluşlara ağırlık verilmesi gerektiğini; buna karşılık resmi kurumlar da okutulan Din Kült. ve Ahl. Bil. derslerinin gençlerin dindarlıklarında en az etkili faktör olduğu , bu sebeple de bu dersin amacına ulaşması yönünde gerekli çalışmaların yapılmasına ihtiyaç olduğunu söyleyebiliriz.

Araştırmada öğrencilerin ailelerinin dindarlık düzeylerine göre dini hayatın boyutlarındaki ve öznel dindarlık algılarındaki durumlarına ilişkin analiz sonuçlarına bak- tığımızda ; üniversiteli öğrencilerin ailelerinin dindarlık düzeyine göre dini hayatın inanç , ibadet ve etki boyutlarından aldıkları puanların ortalaması ve öznel dindarlık algıları farklılaşmaktadır. Buna göre ; dini hayatın inanç boyutunda ailesinin " dindar " olduğunu söyleyen öğrenciler, ailesinin biraz dindar olduğunu söyleyen öğrencilere göre ; ailesinin "çok dindar " , " dindar " ve " biraz dindar " olduğunu söyleyen öğrenciler de ailesinin " dindar olmadığını " söyleyen öğrencilere göre dini inançlara daha güçlü bir şekilde bağlılık göstermektedir .

Yine dini hayatın ibadet boyutunda ailesi " çok dindar " olan öğrenciler diğerlerine göre (dindar, biraz dindar , dindar olmayan); ailesi "dindar " olan öğrenciler, ailesi " biraz dindar " ve "dindar olmayan" lara göre ve ailesi " biraz dindar" olanlar ailesi " dindar olmayan"lara göre dini ibadetleri yerine getirme konusunda daha yüksek bir eğilim göstermektedirler.

Dini hayatın etki boyutunda ise ailesi " dindar " olan öğrenciler,ailesi " biraz dindar " ve " dindar olmayan" öğrencilere göre ve ailesi " çok dindar " ve " biraz dindar " olan öğrenciler , ailesi " dindar olmayan " öğrencilere göre günlük yaşamlarında ve sosyal ilişkilerinde dinin etkisini daha güçlü bir şekilde hissetmektedirler.

Öznel dindarlık algısı bakımından ise ailesi"çok dindar" olan öğrenciler ailesi" dindar, " " biraz dindar" ve " dindar olmayan " öğrencilere göre ; ailesi "dindar" olanlar , ailesi " biraz dindar" ve "dindar olmayan" öğrencilere göre ve ailesi " biraz dindar " olanlar , ailesi " dindar olmayan" öğrencilere göre kendilerini daha çok dindar olarak görmektedirler.

Ayrıca yapılan korelasyon analizi sonucunda üniversiteli gençlerin ailelerinin dindarlık düzeyleri ile dindarlık boyutlarından (inanç , ibadet ve etki) aldıkları puan ortalamaları ve öznel dindarlık algıları arasında $P < 0,01$ düzeyinde pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür. Bu durumda ; öğrencilerin ailelerinin dindarlık düzeyleri yükseldikçe dini hayatın bütün boyutlarından (inanç , ibadet , etki) aldıkları puanların ortalamaları ve kendilerini daha fazla dindar olarak görme eğilimleri artmaktadır.

Bütün bu bulgular, " öğrencilerin dindarlık boyutlarından aldıkları puan ortalamaları ve öznel dindarlık algıları ailenin dindarlık düzeyine göre farklılaşacaktır. Ailenin dindarlık düzeyi ile öğrencilerin dinsel yaşayışları ve öznel dindarlık algıları arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki vardır " şeklinde hipotezimizin (hipotez 1 i) tamamen destek bulunduğunu göstermektedir.

Gençlerin içinde yetiştikleri ortam onların dindarlıkları üzerinde son derece etkili bir faktördür. Bununla birlikte daha önce de söz ettiğimiz gibi okulun mu yoksa aile ve yakın çevrenin mi 1. derecede etkili faktör olduğu konusunda farklı bir takım görüşler ileri sürülmüştür.Örneğin ; Batı' da Johnston eve Erickson çocuğun dindarlığı üzerinde ailenin 1. derecede etkili faktör olduğunu , dini okulların dini bilgilenmenin ötesinde dindarlık üzerinde önemli bir etkisinin olmadığını ileri sürmüşlerdir. Buna göre okul , dindar ailelerden gelen çocuklardan ziyade daha az dindar olan ailelerden gelen çocuklar üzerinde bir ölçüde etkili olabilmektedir.⁶⁹

⁶⁹ Spilka ve arkd. , a.g.e. , ss.85-87

Aynı şekilde ülkemizde Göcen'in üniversiteli gençler üzerinde gerçekleştirdiği araştırmada da araştırma bulgularımızla paralellik arzeden sonuçlar elde edilmiştir. Söz konusu araştırmada ailelerin dindarlık seviyesi zayıf olan öğrencilerin , aileleri " çok dindar " ve " dindar " olan öğrencilere göre dini yönelimlerinin ve dindarlık puanlarının daha düşük olduğu gözlenmiştir.⁷⁰ Bununla birlikte gençlerin içinde yetiştiği ortam dindar olduğu halde onların dini reddedici bir kişilik geliştirebileceğinden söz edenler de olmuştur.⁷¹ Büyük ihtimalle böyle bir durumun yanlış ve baskıcı din eğitimi metodlarının kullanılmasından kaynaklanmış olabileceği düşünülebilir. Nitekim Bahadır'ın liseli gençler üzerinde gerçekleştirdiği araştırmada aile çevreleri dindar olduğu halde pek çok ergenin dini şüphe ve tereddütlerinin bulunduğu tespit edilmiştir. Bu durum , bu tür tecrübelerin ergenlikte doğal olmasından kaynaklanabileceği gibi günümüzde her konuda gençlerin ailelerinden gittikçe bağımsızlık kazandığının bir göstergesi olarak ya da aile büyüklerinin dini bilgi ve yaşantıları çocuklarına aktarmada yetersiz kaldıklarından veya bu konuda ihmalkar davrandıklarından kaynaklanabilmektedir. Yine aynı araştırmada ailesi inançlı olduğu halde ibadetlerini yerine getirmeyen ailelerin çocuklarından düşük dini bilgi seviyesine sahip olanların dini şüphe bakımından 1. sırada yer aldıkları gözlenmiştir. Aileden alınması gereken dini bilgilerden yoksunluk ve dini problemlerine ailelerin tatmin edici çözümler bulamamasının bu konuda etkili faktör olduğunu söyleyebiliriz.

Sonuç itibariyle dindar ailelerin çocuklarının da dindar olması beklenen ve son derece doğal olan bir durumdur. Ancak bazı araştırmalarda tersi bir takım sonuçların ortaya çıkması, bizlere aileler tarafından yanlış din eğitimi metodlarının uygulandığını, gençlere dini bilgileri aktarma ve örnek olmada aile büyüklerinin yetersiz kaldıklarını veya ihmalkar davrandıklarını ya da modernleşmeye paralel olarak gençlerin ailelerden daha bağımsız bir takım tutum ve davranışlar içerisinde bulunabildikleri düşündürmektedir.

B. Benlik Saygısı İle İlgili Bulguların Değerlendirilmesi

Araştırmamızda üniversite öğrencilerinin büyük çoğunluğunun (% 89,4) benlik saygısı düzeylerinin yüksek olduğu , benlik saygısı düzeyleri orta (% 7,6) ve düşük olanların

⁷⁰ Göcen , a.g.m., s.606

⁷¹Gruber , A. , << Ergenlik Çağı Gençlerinde Dini Gelişme >> , (Çev.H.Hökekleli) , *Hareket Dergisi* , Ankara, Kasım-Aralık , 1979 , s.18

(% 3) oranının ise son derece düşük olduğu gözlenmiştir. Eşer ' in üniversiteli gençler üzerinde gerçekleştirdiği araştırmada da benzer bulgulara rastlanmıştır. Söz konusu araştırmada gençlerin yaklaşık yarısından fazlasının (% 56,8) benlik saygısı düzeylerinin yüksek , % 39,4 ' ünün orta ve % 3,8 ' inin de düşük olduğu tespit edilmiştir.⁷²

Temelleri çocukluk dönemine kadar uzanan benlik saygısı , gençlik döneminde ayrı bir önem arzeder. Zira ergenlikte kazanılan kimlik duygusu benlik saygısıyla paralel olarak gelişir ve gençlerdeki benlik saygısı düzeyine ilişkin ipuçlarını içerir . Son ergenlik ile ilk yetişkinlik dönemini kapsayan üniversite öğrenimi süresince benlik saygısı yetişkin kimliğine geçmede önemli rol oynamaktadır.

Toplumda tam bir sorumluluk ve bağımsızlık elde etmeyi ifade eden yetişkinlik dönemi ile ergenlik dönemi arasındaki zaman dilimini kapsayan üniversite öğrenimi süresince gençler, içinde buldukları gelişim dönemine özgü olan ve sağlıklı bir yetişkinliğe ulaşabilmek için başarılı bir şekilde aşılması gereken bir takım sorunların yanında yüksek öğrenim gençliğine özgü başka bazı sorunlarla da karşı karşıya bulunmaktadır. Çoğu zaman ailesinden ayrılmak ve sorunlarını kendi başına çözmek durumunda kalan üniversiteli gençler , arkadaşlarını seçme , zamanı ve parayı iyi kullanma , geleceğe ilişkin kararlar alma bağımsızlıklarını kanıtlama , değişen çevre koşulları ile birlikte değişik değer yargılarına ayak uydurma , kendini tanıma ve geliştirme , akademik başarı sağlama⁷³ vb. gibi pek çok hususla baş etmek durumundadırlar. Bu hususlar da onların benlik saygıları üzerinde etkili olmaktadır . Bütün bu problemlerin başarılı bir şekilde üstesinden gelebilen ve kimliğini kazanan genç , kendisini gerçekçi bir şekilde tanıyıp kabullenerek, neleri yapıp yapamayacağı konusunda farkındalık kazanarak olumlu bir benlik saygısı geliştirebilmektedir.

Araştırmamızda üniversite öğrencilerinin büyük bir çoğunluğunun benlik saygısı düzeylerinin son derece yüksek olmasında gençlerin içinde buldukları gelişim dönemine ve üniversiteli gençlere özgü problemleri başarılı bir şekilde çözebilmelerinin ve böylece kendilerini gerçekçi bir şekilde görüp kabullenerek kendi benliklerine saygı

⁷²Eşer , H. , << Üniversite Öğrencilerinde Dini İnanç ve Benlik Saygısı İlişkisi >> , *Din , Gençlik ve Değerler Psikolojisi (içinde)* , Ed.H.Hökeleli , 2.bs. , DEM Yay. , İstanbul , 2006 , s.516

⁷³Yeşilyaprak , B. , < Üniversite Gençliğinin Psikolojik Sorunları > , *Psikoloji Dergisi* , C.5, sy.20 , 1986, s.83

duyabilmelerinin büyük ölçüde etkili olduğu söylenebilir.

Her şeyden önce bu gençlerin belli ölçüde bağımsızlıklarını elde etmiş olmaları ve geleceğe ilişkin bazı kararlar alabilmeleri , içinde yaşadıkları toplumsal çevreye ve bu çevreye özgü değer yargılarına uyum sağlayabilmeleri , zamanı ve parayı iyi bir şekilde kullanabilme yeteneğini kazanmaları, kendilerini daha gerçekçi tanıyabilmeleri ve özellikle de geleceğe yönelik meslek seçimini belli ölçüde yapabilmiş olmaları , onların kendilerine olan güven duygularını arttırmış dolayısıyla da benlik saygısı düzeylerine olumlu yönde katkıda bulunmuş olabilir .

Araştırmada; üniversiteli öğrencilerin fakültelere göre benlik saygısı düzeylerinde farklılaşma olup olmadığına bakıldığında ; gençlerin fakültelere göre benlik saygısı düzeylerinde farklılaşma olduğu ancak fakültelere göre benlik saygısı ortalamalarındaki farklılıkların anlamlılık seviyesine ulaşmadığı görülmüştür($P > 0,05$). Bununla birlikte anlamlılık düzeyine ulaşmasa bile İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin benlik saygısı düzeylerinin diğer fakülte öğrencilerine göre nispeten daha yüksek bir eğilim gösterdiği tespit edilmiştir.

Dolayısıyla,"gençlerin benlik saygısı düzeyleri fakülte ve bölümlere göre farklılaşacaktır. Söz konusu farklılık özellikle İlahiyat Fakültesi Öğrencileri ile diğer fakülte / bölüm öğrencileri arasında ortaya çıkacaktır " şeklinde hipotezimiz (hipotez 2 a) araştırma bulgularıyla destek bulmadığını söyleyebiliriz.

Batı'da yapılan araştırmaların bir kısmında da dindarlık düzeyi ve sosyo-demografik değişkenler kontrol edildiğinde Katolik okul öğrencileri ile genel halk okullarında okuyan öğrencilerin öz saygı düzeyleri arasında belirgin farklılıkların olmadığı dolayısıyla gençlerin öz saygı düzeylerine sadece öğrenim gördükleri okuldan ziyade daha pek çok sosyo-demografik değişkenin etki ettiği gözlenmiştir.⁷⁴

Ülkemizde Yapıcı'nın üniversite öğrencileri üzerinde gerçekleştirdiği araştırmada da öğrencilerin eğitim – öğretim gördükleri fakülte ve bölümlere göre öz saygı düzeylerinde istatistiksel açıdan anlamlılık derecesine ulaşan farklılıklara rastlanmamıştır.⁷⁵ Eşer 'in üniversiteli gençler üzerinde gerçekleştirdiği araştırmanın

⁷⁴ Bkz.Örneğin;Bagley,C.& Mallick,K...,a.g.m.,pp.89-92

⁷⁵Yapıcı,*Ruh Sağlığı ve Din*,s.303

bulguları da aynı doğrultudadır. Yani söz konusu araştırmada , öğrencilerin öğrenim gördükleri fakülte / bölümlerle öz saygı düzeyleri arasında anlamlılık düzeyinde bir ilişki olmadığı görülmüştür.⁷⁶

Dolayısıyla gerek bizim araştırmamızda gerekse söz konusu diğer araştırmalarda İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin öz saygı düzeylerinin diğer fakülte ve bölüm öğrencilerinden farklılaşmaması, din eğitiminin öz saygı üzerinde olumlu ya da olumsuz her hangi bir etki yapmadığını göstermektedir.

Öğrencilerin öğrenim gördükleri sınıflar ile benlik saygısı düzeylerine ilişkin analiz sonuçlarına bakıldığında; gençlerin öğrenim gördükleri sınıflara göre benlik saygısı düzeylerinde bir farklılaşma olduğu ancak bu farklılıkların anlamlılık düzeyine ulaşmadığı görülmüştür ($P > 0,05$) . Ayrıca yapılan korelasyon analizi sonucunda da benlik saygısı ile sınıf değişkeni arasında anlamlılık düzeyinde bir ilişkiye rastlanmamıştır ($P > 0,05$) .

Dolayısıyla araştırmamıza katılan ve değişik fakültelerin değişik sınıflarında öğrenim gören öğrencilerin kendi benliklerine saygı duyma ve benliklerini kabul etme yönündeki tutumlarının benzer olduğu söylenebilir.

Bütün bu bulgular doğrultusunda, " öğrencilerin benlik saygısı düzeyleri sınıflara göre farklılaşacaktır . Sınıflar ilerledikçe benlik saygısı düzeyleri de daha yüksek olacaktır Dolayısıyla sınıf ile benlik saygısı değişkenleri arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki olacaktır " şeklindeki hipotezimizin (hipotez 2 b) doğrulanmadığı görülmüştür.

Nitekim ülkemizde Şahin ' in liseli gençler üzerinde gerçekleştirdiği araştırmada da bizim araştırma bulgularımızı destekler mahiyettebulgulara ulaşılmış, öğrencilerin öğrenim gördükleri sınıfları ile benlik saygısı düzeyleri arasında anlamlılık düzeyinde bir ilişki olmadığı tespit edilmiştir.⁷⁷

Bununla birlikte tersi yönde bulgulara rastlamak da mümkündür.Örneğin A.B.D.'de liseli öğrencilerin benlik saygısı düzeylerinin araştırıldığı bir araştırmada son sınıf öğrencilerinin benlik saygılarının diğer sınıflardan daha yüksek olduğu

⁷⁶Eşer, a.g.t., ss.54-55

⁷⁷Şahin, 'Ergenlerde Dindarlık ve Benlik Saygısı İlişkisi', ss.192-195

görülmüştür.⁷⁸

Üniversiteli gençlerin cinsiyetlerine göre benlik saygısı düzeylerinde bir farklılaşma olup olmadığına baktığımızda ; öğrencilerin cinsiyetlerine göre benlik saygısı düzeylerinde kız öğrenciler lehine anlamlılık düzeyinde bir farklılaşma olduğu görülmektedir ($t = -3,185$; $P < 0,01$) .

Bu bulgulardan hareketle " gençlerin benlik saygısı düzeyleri cinsiyete göre farklılaşacak , erkek öğrencilerin benlik saygısı düzeyleri kız öğrencilerden daha yüksek olacaktır " şeklinde hipotezimizin (hipotez 2 c) araştırma bulgularıyla doğrulanmadığı hatta tam tersi bir durumun söz konusu olduğu söylenebilir .

Cinsiyetin insan davranışları üzerinde büyük bir önemi vardır. Bu nedenle de cinsiyet , araştırmalarda sıklıkla kullanılan bir değişkendir. Her hangi bir konuda cinsiyet grupları arasındaki farklılaşmanın nedenleri araştırıldığında genellikle kalıtsal , biyolojik etkenler , hormonların etkisi , aile , çevre , eğitim gibi toplumsallaşma süreci etkenleri ve sosyal rol kazanımının önemli olduğu ortaya konmuştur.⁷⁹ Başka bir deyişle , günümüzde cinsiyet farklılıklarını açıklarken , hem biyolojik özelliklerin hem de kültürün önemli bir faktör olduğu kabul edilmektedir. Dolayısıyla cinsiyet farklılıklarının biyolojik ve kültürel faktörlerin etkileşimi sonucu ortaya çıktığı görüşü büyük kabul görmektedir.⁸⁰ İçinde doğup büyüdüğümüz aile tutumlarının ve etkileşimde bulunduğumuz toplum ve kültürün dinamiğini anlayamadığımız sürece kendimizi ve kendimize karşı tavırlarımızı da anlayamayız . Kültürümüzde kendisini sevip değer veren ve dünyanın bunu bilmesini isteyen erkek normal karşılanırken , kısacası benlik saygısı erkeklerde iyi bir ahlaki özellik olarak gözükmektedir , kendisini sevip değer veren bir kadın , kibirli küstah ve kendini beğenmiş olarak nitelendirilmektedir.⁸¹ Bu sebeple pek çok kadına göre benlik saygılarının düşük olması yaşamın değiştirilemez bir gerçeğidir. Çünkü kültürümüzde genellikle , başlangıçtan itibaren kız çocukları kadının

⁷⁸Bkz.Malley,P.M.,Bachman,J.G.,”Self Esteem:Change and Stability Between Ages 13 and 23”,Developmental Psychology,19(2),1983,pp.257-268.

⁷⁹Yanbastı , G. , << Kız ve Erkek Üniversite Öğrencilerinin Kendi Ruh Sağlıklarını Değerlendirmeleri :Bir Karşılaştırma >> , E.Ü. Psikoloji – Seminer Dergisi , V. Ulusal PsikolojiKongresi Özel Sayısı , 8 , 1990 , ss.57-63 ; Hökelekli , H. , << Ölümle ilgili Tutumların Dini Davranışla İlişkisi Üzerine Bir Araştırma – 2 – Yorumlar >> , U.Ü.İ.F.D. , sy.4 , 1992 , ss.87-98

⁸⁰ Uysal , *Türkiye ‘ de Dindarlık ve Kadın* , s.96

⁸¹ Sanford & Donovan , a.g.e. , s. 4,8

alçak gönüllü olması , arka planda kalması gerektiği ve erkeklerden daha değersiz olduğu düşüncesiyle yetiştirilmekte , hata bunun böyle olmasının da soylu , erdemli ve kadınsı bir davranış olacağı inancı benimsetilmektedir.⁸²

Dolayısıyla dünyamızın , gücün ve saygınlığın erkeklerin tekelinde olduğu bir dünya olması gerçeği , büyük ölçüde tarihi süreç içerisinde kadının yerinin gözardı edilmiş olması ve erkek egemen kültürün ve toplumun kadınlar üzerindeki baskısı , kadınların benlik saygısının düşük olmasında etkili olabilmektedir. İşte bizler de günümüz türk toplumunda ataerkil kültür yapısının erkeklere biçtiği rol ve değer halen büyük ölçüde geçerli olduğu gerçeğinden hareketle başlangıçta hipotezimizi erkeklerin benlik saygısının kızlardan daha yüksek olacağı yönünde kurguladık. Ancak araştırma bulgularımızda tam tersi bir durum ortaya çıktıği görülmüştür.

Nitekim Ersan ve Doğan' ın üniversite öğrencileri üzerinde gerçekleştirdikleri araştırmada elde ettikleri bulgular da bizim bulgularımızla paralellik arz etmekte, kız öğrencilerin benlik saygılarının genel olarak erkeklerinkinden daha yüksek olduğu görülmektedir .⁸³ Kaya ' nın üniversite öğrencileri üzerinde gerçekleştirdiği bir araştırmada ise kızların erkelere oranla daha olumlu benlik tasarımına sahip oldukları ancak bu farklılaşmanın anlamlılık düzeyine ulaşmadığı tespit edilmiştir.⁸⁴ Pınar' ın gerçekleştirdiği bir araştırmada da benlik saygısı düzeyi bakımından kadınların erkeklerden daha yüksek düzeyde oldukları ancak bu farklılığın anlamlılık düzeyine ulaşmadığı tespit edilmiştir.⁸⁵

Bununla birlikte Karakaya ve arkadaşlarının yüzme sporu ile uğraşan çocuklar üzerinde yaptıkları araştırmada , yüzücü kızların depresyon düzeylerinin erkeklere göre daha yüksek olduğu , benlik saygısı düzeylerinin de daha düşük olduğu görülmüştür.⁸⁶

Barnes ve Farrier'in 583 gencin benlik saygılarını on yıl önce ve sonra ölçerek gerçekleştirdikleri araştırmada⁸⁷ ve Çuhadaroğlunun adolesanlar üzerinde gerçekleştir-

⁸² Sanford & Donovan. , a.g.e. , ss. 6-7

⁸³Ersan , Erdal ; Doğan , Orhan , << Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu Öğrencilerinde Benlik Saygısının Sosyo – Demografik Özelliklerle İlişki >> , 7. Spor Bilimleri Kongresi ([http : //85.12.34.112 / ~bill 23 / index . php ? id = dokuman & İslam = Oku & yer = 2 & kat = 14 & no = 8](http://85.12.34.112/~bill23/index.php?id=dokuman&İslam=Oku&yer=2&kat=14&no=8))

⁸⁴ Kaya , M., a.g.t., s.49

⁸⁵ Pınar , a.g.m. , s.34

⁸⁶ Karakaya, ve arkd , a.g.m., s.164

⁸⁷Barnes,M.E.,and Farrier,C.S.,”A Longitudinal Study of The Self Concept of Low Income Youth”,Adolescence,xx,77,1985,pp.199-205

tirdiği araştırmada⁸⁸ kızların benlik saygılarının erkeklerden düşük olduğu gözlenmiştir. Benzer şekilde Marron ve Kayson'un üniversite öğrencileri üzerinde gerçekleştirdikleri araştırmada, erkek öğrencilerin kızlardan daha yüksek benlik saygısına sahip oldukları görülmüştür.⁸⁹ Long'un 83 kız üniversite öğrencisi ile yaptığı araştırmada da, erkeksi özelliklerin benlik saygısı ile ilişkisi ele alınmış ve bu özelliklerin benlik saygısı için belirleyici olup olmadığına bakılmıştır. Araştırma sonuçları, kız öğrencilerin erkeksi özelliklerinin benlik saygısını önceden tahmin etmeye yarayan önemli bir etken grubu oluşturduğunu göstermiş, benlik saygısı ile erkeksi özellikler arasında ($P < 0,01$) düzeyinde anlamlı bir korelasyon olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla erkeksi özellikleri fazla olan kız öğrencilerin benlik saygılarının da görece olarak diğerlerinden daha yüksek olduğu ortaya çıkmıştır.⁹⁰ Yapıcı 'nın gerçekleştirdiği araştırmada da erkek öğrencilerin öz saygı düzeylerinin kız öğrencilerinden kısmen daha yüksek olduğu gözlenmiş olmakla beraber bunun anlamlılık seviyesine ulaşmadığı tespit edilmiştir.⁹¹

Satılmış ve Seber' in yetiştirme yurdundaki ergenler üzerinde gerçekleştirdikleri bir araştırmada da benlik saygısı açısından cinsiyet türleri arasında anlamlı düzeyde bir farklılaşmanın bulunmadığı gözlenmiştir.⁹² Aynı şekilde şekilde Yapıcı ve Zengin ' in ⁹³ , Eşer ' in ⁹⁴ , Şahin ' in ⁹⁵ , Akın ve arkadaşlarının⁹⁶ Torucu'nun⁹⁷ ergenler üzerinde gerçekleştirdikleri araştırmalarda da benzer sonuçların yani kızların ve erkeklerin öz saygı düzeylerinin anlamlı bir şekilde

⁸⁸ Çuhadaroğlu, a.g.t., s.54

⁸⁹ Marron, A.J. and Kayson, A.W., "Effect of Living Status Gender and Year in College on College Students, Self-Esteem and Life Change Experiences", *Psychological Reports*, 55, 1984, pp.811-814

⁹⁰ Long, O.V., "Relationship of Masculinity to Self-Esteem and Self Acceptance in Female Professional, College Students, Clients and Victims of Domestic Violence", *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 54, 3, 1986, pp.323-327

⁹¹ Yapıcı , A. , *Ruh Sağlığı ve Din* , s. 296

⁹² Satılmış , G. ve Seber , G. , a.g.m., ss. 68-73

⁹³ Bkz. Yapıcı , A. & Zengin , Z . S. , " İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Dinin Etkisini Hissetme Düzeyleriyle Psiko – Sosyal Uyumları Arasındaki İlişki , ss. 65-127

⁹⁴ Bkz. Eşer , H. , a.g.t. , ss.54-55

⁹⁵ Bkz. Şahin , A. , a.g.m. , ss.187 – 197

⁹⁶ Bkz. Akın , T. , Baykara , A. , Miral , S. ve Özakbaş , S. , " Gençlerde Beden İmgesi ve Benlik Saygısı İlişkisi " , 1992 Çocuk ve Ergen Psikiyatrisi Günleri Kongre Kitabı İçinde , Saray Tıp Kitapevleri , İzmir , 1992 , ss. 418 -424

⁹⁷ Bkz. Torucu , B.K. << 13-14 Yaşındaki Gençlerin Sosyo – Ekonomik Düzeyi ve Ana – Baba Tutumlarındaki Farklılıkların Belirlenip , Benlik Saygısına Etkisinin Araştırılması >> , 1992 Çocuk ve Ergen Psikiyatrisi Günleri Kongre Kitabı İçinde , Saray Kitapevleri , İzmir , 1992 , ss.241 -256

farklılaşmadığı görülmüştür.

Görüldüğü üzere cinsiyetle benlik saygısı arasındaki ilişkiye dair araştırma sonuçları bir birinden bir hayli farklılık arz etmektedir. Araştırmalarda farklı sonuçların ortaya çıkmasında kullanılan ölçme araçlarının , seçilen örneklemin ve araştırmanın gerçekleştirildiği zaman ve koşulların vs. pek çok faktörün etkili olduğu düşünülebilir. Ayrıca söz konusu araştırmalarda benlik saygısı üzerinde cinsiyet faktörü ile birlikte diğer değişkenlerin de etkili olmuş olduğu söylenebilir.

Sonuç itibariyle araştırmamızda ilgili literatürle pek uygunluk arz etmeyecek bir tarzda kız öğrencilerin benlik saygısının erkek öğrencilerden yüksek çıkmış olması modernleşmeyle birlikte kadınların ve özellikle de üniversiteli kızların bazı açılardan geleneksel kalıpların dışına çıkarak müstakil fertler olarak bağımsız hareket edebilmeleri ve her alanda erkeklerle eşit haklara sahip oldukları duygusunu taşımaları ve üniversite tahsilinin bir uzantısı olarak geleceklerinin ekonomik olarak güvence altında olduğunu düşünmeleri , onların kendilerine olan güven duygusunu dolayısıyla da benlik saygılarını arttırmış olabilir.

Ayrıca bu hususu kadın dindarlığı açısından da izah etmek mümkündür. Çünkü hatırlanacak olursa dini hayatın ibadet ve etki boyutlarında ve öznel dindarlık algısı bakımından kız öğrencilerin erkeklerden daha dindar oldukları tespit edilmiştir. Dolayısıyla dinin benlik saygısını arttırıcı bir fonksiyon icra ettiği düşüncesinden hareketle daha dindar bir görünüm sergileyen kız öğrencilerin benlik saygısı düzeylerinin de daha yüksek olduğu söylenebilir.

Yaş ile benlik saygısına ilişkin analiz sonuçlarına baktığımızda ; gençlerin yaşlarına göre benlik saygısı ortalamaları arasında farklılaşma olduğu ancak bu farklılıkların anlamlılık düzeyine ulaşmadığı görülmektedir ($P > 0,05$) . Ayrıca yapılan korelasyon analizi sonucunda da yaş değişkeni ile benlik saygısı arasında anlamlılık düzeyinde bir ilişkiye rastlanmamıştır ($P > 0,05$) . Böylece , " öğrencilerin benlik saygısı düzeyleri yaş ilerledikçe olumlu yönde farklılaşacaktır. Yaş ile benlik saygısı arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki vardır " şeklindeki hipotezimizin (hipotez 2 d) doğrulanmadığı görülmüştür.

17-32 yaş arası üniversite gençlerini kapsayan araştırmamızda , normal şartlarda öğrencilerin yaşlarındaki artışa bağlı olarak benlik saygısı düzeylerinin de artacağı

beklenirken yaş faktörünün benlik saygısı üzerinde önemli bir etkisi olmadığı ortaya çıkmıştır.

Nitekim Pınar ' in ⁹⁸ ve Şahin ' in ⁹⁹ gerçekleştirdiği araştırmalarda da bizim araştırma bulgularımızla uyumlu olarak yaş ile benlik saygısı arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığı tespit edilmiştir. Benzer bir şekilde Yıldız ' in gerçekleştirdiği araştırmada da benlik tasarımı ile yaş değişkeni arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığı görülmüştür. ¹⁰⁰ Yine aynı şekilde Karadağlı'nın öğrenci hemşireler üzerinde gerçekleştirdiği ¹⁰¹ ve Tufan'ın yüksek öğrenim gençleri üzerinde gerçekleştirdiği ¹⁰² araştırmalarda da öğrencilerin yaşları ile benlik saygıları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmadığı görülmüştür. Bununla birlikte Batı'da yapılan pek çok araştırmada yaşın ilerlemesiyle benlik kavramında olumlu yönde bir artış olduğu belirlenmiştir. ¹⁰³ Ülkemizde de Eşer'in ¹⁰⁴ ve Yapıcı ' nın ¹⁰⁵ üniversiteli gençler üzerinde gerçekleştirdikleri araştırmalarda yaş ile benlik saygısı arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür. Yani gençlerin yaşları büyüdükçe benlik saygısı düzeylerinde de manidar bir artış olduğu tespit edilmiştir.

Dolayısıyla yaş ile benlik saygısı ilişkisini analiz eden araştırma sonuçlarının bir birinden farklılık arzemesi, benlik saygısı üzerinde yaş faktörünün yanında başka değişken-lerin de etkili olabileceğini düşündürmektedir.

Sonuç itibariyle araştırmamızda , üniversiteli gençlerin yaşlarındaki artışa bağlı olarak benlik saygısı düzeylerinde de bir artışın görülmemesinin farklı bir takım nedenleri olabilir. Bu bağlamda üniversiteli gençlerin her ne kadar 32 yaş itibariyle ergenlik döneminin sonlarına geldikleri, ergenliğin yoğun çalkantı ve krizlerinin bittiği ,

⁹⁸ Pınar , a.g.m.,s.35

⁹⁹ Şahin , ,a.g.m.,s.191

¹⁰⁰ Yıldız,Murat,"Dinsel Yönelim Biçimleri ve Bazı Demografik Değişkenler Açısından Üniversite Öğrencilerinin Benlik Tasarımları Üzerine Bir Araştırma " , s.93

¹⁰¹ Karadağlı,a.g.t.,s.165

¹⁰² Tufan,B.,”Yüksek Öğrenim Yapan Bir Grup Öğrencinin Benlik Saygılarının Dört Yıl Ara İle İzleme Çalışması”,H.Ü.Sosyal Hizmetler Yüksek Okulu Dergisi,7,1,2,3,1991,ss.29-40

¹⁰³ Bkz.örneğin;Robson,P.J.,”Self-Esteem a Psychiatric View”,British Journal of Psychiatry,153,1988,pp.6-15;Hirsch,B.J.,Rapkin,B.D.,”The Transition to Junior High School:A Longitudinal Study of Self-Esteem, Psychological Symptomatology,School Life and Social Support”,Child Development,58,1987,pp.1235-1243

¹⁰⁴ Eşer , a.g.t. , s.55

¹⁰⁵ Yapıcı , Ruh Sağlığı ve Din , s.300

vücutlarına ve yeteneklerine ilişkin değerlendirmelerinin sona erdiği kısacası ergenlik döneminin etkilerinden büyük ölçüde kurtulduklarını söylemek mümkünse de bu gençlerin henüz tam anlamıyla yetişkinlik rolünü ve sorumluluklarını üstlendiklerini söylemek mümkün değildir.Çünkü henüz bir meslek edinememiş ve buna bağlı olarak ekonomik bağımsızlıklarını tam anlamıyla kazanamamış olan bu gençlerin , bu bağlamda ileriye dönük bir takım endişe ve güvensizliklerinin olabileceği ve bu sebeple de yaşlarındaki artışa paralel olarak benlik saygısı düzeylerinde anlamlılık seviyesinde bir artış meydana gelmemiş olabileceği söylenebilir.

Araştırmada öğrencilerin ailelerinin gelir durumlarına göre benlik saygısı düzeylerinde bir farklılaşma olup olmadığına baktığımızda ; gelir durumuna göre öğrencilerin benlik saygısı düzeylerinde anlamlılık seviyesinde bir farklılaşma olduğu görülmektedir. Buna göre ailesi zengin olan öğrencilerin benlik saygısı düzeyleri , ailesi fakir olan öğrencilere göre daha yüksek bir eğilim göstermektedir.

Ayrıca yapılan korelasyon analizi sonucunda da ailenin gelir durumu ile benlik saygısı arasında ($P < 0,05$) düzeyinde pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğu ortaya çıkmıştır. Yani öğrencilerin ailelerinin gelir durumlarındaki artışa bağlı olarak benlik saygısı düzeylerinde de bir artış olduğu görülmektedir.

Bu bulgular sonucunda da," gençlerin benlik saygısı düzeyleri , ailelerinin gelir durumlarına göre farklılaşacak , bu kapsamda ailesi üst gelir grubunda olanların benlik saygısı düzeylerinin daha yüksek olacağı düşünülmektedir", şeklindeki hipotezimiz (hipotez 2e) doğrulanmıştır. Bu bağlamda Yıldız ' ın üniversite öğrencileri üzerinde gerçekleştirdiği bir araştırmada da öğrencilerin benlik tasarımı puanlarıyla sosyo-ekonomik düzeyleri arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür. Yani öğrencilerin sosyo-ekonomik düzeyleri yükseldikçe benlik tasarımı puanları da yükselmektedir.Aynı araştırmada benlik-tasarımı açısından sosyo-ekonomik düzey bakımından orta ve ortanın üstünde olan gruplar ile sosyo-ekonomik düzey bakımından ortanın altında olan grup arasında anlamlılık düzeyinde farklılıklar olduğu gözlenmiştir ($P < 0,05$).¹⁰⁶

¹⁰⁶Yıldız, a.g.m. , ss.93-94

Yine aynı şekilde Şahin ' in ergenler üzerinde gerçekleştirdiği araştırmada da benlik saygısının ailenin sosyo-ekonomik durumu ile anlamlı düzeyde ilişkili olduğu tespit edilmiştir ($r=12$; $P < 0,05$). Yani ailenin ekonomik düzeyi yükseldikçe ergenlerin benlik saygısında da bir artışın olduğu görülmektedir. ¹⁰⁷ Ülkemizde gerçekleştirilen daha pek çok araştırma da , araştırma bulgularımızla da uyumlu bir şekilde gelir düzeyi ile benlik saygısı arasında anlamlılık düzeyinde pozitif bir ilişkinin ortaya çıktığına yani gelir düzeyi arttıkça benlik saygısının da arttığına şahit olmaktadır.¹⁰⁸

Esasında ailenin gelir düzeyi arttıkça öğrencilerin benlik saygılarının da yükselmesi son derece normal karşılanmalıdır.Zira zengin olan ailelerin çocukları ekonomik imkanlara ve bunun beraberinde getirdiği ayrıcalıklara sahip olmalarından dolayı gelir durumu düşük olan ailelerin çocuklarına göre, kendilerine daha fazla güven duyan bireyler olarak yetişmekte ve sonuç olarak özgüveni yüksek kişilik yapıları geliştirmektedirler . Ayrıca üst sosyo-ekonomik düzeyde olmak kişinin bilgisini,görgüsünü,dolayısıyla kültürünü zenginleştirmede bir avantaj sağlayabilmektedir.Aslında sosyo-ekonomik düzey daha çok ekonomik boyutla ilgili olmakla birlikte , kültürel düzeyle de yakından ilişkilidir.Zira benlik-tasarımı ve benlik saygısı gelişiminde ana-babanın paralarının olmasıyla birlikte çocuklarını nasıl yetiştirecekleri yönünde plan ve programlarının da olabilmesi için belli bir kültürel düzeyde olmaları gerekir. Sosyo-ekonomik düzeyin düşük olduğu kesimlerde çocukların temel ihtiyaçları bile tam olarak karşılanmamakta , çocuk sayısının fazla olması nedeniyle çocuk ailesinden yeterli sevgi,anlayış ve güveni görmeyebilmektedir. Dolayısıyla , temel ihtiyaçları ve sevgi ihtiyaçları giderilemeyen kişilerde benlik saygısının yüksek düzeyde olması beklenemez.¹⁰⁹

Bununla birlikte ülkemizde gerçekleştirilen araştırmaların bir kısmında ise gelir düzeyi ile öz saygı arasında anlamlılık düzeyine ulaşmayan ilişkilerin ortaya çıktığı

¹⁰⁷ Şahin a.g.m., s.191

¹⁰⁸ Bkz.Örneğin ;Kahriman,İ., "Karadeniz Teknik Üniversitesi Trabzon Sağlık Yüksekokulu Öğrencilerinin Benlik Saygıları ve Atılganlık Düzeylerinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi",C.Ü.Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi 9 (1),2005,ss.24-32 ;Yapıcı , A.,*Din-Kimlik ve Ön Yargı: Biz ve Onlar*,Karahan Kitap-evi,Adana,2004;Yapıcı,A.,& Zengin,Z.S., "İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Dinin Etkisini Hissetme Düzeyle-riyle Psiko-Sosyal Uyumları Arasındakiİlişki" Ç.Ü.İlahiyat Fakültesi Dergisi 3 (2), ss.65-127;Göçen,G.,a.g.m.,ss.559-611;Türköz,N.;Erkmen,H.Seber,G.Tekin,D."Anadolu Üniversitesi Sağlık Meslek Lisesi Öğrencilerinin Benlik Saygılarına İlişkin Bir Çalışma, XXV. Ulusal Psikiyatri ve Nörolojik Bilimler Kongresi Bilimsel Çalışmaları,Mersin,15-21 Ekim 1989,ss.313-314

¹⁰⁹ Yıldız,M. , a.g.m. , ss.101-102

görülmektedir.Örneğin Eşer ' in üniversiteli öğrencileri üzerinde gerçekleştirdiği araştırmada öğrencilerin özsaygı düzeyleri ile sosyo-ekonomik düzeyleri arasında anlamlılık düzeyine ulaşan her hangi bir ilişkiye rastlanmamıştır.¹¹⁰ Yapıcı ' nın gerçekleştirdiği araştırmada da ekonomik açıdan kendilerini "üst" gelir grubu içinde değerlendirenlerin öz saygı düzeylerinin diğerlerinden daha yüksek olduğu görülmüştür. Aynı araştırmada öz saygı düzeyleri en düşük olanların ise alt sosyo-ekonomik düzeye sahip olanlar olduğu görülmüştür. Ancak söz konusu araştırmada gruplar arasında gözlenen farklılıkların anlamlılık seviyesine ulaşmadığı tespit edilmiştir.¹¹¹ Pınar ' ın gerçekleştirdiği araştırmada da benzer yönde bulgulara rastlanmaktadır.¹¹²

Özetle belirtmek gerekirse araştırmalarda sosyo-ekonomik düzey ile benlik saygısı arasında farklı türden ilişkilerin ortaya çıkmasında araştırmada kullanılan ölçeklerin,seçilen örneklem grubunun , kullanılan metod ve tekniklerin farklı oluşu vb. gibi daha pek çok faktörün etkili olduğu söylenebilir. Bunun yanında , gençlerin ailelerinin sosyo-ekonomik düzeylerini içinde buldukları ergenlik dönemi psikolojisinin de etkisiyle gerçekçi bir şekilde yansıtmadıklarını , olduğundan daha üst düzeyde gösterme çabasında olduklarını , bunun da doğal olarak sonuçları etkilediğini söyleyebiliriz.

Öğrencilerin anne-babalarının eğitim durumlarıyla benlik saygısı düzeylerine ilişkin analiz sonuçlarına bakıldığında; annenin eğitim durumuna göre öğrencilerin benlik saygısı düzeyleri arasında bir farklılaşma olduğu ancak bu farklılaşmanın anlamlılık düzeyine ulaşmadığı görülmüştür ($P > 0,05$).Öğrencilerin babalarının eğitim düzeylerine göre ise benlik saygısı düzeylerinde anlamlılık düzeyinde bir farklılaşma olduğu görülmüş , ancak scheffe analizine göre bu farklılıkların nereden kaynaklandığı tespit edilememiştir.

Anne-babanın eğitim düzeyleri sürekli değişken olarak alınmak suretiyle yapılan korelasyon analizi sonucuna göre ise , anne-babanın eğitim durumu ile öğrencilerin benlik saygıları arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür.Yani anne-babanın eğitim düzeyi arttıkça öğrencilerin benlik saygısı düzeylerinin de arttığı

¹¹⁰ Eşer,H.,a.g.t.,s.55

¹¹¹ Yapıcı, *Ruh Sağlığı ve Din*,s.299

¹¹² Pınar,a.g.m.,s.35

tespit edilmiştir. Bu durumda; "öğrencilerin benlik saygısı düzeyleri anne-babanın eğitim durumuna göre farklılaşacaktır. Anne-babanın eğitim durumu ile gençlerin benlik saygısı düzeyleri arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki vardır " şeklindeki hipotezimizin (hipotez 2 f) kısmen de olsa doğrulandığını söyleyebiliriz.

Eğitim düzeyindeki artış kişinin kendisini gerçekçi bir şekilde görüp değerlendirmesinde, olumlu ve olumsuz yönleriyle kendisini kabul edip saygı duymasında son derece etkili bir faktördür. Ayrıca eğitim seviyesinin yükselişine bağlı olarak çevrenin kişiye verdiği değer de artmakta bu da pozitif yönde tekrar kişinin kendisine yansımaktadır. Kısacası eğitim düzeyi yüksek olan kişilerin benlik saygılarının da eğitim seviyesi düşük olanlara göre daha yüksek olması son derece doğal ve beklenen bir durumdur. Nitekim Pınar'ın gerçekleştirdiği araştırmada da öğrenim düzeyinin artmasına paralel olarak deneklerin benlik saygısı düzeylerinin de arttığı ve istatistiksel anlamlı farkın hiç öğrenim görmemiş olanlarla yüksek öğrenimliler arasında olduğu belirlenmiştir ($F= 2.29, P < 0,05$).¹¹³

Bu bağlamda anne-babanın benlik saygılarından ve dolayısıyla benlik saygılarını etkileyici önemli bir faktör olarak eğitim düzeylerinden çocukların benlik saygılarının da büyük ölçüde etkilenebileceğini söylemek mümkündür . Zira çocuk her anlamda ailenin bir ürünü olup ebeveynleriyle gerek biyolojik ve gerekse psikolojik anlamda olsun pek çok genetik özellikleri paylaşmaktadır. Dolayısıyla anne-babaların kendi benlik saygılarına da olumlu yönde yansıyan eğitim düzeylerinin çocukların benlik saygılarına yansımaları beklenen bir durumdur. Sonuç itibarıyla , araştırma bulgularımızda bu yansımaların kısmen de olsa mevcut olduğu (korelasyon analizi ile) görülmüş, anne-babanın eğitim düzeylerinde- ki artışa paralel olarak gençlerin benlik saygısı düzeylerinin de arttığı tespit edilmiştir. Nitekim Çuhadaroğlu'nun hasta(nörotik ve psikotik) adolesan grubu ile normal olanlar üzerinde gerçekleştirdiği araştırmanın bulguları da bizim bulgularımızı kısmen de olsa destekler niteliktedir. Zira söz konusu araştırmada annenin Eğitim düzeyi arttıkça iki grupta da benlik saygısı oranlarında bir yükselme eğiliminin görüldüğü, buna karşılık benlik saygısı ile babanın eğitim düzeyi

¹¹³Pınar, a.g.m., s.35

arasında belirgin bir ilişkinin olmadığı gözlenmiştir.¹¹⁴Karadağlı'nın Sağlık Meslek Lisesi öğrencileri üzerinde gerçekleştirdiği araştırmadan elde edilen bulgular da bizim bulgularımızla tam bir uygunluk göstermektedir.Zira söz konusu araştırmada gençlerin benlik saygısı puan ortalamaları ile anne-babalarının eğitim düzeyleri arasında pozitif yönde anlamlı ilişkiler olduğu,yani gençlerin anne-babalarının eğitim seviyelerindeki artışa paralel olarak benlik saygısı düzeylerinin de yükseldiği görülmüştür.¹¹⁵

Üniversiteli öğrencilerin ailelerinin dindarlık derecesine göre benlik saygısı ortalamalarında farklılık olup olmadığına baktığımızda ; ailelerinin dindarlık derecesine göre öğrencilerin benlik saygısı ortalamalarında bir takım farklılıklar olduğu, ancak bu farklılıkların anlamlılık derecesine ulaşmadığı görülmektedir ($P > 0,05$).

Ayrıca yapılan korelasyon analizi sonucunda da benlik saygısı ile ailelerin dindarlık düzeyleri arasında anlamlılık seviyesinde bir ilişkiye rastlanmamıştır.Yani ailelerin dindarlık derecesi öğrencilerin benlik saygısı düzeylerini pek etkilememektedir.

Bütün bu bulgulardan hareketle de,"gençlerin benlik saygısı düzeyleri , ailenin dindarlık düzeyine göre farklılaşacaktır.Bu bağlamda ailesi çok dindar olanların benlik saygısı düzeyleri daha yüksek olacak, dolayısıyla aralarında pozitif ve anlamlı bir ilişki olacaktır" şeklindeki hipotezimizin (hipotez 2 g) doğrulanmadığı görülmektedir.

Nitekim ülkemizde Şahin tarafından ergenler üzerinde gerçekleştirilen araştırma bulguları da bizim bulgularımızla paralellik göstermektedir.Özetle belirtmek gerekirse ergenlerin kendi dinsel yaşantı biçimleri ve öznel dindarlık algıları benlik saygısı düzeylerinde etkili olurken ¹¹⁶ ailelerinin dindarlık düzeylerinin aynı şekilde etkili olmadığı gözlenmektedir.

C. Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği' ndeki Diğer Alt Ölçeklerle İlgili Bulgular

Araştırmada üniversiteli gençlerin Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği' nde yer alan alt ölçeklerden insanlara güven alt ölçeğindeki düzeylerine bakıldığında; daha önce de belirtildiği üzere öğrencilerin büyük çoğunluğunun (% 75) insanlara orta derecede güven duydukları,% 13,8' inin insanlara çok, % 10,9' unun ise insanlara daha az güven duydukları gözlenmektedir.

¹¹⁴ Çuhadaroğlu,a.g.t.,ss.41-43

¹¹⁵ Karadağlı,a.g.t.,s.173

¹¹⁶Bkz.Örneğin;Şahin,,a.g.m.,s.193 ; Yapıcı,*Ruh Sağlığı ve Din*,s.269 ; Hayta,,a.g.m.,s.164

Öğrencilerin hayalpereslik alt ölçeğindeki düzeylerine bakıldığında; gençlerin yaklaşık yarısına yakınının (% 48,7), hayatı gerçekçi bir şekilde algıladıkları yani daha az hayal kurdukları , (% 38)' inin orta derecede hayal kurdukları , (% 11,1)' inin ise çok fazla hayalperest oldukları görülmektedir.

Gençlerin psikosomatik belirtiler alt ölçeğindeki durumlarına ilişkin olarak ise , (% 50,6)' sının çok fazla psikosomatik belirtiler gösterdikleri, (% 10,6)' sının orta derecede , (%38,8) 'inin ise daha az psikosomatik belirtiler gösterdikleri tespit edilmiştir.

Yine ana-baba ilgisi alt ölçeğinden elde edilen bulgular doğrultusunda öğrencilerin büyük çoğunluğunun (% 85,8) anne-babasının çocuklarına karşı çok ilgili ,% 11,6 'sının anne-babasının orta derecede ve % 2,7' sinin ise daha az ilgili oldukları gözlenmiştir.

Gençlerin benlik kavramının sürekliliği alt ölçeğindeki durumlarına bakıldığında, büyük çoğunluğunu (% 82,3) benlik kavramların süreklilik arzettiği , (% 17,7)' sinin benlik kavramlarının ise daha az süreklilik gösterdiği görülmektedir.

Yine aynı şekilde psişik izolasyon alt ölçeğinden elde edilen bulgular doğrultusunda öğrencilerin büyük çoğunluğunun (% 84,8) psikolojik olarak kendilerini daha çok tecrit edilmiş hissettikleri , (%14,9)' nun ise daha az izole edilmişlik duygusu yaşadıkları gözlenmiştir.

Gençlerin eleştiriye duyarlılık alt ölçeğindeki durumlarına bakıldığında ; yaklaşık yarısına yakınının (% 49,5) eleştiriye çok duyarlı,diğer yarısının (% 50,5) ise eleştiriye daha az duyarlı oldukları görülmektedir.

Depresif duygularım alt ölçeğinden elde edilen bulgular doğrultusunda öğrencilerin % 13 'ünün çok fazla depresif duygulanım içerisinde oldukları , % 23,6' sının orta derecede, % 49,5' inin ise daha az derecede depresif duyguları hissettikleri tespit edilmiştir.

Son olarak öğrencilerin kişiler arası ilişkilerde tehdit hissetme alt ölçeğindeki durumlarına bakıldığında ; % 23,9' unun kişiler arası ilişkilerde çok fazla tehdit hissettikleri, % 27,4' ünün orta derecede , % 32,1' inin çok az derecede kişiler arası ilişkilerde tehdit hissettikleri , % 16,5' inin ise kişiler arası ilişkilerde hiç tehdit hissetmedikleri görülmektedir.

Üniversiteli gençlerin fakültelerine göre Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği' ndeki alt ölçeklere ilişkin puanlarında bir farklılaşma olup olmadığını tespit etmek için tek yönlü varyans analizi (ANOVA) yapılmıştır.

Tek yönlü varyans (ANOVA) sonucunda öğrencilerin öğrenim gördükleri fakültele göre insanlara güven duyma alt ölçeğindeki puan ortalamaları arasında anlamlılık düzeyinde farklılıklar olduğu görülürken söz konusu farklılıkların scheffe (post-hoc) analizine göre anlamlılık düzeyine ulaşmadığı , dolayısıyla fakülte değişkeninin insanlara güven duyma bakımından manidar fark doğuracak bir etkisi olmadığı görülmüştür ($P > 0,05$).

Fakültele göre gençlerin , eleştiriye duyarlılık alt ölçeğindeki puan ortalamaları arasındaki farklılıklar , tek yönlü varyans analizi sonucun da ($P < 0,01$) düzeyinde anlamlılık seviyesine ulaşmıştır.Buna göre U.Ü. İlahiyat Fakültesi ve O.M.Ü. Meslek Yüksek Okulu öğrencileri , O.M.Ü. Mühendislik-Mimarlık Fakültesi öğrencilerine göre eleştiriye daha fazla duyarlılık göstermektedirler.

Yine aynı şekilde fakültele göre öğrencilerin psikosomatik belirtiler gösterme alt ölçeğindeki puan ortalamaları arasında anlamlılık düzeyinde farklılıklar olduğu gözlenmiş ve O.M.Ü. Meslek Yüksek Okulu öğrencilerinin U.Ü. İlahiyat Fakültesi öğrencilerine göre daha fazla psikosomatik belirtiler gösterdikleri tespit edilmiştir.

Öğrencilerin fakültelerine göre kişiler arası ilişkilerde tehdit hissetme alt ölçeğindeki puan ortalamalarında da tek yönlü varyans analizine göre anlamlılık düzeyinde farklılıklar görülmesine rağmen bu farklılıklar scheffe analizi (post-hoc) sonucunda anlamlılık seviyesine ulaşmamıştır ($P > 0,05$). Yani kişiler arası ilişkilerde tehdit hissetme bakımından öğrencilerin öğrenim gördükleri fakültelerin manidar fark doğuracak bir etkisinin olmadığını söyleyebiliriz.

Araştırmaya katılan gençlerin öğrenim gördükleri fakültele göre ana-baba ilgisi alt ölçeğinden aldıkları puan ortalamaları arasındaki farklılıklar $P < 0,01$ düzeyinde anlamlılık seviyesine ulaşmıştır. Bu durumda , O.M.Ü. Ziraat Fakültesi' ndeki öğrencilerin anne-babalarının U.Ü. İlahiyat Fakültesi' ndeki öğrencilerin anne-babalarına göre çocuklarına karşı daha fazla ilgili oldukları görülmektedir.

Gençlerin öğrenim gördükleri fakültele göre psişik izolasyon alt ölçeğinden aldıkları puan ortalamaları arasında farklılıklar olduğu tespit edilmiş ancak scheffe

analizine (post-hoc) göre söz konusu farklılıkların anlamlılık düzeyine ulaşmadığı görülmüştür ($P > 0,05$). Yani bütün fakülte ve yüksek okul öğrencileri kendilerini insanlardan tecrit etme bakımından benzer tutum ve eğilimleri sergilemektedirler.

Buna karşılık araştırmamızda kendilik kavramının sürekliliği, hayalpereslik, depresif duygulanım, tartışmalara katılabilme derecesi ile fakülte değişkeni arasında hiç bir anlamlı ilişki bulunmadığı görülmüştür ($P > 0,05$).

Özetle belirtmek gerekirse , fakülte değişkenine göre öğrencilerin Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği' ndeki alt ölçeklerden bazılarındaki puan ortalamaları arasında anlamlılık düzeyinde farklılıklar görülürken bazı alt ölçeklerden aldıkları puan ortalamaları arasındaki farklılıkların anlamlılık seviyesine ulaşmadığı tespit edilmiştir.

Bu bağlamda ülkemizde Yapıcı tarafından gerçekleştirilen araştırmada üniversiteli gençlerin depresyon düzeylerinin öğrenim gördükleri fakültele göre anlamlılık seviyesinde farklılıklar gösterdiği ancak İlahiyat Fakültesi öğrencileri ile diğer fakülte ve bölüm öğrencileri arasında manidar bir farklılığın olmadığı tespit edilmiştir.¹¹⁷ Dolayısıyla söz konusu araştırma sonuçlarının bizim araştırmamızdan elde edilen bulgularla kısmen de olsa paralellik arzettiği görülmektedir. Zira yukarıda da belirtildiği üzere bizim araştırma- mızda da fakülte değişkenine göre öğrencilerin depresif duygulanım alt ölçeğindeki puan ortalamaları arasında anlamlılık düzeyinde hiç bir farklılığın olmadığı görülmüştür.

Yine Erşan ve Doğan ' ın üniversite öğrencileri üzerinde gerçekleştirdikleri araştırmada da öğrencilerin Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği ' ndeki diğer alt ölçeklerden aldıkları puan ortalamaları ile öğrenim gördükleri fakülte ve bölümleri arasındaki farklılıkların anlamlılık seviyesine ulaşmadığı tespit edilmiştir.¹¹⁸ Bu sebeple söz konusu araştırma bulgularının da bizim bulgularımızla kısmen paralellik gösterdiği söylenebilir. Benzer şekilde Karadağlı'nın Sağlık Meslek Lisesi öğrencileri üzerinde gerçekleştirdiği araştırmadan elde edilen bulgular da bizim bulgularımızın kısmen destekler niteliktedir. Çünkü söz konusu araştırmada da öğrencilerin öğrenim gördükleri okullara göre Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği'nde yer alan diğer alt ölçeklerdeki puan

¹¹⁷ Yapıcı , *Ruh Sağlığı ve Din* , s.304

¹¹⁸ Erşan ve Doğan, a.g.m., s.7

ortalamaları arasında anlamlılık derecesinde farklılıklar olduğu gözlenmiştir.¹¹⁹

Üniversiteli gençlerin sınıflara göre Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği 'ndeki diğer alt ölçeklerden aldıkları puan ortalamalarına bakıldığında; tek yönlü varyans analizi sonucunda elde edilen bulgular çerçevesinde, öğrencilerin sınıflarına göre kendilik kavramının sürekliliği alt ölçeğinden aldıkları puan ortalamaları arasında anlamlılık düzeyinde farklılıklar olmasına rağmen scheffe analizi sonucunda söz konusu farklılıkların anlamlılık seviyesine ulaşmadığı görülmüştür ($P > 0,05$). Bununla birlikte en yüksek ortalama (1,89) 4.sınıf , en düşük ortalama da (1,50) hazırlık sınıfı öğrencilerine ait olduğu için kendilik kavramının sınıfların ilerlemesine bağlı olarak daha çok süreklilik arzetme eğilimi gösterdiği söylenebilir.

Öğrencilerin sınıflarına göre kişiler arası ilişkilerde tehdit hissetme alt ölçeğindeki puan ortalamalarında da anlamlılık düzeyinde farklılıklar gözlenmektedir. Buna göre 1.sınıf öğrencileri 2.,3. ve 4.sınıf öğrencilerine göre kişiler arası ilişkilerde daha çok tehdit hissetmektedir. Ayrıca sınıf değişkeni sürekli değişken olarak alınmak suretiyle gerçekleştirilen korelasyon analizi sonucunda da öğrencilerin öğrenim gördükleri sınıf ile kişiler arası ilişkilerde tehdit hissetme alt ölçeğindeki düzeyleri arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla öğrenciler sınıfları ilerledikçe kişiler arası ilişkilerde daha az tehdit hissetmektedirler.

Üniversiteli gençlerin öğrenim gördükleri sınıflara göre tartışmalara katılabilme derecelerinde de farklılıklar olduğu ancak bu farklılıkların scheffe analizine (post-hoc) göre anlamlılık düzeyine ulaşmadığı görülmüştür ($P > 0,05$).

Bununla birlikte araştırmamızda sınıf değişkeni ile insanlara güven , eleştiriye duyarlılık, psikosomatik belirtiler , ana-baba ilgisi , hayal perestlik , depresif duygulanım ve psişik izolasyon alt ölçekleri arasında istatistiksel açıdan hiç bir anlamlı ilişkinin bulunmadığı tespit edilmiştir. Dolayısıyla sınıf değişkeninin bazı ölçekler açısından manidar bir fark doğuracak etkisi bulunurken bazı alt ölçeklerde manidar bir fark doğuracak etkisi olmadığı görülmektedir.

Nitekim ülkemizde Özdel ve arkadaşlarının üniversite öğrencileri üzerinde gerçekleştirdikleri araştırmada öğrencilerin sınıf düzeyleri yükseldikçe depresyon

¹¹⁹ Karadağlı, a.g.t., s.177

puanlarının da arttığı görülmüştür.¹²⁰ Dolayısıyla söz konusu araştırmanın bulgularının bizim bulgularımızla paralellik arzetmediğine şahit olmaktadır.

Karadağlı'nın liseli gençler üzerinde gerçekleştirdiği araştırmada ise öğrencilerin öğrenim gördükleri sınıf ile Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği'ndeki diğer alt ölçekler arasında (kişiler arası ilişkilerde tehdit hissetme alt ölçeği hariç) istatistiksel açıdan anlamlılık düzeyinde farklılıklar olmadığı görülmüştür ($P>0,05$). Buna karşılık araştırma bulgularımız- la paralellik arzedecek bir şekilde kişiler arası ilişkilerde tehdit hissetme alt ölçeğindeki puan ortalamaları ile sınıf değişkeni arasında $P<0,01$ düzeyinde anlamlı bir fark olduğu, öğrencilerin sınıfları ilerledikçe kişiler arası ilişkilerde daha az tehdit hissettikleri tespit edilmiştir.¹²¹

Gençlerin üniversite öğrenimi boyunca alt ölçeklerin büyük çoğunluğundaki düzeylerinde pek fazla değişikliklerin görülmemesi, gençlerin kişisel özelliklerinin gelişimine yeteri kadar önem verilmediğini düşündürmektedir. Oysa aile ortamı ile birlikte okul, kişiliğin bütün kısımlarının gelişiminde etkilidir ve bireyin bir takım özellikler kazanmasına da katkıda bulunur. Bu özelliklerin başlıcaları da, benliğe yönelik olumlu duygular, benliğin ve başkalarının gerçekçi algılanması, insanlara bağlılık, çevreye bağlılık, bağımsızlık, merak ve yaratıcılık, gelişme ve gücünü kullanabilme vs. dir.¹²²

Araştırmada cinsiyet faktörüne göre öğrencilerin Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği'ndeki diğer alt ölçeklerdeki puan ortalamalarına göz atıldığında ; cinsiyete göre öğrencilerin insanlara güven duyma alt ölçeğindeki puan ortalamalarında anlamlılık derecesinde kızlar lehine bir farklılık olduğu görülmektedir. Buna göre kız öğrencilerin erkeklere nazaran insanlara daha fazla güvendikleri söylenebilir.

Üniversiteli gençlerin cinsiyetlerine göre depresif duygulanım alt ölçeğinden aldıkları puan ortalamalarına bakıldığında, erkeklerin lehine anlamlılık düzeyinde bir farklılaşma olduğu görülmektedir. Yani üniversiteli erkek öğrenciler kızlara nazaran daha fazla depresif duygular hissetmektedirler.

¹²⁰Özdel ve arkd., "Üniversite Öğrencilerinde Depresif Belirtiler ve Sosyo Demografik Özelliklerle İlişkisi" ,Anadolu Psikiyatri Dergisi, sy.3,2002,s.156

¹²¹Karadağlı, a.g.t., s.190

¹²²Baykara ,A., "Çocuk Ruh Sağlığında Okul Eğitiminin Önemi", Psikiyatri ve Nörolojik Bilimler Kongresi Bilimsel Çalışmaları , Marmaris, 29 Ekim-1 Kasım, 1986, ss.867-870

Öğrencilerin cinsiyetlerine göre hayalperestlik alt ölçeğinden aldıkları puan ortalamalarına göz atıldığında yine erkeklerin lehine anlamlılık düzeyinde bir farklılaşma-nın olduğuna şahit olmaktayız. Yani erkek öğrenciler kızlara nazaran daha çok hayal kurma eğilimi göstermektedirler. Buna karşılık , kızlar ise daha gerçekçi bir tutum sergilemektedirler.

Gençlerin cinsiyetlerine göre tartışmalara katılabilme derecesi alt ölçeğinden aldıkları puan ortalamalarına bakıldığında daha önceki iki alt ölçekte (depresif duygulanım,hayalperestlik) olduğu gibi yine erkeklerin lehine anlamlılık derecesinde bir farklılaşma olduğu yani erkek öğrencilerin kızlara nazaran tartışmalara daha çok katıldıkları gözlenmiştir.

Bununla birlikte cinsiyet değişkenine göre gençlerin ana-baba ilgisi alt ölçeğindeki puan ortalamalarına bakıldığında kız öğrenciler lehine anlamlılık düzeyinde bir farklılaşma olduğu görülmektedir.Bu durumda , kızların anne-babalarının erkeklerin anne-babalarına göre çocuklarına karşı daha fazla ilgili olduklarını söyleyebiliriz.

Öğrencilerin cinsiyetlerine göre psişik izolasyon alt ölçeğinden aldıkları puan ortalamalarına bakıldığında , erkeklerin lehine anlamlılık düzeyinde bir farklılaşma olduğu görülmektedir. Bu ise , erkek öğrencilerin kızlara nazaran kendilerini diğer insanlardan daha çok tecrit ettikleri anlamına gelmektedir.

Buna karşılık , araştırmamızda eleştiriye duyarlılık , psikosomatik belirtiler , kişiler arası ilişkilerde tehdit hissetme ve kendilik kavramının sürekliliği alt ölçekleri ile cinsiyet arasında istatistiksel açıdan anlamlılık seviyesine ulaşan bir ilişki bulunmadığı tespit edilmiştir.

Özetle söylemek gerekirse , cinsiyet bazı alt ölçeklerde etkili bir faktör iken bazı alt ölçeklerde cinsiyetin etkili bir faktör olmadığı gözlenmiştir.

Nitekim ülkemizde Erşan ve Doğan 'ın üniversiteli gençler üzerinde gerçekleştirdikleri araştırmada da öğrencilerin Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği 'ndeki diğer alt ölçeklerdeki puan ortalamalarının cinsiyete göre farklılaştığı ve bu farklılığın anlamlılık düzeyine ulaştığı görülmüştür.Söz konusu araştırmada , kız öğrencilerin erkeklere göre kendilik kavramlarının daha fazla süreklilik gösterdiği, daha fazla psikosomatik belirtiler gösterdikleri ve anne-babalarının daha fazla ilgili oldukları ; buna

karşılık insanlara daha az güven duydukları ve tartışmalara daha az katıldıkları tespit edilmiştir.¹²³

Dolayısıyla söz konusu araştırma bulgularının bizim bulgularımızla kısmen paralellik gösterdiği söylenebilir. Zira bizim araştırmamızda da daha önce belirtildiği üzere kızların anne-babalarının daha ilgili oldukları ve kız öğrencilerin erkeklere nazaran tartışmalara daha az katıldığı yönünde bulgular elde edilmiştir. Bu hususta ,toplumumuzda kız çocukların yetiştirilme biçimine bağlı olarak aileye bağlılıklarının arttırılması ve tartışmalardan uzak durmalarının da desteklenmesi etkili olmuş olabilir.

Çuhadaroğlu'nun ergenler üzerinde gerçekleştirdiği araştırmada da psikotik gruptaki kızlar dışında diğer iki gruptaki (kontrol grubu ve nörotik grup) kızların erkeklere nazaran insanlara daha fazla güven duydukları tespit edilmiştir.¹²⁴ Dolayısıyla bu bulguların da bizim araştırma bulgularımızla tümüyle uygunluk gösterdiği söylenebilir. Zira hatırlanacağı üzere bizim araştırmamızda da kızların erkeklere nazaran insanlara daha fazla güven duydukları yönünde bulgular elde edilmiştir.

Depresyon ve cinsiyet arasındaki ilişkiye dair ilgili literatür gözden geçirildiğinde kızlarda depresyon sıklığına erkeklerden yaklaşık iki kat daha fazla rastlandığına dolayısıyla genellikle kızların erkeklere nazaran daha depresif bir eğilim sergiledikleri gözlenmektedir.¹²⁵ Oysa bizim araştırmamızda tam tersi yönde bulgular elde edilmiştir. Yapıcı 'nın gerçekleştirdiği araştırmada da kız öğrencilerin depresyon düzeyleri erkek öğrencilerden biraz daha yüksek bir eğilim göstermiş olmasına rağmen söz konusu farkın anlamlılık seviyesine ulaşmadığı görülmüştür.¹²⁶ Özdel ve arkadaşlarının ve Pınar'ın gerçekleştirdiği araştırmalarda da benzer yönde bulguların elde edilmiş olduğu yani cinsiyet ile depresyon arasında anlamlılık düzeyinde bir ilişki olmadığı görülmektedir.¹²⁷ Sonuç itibariyle cinsiyet ile Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği 'ndeki diğer alt ölçekler arasındaki ilişkilerin farklılık arzetmesinde seçilen örneklem grubu , kullanılan metod ve tekniklerin yanında başka değişik faktörlerin de etkili olmuş olabileceğini söyleyebiliriz.

¹²³ Erşan, ve arkd., a.g.m. , ss.6-7

¹²⁴ Çuhadaroğlu, a.g.t. , s.70

¹²⁵ Bkz. Blackburn, I.M., *Depresyon ve Başa Çıkma Yolları*, (Çev. N.H. Şahin & R.N. Rugancı), Remzi Kitapevi , İstanbul, 2003, s.15

¹²⁶ Yapıcı , *Ruh Sağlığı ve Din*, s.297

¹²⁷ Pınar, a.g.m. , s.34 ; Özdel ve arkd. , a.g.m., s.156

Üniversiteli gençlerin yaşlarına göre Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği ' ndeki diğer alt ölçeklerden aldıkları puan ortalamalarına bakıldığında; yaş değişkenine göre öğrencilerin kişiler arası ilişkilerde tehdit hissetme alt ölçeğindeki puan ortalamaları arasında farklılıklar olduğu ancak bu farklılıkların scheffe (post-hoc) analizine göre anlamlılık seviyesine ulaşmadığı gözlenmektedir. Bununla birlikte yaş değişkeni sürekli değişken olarak alınmak suretiyle yapılan korelasyon analizi sonucunda yaş ile kişilerarası ilişkilerde tehdit hissetme arasında $P < 0,01$ düzeyinde negatif ve anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Bu ise öğrencilerin yaşlarının ilerlemesine bağlı olarak kişiler arası ilişkilerde tehdit hissetme derecelerinde bir azalma ; yaşlarının düşük oluşuna bağlı olarak da kişiler arası ilişkilerde tehdit hissetme düzeylerinde bir artış olduğu anlamına gelmektedir.

Buna karşılık araştırmamızda Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği ' ndeki diğer alt ölçekler (kişiler arası ilişkilerde tehdit hissetme hariç) ile yaş değişkeni arasında istatistiksel olarak anlamlılık düzeyinde hiç bir ilişkinin bulunmadığı tespit edilmiştir. Oysa ülkemizde Erşan ve arkadaşının üniversite öğrencileri üzerinde gerçekleştirdikleri araştırmada 21 yaş ve altı olan öğrencilerin 21 yaş ve üstünlere göre insanlara güven duyma bakımından daha düşük , hayal kurma düzeyi açısından da daha yüksek bir eğilim gösterdikleri gözlenmiştir.¹²⁸ Pınar ' ın gerçekleştirdiği bir araştırmada ise yaş artışına bağlı olarak öğrencilerin depresyon düzeylerinin de arttığı ve bu artışın anlamlılık düzeyine ulaştığı tespit edilmiştir.¹²⁹ Dolayısıyla bu araştırma bulgularının bizim bulgularımızla paralellik göstermediği görülmektedir. Yapıcı ' nın gençler üzerinde gerçekleştirdiği araştırmada da , tek yönlü varyans analizi sonucunda gençlerin içinde buldukları yaş gruplarına göre depresyon düzeylerinin farklılaşmadığı görülürken korelasyon analizi sonucunda ise her iki olgu arasında negatif ve anlamlılık düzeyinde bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.¹³⁰ Yani öğrencilerin yaşlarının ilerlemesine bağlı olarak depresyon düzeylerinin de düştüğü görülmektedir. Dolayısıyla söz konusu araştırma bulgularının kısmen de olsa (tek yönlü varyans analizi sonuçlarıyla) bizim bulgularımızı destekler mahiyette olduğunu söyleyebiliriz.

¹²⁸ Erşan ve arkd. , a.g.m., s. 6

¹²⁹ Pınar. , a.g.m., s.35

¹³⁰ Yapıcı , a.g.e., s.301

Üniversiteli gençlerin ailelerinin gelir düzeylerine göre Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği'ndeki diğer alt ölçeklerden aldıkları puan ortalamalarına bakıldığında; ailenin gelir durumuna göre öğrencilerin depresif duygulanım alt ölçeğindeki puan ortalamaları arasında anlamlılık düzeyinde farklılıklar olduğu görülmektedir. Buna göre ailesi fakir olan öğrencilerin ailesi zengin olan öğrencilere göre daha yoğun depresif duygular hissettikleri görülmektedir.

Üniversiteli öğrencilerin ailelerinin gelir durumlarına göre psişik izolasyon alt ölçeğinden aldıkları puan ortalamalarının da anlamlılık düzeyinde farklılaştığı tespit edilmiştir. Bu durumda gelir durumu bakımından aileleri " fakir " olan öğrencilerin aileleri " orta halli " ve " zengin " olan öğrencilere göre kendilerini diğer insanlardan psikolojik olarak daha fazla soyutladıkları görülmektedir . Başka bir deyişle aileleri fakir olan öğrenciler, aileleri " orta halli " ve " zengin " olan öğrencilere göre daha fazla yalnızlık tecrübesi yaşamaktadırlar.

Ayrıca yapılan korelasyon analizi sonucunda da öğrencilerin ailelerinin gelir durumları ile depresif duygulanım ve psişik izolasyon alt ölçeklerindeki düzeyleri arasında negatif ve anlamlılık düzeyinde bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.Yani öğrencilerin ailelerinin gelir durumları arttıkça depresyon ve psişik izolasyon düzeylerinde bir düşme, ailelerinin gelir durumları düştükçe depresyon ve psişik izolasyon düzeylerinde bir artış eğilimi görülmektedir.

Bununla birlikte araştırmamızda ailenin gelir durumu ile hayal perestlik, kendilik kavramının sürekliliği, eleştiriye duyarlılık, psikosomatik belirtiler, kişiler arası ilişkilerde tehdit hissetme , tartışmalara katılabilme derecesi ve ana-baba ilgisi alt ölçekleri arasında istatistiksel açıdan anlamlı olan her hangi bir ilişkiye rastlanmamıştır.

Bu bağlamda ülkemizde Pınar ' ın gerçekleştirdiği araştırmadan elde edilen bulgular da bizim bulgularımızı destekler mahiyettedir. Söz konusu araştırmada deneklerin ekonomik düzeyleri arttıkça depresyon düzeylerinde bir düşüş olduğu gözlenmiştir.¹³¹

¹³¹ Pınar , a.g.m., s.35

Erşan ve arkadaşının gerçekleştirdiği araştırma sonuçları da bizim bulgularımızla paralellik göstermektedir.Zira söz konusu araştırmada da düşük gelir düzeyindeki öğrencilerin yüksek gelir düzeyindeki öğrencilere göre psişik izolasyon derecelerinin daha fazla olduğu tespit edilmiştir. ¹³²

Esasında ailesi düşük gelir düzeyine sahip olan öğrencilerin ekonomik yoksunluğa bağlı olarak daha yoğun depresyon yaşamaları ve kendilerini diğer insanlardan daha fazla soyutlamaları son derece normal karşılanmalıdır.

Yine aynı şekilde Çetin ve arkadaşlarının ergenler üzerinde gerçekleştirdikleri araştırmanın bulguları da bizim bulgularımızı destekler mahiyettedir. Zira söz konusu araştırmada da " kendilik kavramının sürekliliği " ile sosyo-ekonomik düzey arasında anlamlılık düzeyinde bir ilişki olmadığı görülmüştür. ¹³³

Özetle belirtmek gerekirse diğer soyo-demografik değişkenlerle olduğu gibi sosyo-ekonomik durum ile Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği ' ndeki diğer alt ölçekler arasında da bazen anlamlılık düzeyinde bazen anlamlılık düzeyine ulaşmayan değişik türden ilişkilerin olduğunu söyleyebiliriz.

Öğrencilerin annelerinin eğitim durumlarına göre Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği ' ndeki diğer alt ölçeklerden aldıkları puan ortalamalarına göz attığımızda ; öğrencilerin annelerinin eğitim durumlarına göre depresif duygulanım alt ölçeğinden aldıkları puan ortalamaları arasında bir takım farklılıklar olduğu ancak bu farklılıkların scheffe (post-hoc) analizine göre anlamlılık seviyesine ulaşmadığı görülmüştür (P > 0,05).

Bununla birlikte yapılan korelasyon analizi sonucunda öğrencilerin annelerinin eğitim durumları ile depresif duygulanım düzeyleri ve kişiler arası ilişkilerde tehdit hissetme dereceleri arasında anlamlı ve negatif bir ilişki olduğu görülmüştür.Bu ise,öğrencilerin annelerinin eğitim seviyeleri yükseldikçe depresif duygulanım düzeylerinde ve kişiler arası ilişkilerde tehdit hissetme derecelerinde bir düşme; annelerinin eğitim seviyeleri düştükçe depresif duygulanım düzeylerinde ve kişiler arası ilişkilerde tehdit hissetme derecelerinde bir artış olduğu anlamına gelmektedir.

¹³² Erşan , E. ; Doğan , O. , a.g.m. , s.8

¹³³ Çetin, Çuhadaroğlu F. ; Canat, S. ; Kılıç , Şenol , S. ; Rugancı , N. ; Öncü , B. ; Hoşgör , A.G. ; Işıklı , S. ; Avcı , A. , " Ergen ve Ruhsal Sorunlar : Durum Saptama Çalışması " , TÜBA Raporları , -4 , Tübitak mat. , Ankara , 2004 , ss.16 , 30 , 132 ,134

Buna karşılık , araştırmamızda depresif duygulanım ve kişiler arası ilişkilerde tehdit hissetme alt ölçekleri dışındaki diğer alt ölçeklerle öğrencilerin annelerinin eğitim düzeyleri arasında istatistiksel açıdan anlamlılık düzeyinde herhangi bir ilişkiye rastlanmamıştır.

Nitekim Özdel ve arkadaşlarının gerçekleştirdikleri araştırmadan elde edilen bulgular da bizim bulgularımızı destekler mahiyettedir.Zira söz konusu araştırmada annesi orta okul mezunu olan öğrencilerin depresif belirtiler gösterme oranı % 17,8 iken annesi sadece okur yazar olan öğrencilerin depresif belirtiler gösterme oranı % 38,2 olarak bulunmuştur.¹³⁴

Üniversiteli gençlerin babalarının eğitim durumlarına göre Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği ' ndeki diğer alt ölçeklerden aldıkları puan ortalamaları incelendiğinde ; yine aynı şekilde babalarının eğitim düzeylerine göre öğrencilerin depresif duygulanım alt ölçeğindeki puan ortalamalarının farklılaştığı , ancak bu farklılıkların scheffe analizine (post-hoc) göre anlamlılık seviyesine ulaşmadığı görülmüştür ($P > 0,05$).

Bununla birlikte üniversiteli gençlerin babalarının eğitim düzeyi sürekli değişken olarak alınmak suretiyle gerçekleştirilen korelasyon analizi sonucunda öğrencilerin babalarının eğitim durumu ile depresif duygulanım düzeyleri arasında anlamlı ve negatif bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Yani öğrencilerin babalarının eğitim seviyesi yükseldikçe depresif olma eğilimlerinin azaldığı , babalarının eğitim seviyesi düştükçe depresif olma eğilimlerinin yükseldiğini söyleyebiliriz.

Buna karşılık araştırmamızda depresif duygulanım alt ölçeği dışındaki diğer alt ölçeklerle babanın eğitim durumu arasında anlamlılık düzeyinde hiç bir ilişkinin olmadığı görülmüştür.

Gençlerin anne-babalarının yaşayış biçimleri ile Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği' nde yer alan diğer alt ölçeklerdeki durumlarına ilişkin analiz sonuçları incelendiğinde ; öğrencilerin anne-babalarının yaşayış biçimlerine göre kendilik (benlik) kavramının sürekliliği alt ölçeğinden aldıkları puan ortalamaları arasında anne-babası ayrı yaşayan öğrenciler aleyhine anlamlılık düzeyinde farklılıklar olduğu görülmektedir.

¹³⁴ Özdel ve arkd. , a.g.m., s.156

Buna göre anne-babası ayrı yaşayan öğrencilerin kendilik kavramları , anne-babası birlikte yaşayan ve boşanmış olan öğrencilere göre daha az süreklilik göstermektedir. Böyle bir sonuç anne-babalarının hayatlarına (yaşam biçimlerine) ilişkin belirsizliğin gençlerin kendi benliklerine ilişkin duygu ve düşüncelerinde de şüphe ve belirsizlik yarattığı şeklinde yorumlanabilir.

Bunun yanında üniversiteli gençlerin anne-babalarının yaşayış biçimlerine göre kişiler arası ilişkilerde tehdit hissetme alt ölçeğindeki puan ortalamalarında da anne-babası boşanmış olan gençler lehine anlamlılık düzeyinde farklılıklar olduğu tespit edilmiştir. Bu durumda anne-babası birlikte yaşayan öğrenciler, anne-babası boşanmış olan öğrencilere göre kişiler arası ilişkilerde daha çok tehdit hissetmektedirler. Böyle bir sonucun ortaya çıkmasında ise anne-babası birlikte yaşayan öğrencilerin anne-babaları tarafından sürekli olarak kontrol edildikleri duygusunu taşımaları ve onlara karşı sorumluluk hissi duymalarının , anne-babası boşanmış olanların ise kendilerini daha özgür ve rahat hissetmelerinin etkili olmuş olabileceği söylenebilir.

Araştırmamızda , kişiler arası ilişkilerde tehdit hissetme ve kendilik kavramının sürekliliği alt ölçekleri dışındaki diğer alt ölçeklerle öğrencilerin anne-babalarının yaşayış biçimleri arasında istatistiksel olarak anlamlılık düzeyinde herhangi bir ilişkinin olmadığı görülmüştür.

Araştırmaya katılan üniversiteli gençlerin ailelerinin dindarlık derecesine göre Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği' ndeki diğer alt ölçeklerden aldıkları puan ortalamalarına bakıldığında ; öğrencilerin ailelerinin dindarlık düzeylerine göre eleştiriye duyarlılık alt ölçeğindeki puan ortalamaları arasında anlamlılık düzeyinde farklılıklar olduğu görülmektedir. Buna göre ailesi "dindar" olan öğrenciler, ailesi "biraz dindar" ve "dindar olmayan " öğrencilere göre eleştiriye daha fazla duyarlılık gösterme eğilimindedirler.

Yine aynı şekilde öğrencilerin ailelerinin dindarlık derecesine göre kişiler arası ilişkilerde tehdit hissetme alt ölçeğinden aldıkları puan ortalamaları arasında da anlamlılık düzeyinde farklılıklar olduğu yani ailesi "dindar" olan öğrenciler, ailesi "biraz dindar" ve "dindar olmayan " öğrencilere göre kişiler arası ilişkilerde daha fazla tehdit hissettikleri görülmüştür.

Ayrıca yapılan korelasyon analizi sonucunda da öğrencilerin ailelerinin dindarlık derecesi ile eleştiriye duyarlı olma ve kişiler arası ilişkilerde tehdit hissetme düzeyleri arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki bulunduğu tespit edilmiştir. Bu ise , öğrencilerin ailelerinin dindarlık düzeyleri yükseldikçe eleştirilere duyarlılık ve kişiler arası ilişkilerde tehdit hissetme derecelerinde de bir artış , ailelerinin dindarlık düzeyleri düştükçe eleştirilere duyarlılık ve kişiler arası ilişkilerde tehdit hissetme derecelerinde de bir azalma eğilimi olduğu anlamına gelmektedir.

Bununla birlikte üniversiteli gençlerin ailelerinin dindarlık düzeyleri ile insanlara güven, hayalperestlik, kendilik kavramının sürekliliği, depresif duygulanım , tartışmalara katılabilme derecesi , psikosomatik belirtiler , ana-baba ilgisi ve psişik izolasyon alt ölçekleri arasında istatistiksel açıdan hiç bir anlamlı ilişki bulunmadığı tespit edilmiştir.

Benzer bir şekilde araştırmamızda , din eğitimi alıp almama durumu ile bütün alt ölçekler arasında da istatistiksel açıdan hiç bir anlamlı ilişkinin olmadığı görülmüştür.

Özetle belirtmek gerekirse Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği' nde yer alan benlik saygısı alt ölçeği dışındaki alt ölçeklerden bazıları ile sosyo-demografik özellikler arasında istatistiksel açıdan anlamlılık düzeyine ulaşan ilişkilerin var olduğu gözlenirken , bazı alt ölçeklerde ise sosyo-demografik özelliklerin anlamlılık düzeyinde bir etkisi olmadığı gözlenmiştir.

Bütün bu bulgular sonucunda "Öğrencilerin Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği' nde yer alan diğer alt ölçeklerdeki (kendilik kavramının sürekliliği , insanlara güven , eleştiriye duyarlılık , depresif duygulanım , hayal perestlik , psikosomatik belirtiler , kişiler arası ilişkilerde tehdit hissetme , tartışmalara katılabilme derecesi , ana-baba ilgisi ve psişik izolasyon) düzeyleri , sosyo-demografik özelliklere göre farklılaşmakta ve bunlar arasında anlamlı ilişkiler bulunmaktadır," şeklindeki hipotezimiz (hipotez 3a) kısmen doğrulanmıştır.

D.Dindarlık İle Benlik Saygısı ve Diğer Alt Ölçeklere İlişkin Bulgular:

Hatırlanacağı üzere araştırmamızın temel amaçlarından birisi üniversiteli gençlerin dinsel yaşantı biçimleri (inanç, ibadet, etki) ve öznel dindarlık algıları ile benlik saygısı düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığını tespit etmektir. Dolayısıyla bu amacın ve bu amaç doğrultusunda öne sürülen temel hipotezlerimizin ne derece

doğrulandığını tespit etmek için ilgili analiz sonuçlarını incelediğimizde; öğrencilerin dini inançlara bağlılık ve onları benimseme düzeyleriyle benlik saygıları arasında ($P < 0,01$) seviyesinde anlamlı ve pozitif bir ilişki olduğu görülmektedir. Buna göre öğrencilerin dini hayatın inanç boyutundan aldıkları puan ortalamaları yükseldikçe benlik saygısı düzeylerinde bir artış olduğu , dini hayatın inanç boyutundan aldıkları puan ortalamaları düştükçe benlik saygısı düzeylerinde bir düşme eğiliminin olduğu söylenebilir. Başka bir deyişle, dini hayatın inanç boyutu benlik saygısı üzerinde etkili olmaktadır.

Bununla birlikte , öğrencilerin dini ibadetleri yerine getirme ve dinin etkisini günlük yaşamlarında ve sosyal ilişkilerinde hissetme düzeyleri ile benlik saygıları arasında anlamlılık düzeyinde bir ilişkiye rastlanmamıştır ($P > 0,05$).

Dolayısıyla üniversiteli gençlerin dinsel yaşantı biçimleri (inanç, ibadet ve etki) ile benlik saygısı düzeyleri arasında pozitif ve anlamlı bir ilişkinin olacağını ön gören hipotezimizin (hipotez 4 a) tamamen destek bulmayıp kısmen doğrulandığı (sadece inanç boyutuna ilişkin kısmının) görülmüştür.

Yine araştırma bulgularımız çerçevesinde , gençlerin öznel dindarlık algılarına göre benlik saygısı ortalamalarında bir takım farklılıklar olduğu gözlenmiştir. Bu bağlamda benlik saygısı puan ortalaması en yüksek olan öğrenciler , kendilerini "dindar" olarak algılayanlardır (2,85). Bunları, kendileri "çok dindar" olarak algılayanlar (2,81) takip etmektedir. Öznel dindarlık algısına göre benlik saygısı puan ortalaması en düşük olan öğrenciler ise kendilerini dindar olarak görmeyen öğrencilerdir (2,76). Bununla birlikte tek yönlü varyans analizi sonucunda (ANOVA), bu farklılıkların anlamlılık seviyesine ulaşmadığı görülmüştür ($P > 0,05$).

Buna ilaveten gençlerin öznel dindarlık algıları sürekli değişken olarak alınmak suretiyle gerçekleştirilen korelasyon analizi sonucunda da öznel dindarlık algısı ile benlik saygısı arasında anlamlılık düzeyine ulaşan herhangi bir ilişki tespit edilmemiştir. Böylece öğrencilerin öznel dindarlık algılarına göre benlik saygısı düzeylerinin farklılaşacağını ve öznel dindarlık algısı ile benlik saygısı arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki olacağını ön gören hipotezimizin (hipotez 4 b) araştırma bulgularıyla destek bulmadığı görülmüştür.

Benlik kavramının ve dolayısıyla benlik saygısının gelişiminde akademik başarı, cinsiyet, ırk vb.gibi değişkenlerin yanısıra din/dindarlık değişkeni de büyük ölçüde etkili olmaktadır.Bazı psikologlar , din ve ruh sağlığına ilişkin literatürü incelemişler ve dinin yararına ilişkin sonuçların pozitiften negatife , çelişğe ve karmaşığa doğru çeşitlilik gösterdiğini tespit etmişlerdir. Dini hayat zaman ve şartlara bağlı olarak değiştiği gibi dindarlığın yardımı da bağlam ve durumlara göre değişebilmektedir.¹³⁵

Özellikle Batı literatüründe oldukça geniş bir şekilde ele alınan benlik saygısı ile dindarlık ilişkisini konu alan araştırmalarda birbirinden farklı sonuçlara ulaşıldığı görülmektedir. Bazı araştırmalarda dindarlık puanlarıyla benlik saygısı puanları arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığı tespit edilmiştir.¹³⁶Bu bağlamda, ergenlerde dinin depresyon ve benlik saygısı üzerindeki etkisini tespit üzere yapılan araştırmalarda ,dini değerlerin hayatında önemli olduğunu ifade edenlerle etmeyenlerin gerek depresyon ve gerekse benlik saygısı puanlarının anlamlılık düzeyinde bir farklılık göstermediği tespit edilmiştir.¹³⁷ Benzer bir şekilde Teksas Üniversitesi ' nde öğrenim gören 168 bayan öğrenci üzerinde yapılan bir araştırmada bir mezhebe bağlılığı olan ve olmayan kadınların benlik saygıları karşılaştırılmış ve neticede iki grubun puanları arasında anlamlı bir farklılık bulunamamıştır.¹³⁸

Ülkemizde Yapıcı ve Zengin tarafından İlahiyat Fakültesi Öğrencileri üzerinde gerçekleştirilen araştırmada da gençlerin benlik saygısı düzeyleri ile dindarlıkları arasında anlamlı bir ilişkinin bulunmadığı gözlenmiştir.¹³⁹ Yine Yapıcı ' nın gerçekleştirdiği bir başka araştırmada da gençlerin dine önem verme düzeylerinin öz saygı seviyelerini anlamlı bir şekilde farklılaşdırmadığı görülmüştür.¹⁴⁰

¹³⁵ Pargament , Kenneth I. , " Acı ve Tatlı : Dindarlığın Bedelleri ve Faydaları Üzerine Bir Değerlendirme " , ss.288,297

¹³⁶Commerford , M.C. ve Reznikoff , "Relationship of Religion and Perceived Social Support to Self-Esteem and Depression in Nursing Home Residents " , *The Journal of Psychology* , 1996 , 130 (1), pp. 35-50

¹³⁷Vogel,Alisa Lynn,The Effects of Religiosity on Depression and Self-Esteem in Adolescents,Unpublished Doctoral Dissertation Alliant International University,2002,pp.32-33

¹³⁸Campagna,Karmie Kae,*The Impact of Religion on Female Self-Esteem*,Unpublished Master Dissertation,The Universty of Teksas,Arlington,1994,p.1

¹³⁹ Bkz. Yapıcı,A.& Zengin,Z.S., "İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin Dinin Etkisini Hissetme Düzeyleri ile Psiko-Sosyal Uyumları Arasındaki İlişki " , ss.65-127

¹⁴⁰ Yapıcı, *Ruh Sağlığı ve Din*,s.269

Diğer taraftan literatürde dindarlık ve benlik saygısının pozitif yönde ilişkisini tespit eden çalışmaların olduğu da görülmektedir.Örneğin; Şahin'in 418 ilköğretim ve lise öğrencisi üzerinde gerçekleştirdiği araştırmasında benlik saygısı ile dindarlık arasında pozitif yönde ve anlamlı bir ilişki olduğu , dindarlık yükseldikçe bireylerin benlik saygısında da bir yükselme olduğu,ayrıca bağımsız değişkenler arasında benlik saygısını en yüksek düzeyde açıklamayan değişkenin dindarlık olduğu tespit edilmiştir.¹⁴¹

Dolayısıyla dinden ne anlaşıldığı , dinin nasıl yaşandığı ,dindarlık biçimleri , Tanrı tasavvuru vs.dini gerekçelerin sosyo-demografik , kültürel etkenlerle ve kişilikle etkileşimi sonucunda fertlerin benlik saygısı düzeyleri düşük ya da yüksek olabilmektedir. Bu sebeple yapılan araştırmalar sonucunda dindarlıkla benlik saygısı arasındaki ilişkilerin tek yönlü , doğrusal ve tek boyutlu olmadığı , dindarlığın bazı görüntüleri ile öz saygı arasında pozitif ya da negatif yönde anlamlı ilişkilere rastlanırken ¹⁴² bazı araştırmalarda dindarlıkla benlik saygısı arasında manidar bir ilişki olmadığı görülmektedir.¹⁴³

Bu anlamda Batı ' da katolik kadınların Tanrı imajı ile benlik saygıları arasındaki ilişkinin araştırıldığı bir çalışmada , kadınsı Tanrı imajı (feminist image of God) ile bir ilişkisi bulunmamasına karşın , erkeksi Tanrı imajı (Patriarchal images of God) yükseldikçe deneklerin benlik saygısı puanlarının düştüğü tespit edilmiştir.¹⁴⁴

Ülkemizde Yapıcı ' nın gerçekleştirdiği araştırmada da öz saygı ölçeğinden en yüksek puanı " Allah ' ın varlığı iç dünyamda her zaman güçlü bir şekilde hissederim" diyenlerin aldığı görülmüştür.¹⁴⁵ Dolayısıyla bizim araştırma sonuçlarımızla da paralel bir şekilde ,kuvvetli bir Allah inancı ve Allah ile kurulan güçlü bir içsel bağlantının öz saygı düzeyini arttırıcı bir işlev üstlendiği söylenebilir.

¹⁴¹ Şahin,a.g.m.,s.191

¹⁴² Bkz. Örneğin ; Yapıcı , a.g.e. , ss. 268-270 ; Eşer , a.g.t. , ss.55-56 ; Şahin , a.g.m. , ss. 187-197

¹⁴³ Bkz.Örneğin ; Yapıcı , A.& Kayıklık ,H., "Ruh Sağlığı Bağlamında Dindarlığın Öz Saygı ve Kaygı ile İlişkisi, Çukurova Üniversitesi Örneği", ss.177-206 ; Donahve,M.J.& Benson , P.L.,Religion And The Well-Being of Adolescents ,Journal of Social Issyes 51 (2),1995,pp.145-160

¹⁴⁴ Mack,Mary Lynne,*The Relation ship Between Images of God,Self-Esteem and Spritual Well-Being:A Study of Roman Catholic Women*,Unpublis hed Doctoral Dissertation,Boston University,2003,p.139

¹⁴⁵ Yapıcı,*Ruh Sağlığı ve Din* , s. 268

Bununla birlikte Yapıcı ' nın söz konusu araştırmasında , öz saygı puanı en yüksek olanların , " hiç namaz kılmam " , " hiç oruç tutmam " ve " hiç dua etmem " diyenler olduğu gözlenmektedir.¹⁴⁶ Dolayısıyla gerek bizim araştırmamızda gerekse Yapıcı ' nın araştırma-sında dini inanç ve dini ibadet boyutu ile öz saygı arasında farklı türden ilişkilerin bulunmasının farklı bir takım nedenleri olabilir.Her şeyden önce insanlar sık sık dua ve ibadet edebilirler.Ancak dua ve ibadet etme eylemi gerçekleştirilirken Yüce Varlık ' la kurulan ilişki tam anlamıyla içselleştirilmediğinden bu anlamdaki dua ve ibadet kişilerin psiko-sosyal uyum süreçlerine olumlu bir katkıda bulunmayabilmektedir.Ayrıca öz saygısı düşük olanların sonsuz güç sahibi bir varlığa yani Allah ' a yönelerek kendilerini güçlü hissetme ve kendilerini güvende hissetme arzuları olabilir.Dolayısıyla Allah ' ın varlığını güçlü bir şekilde hissedenlerin öz saygı düzeylerinin daha yüksek çıkmış olduğu söylenebilir.

Hayta ' nın üniversiteli gençler üzerinde gerçekleştirdiği araştırmasın da ise , namaz ibadetinin kişiliği olumlu yönde motive ettiği , bireyin ahlaki davranışlarının pekiştirdiği , benlik saygısını arttırdığı ve insani ilişkilerini de olumlu yönde desteklediği sonucuna ulaşılmıştır.¹⁴⁷

Aynı şekilde Şahin ' in ergenler üzerinde gerçekleştirdiği araştırmada da dindarlığın inanç ($r=10$; $P < 0,05$), davranış ($r= 20$; $P < 0,01$) ve bilgi ($r= 11$, $P < 0,05$) boyutları ile benlik saygısı arasında pozitif ve anlamlı ilişkilerin olduğu , yani dini inanç , davranış ve bilginin artışıyla birlikte kişilerin benlik saygısı düzeylerinde de artış olduğu gözlenirken benlik saygısı ile dinin duygu boyutu arasında anlamlılık düzeyinde her hangi bir ilişki olmadığı tespit edilmiştir.¹⁴⁸

Yine Yapıcı ' nın gençler üzerinde gerçekleştirdiği araştırmasında da bizim bulgularımızla uygunluk arzetmeyecek bir şekilde , gençlerin dinin günlük hayata ve sosyal ilişkilere yönelik etkisini hissetme düzeyleri ile öz saygı düzeyleri arasında negatif yönde ve anlamlılık düzeyinde bir ilişki olduğu görülmektedir.Yani gençlerin dinin etkisini hissetme düzeyleri düştükçe öz saygı düzeylerinin yükseldiği , dinin etkisini hissetme düzeyleri yükseldikçe öz saygı düzeylerinin düştüğü gözlenmektedir.¹⁴⁹

¹⁴⁶ Yapıcı,a.g.e.,ss.268-269

¹⁴⁷ Hayta,a.g.m.,s.164

¹⁴⁸ Şahin,a.g.m.,s.191

¹⁴⁹Yapıcı,a.g.e.,s.267

Benzer türdeki bulgulara Batı ' da gerçekleştirilen araştırmalarda da rastlamak mümkündür.¹⁵⁰

Dindarlık ile benlik saygısı ilişkisi kapsamında bazı araştırmalar da benlik saygısı ile dinsel yönelim biçimleri arasındaki ilişkinin de ele alındığı gözlenmektedir. Gerek Batı 'da gerekse ülkemizde yapılan araştırmalar çerçevesinde dindarlık boyutları ile benliksaygısı arasındaki ilişkide olduğu gibi dinsel yönelim biçimleri ile benlik saygısı arasındaki ilişkide de değişik türden ilişkilerin olduğu görülmektedir. Bu bağlamda Batı ' da yapılan araştırmaların bir kısmında içe dönük ve dışa dönük dindarlıkla öz saygı arasında anlamlılık derecesine ulaşan bir ilişki olmadığı gözlenirken ¹⁵¹ bir kısmında ise içe dönük dindarların öz saygı düzeylerinin anlamlı derecede daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. ¹⁵²

Ülkemiz ' de Yapıcı ve Kayıklık tarafından gerçekleştirilen araştırma da içe dönük dindarlarla dışa dönük dindarların öz saygı düzeylerinin farklılaşmadığı görülmüştür.¹⁵³ Yapıcı 'nın üniversiteli gençler üzerinde gerçekleştirdiği araştırmada da aynı yönde bulgular elde edilmiştir. ¹⁵⁴

Benlik saygısı ve dindarlık ilişkisi kapsamında öznel dindarlık algısı ile benlik saygısı arasındaki ilişkiye yer veren araştırmalar sayıca pek fazla olmamakla beraber Yapıcı 'nın gençler üzerinde gerçekleştirdiği araştırmadan elde edilen bulguların bizim araştırma sonuçlarımızla kısmen paralellik gösterdiği söylenebilir. Zira söz konusu araştırmada öz saygı ölçeğinden en yüksek puanı alanlar kendilerini " çok dindar " olarak görenler , en düşük puanı alanlar da kendilerini " biraz dindar " olarak görenlerdir. Öznel dindarlık algısı bakımından " hiç dindar değilim " ve " dindarım "

¹⁵⁰Bkz. Örneğin; Kendler, K.S., Gardner, C.O. & Prescott, C.A., Clarifying The Relationship Between Religiosity And Psychiatric Illness: The Impact of Covariates And The Specificity Of Buffering Effects, Twin Research 2 (2), 1999, pp.137-144

¹⁵¹Bkz. Örneğin; Milevsky, A. & Levitt, M.J., Intrinsic and Extrinsic Religiosity In Preadolescence and Adolescence :Effect on Psychological Adjustment, Mental Health, Religion and Culture 7 (4)2004, pp.307-321

¹⁵²Bkz. Örneğin, Maltby, J. & Day, L., Religious Orientation, Religious Coping and Appraisals of Stress: Assessing Cognitive Factors in the Relationship Between Religiosity and Psychological Well-Being, Personality and Individual Differences ,34 (7), 2003, pp.1209-1224; Maltby, J. & Day, L., Depressive Symptoms and Religious Orientation: Examining the Relationship Between Religiosity and Depression Within the Context of Other Correlates of Depression, Personality and Individual Differences 28 (2), 2000, pp.383-393

¹⁵³ Yapıcı , A. & Kayıklık , H. " Ruh Sağlığı Bağlamında Dindarlığın Öz Saygı ve Kaygı ile İlişkisi : Çukurova Üniversitesi Örneği " , ss.177-206

¹⁵⁴ Yapıcı , A. , *Ruh Sağlığı ve Din* , s. 267

ise diğ er iki kategori arasında yer aldıkları tespit edilmiştir. Yapılan istatistiksel analizler sonucunda da kendilerini biraz dind ar olarak algılayanların diğ er üç gruptan anlamlı bir şekilde farklılaşt ığı görülmüştür ($P < 0,05$).¹⁵⁵ Daha önce de belirtildiğ i üzere bizim araşt ırmamızda da öznel dind arlık algısına göre benlik saygısı puan ortalamaları bakımından gruplar arasında benzer yönde farklılık-lar olduğu gözlenmiş , ancak bu farklılıklar varyans analizi sonucunda anlamlılık seviyesine ulaşmadığı gibi korelasyon analizi sonucunda da her iki değışken arasında anlamlılık düzeyinde bir ilişkiye rastlanmamıştır ($P > 0,05$).

Özetle belirtmek gerekirse;benlik saygısı ile dind arlık arasındaki ilişki tek yönlü doğrusal ve tek boyutlu değildir.Gerek Batı ' da gerekse ölkemizde yapılan araşt ırmalar sonucunda bu iki değışken arasında değışik türden bulguların ortaya çıktığı görülmektedir. Dolayısıyla dinden ne anlaşıldığına , dinin nasıl yaşandığına ve dind arlığın çeşitli görüntülerine göre dind arlık ile benlik saygısı arasındaki ilişkinin bazen olumlu , bazen olumsuz bazen de nötr olduğu söylenebilir. Bu anlamda söz konusu iki değışken arasındaki ilişkiyi daha net bir şekilde ortaya koymak için özellikle ölkemiz koşullarında daha çok sayıda araşt ırmanın yapılması zaruridir.

Dind arlık ile Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeğ i ' nde yer alan diğ er alt ölçekler arasındaki ilişkilere baktığımızda ; üniversiteli öğrencilerin dini inançlara bağlılık dereceleri ile insanlara güven duyma , eleşt iriye duyarlılık ve kişiler arası ilişkilerde tehdit hissetme düzeyleri arasında anlamlılık düzeyinde pozitif bir ilişki olduğu görülmektedir. Başka bir deyişle gençlerin dini inançlara bağlılık ve onları benimseme dereceleri arttıkça insanlara güven duyma , eleşt iriye duyarlılık ve kişiler arası ilişkilerde tehdit hissetme derecelerinde bir artış , dini inançlara bağlılık dereceleri azaldıkça insanlara güven duyma, eleşt iriye duyarlılık ve kişiler arası ilişkilerde tehdit hissetme düzeylerinde bir azalma eğiliminin olduğu söylenebilir.

Bununla birlikte üniversiteli gençlerin dini inançlara bağlılık ve onları benimseme dereceleri ile kendilik kavramının sürekliliğ i , depresif duygulanım , hayalperestlik , psiko-somatik belirtiler , tartışmalara katılab ilme derecesi , ana-baba ilgisi ve psişik izolasyon alt

¹⁵⁵ Yapıcı , a.g.e. , s.269

ölçeklerindeki düzeyleri arasında herhangi bir anlamlı ilişkiye rastlanmamıştır ($P > 0,05$). Dolayısıyla gençlerin dini inançlarının bu alt ölçekler üzerinde etkili olmadığı söylenebilir.

Dini hayatın ibadet boyutu ile Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği ' nde yer alan diğer alt ölçekler arasındaki ilişkilere baktığımız da, üniversiteli öğrencilerin dini ibadetleri yerine getirme düzeyleri ile insanlara güven duyma , eleştiriye karşı duyarlı olma ve kişiler arası ilişkilerde tehdit hissetme düzeyleri arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.Buna göre öğrencilerin dini ibadetleri yerine getirme düzeyleri arttıkça insanlara güven duyma , eleştirilere karşı duyarlı olma ve kişiler arası ilişkilerde tehdit hissetme derecelerinde de bir artış eğilimi , dini pratikleri yerine getirme yönündeki tutum ve davranışları azaldıkça insanlara güven duyma, eleştirilere karşı duyarlı olma ve kişiler arası ilişkilerde tehdit hissetme derecelerinde de bir azalma eğiliminin olduğu görülmektedir.

Buna karşılık gençlerin dini ibadetleri yerine getirme dereceleri ile hayal kurma ve psikosomatik belirtiler gösterme düzeyleri arasında negatif ve anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Bu ise , dini ibadetleri sıklıkla yerine getiren gençlerin daha az hayal kurdukları , dolayısıyla daha gerçekçi oldukları ve daha az psikosomatik belirtiler gösterdikleri anlamına gelmektedir.

Bununla birlikte araştırmamızda dini ibadetleri yerine getirme sıklığı ile kendilik kavramının sürekliliği , depresif duygulanım , tartışmalara katılabilme derecesi ,ana-baba ilgisi ve psişik izolasyon alt ölçekleri arasında anlamlılık düzeyinde bir ilişki olmadığı görülmüştür ($P < 0,05$)

Dini etki boyutu ile Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği ' nde yer alan diğer alt ölçekler arasındaki ilişkilere baktığımızda ;inanç ve ibadet boyutlarında olduğu gibi öğrencilerin dini etki boyutundaki düzeyleri ile insanlara güven duyma, eleştiriye duyarlılık ve kişiler arası ilişkilerde tehdit hissetme dereceleri arasında da pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir . Bir başka deyişle gençlerin günlük hayatlarında ve sosyal ilişkilerinde dinin etkisini hissetme düzeyleri arttıkça insanlara güven duyma , eleştiriye duyarlılık ve kişiler arası ilişkilerde tehdit hissetme dereceleri artmakta; günlük yaşamlarında ve sosyal ilişkilerinde dinin etkisini hissetme düzeyleri azaldıkça insanlara

güven duyma , eleştiriye duyarlılık ve kişiler arası ilişkilerde tehdit hissetme dereceleri de azalmaktadır .

Buna karşılık üniversiteli gençlerin dini etki boyutundaki düzeyleri ile hayal kurma seviyeleri arasında negatif ve anlamlı bir ilişki vardır. Bu durumda , öğrencilerin günlük yaşamlarında ve sosyal ilişkilerinde dinin etkisini hissetme düzeyleri arttıkça hayal kurma seviyeleri düşmekte , günlük yaşamlarında ve sosyal ilişkilerinde dinin etkisini hissetme dereceleri azaldıkça daha fazla hayal kurdukları yani hayalperest oldukları görülmektedir.

Bununla birlikte öğrencilerin dini etki boyutundaki düzeyleri ile kendilik kavramının sürekliliği , depresif duygulanım ,psikosomatik belirtiler ,tartışmalara katılabilme derecesi , ana-baba ilgisi ve psişik izolasyon alt ölçeklerindeki düzeyleri arasında anlamlılık seviyesine ulaşan herhangi bir ilişki görülmemiştir ($P > 0,05$). Dolayısıyla öğrencilerin günlük yaşamlarında ve sosyal ilişkilerinde dinin etkisini hissetme dereceleri , bu alt ölçeklerdeki düzeylerine etki etmemektedir.

Bütün bu bulgular sonucunda da gençlerin dinsel yaşantı biçimleri (inanç, ibadet, etki) ile Rosenberg Benlik Saygı Ölçeği 'nde yer alan diğer alt ölçeklerdeki düzeyleri arasında anlamlılık düzeyinde ilişkiler olacağını öngören hipotezimizin (hipotez 5a) tamamen olmasa da kısmen doğrulandığını söyleyebiliriz.

Öznel dindarlık algısı ile Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği 'nde yer alan diğer alt ölçekler arasındaki ilişkilere baktığımızda ; üniversiteli öğrencilerin öznel dindarlık algılarına göre kendilik kavramının sürekliliği , eleştiriye duyarlılık ve kişiler arası ilişkilerde tehdit hissetme alt ölçeklerinden aldıkları puan ortalamalarının anlamlılık düzeyinde farklılaştığı görülmektedir. Buna göre kendilerini " dindar " olarak algılayan öğrencilerin kendilerini dindar olarak görmeyenlere göre benlik kavramlarıyla ilgili duygu ve düşüncelerinin daha çok süreklilik gösterdiği ;kendilerini " biraz dindar " olarak algılayan öğrencilerin " dindar " olarak algılayan öğrencilere göre eleştirilere daha az duyarlılık gösterdikleri ve kendilerini dindar olarak görmeyen öğrencilerin kendilerini "biraz dindar" ve " dindar " olarak gören öğrencilere göre kişiler arası ilişkilerde daha az tehdit hissettikleri tespit edilmiştir.

Bununla birlikte gençlerin öznel dindarlık algılarına göre kendilik kavramının sürekliliği ,eleştiriye duyarlılıkve kişilerarası ilişkilerde tehdit hissetme alt ölçekleri

dışındaki diğer alt ölçeklerden aldıkları puan ortalamaları arasında anlamlılık düzeyinde farklılaşmalar olmadığı görülmüştür ($P > 0,05$) .

Ayrıca öğrencilerin öznel dindarlık algıları sürekli değişken olarak alınmak suretiyle öznel dindarlık algısı ile Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği ' nde yer alan diğer ölçekler arasındaki ilişkilere bakıldığında ; öznel dindarlık algısı ile insanlara güven , eleştiriye duyarlılık ve kişiler arası ilişkilerde tehdit hissetme alt ölçekleri arasında pozitif ve anlamlı ilişkiler olduğu görülmektedir. Başka bir deyişle gençlerin kendilerini dindar olarak görme eğilimleri arttıkça insanlara daha fazla güven duyma , eleştirilere karşı daha fazla duyarlılık gösterme ve kişilerarası ilişkilerde daha fazla tehdit hissetme ; kendilerini dindar olarak görme eğilimleri azaldıkça insanlara daha az güven duyma , eleştirilere karşı daha az duyarlılık gösterme ve kişilerarası ilişkilerde daha az tehdit hissetme eğilimi gösterdikleri tespit edilmiştir.

Bütün bu bulgular sonucunda da üniversiteli gençlerin öznel dindarlık algılarına göre Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği ' ndeki diğer alt ölçeklerdeki puan ortalamalarının anlamlılık düzeyinde farklılaşacağı ve öznel dindarlık algısı ile bu alt ölçekler arasında anlamlı ilişkilerin meydana geleceğini ön gören hipotezimizin (hipotez 5b) tamamen olmasa da kısmen doğrulandığını söyleyebiliriz.

Araştırmamızda Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği ' nde yer alan alt ölçeklerden benlik saygısı ve depresyon alt ölçekleri dışındaki diğer alt ölçeklerle dindarlık arasındaki ilişkiyi ele alan araştırmalara pek rastlanmadığından bu hususla ilgili olarak karşılaştırmalara burada yer verilmemiştir.

Buna karşılık gerek Batı ' da gerek ülkemizde depresif duygulanım ya da depresyon ile dindarlık arasındaki ilişkiyi konu edinen pek çok araştırmanın olduğu görülmüştür.

Öz saygı ile dindarlık arasındaki ilişkide olduğu gibi depresyon düzeyi ile dindarlık arasındaki ilişki de tek yönlü ve doğrusal değildir. Batı ' da yapılan araştırmaların büyük bir kısmında dindarlıkla depresyon arasında negatif bir ilişki oldu-

ğu tespit edilmiştir.¹⁵⁶ Bazı araştırma sonuçlarında ise depresyonun dinsel davranışlarla kısmen ters yönlü (negatif) bir ilişkiye sahip olduğu görülmektedir.¹⁵⁷ Bununla birlikte bunun tersi bir takım bulguları ortaya koyan araştırmalar da mevcuttur.¹⁵⁸

Bu bağlamda , ülkemizde dindarlığın çok boyutlu olarak kavramlaştırıldığı Yapıcı 'nın araştırmasında Allah ' ın varlığını iç dünyalarında güçlü bir şekilde hissedenlerin depresyon düzeylerinin en düşük olduğu; dolayısıyla iç dünyalarında içselleşmiş ve özümsemiş bir Allah inancı olan ve O ' nu yanlarında ve yakınlarında hisseden gençlerin günlük yaşam da karşılaştıkları sorunlarıyla daha kolay baş ettikleri ve bu sebeple depresyon düzeylerinin diğerlerine göre daha düşük olduğu gözlenmiştir. Buna karşılık aynı araştırmada namaz kılma sıklığı söz konusu olduğunda " hiç namaz kılmam " diyenlerin en az depresif 'belirti gösterenler olduğu , oruç ibadeti açısından da benzer bir durumun söz konusu olduğu gözlenmektedir. Yine aynı araştırmada öğrencilerin dinin etkisini hissetme düzeyleri arttıkça depresyon düzeylerinin de arttığı görülmüştür.¹⁵⁹ Dolayısıyla öğrencilerin namaz,oruç ve tövbe gibi ibadetleri yerine getirme ve günlük yaşamlarında ve sosyal ilişkilerinde dinin etkisini hissetme düzeyleri ile depresyon düzeyleri arasındaki ilişkilerin anlamlı ve pozitif bir nitelik arz etmesi öğrencilerin sıkıntılı dönemlerinde ibadet etmeye daha fazla yönelmiş olmalarından ve daha fazla dindarlaşarak, dinin bireysel ve sosyal hayata yönelik etkilerini daha fazla hissetmiş olmalarından kaynaklanabilir.

Bununla birlikte daha önce de belirtildiği üzere bizim araştırmamızda bu bulgularla paralellik arz etmeyecek bir şekilde dini hayatın inanç, ibadet ve etki boyutları ile depresyon arasında anlamlılık düzeyinde bir ilişkinin görülmemiş olması üniversiteli

¹⁵⁶ Bkz.Örneğin;Pearce,M.J.Little,T.D.& Perez,J.E.,Religiousness And Depressive Symptoms Among Adolescents,Journal of Clinical Child And Adolescent Psychology : The official Journal For The Society of Clinical Child And Adolescent Psychology 32 (2),2003,pp.267-276 (Bu makalenin özeti <http://www.Science direct.com> adresinden alınmıştır); Milevsky,A.&Levitt,M.J.,a.g.m.,pp.307-321;Kendler ,K.S.,Gardner,C.O.&Prescott,C.A.,a.g.m.,pp.137-144;Jensen,L.C.,Jensen,J.&Wiederhold,T.,a.g.m., pp.1157-158;Jarvis,G.E.,Kirmayer,L.J.,Weinfeld,M.& Lasry,J.C.,Religious Practice And Psychological Distress,The Importance Of Gender,Ethnicity And Immigrant Status,Transcultural Psychiatry 42(4),2005,pp.657-675.

¹⁵⁷Bkz.Örneğin;Murphy,P.E.,Ciarrocchi,J.W.,Piedmont,R.L.;Cheston,S.,Peyrot,M.& Fitchett,G.,The Relati-on of Religious Belief And Practices,Depression,And Hopelessness İn Persons with Clinical Depression , Journal of Consulting And Clinical Psychology 68 (6),2000,pp.1102-1106

¹⁵⁸Bkz.Örneğin;Koenig,H.G.;Hays,J.C.;George,L.K.;Blazer,D.G.,Larson,D.B.&Landerman,L.R.,Mode-ling The Cross-Sectional Relationships Between Religion,Physical Health,Social Support And Depressive Symptoms,The American Journal of Geriatric Psychiatry 5 (2),1997,pp.131-144

¹⁵⁹ Yapıcı,Ruh Sağlığı ve Din,ss.275-277

gençlerin dini inançları yeterince içselleştirip özümseyemediklerinden ve dini ibadetleri yerine getirirken de dini şuurun yeterince canlanmamış olmasından başka bir deyişle dış güdümlü bir tarzda dine yönelmiş olmalarından kaynaklanabilir.

Araştırmamızda dini hayatın boyutları ile depresyon arasında olduğu gibi öznel dindarlık algısı ile depresyon arasında da anlamlılık düzeyinde ilişki ya da farklılaşmalara rastlanmamış olması bu yöndeki araştırma bulgularıyla paralellik göstermektedir.¹⁶⁰

Özetle belirtmek gerekirse benlik saygısı ile dindarlık arasındaki ilişkilerde olduğu gibi dini yaşamın çeşitli görüntüleri ile depresyon arasındaki ilişkilerin de tek yönlü ve doğrusal olmadığı , araştırmalarda farklı dindarlık boyutlarıyla ilgili olarak ve farklı sosyo-demografik özelliklere de bağlı olarak bazen dindarların bazen dindar olmayanların depresyon düzeylerinin yüksek ya da düşük çıkması dindarlıkla depresyon arasındaki ilişkinin sabit bir çizgide ilerlemediği ve tek yönlü olmadığı aksine bazen olumlu, bazen de nötr bir nitelik taşıdığını göstermektedir.

III.SONUÇ VE ÖNERİLER

A.Sonuçlar

Benlik saygısı kişinin kendisini değerlendirmesi sonucunda ulaştığı benlik kavramının, benlik imgesinin onaylanmasından doğan bir beğeni durumudur. Kişinin kendini değerli , olumlu ve beğenilmeye ve sevilmeye değer bulması olarak da ifade edebileceğimiz benlik saygısı kişinin kendini olduğu gibi , gördüğü gibi kabullenmesini ve özüne güvenmesini sağlayan bir ruh halidir.

Öte yandan insan hayatını her yönden kuşatan ve yönlendiren bir olgu olarak din , bizim kendimizi gerçekçi bir şekilde algılamamız da ve kabul etmemizde bir mihenk taşıdır. Dolayısıyla insan ben ' ine mutlak değerini en iyi şekilde veren din , ortaya koyduğu inanç ve değerler sistemi sayesinde ve insana yönelik mesajlarıyla benlik bilincini ve değerini geliştirici ve koruyucu bir fonksiyon üstlenir.

Bu bağlamda araştırmamızda üniversiteli öğrencilerin dindarlıkları (dinsel yaşantı biçimleri ve öznel dindarlık algısı) ile benlik saygıları arasındaki ilişki 5 hipotez çerçevesinde toplanmıştır. Araştırmadan elde edilen sonuçlara göre üniversite

¹⁶⁰Yapıcı,a.g.e.,s.274

öğrencilerinin dindarlık boyutlarından aldıkları puan ortalamaları bakımından en yüksek ortalama (3,6168)dini inanç boyutunda olduğu daha sonra bunları etki ve ibadet boyutundaki puan ortalamalarının takip ettiği görülmüştür.Dolayısıyla dinin ve dini hayatın özünü teşkil eden inanç esaslarını benimseme ve bunlara bağlılık günümüz üniversite gençliğinde önemli olduğu gibi bu inanç esaslarının günlük yaşamlarında ve sosyal ilişkilerindeki etkisi de büyüktür.Bununla birlikte gençlerin dini ibadetleri getirme düzeylerinin daha düşük olduğu tespit edilmiştir. Böyle bir durum,sekülerleşmenin ve modernizmin dini hayata etkisi şeklinde düşünülebilir. Yine araştırmada öznel dindarlık algısı bakımından gençlerin yaklaşık yarısının kendilerini " dindar " ve " çok dindar " olarak algıladıkları görülmüştür.

Araştırma bulgularına göre dini hayatın,inanç,ibadet ve etki boyutlarında İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin diğer fakülte ve yüksekokul öğrencilerine göre daha yüksek bir eğilim gösterdikleri ve kendilerini daha dindar olarak algıladıkları , dolayısıyla hipotezla 1a' nın doğrulandığı görülmüştür.Ülkemizde gerçekleştirilen pek çok araştırmadan da benzer yönde bulgular elde edilmesinde, alınan din eğitiminin, dini bilgilerin biçimlendirici gücünün , aile ve sosyal çevrenin benimsenen ve içselleştiren dini muhtevalı dünya görüşlerinin ve dini kimlikle özdeşleşme düzeylerinin bu konuda etkili faktörler arasın da olduğu söylenebilir.

Araştırmada, üniversiteli öğrencilerin dini hayatın boyutlarından aldıkları puan ortalamalarının ve öznel dindarlık algılarının öğrenim gördükleri sınıflara göre farklılık göstermediği ayrıca dindarlıkla sınıf değişkeni arasında da anlamlı bir ilişkinin olmadığı görülmüş , böylece hipotez 1b destek bulmamıştır.

Araştırmadan elde edilen sonuçlara göre kız öğrencilerin erkeklere nispetle dini hayatın her üç boyutunda (inanç,ibadet ve etki) daha dindar bir görüntü sergiledikleri (inanç boyutunda her ne kadar anlamlılık derecesine ulaşmamış olmasına rağmen ve kendilerini erkek öğrencilerden daha dindar olarak algıladıkları görülmüş ve böylece hipotez 1c büyük çapta doğrulanmıştır. Dolayısıyla araştırma bulgularımız daha ziyade,her toplumda geleneksel olarak kadınların erkeklerden daha dindar olduğu yönündeki hakim görüş ve kanaatleri destekler niteliktedir. Zira bu hususta kadınların erkeklere nazaran gündelik hayatta daha çok risk altında olmaları , bedensel yönden daha zayıf ve daha çok duygusal olmaları , daha fazla suçluluk ve pişmanlık duygusu

yaşamaları , daha itaatkâr ve bağımlı bir kişilik özelliğine sahip olmaları vb. gibi faktörlerin etkili olduğu söylenebilir.

Araştırmada üniversiteli gençlerin yaşlarına göre dini hayatın inanç , ibadet ve etki boyutlarındaki ve öznel dindarlık algılarındaki puan ortalamalarının anlamlılık düzeyinde farklılaşmadığı ve yaş ile dindarlık arasındaki korelasyonun anlamlı olmadığı tespit edilmiş , böylece hipotez 1d ' nin araştırma bulgularıyla destek bulmadığı görülmüştür.

Dolayısıyla araştırmamızdan elde edilen bulgular çerçevesinde yaş grupları ile dindarlığın çeşitli boyutları ve öznel dindarlık algısı arasında anlamlılık düzeyinde ilişkiler tespit edilememiş olması ilk yetişkinlik döneminde " kararlılık kuramı " diye isimlendirilen kuramın desteklendiğini ayrıca korelasyon analizinde negatif yönde bir eğilimin görülmesi kısmen de olsa " ilgisizlik kuramını " destekler nitelikte olduğunu göstermektedir.

Araştırma bulgularına göre üniversiteli gençlerin gelir durumlarına göre dini hayatın inanç ve ibadet boyutlarında ve öznel dindarlık algılarında zengin olan öğrenciler lehine anlamlılık düzeyinde farklılıklar olduğu ancak dini etki boyutu ile gelir durumu arasındaki ilişkinin anlamlılık düzeyine ulaşmadığı görülmüştür. Aynı şekilde korelasyon analizinden elde edilen bulgular da gelir durumu ile dini inanç ve ibadet boyutları ve öznel dindarlık algısı arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğunu teyit etmiştir. Bu bulgular çerçevesinde gelir durumu ile dindarlık arasında negatif yönde bir ilişkinin olacağını öngören hipotezin (hipotez 1 e) destek bulmadığı görülmüştür . Dolayısıyla bizim araştırmamızdan elde edilen bulgular , daha ziyade " Batı ' da dinden uzak olanların dar gelirliler olduğu " yönündeki bulguları kısmen de " dindarlıkla sosyo-ekonomik durum arasında anlamlı bir ilişkinin bulunmadığı " yönündeki bulguları destekler mahiyettedir.

Araştırmadan elde edilen sonuçlara göre öğrencilerin annelerinin eğitim durumlarına göre dini hayatın boyutlarındaki ve öznel dindarlık algılarındaki puan ortalamalarında anneleri yüksekokul veya üniversite mezunu olan öğrenciler aleyhine anlamlılık düzeyinde farklılıklar olduğu ayrıca dinsel yaşantı biçimleri ve öznel dindarlık algısı ile annenin eğitim durumu arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir. Bu durumda anneleri yüksekokul veya üniversite mezunu olan

öğrencilerin dini inançları benimseme, dini ibadetleri yerine getirme ve dinin etkisini günlük yaşamlarında ve sosyal ilişkilerinde hissetme düzeyleri daha düşük olduğu gibi bu öğrenciler diğer öğrencilere göre kendilerini daha az dindar olarak görmektedirler. Araştırmada öğrencilerin babalarının eğitim durumlarına göre dini hayatın inanç , ibadet ve etki boyutlarında ve öznel dindarlık algılarında anlamlılık düzeyine ulaşan farklılıklar olmadığı tespit edilmiştir ($P > 0,05$) . Buna karşılık korelasyon analizi sonucunda öğrencilerin babalarının eğitim durumu ile dini hayatın ibadet ve etki boyutları arasında negatif ve anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür. Yani babalarının eğitim durumu yükseldikçe öğrencilerin dini ibadetleri yerine getirme ve dinin etkisini günlük yaşamlarında hissetme derecelerinde bir düşüş eğilimi ; babalarının eğitim durumu düştükçe dini ibadet ve dini etki boyutlarındaki düzeylerinde bir artış eğilimi gözlenmektedir. Öğrencilerin babalarının eğitim durumları ile dini inanç boyutundaki tutumları ve öznel dindarlık algıları arasında ise anlamlılık düzeyinde bir ilişkiye rastlanmamıştır. Bu durumda öğrencilerin anne-babalarının eğitim durumlarına göre dindarlık boyutlarından aldıkları puan ortalamalarının ve öznel dindarlık algılarının olumsuz yönde farklılaşacağını ve dindarlık ile anne-babanın eğitim durumu arasında negatif ve anlamlı bir ilişki olacağını öngören hipotezimizin (hipotez 1 f) annenin eğitim durumuna ilişkin kısmı tamamen , babanın eğitim durumuna ilişkin kısmı da kısmen doğrulanmıştır. Böyle bir sonucun ortaya çıkmasında ülkemizde eğitim durumunun halen dindarlık aleyhine bir işlev görmesi ve Türk eğitim sisteminin "dini normlardan tamamıyla dışlanmış ve seküler bir yapıya itilmiş olması" nın son derece etkili olduğunu söyleyebiliriz. Zira mevcut eğitim sistemimiz içerisinde yüksek tahsilini tamamlamış ve genellikle dini inanç ve pratiklere şüpheyli bakan ve dine karşı ilgisiz bir tavır sergileyen anne-babaların çocuklarının da dine karşı tutumları aynı şekilde olacaktır.

Araştırma bulgularına göre öğrencilerin din eğitimi alıp-almama durumlarına göre dindarlık boyutlarındaki ve öznel dindarlık algılarındaki puan ortalamalarının din eğitimi alan öğrenciler lehine anlamlılık düzeyinde farklılaştığı ayrıca din eğitimi alıp almama durumları ile dini hayatın boyutları ve öznel dindarlık algıları arasında pozitif ve anlamlı bir korelasyon olduğu görülmüştür. Başka bir deyişle din eğitimi aldığını söyleyen öğrenciler , diğer öğrencilere göre dini inançlara daha güçlü bir şekilde bağlılık göstermekte , dini ibadetleri daha fazla yerine getirmekte , günlük yaşamlarında ve

sosyal ilişkilerinde dinin etkisini daha derinden hissetmekte ve kendilerini daha çok dindar olarak görmektedirler. Ayrıca öğrencilerin din eğitimi alma durumlarındaki artışa bağlı olarak dini inanç , ibadet ve etki boyutlarındaki düzeylerinde de bir yükselme eğilimi olduğu tespit edilmiştir.

Bütün bu bulgular sonucunda da dindarlıkla din eğitimi almış olma durumu arasında pozitif ve anlamlı bir ilişkinin olacağını ön gören hipotez 1g 'nin tamamen doğrulandığı görülmüştür. Ülkemizde gerçekleştirilen pek çok araştırma bulgusunu da destekler nitelikteki böyle bir sonucun ortaya çıkması esasında son derece doğal olup aynı zamanda din eğitiminin amacına ulaştığının da bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Araştırmadan elde edilen sonuçlara göre öğrencilerin din eğitimlerini aldıkları yere göre dini hayatın inanç , ibadet ve etki boyutlarındaki puan ortalamalarında ve öznel dindarlık algılarında din eğitimlerini resmi kurumlardaki Din Kült.ve Ahl.Bil. derslerinden alan öğrenciler aleyhine , dini kurum ve kuruluşlar ile aile ve yakın çevreden alanlar lehine anlamlılık düzeyinde farklılaşmalar olduğu görülmektedir. Buna göre din eğitimlerini dini kurum ve kuruluşlardan alan öğrencilerin , dini inançlara daha çok bağlılık gösterdikleri , dini ibadetleri daha yüksek derecede yerine getirdikleri , dinin etkisini günlük yaşamlarında ve sosyal ilişkilerinde daha çok hissettikleri ve kendilerini daha çok dindar olarak gördükleri ; buna karşılık din eğitimlerini resmi kurumlardaki Din Kült.ve Ahl.Bil. derslerinden almış olan öğrencilerin dini inançlara daha az bağlılık gösterdikleri, dini ibadetleri daha düşük seviyede yerine getirdikleri , dinin etkisini günlük yaşamlarında ve sosyal ilişkilerinde daha az hissettikleri ve kendilerini daha az dindar olarak algıladıkları söylenebilir. Dolayısıyla bu bulgulardan hareketle; din eğitimi alınan yere göre öğrencilerin dindarlıklarının dini eğitim veren kurum ve kuruluşlardan din eğitimlerini alanlar lehine farklılaşacağını ön gören hipotezimizin (hipotez 1 h) tamamen doğrulandığı görülmüştür.

Araştırmamızda elde edilen bulgular ülkemizde gerçekleştirilen ve gençlerin dindarlıkları üzerinde dini kurum ve kuruluşların son derece etkili bir faktör olduğunu ortaya koyan araştırma sonuçlarını destekler niteliktedir. Ancak araştırmada dikkat çekici bir bulgu , gerek dini hayatın boyutları gerekse öznel dindarlık algısı bakımından en düşük eğilim gösteren öğrencilerin din eğitimlerini resmi kurumlardaki Din Kült. ve

Ahl.Bil. derslerinden alan öğrenciler olmasıdır. Böyle bir sonucun ortaya çıkmasından resmi kurumlarda hali hazırda zorunlu ders olarak okutulmakta olan Din Kült. ve Ahl.Bil. dersinin gerek müfredat gerekse ders saatleri yönünde yetersiz olması etkili bir faktör olabilir.

Araştırma bulgularına göre , öğrencilerin ailelerinin dindarlık düzeylerine göre dini hayatın inanç , ibadet ve etki boyutlarından aldıkları puan ortalamaları ve öznel dindarlık algıları ailesi " çok dindar " ve " dindar " olan öğrenciler lehine anlamlılık düzeyinde farklılaşmıştır . Ayrıca yapılan korelasyon analizi sonucunda da ailelerinin dindarlık düzeyi ile öğrencilerin dinsel yaşantı biçimleri ve öznel dindarlık algıları arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür. Bu bulgular çerçevesinde de ailenin dindarlık düzeyi ile öğrencilerin dinsel yaşantı biçimleri ve öznel dindarlık algıları arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki olacağını öngören hipotezimiz (hipotez 1i) tamamen destek bulmuştur. Sonuç itibariyle dindar ailelerin çocuklarının da dindar olması son derece doğal ve beklenen bir durumdur . Bununla birlikte bazı araştırmalarda tersi bir durum ortaya çıkması çocukların dini eğitiminde ailelerin yanlış bir takım eğitim metodlarını kullanmış olduklarını ya da gençlere dini bilgileri aktarma ve örnek olmada aile büyüklerinin yetersiz kaldıklarını veya ihmalkâr davrandıklarını düşündürmektedir.

Araştırmadan elde edilen sonuçlara göre üniversiteli öğrencilerin büyük çoğunluğunun (% 89,4) benlik saygısı düzeylerinin yüksek olduğu görülmüştür. Temelleri çocukluk dönemine kadar uzanan benlik saygısı gençlik döneminde ayrı bir önem arzeder .Zira ergenlikte kazanılan kimlik duygusu benlik saygısıyla paralel olarak gelişir ve gençlerdeki benlik saygısı düzeyinin bir göstergesi sayılır. Son ergenlik ile ilk yetişkinlik dönemini kapsayan üniversite öğrenimi süresince benlik saygısı yetişkin kimliğine geçmede önemli rol oynamaktadır. Dolayısıyla araştırma bulguları sonucunda üniversite öğrencilerinin büyük bir çoğunluğunun benlik saygısı düzeylerinin son derece yüksek olmasında gençlerin içinde buldukları gelişim dönemine ve üniversiteli gençlere özgü problemleri başarılı bir şekilde çözebilmelerinin ve böylece kendilerini gerçekçi bir şekilde görüp kabullenerek kendi benliklerine saygı duyabilmelerinin son derece etkili olduğu düşünülebilir.

Araştırma bulgularına göre üniversiteli öğrencilerin fakültelerine göre benlik saygısı düzeylerinde anlamlılık seviyesinde bir farklılaşma olmadığı , dolayısıyla İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin diğer fakülte ve bölüm öğrencilerine göre benlik saygısı düzeylerinin daha yüksek olacağını öngören hipotezimizin (hipotez 2a) doğrulanmadığı görülmüştür. Böyle bir sonuç din eğitiminin öz saygı üzerinde olumlu ya da olumsuz herhangi bir etki yapmadığını göstermektedir.

Araştırmada öğrencilerin sınıflarına göre benlik saygısı düzeylerinde anlamlılık seviyesinde bir farklılaşma olmadığı tespit edilmiştir. Ayrıca korelasyon analizi sonucunda da söz konusu iki değişken arasında anlamlı bir ilişkiye rastlanmaması fakültelerin değişik sınıflarında öğrenim gören öğrencilerin kendi benliklerine saygı duyma ve benliklerini kabul etme yönündeki tutumlarının benzer olduğunu göstermektedir. Böyle bir sonucun ortaya çıkmasıyla sınıf ile benlik saygısı arasında pozitif ve anlamlı bir ilişkinin olacağını ön gören hipotezimiz (hipotez 2 b) destek bulmamıştır.

Araştırmadan elde edilen sonuçlara göre üniversiteli gençlerin cinsiyetlerine göre benlik saygısı düzeylerinin kız öğrenciler lehine anlamlılık düzeyinde farklılaştığı dolayısıyla kız öğrencilerin benlik saygılarının erkeklerden daha yüksek olduğu görülmüş ve böylece ilgili hipotezimiz (hipotez 2c) doğrulanmamıştır. İlgili literatürle pek uygunluk arzetyecek bir şekilde kız öğrencilerin benlik saygısının erkeklerden yüksek çıkmış olmasını , modernleşmeyle birlikte kadınların ve özellikle de üniversiteli genç kızların bazı açılardan geleneksel kalıpların dışına çıkarak müstakil fertler olarak hareket edebilmeleri ve her alanda erkeklerle eşit hakları sahip oldukları duygusunu taşımaları ve geleceklerinin ekonomik olarak güvence altında olduğunu düşünmeleriyle açıklamak mümkündür. Ayrıca aynı hususu kızların erkeklerden daha dindar olduğu yönündeki bulgularla da açıklamak mümkündür.

Araştırmada gerek ANOVA gerekse korelasyon analizi sonuçlarına göre yaş ile benlik saygısı arasında anlamlılık düzeyinde bir ilişkiye rastlanmamış ($P > 0,05$) , dolayısıyla yaş ile benlik saygısı arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki olacağı yönündeki hipotezimiz (hipotez 1d) destek bulmamıştır. Böyle bir sonucun ortaya çıkmasında; üniversiteli gençlerin her ne kadar ergenlik döneminin etkilerinden kurtulmuş olsalar da tam anlamıyla yetişkinlik rolünü ve sorumluluğunu üstlenememeleri , meslek , evlilik vs.

gibi hususlarla ilgili bir takım kaygı ve güvensizlik yaşamaları bu sebeple yaşları ilerlemiş olsa bile benlik saygısı düzeylerinde anlamlılık seviyesinde bir yükselişin olmayacağı etkili olmuş olabilir.

Araştırma bulgularına göre öğrencilerin ailelerinin gelir durumlarına göre benlik saygısı düzeylerinde zengin olan öğrenciler lehine anlamlılık seviyesinde bir farklılaşma olduğu görülmektedir. Bu durumda zengin olan öğrencilerin benlik saygısı düzeylerinin fakir öğrencilere göre daha yüksek bir eğilim göstermektedir. Ayrıca yapılan korelasyon analizi sonucunda da gelir durumu ile benlik saygısı arasında pozitif ve anlamlı bir ilişkinin olduğu görülmüştür. Dolayısıyla gelir durumu ile benlik saygısı arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki olacağını ön gören hipotezimiz (hipotez 2 e) doğrulanmıştır. Esasında gelir durumu arttıkça benlik saygısı düzeyinin de yükselmesi son derece normal karşılanmalıdır. Çünkü zengin olanlar ekonomik imkanlara ve bunun beraberinde getirdiği ayrıcalıklara sahip olmalarından dolayı gelir durumu düşük olanlara göre kendilerine daha fazla güven duyan bireyler olarak yetişmekte ve sonuçta özgüveni yüksek kişilik yapıları geliştirmekte-dirler. Bunun sonucunda benlik saygıları da yüksek olmaktadır. Oysa sosyo-ekonomik düzeyleri düşük olan ailelerde çocukların temel ihtiyaçları ve sevgi ihtiyaçları giderilemedi-ğinden benlik saygıları düşük olmaktadır.

Araştırmada öğrencilerin annelerinin eğitim durumlarına göre benlik saygısı düzeylerinde anlamlılık seviyesinde bir farklılaşma görülmezken babaların eğitim durumlarına göre anlamlılık seviyesinde bir farklılaşma görülmüş ancak scheffe analizi ile söz konusu farklılaşmaların hangi gruplar arasında olduğu tespit edilememiştir. Bununla birlikte yapılan korelasyon analizi sonucunda anne-babanın eğitim durumu ile öğrencilerin benlik saygıları arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğu görülmüş , dolayısıyla hipotez 2f kısmen de olsa doğrulanmıştır. Böyle bir sonucun ortaya çıkması , anne-babanın benlik saygılarının ve dolayısıyla benlik saygılarını etkileyici önemli bir faktör olarak eğitim düzeylerinin çocukların benlik saygılarına büyük ölçüde etki etmesinden kaynaklanmış olabilir.

Araştırmada elde edilen sonuçlara göre öğrencilerin ailelerinin dindarlık derecesine göre benlik saygısı puan ortalamalarında anlamlılık düzeyinde farklılıklar meydana gelmemiştir. Aynı şekilde korelasyon analizi sonucunda da ailelerinin dindarlık düzeyleri ile benlik saygısı arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığı görülmüş ve böylece

ailenin dindarlık düzeyi ile benlik saygısı arasında pozitif ve anlamlı bir ilişkinin olacağını öngören hipotezimiz (hipotez 2 g) doğrulanmamıştır. Dolayısıyla gençlerin kendi dinsel yaşantı biçimleri ve öznel dindarlık algıları benlik saygısı düzeylerinde etkili olurken ailelerin dindarlık düzeylerinin aynı şekilde etkili olmadığı gözlenmiştir.

Araştırma bulgularına göre üniversiteli öğrencilerin Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği 'nde yer alan diğer alt ölçekler bazında , büyük çoğunluğunun (% 75) insanlara orta derecede güven duydukları , yaklaşık yarısına yakınının daha az hayal kurdukları yani hayatı gerçekçi bir şekilde algıladıkları, yarısından fazlasının (% 50,6) daha çok psikosomatik belirtiler gösterdikleri , büyük çoğunluğunun (% 85,8) anne-babalarının çok ilgili , yine büyük çoğunluğunun (% 82,3) benlik kavramlarının süreklilik gösterdiği ve psikolojik olarak kendilerini daha çok tecrit edilmiş hissettikleri , yaklaşık yarısına yakınının (% 49,5) eleştiriye daha çok duyarlı oldukları ve daha az depresif duygular hissettikleri ve yaklaşık üçte birinin (% 32,1) kişiler arası ilişkilerde daha az tehdit hissettikleri görülmüştür.

Araştırmadan elde edilen sonuçlara göre gençlerin fakültelerine , sınıflarına , cinsiyetlerine, yaşlarına , ailelerin gelir düzeylerine , anne-babalarının eğitim düzeylerine ve anne-babalarının yaşayış biçimlerine göre Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği 'ndeki diğer alt ölçeklerden bazılarındaki puan ortalamaları arasında anlamlılık düzeyinde farklılıklar görülürken , bazı alt ölçeklerden aldıkları puan ortalamaları arasındaki farklılıkların anlamlılık seviyesine ulaşmadığı görülmüştür. Yine söz konusu alt ölçekler ile sosyo-demografik değişkenler arasında bazen anlamlılık düzeyinde bazen anlamlılık düzeyine ulaşmayan ilişkiler olduğu tespit edilmiştir.

Bütün bu bulgular sonucunda da öğrencilerin Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği 'nde yer alan diğer alt ölçeklerdeki düzeyleri ile sosyo-demografik değişkenler arasında anlamlılık düzeyinde farklılaşmaların ve ilişkilerin olacağını ön gören hipotezimiz (hipotez 3a) tamamen olamasa da kısmen doğrulanmıştır.

Araştırma bulgularına göre öğrencilerin dini inançlara bağlılık ve onları benimseme dereceleri ile benlik saygısı düzeyleri arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki görülürken , dini ibadetleri yerine getirme ve dinin etkisini günlük yaşamlarında ve sosyal ilişkilerinde hissetme düzeyleri ile benlik saygıları arasında anlamlılık seviyesinde bir ilişkiye rastlanmamıştır ($P > 0,05$). Aynı şekilde gençlerin öznel

dindarlık algıları ile benlik saygıları arasında da anlamlılık düzeyinde bir ilişki ve farklılaşma da tespit edilmemiştir. Dolayısıyla öğrencilerin dindarlıkları (dinsel yaşantı biçimleri ve öznel dindarlık algıları) ile benlik saygıları arasında anlamlılık düzeyinde pozitif bir ilişki olacağını ön gören temel hipotezimiz (hipotez 4a ve hipotez 4b) tamamen olmasa ' da kısmen doğrulanmıştır. Böylece aynı yöndeki araştırma sonuçlarını destekler mahiyette olan bulgularımız benlik saygısı ile dindarlık arasındaki ilişkinin tek yönlü , doğrusal ve tek boyutlu olmadığını , dindarlığın çeşitli görüntülerine göre değişiklikler gösterdiğini bir kez daha ortaya koymuştur.

Araştırmadan elde edilen sonuçlara göre ; üniversiteli gençlerin dini inançlara bağlılık ve onları benimseme dereceleri , dini ibadetleri yerine getirme ve dinin etkisini günlük yaşamlarında hissetme düzeyleri ile insanlara güven duyma , eleştirilere duyarlılık gösterme ve kişiler arası ilişkilerde tehdit hissetme dereceleri arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki ; buna karşılık dini ibadetleri yerine getirme dereceleri ile hayal kurma ve psikosomatik belirtiler gösterme düzeyleri arasında negatif ve anlamlı bir ilişki , dinin etkisini günlük yaşamlarında ve sosyal ilişkilerde hissetme dereceleri ile hayal kurma düzeyleri arasında negatif ve anlamlı bir ilişki görülmüş ; bunların dışındaki alt ölçeklerle dini inanç , ibadet ve etki boyutlarındaki düzeyleri arasında ise anlamlılık düzeyinde herhangi bir ilişkiye rastlanmamıştır ($P > 0,05$). Böylece gençlerin dinsel yaşantı biçimleri ile Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği' nde yer alan diğer alt ölçeklerdeki düzeyleri arasında anlamlılık seviyesinde ilişkilerin olacağını öngören hipotezimiz (hipotez 5a) kısmen doğrulanmıştır.

Araştırmada gençlerin öznel dindarlık algılarına göre kendilik kavramının sürekliliği, eleştiriye duyarlılık ve kişiler arası ilişkilerde tehdit hissetme alt ölçeklerinden aldıkları puan ortalamalarının anlamlılık düzeyinde farklılaştığı görülmüştür. Ayrıca öznel dindarlık algıları ile insanlara güven , eleştiriye duyarlılık ve kişiler arası ilişkilerde tehdit hissetme alt ölçeklerindeki düzeyleri arasında pozitif ve anlamlılık seviyesinde ilişkiler olduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte öznel dindarlık algısı ile bunların dışındaki alt ölçekler arasında anlamlılık düzeyinde ilişki ve farklılaşmalara rastlanmamıştır ($P > 0,05$). Bütün bu bulgular sonucunda da öznel dindarlık algısı ile Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği ' nde yer alan diğer alt ölçekler arasında anlamlılık düzeyinde ilişkilerin meydana geleceğini öngören hipotezimiz

(hipotez 5b) tamamen olmasa da kısmen doğrulanmıştır.

B. Öneriler

Gençlerin sosyo-demografik özelliklerine göre dindarlık ve benlik saygısı düzeylerinde meydana gelen farklılaşmalar , benlik saygısı ve diğer alt ölçeklerle dindarlık arasındaki ilişki ve etkileşimler hakkında temel bazı bilgiler veren ve bunları psikoloji ve din psikolojisi bağlamında yorumlama imkanı sağlayan bu araştırma neticesinde şu tespitleri ve önerileri yapmak mümkündür.

1-Temelleri bebeklik döneminde atılan benlik saygısının sağlıklı bir şekilde gelişebilmesi için anne-babalar , çocuklarına ait olma , emniyet ve amaç duygusunu , kişisel yeterlik ve gurur, sorumluluk, katılımcılık, kendini kontrol etme ve disiplin, cesaretlendirme, destekleme ve takdir , hataları ve başarısızlıkları kabullenme duygularını kazandırmaya çalışmalıdırlar.

2- Benliğin gerçekçi bir şekilde değerlendirilmesinde anne-babaların da birer model oluşturduğu unutulmamalıdır. Zira kişiliklerini geliştirmek için yeniliklerle tanışmayan ve girişimciliği olmayan anne-babaların çocukları da aynı şekilde olacaktır.

3- Hümanistik eğitim ve öğrenci merkezli sınıf yöntemi uygulanarak , öğrencilerin duygusal , sosyal ve kişisel gelişimlerine daha çok özen gösterilerek benlik saygılarını artırma yoluna gidilmelidir. Ayrıca sınıfta yaratıcı ve karşılıklı fikir alış-verişine imkan veren bir atmosferin oluşturulması da öğrencilerin benlik saygısı gelişimi açısından önemlidir. Bu sebeple öğretmenler , sadece dinleme , samimi olma , kayıtsız şartsız olumlu fikir beyan etme ve empati temeline dayanan bir anlama v.b. gibi basit danışma stratejileri kullanarak böyle bir sınıf atmosferini oluşturmaya çalışmalıdırlar.

4- Eğitim sistemimiz içinde yetişecek bireylerin yüksek benlik saygısına sahip olmaları , onları yetiştirecek öğretmenlerin de yüksek benlik saygısına sahip olmalarını gerektirdiği için öğretmen ve öğretmen adaylarının , benlik ve mesleki benlik saygılarını geliştirecek grup çalışmalarının yapılması büyük önem arz etmektedir.

5- Din , hem bireylerin hem de toplumun ruh sağlığını koruyan ve geliştiren en güçlü psikolojik faktördür. Bu bağlamda çeşitli araştırmalarda dini inanç ve ibadetlerin gençlerin ruh sağlığına olumlu katkılarda bulunduğu ve gençlerin söz konusu dini inanç ve değerlere bağlanmaları ve bunları içselleştirmeleri ölçüsünde modernizmin ve post

modernizmin yıkıcı etkilerinden korunabildikleri ve neticede daha sağlıklı , bütünleşmiş bir benlik yapısı geliştirdikleri görülmüştür.

Bu sebeple ülkemizde hem dini kurum ve kuruluşlar bazında hem de diğer eğitim kurumları bazında din eğitime ayrı bir önem verilmeli , pozitivist bilim geleneğinin dini dışlayıcı tavrı yerine bütün dünyada maneviyata yönelme eğilimi göz önünde bulundurulmalıdır.

6- Ayrıca araştırmamızda din eğitiminin alındığı yer ile dindarlık arasındaki ilişki ele alınırken , din eğitimlerini resmi kurumlardaki Din Kült. ve Ahl. Bil. derslerinden aldığını belirten öğrencilerin dini inanç , ibadet ve etki boyutlarında ve öznel dindarlık algılarında en düşük eğilimi göstermiş olmaları , ülkemiz resmi kurumlarında hâli hazırda öğretim gerçekleştirilen Din Kült. ve Ahl. Bil. derslerinin gerek ders saati ve müfredat anlamında gerekse kullanılan öğretim metod ve teknikleri anlamında gençlerin din eğitiminde bir hayli yetersiz olduğu bir kez daha gözler önüne serilmiştir. Bu bağlamda resmi kurumlarda hâli hazırda bir takım değişiklik ve yeniliklerle iyileştirilmeye çalışan Din Kült. ve Ahl. Bil. dersinin amaçlarına uygun olarak istenilen düzeye getirilmesinin elzem olduğunu düşünüyoruz.

7- Bu araştırmadan elde edilen bulgular , araştırmanın yapıldığı zaman ve şartlarla , uygulama yapılan örneklem , kullanılan ölçekler ve uygulanan metod ve tekniklerle sınırlıdır. Dolayısıyla ulaşılan sonuçları genelleştirmek doğru olmadığı gibi ülkemizde dindarlık ile benlik saygısı arasındaki ilişkinin daha net bir şekilde ortaya koyulabilmesi için dindarlığın çok boyutlu olarak kavramlaştırıldığı ve daha ziyade boylamsal nitelikte daha çok sayıda araştırmanın yapılmasına ihtiyaç vardır.

BİBLİYOGRAFYA

- AÇIKEL, Yusuf, "[Nefsini Bilen Rab' bini Bilir], Hadis mi? Kelam-ı Kibar mı?" S.D.Ü.İ. F. D., sy.5, Isparta, 1998
- ADLER, Alfred, İnsan Doğasını Anlamak, Çev. Deniz Başkaya, 2.bs., İlya Yay., İzmir, 2003
- _____, Yaşamın Anlam ve Amacı, Çev. Kamuran Şipal, 4bs., Say Yay., İstanbul, 1998
- _____, Çocuk Eğitimi, Çev. Kamuran Şipal, 2.bs., Cem Yayınevi, İstanbul, 2000
- A.EMMONS, Robert, F. Palouzion, Raymond, Din Psikolojisi, Çev. Ali Ayten, M.Ü.İ.F., D., sy.21, İstanbul, 2005
- AKDOĞAN, A., Sosyal Değişme ve Din Rağbet yay., İstanbul 2004
- _____, Geleneksel toplumdaki Modern Topluma Geçişte Dini Hayat, Rağbet Yay., İstanbul 2002
- AKIN, T., Baykara, A., Miral, S. ve Özakbaş, S., "Gençlerde Beden İmgesi ve Benlik Saygısı İlişkisi", 1992 Çocuk ve Ergen Psikiyatrisi Günleri Kongre Kitabı (içinde) Saray Tıp Kitapevleri, İzmir, 1992, ss.418-424
- AKKOYUN, F. ve Erseven H., "İdeal Benliğin Değerlendirilmesi", Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, A.Ü.E.B.F. Yay., 18, 1-2, 1985
- ALKIN, Tunç, Baykara A., "Hasta ve Sağlıklı Ergenlerde Benlik Saygısı". D.E.Ü. Tıp Fakültesi Dergisi, C. 6, sy 1, 1992 ss.14-20
- _____, "Benlik Saygısı ve Ana Baba Tutumları", D.E.Ü. Tıp Fakültesi Dergisi, C.IV, sy.2, İzmir, 1992, ss.56-64
- ALLPORT, Gordon W., Personality : A Psychological Interpretation, London, 1956
- _____, "The Religious Context of Prejudice", Journal for the Scientific Study of Religion, 5(3), 1966, pp.447-457
- _____, The Person in Psychology : Selected Essays, Boston, 1968
- _____, Ross, M. J., "Personal Religious Orientation and Prejudice", Current Perspectives in the Psychology of Religion, (ed.) H.N. Malony, W. Eerdmans Comp, Michigan, 1967
- _____, Olmaktan Oluşa, Çev. Bilal Sambur, Katkı Yay., Ankara, 2006
- _____, Birey ve Dini, B. Sambur, Elis Yay., Ankara, 2004
- ALTINIŞIK, Remzi ve Diğerleri, Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri, SPSS Uygulamalı, 3bs., Sakarya Kitabevi, Sakarya, 2004
- ALTINTAŞ, E., Öğretmen Yetiştiren Fakülte Öğrencilerinin Benlik ve Mesleki Benlik Kavramları Arasındaki Bağdaşım Düzeylerini Etkileyen Bazı Faktörler, (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Hacettepe Üniversitesi, Ankara 1989
- ANSBACHER, H.L., "The Significance of Alfred Adler for the Concept of Narcissim" The American Journal of Psychiatry, 142(2), 1984
- ARGYLE, Michael, "Din Psikolojisi Alanındaki Yeni Gelişmeler" Çev. T. Küçükcan, Dini Araştırmalar II (4), 1999, ss. 195-208
- _____, Psychology and Religion, An Introduction, Routledge, London and New York, 2000
- _____, Beit, Hallahmi B., The Social Psychology of Religion, Routledge, & Kegan Paul, London & Boston, 1975
- ARMANER, Neda, Din Psikolojisine Giriş I, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1980
- ARSLAN, M. Türk Popüler Dindarlığı, Dem yay., İstanbul, 2004

- ARSLANTÜRK, Zeki, Sosyal Bilimciler İçin Araştırma Metot ve Teknikleri, 2bs., M.Ü. İ. F.V. ,Yay., İstanbul, 1995
- ATKINSON, Rita L., Atkinson, Richard C., Smith, Edward E., Bem, Darly J., Hoeksema-Nolen, Susan, Psikolojiye Giriş (Hilgard's Introduction to Psychology), Çev. Yavuz Alagon , 12.bs., Arkadaş yay., Ankara, 1999
- AY, Mahmut, "Bireyselliğin Teolojik Temellerinden Biri Olarak İman", Dini araştırmalar Dergisi, C.5, sy.15, Ankara, 2003
- AYDIN, A.R., Dini İnkârın Psiko Sosyal Nedenleri (Yayınlanmamış Doktora Tezi), O. M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun, 1995
- AYDIN; M., Din Felsefesi, İzmir, 1987
- AYTEN, Ali "Kendini Gerçekleştirme ve Dindarlık: Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma" M.Ü.İ.F.D., 29(2005/2), ss.185-204
- AUSUBEL, David, Theory and Problems of Child Development, Grune and Stratton, New York, 1958
- BACANLI, Feride, "Psikolojik Danışman Adaylarının Benlik ve Mesleki Benlik Kavramları arasındaki Bağdaşımın İncelenmesi : Uzunlamasına Bir Araştırma", Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri Dergisi , C.5 , sy.2 , 2005
- BACANLI , Hasan , Sosyal ilişkilerde Benlik , Kendini Ayarlamının Psikolojisi, M.E.B. Yay. , İstanbul , 1997
- BAGLEY, C & Mallick , K. , "Self-Esteem and Religiosity : Comparison of 13 to- 15-Year Old Students in Catholic And Public Junior High Schools" Canadian Journal of Education / Revue Canadienne de l'éducation , 22(1), 1997, pp.89-92
- BAĞYIĞIT, M., Üniversite Gençliğinin Dini İnanç, Tutum ve Davranışları Üzerine Bir Araştırma (Yayınlanmamış Doktora Tezi), U,Ü Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 1989
- BAHADIR , Abdülkerim , " Ergen Kişiliği Bağlamında Din-Kişilik İlişkisi", S.Ü.İ.F.D., 14 , Konya , 2002
- _____, "Ergenlik Döneminde Dini Şüphe ve Tereddütler", Gençlik Din ve Değerler Psikolojisi (içinde), Ed. H.Hökölekli , Ankara Okulu Yay. Ankara , 2002 , ss. 255-307
- BAKER, H.S, Baker , M.N., "Heinz Kohut's Self Psychology : An Overview" , The American Journal of Psychiatry , 144(1) 1987, PP. 1-9
- BALDWIN, M.W. , Keelan, J.R , "Interpersonal Expectations As A Function of Self-Esteem and Sex" , Journal of Social And Personal Relationships , 16(6) , 1999, pp.822-833
- BALL , J. Armistead , L. & Austin , B., "The Relationship Between Religiosity And Adjustment Among African American, Female Urban Adolescents", Journal of Adolescence, 26 (4), pp.431-446
- BARNES , M.E. , and Farrier , C.S. , " A Longitudinal Study of The Self Concept of Low income Youth" Adolescence , XX, 77 , 1985 , pp. 199-205
- BAŞ , TÜRKER , Anket , Seçkin Yay , Ankara , 2001
- BAŞKURT , İ , Federal Almanya'da Din Eğitimi , İFAV Yay. , İstanbul , 1995
- BAUER , B. , Hill S., Essentials of Mental Health Care , W.B Saunders Comp., Philadelphia , 1986
- BAYKARA, A., "Çocuk Ruh Sağlığında Okul Eğitiminin Önemi" , Psikiyatri ve Nörolojik Bilimler Kongresi Bilimsel Çalışmaları, Marmaris, 29 Ekim-1 Kasım, 1986,

ss.867-870

- BAYMUR , Feriha , Genel Psikoloji , 7.bs. , İnkılâp Kitabevi , İstanbul , 1995
- BENSON Peter L. , Spilka , Bernard P. , “Good İmages as A Function of Self – Esteem and Locus of Control”, in Current Perspectives , in the Psychology of Religion, Ed.Newton Malanny, William B. Eermans Publishing Company , U.S.A. , 1997
- BERGİN, A.E.”Religiosity and Mental Health : A Critical Reevaluiton and Metaanalysis Professional Psychology” , Research and Practice 14 (2) , ss.170-184
- BLACHÈRE,Regis,“ Nefs Kelimesinin Kur’anda Kullanışı Hakkında Bazı notlar”,Benliğin İnşası (içinde) , Der. Sadık Kılıç , İnsan Yay. , İstanbul , 2000
- BLACKBURN , I.M. , Depresyon ve Başa Çıkma Yolları , Çev. N.H. Şahin & R.N. Rungancı, Remzi Kitabevi , İstanbul , 2003
- BOZDAĞ,Muhammet,Sonsuzluk Yolculuğu , Nesil yay , İstanbul , 2005
- BREWER, Kenneth G., Differing Death Scenarios,Self-Esteem and Death Anxiety,Unpublished Master Dissertation , East Tennessee State University , 2002
- BRISSETT , D.”Toward A Clarification of Self-Esteem” , Psychiatry , Vol. 35 , 1972 , pp. 225-263
- BROWN , G.”Andrews B. , Harris ,T. , “Social Support , Self – Esteem and Depression” , Psychological Medicine , 16 , 1986 , pp. 813-831
- _____ , Harris, T., “ Establising Causel Links: The Bedford College Studies of Depression”, Life Events And Psychiatric Disorders , Ed. H., Katsching, Cambridge Universty , Press , 1986
- _____ ,v.d,Social Origins of Depression, Cambridge University Press, Cambridge, 1989
- BRUNO , FRANK J. Psikoloji Tarihinde Giriş , Çev. Gül Sevdiren , Kıbele Yayınevi , İstanbul , 1996
- BRYAN , J., Tiggemann, M., “The Effect of Weight-Loss Dieting on Cognitive Performance and psychological Well-Begin in Overweight Women”, Appetite Apr 2001 , 36 , pp. 147-156
- BUDAK , Selçuk , Psikoloji Sözlüğü , Bilim ve Sanat Yay. , Ankara , 2000
- BULUT, Sencer , “Introduction of A Whole School Pastorel Care Approach: Circle Time” , H.Ü.E.F Dergisi , sy , 27 , 2004 , ss , 50-58
- BUSCAGLIA , Leo , Kişilik, Tümüyle İnsan Olabilme Sanatı, çev. Nejat Ebcioğlu,4.bs , İnkılap Kitabevi , İstanbul , 1987
- BÜYÜKÖZTÜRK, Şener, Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El-Kitabı,2.bs,Pegam A Yay. Ankara , 2002
- CANAT , S. , Ergenlik Dönemi ve Bireyleşme Sorunu , XXI . Ulusal Psikiyatri ve Nörolojik Bilimler Kongresi Bilimsel Çalışmaları, Ç.Ü., Tıp Fakültesi, Adana-Mersin , 7-13 Ekim 1985
- CAMPAGNA, Karnmie Kae; The İmpact of Religion on Fernale Self-Esteem, Unpublished Master Dissertation, The University of Teksas, Arlington, 1994
- CAMPBELL, Jennifer, D. And Fairey,Patricia J.”Effects of Self-Esteem, Hypotheti-Explanations , and Verbalization of Expectancies on Future Performance",Journal of Personality and Social Psychology, Volume.48, Number.5, Published Monthly by the American Psychological Association, 1985, pp.1097-1111
- CAST,D.Alicia, Burke, J.Peter, A Theory of Self-Esteem”, Social Forces,Vol.80,2002

- CENGİL, Muammer, "Depresyonu Önlemede Dini İnancın Koruyucu Rolü", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi III*, sy.2, 2003, ss.129-152
- CERAL, S., Dağ, İ., "Ergenlerde Algılanan Anne-Baba Tutumlarına Bağlı Benlik Saygısı Depresiflik ve Genel Psikolojik Belirti Düzeyi Farklılıkları", *Psikiyatri Psikoloji Psikofarmakoloji (3P) Dergisi*, 13(4), 2005, ss.233-241
- CHRZANOWSKI, G., "The Genesis and Nature of Self-Esteem" *American Journal of Psychotherapy*, Vol.35, No.1, 1981, pp.38-46
- CİMİLLİ, C., *Kültür ve Depresyon, Türkiye'den Bir Bakış*, Haz.Kemal Sayar, Kültür ve Ruh Sağlığı, Küreselleşme Koşullarında Kültürel Psikiyatri (içinde), Metis Yay., İstanbul, 2003
- C.K.S.v, Aaron and Watkins, David, *Coping With Stres in Hong Kong and University of Sydney Australia*, Vol.40, 1997
- COHEN, Arthur, "Some Implications of Self-Esteem for Social Influence", Gordon C. & J.Gergen, *The Self in Social Interaction, Volume I, Classic and Contemporary Perspectives*, New York: John Wiley and Sons, Inc., 1968
- COHEN, P., Brook, J., "Family Factors Related to the Persistence of Psychopathology in Childhood and Adolescence", *Psychiatry*, 50, 1987, pp.332-345
- COMMERFORD, M.C. and Reznikoff "Relationship of Religion and Perceived Social Support to Self-Esteem and Depression in Nursing Home Residents", *The Journal of Psychology*, 1996, 130 (1), pp.35-50
- COŞAN, Esat, "İslam'da Nefis Terbiyesi", *Kutlu Doğum Haftası Sempozyumu (12-17 Ekim 1989) T.D.V Ankara*, 1990, ss.163-170
- CRAIN, William C., "Erikson'un Evreler Kuramı", Çev.Ali Dönmez, *Ergenlik Psikolojisi (içinde)*, Der.B.Onur, Hacettepe Taş Kitapçılık, Ankara, 1987
- CRANDAL, R., *The Measurement of Self-Esteem and Related Construct's*, in J.P Robinson & P.R. Shaver (Eds), *Measures of Social Psychological Attitudes, Revised Edition*, Ann Arber: ISR, 1973
- CRAPPS, R.W., *An Introduction to Psychology of Religion*, U.S.A., 1986
- CULBERTSON, J.L., Newman, J.E., Wills, D.J., "Childhood and Adolescent Psychological Development", *Pediatr Clin North Am*, 50, 2003, ss.741-764
- CÜCEOĞLU, Doğan, *İnsan ve Davranışı, Remzi Kitabevi*, 4.bs., İstanbul, 1993
- _____, *Yeniden İnsan İnsana*, 19.bs., Remzi Kitabevi, İstanbul, 1998
- _____, *İçimizdeki Biz*, 19.bs., Sistem Yay., İstanbul, 1998
- ÇELİK, Asiye, "SSK Ankara Hastanesi Çocuk Psikiyatri Servisine Başvuran 9-14 Yaş Arasındaki Çocukların Benlik Kavramlarının Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi" *Kriz Dergisi* 2(1), trhsz, ss.240-246
- ÇELİK, C., *Şehirleşme ve Din*, Çizgi Kitabevi, Konya, 2002
- ÇETİN, H.NURCAN, "Gençlerde Obezite İle Davranış Sorunları, Benlik Saygısı, Depresyon Düzeyi, Yeme Tutunları ve Anne-Çocuk Arasındaki İlişkinin İrdelenmesi", E.Ü.Tıp Fakültesi Çocuk Psikiyatrisi Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Uzm.Tezisi) İzmir, 2001
- ÇETİN ÇUHADAROĞLU, F., Canat, S., Kılıç, Şenol, S., Rugancı, N., Öncü, B., Hoşgör, A.G., Işıklı, S., Avcı, A., "Ergen ve Ruhsal Sorunlar: Durum Saptama Çalışması" *TÜBA Raporları-4*, Tübitak Matbaası, Ankara, 2004
- ÇUHADAROĞLU, Füsün, *Adolesanlarda Benlik Saygısı (Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi)*, H.Ü., Tıp Fakültesi Psikiyatri Ana Bilim Dalı, Ankara, 1986

- DENİZ, M. Engin, "Üniversite Öğrencilerinin Karar Vermede Özsaygı, Karar Verme Stilleri ve Problem Çözme Becerileri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi Üzerine Bir Araştırma", Eğitim Araştırmaları Dergisi, sy.15, 2004, ss.23-35
- DONAHUE, M.J. & Benson, P.L., "Religion and the Well-Being of Adolescents", Journal of Social Issues, 51 (2), 1995, pp.145-160
- DUHM, Dieter, Kapitalizmde Korku, Çev. Sargut Şölçün, Ayraç Yay., Ankara, 1996
- DURMUŞ, Birsen, Yıldız, Hüseyin, Erdem, Ramazan, Pirinççi, Edibe, "Adolesanların Benlik Saygısı ve Öfke Aktarımında Aile Yapısının Rolü", (file://A:\ADÖLESANLARIN BENLİK SAYGISI VE ÖFKE.htm) ss.1-9
- EĞRİLMEZ, A., "Freud ve Narsisizm", Ege Psikiyatri Sürekli Yayınları, C.1, sy.3, 1996, ss.353-360
- EKŞİ, Halil, "Din Eğitimi, Gençlik ve Kişilik" 'Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi (içinde) Der.H.Hökelekli, Ankara Okulu Yay., Ankara- 2002, ss.153-183
- ELLİSON, C.G., "Are Religious People Nice People? Evidence from The National Survey of Black Americans, Social Forces 71(2), 1992, pp.411-430
- _____, "Religious Involvement and Self-Perception Among Black Americans" Social Forces 71(4), 1993, pp.1027-1055
- ENGEL, Beverly, Kimliksiz Kadınlar, Çev. Deniz Atlas, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2000
- EPSTEİN, S., "The Self-Concept Revisited or A Theory of A Theory" American Psychologist, 28, 1973 pp.404-416
- ERDEN, M. & Akman, Y., Eğitim Psikolojisi: Gelişim-Öğrenme-Öğretme, 6.bs, Arkadaş Yay., Ankara, 1998
- ERDOĞDU, M. Yüksel, "Ana- Baba tutumları ile Öğretmen Davranışlarının Çocuklar da Öğrenilmişlik Çaresizlik Düzeyi ile İlişkileri", Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi, 13(3), 2006, ss.98-105
- ERİKSON, E.H., İnsanın Sekiz Çağı, Çev. Bedirhan T.Üstün, Vedat Şar, Sevinç Matbaası, Ankara, 1984
- ERMAN, K.A., Şahan, A., Can, S., "Sporcu Bayan ve Erkeklerin Benlik Saygısı Düzeylerinin Karşılaştırılması", (<http://www.bilalcoban.com/index.php?id=dokuman&islem=oku&yer=2&kat=14&no=...>), ss.1-6
- ERSANLI, Kurtman, Benliğin Gelişimi ve Görevleri, 2.bs., Biz Ajans Yay., Samsun, 1996
- ERSAN, Erdal, Doğan, Orhan, "Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu Öğrencilerinde Benlik Saygısının Sosyo-Demografik Özelliklerle İlişkisi", 7. Spor Bilimleri Kongresi (<http://85.12.34.112/~bill23/index.php?id=dokuman&Islam=oku&yer=2&kat=14&no=8>)
- EŞER, Hatice, Üniversite Öğrencilerinde Dini İnanç ve Benlik saygısı İlişkisi, U.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Bursa, 2005
- _____, "Üniversite Öğrencilerinde Dini İnanç ve Benlik saygısı İlişkisi", Din, Gençlik ve Değerler Psikolojisi (içinde), Ed.H.Hölekli, 2.bs., DEM Yay., İstanbul, 2006, ss.491-528
- EWING, K.P., "The Illusion of Wholeness: Culture Self and The Experience of Inconsistency" Ethos, 18, 1990
- EYSENCK, H.J. & Wilson, G., Kişiliğinizi Tanıyın, Çev. E. Erduran, 3.bs., Remzi Kitabevi, İstanbul, 1998
- FAZLUR RAHMAN, Ana Konularıyla Kur'an, Çev. Alpaslan Açıkgenç, 6.bs., Ankara kara Okulu Yay., Ankara 2000

- FIRAT, Erdoğan, Üniversite Öğrencilerinde Allah İnancı ve din Duygusu (Yayınlanmamış Doktora Tezi) A.Ü. İlahiyat Fakültesi ,Ankara, 1977
- FLAHERTY, J.A.,Richman, J.A., "Effects of Childhood Relationships on the Adult's Capacity to from Social Supports", The American Journal of Psychiatry, 143 (7), 1986, pp.851-855
- FLEMİNG,James S., Courtney, Barbara E.,"Dimensionality of self-Esteem:II Hierarchical Facet Model For Revised Measurement Scales", Journal of Personality and Social Psychology,Volume.46, Number.2,Published Monthly by the American Psychological Association ,1984,pp.404-421
- FORDHAM, F.,Jung Psikolojisi, Çev.A.Yalçın, Say Dağıtım, İstanbul, 1996
- FRANKL,Victor,İnsanın Anlam Arayışı, Çev.Selçuk Budak,4.bs.,Öteki Yayınevi.,Ankara 1995
- FRENCH, A.P.,"Parenthood", Comprehensive Textbook of Psychiatry(içinde), (Eds.) H.I.Kaplan and B.J. Sadock, Williams and Wilkins, 1985,pp.1832-1836
- FREUD, Sigmund, Psikanaliz Nedir ve Beş Konferans, Çev. Kamuran Şipal, İstanbul, 1975
- _____,On Narcisissim, Standart Edition, Hogarth Press, Vol.XIV, London,1959
- FROMM, Erich, Özgürlükten Kaçış, Çev. Selcuk Budak, 3.bs., Öteki Yayınevi,Ankara 1995
- _____, Sevme Sanatı, Çev. Nermin Tunç, Kıbele Yay., İstanbul, 1996
- _____, Sevgi ve Şiddetin Kaynağı, Çev.Selçuk Budak, 3.bs.Öteki Yayınevi,Ankara 1995
- _____, Erdem ve Mutluluk, Çev.Ayda Yörükhan, 3.bs.,Türkiye İş Bankası Kültür Yay.,Basım Yeri Yok,1995
- GANNA, K.and Others,"Positive Illusions and Mental and Physical Health in Later Life", Aging Mental Health, 8(1), 2004, pp.58-64
- GANDER, M.J.&GARDİNER,H.W., Çocuk ve Ergen Gelişimi,4.bs.(Yayıma Haz.B. Onur),İmge Kitabevi, Ankara,2001
- GARDNER,P.and Oei,T.P.S.,"Depression and Self-Esteem"Journal of Clinical Psychology, Vol.37, No:1,1981,pp.128-135
- GARTNER,J.,"Religious Commitment Mental Health and Prosocial Behavior:A Review of the Empirical Literature", in Religion and the Clinical Practice of Psychology, Ed.E.P. Shafranske, Washington: American Psychological Association, 1996,pp.187-214
- GAZZALİ, İhya-i Ulum'id-Din ,Çev.Ali Arslan,C.IV,Arslan Yay.,İstanbul,1993
- GEÇTAN, Engin,Psikanaliz ve Sonrası,4.bs.,Remzi Kitabevi,Ankara,1990
- _____, İnsan Olmak ,18.bs.,Remzi Kitabevi, İstanbul,1997
- GİBLİN, Les, İnsan İlişkilerinde Kendine Güven ve Güç Elde Etmenin Yolları, Çev.İdil Güpgüpoğlu,6bs., Sistem Yay.,İstanbul,1999
- GİLBERTS,R.,"The Evaluation of Self-Esteem"Family and Community Health, 6(2), 1983,pp.24-49
- GİRLİ, Alev, Yurdakul, Arzu,Sarısay, Murat ,Özekes,Mustafa,"Zihinsel Engelli ve Otistik Çocukların Ebeveynlerine Yönelik Grup Danışmanlığının Depresyon, Benlik Saygısı ve Tutumları Üzerine Etkisi",10. Ulusal Psikoloji Kongresi, İzmir, 1998 ss.1-12
- GLOCK, C.Y.,Dindarlığın Boyutları Üzerine, Çev.M.E.Köktaş,Din Sosyolojisi (içinde),

- Der.M.E.Köktaş,,Y.Aktay,Vadi Yay.,1998,ss.252-274
- _____ and Stark ,R.,Religion and Society in Tension, Chicago,1965
- GÖÇEN,Gülüşan, ”Dini İnanç ve İbadetin Kendini Gerçekleştirme İle İlişkisi”Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi (içinde) ,Der.H. Hökelekli, İlaveli 2.bs.,Dem Yay., İstanbul 2006 ,ss.559-612
- GRUBER,A.,”Ergenlik Çağı Gençlerinde Dini Gelişme”,Çev.H.Hökelekli,Hareket Der-Dergisi, Ankara,Kasım-Aralık 1979
- GUILLAUME, Paule, Psikoloji ,Çev. Refia Şemin, İ.Ü.E.F.Yay.,İstanbul 1970
- GÜÇRAY, Sonay, ”Çocuk Yuvasında ve Ailesinin Yanında Kalan 9-10-11 Yaş Çocuklarının Özsaygı Gelişimini Etkileyen Bazı faktörler”, Ç.Ü. Eğitim Fakültesi Dergisi,C.1 sy.1,1991, ss.66-84
- GÜNAY, Ü.,”M.Weber’in Din Sosyolojisindeki Yeri ve Önemi”,E.Ü.İ.F.D.,sy.5, Kayseri 1988
- _____, “Erzurum Kenti ve Çevre Köylerinde Dini Hayat”,(Yayınlanmamış Doçentlik Tezi), Erzurum ,1978
- _____, Erzurum ve Köylerinde Dini Hayat,Erzurum Kitaplığı,Erzurum ,1999
- _____, ”Modern Sanayi Toplumlarında Din I” ,E.Ü.İ.F.D.,3,Kayseri,1986,ss.51-52
- _____, ”Modern Sanayi Toplumlarında Din II” ,E.Ü.İ.F.D.,4,Kayseri,1987, ss.29-58
- GÜNGÖR, Derya, ”Benlik Karmaşıklığı” ,Türk Psikoloji Yazıları,Türk Psikologlar Derneği Yay.,C.1,sy.1, Haziran-1998, ss.81-92
- GÜRSES, İbrahim, ”Dindarlık İle İlgili Tutumlar ve Otoriteriyen Kişilik İlişkisi” ,Gençlik ,Din ve Değerler Psikolojisi (içinde) , Ed.Hayati Hökelekli, Ankara Okulu Yay. Ankara ,2002,ss.71-118
- GÜRSOY, Figen,Aral, Neriman, Bıçakçı Yıldız ,Müdiriye, ”Yetiştirme Yurdunda Kalan ve Kalmayan Ergenlerin Benlik Tasarım Düzeylerinin İncelenmesi” ,Eğitim Araştırmaları Dergisi ,sy.21.,2005, ss.24-34
- GÜRÜN, O.A., Psikoloji Sözlüğü, İnkılap Kitabevi, İstanbul, trhsz
- GÜVEN, Aytül ‘Farklı Öğretim Programı İzleyen Öğrencilerde Algılanan Ana-Baba Öğretmen Tutumlarının Benlik Kavramına Etkisi” ,VIII.Ulusal Psikoloji Kongresi Bilimsel Çalışmaları, İzmir, 21-23 Eylül ,2004
- HAKTANIR,G.,Baran, G., ”Gençlerin Benlik saygısı Düzeyleri ile Anne-Baba Tutumlarını Algılamalarının İncelenmesi”Çocuk ve Ergen Ruh Sağlığı Dergisi, 5(3), 1998, ss.134-141
- HALLAHMİ, Benjamin Beit ve Argyle, Michael, ”Dindarlığın Etkileri (I)”Çev. Adem Şahin,S.Ü.İ.F.D., sy.10,Konya,2000,ss.453-477
- HAMACHEK, D.E.,”Ergen Benliğinin Psikolojisi ve Gelişimi”, Ergenliği Anlamak, (Eds.) J.F.Adams (Yayına Haz.:Bekir Onur,Çev. Ö.H. Ersever), İmge Kitabevi,Ankara ,1995
- HARTMANN, Heinz, Ben Psikolojisi ve Uyum Sorunu, Çev. Banu Büyükkal, Metis Yay.,İstanbul 2004
- HAUSER, S.T., ”The Content and Structure of Adolescent Self Images” , Archives of General Psychiatry, Vol.33,1976, pp.27-32
- HAYTA,Akif, ”İbadetler ve Ruh Sağlığı” ,Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi(içinde), Der.Hayati Hökelekli, Ankara Okulu Yay.,Ankara,2002, ss.117-153
- _____,Psiko-Sosyal Uyum ve Dini Pratikler (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), U.Ü.Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa,1993

- HİRSCH, B.J., Rapkin, B.D., ‘‘The Transition to Junior High School:A Longitudinal Study of Self-Esteem, Psychological Symptomatology, School Life and Social Support ‘’,Child Development, 58, 1987, pp.1235-1243
- HODGSON,Marshall G.S.,İslamın Serüveni, Bir Dünya Medeniyetinde Bilinç ve Tarih, I.,Çev.İ.Akyol, S.Demirci ve Ark., İz Yay.- İstanbul, 1993
- HOLM, N.G., Din Psikolojisine Giriş, Çev.A.Bahadır, İnsan yay., İstanbul 2004
- HORNEY, Karen, Nevrozlar ve İnsan Gelişimi:Öz Gerçekleştirme Kavgası,2.bs., Öteki Yayınevi, Ankara, 1993
- _____,Çağımızın Tedirgin İnsanı, Çev.Ayda Yörükân, Tur Yay., İstanbul,1980
- _____,Çağımızın Nevrotik Kişiliği,Çev. Selçuk Budak, Öteki Yayınevi Ankara, 1995
- HÖKELEKLİ, Hayati, Din Psikolojisi, TDV.Yay., Ankara ,1993
- _____, ‘‘Dini Kişiliğin Kuruluşunda İradenin Rolü’’,Diyanet Dergisi,C.XXI,sy.20 Nisan-Mayıs-Haziran, 1985 ,ss.16-29
- _____,’’Gabya İmanın Psiko-Sosyal Sonuçları’’, Kur’an ve Tefsir Araştırmaları-V (içinde), Ensar Neşriyat, İstanbul,2003
- _____,’’Gençlik ve Din’’,Gençlik,Din ve Değerler Psikolojisi(içinde) Der. H.Hökeleklili ,Ankara Okulu Yay., Ankara 2002
- _____,’’Ergenlik Çağı Davranışlarına Din Eğitiminin Etkisi’’,U.Ü.İ.F.D.,I,1986,ss.35-51
- _____,Ölümlle İlgili Tutumların Dini Davranışla İlişkisi Üzerine Bir Araştırma,II, U. Ü.İ.F.D., IV. Yıl.4 , Bursa, 1992, ss57-98
- _____,’’Gençlik ve Din İhtiyacı’’Milli Kültür Dergisi , sy.50, Ankara,1985 ss.87-89
- HÜLÜR,H&Kalender,A.,Sosyo-Politik Tutumlar ve Din,Konya Araştırması,Çizgi Yay., Konya, 2003
- İBN RÜŞD, Faslu’1 Makâl/İbn Rüşd’ün Felsefesi, Çev.Nevzat Ayesbeyoğlu, A.Ü.İ.F. Yay., Ankara,1995
- İKBAL, Muhammed, Câvidname ,Çev.Annemarie Schimmel,İstanbul, 1989
- _____, Esrâr-ı Hodi, Çev.A.N. Tarlan ,İstanbul,1964
- _____,Yolcu, Çev.Ali Nihat Tarlan, Eser Matbaası,İstanbul, 1976
- İNANÇ, Banu,’’Türk Gençlerinin Öz İmaj Örüntüsünde Cinsiyetin ve Okuldaki Öğrencilerin Sosyo-Ekonomik Düzeylerinin Etkisi’’,Ç.Ü.E.F.D.,C.1,sy.2 1988,ss.71-84
- İŞCAN, Ömer Faruk, ‘‘Yönetsel Değerler ve Örgütsel Siyasetin Ahlakiliği’’A.Ü.İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi,C.19, sy.1, Erzurum,2005, ss.307-324
- İZUTSU, Toshihiko, Kur’an’da Dini ve Ahlaki Kavramlar,3.bs., Pınar Yay., İstanbul, 1997
- JACOBSON , Edith , Kendilik ve Nesne Dünyası , Çev. Selim Yazgan , Metis Yay.,İstanbul,2003
- JAMES,William,The Principles of Psychology, Cambridge,1981
- JARVIS,G.E.,Kirmayer, L.J.,Weinfeld,M.& Lasry, J.C., Religious Practice and Psychological Distress The Importance of Gender, Ethnicity and Immigrant Status, Transcultural Psychiatry, 42(4) 2005,pp.657-675
- JENSEN,M.D.,BOBAK,I.M., ‘‘Nurse - Client Relationships’’,Maternity and Gynecologic Care, Third Edition, St.Louis-Toronto:The C.V.Mosby Comp.,1985
- JENSEN, L.C. Jensen, J.&Wiederhold, T.,’’Religiosity, Denomination and Mental He-

- alth Among Young Men and Women," *Psychological Reports* 72 (3-2), 1993, pp.1157-1158
- JERSİLD, A.T., Çocuk Psikolojisi, Çev.Gülseren Günçe, A.Ü.E.F. Yay., Ankara, 1974
- JOHNSON, A.H., Whitehead's Philosophy of Civilisation, New York, 1962
- JONES, Susan, "Self and Interpersonal Evaluations: Esteem Theories versus Consistency Theories" *Psychological Bulletin*, Vol.79, No.3, 1973, pp.185-189
- _____, Francis, Leslie J., "Religiosity and Self-Esteem During Childhood and Adolescence" in *Research in Religious Education*, Ed.Francis, Leslie J. et al, Smyth & Helwys Publishing Co., Georgia, USA, 1996
- JUNG, Carl Gustav, Din ve Psikoloji, Çev.Cengiz Şişman, İnsan Yay., İstanbul, 1993
- JUSSİM, L., "Self-fulfilling Prophecies: A Theoretical and Integrative Review", *Psychological Review*, 93, 1986, pp.429-445
- KAĞITÇIBAŞI, Ç., Sosyal Değişmenin Psikolojik Boyutları: İzmir Lise Öğrencileri Üzerinde Bir İnceleme, Sosyal Bilimler Derneği Yay. Ankara, 1972
- KAHLE, L.R., "Low Adolescent Self-Esteem Leads to Multiple Interpersonal Problems;" *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol.39, No.3, 1980, pp.496-502
- KAHRİMAN, İ., "Karadeniz Teknik Üniversitesi Trabzon Sağlık Yüksekokulu Öğrencilerinin Benlik Saygıları ve Atılganlık Düzeylerinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi", *C.Ü. Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi* 9(1), 2005, ss.24-32
- KAPCI, Emine Gül, "İlköğretim Öğrencilerin Zorbalığa Maruz Kalma Türünün ve Sıklığının Depresyon, Kaygı ve Benlik Saygısıyla İlişkisi", *A.Ü.E.B.F. Dergisi*, C.37, sy.1 2004, ss1-13
- KARACA, F., Ölüm Psikolojisi, Beyan Yay., İstanbul, 2000
- KARADAĞLI, Aycan, Sağlık Meslek Lisesi Hemşirelik Bölümü Öğrencilerinin Benlik Saygısı Düzeylerinin İncelenmesi" E.Ü. Sağlık Bilimleri Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İzmir, 1991
- KARAER, Ş., Kuğu, N., Doğan, O., Akyüz, G., "Sivas İl Merkezinde Alkol Kötüye Kullanımı ve Bağımlılığı Olanlarda Kişilik bozuklukları, Benlik Saygısı ve Aile işlevleri", *Psikiyatri Psikoloji Psikofarmakoloji (3P) Dergisi*, 12(1), 2004, ss.11-21
- KARAHAN, Fikret T. ve Ark., "Üniversite Öğrencilerinin Yalnızlık Düzeyleri ile Benlik Saygısı Düzeyleri Arasındaki İlişkiler", *O.M.Ü.E.F. Dergisi*, sy.18, Samsun, 2004, ss.27-39
- KARAKAYA, Işık, Coşkun, Ayşen, Ağaoğlu, Belma, "Yüzücülerin Depresyon, Benlik Saygısı ve Kaygı Düzeylerinin Değerlendirilmesi", *Anatolian Journal of Psychiatry*, 2006, 7, ss.162-166
- KASATURA, İlkay, Kişilik ve Özgüven, Evrim Yay. İstanbul, 1998
- KASHANİ, J.H., Beck, N.C., Hooper, E.W., "Psychiatric Disorders in a Community Sample of Adolescents" *The American Journal of Psychiatry*, C.144, sy.5, 1987, ss.584-589
- _____, Orvaschel, H., "Anxiety Disorders in Mid-Adolescence" *The American Journal of Psychiatry*, 145(8), 1988, pp.960-964
- KAWASH, G.F., "A Structural Analysis of Self-Esteem from Preadolescence Through Young Adulthood: Anxiety and Extroversion as Agents in the Development of Self-Esteem", *Journal of Clinical Psychology*, Vol.38, No.2, 1982, pp.301-310
- KAYA, Mevlüt, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Öğrencilerinin Benlik Tasarımları Düzey-

- leri(YayınlanmamışYük.LisansTezi.),O.M.Ü.SosyalBilimlerEnstitüsü,Samsun, 1998
- _____,“Ailede Anne – Baba Tutumlarının Çocuğun Kişilik ve Benlik Gelişimindeki Rolü”O.M.Ü.İ.F.D., sy.9, Samsun, 1997, ss.193-203
- _____,Din Eğitiminde İletişim ve Dini Tutum, Etüt,Yay,Samsun, 1998
- KAYIKLIK, Hasan, Dini Yaşayış Biçimleri:Psikolojik Temelleri Açısından Bir Değerlendirme,D.E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi),İzmir, 2000
- _____,Orta Yaş ve Yaşlılıkta Dinsel Eğilimler, Baki Kitabevi,Adana, 2003
- KENDLER ve Arkd.,”Dimensions of Religiosity and Their Relationship to Lifetime Psychiatric and Substance Use Disorders”,American Journal of Psychiatry 160 (3),2003,pp.496-03,(<http://ajp.psychiatryonline.org/cgi/content/full/160/3/496>)
- KENDLER, K.S., Gardner, C.O.& Prescott,C.A.,Clarifying; the Relationship Between Religiosity and Psychiatric Illnes:The Impact of Covariates and The Specificity of Buffering Effects, Twin Research 2(2),1999, pp.137-144
- KIERKE GAARD, Sören, Ölümçül Hastalık:Umutsuzluk, Çev.M.Mukadder Yakupoğlu Ayrıntı Yay.,İstanbul, 1997
- KILIÇ Sadık,”İnsan ve Varlık Yolunda ‘Benlik’ İnşası”,Benliğin İnşası(içinde)Der.Sa-Sadık Kılıç, İnsan Yay.,İstanbul, 2000
- KIMTER,Nurten,” Dini İnanç,İbadet ve Duanın Umutsuzlukla İlişkisi Üzerine”,Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi (içinde),Ed.H.Hökelekli, Ankara Okulu Yay., Ankara,2002 ss.183-208
- KIRCA, Ekrem,Üniversite Öğrencilerinde Dini İnançlarla İlgili TutumlarınYeri ve Önemi,(YayınlanmamışYüksekLisansTezi),M.Ü.SosyalBilimlerEnstitüsü,İstanbul, 1996 ,ss.63-68
- KISA, Cihat, Carl Gustav Jung’ta Din ve Bireyleşme Süreci,İzmir İlahiyat Vakfı Yay., İzmir, 2005
- KOÇ, Bozkurt,”Kişilik ve Din”,Tabula Rasa, Sy.4, Yıl.2, Ocak-Nisan 2002
- KOÇ, Mustafa, Ergenlik Döneminde Dua ve İbadet Psikolojisinin Ruh Sağlığı Üzerindeki Etkileri (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), U.Ü.Sos:Bil., Enst., Bursa, 2002
- KOENING,H.G.Hays, J.C.,George, L.K., Blazer, D.G.,Larson,D.B.& Landerman, L.R., “Modeling The Cross-Sectional Relationships Between Religion, Physical Health, Social Support and Depressive Symptoms”,The American Journal of Geriatric Psychiatry 5(2), 1997, pp.131-144
- KOHUT, H., “The Disorders of The Self and Their Treatment”, International Journal of Psychoanalysis, Vol.59, No:4, 1978, pp.413-425
- _____,The Analysis of the Self, International University Press, 1983
- _____,Kendiliğin Yeniden Yapılanması,Çev.Oğuz Cebeci,Metis Yay.,İstanbul,2006
- KORLAELÇİ, Murtaza, “İnsan Benliği”, Felsefe Dünyası, Türk Felsefe Derneği Yay., sy.15, Ankara, 1995
- KOYTAK, Necla “Duygu Okulu Olarak Aile”,Diyanet Dergisi, sy.165, Eylül-2004,ss. ss.18-22
- KÖKTAŞ, M.Emin, Türkiye’de Dini Hayat:İzmir Örneği,İşaret Yay.,İstanbul, 1993
- KÖKNEL Özcan,Kimliği Arayan Gençliğimiz,Altın Kitaplar Yay.,İstanbul,2001
- _____,Kaygıdan Mutluluğa Kişilik,15.bs.,Altın Kitaplar Yay.,İstanbul,1999

- _____,İnsanı Anlamak,6.bs.,Altın Kitaplar Yay.,İstanbul,1997
- KÖSE, Ali,Freud ve Din, 2.bs.,İz Yayıncılık, İstanbul,2005
- _____,”İman” , İslam Ansiklopedisi, C.XXII,TDV.Yay.,İstanbul, 2000
- KÖTEHNE, Gülsu, Religious, Orientation and Personality (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1999
- KRAUSE, Neal,”Assessing The Relationships Among Prayer Expectancies, Race and Self-Esteem in Late Life” Journal for The Scientific Study of Religion,Vol.43, No.3, 2004
- KUGLE,C.L.,Clements,R.O., Powell , P.M.,”Level and Stability of Self-Esteem in Relation to Relation to Academic Behavior of Second Graders” ,Journal of Personality and Social Psychology , 44(1) , 1983 , pp. 201-207
- KULA, M.Naci, Kimlik ve Din , Ayıışı Kitapları , İstanbul , 2001
- _____, Deprem ve Dini Başa Çıkma,G.Ü.,Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi,sy.1,2002
- _____, Bedensel Engellilik ve Dini Başa Çıkma , Dem Yay. , İstanbul , 2005
- _____,”Gençlik Döneminde Kimlik ve Din” Gençlik Din ve Değerler Psikolojisi (içinde),Ed. H. Hökeleli , 2.bs. , DEM Yay. İstanbul , 2006 , ss 31-70
- KULAKSIZOĞLU,Adnan,Ergenlik Psikolojisi,3.bs.,Remzi Kitabevi,İstanbul,2000
- KUŞAT, A., “Ergenlerde Allah Tasavvuru” ,Dindarlığın Sosyo-Psikolojisi (İçinde),Ed. Ed. Ü .Günay , C.Çelik , Karahan Yay., Adana , 2006 ss. 113-156
- KÜÇÜKCAN, T& Köse , A. , Doğal Afetler ve Din: Marmara Depremi Üzerine Psiko-Sosyolojik Bir İnceleme , İSAM Yay. , İstanbul , 2000
- LEUNG , J.J. and Sand , C.M , “Self-Esteem and Emotional Maturity in College Students” , Journal of College Students Personnel , 22 , 1981 , pp. 291-299
- LONG , O.V. , “Relationship of Masculinity to Self – Esteem and Self- Acceptance in Femele Professionals,College Students,Client And Victims of Domestic Violence” ,Journal of Consulting and Clinical Psychology,54,3,1986,pp.323-327
- MACK , Mary Lynne , The Relationship Between Images of God , Self – Esteem and Spritual Well – Being :A Study of Roman Catholic Women, Unpublished Doctoral Dissertation , Boston University , 2003
- MADDUX, J.E. Roberts, M.C, Sledden , E.A , Wright , L.,”Developmental Issues in Child Health Psychology” , American Psychologist , 1986 , 41 , pp. 25-34
- MALLEY , P.M. , Bachman , J.G. , “Self-Esteem; Change and Stability Between Ages 13 and 23” , Developmental Psuchology , 19(2) , 1983 , pp, 257-268
- MALTBY , J&Day , L. , Depressive Symptoms and Religious Orientation : Examining The Relationship , Between Religiosity and Depression Within The Context of Other Correlates of Depression , Personality and Individual Differences,28(2) , 2000, pp. 383-393
- _____,& Day,L.,”Religious Orientation , Religious Coping and Appraisals of Stres: Assessing Cognitive Factors in the Relationship Between Religosity and Psychological Well-Being” ,Personality and Individual Differences,34(7), 2003, pp.1209-1224
- MARDİN,Şerif, “Modern Türk Sosyal Bilimleri Üzerine Bazı Düşünceler”, Türkiye’ de Modernleşme ve Ulusal Kimlik (içinde),Ed.Sibel Bozdoğan, Reşat Kasaba,Tarih Vakfı Yurt Yayınları , İstanbul , 1999
- MARKUS,H.,”Self – Schemata and Processing Information About the Self” ,Journal of Personality and Social Psychology , 35 , 1977

- MARRON , A. J. and Kayson , A.W. , “ Effect of Living Status Gender And Year in College on College Students , Self - Esteem And Life Change Experiences” , Psychological Report , 55 , 1984 , pp. 811-814
- MAŞRABACI,Tülay, “Hacettepe Üniversitesi: Birinci Sınıf Öğrencilerinin Benlik Saygısı Düzeylerinin Bazı Değişkenlere Göre İncelenmesi”, A.Ü Sosyal Bilimler Enstitüsü , (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 1994
- MEADOW , M.J and Kahoe, R.D., Psychology of Religion: Religion in Individual Lives , Happer & Row Publishers , New York , 1984
- MEHMEDOĞLU, A.Ulvi , “Gençlik , Değerler ve Din” , Küreselleşme , Ahlak ve Değerler (içinde), Ed.Y.Mehmedoğlu, A.U.Mehmedoğlu, Litera Yayıncılık, İstanbul, 2006 , ss. 251-319
- _____, Kişilik ve Din , Değerler Eğitim Merkezi Yay. , İstanbul , 2004
- _____, Dindarlarda ve Dindar olmayanlarda Kişilik Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma (Yayınlanmamış Doktora Tezi) , M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü , İstanbul , 1999
- MEHMEDOĞLU, Yurdagül, Erişkin Bireyin Kendilik Bilinci ve Din Eğitimi, Rağbet Yay. , İstanbul , 2001
- MEŞE , Gülgün , “Gruplar Arası İlişkiler ve Sosyal Kimlik”, Psikoloji Semineri (2000), E.Ü.E.F , Yay. , sy. 12 , İzmir , 2001 , ss. 89-95
- MİLLER , A.S. & Hoffman , J.P , “Risk and Religion ; An Explanation of Gender Differences in Religiosity , Journal for the Scientific Study of Religion , 34 (1), 1995 , pp.63-75
- MİLEVSKY , A.& Levitt , M.J. , Intrinsic and Extrinsic Religiosity in Preadolescence and Adolescence : Effect on Psychological Adjustment , Mental Health , Religion And Culture 7 (4) , 2004 , pp. 307-321
- MORRISON, T. Alt , S., “ Self-Esteem and Self – Estimates of Academic Performance” , Journal of Consulting Psychology , 41(3) , 1973 , pp. 412-415
- _____, and Thomas, M.D., “Self Esteem and Classroom Participation”, The Journal of Educational Research , 68 , 1975 , pp. 374-377
- MURPHY , P.E, Ciarrocchi, J.W., Piedmont , R.L., Cheston , S., Peyrot, M & Fitchett, G., “The Relation of Religious Belief and Practices, Depression, and Hopelessness in Persons With Clinical Depression” , Journal of Consulting and Clinical Psychology 68 (6) , 2000 , pp. 1102-1106
- MUSS , Rolf E., “Ergenlik Psikolojisinde Akımlar”, Çev.Meral Çileli, Ergenlik Psikolojisi (İçinde) , Der. B. Onur , Hacettepe – Taş Kitapçılık , Ankara, 1987
- NELSON, P.B., “Intrinsic / Extrinsic Religious Orientation of The Elderly: Relationship Depression and Self – Esteem” , Journal of Gerontological Nursing 16(2), 1990, pp. 29-35
- NORRIS , J., Connel, M.K., “Self-Esteem Disturbance”, Nursing Clinics of North America , 20 (4) , 1985 , pp.745-761
- OĞUZ YAKTIL, Güresel, “ Bir Güzellik Miti Olarak İncelik ve Kadınlarla İlgili Beden İmgesinin Televizyonda Sunumu” , Selçuk İletişim Dergisi, C.4, sy.1, 2005, ss. 31-37
- ONAY , A. , Dindarlık , Etkileşim ve Değişim , Dem Yay. , 2004
- ORBAY , Sema , Psikiyatri Kliniğine Başvuran Çocuk ve Ergenlerde , Ana-Baba Tutumu, Benlik Kavramı ve Semptomlar Arasındaki İlişkinin Araştırılması, E.Ü.S.

- B.E. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) , İzmir , 1996
- ÖNER, Necla, Piers – Harris’ in Çocuklarda Öz Kavramı Ölçeği El-Kitabı, Türk Psikologlar Derneği Yay. , Ankara , 1994
- _____, Le Compte , A., Süreksiz Durumluluk/Sürekli Kaygı Envanteri El-Kitabı, Boğaziçi Üniversitesi Yay. , No:33 , B.Ü . Matbaası , İstanbul , 1983
- _____, Türkiye’de Kullanılan Psikolojik Testlerden Örnekler , 2.bs. , C.II , Boğaziçi Üniversitesi Yay. , İstanbul , 2006
- _____, “Kültürler Arası Ölçek Uyarlamasında Bir Yöntem Bilim Modeli” , Psikoloji Dergisi , C. VI , sy. 21 , 1987
- ÖNER , U., “Benlik Gelişimine İlişkin Kuramlar” , Ergenlik Psikolojisi (içinde) Der. B. Onur , Hacettepe T.A.Ş. Kitapçılık LTD. Şti. , Ankara , 1985
- ÖY , B., Yılmaz, N., Ekmekçi , A., İlgen, R. ve Çalık, S., “Sağlıklı ve Çocuk Ruh Sağlığı Kliniğine Başvuran Çocuklarda Depresyon ve Benlik Saygısı İlişkisi” , Psikiyatri Psikoloji Psikofarmakoloji (3P) Dergisi , 2(4) , 1994 , ss. 348-353
- ÖZBAYDAR , Belma , Din ve Tanrı İnancının Gelişmesi Üzerine Bir Araştırma , Baha Matbaası , İstanbul , 1970
- ÖZDEL ve Arkd., “Üniversite Öğrencilerinde Depresif Belirtiler ve Sosyo-Demografik Özelliklerle ilişkisi” , Anadolu Psikiyatri Dergisi sy.3, 2002
- ÖZER , Kadir , Ben Değeri Tiryakiliği , 2 . bs. , Sistem Yay. , İstanbul , 2000
- ÖZMERT, Elif N., “Erken Çocukluk Gelişiminin Desteklenmesi –III: Aile” , Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi , C.49 , sy 3 , 2006 , ss . 256 – 273
- ÖZTÜRK , Mücahit ve Arkadaşları , “Dikkat Eksikliği Hiperaktivite Bozukluğu’nda Metilfenidat ve Benlik Saygısı” , Klinik Psikofarmakoloji Bülteni , C.10, sy.3, 2000 , ss.139-143
- ÖZTÜRK, Yaşar, Kur’an ve Sünnete Göre Tasavvuf, Yeni Boyut Yay., 5.bs., İstanbul, 1993
- PARGAMENT , Kenneth I., “Acı ve Tatlı : Dindarlığın Bedelleri ve Faydaları Üzerine Bir Değerlendirme” , Çev. A. Ulvi Mehmedoğlu , Ç.Ü.İ.F.D. , C,5, sy,1 , 2005, ss. 279-313
- _____, Koenig, H.G. ve Perez L.” The Many Methods of Religious Coping : Development and Initial Validation of the RCOPE” , Journal of Clinical Psychology, 56(4),2000,pp.519-543
- PEARCE , M.J., Little , T.D. & Perez , J.E. , Religiousness and Depressive Symptoms Among Adolescents , Journal Of Clinical Child and Adolescent Psychology: The Official Journal For The Society of Clinical Child and Adolescent Psychology 32(2) , 2003 , pp.267-276 (Bu makalenin özeti <http://www.sciencedirect.com> adresinden alınmıştır)
- PEKER , Hüseyin , Din Psikolojisi , Sönmez Matbaa ve Yay. , Samsun , 1993
- PESA , J.A. , “Psychosocial Differences Associated with Body Weight Among Female Adolescents” , Journal of Adolescent Health , 26 , 2000, pp. 330-337
- PFEFFER , C.R. , “Children’s Reaction to Illness , Hospitalization and Surgery” , Comprehensive Textbook of Psychiatry (içinde), Ed. H.I.Kaplan and B.J Sadock, Williams and Wilkins , 1985 , pp. 1836-1842
- PIAGET, Jean, Çocukta Zihinsel Gelişim, Çev, Hüsen Portakal , Cem Yayınevi , İstanbul , 1999
- PINAR, Rukiye, “Obezlerde Depresyon, Benlik Saygısı ve Beden İmajı: Karşılaştırmaları

- Bir Çalışma", C.Ü. , Hemşirelik Yüksek Okulu Dergisi , 6(1) , 2002 , ss.30-41
- ROBSON, P.J., "Self-Esteem A psychiatric View", British Journal of Psychiatry, 153, 1988, pp.6-15
- ROSENBERG, Morris, Self-Concept Research: A Historical Overview, Social Forces, 68(1), 1989
- _____, Conceiving the Self, Basic Books, New York, 1979
- _____, Schooler, C., Schoenbach, C., Rosenberg, F., "Global Self-Esteem and Specific Self-Esteem: Different Concepts, Different Outcomes", Am Social Rev, 1995, 60, pp.141-156
- _____, Society and The Adolescent Self Image, Princeton University Press Princeton, 1965
- _____, The Dissonat Religious Context and Emotional Disturbance, American Journal of Sociology, 68, 1962, pp.1-10
- SAİYİDAİN, K.G., İkbâl'im Eğitim Felsefesi, Çev. Necmettin Tozlu, Ankara Okulu Yay., Ankara, 2003
- SALSMAN, John M., Carlson, Charles R., "Dini Yönelim Olgun İman ve Psikolojik Rahatsızlıklar, Negatif ve Pozitif İlişkiler", Çev. Ali Ayten, M.Ü.İ.F.D., sy.26, İstanbul, 2006, ss.119-131
- SANFORD, Linda T. & Donavan, Mary E., Kadınlar ve Benlik saygısı, Çev. Semra Kunt, HYB Yayıncılık, Ankara, 1999
- SAYAR, Kemal, "Benlik: O Yakın Soru, O Uzak Ülke", Bilge Adam Dergisi, sy.1, 2003
- _____, Süfi Psikolojisi, 2.bs., İnsan Yay., İstanbul, 2000
- _____, "Kültürel Bakış Açısından Benlik ve Kişilik", Yeni Symposium, C.42, sy.2, 2003, ss 78-85
- SAYDAM BAHÇIVAN, Reyhan, Gençöz, Tülin, "The Association of Family Functioning, Parental Attitudes and Self-Esteem with the Adolescents Self Rated Behavioral Problems", Türk Psikoloji Dergisi, C.20, sy.55, 2005, ss.75-77
- SCHERLER, Hanna R., "Yaşam Evrimi ve Benlik Düzenleyici Nesnelere: Benlik Düzenleyici Nesne Kavramına Eleştirel Bir Bakış", Türk Psikoloji Dergisi C.10, sy.35, Aralık-1995, ss 25-39
- SEBER, Gülten ve Satılmış, Güner, "Yetiştirme Yurdunda Yaşayan Ergenlerde Benlik Saygısı" Psikolojisi Dergisi, C.7, sy.23, 1989, ss.68-73
- SELÇUK, Mualla, Çocuğun Eğitiminde Dini Motifler, TDV Yay., Ankara, 1990
- SİLBER, A. "Mood Disorders, Psychodynamic Etiology", Comprehensive Textbook of Psychiatry, (içinde), Eds. H.I.Kaplan and B.J.Sadock, 5.bs., Williams & Wilkins Comp, Baltimore, 1989, pp.888-892
- SMİTH, Christopher B., Weigert, Andrew J., Thomas, Darwin L., "Self-Esteem and Re-Religiosity: An Analysis of Catholic Adolescents from Five Cultures" Journal for the Scientific Study of Religion, 18(1), 1979, pp.51-60
- SPİLKA, B., Schaver, P. & Kirkpatrick, L., A., Attribution Theory for the Psychology of Religion, Journal for the Scientific Study of Religion, 24(1), 1985, pp.1-20
- _____, Hood, R.W. ve Gorsuch, R.L., The Psychology of Religion, An Empirical Approach, New Jersey, Prentice Hall, 1985
- STAMATAKIS, K.A. and Others, Self-Esteem and Mortality: Prospective Evidence From A Population-Based Study, Ann Epidemiol, 2004, 14(1), p.58-65
- STARK, R. and Glock, C.Y., Dimensions of Religious Commitment, In: K. Robertson

- (Ed.), *Sociology of Religion*, Penguin, New York, 1969, pp.253-261
- STİTS, J.A. & Owen, T.P., 'School Activities and Work Effects on Adolescents' Self-Esteem' *Adolescents*, 27 (105), 1992, pp.37-50
- STONE, J.A., Goodwin, M.A., 'A Workshop in Women's Psychology: Increasing Self-Esteem in Nursing Students', *Journal of Nursing Education*, 27(3), 1988, pp.139-140
- SUKAN, Meltem, Maner, Fulya, 'Vitiligo ve Kronik Ürtiker Hastalarında Kendilik Saygısı', *Türkiye'de Psikiyatri*, C.8, sy.2, 2006, ss.93-97
- SULLIVAN, H.S., *The Psychiatric Interview*, W.W Norton and Company, New York, 1954
- ŞAHİN, Adem, 'İlahiyat, Tıp ve Mühendislik Fakültelerinde Okuyan Öğrencilerde Dini Hayatın Boyutları Üzerinde Karşılaştırmalı Bir Araştırma, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), D.E.Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 1999
- _____, 'Ergenlerde Dindarlık-Benlik Saygısı İlişkisi', *S.Ü.İ.F.D.*, sy.19, Konya, 2005, ss.187-197
- ŞAHİN, D., Güveç, G.B., 'Ergenlerde Aile Algısı ve Benlik Algısı', *Türk Psikoloji Dergisi*, C.11, sy.38, 1996, ss.22-32
- TAPLAMACIOĞLU, M., 'Yaşlara Göre Dini Hayatın Şiddet ve Kesafeti Üzerine Bir Anket Denemesi', *A.Ü.İ.F. Dergisi X*, Ankara, 1962, ss. 141-151
- TARHAN, Nevzat, *Kadın Psikolojisi*, Nesil Yay., İstanbul, 2005
- TAYLOR, D.N, Pilar, J.D., 'Self-Esteem, Anxiety, and Drug Use', *Psychol Rep*, 1992, pp. 896-898
- TAYSI, Ebru, 'Benlik Saygısı : Arkadaşlardan ve Aileden Sağlanan Sosyal Destek, Üniversite Öğrencileri ile Yapılan Bir Çalışma', *A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, Ankara, 2000
- TİLLİCH, Paul, *İmanın Dinamikleri*, Çev.Fahrullah Terkan ve Salih Özer, Ankara Okulu Yay., Ankara, 2000
- TORUCU, B.K., '13-14 Yaşındaki Gençlerin Sosyo-Ekonomik Düzeyi ve Ana-Baba Tutumlarındaki Farklılıkların Belirlenip, Benlik Saygısına Etkisinin Araştırılması', *1992 Çocuk ve Ergen Psikiyatrisi Günleri Kongre Kitabı (İçinde)*, Saray Kitabevleri, İzmir, 1992, ss. 241-256
- TUFAN, Beril, Yıldız, Süleyman, *Geri Dönüş Sürecinde İkinci Kuşak :Almanya'dan Dönen Öğrencilerin Benlik Saygıları ve Ruhsal Belirtileri*, Hacettepe Üniversitesi Yay. (B-36), Ankara, 1993
- _____, 'Yüksek Öğrenim Yapan Bir Grup Öğrencinin Benlik Saygılarının Dört Yıl Ara İle İzleme Çalışması', *H.Ü. Sosyal Hizmetler Yüksek Okulu Dergisi*, 7, 1,2,3, 1991, ss. 29-40
- TÜRKBAY, Tümer, Özcan, Celale, Doruk, Ali, Uzun, Özcan, 'Consequences of Identity Confusion on Adolescents' Psychiatric Symptoms and Self-Esteem', *Psychiatry in Türkiye*, Volume .7, Number 3., 2005, pp.92-97
- TÜRKCAPAR, M. Hakan, 'Kendilik Psikolojisi ve Temel Kavramları', *Türk Psikiyatri Dergisi*, C. IV, Sy.2, 1995
- TÜRKOĞAN, Orhan, 'Kapitalistleşme Sürecinde Öğrenci Beklentileri', *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, sy.114, Haziran - 1956
- _____, *Milli Kimliğin Yükselişi, Niçin Milletleşme?*, Alfa Basın Yayın Dağıtım, İstanbul, 1999

- TÜRKÖZ, N., Erkmen, H., Seber, G., Tekin, D., "Anadolu Üniversitesi Sağlık Meslek Meslek Lisesi Öğrencilerinin Benlik Saygılarına İlişkin Bir Çalışma, XXV, Ulusal Psikiyatri ve Nörolojik Bilimler Kongresi Bilimsel Çalışmaları, Mersin, 15-21 Ekim 1989 , ss.313-314
- UYANIK, BALAT, Gülden, Akman, Berrin,"Farklı Sosyo-Ekonomik Düzeydeki Lise Öğrencilerinin Benlik Saygısı Düzeylerinin İncelenmesi",F.Ü:Sosyal Bilimler Dergisi , C.14 , sy , 2 , Elazığ , 2004 , ss. 175 – 183
- UYSAL , Veysel , Türkiye’de Dindarlık ve Kadın , Çamlıca Yay. , İstanbul , 2003
- _____,Din psikolojisi Açısından Dini Tutum, Davranış ve Şahsiyet Özellikleri,M.Ü.İ.F.V. Yay. , İstanbul , 1996
- _____,Psiko-Sosyal Açısından Oruç,T.D.V. Yay,Ankara,1994
- _____,”İslami Dindarlık Ölçeği Üzerine Bir Pilot Çalışma”,İslami Araştırmalar,VIII, sy.3-4,Ankara,1995,ss.263-271
- _____,”Dini Hayat ve Şahsi Özellikler”,Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi II, 1995, ss.165-180
- ÜSTÜN,Elif, “ 8-12 Yaşları Arasındaki Korunmaya Muhtaç Çocukların Benlik Algısı”, Çocuk Gelişimi ve Eğitimi Dergisi , C.1 , sy. 10-11 , 2004
- VERGOTE, Antoine, Din, İnanç ve İnançsızlık, Çev., Veysel Uysal, İ.F.A.V. Yay.,İstanbul , 1999
- VOGEL, Alisa Lynn, The Effects of Religiosity on Depression and Self-Esteem in Adolescents, Unpublished Doctoral Dissertation Alliant International University , 2002
- VOLTAN - ACAR, N., Yıldırım I & Ergene T.,“Bireylerin Dindarlık Düzeylerinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi”,H.Ü.E.F.D.,12, ss. 45-56
- WALL, C.,”Self Concept : An Element of Success in the Female Library Manager”,Journal of Library Administration , C.6 , sy.4 , pp. 53-65
- WATSON, P.J.,Morris,R.J.,Hood,R.W.,“ Antireligious Humanistic Values, Guilt and Self-Esteem”,Journal for The Scientific Study of Religion,Vol.26,No.4,1987
- WEİNER , M.F , “Other Psychodynamic Schools” , Comprehensive Textbook of Psychiatry (içinde),Eds.H.I.Kaplan and Sadock , Williams and Wilkins pp.451-458
- WEİSSMAN,M.M. and Body, J.H.,“ Affective Disorders : Epidemiology”,Comprehensive Textbook of Psychiatry (içinde),Eds. H.I.Kaplan and B.J Sadock,Williams and Wilkins Comp , Baltimore , 1985 , pp. 764-768
- YAĞCI, Esed,”Sınıf İçi Demokratik Öğretimin Öğrenci Erişisi ve Akademik Benlik Kavramına Etkisi”,H.Ü.E.F.Dergisi, sy.13, 1997, ss.171-179
- YANBASTI, Gülgün,”Kız ve Erkek Üniversite Öğrencilerinin Kendi Ruh Sağlıklarını Değerlendirmeleri: Bir Karşılaştırma”, E.Ü. Psikoloji- Seminer Dergisi,V.Ulusal Psikoloji Kongresi Özel Sayısı, 8,1990, ss.57-63
- _____,Kişilik Kuramları, E.Ü.E.F. Yay., İzmir, 1990
- YALÇIN, Şehabettin,”Kant’ta Transandantal Ben Bilinci”, Felsefe Dünyası Dergisi,sy. 39, 2004
- YAPAREL, Recep,Yirmi-Kırk Yaşlar Arasında Kişilerde Dini Hayat ile Psiko-Sosyal Uyum Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma (Yayınlanmamış Doktora Tezi), A.Ü.Sosyal Bilimler Enstitüsü,Ankara, 1987
- YAPICI, Asım,”Fiziksel ve Sosyal Hadiselere Sebep Atfetmede Dinin Rolü”, Ç.Ü.İ.F.D.,3(1),2003,ss.126-165

- _____,Din-Kimlik ve Ön Yargı: Biz ve Onlar, Karahan Kitabevi, Adana, 2004
- _____,Zengin, Z.S.,”İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Dinin Etkisini Hissetme Düzeyleriyle Psiko-Sosyal Uyumları Arasındaki İlişki”Ç.Ü.İ.F.D.,3(2),2003, ss. 65-127
- _____,Kayıklık, H.,”Ruh Sağlığı Bağlamında Dindarlığın Öz Saygı ve Kaygı ile İlişkisi:Çukurova Üniversitesi Örneği”Değerler Eğitimi Dergisi,3(9), ss.177-206
- _____,Ruh Sağlığı ve Din, Karahan Kitabevi, Adana, 2007
- _____,”Yeni Bir Dindarlık Ölçeği ve Üniversiteli Gençlerin Dinin Etkisini Hissetme Düzeyi”Ç.Ü.İ.F.D.,6(1), 2006, ss.65-115
- _____,Zengin, Z.S.,”İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Değer Tercih Sıraları Üzerine Psikolojik Bir Araştırma,Ç.Ü. İlahiyat Fakültesi Örneği” Değerler Eğitim Dergisi: I (4), 2003, ss.173-206
- YARDLEY, Kiysia & Terry, Honess, Self and Identity Psychological Perspectives St. Edmundsbury Press, London, 1987
- YAVUZ, H., Ergenlik Çağında Gelişmeyi Etkileyen Güçler, 3.bs.,Boğaziçi Üniversitesi Yay.,İstanbul, 1994
- YAVUZER, Haluk, Okul Çağı Çocuğu, 4.bs., Remzi Kitabevi, İstanbul, 2000
- _____,Çocuk Psikolojisi, 15.bs., Remzi Kitabevi, İstanbul, 1998
- YEŞİLYAPRAK, B.,”Üniversite Gençliğinin Psikolojik Sorunları”, Psikoloji Dergisi, C.5, sy.20, 1986, ss.80-83
- YILDIZ, Murat, Ölüm Kaygısı ve Dindarlık, İzmir İlahiyat Vakfı Yay., İzmir, 2006
- _____,”Benlik Kavramı ve Benliğin Gelişiminde Dinin Rolü”, D.E.Ü.İ.F.D., sy.23, İzmir , 2006, ss.87-126
- _____,”Dinsel Yönelim Biçimleri ve Bazı Demografik Değişkenler Açısından Üniversite Öğrencilerinin Benlik Tasarımları Üzerine Bir Araştırma”,tabula rasa felsefe & teoloji, sy.17, 2006, ss.81-102
- YÖRÜKOĞLI,Atalay,Gençlik Çağı,10.bs.,Özgür Yay.,İstanbul,1998
- YÜKSEL,Galip,”Türkî Cumhuriyetleri Öğrencilerinin Utangaçlık Düzeylerini Etkileyen Faktörler:Gazi Üniversitesi Örneği”,Bilig/Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi, sy.35, 2005, ss.151-172
- YÜMNİ, Sezen Türk Toplumunun Laiklik Anlayışı, İFAV Yay. İstanbul, 1999
- ZEYNÜDDÜN b.Ahmet b. Abdi'l Latifi'z Zebidi, Sahih-i Buhari Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi, Mütercimi: Darülfünun Müderrislerinden Ahmet Naim. C.I, 8 bs, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara, 1984

EKLER

EK-I TABLOLAR

Ek Tablo 1. Dini İnanç , İbadet ve Etki ile Sınıf Arasındaki İlişki			
	N	R	P
Dini İnanç ve Sınıfı	632	0,030	0,455
Dini İbadet ve Sınıfı	632	-0,031	0,443
Dini Etki ve Sınıfı	632	-0,025	0,526

Ek Tablo 2. Dini İnanç,İbadet ve Etki İle Yaş Arasındaki İlişki (Pearson Korlasyon)			
	N	R	P
Dini İnanç İle Yaş	632	-0,075	0,058
Dini İbadet İle Yaş	632	-0,068	0,086
Dini Etki İle Yaş	632	-0,072	0,071

Ek Tablo 3. Dini İnanç,İbadet ve Babanın Eğitim Durumu

Dini İnanç ve Babanın Eğitim Durumu (Tek Yönlü ANOVAP > 0,05)					
	N	A.Ort.	Std.S	F	P
1- Okur Yazar Değil	8	3,6154	0,3835	2,032	0,072
2-Okur-Yazar	20	3,7000	0,3969		
3-İlkokul	202	3,6306	0,5870		
4-Orta Okul	92	3,6909	0,4655		
5-Lise ve dengi Okul	171	3,6532	0,5162		
6-Yüksek Okul/Üniversite	139	3,4914	0,6142		
TOPLAM	632	3,6168	0,5537		
Dini İbadet ve Babanın Eğitim Durumu (Tek Yönlü ANOVAP > 0,05)					
	N	A.Ort.	Std.S	F	P
1- Okur Yazar Değil	8	3,0000	0,5976	1,460	0,201
2-Okur-Yazar	20	2,6438	0,7314		
3-İlkokul	202	2,7376	0,7268		
4-Orta Okul	92	2,769	0,7000		
5-Lise ve dengi Okul	171	2,6725	0,6989		
6-Yüksek Okul/Üniversite	139	2,5674	0,8288		
TOPLAM	632	2,6875	0,7397		
Dini Etki ve Babanın Eğitim Durumu (Tek Yönlü ANOVAP < 0,05)					
	N	A.Ort.	Std.S	F	P
1- Okur Yazar Değil	8	3,4167	0,6607	2,531	0,028
2-Okur-Yazar	20	3,1000	0,8522		
3-İlkokul	202	3,2475	0,8151		
4-Orta Okul	92	3,3587	0,7848		
5-Lise ve dengi Okul	171	3,1345	0,7967		
6-Yüksek Okul/Üniversite	139	3,0216	0,8439		
TOPLAM	632	3,1809	0,8136		
Ek Tablo 4. Dini İnanç,İbadet,Etki ve Anne- Babanın Yaşayış Biçimi					

Ek Tablo 4. Dini İnanç ve Anne-Babanın Yaşayış Biçimi (Tek Yönlü ANOVAP < 0,05)

	N	A.Ort.	Std.S	F	P	Fark
1- Birlikte Yaşıyor	584	3,6342	0,5252	2,738	0,043	Yok
2-Ayrı Yaşıyor	6	3,4872	0,8725			
3-Boşanmış	8	3,2788	0,9147			
4-Diğer	34	3,4208	0,7877			
TOPLAM	632	3,6168	0,5537			

Dini İbadet ve Anne-Babanın Yaşayış Biçimi (Tek Yönlü ANOVAP < 0,05; Scheffep < 0,05)						
	N	A.Ort.	Std.S	F	P	Fark
1- Birlikte Yaşıyor	584	3,2078	0,8056	3,419	0,017	1 ile 4 Arasında
2-Ayrı Yaşıyor	6	3,0556	0,7429			
3-Boşanmış	8	3,1250	0,6156			
4-Diğer	34	2,7549	0,9075			
TOPLAM	632	3,1809	0,8136			

Ek Tablo 5 . Dini İnanç ,İbadet ve Etki İle Din Eğitimi Alıp Almama Arasındaki İlişki (Pearson Korelasyon)

	N	R	P
Dini İnanç ve Din Eğitimi Alıp- Almama	632	0,260**	0,000
Dini İbadet ve Din Eğitimi Alıp- Almama	632	0,261**	0,000
Dini Etki ve Din Eğitimi Alıp-Almama	632	0,262**	0,000

**P<0,01 Düzeyinde Anlamlı

Ek Tablo 6. Benlik Saygısı-Fakülteler Çapraz Tablosu

Fakülteler	Benlik Saygısı Alt Ölçeği				Toplam
	1.Benlik Saygı Düzeyi Düşük	2.Benlik Saygı Düzeyi Orta	3.Benlik Saygı Düzeyi Yüksek		
1-Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	N	2	5	50	57
	%	3,5	8,8	87,7	100
2-Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	N	1	3	60	64
	%	1,6	4,7	93,8	100
3-Onsekiz Mart Üniversitesi Eğitim Fakültesi	N	5	15	197	217
	%	2,3	6,9	90,8	100
4-Onsekiz Mart Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi	N	1	2	28	31
	%	3,2	6,5	90,3	100
5-Onsekiz Mart Üniversitesi Ziraat Fakültesi	N	3	4	39	46
	%	6,5	8,7	84,8	100
6-Onsekiz Mart Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi	N	6	15	140	161
	%	3,7	9,3	87	100
7-Onsekiz Mart Üniversitesi Meslek Yüksekokulu	N	1	4	51	56
	%	1,8	7,1	91,1	100
TOPLAM	N	19	48	565	632
	%	3	7,6	89,4	100

Benlik Saygısı-Fakülte Bölümleri					
Ek Tablo 7 . Benlik Saygısı-Fakülte Bölümleri Çapraz Tablosu					
Fakülteler	Benlik Saygısı Alt Ölçeği				
	1.Benlik Saygı Düzeyi Düşük	2.Benlik Saygı Düzeyi Orta	3.Benlik Saygı Düzeyi Yüksek	Toplam	
1-İlahiyat	N	3	8	108	119
	%	2,5	6,7	90,8	100
2-Beden Eğitimi ve Spor Öğretmenliği Bölümü	N	1	0	38	39
	%	2,6	0	97,4	100
3-Almanca Öğretmenliği Bölümü	N	0	0	22	22
	%	0	0	100	100
4-Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Bölümü	N	2	1	23	26
	%	7,7	3,8	88,5	100
5-İngilizce Öğretmenliği Bölümü	N	1	3	35	39
	%	2,6	7,7	89,7	100
6-Sınıf Öğretmenliği Bölümü	N	1	8	63	72
	%	1,4	11,1	87,5	100
7-Sosyal Bilgiler Öğretmenliği Bölümü	N	0	3	18	21
	%	0	14,3	85,7	100
8-Bilgisayar Mühendisliği Bölümü	N	0	1	10	11
	%	0	9,1	9,9	100
9-Jeo Fizik Mühendisliği Bölümü	N	1	1	10	12
	%	8,3	8,3	83,3	100
10-Gıda Mühendisliği Bölümü	N	0	0	8	8
	%	0	0	100	100
11-Tarla Bitkileri Bölümü	N	0	2	13	15
	%	0	13,3	86,7	100
12-Tarım Ekonomisi Bölümü	N	2	0	15	17
	%	11,8	0	88,2	100
13-Zooteknik Bölümü	N	1	2	11	14
	%	7,1	14,3	78,6	100
14-Coğrafya Bölümü	N	1	2	18	21
	%	4,8	9,5	85,7	100
15-Fizik Bölümü	N	0	4	36	40
	%	0	10	90	100
16-Biyoloji Bölümü	N	1	5	48	54
	%	1,9	9,3	88,9	100
17-Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü	N	4	4	38	46
	%	8,7	8,7	82,6	100
18-İşletme Programı	N	1	4	51	56
	%	1,8	7,1	91,1	100
TOPLAM	N	19	48	565	632
	%	3	7,6	89,4	100

Ek Tablo 8. Benlik Saygısı-Anne ve Babanın Yaşayış Biçimi Çapraz Tablo	Benlik Saygısı (Alt Ölçeği)				Toplam
	1.Benlik Saygı Düzeyi Düşük	2.Benlik Saygı Düzeyi Orta	3.Benlik Saygı Düzeyi Yüksek		
1-Birlikte Yaşıyor	N	18	40	526	584
	%	3,1	6,8	90,1	100
2-Ayrı Yaşıyor	N	0	3	3	6

	%	0	50	50	100
3-Boşanmış	N	0	0	8	8
	%	0	0	100	100
4-Diğer (Herhangi Birisi Vefat Etmiş)	N	1	5	28	34
	%	2,9	14,7	82,4	100
TOPLAM	N	19	48	565	632
	%	3	7,6	89,4	100

ğ) Benlik Saygısı ve Anne-Babanın Yaşayış Biçimi

Ek Tablo 9 . Benlik Saygısı ve Anne-Babanın Yaşayış Biçimi (Tek Yönlü ANOVA P > 0,05)					
	N	A.Ort.	Std.S	F	P
1-Birlikte Yaşıyor	584	2,87	0,42	2,126	0,096
2-Ayrı Yaşıyor	6	2,50	0,55		
3-Boşanmış	8	3,00	0,00		
4-Diğer (Herhangi Birisi Vefat Etmiş)	34	2,79	0,48		
TOPLAM	632	2,86	0,42		

Tablo 10 :Eleştiriye Duyarlılık,Hayalpereslik ve Din Eğitimi Alıp-Almama Durumu					
Din Eğitimi Alıp-Almama Durumu ve Eleştiriye Duyarlılık (Tek Yönlü ANOVA P < 0,05; Scheffe P anlamsız)					
	N	A.Ort.	Std.S	F	P
1-Evet	330	1,55	0,50	3,226	0,022
2-Kısmen	259	1,45	0,50		
3-Hayır	41	1,34	0,48		
4-Cevapsız	2	1,50	0,71		
TOPLAM	632	1,50	0,50		
Din Eğitimi Alıp-Almama Durumu ve Hayalpereslik (Tek Yönlü ANOVA P < 0,05; Scheffe P anlamsız)					
	N	A.Ort.	Std.S	F	P
1-Evet	323	1,57	0,69	3,169	0,024
2-Kısmen	257	1,70	0,67		
3-Hayır	39	1,44	0,60		
4-Cevapsız	2	2,00	0,00		
TOPLAM	621	1,62	0,68		

EK-II ANKET FORMU

Değerli Arkadaşlar;

Bu anket formu, dindarlık, benlik saygısı ve bunlar arasındaki ilişkiyi tespit etmek amacıyla gerçekleştirilen bilimsel bir araştırmaya esas teşkil etmek üzere hazırlanmıştır. Anket sorularının cevaplandırılması hususunda göstereceğiniz gayret, samimiyet ve ciddiyet araştırma sonuçlarının sağlıklı ve güvenilir olması için **son derece** önemlidir. Soruları cevaplarken yalnızca kendinize ait olan görüş ve eğilimleriniz esas almanızı ve başka hiçbir etki altında kalmadan ya da yersiz bir takım endişelere kapılmadan içtenlikle cevap vermenizi ümit ediyoruz. Dolayısıyla bütün soruları dikkatle okuyarak seçeneklerden görüşlerinize **en uygun olan ifadeyi** işaretleyiniz. Lütfen **hiç bir soruyu cevapsız** bırakmayınız.

Anket sorularına vereceğiniz cevaplar tamamen bilimsel bir amaç için kullanılacağından ve toplu olarak değerlendirileceğinden anket formuna **isim, soyisim veya herhangi bir kimlik bilgisi yazmanıza gerek yoktur.**

Anketin doldurulması konusunda göstereceğiniz sıcak ilgi, yardım ve işbirliğine şimdiden teşekkür eder, derslerinizde başarılar dileriz.

BÖLÜM I (Aşağıdaki ifadelerde size uygun olan seçeneğin önüne (X) işaretini koyunuz)

1) Fakülteniz:.....Bölümünüz:.....

2) Sınıfınız:

()Hazırlık ()1.Sınıf ()2.Sınıf ()3.Sınıf ()4.Sınıf

3) Cinsiyetiniz:

()Bay ()Bayan

4) Yaşınız:

()17-21 ()22-26 ()27-31 ()32 ve yukarısı

5) Ailenizin yıllık gelir durumu:

()Çok iyi ()İyi ()Orta ()Düşük ()Çok düşük

6) Annenizin eğitim durumu:

()Okur-yazar değil ()Okur-yazar ()İlkokul
()Orta okul ()Lise ve dengi okul ()Yüksekokul/Üniversite

7) Babanızın eğitim durumu:

()Okur-yazar değil ()Okur-yazar ()İlkokul
()Orta okul ()Lise ve dengi okul ()Yüksekokul/Üniversite

8) Anne ve babanız:

()Birlikte yaşıyor ()Ayrı yaşıyor ()Boşanmış ()Diğer.....

9) Kendinizi dindarlık bakımından nasıl değerlendiriyorsunuz?

()Çok dindar ()Dindar ()Biraz dindar ()Dindar olmayan

10) Hayatınızın herhangi bir döneminde din eğitimi aldınız mı?

()Evet ()Kısmen ()Hayır

11) Cevabınız 'evet' veya 'kısmen' ise din eğitimi nereden aldınız?

()Aile ve yakın çevre ()Din Kült. ve Ahl. Bil.Dersleri
()Din eğitimi veren kurum ve kuruluşlar ()Diğer.....

12) Dindarlık bakımından ailenizi nasıl buluyorsunuz?

()Çok dindar ()Dindar ()Biraz dindar ()Dindar değil

BÖLÜM II

(Aşağıda yazılı olan her ifadeyi okuyarak sizin durumunuzu en iyi tanımlayan ya da durumunu-zu en iyi açıklayan seçeneğin önüne (X) işaretini koyunuz.)

13) "Allah birdir, eşi ve benzeri yoktur."Bu görüşe katılıyorsunuz mu?

()Tamamen katılıyorum. ()Oldukça katılıyorum.
()Pek katılmıyorum. ()Hiç katılmıyorum.

14) Beş vakit namaz ile ilgili tutum ve davranışınız aşağıdakilerden hangisine uygundur?

()Her zaman kılıyorum. ()Çoğu zaman kılıyorum.
()Bazen kılıyorum. ()Hiç kılıyorum.

15) İbadetleri yerine getirmek için sahip olduğunuz bilgi düzeyini nasıl buluyorsunuz?

- ()İyi ()Orta ()Zayıf ()Hiçbir bilgim yok
- 16) Komşularınızla,arkadaşlarınızla ve dostlarınızla ne sıklıkta dini konuları konuşursunuz?
()Çok sık ()Sık ()Bazen ()Hiç
- 17) “ Dini inançlarım bana huzur ve güven veriyor.”Bu görüşe katılıyorsunuzuz?
()Tamamen katılıyorum. ()Oldukça katılıyorum.
()Pek katılmıyorum. ()Hiç katılmıyorum.
- 18) “Ölümden sonra Ahiret (cennet ve cehennem) hayatı vardır.”Bu fikre katılıyorsunuzuz?
()Tamamen katılıyorum. ()Oldukça katılıyorum.
()Pek katılmıyorum. ()Hiç katılmıyorum.
- 19) “Hz. Muhammed Allah’ın seçip görevlendirdiği son peygamberdir.”Bu görüşe katılıyorsunuzuz?
()Tamamen katılıyorum. ()Oldukça katılıyorum.
()Pek katılmıyorum. ()Hiç katılmıyorum.
- 20) Oruçla ilgili tutum ve davranışınız aşağıdaki ifadelerden hangisine uygundur?
()Ramazan ayının tamamında ve bazı mübarek günlerde oruç tutarım.
()Ramazan ayının tamamında engelleyici bir durum olmadıkça oruç tutarım.
()Ramazan ayında ara sıra oruç tutarım.
()Hiç oruç tutmam.
- 21) Kur’an’ı arapçasından okumasını biliyorsunuzuz? (Ne ölçüde bildiğinizi lütfen işaretleyiniz)
()İyi ()Orta ()Zayıf ()Hiç
- 22) “Öldükten sonra tekrar dirilmek iman esaslarındandır.”
()Tamamen katılıyorum. ()Oldukça katılıyorum.
()Pek katılmıyorum. ()Hiç Katılmıyorum.
- 23) “Cinsel açıdan evlilik öncesi kız erkek ilişkisini normal karşılıyorum.”Bu fikre katılıyorsunuzuz?
()Tamamen katılıyorum. ()Oldukça katılıyorum.
()Pek katılmıyorum. ()Hiç katılmıyorum.
- 24) “İbadet esnasında ve günlük işlerimi yaparken Allah’a yakın olduğumu düşünerek bir ürperti ve heyecan duyduğum anlar olur.”Bu görüşe katılıyorsunuzuz?
()Tamamen katılıyorum. ()Oldukça katılıyorum.
()Pek katılmıyorum. ()Hiç katılmıyorum.
- 25) “Allah’ın yarattığı bütün varlıklara saygı duyuyor ve onları değerli buluyorum.”
()Tamamen katılıyorum. ()Oldukça katılıyorum.
()Pek katılmıyorum. ()Hiç katılmıyorum.
- 26) “Öldükten sonra yeniden dirilmek ve insanların bu dünyada yaptıklarının hesabını verecekleri fikri bana saçma geliyor.”
()Tamamen katılıyorum. ()Oldukça katılıyorum.
()Pek katılmıyorum. ()Hiç katılmıyorum.
- 27) “Kur’an’da anlatılanların hepsi doğru ve gerçek olup her çağda geçerlidir.”
()Tamamen katılıyorum. ()Oldukça katılıyorum.
()Pek katılmıyorum. ()Hiç katılmıyorum.
- 28) “Melek,cin ve şeytan gibi görünmeyen varlıkların gerçekte var olduğuna inanıyorum.”
()Tamamen katılıyorum. ()Oldukça katılıyorum.
()Pek katılmıyorum. ()Hiç katılmıyorum.
- 29) Kur’an’ı Kerim’i ne sıklıkta okursunuz?(Arapçasından veya Latin harfleriyle yazılmış şeklinden ve yahut da türkçe tecüme ve mealinden)
()Her gün bir miktar okurum. ()Haftada bir iki defa ya da Cuma akşamları okurum.
()Ramazan ayında ve üç aylarda okurum. ()Hiç okumam.
- 30) “Unutarak yemek içmek orucu bozmaz.”Bu görüşe katılıyorsunuzuz?
()Tamamen katılıyorum. ()Oldukça katılıyorum.
()Pek katılmıyorum. ()Hiç katılmıyorum.
- 31) “İçki içmek, kumar oynamak Kur’an’da yasaklanmıştır.”
()Tamamen katılıyorum. ()Oldukça katılıyorum.
()Pek katılmıyorum. ()Hiç katılmıyorum.
- 32) “Eşimi seçerken başka özelliklerinin yanında dindar olmasına da önem veririm.”
()Tamamen katılıyorum. ()Oldukça katılıyorum.

- ()Pek katılmıyorum. ()Hiç katılmıyorum.
- 33) Günlük hayatınızda kararlar verirken Allah'ın hoşnut olup olmayacağını ne kadar sık göz önüne alırsınız?
 ()Çok sık ()Sık ()Bazen ()Hiç
- 34) “Dua ettiğimde Allah’ın duamı kabul edeceğini ümit ederek ferahlık ve huzur duyarım.”
 ()Tamamen katılıyorum. ()Oldukça katılıyorum.
 ()Pek katılmıyorum. ()Hiç katılmıyorum.
 ()Pek katılmıyorum. ()Hiç katılmıyorum.
- 35) “Din hayatın anlamını kavramada ve pek çok soruya cevap bulmada yardımcıdır.”
 ()Tamamen katılıyorum. ()Oldukça katılıyorum.
 ()Pek katılmıyorum. ()Hiç katılmıyorum.
- 36) “Ahlaklı bir hayat yaşadığım sürece dini inancım benim için önemli değildir.”
 ()Tamamen katılıyorum. ()Oldukça katılıyorum.
 ()Pek katılmıyorum. ()Hiç katılmıyorum.
- 37) Dua etme ile ilgili tutum ve davranışınız aşağıdakilerden hangisine uygundur?
 ()Namaz dışında da sık sık dua ederim. ()Özel durumlarda(cenaze,mevlit gibi) dua ederim
 ()Özellikle sıkıntılı anlarda ve ihtiyaç duyduğumda dua ederim. ()Hiç dua etmem.

BÖLÜM III

- 38) “Kendimi en az diğer insanlar kadar değerli buluyorum.”
 ()Çok doğru ()Doğru ()Yanlış ()Çok yanlış
- 39) “Bazı olumlu özelliklerim olduğunu düşünüyorum.”
 ()Çok doğru ()Doğru ()Yanlış ()Çok yanlış
- 40) “Genelde kendimi başarısız biri olarak görme eğilimindeyim.”
 ()Çok doğru ()Doğru ()Yanlış ()Çok yanlış
- 41) “ Ben de diğer insanların bir çoğunun yapabildiği kadar bir şeyler yapabilirim.”
 ()Çok doğru ()Doğru ()Yanlış ()Çok yanlış
- 42) “Kendimde gurur duyacak fazla bir şey bulamıyorum.”
 ()Çok doğru ()Doğru ()Yanlış ()Çok yanlış
- 43) “Kendime karşı olumlu bir tutum içindeyim.”
 ()Çok doğru ()Doğru ()Yanlış ()Çok yanlış
- 44) “Genel olarak kendimden memnunum.”
 ()Çok doğru ()Doğru ()Yanlış ()Çok yanlış
- 45) “Kendime karşı daha fazla saygı duyabilmeyi isterdim.”
 ()Çok doğru ()Doğru ()Yanlış ()Çok yanlış
- 46) “Bazen kesinlikle kendimin bir işe yaramadığımı düşünüyorum.”
 ()Çok doğru ()Doğru ()Yanlış ()Çok yanlış
- 47) “Bazen kendimin hiç de yeterli bir insan olmadığımı düşünüyorum.”
 ()Çok doğru ()Doğru ()Yanlış ()Çok yanlış
- 48) Kendiniz hakkındaki düşünceleriniz değişiklik gösterir mi, yoksa her zaman aynı mıdır?
 ()Çok değişir ()Zaman zaman değişir ()Evet, nadiren olur ()Hayır, hiç olmaz.
- 49) Hiç kendiniz hakkında bir gün bir görüşe, başka bir gün daha farklı bir görüşe sahip olduğunuzu fark ettiğiniz olur mu?
 ()Evet, sık sık olur ()Evet, bazen olur ()Evet, nadiren olur ()Hayır,hiç olmaz
- 50) “Kendim hakkındaki görüşlerimin çok çabuk değiştiğini fark ettim.”
 ()Doğru ()Yanlış
- 51) “Kendim hakkında bazı günler olumlu, bazı günler olumsuz düşüncelere sahip oluyorum.”
 ()Doğru ()Yanlış
- 52) “Şu günlerde kendim hakkındaki görüşlerimi hiçbir şeyin değiştiremeyeceğini düşünüyorum.”
 ()Doğru ()Yanlış
- 53) “Başınıza gerçekten bir şey geldiğinde, kimse sizin durumunuzla pek ilgilenmeyecektir.”
 ()Doğru ()Yanlış
- 54) “İnsan doğasında yardımlaşma gerçekten vardır.”
 ()Doğru ()Yanlış
- 55) “Bazı kişiler, insanların büyük çoğunluğunun güvenilebilir olduğunu bazıları ise insanlarla ilişkilerde çok güvenilemeyeceğini söylerler.”Siz bu konuda ne düşünüyorsunuz?

- ()İnsanların çoğuna güvenilebilir ()İnsanlarla ilişkilerde çok güvenilemez
- 56) “Dikkatli davranmazsanız insanlar sizi kullanacaktır.”
 ()Doğru ()Yanlış
- 57) İnsanlar daha çok başkalarına yardım etmeye mi, yoksa kendi çıkarlarını düşünmeye mi eğilimlidirler?
 ()Başkalarına yardım etmeye ()Kendi çıkarlarını düşünmeye
- 58) Eleştiriye karşı ne kadar hassassınızdır?
 ()Çok fazla hassas ()Oldukça hassas ()Az hassas ()Hassas değil
- 59) “Eleştiri ya da azarlama beni çok fazla incitir.”
 ()Doğru ()Yanlış
- 60) Yanlış yaptığımız bir şey için biri size güldüğünde veya suçladığında ne kadar rahatsız olursunuz?
 ()Çok fazla rahatsız olurum. ()Oldukça rahatsız olurum. ()Rahatsız olmam.
- 61) Genelde ne kadar mutlusunuzdur?
 ()Çok mutlu ()Mutlu ()Pek mutlu değil ()Çok mutsuz
- 62) “Genelde oldukça mutlu bir kişi olduğumu düşünüyorum.”
 ()Doğru ()Yanlış
- 63) Genel olarak kendinizi neşeli bir ruh hali içinde mi,yoksa neşesiz bir ruh hali içinde mi hissedersiniz?
 ()Çok neşeli ruh halinde ()Oldukça neşeli ruh halinde
 ()Ne neşeli,ne neşesiz ruh halinde ()Oldukça neşesiz ruh halinde
- 64) “Hayattan çok zevk alıyorum.”
 ()Doğru ()Yanlış
- 65) “Ben de mutlu gördüğüm diğer kişiler kadar mutlu olabilmeyi isterdim.”
 ()Doğru ()Yanlış
- 66) Kendinizi kederli ve karamsar hissettiğiniz olur mu?
 ()Çok sık ()Sık ()Ara sıra
 ()Nadiren ()Hiç
- 67) “Çoğu zaman başka bir şey yapmaktansa oturup hayal kurmayı tercih ediyorum.”
 ()Doğru ()Yanlış
- 68) “Bana hayalperest denilebilir.”
 ()Doğru ()Yanlış
- 69) “Zamanın büyük bir kısmını hayal kurmakla geçiririm.”
 ()Doğru ()Yanlış
- 70) Gelecekte nasıl bir insan olacağınız konusunda hayal kurar mısınız?
 ()Çok sık ()Bazen ()Nadiren
- 71) Hiç uykuya dalma ya da uykunun sürekliliği açısından sorunuz olur mu?
 ()sık sık ()Bazen ()Nadiren ()Hiçbir zaman
- 72)Hiç ellerinizin sizi rahatsız edecek kadar titrediği olur mu?
 ()Sık sık ()Bazen ()Nadiren ()Hiçbir zaman
- 73) Hiç sizi rahatsız edecek kadar sinirliliğiniz olur mu?
 ()Sık sık ()Bazen ()Nadiren ()Hiçbir zaman
- 74) Hiç sizi rahatsız edecek kadar çarpıntı hissettiğiniz olur mu?
 ()Sık sık ()Bazen ()Nadiren ()Hiçbir zaman
- 75) Hiç sizi rahatsız edecek kadar başınızın içinde basınç hissettiğiniz olur mu?
 ()Sık sık ()Bazen ()Nadiren ()Hiçbir zaman
- 76) Şu sıralarda hiç tırnak yiyor musunuz?
 ()Sık sık ()Bazen ()Nadiren ()Hiçbir zaman
- 77) Egzersiz ve çalışma zamanları dışında, hiç sizi rahatsız edecek kadar nefes darlığı hissettiğiniz olur mu?
 ()Sık sık ()Bazen ()Nadiren ()Hiçbir zaman
- 78) Hiç sizi rahatsız edecek kadar ellerinizde terleme olur mu?
 ()Sık sık ()Bazen ()Nadiren ()Hiçbir zaman
- 79) Hiç rahatsız edici baş ağrıları çeker misiniz?
 ()Sık sık ()Bazen ()Nadiren ()Hiçbir zaman
- 80) Hiç rahatsız edici kabuslar görür müsünüz?
 ()Sık sık ()Bazen ()Nadiren ()Hiçbir zaman

- 81)** Ulusal veya uluslararası herhangi bir konuda görüşünüzü belirttiğinizde biri size gülerse ne hissedersiniz?
 Çok incinirim ve rahatsız olurum.
 Biraz incinirim ve rahatsız olurum.
 Beni pek fazla etkilemez.
- 82)** “Ulusal veya uluslararası sorunlar tartışıldığında genellikle kötü izlenim bırakacak bir şey söylemek-tense, hiçbir şey söylememeyi tercih ederim.”
 Doğru Yanlış
- 83)** “Toplumsal konularla ilgili tartışmalarda, insanları kızdıracak bir şey söylemek-tense,hiçbir şey söyle-memeyi tercih ederim.”
 Doğru Yanlış
- 84)** Uluslararası konuları tartışır mısınız?
 Pek çok Oldukça Çok az Hiçbir zaman
- 85)** Arkadaşlarınızla birlikte uluslararası konuları tartıştığınız zaman,tutumunuz nasıl olur?
 Sadece dinlerim. Arada bir görüş bildiririm.
 Konuşmaya eşit oranda katılırım. Diğerlerini ikna etmeye çalışırım.
- 86)** Siz 10-11 yaşlarındayken, anneniz arkadaşlarınızı tanır mıydı?
 Hepsini tanırdı. Çoğunu tanırdı.
 Bazılarını tanırdı. Hemen hemen hiçbirini tanımazdı.
- 87)** Söz konusu dönemde babanız arkadaşlarınızı tanır mıydı?
 Hepsini tanırdı. Çoğunu tanırdı.
 Bazılarını tanırdı Hemen hemen hiç birini tanımazdı.
- 88)** “5.-6. sınıflardayken karneniz iyi olduğunda anneniz çoğu zaman ilgilenmezdi.”
 Doğru Yanlış
- 89)** “5.-6. sınıflarda karneniz iyi olduğunda babanız çoğu zaman ilgilenmezdi.”
 Doğru Yanlış
- 90)** “5.-6. sınıflardayken karneniz kötü olduğunda anneniz çoğu zaman ilgilenmezdi.”
 Doğru Yanlış
- 91)** “5.-6. sınıflardayken karneniz kötü olduğunda babanız çoğu zaman ilgilenmezdi.”
 Doğru Yanlış
- 92)** Sizce diğer aile bireyleri, sizin söylediğiniz şeylerle ne kadar ilgilenirler?
 Çok ilgilenirler. Oldukça ilgilenirler. İlgilenmezler
- 93)** Yalnız bir insan olmaya eğilimli misiniz?
 Evet Hayır
- 94)** İnsanların çoğu, sizin nasıl biri olduğunuzu bilirler mi, yoksa çoğunun sizi gerçekten tanımadıklarını mı düşünürsünüz?
 Çoğu benim nasıl olduğumu bilir. Çoğu gerçekten beni tanımaz.
- 95)** Anket formu hakkında belirtmek istediğiniz görüş ve düşünceleriniz varsa lütfen belirtiniz.....

ÖZGEÇMİŞ

Doğum Yeri ve Yılı	KÖRÜKTAŞI/1971		
Öğr.Gördüğü Kurumlar	Başlama Yılı	Bitirme Yılı	Kurum Adı
Lise	1983	1990	EZİNE İ.H.L
Lisans	1990	1995	A.Ü. İlahiyat Fakültesi
Yüksek Lisans	1995	1998	U.Ü. Sosyal Bil. Ens.
Doktora	2001.....		
Medeni Durum	Bekar		
Bildiği Yabancı Diller ve Düzeyi	İngilizce (İyi)	Arapça (Orta)	
Çalıştığı Kurum (lar)	Başlama ve Ayrılma Tarihleri	Çalışılan Kurumun Adı	
1.	1995	Milli Eğitim Bakanlığı	
Yurtdışı Görevleri		
Kullandığı Burslar		
Aldığı Ödüller	Ezine İ.H.L. Birinciliği,A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dönem Birinciliği,M.E.B..Uzman Öğretmenlik Sertifikası		
Üye Olduğu Bilimsel ve Mesleki Topluluklar		
Editör veya Yayın Kurulu Üyelikleri		
Yurt İçi ve Yurt Dışında katıldığı Projeler		
Katıldığı Yurt İçi ve Yurt Dışı Bilimsel Toplantılar:	Değişik kitap ve dergilerde yayınlanmış makaleleri bulunmaktadır		
Yayımlanan Çalışmalar			
Diğer		

Nurten KIMTER